

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Tuna BEŞEN DELİCE

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE FİİL

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

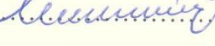
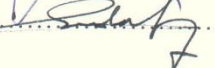
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

ERZURUM – 2010

TEZ KABUL TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK danışmanlığında, Tuna BEŞEN DELİCE tarafından hazırlanan bu çalışma 24 / 06 / 2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Mehmet KARA
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Sedat ADIGÜZEL

İmza: 
İmza: 
İmza: 
İmza: 
İmza: 

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 24 / 06 / 2010

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	X
TABLolar LİSTESİ	XII

GİRİŞ

TÜRKMENLER	1
Türkmen Adı	1
Türkmen Tarihi	2
Bugünkü Türkmenistan	3
TÜRKMEN TÜRKÇESİ	5
Türkmen Türkçesinin Türk Dili Tasniflerindeki Yeri	5
Türkmen Türkçesi Araştırmalarının Tarihçesi	7
Türkmen Türkçesinin Genel Özellikleri	9
Türkmen Türkçesi Ağızları	12
Türkmen Türkçesinin Yazıldığı Alfabeler ve Çeviri Yazıdaki Karşılıkları	14
FİİL ÇALIŞMALARININ ESASLARI	17
Türkiye Türkçesi Gramerlerinde Fiil	18
Türkmen Türkçesi Gramerlerinde Fiil	20
Çalışmada Fiilin Ele Alınışı	24
Çalışmanın Amacı	24

BİRİNCİ BÖLÜM

YAPI, ANLAM VE GERÇEKLEŞMESİ AÇISINDAN FİİL

1.1. FİİLDE YAPI	30
1.1.1. Basit Fiiller	32
1.1.1.1. Ünlü+Ünsüz Yapısında Olan Fiiller	32
1.1.1.2. Ünlü+Ünsüz+Ünsüz Yapısında Olan Fiiller	32
1.1.1.3. Ünsüz+Ünlü+Ünsüz Yapısında Olan Fiiller	32
1.1.1.4. Ünsüz+Ünlü+Ünsüz+Ünsüz Yapısında Olan Fiiller	33
1.1.1.5. Daha Basit Ögelere Ayrılmayan Gövde Fiiller	33

II

1.1.2. Türemiş Fiiller.....	33
1.1.2.1. İsimden Türemiş Fiiller.....	34
1.1.2.2. Fiilden Türemiş Fiiller	43
1.1.2.2.1. Fiilden Fiil Yapım Ekleri	43
1.1.2.2.1.1. Fiil Çatısına Etki Etmeyen Fiilden Fiil Yapım Ekleri.....	44
1.1.2.2.1.1.1. İşin-Hareketin Tekrarlandığını Gösteren Fiil Yapım Ekleri	44
1.1.2.2.1.1.2. İşin-Hareketin Normalden Az, Gevşek ya da İsteksiz Yapıldığını Gösteren Fiil Yapım Ekleri	47
1.1.2.2.1.1.3. İşin-Hareketin Bitmeye Yakın Olduğunu Gösteren Fiil Yapım Ekleri	48
1.1.2.2.1.2. Fiil Çatısına Etki Eden Fiilden Fiil Yapım Ekleri.....	48
1.1.2.2.1.2.1. Fiilin Çatısı.....	51
1.1.2.2.1.2.1.1. Yalın Çatı	52
1.1.2.2.1.2.1.1.1. Geçişli Fiiller.....	53
1.1.2.2.1.2.1.1.2. Geçişsiz Fiiller	53
1.1.2.2.1.2.1.2. Edilgen Çatı.....	54
1.1.2.2.1.2.1.3. Dönüslü Çatı	57
1.1.2.2.1.2.1.4. İşteş Çatı.....	61
1.1.2.2.1.2.1.5. Ettirgen Çatı	63
1.1.2.2.1.2.1.6. Oldurgan Çatı	66
1.1.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanılışları.....	70
1.1.2.2.1.4. Çatı Eklerinin Eklenmesi Sonucu Ortaya Çıkan Ses Değişiklikleri	71
1.1.2.2.1.5. Çatı Eklerinin Birleşik Fiillere Eklenişi.....	72
1.1.3. Birleşik Fiiller	72
1.1.3.1. İsim/Yardımcı Fiil Şeklinde Yapılan Birleşik Fiiller.....	73
1.1.3.2. Asıl Fiil/Yardımcı Fiil Şeklinde Yapılan Birleşik Fiiller.....	75
1.1.3.2.1. Tasvir Fiilleri.....	76
1.1.3.2.1.1. Yeterlik Fiili	76
1.1.3.2.1.2. Tezlik Fiili.....	78
1.1.3.2.1.3. Süreklilik Fiili	79
1.1.3.2.1.4. Yönelme Fiili	81
1.1.3.2.1.5. Süreç Fiili	82

III

1.1.3.2.1.5.1. Başlama Bildiren Yardımcı Fiiller	83
1.1.3.2.1.5.2. Hareketin Deneme Yoluyla Yapıldığını Gösteren Yardımcı Fiiller.....	84
1.1.3.2.1.5.3. Bitme Bildiren Yardımcı Fiiller.....	84
1.1.3.2.2. Karmaşık Fiiller	86
1.1.3.2.2.1. Öncelik Fiilleri	87
1.1.3.2.2.2. Niyet Fiilleri.....	88
1.1.3.2.2.3. Alışkanlık Fiilleri	88
1.1.3.2.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller	90
1.1.3.2.3.1. Yarı Kaynaşmış Birleşik Fiiller	91
1.1.3.2.3.2. Tam Kaynaşmış Birleşik Fiiller	91
1.2. GERÇEKLEŞMESİ BAKIMINDAN FİİLLER	91
1.2.1. Kılış Bildiren Fiiller	92
1.2.2. Oluş Bildiren Fiiller	92
1.3. ANLAMLARI BAKIMINDAN FİİLLER	92
1.3.1. Asıl Fiiller	92
1.3.2. Yardımcı Fiiller	93

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEKİMLİ (BİTİMLİ) FİİL

2.1. FİİLDE KİP.....	95
2.2. FİİLDE ZAMAN.....	95
2.3. FİİL ÇEKİMİNDE ŞAHIS VE SAYI	96
2.3.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	96
2.3.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	98
2.3.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	99
2.4. ÇEKİMLİ FİİLLER.....	100
2.4.1. Basit Çekim.....	100
2.4.1.1. Bildirme Kipleri	101
2.4.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman	101
2.4.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	105
2.4.1.1.2.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	106
2.4.1.1.2.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	110
2.4.1.1.2.3. Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	114

2.4.1.1.3. Şimdiki Zaman.....	114
2.4.1.1.3.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipi.....	115
2.4.1.1.3.1.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Kısaltılmış Şekli.....	117
2.4.1.1.3.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipi.....	120
2.4.1.1.3.3. Üçüncü Tip Şimdiki zaman Kipi	123
2.4.1.1.4. Geniş Zaman	126
2.4.1.1.5. Gelecek Zaman	133
2.4.1.2. Tasarlama Kipleri.....	137
2.4.1.2.1. Şart Kipi.....	138
2.4.1.2.2. İstek Kipi.....	142
2.4.1.2.2.1. Birinci Tip İstek Kipi.....	144
2.4.1.2.2.2. İkinci Tip İstek Kipi.....	148
2.4.1.2.2.3. Üçüncü Tip İstek Kipi.....	151
2.4.1.2.3. Gereklilik Kipi	153
2.4.1.2.3.1. Birinci Tip Gereklilik Kipi.....	153
2.4.1.2.3.2. İkinci Tip Gereklilik Kipi	157
2.4.1.2.4. Emir Kipi	159
2.4.2. Ek-Fiil	165
2.4.2.1. Ek-Fiilin Kipleri.....	166
2.4.2.1.1. Ek-Fiilin Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi	168
2.4.2.1.2. Ek-Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	171
2.4.2.1.3. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	173
2.4.2.1.4. Ek-Fiilin <i>Eken</i> Şekli.....	176
2.4.2.1.5. Ek-Fiilin -ka:/ -kâ: Zarf-Fiil Eki Almış Şekli	179
2.4.2.1.6. Ek-Fiilin - <i>dİk</i> Sıfat-Fiil Eki Almış Şekli.....	181
2.4.3. Birleşik Çekim	183
2.4.3.1. Hikâye Çekimi	184
2.4.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi.....	184
2.4.3.1.1.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi	184
2.4.3.1.1.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi	187
2.4.3.1.1.3. Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi.....	187
2.4.3.1.2. Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	188

2.4.3.1.2.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi.....	188
2.4.3.1.2.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	190
2.4.3.1.2.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	192
2.4.3.1.3. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi.....	192
2.4.3.1.4. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi	195
2.4.3.1.5. Şart Kipinin Hikâyesi.....	197
2.4.3.1.6. İstek Kipinin Hikâyesi	199
2.4.3.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâyesi	201
2.4.3.2. Rivayet Çekimi	203
2.4.3.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti	203
2.4.3.2.1.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti.....	204
2.4.3.2.1.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti.....	206
2.4.3.2.1.2.1. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti-1	206
2.4.3.2.1.2.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti-2	208
2.4.3.2.2. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti	210
2.4.3.2.2.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti	211
2.4.3.2.2.1.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti-1	211
2.4.3.2.2.1.2. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti-2	213
2.4.3.2.2.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti	215
2.4.3.2.2.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti	215
2.4.3.2.3. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti	215
2.4.3.2.3.1. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti-1	216
2.4.3.2.3.2. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti-2	218
2.4.3.2.4. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti.....	220
2.4.3.2.4.1. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti-1	220
2.4.3.2.4.2. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti-2	222
2.4.3.2.5. İstek Kipinin Rivayeti	224
2.4.3.2.5.1. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayeti	224
2.4.3.2.5.1.1. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayeti-1.....	224
2.4.3.2.5.1.2. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayeti-2.....	226
2.4.3.2.6. Gereklilik Kipinin Rivayeti.....	227
2.4.3.2.6.1. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti-1.....	228

2.4.3.2.6.2. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti-2.....	230
2.4.3.3. Şart Çekimi	231
2.4.3.3.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı	232
2.4.3.3.2. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı	234
2.4.3.3.3. Geniş Zaman Kipinin Şartı	235
2.4.3.3.4. Gelecek Zaman Kipinin Şartı.....	236
2.4.3.3.5. Gereklilik Kipinin Şartı.....	237
2.5. FİİLLERDE OLUMSUZLUK.....	238
2.6. FİİLLERDE SORU.....	240

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEKİMSİZ (BİTİMSİZ) FİİLLER

3.1. İSİM-FİİL	243
3.2. SIFAT-FİİL	249
3.2.1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller.....	249
3.2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller.....	260
3.2.3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller.....	268
3.3. ZARF-FİİL	272
SONUÇ.....	290
KAYNAKLAR	286
EKLER.....	293
EK-1: BASİT ve TÜREMİŞ FİİL ŞEKİLLERİ DİZİNİ	293
EK-2: TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ FİİLLER SÖZLÜĞÜ	322
ÖZGEÇMİŞ.....	369

ÖZET

DOKTORA TEZİ

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE FİİL

Tuna BEŞEN DELİCE

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

2010 – Sayfa: 370 + XIII

Jüri : Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Prof. Dr. Mehmet KARA

Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

Doç. Dr. Sedat ADIGÜZEL

Bu çalışmada Türkmen Türkçesindeki fiillerin dilbilgisel özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada verilen dil bilgisel özellikler, Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde fiil konusu üzerine önceden yapılmış çalışmaların sentezi yoluyla elde edilmiştir. Tespiti yapılan bu dil bilgisel özelliklerin örneklendirilebilmesi ve Türkmen Türkçesindeki yazı diline yansımış fiillerin bir dökümünün yapılabilmesi için Türkmen Türkçesi sözlükleri taranmıştır. Bu tarama sonucunda bulunan fiiller yapı, içerik, anlam, kılınış ve çatı bakımından incelenmiştir. Türkmen Türkçesiyle yazılmış edebî eserler taranarak fiil şekillerinin tespitine çalışılmıştır. İncelemeler yapılırken Oğuz grubu Türk lehçeleri ve komşu lehçelerle karşılaştırmalar yapılmış; gerekli yerlerde bu lehçenin ağız özelliklerine değinilmiştir. Bu yaklaşım tarzı ve çalışma metoduyla ortaya çıkan doktora tezi, dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Türkmen Türkçesinde kullanıldığı tespit edilen fiiller, yapıları bakımından incelenmiş ve örneklendirilmiştir. Çatı konusu da bu bölümde anlatılmıştır. İkinci bölümde çekimli fiiller ele alınmış; çekim eklerinin eski ve günümüz Türkmen Türkçesindeki şekilleri tespit edilmiştir. Fiil çekimi tabloları hazırlanmış ve kip eklerinin bütün işlevleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde çekimsiz fiiller ele alınmış; isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin eski ve yeni şekilleri tespit edilerek örneklendirilmiştir. Ekler bölümünde önce, Türkmen Türkçesindeki bütün fiillerin basit ve eklerle türemiş şekilleri listelenmiştir. Ardından, Türkmen Türkçesinde kullanılan fiillerin sözlüğü verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmençe, Türkmen Türkçesi, fiil, fiiller sözlüğü, fiil çekimi

ABSTRACT

Ph. D. THESIS

VERBS OF TURKOMAN TURKISH

Tuna BEŞEN DELİCE

Supervisor : Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

2010 – Page: 370 + XIII

Jury : Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Prof. Dr. Mehmet KARA

Assoc. Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

Assoc. Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL

In this study, the grammatical characteristics of the verbs in Turkoman Turkish have been tried to determine. Grammatical futures given in the study have been reached through the synthesis of the previous studies on the subject “verb” in Turkey Turkish and Turkoman Turkish. The words in Turkoman Turkish have been scanned in order to be able to exemplify the obtained grammatical futures and to be able to present a document of the verbs used in the written language in Turkoman Turkish. The verbs found by means of the scanning have been examined in terms of structure, content, meaning, manner and frame. Literary works written in Turkoman Turkish have been scanned and have been tried to determine the forms of verbs. During the study, there have been made comparisons between Turkish dialects in Oguz group and neighbour dialects, and it has also been mentioned about the characteristics of speech where necessary. The PhD thesis written through this perspective and method is composed of four parts. In the first chapter, the verbs detected to be used in Turkoman Turkish have been examined and exemplified with regard to their structure. The subject “frame” has been explained in this part, too. In the second chapter, finite verbs have been examined, and the forms of inflections in old and today’s Turkoman Turkish have been determined. Tables of conjugations have been prepared and tried to determine all the functions of modal auxiliaries. In the third part, infinite verbs have been studied, and the old and new forms of particles of gerunds, participles and gerunds have been exemplified. In the appendix section, all the verbs’ simple forms and their derived forms in Turkoman Turkish have been listed first, and then a dictionary of the verbs used in Turkoman Turkish has been presented.

Key words: The Turkoman language, Turkoman Turkish, verb, dictionary of verbs, conjugation

ÖNSÖZ

Türkmen Türkçesi, ana Türkçedeki aslî uzunlukları koruması, Eski Türkçe döneminin birçok özelliğini hâlâ taşıması ve Oğuz grubu Türk lehçelerinden biri olması yanında Çağatay ve Kıpçak grubu lehçelerine has birçok dil özelliğine de sahip özel bir lehçedir. İşte Türkmen Türkçesinin bu farklılıkları, dilcilerin özel bir ilgiyle yaklaşımlarına vesile olmuştur. Birçok dilci, bu lehçe üzerine eserler yazmış; tezler yaptırmıştır. Türkmen Türkçesinin fiil konusu üzerine de birçok yazı yazılmış; tezler hazırlanmıştır. Fakat, bu lehçedeki fiillerin her yönüyle ve derinlemesine incelendiği bir araştırmanın yapılmadığı görülmüş ve tez konusu olarak Türkmen Türkçesindeki fiillerin incelenmesine karar verilmiştir.

Bu tez hazırlanırken Türkmen Türkçesi veya genel Türk Dili alanında çalışan birinin Türkmen Türkçesindeki fiillerle ilgili sorabileceği her türlü soruya cevap verebilme kaygısı güdülmüştür. Bu nedenle konunun oldukça ayrıntılı olarak ele alınması amaçlanmıştır; daha önce diğer Türk lehçeleri üzerine yapılmış fiil ile ilgili araştırmalarda değinilmeyen konular, bu tezde verilmek istenmiştir. İşlevin ön plana alındığı bu tezde, Türkmen Türkçesinde kullanılan bütün fiiller, anlam ve yapılarına göre tespit edilip sınıflandırılmış; bunlar listelenmiş ve fiiller sözlüğü hazırlanmıştır. Bu doktora tezinde hem lehçeler hem de gramerler karşılaştırılmış; böylece Sovyet dilciliği esasında hangi konunun nasıl ele alındığı gösterilmek istenmiştir. Çok geniş bir örneklem alanı kullanılarak anlatılan her konu örneklendirilmiş, fiil çekimi tabloları hazırlanarak bütün fiil çekimleri ve çekim sonucu ortaya çıkan ses bilgisel değişiklikler de gösterilmiştir.

Ortaya çıkan bu çalışmanın Türk lehçeleri alanına bir nebze de olsa katkı sağlamış olması temenni edilmektedir.

Doktora çalışmam boyunca daima anlayışlı ve sabırlı olan değerli hocam Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK'a desteğinden dolayı minnettarım ve teşekkürü borç bilirim. Bu dönemde her türlü desteği gördüğüm arkadaşlarıma, tezimi kolaylaştırmak için her türlü teknolojik materyali kullanmayı öğreten eşim İbrahim DELİCE'ye ve tezimin sayfalarında görünmeyen emekleri için bütün aileme teşekkür ederim.

KISALTMALAR

ABD	:	Ana bilim dalı
ağz.	:	Ağızlarda
AT.	:	Azerbaycan Türkçesi
bs.	:	Baskı, basım
C.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
dbl.	:	Dilbilgisi terimi
ed.	:	Editör
din.	:	Dinî terim
ET	:	Eski Türkçe
esk.	:	Eski
GT.	:	Gagavuz Türkçesi
hızl.	:	Hazırlayan
kon.	:	Konuşma dilinde
SSR	:	Sovyet Sotsialist Respublikası
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TDAY	:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
T.I.A.	:	Türkmen Ilımlar Akademiyası
TT	:	Türkiye Türkçesi
Trkm.	:	Türkmençe
vb.	:	ve benzeri
vs.	:	vesaire
Yay.	:	Yayını / Yayınları

Eser Kısaltmaları

HZTD	:	Hâzirki Zaman Türkmen Dili
HZTDİD	:	Hâzirki Zaman Türkmen Dilinde İşlik Dereceleri
GTDİZ	:	Günorta- Günbatır Türki Dillerde İşlik Zamanları
MAD	:	Muasir Azärbaycan Dili
Sİ	:	Saylanan İşler
TDB	:	Türk Dil Bilgisi

TDG	:	Türkmen Diliniň Grammatikası-Morfologiya
TDOS	:	Türkmen Edebi Diliniň Orfoepiyası ve Gısgaça Orfoepik Sözlük
TG	:	Türkçenin Grameri
TLKD	:	Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi
TTG	:	Türkiye Türkçesi Grameri

Taranan Eserlerin Kısaltması

A	:	Andalıp “Leyli-Mecnun, Yusup-Züleyha, Babarövşen, Zeynelarap”
ET	:	Ene Toprak
G	:	Görogly
GA	:	Gorkut Ata
GO	:	Garry Oynasa Gay Turar
M I/ II	:	Magtimguly I/ II
MN	:	Mollanepes-Yar Oyanmadın
MS	:	Mıralı hem Soltansöyün
ÖT	:	Öz Tanışlarıň
P	:	Perman
Pt	:	Pitne
Se	:	Saylanan Eserler-B. Seytäkov
SE	:	Saylanan Eserler- B. Kerbabayev
ŞG	:	Şasenem Garıp
TA	:	Türkmen Atasözleri
TDFS	:	Türkmen Diliniň Frazelogik Sözlügi
THD I	:	Türkmen Halk Dörediciligi-Hrestomatiya
THD II	:	Türkmen Halk Dessanları
TNAS	:	Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi
Y	:	Yalňızlık
Z	:	Zelili
ZT	:	Zulmat Tününde

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanılışı.	70
Tablo 2.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.	97
Tablo 2.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.	98
Tablo 2.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri.	99
Tablo 2.4. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi.	102
Tablo 2.5. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.	108
Tablo 2.6. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi-1.	112
Tablo 2.7. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi-2.	112
Tablo 2.8. Birinci Tip Şimdiki Zaman Çekimi.	116
Tablo 2.9. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Kısaltılmış Şeklinin Çekimi.	118
Tablo 2.10. İkinci Tip Şimdiki Zaman Çekimi.	122
Tablo 2.11. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Çekimi.	125
Tablo 2.12. Geniş Zaman Çekimi.	130
Tablo 2.13. Gelecek Zaman Çekimi.	135
Tablo 2.14. Şart Çekimi.	139
Tablo 2.15. Birinci Tip İstek Çekimi.	147
Tablo 2.16. İkinci Tip İstek Çekimi.	149
Tablo 2.17. Üçüncü Tip İstek Çekimi.	152
Tablo 2.18. Birinci Tip Gereklilik Çekimi.	155
Tablo 2.19. İkinci Tip Gereklilik Çekimi.	158
Tablo 2.20. Oğuz Grubunda Emir Kipi Ekleri.	159
Tablo 2.21. Emir Kipi Ekleri.	160
Tablo 2.22. Emir Çekimi.	163
Tablo 2.23. Ek-Fiilin Geniş Zaman Çekimi.	169
Tablo 2.24. Ek-Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi.	172
Tablo 2.25. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.	175
Tablo 2.26. Ek-Fiilin “Eken” Şeklinin Çekimi.	177
Tablo 2.27. Ek-Fiilin -ka:/ -kâ: Zarf-Fiil Eki Almış Şeklinin Çekimi.	180
Tablo 2.28. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.	186
Tablo 2.29. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.	189
Tablo 2.30. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.	191

Tablo 2.31. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.	192
Tablo 2.32. Geniş Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.	194
Tablo 2.33. Gelecek Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.....	196
Tablo 2.34. Şart Kipinin Hikâye Çekimi.	198
Tablo 2.35. İstek Kipinin Hikâye Çekimi.	200
Tablo 2.36. Gereklilik Kipinin Hikâye Çekimi.....	202
Tablo 2.37. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi.	205
Tablo 2.38. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi.....	207
Tablo 2.39. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-2.	209
Tablo 2.40. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-1.	212.
Tablo 2.41. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-2.	214
Tablo 2.42. Geniş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-1.	216
Tablo 2.43. Geniş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-2.	218
Tablo 2.44. Gelecek Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-1.	221
Tablo 2.45. Gelecek Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-2.	222
Tablo 2.46. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayet Çekimi-1.	225
Tablo 2.47. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayet Çekimi-2.	226
Tablo 2.48. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayet Çekimi-1.....	229
Tablo 2.49. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayet Çekimi-2.....	230
Tablo 2.50. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şart Çekimi.....	233
Tablo 2.51. Gelecek Zaman Kipinin Şart Çekimi.....	236
Tablo 3.1. -mAk Ekinin İyelik Ekleriyle Çekimi.....	245
Tablo 3.2. -mAk Ekinin Hal Ekleriyle Çekimi.	245
Tablo 3.3. -mA Ekli İsim-Fiilin İyelik Ekiyle Çekimi.....	246
Tablo 3.4. -mA Ekli İsim-Fiilin Hal Ekleriyle Çekimi.	247
Tablo 3.5. -İş / -Uş Ekli İsim-Fiillerin İyelik Ekleriyle Çekimi.....	248
Tablo 3.6. -İş / -Uş Ekli İsim-Fiillerin Hâl Ekleriyle Çekimi.	248

GİRİŞ

TÜRKMENLER

Türkmen Adı

Türkmen adı ilk kez *Divanü Lügat'i-t-Türk*'te geçmektedir. Kaşgarlı, Divan'da Türkmen sözcüğünü Oğuz sözcüğü ile eşanlamlı olarak kullanır. Türkmenlere neden “Türkmen” dendiğini bir hikâyeyle anlatır ve sonuçta bu adın *Türk-mânend* ‘Türk’e benzer’ sözcüğünden geldiğini belirtir¹. İbrahim Kafesoğlu, İlhanlı tarihçisi Reşideddin’in *Camiü't-Tevarih*'inde de buna benzer bir rivayetin bulunduğunu zikretmektedir². Bedreddin Aynî, Türk ve iman kelimelerinin birleşimine dayandırdığı Türkmen sözcüğüne “iman etmiş Türk” anlamı vermektedir. El-Mukaddesî de Türkmen sözcüğünü aynı şekilde anlamlandırmıştır³. Hüseyin Hüsameddin ise *-men* ekine “büyüklük” fonksiyonu yükleyerek Türkmen sözcüğünü “büyük Türk” olarak izah ederken⁴ Saim Ali Dilemre, Türkmen sözcüğünü Arapça *tuggar* sözüne dayandırarak “ticaret adamı, kervan adamı” diye anlamlandırmaktadır⁵. Fuat Köprülü⁶ ve Faruk Sümer⁷ de Divan-ü Lügati't-Türk'teki izahı kabul etmektedirler. İbrahim Kafesoğlu ise din değiştiren ulusun isim değiştirmesi gerekmediğini savunarak V. Barthold'un Türkmenlerin giyim kuşamlarının bile Farslara benzediğini belirttiği, Türkmenlerin Karluk kabilesinden çıkmış olabileceği düşüncesini⁸ benimsemiş ve Oğuzlara Türkmen denmediği fikrinin kabul edilebilir olduğunu söylemiştir⁹. J. Deny, Türkmen sözündeki *-men* ekine abartı fonksiyonu yükleyerek bu kelimeyi “öz Türk” olarak anlamlandırmaktadır¹⁰.

Türkmenler arasında da Türkmen adının anlamına dair farklı görüşlerin benimsendiği görülmektedir. *Dünyadaki Türkmenler* adlı eserde Türkmen adı

¹ Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, 3. baskı, TDK Yay., Ankara 1992, C. III, s. 412-415.

² İbrahim Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası, ve Mahiyeti", *Jean Deny Armağanı*, TDK Yay., Ankara 1958, s. 122.

³ Kafesoğlu, Agm., s. 122, 128.

⁴ Kafesoğlu, Agm., s. 122.

⁵ Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 433.

⁶ *Türk Ansiklopedisi*, "Türkmenler" maddesi, MEB Yay., C: 32, Ankara 1983, s. 433.

⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, TDAV Yay., 5. bs., İstanbul 1999, s. 79.

⁸ Wilhelm Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1975, s. 103.

⁹ Kafesoğlu, Agm., s. 129-130.

¹⁰ Kafesoğlu, Agm., s. 123.

Türk-mânend “Türk’e benzer” şeklinde izah edilmektedir. Bu fikrin kabulünde doğudan gelen Türk akıncıların Türk dilini ve Türk şeceresini Türkmenlere miras bıraktıkları görüşü etkindir¹¹.

Türkmen Tarihi

Türkmenler, XI. yüzyılda Selçuk ailesinin önderliğinde Oğuzların batıya doğru gitmelerinden sonra onların geride bıraktıkları boylardan ibaret bir Türk topluluğudur¹².

Büyük Selçuklu Devleti, 1040'da Dandanakan'da Gazneliler ve Selçuklular arasındaki savaşta Gazneliler'in aldığı yenilgi sonucu kurulur. Moğol saldırıları sonucu Selçuklu halkının bir kısmı batıya gitmiş, geride günümüz Türkmenlerinin ataları olan boylar kalmıştır. XIII. yüzyıldaki Moğol istilasından sonra oldukça zayıflamış olan bu Türkmen boyları, Hazar'ın kuzeydoğusundaki Mangışlak Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. XVII. yüzyıla kadar rahat ve bağımsız bir hayat yaşayan Türkmenler, 1639 ve 1700 yıllarında Moğol asıllı Kalmuk'ların hücumuna uğrarlar. Bu Türkmen boyları bir müddet Hive Hanlığı'na vergi ile bağlandıktan sonra, İran'da hakimiyeti eline geçirmiş olan Afşar-Türkmen beylerinden Nadir Şah'ın hakimiyetini kabul ederler. Nadir Şah'tan sonra bir müddet İranlılar ile Hivelilerin baskı ve hücumlarına maruz kalan Türkmenler, 1855'te Hive ordusunu yenerek Hive hanlığının hakimiyetinden kurtulur ve müstakil bir hayat yaşamaya başlarlar.

Türkmenler ile Ruslar arasındaki ilk münasebet, XIX. yüzyılın ilk yarısında, Hazar denizindeki Aşurada'da Rusların bir üs kurmalarından sonra (1846) başlar. Kırım savaşının patlak vermesiyle bu bölgedeki Rus faaliyetleri geçici olarak durmuş ise de, 1859'da Ruslar, tekrar Türkmenlere karşı askerî seferlere başlar. Esas Türkmen kuvvetleri doğuda İran ve Hive hücumlarını önlemeye çalıştığı için Ruslara karşı gerekli mukavemeti gösteremezler. Ruslar 1869 yılında Hokand ve Buhara'yı ele geçirir geçirmez, Türkmenlere karşı ansızın hücumla geçerler. 1881'de komutanların ve liderlerin teslim olmasına kadar Türkmen-Rus Savaşı devam eder. 1884'te toplanan Türkmen kurultayında mesele görüşülerek bu çaresizlik karşısında Rus hakimiyetine

¹¹ Marat Durdıyev, Şöhrat Kadırov, *Dünyâdaki Türkmenler*, "Harp", Aşgabat 1991., s. 7.

¹² *İslâm Ansiklopedisi*, "Türkmenler" maddesi, hzl. Mehmet Saray, MEB Yay., C. 12/2, İstanbul 1988, s. 661.

girilmesi kabul edilir. 1869'da başlayan Türkmenistan istilas, Ruslar tarafından bu şekilde tamamlanır. 1900'lere kadar Rus sömürgesi olarak yaşayan Türkmenler de XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başları fikrî ve siyasî uyanışın başlangıcı olmuştur. Cüneyt Han önderliğinde 1938 yılına kadar Ruslar'a karşı savaş vermişlerse de Cüneyt Han'ın ölümüyle mücadele de sona ermiştir. Türkmenler bağımsızlık savaşını kaybedince diğer Türk boyları gibi haklarını elde etmek için Türkmenistan Komünist Partisi'ne katılarak mücadelelerine buradan devam etmişlerdir. Komünist Partisi'nin isteği doğrultusunda 13 Mayıs 1925'te Türkmenistan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu ilan edilmiştir¹³.

Sovyetlere bağılı olarak kurulan Türk cumhuriyetlerinin ilk yıllarında Rus baskısı ve sömürüsü, rejimi kuvvetlendirebilmek amacıyla nispeten az iken 1930'lardan sonra, çok artmış; adeta kolonileştirme düzeyine ulaşmıştır.

1950'li yıllarda bütün Sovyet cumhuriyetlerinde Sovyetleştirmeye destek verilmiş; Türkmenistan'da da Sovyetleştirme hareketi 1960 ve 1970'lerde bütün hızıyla devam etmiştir.

M. Gorbaçov'un 1985 yılında başlattığı açıklık ve yeniden kurma politikasıyla Türkmenler, yönetime karşı eleştirilerini daha açık ve net bir şekilde yapmaya başlamışlardır¹⁴.

26 Ekim 1991'de yapılan halk oylaması ile Türkmenistan bağımsızlığını açıklamış ve 27 Ekim 1991 bağımsızlığın ilan edildiği tarih olmuştur. Bağımsız Türkmenistan Cumhuriyetini ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur¹⁵.

Bugünkü Türkmenistan

27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Aşkabat, resmî dili Türkmençe, para birimi Manat'tır.

Orta Asya'da yer alan Türkmenistan, kuzeydoğudan Özbekistan, güneydoğudan Afganistan, güneyden İran, batıdan Hazar denizi ve kuzeybatıdan Kazakistan ile sınırlıdır.

¹³ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ak-Çağ Yay., Ankara 1999, s. 182-184.

¹⁴ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999, s. 372.

¹⁵ Gömeç, Age., s. 202.

Ülkenin toplam yüz ölçümü, 448.100 km²'dir. Bu yüz ölçümü ile Batı Türkistan'da beşinci Türk Cumhuriyeti içinde, Kazakistan'dan sonra ikinci büyük ülkedir. Amuderya nehrinin bir kısmı, Özbekistan ile sınırı belirler. Kuzeybatıda, Hazar denizinin kolu olan yüz ölçümü 13.000 km²'yi bulan Karaboğaz gölü, Türkmenistan'ın içine bir cep şeklinde girer. Türkmenistan yüzölçümünün % 90'nı çöller (özellikle Karakum çölü) ve kurak bozkırlar oluşturur¹⁶.

2007 verilerine göre ülkede yaklaşık 5 milyon kişi yaşamaktadır. Türkmenistan'da nüfusun % 46,3'ü köylerde yaşarken, % 53,7'si şehirlerde ikamet etmektedir. Kadın nüfus oranı % 50,3'tür. Ülkede çalışan nüfus, toplam nüfusun % 56'sını; çalışabilir yaşın altında olanlar ise % 40'ını oluşturmaktadır. Türkmenistan'da çok uluslu bir yapı vardır. Günümüzde nüfusun % 94,7'sini Türkmenler; % 1,8'lik kısmı Ruslar oluştururken kalan % 3'lük oranı ise Özbek, Kazak, Ermeni, Azeri, Tatar, Fars ve Uygurlar oluşturmaktadır. Son yıllarda nüfus artışı yavaşlamakla birlikte genel itibariyle nüfus artışı hızlı olan bir ülkedir.

Türkmenistan halkının % 89'u Müslüman'dır. Sünni ve Hanefi Müslümanlar, nüfusun çoğunluğunu oluştururken ülkede İran'dan gelen az sayıda Şii vatandaş da bulunmaktadır. Nüfusun yaklaşık % 10'luk kesimi ise Ortodoks Hristiyan'dır¹⁷.

Türkmenistan'ın coğrafi ve idari yapısı Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap ve Marı olmak üzere beş vilayetten oluşmaktadır. Her vilayet ise kendi içerisinde pek çok ilçelere ayrılmaktadır. Aşkabat hariç Türkmenistan'ın bütün şehirleri, bulundukları vilayetin idarî yapısına bağlıdır.

Türkmenistan, başkanlık sistemi ile yönetilen, anayasasına göre demokratik, laik bir hukuk devletidir. Yasalar temelinde daimi tarafsızlık statüsüne sahiptir. Bu ülke, uluslararası tüm haklara sahip olmakla birlikte dış politikada daimi tarafsızlık, diğer ülkelerin içişlerine karışmama, kuvvet kullanımı ve askeri bloklara, ittifaklara

¹⁶ Ramazan Özey, *Türkmenistan Coğrafyası*, Erişim: 4 Nisan 2010, <http://forum.turklehceleri.org/viewtopic.php?f=5&t=21>.

¹⁷ Okan Üniversitesi-Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Türkmenistan-Nüfus*, Erişim: 4 Nisan 2010, <http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/node/21>.

katılmama, bölge ülkeleri ve dünya uluslarıyla dostluk ve karşılıklı iş birliği prensiplerini benimsemiştir¹⁸.

TÜRKMEN TÜRKÇESİ

Türkmen Türkçesinin Türk Dili Tasniflerindeki Yeri

Türkmen Türkçesi, Güneybatı-Oğuz grubu Türk lehçelerinden biridir. Ses ve şekil bilgisi özellikleriyle söz varlığı bakımından kendi lehçe grubunun en farklı üyesidir. Hem Kıpçak hem de Özbek-Uygur grubunun dil özelliklerini de taşıyor olması bakımından geçiş lehçesi özelliği göstermektedir.

Türkmen Türkçesi, Türk dili tasniflerinde genel olarak Osmanlı, Azerbaycan, Gagavuz, Horasan, Güney Kırım ve dağınık şekilde başka bölgelerde konuşulan Oğuz Grubu Türk lehçeleriyle Güneybatı, Güney, Batı veya –y Grubu olarak adlandırılan gruplara dahil edilmiştir.

Dilbilimcilerin tasniflerine bakıldığında İ. N. Berezin’in Türkmen Türkçesini “Çağatay” ya da “Doğu Grubu (Türkistan)”na alarak Uygur, Koman Çağatay, Özbek ve Kazan lehçeleriyle birlikte aynı grupta değerlendirdiği görülmektedir. Bu lehçeyi W. Radloff “Güney Diyalektleri” olarak, F.E. Korş, “Batı Grubu”, G.J. Ramstedt “Güney Grubu” adıyla Azerbaycan, Kafkasya, Anadolu Kırım ve Osmanlı Türkçeleriyle birlikte sınıflandırmışlardır. J. Nemeth ise oldukça genelleyici tasnifinde Türkmen Türkçesini, diğer bütün Türk lehçeleri ve tarihi Köktürk, Uygur ve Kuman yazı dilleriyle birlikte “-Y- Grubu”nda göstermiştir. Türk Dili tasnifinde en çok seslik ölçüt kullanan A. N. Samoyloviç’in tasnifinde Türkmen Türkçesi, Hive ve Buhara Cumhuriyeti halkı, Afganistan Türkistanı diyalektleri, Türkmenistan Cumhuriyeti, İran (Azerbaycan, Esterabad, Horasan vb.), Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri, Anadolu, Kuzey Suriye, İstanbul, Balkan Yarımadası, Besarabya, Kırım (güney Kıyıları), Türkmen (Stavropol=Kuzey Kafkasya, Astrahan) lehçeleriyle “ol- (Türkmen, Güneybatı) Grubu”na dahil edilmiştir. V. A. Bogoroditskiy coğrafi dağılıma göre yaptığı tasnifinde Türkmen Türkçesini, Türkiye ve Azerbaycan Türkçeleriyle “Güneybatı Grubu”nda

¹⁸ Türkmenistanın Türkiye Cumhuriyetindeki Büyükelçiliği, *Coğrafi-İdari Yapı*, Erişim: 4 Nisan 2010, <http://turkmenistanembassy.com.tr/tr/Turkmenistan.aspx>.

vermiştir. L. Ligeti de yine aynı lehçelerle birlikte bu lehçeyi “Uz (Oğuz) Dilleri” grubunda göstermiştir. M. Räsānān de coğrafi bir adlandırma kullanarak Türkmen Türkçesini Türkiye Azerbaycan ve Gagavuz Türkçeleriyle “Güneybatı Grubu”na dahil etmiştir. N.A. Baskakov ise eski ve yeni Türk lehçelerini aynı tasnifte belirttiği çalışmasında Türkmen Türkçesini, Eski dillerden Oğuzca (X.-XI. yy.) ve yenilerden Truhmen ile birlikte Türk dillerinin “Batı Hun Dalı” üst grubu içinde “Oğuz Grubunun Oğuz-Türkmen” alt grubunda göstermektedir¹⁹.

R. R. Arat, bu lehçeye “*Bugün birçok bakımdan komşu şivelerin hususiyetlerini benimsememiştir.*” açıklamasıyla Anadolu ve civar sahalar, Kafkasya ve İran Azerbaycanı ve Güney Kırım Türk Lehçeleriyle birlikte “Güneybatı Grubu”nda yer vermiştir²⁰. J. Benzing’in tasnifinde Türkmen Türkçesi, “Güney Türkçesi (Oğuz Grubu)” grubunda Osmanlı ve Azerbaycan Türkçeleriyle verilmiştir²¹. K. H. Menges’in tasnifinde ise bu lehçe, eski dillerden Eski Anadolu ve Eski Osmanlı Türkçesi ile doğu ve batı diye iki grupta incelenmiş; yeni lehçelerden Batı grubunda yer alan Osmanlıca (Rumeli, Anadolu ve Kırım Lehçeleriyle), Gagauz ve Azerbaycan (İran ve Kaşgari ağızlarıyla) Türkçeleriyle birlikte ‘Merkezi ve Güneydoğu Asya veya Türküt Dilleri Grubu’nda yer alan Oğuz veya Güneybatı Grubu’nun “Doğu” alt grubuna dahil edilmiştir²².

Talat Tekin’in Türk Dili tasnifi, yapılan çalışmalar içinde en ayrıntılı ve ikna edici tasnif olarak düşünülebilir. Talat Tekin, Radloff’a kadarki tasnif çalışmalarını tasnif çalışmasından çok Türk kavim ve kabilelerini türlü adlar altında sıralayan etnik tasnif denemeleri olarak nitelendirmiş; Radloff ve ondan sonrakilerin yaptığı tasnif çalışmalarının eksik yönleri olduğunu belirtmiş; bu dönem çalışmalarının eksik yönlerini gidermeye çalışarak yeni bir tasnif çalışması yapmıştır. Radloff’tan önce sadece Berezin’i, tasnifinde dile dayalı ölçütler kullandığı için dikkate almıştır. Talat Tekin’in tasnifinde Türkmen Türkçesi, “dağlı Grubu”nda Horasani, Özbekçe’nin

¹⁹ Talat Tekin, “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, Makaleler III *Çağdaş Türk Dilleri*, Yayıma Hazırlayanlar: Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Ankara 2005, s.362-373.

²⁰ Reşit Rahmeti Arat, “Türk Milletinin Dili”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Dil-Kültür-Sanat, C. II, 2. bs., Ankara 1992, s. 65.

²¹ Johannes Benzing, “*Türk Dillerinin Sınıflandırılması-I*”, (çev. R. Küçükboyacı), Tarihi Türk Şiveleri, hzl. Mehmet Akalın, 2. bs., Ankara 1988, s. 3.

²² Karl Heinrich Menges, “*Türk Dillerinin Sınıflandırılması-II*”, (çev. R. Küçükboyacı), Tarihi Türk Şiveleri, hzl. Mehmet Akalın, 2. bs., Ankara 1988, s.8-9.

Harezmi-Oğuz diyalektleri, Azerbaycan (Kaşkay-Aynallu, Kerkük, Erbil ağızlarıyla birlikte), Türkiye Türkçesi (Gagauz Türkçesi ile birlikte) ile birlikte aynı grupta yer almaktadır²³.

Türkmen Türkçesi Araştırmalarının Tarihçesi

1920'lerin başlangıcına kadar Türkmen Türkçesini bağımsız olarak ele alan özel bir araştırma yoktur; çünkü, Türkmenlerin bu yüzyıla kadar çağdaş eğitim veren okulları olmamıştır; halkın okur yazarlık oranı da yüzde bir bile değildir. Türkmen Türkçesi üzerine ayrıntılı bilgilere XIX. yüzyılda bazı şarkiyatçıların çalışmalarında rastlanmaktadır. Bunlar da çok önemli çalışmalar değildir. Türkmenistan, Sovyetler Birliği'ne katıldıktan sonra eğitim ve kültür alanında gelişmeye başlamış; -az da olsa- dille ilgili basılı yayınlar ortaya çıkmıştır. P. Şimkeviç, S. Agabekov, A. Aliyev ve İ. Belyayev tarafından eksik ve yöntemsiz de olsa birkaç kılavuz düzenlenmiştir.

1917 yılından sonra yeni okulların açılması, okul kitaplarının basılması ve kardeş halklardan Azerbaycanlılar ile Tatarlar'ın eğitim-öğretimde öğretmen ve kitap yardımında bulunmasıyla yeni bir döneme girilmiş olur.

XX. yüzyılın ortalarında basılan ders kitapları, Arap harfleriyle bu lehçeye göre düzenlenmiştir. Türkmen Türkçesindeki sesleri ifade etmede yetersiz kalan bu alfabe, 1926 yılında Bakü'de yapılan I. Türkoloji Kongresi'ndeki görüşmeler neticesinde 1928'de Latin alfabesiyle değiştirilmiştir. 1927 yılında okur yazar oranı % 3 iken 1930 yılında bu rakam % 26'ya yükselmiştir. Bu dönemde bilimsel araştırmalar yapmak üzere birçok bilim kurumu meydana getirilmiştir. Devlet Bilim Şurası ve Türkmenistan Bilimsel Araştırma Enstitüsü bu dönemde kurulmuş ve az sayıda bilim adamı bu kurumlarda Türkmen Türkçesi üzerine sistemli şekilde bilimsel araştırma çalışmasına girişmişlerdir.

Araştırmalar, çeşitli bölgelerden folklor malzemesi toplayan öğretmenler ve farklı mesleklerden görevliler tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde ders kitapları ve araçları hazırlanmaya, belli bir terminoloji oluşturulmaya çalışılmış; ağız çalışmaları yapılmaya başlanmıştır.

²³ Tekin, Age., s. 377-386.

Türkmen Türkçesi fonetiği ve deneysel fonetik yöntemleriyle ağız araştırmaları 1929 yılında başlamıştır. M. Geldiyev ve G. Alparov'un *Türkmen Dili Grameri*, A.P. Potseluyevskiy'in 'nin *Türkmen Dilini Öğrenmek İçin Kılavuz*, A. Aliyev ve K. Boriyev'in *Rusça-Türkmençe Sözlük* adlı kitaplar bu yılda basılmıştır. *Türkmen Dili Grameri* adlı kitap düzenli bir araştırma sonucu ortaya çıkarılan ve okullarda okutulan ana dildeki ilk gramer çalışması olma özelliği taşımaktadır.

1930'da yapılan Türkmenistan Birinci Dil Toplantısı'nda alınan kararlarla Türkmen Türkçesindeki sözcüklerin imlâsıyla ilgili önemli kararlar alınmış ve bugünkü edebî dilin temelleri atılmıştır.

1931 yılında Aşkabat'ta Devlet Pedagoji Enstitüsü açılmış ve burada Türkmen Dili Kürsüsü kurulmuştur. A.P. Potseluyevskiy, kürsü yönetimine getirilmiş ve Türkmen Türkçesiyle ilgili önemli çalışmalara imza atmıştır.

1930'lu yıllar dilbilgisi ders kitaplarının yazıldığı, sözcük haznesinin zenginleştirildiği, eğitim kadrolarının yetiştirildiği ve eğitim kurumları için çok sayıda kitabın yazıldığı yıllar olmuştur.

1935 yılında Türkmen dil ve edebiyatını bilimsel olarak araştırmak amacıyla Türkmenistan Dil ve Edebiyat Devlet Bilimsel Araştırma Enstitüsü adında bağımsız bir kurum oluşturulmuştur. 1936'da toplanan Türkmenistan Birinci Dil Kongresi, imlâ kurallarını, Türkmen yazı dilinin terimlerini yaratma ve resmileştirme ilkelerini kanunlaştırmış ve imlâ kurallarını konuşma diline yaklaştırmıştır.

1940'ta Kiril alfabesine geçme kararı alınmış ve H. Baylyev ile B. Karıyev'in yazdıkları *Türkmençe-Rusça Sözlük* basılmıştır. 1941 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi kurulmuş; burada açılan Türkmen Dili Bölümü'nün başına da Potseluyevskiy'in getirilmiştir.

1941'de A.P. Potseluyevskiy'in 'in *Türkmen Edebi Dilinin Sentaksının Esasları* adlı eseri, P. Azımov ile H. Baylyev'in *Türkmen Dilinin İmlâ Kılavuzu* adlı eserle birlikte başka eserler de basılmıştır.

1950 yılında, A. M. Gorkiy Türkmen Devlet Üniversitesi kurulmuştur. 1951 yılında da Cumhuriyetin Bilimsel Akademisi açılmıştır. Bu iki kurum sayesinde bilim

adamlarının sayısı artmış; sosyal bilimler ve teknolojik alandaki bilimsel çalışmalar hızlanmış ve Türkmen Türkçesi, söz varlığı açısından zenginleşmeye başlamıştır.

1954 yılında İkinci Dil Kongresi yapılmış ve yine dildeki imlâ ve noktalama kurallarıyla yazı dilinin düzenlenmesine yönelik konular tartışılmıştır.

1920-1940 yılları arası Türkmen dilbilgisi yapısı alanındaki çalışmalar, daha ziyade anadilde okul kitaplarını hazırlamaya yönelik olmuştur. 1940-1960 yıllarında ise morfoloji ve sentaks konularına ilişkin sorunlar araştırılmıştır. Leksikoloji alanında yapılan çalışmalar, 1953'te Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü kurulduktan sonra başlamıştır. 1956-1968 yılları arasında birçok sözlük hazırlanmış ve basılmıştır.

1950-1960 yıllarında ağız çalışmalarına önem verilmiş ve doktora çalışmaları bu yöne kaydırılmıştır.

Tarihî Türkmen Türkçesi araştırmalarını ilk yapan bilim adamları A. N. Samoyloviç ve A.P. Potseluevkiy'dir. Bu konunun planlı olarak ele alınması ise 1959'da Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsünde Tarih ve Diyalektoloji Bölümü'nün kurulmasıyla başlamıştır²⁴.

1960 sonrası Türkmen Türkçesi üzerine birçok yayın yapılmıştır. Yalnız Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni kurulan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin içine düştüğü ekonomik ve sosyal bunalımlardan dolayı birçok çalışma tamamlanmış olmasına rağmen basılamamıştır. 1993 yılından itibaren kitaplar Latin harfleriyle basılmaya başlanmış; 2000 yılında ise Latin alfabesine resmen geçilmiştir.

Günümüzde, Türkmenistan'da Türkmen Dili çalışmaları Mahtumkulu Devlet Üniversitesi, Azadî Diller Enstitüsü, Elyazmaları Enstitüsü ve Türkmenistan Bilimler Akademisi gibi kurumlar öncülüğünde devam etmektedir.

Türkmen Türkçesinin Genel Özellikleri

Türkmen Türkçesi, kendi lehçe grubunda Eski Türkçedeki birçok dil özelliğini hâlâ taşıyor olması ve hem Kıpçak hem de Çağatay Türkçesi özelliklerini gösteriyor olması

²⁴ Pıgam Azımov, "Türkmen Dili Araştırmalarının Tarihçesi Üzerine", *Bilimsel Bildiriler-1972*, TDK Yay., Ankara 1975, s. 265-277

bakımından farklı bir yere sahiptir. Bu lehçede *bol-* fiili ve *ñ* sesi hâlâ kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesi, Oğuz grubu içinde Azerbaycan Türkçesiyle birlikte teklik birinci şahıs zahirini *men* olarak kullanan diğer lehçedir. Yine sözcük başı *b* sesini diğer Oğuz lehçeleri *v*'ye çevirirken Türkmen Türkçesinde eski *b*'li şeklin korunduğu görülür: *bar-* “varmak”, *ber-* “vermek”.

Ana Türkçenin ilk hecedeki birincil uzun ünlülerini en iyi korumuş olan tek lehçe Türkmen Türkçesidir. En fazla uzun ünlü bulunduran sözcük de yine bu lehçede görülmektedir. Önceleri, yazı dilinde de çift ünsüzle gösterilen uzun ünlüler alfabe yapıları değişiklikle kısa ünlülerden farksız yazılmaya başlamıştır. Uzun ünlüler, *ä* ve *üy* ikiz ünlüsü dışında (uzun *ü*: sesi yazıda söyleyiş şekliyle kullanılmaktadır: *düyyp*, *güyç*, *güyöz* vb.) yazıda işaret edilmemektedir: *a:ç* “aç”, *a:k* “ak”, *çı:g* “çiy”, *kı:n* “zor”, *bi:z* “bez”, *co:cuk* “domuz yavrusu”, *u:ç* “uç”, *düyn* “dün” vs.²⁵

Birincil uzunluğun dışında Türkmen Türkçesinde genelde ek birleşmeleri sonucu ortaya çıkan dolaylı ya da ikincil uzunlukların olduğu da bilinmektedir. Bu ikincil uzunlukların bir kısmı önceki dönemlerde meydana gelmiş ses olayları sonucu ekin kendisinde ortaya çıkan uzunluklarken (*+ra:k/ +rä:k*, *-ka:/ -kä:*, *-ma:n/ -mä:n*, *-ya:n/ -yä:n*, *-ya:r/ -yär*, gibi) diğer bir kısmı da ya ünlüyle başlayan eklerin ünlüyle biten sözcüklere eklenmesi sonucu (*oka-ıp-> oka:p*, *işle-en-> işlä:n*, *köçe+e-> köçä:* gibi) ya da ekin kendisi ünsüzle de başlasa ünlüyle biten sözcüğe eklenmesi ile (*oba+nı-> oba:nı*, *süri+niñ-> süri:niñ* gibi) ortaya çıkan uzunluklardır.

Bu ünlü uzamaları sırasında sözcük sonundaki ses *a* ve *ı* ise *a:*'ya *e* ve *i* ise *ä:*'ye dönüşür. Bu çalışmada Türkmen Türkçesindeki fiillerin tamamı tarandığında ünlüyle biten fiillerin hepsinin yalnız *a* ve *e* ünlüleriyle bittiği görülmüştür. İsim kökleri ise yalnız *a*, *e*, *ı* ve *i* ünlüleriyle bitebilmektedir.

Türkmen Türkçesinin ses bilgisi kurallarına göre sözcük sonunda *u* ve *ü* ünlüleri bulunamamaktadır. Bu dar yuvarlak ünlüler, Türkmence bir sözcükte ikinci heceden sonra bulunamaz; ikinci hecede de yalnız kapalı hece içinde bulunabilmektedir. İlk hecesi bu iki ünlüyle başlamasına ve ikinci hecesi de kapalı olmasına rağmen *u*, *ü* yerine *ı* ve *i:* seslerinin olması uzunlukla ilgilidir. İlk hecesinde dar yuvarlak ünlü olan bir

²⁵ Talat Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yay., Ankara 1995, s. 64-79.

sözcüğün ikinci kapalı hecesinde dar düz ünlü varsa mutlaka bu ünlüler uzun söylenir: *büti:n* “bütün”, *üçi:n* “için” vs.

Türkmen Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu oldukça sağlamken düzlük yuvarlaklık uyumu, -yukarıda belirtilen ses bilgisi kuralı nedeniyle- yazı dilinde aksamaktadır; fakat, sözlü dilde sözcüğün ilk hecesindeki ünlüye göre diğer ünlüler seslendirilebilmektedir. Hatta, ilk hecesinde geniş yuvarlak ünlü olan bir sözcüğün diğer ünlüleri de geniş yuvarlak; ilk hecesinde dar yuvarlak ünlü olan sözcüğün diğer ünlüleri dar yuvarlak veya geniş yuvarlak ünlülerle telaffuz edilir: *doğan* /doğon/ “kardeş”, *kömelek* /kömölök/ “mantar”, *töverek* /tövörök/ “çevre”; *gönülik* /gönülük/ “doğruluk”, *düvmele-* /düvmölö-/ “kabarcıklar oluşmak” vs.

Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerdeki *f* sesi, birkaç istisna hariç hep *p* sesine dönüşmüştür: *pitne* “fitne”, *perman* “perman”, *kepen* “kefen”, *hepde* “hefte”²⁶ vs.

Geniz ünsüzü olan *ñ* sesinin kullanımı oldukça yaygındır. İlgi hâli eki ve ikinci teklik ve çokluk şahıs için kullanılan ekler, daima nazal *n*’lidir. Yalnız bu sesle başlayan sözcük bulunmamaktadır: *meniñ* “benim”, *çaganıñ* “çocuğun”, *geldiñ*, *gönersiñ* vs.

Türkmen Türkçesinde *s* ve *z* sesleri daima peltek telaffuz edilir.

Bu lehçede ünsüz benzeşmesi olayı yoktur. Sert sessizle biten sözcüklere yumuşak sessizle başlayan ekler getirilebilmektedir. Bu nedenle *d* sesiyle başlayan eklerin hiçbirinin *t*’li şekli yoktur: *suratda* “resimde”, *ataşdan* “ateşten”, *okatdıgı* “okuttuğu”, *seretdim* “baktım” vs.

Türkmen Türkçesinin yazı dilinin oluşması, XVIII. yüzyıl gibi günümüze çok yakın bir dönemde gerçekleştiğinden birçok söyleyiş özelliği yazıya geçmiştir. Bu söyleyiş özellikleri de -genellikle- ilerleyici ve gerileyici benzeşme sonucu ortaya çıkan ünsüz değişimleridir: *tümbek*-> *tümmek* “tümsek”, *çuñgur*-> *çuññur* “çukur”, *basdırma*-> *bassırma* “sundurma”, *deste*-> *desse*, *usta*-> *ussa*, *tütse*-> *tüsse* “duman”²⁷ vs.

Türkmen Türkçesinde orta hecede ünlü düşmesi sık görülen ses olayıdır. Türkiye Türkçesinde de görülebilen ünlü düşmeleri dışında fiilden fiil ve fiilden isim yapan

²⁶ Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s. 19.

²⁷ Kara, Age, s. 60-64

eklerin eklenmesi sırasında da ortada kalan hecenin ünlüsü düşürülebilmektedir. Bu düşme sırasında, dolaylı uzunlukların meydana gelmesi de mümkündür: *görün-iş* -> *görnüş* “görünüş”, *beril-iş* -> *berliş* “veriliş”, *göter-er* -> *götä:r* “kaldırır”, *alın-iş* -> *alnış* “birlikte kendin için almak” vs.

Türkmen Türkçesi şekil bilgisi özellikleri bakımından da kendi lehçe grubundaki lehçelerden ayrılmaktadır. Çağatay ve Kıpçak grubu lehçelerinde rastlanan birçok yapı, Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır. İsim ve fiil türeten eklerin (+cAr-, +gA-, +sIrA-, -AkIA-, -ArIA- vs.), kip eklerinin (-An, al-a(m)o:k, -mAçI, eken) bir kısmı diğer Oğuz grubu lehçelerinde kullanılmazken Özbek, Kazak, Kırgız ya da bunların ait olduğu gruptan herhangi bir lehçede farklı işlevde veya ses yapısında mutlaka kullanılmaktadır.

Türkmen Türkçesi Ağızları

Türkmen Türkçesi, diğer Türk lehçeleri arasında bünyesinde en fazla ağız özelliği barındıran lehçedir. Bunun sebebi de Türkmenlerin Ekim devrimi öncesine kadar merkezî bir devlet sistemi içinde yaşamamış olmalarıdır. Yüzyıllar boyu kabileler halinde yaşayan Türkmenler, birbirleriyle çatışma halinde ve en yakınlarındaki güçlü devletlerle ticarî ve sosyal ilişkiler içinde olmuşlardır. Böylece, ağızlar birbirinden daha da farklı hâle gelmiştir.

Harezmi Türkmenlerinin Hive ile, Amuderya boylarındaki Türkmenlerin Buhara ile, Köpetdağ eteklerindeki ve Etrek taraflarındaki Türkmenlerin İran ile, Mangışlak Türkmenlerinin Rusya ile ticaret yapması ağız farklılıklarının derinleşmesine sebep olmuştur²⁸. Bu kadar farklılaşmış ağızlardan bir edebî dil meydana gelmesi de yüzyıllarca mümkün olmamıştır.

Türkmen Türkçesi ağızları üzerine çalışmalar 1929 yılında başlamış; 40 ve 50’li yıllarda daha bilimsel çalışmalara yerini bırakmıştır. Bu dönemdeki doktora tezleri daha ziyade ağızlar üzerine yoğunlaşmıştır.

Türkmen ağız araştırmacıları, ağız tasniflerini tarihî, coğrafi ya da dil esaslarına göre yapmıştır. Recep Berdiyev, tarihî sınıflandırmanın Kaşgarlı Mahmud, Reşidüddin

²⁸ Recep Berdiyev, *Türkmen Diliniñ Dialektlerinde ve Geleşiklerinde İşlikler*, Aşgabat, 1988, s. 8.

ve Ebulgazi Bahadır Han'ın eserlerinin temel alınmasıyla yapıldığını söylemektedir. Buna göre, o eserlerde adı geçen tüm boy ve diğer ağız adları coğrafi temele dayalı sınıflandırma içinde şöyle değerlendirilmektedir.

1. Güneybatı ağızları ve şiveleri: Göklen, Nohur, Mürçe ağızları, Yomut ağzının batı şivesi.
2. Merkezî ağızlar ve şiveler: Teke ağzının Ahal şivesi, Alili, Änev, Hasar ağızları, Küren, Mehin şiveleri.
3. Murgap ağızları ve şiveleri: Teke ağzının Marı şivesi, Sarık, Salır ağızları, Burkaz şivesi²⁹.
4. Lebab ağızları ve şiveleri: Ärsarı, Sakar, Eski, Sayatlı, Olam, Hatap, Mukrı, Surhı, Kıraç, Ata, Bıçak ağızları.
5. Kuzey ağızları ve şiveleri: Yomut ağzının kuzey şiveleri, Çovdur, Yemreli Garadaşlı, Düyeçi ağızları.

Dile dayalı ağız sınıflandırmaları için şu dil bilgisi ölçütleri kullanılmaktadır:

1. Uzun ünlülerin söylenişi ve onların fonetik değer taşıma durumları.
2. s ve z seslerinin peltek telaffuz edilip edilmemesi.
3. Sözcük başındaki *k-g*, *t-d* seslerinin durumu.
4. Sözcük başı *y* sesinin düşürülmesi.
5. İki ünlü ses ve bir ünlü ile akıcı ünsüz arasındaki *p* sesinin durumu.
6. Düzlük-yuvarlaklık uyumunun korunup korunmaması.
7. Fiilin zaman ve şahıs çekimlerindeki durumu.
8. Sıfat-fiilin zaman şekillerinin yapılışı.
9. Seslerin düşürülmesi veya artırılması.
10. İlgî, yönelme ve belirtme hâllerinin şekli.
11. Edebî dildeki *alamok*, *alay* şekillerinin kullanılışı.
12. Fiilin belirsiz şeklinin yapılışı³⁰.

Türkmen Türkçesi ağızları s sesinin telaffuzuna göre de iki grupta incelenmektedir: peltek s sesini kullananlara *apikal* (Teke, Yomut, Göklen, Salır, Sarık, Ärsarı, Garadaşlı, Alili, Yemreli), diğerlerine de *dorsal* ağızlar denmektedir³¹.

²⁹ Berdiyev, Age., s. 16.

³⁰ Berdiyev, Age. s. 17.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve diğer lehçelere yakınlaşan ve uzaklaşan şekilleri göstermek kaygısıyla ağızlardan örnek verildiğinden ağızlar konusuna dair kısa bir bilgi verilip geçilmesi uygun görülmüştür.

Türkmen Türkçesinin Yazıldığı Alfabeler ve Çeviri Yazıdaki Karşılıkları

Türkmenler XVIII. yüzyıldan –yani, yazılı edebiyatlarının başlangıcından- 1928 yılına kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940’tan sonra Kiril alfabesini kullanmıştır.

Türkmenistan Meclisi, 12 Nisan 1993 tarihinde aldığı bir kararla Latin alfabesine dayalı yeni Türkmen alfabesini kabul etmiştir. Bu karara göre yeni alfabe, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren resmen kullanılmaya başlanmış; daha sonra alınan bir kararla birkaç harfte değişiklik yapılarak 1 Ocak 2000 tarihinde bugün kullanılmakta olan Latin alfabesine geçilmiştir³².

Türkmen Türkçesiyle yazılmış olan eserlerin yüzde doksanı diyebileceğimiz kadar büyük bir kısmı hâlâ Kiril harflidir. 1993’ten sonraki eserler, Latin harfleriyle basılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada faydalanan kaynakların neredeyse tamamı Kiril harfleriyle yazılmış olan eserlerdir.

Sovyetler Birliği döneminde birlik içinde kalan bütün lehçeler için ayrı bir Kiril alfabesi hazırlanmıştır. Türkmenler için hazırlanmış olan Kiril alfabesi aşağıdaki tabloda örnek sözcükler ve çeviri yazıdaki karşılıklarıyla verilmiştir.

2000 yılından itibaren kullanılmaya başlanan Latin alfabesi tablosundan görüldüğü üzere *ä* ve *ň* seslerinin Türkiye Türkçesinin edebî dilinde harf karşılığı yoktur. Alfabedeki *j* harfi *c*’ye, *ž* harfi *j*’ye, *y* harfi *ı*’ya ve *ý* harfi de *y*’ye karşılık kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki *g* ve *ğ* sesine karşılık yazıda yalnız *g* sesi kullanılmakta; ancak, söyleyişte sözcük başında ve *k*, *t* ünsüzlerinden sonra *g* olarak, diğer durumlarda *ğ* olarak seslendirilmektedir.

³¹ C. Amansarıyev, *Türkmen Dialektologiyası*, Aşgabat 1960, s. 60.

³² Kara, Age, s. 4.

Eski Türkmen (Kiril) Alfabeti

Kiril		Yazı Çevrimi	
А а	ачар	a	<i>açar</i>
Б б	баба	b	<i>baba</i>
В в	вепа	v	<i>vepa</i>
Г г	галам, чага	g, ğ	<i>galam, çağa</i>
Д д	деллек	d	<i>dellek</i>
Е е	еңил	ye, e	<i>yeñil</i>
Ё ё	ёгын	yo	<i>yoğın</i>
Ж ж	жакет	j	<i>jaket</i>
Ж ж	жепа	c	<i>cepa</i>
З з	зәһер	z	<i>zäher</i>
И и	инче	i	<i>inçe</i>
Й й	йылкы	y	<i>yılkı</i>
К к	кесел	k	<i>kesel</i>
Л л	ләле	l	<i>läle</i>
М м	машгала	m	<i>maşgala</i>
Н н	нагыш	n	<i>nağış</i>
Њ ѓ	оңат	ñ	<i>oñat</i>
О о	оглан	o	<i>oğlan</i>
Ө ө	өнүм	ö	<i>önüm</i>
П п	пул	p	<i>pul</i>
Р р	реңк	r	<i>reňk</i>
С с	сакгал	s	<i>sakgal</i>
Т т	тикен	t	<i>tiken</i>
У у	улы	u	<i>ulı</i>
Ү ү	үзүмчи	ü	<i>üzümçi</i>
Ф ф	фонетика	f	<i>fonetika</i>
Х х	хова	h	<i>hova</i>
Ц ц	царизм	ts	<i>tsarizm</i>
Ч ч	чилим	ç	<i>çilim</i>
Ш ш	шерт	ş	<i>şert</i>
Щ щ	щит	şç	<i>şçit</i>
Ъ	адъюнкт	ayırma	<i>ad'yunkt</i>
Ы ы	ыссы	ı	<i>ıssı</i>
Ь	фильтрлемек	inceltme	<i>filtrlemek</i>
Э э	эже	e	<i>ece</i>
Ә ә	әдик	ä	<i>ädik</i>
Ю ю	юмуртга	yu	<i>yumurtga</i>
Я я	яланчы	ya	<i>yalançı</i>

Yeni Türkmen Alfabeti (Latin) Alfabeti

Latin		Karşılığı	
A a	<i>açar</i>	A a	<i>açar</i>
B b	<i>baba</i>	B b	<i>baba</i>
Ç ç	<i>çilim</i>	Ç ç	<i>çilim</i>
D d	<i>dellek</i>	D d	<i>dellek</i>
E e	<i>ece</i>	E e	<i>ece</i>
Ä ä	<i>ädik</i>	Ä ä	<i>ädik</i>
F f	<i>fonetika</i>	F f	<i>fonetika</i>
G g	<i>galam, çaga</i>	G g (Ğ ğ)	<i>galam, çağa</i>
H h	<i>hova</i>	H h	<i>hova</i>
I i	<i>inçe</i>	İ i	<i>inçe</i>
J j	<i>jepa</i>	C c	<i>cepa</i>
Ž ž	<i>žaket</i>	J j	<i>jaket</i>
K k	<i>kesel</i>	K k	<i>kesel</i>
L l	<i>läle</i>	L l	<i>läle</i>
M m	<i>maşgala</i>	M m	<i>maşgala</i>
N n	<i>nagyş</i>	N n	<i>nağış</i>
Ň ŋ	<i>oňat</i>	Ñ ñ	<i>oňat</i>
O o	<i>oglan</i>	O o	<i>oğlan</i>
Ö ö	<i>önüm</i>	Ö ö	<i>önüm</i>
P p	<i>pul</i>	P p	<i>pul</i>
R r	<i>reňk</i>	R r	<i>reňk</i>
S s	<i>sakgal</i>	S s	<i>sakgal</i>
Ş ş	<i>şert</i>	Ş ş	<i>şert</i>
T t	<i>tiken</i>	T t	<i>tiken</i>
U u	<i>uly</i>	U u	<i>ulı</i>
Ü ü	<i>üzümçi</i>	Ü ü	<i>üzümçi</i>
W w	<i>wepa</i>	V v	<i>vepa</i>
Y y	<i>yssy</i>	I ı	<i>ıssı</i>
Ý ý	<i>yagşy</i>	Y y	<i>yağşı</i>

Z z*zäher***Z z***zäher*

FiİL ÇALIŞMALARININ ESASLARI

Hareket, oluş ve durumları anlatmaya yarayan fiiller, bir dilin söz varlığını oluşturan en önemli unsurlardandır. Türkmen Türkçesinin 25.000 sözcükten oluşan sözlüğünde yaklaşık 6868 (± 10) fiil, madde başı olarak gösterilmektedir. Bu da bu lehçede kullanılan sözcük sayısının dörtte birinden fazlasının fiil olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle fiil incelemeleri ayrı bir önem arz etmektedir.

Fiiller kök hâlinde veya isim ve fiilden türemiş gövdeler hâlinindedir. Türemiş fiilleri yapan fiiliden fiil yapan eklerin bir kısmı, fiilin özne nesne ilişkisini düzenleyen çatı ekleridir. Diğer bir kısmı ise tekrar, isteksizlik ve bitme bildirme işleviyle fiile eklenirler. Bunun dışında birleşik yapılar olarak karşımıza çıkan fiiller, iş ve oluşun meydana gelişini tasvir etme, bir ismi fiil yapabilme ve anlamından boşanmış sözcüklerle yeni anlamlar ifade etme özellikleriyle de karşımıza çıkmaktadır.

Fiiller, dilde yalnız başlarına anlam ifade etseler de belli bir kalıba sokulmadan kullanılamayan sözcük türüdür. Fiillerin kullanılabilmeleri için başka sözcüklere bağlanması, bunun için de çeşitli kalıplara sokulması yani fiilin çekimlenmesi gerekmektedir. Çekimli fiiller, fiil kök veya gövdesi, şekil veya zaman kavramı ile şahıs kavramından meydana gelmektedir. Çekimli bir fiil ile -taşıdığı iş ve oluş anlamının dışında- ne şekilde, ne zaman ve kim tarafından yapıldığı anlaşılabilmektedir.

Türk dilindeki fiiller, fiilimsi eklerini alarak yan cümle yapma özelliği kazanırlar. Fiilimsilerden (çekimsiz / bitimsiz fiillerden) isim-fiil, fiilin bildirdiği iş ve oluş, zamana ve şahsa bağlamaksızın bildiren fiil adlarıdır. Sıfat-fiil ise nesnelerin hareket özelliklerini gösteren, çekimli fiiller gibi zaman ifadesini bünyesinde bulunduran ve sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir. Çekimsiz fiillerden biri olan zarf-fiiller de hareketin yapılış şeklini, zamanını, sebebini gösteren, zarf olarak kullanılabilen fiil şekilleridir.

Fiil çalışmaları, fiillerin işte bu özellikleri esasında şekillenmiştir. Fiilin yapısı, çekimlenmesi ve aldığı ekler sayesinde isim, sıfat ve zarf olarak kullanılmasına göre genel olarak üç grupta incelenmektedir.

Türkiye Türkçesi Gramerlerinde Fiil

Türkiye’de fiil üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Farklı metodlarla birçok inceleme bulunmaktadır. Ancak, konunun net anlatılabilmesi ve anlaşılabilmesi için bu çalışmada en çok kabul görmüş olan Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu ve Zeynep Korkmaz’ın dil bilgisi ile ilgili çalışmaları esas alınarak Türkmen Türkçesindeki fiiller incelenmiştir.

Bu çalışmalardan Muharrem Ergin’in *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde fiil konusunun yapı kısmının kökler ve ekler bahsinde ele alındığı, çatı kategorisinin ayrıca ele alınmadığı, ek anlatılırken o ekin hangi çatıyı oluşturduğunun belirtildiği görülmüştür. Çekimli fiiller konusunun ise *şekil ve zaman ekleri* başlığı altında önce basit çekimli fiillerin sonra birleşik çekimli fiillerin ele alınarak işlendiği görülmektedir³³.

Çekimsiz (bitimsiz)fiiller de ayrı bir başlık açılmaksızın fiil çekimleri anlatıldıktan sonra fiil kategorileri olarak *partisip* ve *gerindium* başlıkları altında incelenmiştir. Bu çalışmada ek-fiil olarak değerlendirilen yapı, *isim fiili* terimiyle karşılanmış, burada isim-fiil olarak değerlendirilen yapılar da isimden fiil yapan ekler bahsinde ele alınmıştır³⁴.

Birleşik fiiller de *kelime grupları ve cümleler* bölümünde *birleşik fiiller* başlığı altında *isimle birleşik fiil yapan, fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller* ve *iktidarî fiiller* olmak üzere üç grupta incelenmiştir³⁵.

Fransızca dil bilgisi çalışmalarının etkisinde kaldığı görülen Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında fiil yapan ekleri *kelime yapımı* bahsi içinde ele almıştır. Banguoğlu’nun birleşik fiil değerlendirmesi diğerlerinden oldukça farklıdır. Bu çalışmada *isim+yardımcı fiil* ve *anlamca kaynaşmış birleşik fiiller* olarak belirlenen birleşik fiil türünü *birleşik fiil tabanları* olarak *birleşim* başlığı altında, *zarf öbeği kalıbında* (ileri sürmek, karşı koymak), *çekim öbeği kalıbında* (kar yağmak, yolda kalmak, göze girmek, alt etmek) ve *bağlam öbeği kalıbında* (sayıp dökmek, alış veriş,

³³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım, İstanbul 1994, s. 179-184, 200-216, 282-313.

³⁴ Ergin, Age, s. 314-319, 333-348.

³⁵ Ergin, Age., s. 386-389

gezip dökme) alt başlıkları içinde incelemiştir³⁶. Burada *fiil+yardımcı fiil* olarak belirlenen yapıları da *karmaşık* ve *tasvirî fiiller* olarak incelemiştir³⁷.

Banguoğlu, *fiil* başlığı altında *anlamlarına ve kullanışlarına göre fiil çeşitleri*, çatı terimine karşılık kullandığı *görünüş* terimiyle ve olumsuz fiil yapılarını da kapsayan fiil çatılarını, *yatık fiiller* başlığı altında, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiilleri, *fiillerin çekimi* başlığı altında *fiillerde zaman*, *fiillerde tarz*, *fiillerde kişi*, *fiillerde sayı*, *birleşik çekimlerin oluşması*, *çevrik kipler* ve *soru* alt başlıklarını belirlemiş; sonrasında *kiplerin anlatımı* başlığı altında bildirme ve tasarlama kiplerini incelemiş; *cevher fiili* başlığı altında ek-fiilleri ve ardından bu çalışmada birleşik fiiller bahsinde incelenen *karmaşık* ve *tasvirî fiilleri* ele almıştır³⁸.

Banguoğlu'nun bu çalışması, klasik gramer çalışmalarından hem terminoloji hem de konuları inceleme şekli bakımından farklıdır. Mesela, basit ve birleşik zamanlı fiilleri, *fiillerde tarz* başlığı altında sınıflandırmış ve basit zamanlı fiilleri *bildirme tarzı*, birleşik zamanlı fiilleri ise *anlatma tarzı* (hikâye), *söylenti tarzı* (rivayet) ve *şart tarzı* (şart) olmak üzere dört grupta incelemiştir³⁹. Yine *çevrik kipler* başlığı altında ele aldığı *-dIr/ -dUr* bildirme eki ve *-mAktA* şimdiki zaman eki ve karmaşık fiil yapan *-miş olmak* yapısı, gramercinin farklı bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir⁴⁰.

Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi* adlı çalışması, dil bilgisi çalışmaları içinde fiil konusunu en ayrıntılı şekilde ele alan ve bu çalışmada da yöntemi benimsenmiş olan incelemedir. Korkmaz, *fiiller ve fiil soylu kelime sınıfları* olarak adlandırdığı bölümde fiilleri yapıları bakımından, basit, türemiş ve birleşik fiiller şeklinde üç grupta; içerikleri bakımından, oluş, kılış ve kılınış, durum ve tarz bildiren fiiller şeklinde üç grupta, anlamları bakımından, esas ve yardımcı fiiller olarak iki grupta ve kılınış biçimleri bakımından incelemiş; ayrıca, çatıları bakımından fiilleri etken, edilgen, meçhul, dönüşlü, işteş ve ettirgen çatılar şeklinde altı alt başlık altında sınıflandırmıştır.⁴¹

³⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., 6. bs., Ankara 2000, s. 204-224, 274-294, 310-318.

³⁷ Banguoğlu, Age., s. 482-494.

³⁸ Banguoğlu, Age., s: 408-488.

³⁹ Banguoğlu, Age., s. 443-444.

⁴⁰ Banguoğlu, Age., s. 450-452.

⁴¹ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara 2003, s. 527-566.

Korkmaz, fiil yapan ekleri de *kelime yapımı* bölümünde *addan fiil türeten ekler ve fiilden fiil türeten ekler* başlıkları altında incelemiştir⁴².

Korkmaz, yapı bölümünden sonra *fiil çekimi* başlığı altında *fiilde kip, fiilde zaman, fiilde şahıs ve sayı, çekimli fiillerde olumsuzluk ve soru şekilleri* ve fiilde zaman kaymalarını anlattığı *fiilde görünüş* konularını ele aldıktan sonra *çekimli fiiller* başlığı altında *bildirme ve tasarlama kiplerini, ek-fiili, birleşik kipli fiilleri* incelemiştir. Sonrasında *birleşik fiiller* konusunu *esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller* (Burada bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller, bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller-öncelik, alışkanlık ve niyet bildiren karmaşık fiiller ve bir yanı zarf-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller- yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma ve uzaklaşma bildiren tasvir fiilleri incelenmiştir.) ve *anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiiller* olarak iki ana başlık altında incelemiştir. Bunların dışında modal yardımcı fiiller olarak değerlendirilen asıl anlamından tam olarak boşanmamış fiilleri *belirleyici birleşik fiiller* olarak değerlendirmiştir. *Döküp saç-, silip süpür-* şeklindeki fiilleri de *ikili birleşik fiiller* olarak birleşik fiiller konusu içinde ele almıştır⁴³.

Fiil konusunun son bölümünde *ad-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller* alt başlıklarıyla *çekimsiz fiiller* yer almaktadır⁴⁴.

Türkmen Türkçesi Gramerlerinde Fiil

Türkmen gramerciler tarafından hazırlanan çalışmalarda fiil konusunun ele alınışı birbirleriyle benzerdir. Türkiye Türkçesi gramerlerinde de olduğu gibi alt konuların incelenmesi ve sınıflandırılmasında farklılıklar görülmektedir.

Bu tez çalışması için farklı dönemlerde yazılmış olan üç gramer kitabı esas alınmıştır. Pigam Azımov, M. N. Hıdırov ve G. Sopiyeve editörlüğünde 1960 yılında basılmış olan *Häzirki Zaman Türkmen Dili*⁴⁵ adlı çalışma, 1981 basımı H. Baylıyev'in

⁴² Korkmaz, TTG, s. 109-136.

⁴³ Korkmaz, TTG, s. 525-858.

⁴⁴ Korkmaz, TTG, s. 863-1043.

⁴⁵ Pigam Azımov, M.N. Hıdırov, G. Sopiyeve (Editörler), A. İbrayimov, Amansariyev, G. Sariyev, *Häzirki Zaman Türkmen Dili*, M. Gorkiy Adındaki Türkmen Devlet Üniversitesi, Aşgabat 1960.

*Saylanan İşler*⁴⁶ ve Mıratgeldi Söyegov editörlüğünde 1999'da Türkmenistan'da 2000 senesinde Türk Dil Kurumunda basılmış olan *Türkmen Diliniň Grammatikası-Morfologiya*⁴⁷ adlı çalışmalardaki fiil incelemeleri bu tezde temel alınmıştır.

Azımov, çalışmasında fiil konusuna basit bir yapı sınıflandırması yaparak başlamıştır. Fiilleri yapı bakımından şu şekilde sınıflandırmıştır: a. morfolojik bakımdan parçalara bölünmesi mümkün olmayan kök fiiller (*asıl fiil*), b. kök ve eklerine ayrılabilen türemiş fiiller (*yasama işlikler*), c. bir isim ve bir fiilden ya da iki fiilden meydana gelerek bir anlam ifade eden birleşik fiiller (*goşma işlikler*)⁴⁸.

Türemiş fiiller konusuna fiil türetme yollarını (*işlikleriň yasalışı*) anlatarak giriş yapmıştır. İsimlerden fiil yapan ekleri anlattıktan sonra geçişli ve geçişsiz fiillerden (*geçiryän/ geçirmeyän işlikler*) bahsetmiş ve ardından fiilden fiil yapılışı konusunu vermiştir. Azımov, fiillerden fiil yapılışını anlatırken çeşitli anlamlarda kullanılan fiil yapım eklerini (*dürli manılarda ulanýýan işlik yasaycılar*) hareketin birden fazla kişi tarafından yapıldığını gösteren ekler (*gımldınıň köpçülükleyin yüze çıkyandığını görkezyänler*), hareketin tekrarlandığını gösteren ekler (*gımldınıň köp gezek gaytalanany görkezyän işlik yasaycılar*), hareketin bitmek üzere olduğunu gösteren ekler (*gımldınıň gutarmaga yakınlaşýany görkezyän işlik yasaycılar*) ve öznesiz fiil yapanlar (*subyektsiz işlik yasaycılar*) olmak üzere dört grupta incelemiştir. Azımov, bu sınıflandırmasında birinci grupta işteşlik eklerini, dördüncü grupta ise Türkiye Türkçesi gramerlerinde *meçhul çatı* olarak gösterilen edilgenlik eklerini vermiştir⁴⁹.

Bu konunun devamında fiil çatılarını (*işlik dereceleri*) ele alan yazar, yalın (*düyp derece*) çatı başlığında tekrar geçişli ve geçişsiz fiilleri anlatmıştır. Ardından işteş (*şariklik derece*), ettirgen (*yükletme derece*), dönüşlü (*özlük derece*) çatıları incelemiştir⁵⁰. Bu doktora çalışmasında oldurgan çatı başlığında ele alınan eklerin Azımov'un geçişli ve geçişsiz fiilleri ilk ele aldığı yerde geçişsiz fiillerden geçişli fiiller

⁴⁶ H. Bayliyev, (hzl.) Borcakov, Söyegov, B. Hocayev, *Saylanan İşler*, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası, Magtımguılı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşgabat 1981.

⁴⁷ Mıratgeldi Söyegov (ed.), Borcakov, M. Sarıhanov, B. Hocayev, S. Ärnazarov, *Türkmen Diliniň Grammatikası-Morfologiya*, Ruh Neşiriyatı, Aşgabat 1999.

⁴⁸ Azımov, HZTD, s. 335-337.

⁴⁹ Azımov, HZTD, s. 337-348.

⁵⁰ Azımov, HZTD, s. 349-354.

yapan ekler (*geçirmeyän işliklerden geçiriyän işlik yasayan affiksler*) başlığı altında verildiği görülmektedir.

Yapı konusunu birleşik fiilleri anlatarak tamamlamıştır. Birleşik fiili de asıl unsuru fiil olmayan (*esasî sözi işliklerden bolmadık*) ve asıl unsuru fiil olan birleşik fiiller (*esasî sözleri işliklerden bolan goşma işlikler*) olarak iki grupta incelemiştir. Birinci grupta *isim+yardımcı fiillerin* yanı sıra deyimleşmiş birleşik fiiller de ele alınmıştır. *Fiil+yardımcı fiil* yapısındaki fiilleri de hareketin başladığını gösterenler (*gımldınıñ başlanışını görkezyänler*), hareketin sürekliliğini gösterenler (*gımldınıñ dovamlılığını görkezyänler*), yaklaşmayı gösterenler (*yakınlaşmagı görkezyänler*), hareketin birkaç kez tekrar ettiğini gösterenler (*gımltınıñ binäçe gezek gaytalanmagını añladyanlar*), tezlik ve süreklilik gösterenler (*çaltlık ve dovamlılık görkezyänler*), hareketin gerçekleşip bittiğini gösterenler (*gımldınıñ bolup gutaryanını görkezyänler*) şeklinde sınıflandırmıştır. Bu altı maddelik sınıflandırmadan sonra karmaşık şimdiki zaman anlatan (*çalışırımı hâzirki zaman añladyan*) ve modallık bildiren (*modallık görkezyän*) birleşik fiiller olmak üzere iki başlık daha açmıştır. Bu iki maddenin ilkinde şimdiki zaman kiplerinden birini yapmaya yarayan *dur-*, *otur-*, *yat-* ve *yör-* yardımcı fiilleri, ikincisinde ise Türkiye Türkçesi gramerlerinde tasvirî fiiller içinde ele alınan yeterlik fiilleri ve karmaşık fiiller içinde ele alınan niyetlenme fiilleri verilmiştir⁵¹.

Azımov çekimli fiiller (*işliklerin üytgeyişleri*) konusuna bildirme ve gereklilik haricinde kalan tasarlama kiplerini içeren fiilin şahıs bildiren basit şekilleri (*işligiñ şahıs görkezyän yönekey şekilleri*), birleşik kipli fiilleri kapsayan fiilin şahıs bildiren karmaşık şekilleri (*işligiñ şahıs görkezyän çalışırımı şekilleri*), mastar, gereklilik kipi, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin dahil edildiği fiilin şahıs bildirmeyen şekilleri (*işligiñ şahıs görkezmeyän şekilleri*) sınıflandırmasını yaparak başlamıştır⁵².

Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesi gramerlerinde bildirme ve tasarlama kipleri olarak adlandırılan yapılar, zaman ve şekil gösterenler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Azımov da çalışmasında bildirme kiplerini fiillerde zaman anlatılışı (*işliklerde zaman añladılışı*) ve fiil şekilleri (*forma*) başlıkları altında

⁵¹ Azımov, HZTD, s. 354-369.

⁵² Azımov, HZTD, s. 369-371.

incelemiştir. Zamanı da üç temel zaman (şimdiki- *hâzirki*, geçmiş- *öten* ve gelecek-*gelcek* zaman) üzerinden ele almış ve birleşik kipleri de bu ana başlıklar altında anlatmıştır. Ardından da tasarlama kiplerini sıralamıştır. Türkmen gramerlerinin tamamında geniş zaman, belirsiz gelecek zaman (*nämelim gelecek zaman*) olarak gelecek zaman içinde anlatılmaktadır⁵³.

Azımov'un bu çalışmasında Türkiye Türkçesi gramerlerinde isim-fiil bahsinde incelenen -mAk ve -mA ekleri fiilin mastar şekli (*işligiñ infinitiv forması*) içinde diğerleri de isim-fiil (*iş atları*) başlığı altında incelenmektedir. Ardından da sıfat-fiil (*ortak işlik*) ve zarf-fiil (*hal işlik*) konusu ele alınmaktadır⁵⁴.

Ek-fiil (*habarlık kategoriyası*) bahsi ise fiil konusunun en sonunda yer almaktadır⁵⁵.

Bayliyev'in *Saylanan İşler* adlı çalışmasında diğer iki gramerden daha farklı bir yöntem benimsenmiştir. O da Azımov gibi yapı bakımından fiilleri üç grupta incelemiş ve fiil türetme yollarını anlatmıştır. İsimden türemiş fiiller, diğer gramerlerdekiyle aynı şekilde ele alınırken fiilden fiil türeten ekleri işlevlerine göre başlıklandırarak vermiştir. Bayliyev'in fiilden fiil yapım eklerini sınıflandırması ettirgenlik bildiren, pasif, hareketin nesnenin kendisi için yapıldığını gösteren, hareketin nesnenin kendi üzerinde gerçekleştiğini gösteren, ortaklaşılığı ve karşılıklılığı gösteren, hareketin bitmeye yaklaştığını gösteren, işin birden fazla kişi tarafından yapıldığını gösteren, hareketin tekrarlandığını gösteren ve öznesiz fiiller şeklindedir. Bayliyev, çalışmasında çatıları ayrıca ele almamış, M. Ergin gibi, bu başlıklar altında değerlendirmiştir.⁵⁶

Bayliyev, çekimli fiilleri yine Azımov gibi sınıflandırmış yalnız geniş ve gelecek zamanı aynı başlık altında değil de kesin ve belirsiz gelecek zaman adlandırmalarıyla art arda incelemiş; tasarlama kiplerini de şekil olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, gereklilik kipini -Azımov'dan farklı olarak- şahıs bildiren fiillere dahil etmiştir⁵⁷. Çekimsiz fiilleri yani şahıs bildirmeyen fiilleri Azımov gibi incelemiştir. Sonrasında incelenen diğer gramer çalışmalarında ayrı bir başlık altında verilmeyen birleşik kipleri şahıs gösteren

⁵³ Azımov, HZTD, s. 371-396.

⁵⁴ Azımov, HZTD, s. 396-438.

⁵⁵ Azımov, HZTD, s. 438-454.

⁵⁶ H. Bayliyev, Age., s. 74-83.

⁵⁷ H. Bayliyev, Age., s. 83-96.

karmaşık fiiller olarak ayrıca ele almıştır⁵⁸. Birleşik fiilleri de yine Azımov'un eserindeki gibi ele almıştır⁵⁹.

Söyegov editörlüğünde hazırlanmış olan *Türkmen Diliniň Grammatikası - Morfologiya* adlı çalışma bu üç çalışma içindeki en kapsamlı çalışmadır. Konuları oldukça ayrıntılı olarak ele almış ve yapıları işlevleriyle değerlendirmiştir. Fiil konusu incelemesi, genel olarak Azımov'un çalışmasıyla aynı olsa da bazı terminolojik adlandırma farklılıkları görülmektedir. Tezde ana metin içerisinde bu gramerdeki fiil incelemeleri ayrıntılı olarak verildiğinden burada ayrıca anlatmaya gerek görülmemiştir.

Çalışmada Fiilin Ele Alınışı

Çalışmanın Amacı

Türkmenistan ve Türkiye'de Türkmen Türkçesinde fiil konusu üzerine birçok çalışma yapılmış olduğu, bunların bir kısmının kitap bir kısmının yüksek lisans tezi olarak hazırlandığı görülmüştür. Yalnız bu çalışmaların hiçbirinde Türkmen Türkçesinde fiil konusunun tüm başlıklarıyla ele alınmadığı tespit edilmiştir. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun ve Prof. Dr. Leyla Karahan, diğer Türk lehçelerindeki fiil konusunu ayrıntılı olarak inceleyen doktora tezleri yaptırmışlardır. Oğuz grubu lehçelerinde fiil konusu ise Ayşe İlker tarafından hazırlanan *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil* adlı basılmış doktora tezi ile incelenmiştir. Yalnız, bu tezin dört lehçedeki fiilleri bir arada verme zorunluluğu yüzünden Türkmen Türkçesinde fiil konusunun her yönüyle ele alınmadığı görülmüştür. Bu çalışmada, kendi lehçe grubunda özel bir yere sahip olan Türkmen Türkçesinin fiil konusunun yapı ve işlevleriyle çok yönlü ele alınıp değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Malzemenin Tespiti

Bir dildeki fiiller ve onların kullanılış şekillerini tespit etmek için öncelikle o dilin sözlüklerinde yer alan fiillerin tespit edilmesi ve o dilde yazılmış olan eserlerde fiillerin girdiği şekillerin, üstlendiği görevlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle,

⁵⁸ H. Bayliyev, Age., s. 96-119.

⁵⁹ H. Bayliyev, Age., s. 119-140.

incelenecek malzemeler içinde Türkmen Türkçesinin en kapsamlı sözlüğü olan *Türkmen Diliniň Sözlügi*⁶⁰ ilk sırayı almıştır. Ardından, incelenecek metinlerin tespitine çalışılmıştır. Metinlerin 18. yüzyıl gibi yakın bir dönemde yazı dili oluşturmuş bir lehçenin fiillerinin incelenebilmesi için geniş bir zaman diliminden seçilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu lehçeyi konuşanların 20. yüzyıl başlarına kadar düzenli bir devlet sisteminde yaşamamış ve düzenli sisteme geçmesinin Sovyetler Birliği'ne bağlanmasıyla mümkün olmuş olması bakımından eser seçimine ayrıca dikkat edilmiştir. Sosyalist dönemde yazılmış eserlerin bağımsızlık döneminde yazılmış eserlerden farklı olması da eser tespitinde göz önüne alınan bir unsurdur. Fiiller için taranan eserler, şöyle tasnif edilebilir:

I. 18.-19. yüzyıllarda yazılmış edebî eserler

Bu dönem şairlerinden Andalıp, hem Türkmen hem de Özbekler tarafından sahiplenilmiş olan, Nevai, Fuzuli gibi şairlere nazire yazmış, önemli halk hikâyelerini eserlerinde işlemiş önemli bir şairdir. Bu şairin *Leyli-Mecnun*, *Yusup-Züleyha*, *Babarövşen* ve *Zeynelarap* halk hikâyelerini işlediği eseri taranmıştır. Mollanepes de yine 19. yüzyılın önemli şairlerindendir. Onun da *Yar Oyanmadın* adlı eseri kullanılmıştır.

Dönemin en önemli halk şairi Mahtımkulu'dur. Mahtımkulu, şiirlerinde işlediği sosyal, siyasal ve dinî konular nedeniyle Türkmenler'in kalbinde ayrı bir yere sahiptir. Yüzyıllarca kabilecilik yaparak birleşmemiş Türkmen halkının bir araya gelmesi için uğraşan Mahtımkulu'nun yazdığı şiirler, dil kullanımı, farklı lehçelere ait dil özelliklerinin aynı şiirde hatta aynı dörtlükte görülüyor olması bakımından diğerleri arasında ayrı bir yer tutar. Zelili de yine şiirleri incelenmiş olan 18.-19. yüzyıllar arasında yaşamış önemli bir halk şairidir. *Şasenem-Garıp* destanı da bu dönem Türkmencesiyle yazılmış önemli bir malzemedir. Bu eserlerin tamamı Türkmen Türkçesinde fiil şekillerinin önceki kullanımlarının tespiti için taranmıştır.

Bu eserlerin dışında yine halk edebiyatı ürünlerinden Ali Şir Nevaî'yi anlatan *Mıralı hem Soltansöyün*, Türk dünyasının ortak destanlarından *Gorkut Ata*, *Görogli*, Türkmen halk destanlarından *Ibrayım Halıl*, *Gülpam*, *Hatamtay*, *Muhammethanapıya*

⁶⁰ M. Hamzayev vd., *Türkmen Diliniň Sözlügi*, T.I.A. Dil Bilim İnstitutı, Aşkabat 1962.

destanlarının anlatıldığı *Türkmen Halk Dessanları II*, Türkmenler'in sözlü edebiyat örneklerinin yer aldığı *Türkmen Halk Dörediciligi-Hrestomatiya I*, *Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi* adlı eserlerden, günümüz Türkmençesiyle yazılmışsa da, çağdaş edebiyat ürünlerinde kullanılmayan yapıları örneklendirebilmek için faydalanılmıştır.

II. 20. Yüzyıl Türkmençesiyle yazılmış eserler:

Bu gruba, sözlü edebiyat ürünü olup farklı ses ve şekil bilgisi özellikleri taşıdığı için taranmış eserlerle Sovyet dönemi ve sonrasında yazılmış olan eserler dahil edilmiştir.

Sovyet dönemi eserleri olarak 1930'lu yıllarda yazılmış olan Ata Govşudov'un *Perman* (Ferman) romanı, 1940'larda yazılmış olan ve millî unsurlar içerdiği için bir kısmı yok edilen Berdi Kerbabayev'in *Aygıtlı Ğdim* (Cesur Adım) romanı ile hikâye, povest ve halk hikâyelerinden oluşan *Saylanan Eserler* (Seçilmiş Eserler) kitabı, 1940-1950 yılları arasında eserler vermiş olan sosyalist yazarlardan Beki Seytakov'un seçilmiş şiir ve hikâyelerinden oluşan *Saylanan Eserler* kitabı, 1970-80'li yıllarda eserler vermiş olan sosyalist yazar Ata Atacanov'un *Öz Tanışlarıñ* romanı taranmıştır.

Sovyetler Birliğinin yıkılmasına yakın ve bağımsızlık dönemlerinde verilen eserler olarak da Esen Atayev'in *Zulmat Tününde* (Zulüm Gecesinde), Hudayberdi Meläyev'in *Pitne* (Fitne), Atacan Tagan'ın *Yalñızlık* romanları incelenmiştir. Bunların dışında çeviri eser olarak Cengiz Aytmatov'un yazdığı, Ata İklimov'un aktardığı *Ene Toprak* romanı, tiyatro eseri olarak da A. Mämiliyev'in dört piyesinin yer aldığı *Garrı Oynasa Gay Turar* (İhtiyar Oynarsa Fırtına Kopar) adlı eseri taranmıştır. Tiyatro eseri, konuşma dilindeki yapıların tespiti için çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu şekilde hem eski hem yeni dönem eserleri, hem de farklı yazın türleri fiil incelemesi için taranmıştır.

Çalışmada İzlenen Yol ve Metod

Türkmen Türkçesinin Oğuz grubu Türk lehçesi olmasına rağmen kendine yakın lehçelerden birçok noktada uzaklaştığı ve kuzey ve doğusunda bulunan Kıpçak ve Çağatay lehçeleriyle birçok noktada birleştiği daha önce belirtilmişti. Bu farklı yapıların değerlendirilebilmesi için çalışmada Türkmen Türkçesinde tespit edilen fiil şekilleri öncelikle Türkiye Türkçesi gramerleri esas alınarak değerlendirilmeye çalışılmış; sonra,

kendi lehçe grubuyla kıyaslanmış; buralardan cevap alınamadığında da diğer Türk lehçelerine bakılmıştır; bu şekilde karşılaştırma yöntemine de başvurulmuştur.

Fiil konusu genel olarak eş zamanlı yöntemle incelenmişse de özellikle yapı ve çekimli fiil bölümlerinde günümüzde kullanılan yapıları açıklayabilmek, eski dönemdeki ekleri tespit edebilmek için art zamanlı yöntemden de faydalanılmıştır. Ayrıca, Türkmen Türkçesiyle Türkiye Türkçesindeki ortak noktaların tespiti için her iki lehçenin de ağızlarından yer yer örnekler verilmiştir. Bu şekilde Türkiye Türkçesinde arkaikleşmiş yapıların Türkmen edebî dilinde, Türkmen Türkçesinde arkaikleşmiş olan yapıların da Türkiye Türkçesinin edebî dilinde yaşadığı görülmüştür.

Bu çalışmada bir dosyalama programı olan *File Maker* programından her aşamada faydalanılmıştır. Türkmen Türkçesinde kullanılan bütün fiillerin anlam ve yapı bakımından tespit ve tasnifi için sözlükteki bütün fiiller, bu programla etiketlenmiş ve yapısına, çatısına, anlamına ve gerçekleşmesine göre fişlenmiştir. Böylece tüm fiillerin hangi ekle, hangi sözcükten türediği ve hangi çatı kategorisinde olduğu gibi bilgilere tek tuşla ulaşma imkânı sağlanmıştır. Bu yolla tespit edilen 6868 fiil fişlenmiştir.

Çekimli ve çekimsiz fiiller bölümünde kullanılacak olan tanık cümleler için seçilmiş eserlerin neredeyse tamamı tarayıcıyla pdf formatına dönüştürülmüş; bu pdf dosyaları *Abbyy FineReader* adlı bilgisayar programıyla word dosyası hâline getirilmiştir. Bu şekilde bilgisayar ortamında kullanılır hâle getirilmiş olan eserlerin bir kısmı *File Maker* dosyasında fişlenerek incelenmiş; bir kısmı aranan ekin bulunduğu fiilin tespiti için ayrıca ara-bul komutuyla taranmıştır. Belgeler, Kiril harfli şekilleriyle taranmış; bulunan örnekler İsa Sarı'nın *Çağdaş Türk Lehçeleri Klavyesi* adlı programla latin alfabesine aktarılmıştır. İsa Sarı'nın bu önemli programı, -Latin harflerine dönüştürmede bazı eksiklikleri olsa da- “Çağdaş Türk Lehçeleri” çalışma alanına büyük bir kolaylık kazandırmıştır. Tez çalışmasında da bu kolaylıktan yararlanılmıştır.

Bu doktora çalışmasında faydalanılmış olan bilgisayar programlarıyla eldeki dil malzemesinin bilgisayar ortamına aktarılması ve tasnif edilerek dosyalanması, ilerideki çalışmalarda da kullanılabilecek bir veri tabanı oluşturma imkânı sağlamıştır.

Çalışmanın genelinde, Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi* çalışmasındaki fiil incelemesi esas alınmıştır.

Fiil konusu üç bölümde incelenmiştir. Birinci Bölüm’de fiiller, yapı bakımından basit, türemiş ve birleşik; gerçekleşmesi bakımından kılış ve oluş bildiren; anlamları bakımından asıl ve yardımcı fiiller şeklinde sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

Basit fiiller maddesinde Türkmen Türkçesinde tespit edilmiş olan tek heceden ibaret kök fiillerle asıl kökleri kullanımdan düşmüş, aldığı ekle kökmüş gibi kullanılan fiiller sınıflandırılmış ve örneklendirilmiştir. Türemiş fiiller maddesinde isimden fiil yapan ve fiilden fiil yapan ekler tespit edilmiş; ardından, birleşik fiillerin sınıflandırılıp örneklendirildiği birleşik fiil maddesi verilmiştir. Fiilden fiil yapan ekler, fiil çatısına etki eden ve fiil çatısına etki etmeyen ekler olarak tasnif edilmiş ve ekler işlevleri tespit edilerek örneklendirilmiştir. Fiilin çatı kategorisi de yine fiilden fiil yapan eklerin ardından ele alınmıştır. Fiil çatıları anlatılırken taranan eserlerden tespit edilen tanık cümleler kullanılmıştır.

Çekimli fiillerin anlatıldığı ikinci bölüm, fiilin şahıs, kip, zaman, olumsuzluk ve soru kategorilerinin incelendiği ve bu çalışmanın en hacimli kısmını oluşturan bölümdür.

Türkmen Türkçesinde fiilin şahıs çekimlerinde kullanılan şahıs eklerinin tespitiyle başlayan ikinci bölüm, basit çekimli fiillerle birleşik çekimli fiillerin sınıflandırılarak anlatılmasıyla devam etmektedir. Bu bölümde yer alan bütün çekimlerin tabloları verilmeye çalışılmıştır. Bu tablolar yapılırken seçilen örneklerle, Türkmen Türkçesindeki ses bilgisi kurallarının fiil çekimlerinde gösterilebilmesi de amaçlanmıştır. İki den fazla fiilin çekimlendiği tablolar bu şekildedir. Fiil çekimi tablolarının büyük bir kısmı, Mehmet Kara’nın *Türkmen Türkçesi Grameri*’nde verdiği tablolar esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak, Kara’nın eserinde yer almayan yapılar, ayrıca çekim tablosuna dönüştürülmüştür. Fiilin basit çekimi anlatılırken bildirme ve tasarlama kiplerinin Türkmen Türkçesi ağızlarındaki şekillerine örneklerle yer verilmiştir. Burada amaç, Türkiye Türkçesindeki benzeyen kullanımların Türkmen Türkçesi ağızlarında yer aldığını göstermektir. Ayrıca hem basit hem birleşik çekimler anlatılırken Türkiye Türkçesi, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerindeki şekiller de verilmiştir. Türkmen Türkçesinin kendi lehçe grubunda kullanılmayan yapılar için de Özbek, Kazak, Kırgız gibi komşu lehçelerle karşılaştırma yapılmıştır. Yine bu bölümde

tespit edilen yapıların 18.-19. yüzyıllardaki kullanımları verilmiştir. Böylece Türkmen Türkçesinde kullanılan fiil şekillerinin eski şekline de ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Tezin bu bölümü tanık cümlelerin fazlaca yer aldığı bölümdür. Taranan eserlerden alınan cümleler italik, ilgili örnek kalın olarak yazılmış; ardından, tırnak içinde Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiş; yazar adı, eser adı kısaltması ve sayfa numarası verilerek de cümlenin kaynağı belirtilmiştir. Türkiye Türkçesine aktarılırken özel isimler değiştirilmemiştir. Örnek cümlelerde Türkmen Türkçesi imlâsı korunmuş, onların söyleyişte ğ yazıda g olarak gösterdiği harfler aynen muhafaza edilmiştir. Bütün fiil şekilleri, her ne kadar örneklendirilmeye çalışılmışsa da örnek bulunamayan durumlarda ya Türkmen Türkçesi gramerlerinden ya da gramercilerin verdiği bilgiye dayanarak örnek cümleler kurulmuştur. Yanında dipnot veya kaynak bilgisi olmayan cümleler çalışmanın yazarına aittir. Bunun dışında gramer kitaplarından alınan örnek cümleler de o eserin kısaltması kullanılarak verilmiştir.

Çekimsiz fiillerin ele alındığı üçüncü bölümde isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller, işlevleriyle ve tanık cümlelerle anlatılmaya çalışılmıştır. Burada da yine yapıların eski şekillerine yer verilmiştir.

Ek-1 Bölümü, Türkmen Türkçesinde kullanılan basit fiillerin ve fiil yapan eklerin tamamının, sözlükte yer alan bütün örnekleriyle verilmesinin amaçlandığı bölümdür. Böylece, yapı bölümünde karışıklığa neden olmadan basit ve türemiş yapıların tamamı bir başlık altında gösterilebilmiştir.

Ek-2 Bölümü'nde, "Türkmen Türkçesindeki Fiiller Sözlüğü" yer almaktadır. Türkmen Türkçesinde tespit edilen temel fiillerin verildiği bu bölümde gereksiz ayrıntıya girmekten kaçınmak için çatı ekleriyle genişletilmiş fiil şekilleri, asıl gövdeye gönderilerek verilmiştir. Sadece çatı eki olmasına karşın başka işlevde kullanıldığı görülen bazı fiillerin çatı ekli şekilleri, anlamıyla verilmiştir. Bu şekilde, çalışmada Türkmen Türkçesindeki fiillerin tamamı, anlamıyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın tamamında fiillerle ilgili terimlerin Türkmen Türkçesindeki karşılığı, ilgili başlığın yanında ya da konu içerisinde belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde de Türkmen Türkçesindeki fiiller üzerine yapılan bu çalışma sonucunda belirlenen tespitlere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAPI, ANLAM VE GERÇEKLEŞMESİ AÇISINDAN FİİL

1.1. FİİLDE YAPI

Türkmen Türkçesi gramerlerinde yapı konusu, ağırlıklı olarak türemiş fiiller üzerinden ele alınmıştır. Basit fiiller konusuna ise kısaca değinilmiştir.

Günümüze en yakın tarihte M. Söyegov editörlüğünde hazırlanmış olan *Türkmen Diliniň Grammatikası* adlı eserde ‘fiil’ başlığı altında ‘fiillerin yapılışı’ bölümü yer almaktadır. Bu bölümde fiillerin kuruluşlarına göre basit ve türemiş fiiller olarak iki gruba ayrıldığı belirtilmektedir. Basit fiiller, hiçbir şekilde anlamlı parçalara bölünemeyen fiiller, olarak tanımlanmış ve *al-*, *as-*, *bil-*, *güyme-*, *tana-* vs. gibi örnekler verilmiştir. Türkmen Türkçesindeki basit fiillerin çoğunun tek heceli olduğu, iki heceli fiillerin az olmadığı, üç ve dört heceli fiillere ise az rastlandığı belirtilerek tek heceli fiiller şu şekilde incelenmiştir:

- a. ünlü (*çekimli*) + ünsüz (*çekimsiz*) seslerden oluşanlar (VC) : *al-*, *aç-*, *iy-*, *oz-*, *ur-*, *-üz-* vs.
- b. ünsüz + ünlü + ünsüz seslerden oluşanlar (CVC) : *bak-*, *bol-*, *gez-*, *dep-*, *söy-* vs.
- c. ünlü + ünsüz + ünsüz seslerden oluşanlar (VCC) : *ayt-*, *elt-*, *üyr-* vs.
- d. ünsüz + ünlü + ünsüz + ünsüz seslerden oluşanlar (CVCC) : *düyr-*, *gayt-*, *silk-*, *tüyt-*, *yırt-* vs.⁶¹

Bu bölümde ayrı bir başlık açılmaksızın birleşik fiillerden (*goşma işlikler*) sözdizimsel yollarla yapılan fiiller diye bahsedilmektedir⁶².

Çalışmada türemiş fiiller, ‘morfolojik yolla yapılan fiiller’ olarak tanımlanırken eklerin yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Fiil yapan ekler, basit (*yönekey affiksler*): *-la/-le*, *-a/-e*, *-ık /-ik* vs. ve karmaşık ya da birleşik ekler (*çılşırımlı affiksler*): *-gıla/-gile*, *-mala/-mele*, *-ırğa/-irge* vs. olarak iki gruba ayrılmaktadır. Eklerin sınıflandırılışının ardından fiillerin türetildiği sözcük türüne göre ikiye ayrıldığı belirtilmektedir:

⁶¹ Söyegov, Age., s. 184.

⁶² Söyegov, Age., s. 185.

İsimlerden fiil yapılışı (*isimlerden işlik yasalışı*) ve fiillerden fiil yapılışı (*işliklerden işlik yasalışı*). Daha sonra da bu başlıklar altında kullanım sıklığı esas alınarak ekler ve işlevleri verilmektedir⁶³.

H. Bayliyev'in *Saylanan İşler* adlı eserinde fiiller, yapılarına göre üç grupta incelenmektedir: basit, türemiş ve birleşik fiiller⁶⁴.

Eserde 'fiillerin yapıları' (*işliklerin yasalıları*) başlığı altında önce isimlerden fiil yapılışı, ekler ve örnekleriyle anlatılmakta; sonra, fiilden fiil yapılışı bölümünde fiil çatıları hakkında bilgi verilmektedir⁶⁵.

P. Azimov editörlüğünde hazırlanmış olan *Häzirki Zaman Türkmen Dili* adlı gramer çalışmasında ise fiil konusuna giriş yapılırken fiilin yapı bakımından basit, türemiş ve birleşik fiil olarak üç gruba ayrıldığı belirtilmekte; yalnız Söyegov'un eserinden farklı olarak basit fiil grubunda sadece *ünlü+ünsüz* ve *ünsüz+ünlü+ünsüz* yapısındaki fiiller sıralanmaktadır. Çalışmada 'fiillerin yapıları' başlığı altında isimden fiil türeten ekler anlatılmaktadır. Fiilden fiil yapılışı konusu ise türlü anlamda kullanılan fiil türetme ekleri ve çatı ekleri olmak üzere iki bölümde incelenmektedir⁶⁶. Bu çalışmanın diğerlerinden bir farkı da birleşik fiil konusunun "fiilden fiil yapılışı" başlığının ardından ele alınmasıdır.

Yukarıda yapılan tespitlere bakılarak Türkmen Türkçesi gramerlerinde basit fiiller konusunun Türkiye Türkçesi gramerlerine göre daha dar kapsamlı şekilde ele alındığı sonucuna varılabilir. Türkmen gramerlerinde basit fiillerin terkipteki seslere göre gruplandırılması sadece *Türkmen Diliniň Grammatikası-Morfologiya* adlı eserde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Yapı bakımından fiiller bu çalışmada basit, türemiş ve birleşik fiiller olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

⁶³ Söyegov, Age., s. 186-216.

⁶⁴ H. Bayliyev, Age., s. 71

⁶⁵ H. Bayliyev, Age., s. 71-83.

⁶⁶ Azimov, HZTD, s. 336-354.

1.1.1. Basit Fiiller (Asıl İşlikler)

“*Kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayıramayan kök fiiller.*”⁶⁷ şeklinde tanımlanabilecek olan basit fiillerin Türkmen Türkçesi gramer kitaplarındaki tanımı bundan farklı değildir. Konunun en geniş şekliyle ele alındığı TDG’nda basit fiillerin *ünlü+ünsüz, ünlü+ünsüz+ünsüz, ünsüz+ünlü+ünsüz, ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz* yapısında olduğu belirtilerek üç ve dört sestten oluşan fiillerin geçmişte türemiş fiil olduklarına işaret edilmektedir⁶⁸. Bu yapılar bakıldığında Türkmen Türkçesinde *ünsüz+ünlü* yapısında basit fiil olmaması dikkat çekicidir. Türkiye Türkçesinde de az sayıda görülen bu yapıdaki fiiller, Türkmen Türkçesinde TT *ye-* / Trkm. *iy-*, TT *de-* / Trkm. *diy-* örneklerinde olduğu gibi değiştirilmektedir.

1.1.1.1. Ünlü+Ünsüz Yapısında Olan Fiiller

Bir ünlü bir ünsüz olmak üzere iki sestten oluşan bu basit fiil yapısı *as-* “asmak”, *ık-* “uçmak, dalgalanmak”, *iy-* “yemek”, *oz-* “öne geçmek”, *öç-* “sönmek”, *üñ-* “yığılı bir şeyin içini oymak” gibi fiillerden oluşmaktadır.

1.1.1.2. Ünlü+Ünsüz+Ünsüz Yapısında Olan Fiiller

Bir ünlü iki ünsüz olmak üzere üç sestten oluşturulmuş basit fiil sayısı oldukça azdır. Bu yapıdaki fiillere örnek olarak *art-* “artmak”, *elt-* “götürmek”, *ers-* “değişmek”, *öyt-* “sanmak”, *ört-* “örtmek”, *ürk-* “ürkmek” fiilleri sıralanabilir.

1.1.1.3. Ünsüz+Ünlü+Ünsüz Yapısında Olan Fiiller

Bir ünsüz, bir ünlü ve bir ünsüz olmak üzere üç sestten oluşan *ber-* “vermek”, *gon-* “konmak”, *çaş-* “dağılmak”, *dör-* “kurcalamak”, *kem-* “azaltmak”, *tay-* “kaymak gibi basit fiil yapısı, diğer basit fiil yapılarına göre daha fazla sayıdadır.

⁶⁷ Korkmaz, TTG, s. 528-529.

⁶⁸ Söyegov, Age., s. 184.

1.1.1.4. Ünsüz+Ünlü+Ünsüz+Ünsüz Yapısında Olan Fiiller

Türkmen Türkçesinde *cont-* “yontmak”, *dürt-* “dürtmek”, *gork-* “korkmak”, *kert-* “kesmek, kertik açmak”, *yenç-* “vurmak” gibi fiil yapıları az sayıdadır.

1.1.1.5. Daha Basit Ögelere Ayrılamayan Gövde Fiiller

Bu gruba dahil edilen fiiller, Türkmen Türkçesinde daha basit ögelere ayrılamayan ya da bir çatı eki aldığı belli olduğu hâlde kök sözcükleri kullanımdan düşmüş olan donmuş fiillerdir.

bövüs- “yarmak, delmek, deşmek”, *comur-* “kırpıp parçalamak, ayırmak”, *dara-* “taramak”, *daya-* “dayak koymak, dayamak”, *gara-* “bakmak, gözetmek”, *gaya-* “dikmek”, *gora-* “korumak”, *göye-* “devenin gemini çekip ayağına bağlamak”, *gönder-* “göndermek”, *ide-* “aramak”, *yekir-* “birini kötü görmek”, *kañka-* “aylak aylak dolaşmak”, *ogşa-* “öpmek”, *yempe-* “topallamak” vs.

Türkmen Türkçesinde bir de birleşik fiil yapısındaki unsurların kaynaşması sonucu meydana gelmiş olan gövdeler bulunmaktadır.

äkit- “alıp gitmek”, *äkel-* “alıp gelmek”, *şeyt-* “şöyle yapmak” vs.

1.1.2. Türemiş Fiiller (Yasama İşlikler)

Türemiş fiiller, Türkmen Türkçesinde, şekilbilgisel yolla yapılan (*morfologik yol bilen yasalan*) fiiller olarak değerlendirilmektedir⁶⁹. Türkmen Türkçesi gramer çalışmalarında türemiş fiiller, yapılışına göre isimden ve fiilden türemiş fiiller olmak üzere iki grupta incelenmektedir⁷⁰

Bu başlıklar altında fiil türeten ekler, eklendikleri sözcük türleri ve işlevleri de belirtilerek verilmektedir. Bu çalışmalarda fiilden fiil yapım ekleri genel olarak iki bölümde incelenmektedir. Bunlardan biri fiilin sıklığı, seyrekliği ve bitmeye yaklaştığı anlamlarını katan eklerin verildiği kısım, diğeri ise çatı eklerinin verildiği kısımdır.

İsimden fiil yapan ekler alfabetik sırayla, fiilden fiil yapan ekler de fiilin yapılış şeklini gösteren ekler ve çatı ekleri olmak üzere iki grupta aşağıda incelenmiştir.

⁶⁹ Söyegov, Age., s. 185; P. Azimov, HZTD, s. 337.

⁷⁰ Söyegov, Age., s. 187; Azimov, HZTD, s. 337, 347; H. Bayliyev, Age., s. 71,74.

1.1.2.1. İsimden Türemiş Fiiller (Atlardan İşlik Yasalı)

+A-

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan (+a-/+ä-: *ata-* “çağırarak, seslenmek”)⁷¹ bu ek, genel olarak oluş bildiren fiiller türetir. Türkmen Türkçesinde diğer lehçelere göre daha işlek kullanıldığını söylemek mümkündür⁷².

ava- “ağrımak”, *aca-* “acımak”, *baya-* “zenginleşmek”, *gana-* “kanamak”, *zora-* “güçlenmek” vs.

Genelde tek heceli fiillere gelerek olma bildiren geçişsiz ve yapma bildiren geçişli fiiller yapmaktadır. İki heceli isimlere getirildiğinde ortada kalan hecenin ünlüsü düşmektedir.

agız+a-> agza- “bahsetmek”, *bogun+a-> bogna-* “parça parça kesmek”, *garın+a-> garna-* “hayvanın karnını yarıp iç organlarını çıkarmak”, *yogın+a-> yogna-* “kalınlaşmak” vs.

+Al-, +I-

Birleşik bir ek olan +Al- eki +A- eki ile dönüşlülük bildiren -I- ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Genelde sıfatlara eklenerek olma bildiren geçişsiz fiiller türetir. Türkmen Türkçesindeki kullanım sahası Türkiye Türkçesindeki orana daha geniştir.

berkel- “sağlamlaşmak”, *bolal-* “bollaşmak”, *gürel-* “yoğunlaşmak”, *kınal-* “zorlaşmak”, *sagal-* “iyileşmek” vs.

Sonu ünlüyle biten iki heceli fiillere getirildiğinde ikinci hecedeki ünlü kalın sıradansa *a*, ince sıradansa *e* sesine döner. Bazı iki heceli isimlere eklendiğinde de orta hecede kalan ünlü düşer. Bazı örneklerde düşen ünlünün önündeki ötümsüz sesin ötümlüleştiği görülür.

beyik+el-> beygel- “büyümek”, *dogrı+al-> dogral-* “doğrulmak”, *gati+al-> gatal-* “katılaşmak”, *göni+el-> gönel-* “düzelmek”, *yigit+el-> yigdel-* “gençleşmek” vs.

Az sayıda da olsa +I- ekiyle yapılmış fiillere ET döneminde de rastlanmaktadır: *tusu* “fayda”-> *tusul-* “faydalanmak”, *yok* “yok”-> *yoklun-* “yok etmek”⁷³

⁷¹ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara 1995, s. 48.

⁷² Seyitnazar Ğarnazarov, “Türkmen Türkçesinde isimlerden Fiil Yapan -a/-e Eki”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 18, Yaz-2004, s. 36.

Türkmen Türkçesinde bu ekle yapılmış şu fiiller tespit edilmiştir:

garal- “kararmak”, *gısgal-* “kısalmak”, *inçel-* “incelmek”, *keltel-* “kısalmak”,
yagıl- “aydınlanmak” vs.

+Ar-, +r-

Türkiye Türkçesi gramerlerinin bir kısmında, bu ekin Eski Türkçedeki *er-* fiilinin ekleşmesi sonucu ortaya çıktığı savunulurken⁷⁴, bazı gramerlerde bu ekle *+Al* ekinin aynı ek olduğunu, *r->l* değişmesi sonucu *+Al* ekinin ortaya çıktığı belirtilmektedir⁷⁵.

Türkmen gramerciler bu ekin *+Al* ekiyle aynı ek olduğu ve *bol-* veya *ol-* fiilin ekleşmesi sonucu ortaya çıktığını söylemektedirler⁷⁶.

Türkmen Türkçesinde hem yapma hem olma bildiren fiiller yapan bu ek, Türkiye Türkçesindeki oranla daha işlek olarak kullanılmaktadır.

agar- “ağarmak”, *bolar-* “bollaşmak”, *göger-* “filizlenmek, mavileşmek”, *läşer-*
“ölü gibi yatmak”, *öyer-* “evlendirmek” vs.

+Aş-

+A ekinin *-ş* işteşlik ekiyle kaynaşmış şeklidir. Genelde olma bildiren geçişsiz fiiller yapar. Türkmen Türkçesinde çok az kullanılan eklerdendir. Taramalarda bu ekle türetilmiş sadece birkaç fiile rastlanmıştır.

gartaş- “ihtiyarlamak, kartlaşmak”, *öceş-* “öfke duymak”

+At-

+At- ekiyle türetilmiş tek fiil tespit edilmiştir.

düzet- “düzeltmek”

+cAr-

Bu ek, Türkmen Türkçesinde genelde olma bildiren geçişsiz fiiller yapmaktadır. Çok işlek olmayan bir ektir.

⁷³ Gabain, Age., s. 49.

⁷⁴ Korkmaz, TTG, s. 113.

⁷⁵ Ergin, Age., s. 182.

⁷⁶ Söyegov, Age., s. 199.

Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde ve Türkmen Türkçesinde birçok özelliği görülen Özbek lehçesinde de bu eke rastlanmamıştır. Bu ekle türetilmiş fiillere bakıldığında +cAr ekinin +lAn ve +lAş ekleriyle aynı işlevde kullanıldığı söylenebilir.

akcar- “beyazlaşmak”, *bugcar-* “buharlaşmak”, *külcer-* “kül gibi olmak”, *ölcer-* “biraz nemlenmek”, *suvcar-* “su toplamak” vs.

+cIk-

Türkmen Türkçesinde çok az sayıda örneğine rastlanan bu ekin diğer Oğuz grubu edebî dillerinde kullanılmadığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinin Kayseri ve Maraş ağızlarında bu ekle yapılmış *kircik-* fiiline “kirlenmek”; Maraş, Niğde, Isparta ve Afyon ağızlarında *karcık-* fiiline “ayakları soğuktan morarmak; el ve ayak suda çok kalmaktan morarmak” anlamlarıyla rastlanmaktadır⁷⁷.

Bu ek, tek heceli isimlere eklenmekte ve oluş bildiren geçişsiz fiiller yapmaktadır. Ayrıca türettiği fiilin anlamına “*biraz*” anlamı katmaktadır. Türkmen Türkçesinde çok az sayıda örnekte görülmektedir.

dercik- “biraz terlemek”, *kircik-* “hafifçe kirlenmek”.

+cIrA-

Türkmen Türkçesinde isimden fiil türeten -cIrA ekinin aslında işin, hareketin normalden daha az veya isteksiz yapıldığını gösteren fiiller türeten -cIrA fiilden fiil yapım ekine benzetilerek isimden fiil yapım eki olarak kullanıldığı söylenebilir; çünkü, fiilden fiil yapım eki işleviyle kullanılışı çok daha fazladır.

-cIrA eki, az sayıda isme gelerek geçişsiz fiiller türetir. Bu ekin diğer Oğuz grubu edebî dillerinde kullanılmadığı görülmektedir. Türkmen Türkçesinde de bu ek işlek değildir.

elcire- “kapis yapmak, nazlanmak”, *hayalcıra-* “takatten düşmek”, *dercire-* “biraz terlemek”.

⁷⁷ Derleme Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, C: 8.

+dA-

Çarıyarov'un +lA ekinin fonetik varyantı olarak kabul ettiği bu ek⁷⁸, daha ziyade ses yansımali sözcüklere gelerek o sesi çıkartma anlamında geçişsiz fiiller türetir.

Eski Türkçe döneminden bu yana kullanılan +dA eki, Türkiye Türkçesinde de Türkmen Türkçesinde de birkaç tek heceli isme gelmektedir. Ancak, bu ekin +(I)ldA-, +(I)rdA- birleşik şekillerinin kullanımı daha fazladır.

+(I)ldA-/+(U)ldA- eki, +dA- ekinin genişlemiş şeklidir ve yansıma sözcüklere gelerek geçişsiz fiiller türetir. İşlek bir ektir.

balkılda- “parıldamak”, *corkulda-* “vıcık vıcık olmak”, *güvvülde-* “akan su için güürldemek”, *iññilde-* “inlemek”, *vazzılda-* “vızlamak” vs.

+(I)rdA/+(U)rdA eki de ses yansımali sözcüklere gelerek o sesi çıkarma anlamında geçişsiz fiiller türetir.

bazırda- “cızırdamak”, *cibirde-* “acıklı sesle cıvıldamak”, *dükürde-* “takırdamak”, *hokurda-* “kütürdemek”, *kitirde-* “kıtır kıtır ses çıkarmak” vs.

Türkmen Türkçesinde bir de bu ekin ET döneminde de kullanılmış olan +tA- şekli vardır. Ekin bu şekliyle, yalnız bir örnekte karşılaşılmaktadır.

yanta- “yanına getirmek, yanaştırıp koymak, yaklaştırmak”.

+gA-

Eski Türkçe döneminde +ka-/+ke;- +ga-/+ge- şekillerinin⁷⁹ görüldüğü bu ek, Oğuz grubu lehçelerinden yalnız Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. +gA- eki, Türkmen Türkçesinin kendi lehçe grubunda kullanılmazken Özbek Türkçesinde bu ekin +gä-, +kä-/+kä- gibi farklı fonetik şekillerine rastlanmaktadır⁸⁰. İşlek olmayan bir ektir.

Ek, tek heceli ve ünsüzle biten isimlere gelerek geçişli kılış fiilleri yapmaktadır.

emge- “çabalamak”, *garga-* “beddua etmek”, *ısga-* “koklamak”, *munçga-* “ezmek”.

+gAr-, +kAr-

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan, tek heceli ve ünsüzle biten isimlere eklenen ve işlek olmayan bu eke yine Türkmençe dışındaki Oğuz grubu lehçelerinde

⁷⁸ Söyegov, Age., s. 200.

⁷⁹ Gabain, Age., s. 49.

⁸⁰ Rıdvan Öztürk, *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 38.

rastlanmazken Özbek Türkçesinde ekin +*gär-*, +*kär-/kär-* şekillerinin⁸¹ kullanıldığı görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde bu ekle türetilmiş az sayıda fiil bulunmaktadır.

gapgar- “bir kabın içine koymak”, *ciñker-* “sert sert bakmak”, *çingar-* “gerçekleşmek”, *pañkar-* “kendini beğenmek, şişinmek” vs.

+gIr-/+gUr-; +kIr-

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan ve Türkiye Türkçesinde de +*kIr-/kUr-* şekli bulunan bu birleşik ek, +*k-(I)r-* şeklinde oluşmuştur. Ses yansımali sözcüklere eklenerek geçişsiz fiiller türetir. Çok işlek bir ek değildir.

bagır- “hayvanlar için bağırarak”, *çığır-* “tiz sesle bağırarak”, *çiñkir-* “köpek için çemkirmek”, *gagır-* “öksürüp boğazını temizlemek”, *gägir-* “geğirmek”, *haykır-* “haykırmak”, *heñkir-* “höyükürerek ağlamak”, *lägir-* “böğürmek”, *piñkir-* “kısık sesle birden gülmek”, *vaykır-* “vay vay diye bağırarak” vs.

+(I)k-/+(U)k-

Çok işlek olmayan bu ek, geçişsiz fiiller yapar. Bu ekle türetilmiş fiiller, genelde yapma bildiren fiiller olmakla birlikte oluş bildiren fiillere de rastlanır.

Türkmen Türkçesinde ekin işlekliği Türkiye Türkçesine oranla daha fazladır.

canık- “çabalamak”, *darık-* “daralmak”, *demik-* “nefes almakta zorlanmak”, *gurduk-* “kurtlanmak”, *öcük-* “öfkelenmek” vs.

İki heceli fiillere bu ek getirildiğinde orta hece ünlüsünün düştüğü görülür.

düvün+ük-> düvnük- “boğazı düğümlenmek, zor yutkunmak”, *ugur+uk-> ugruk-* “bir tarafa yönelmek”

+(I)n-

Eski Türkçe döneminde de az sayıda örneğine (*kürtün-* “doğru olmak”, *uzan-* “mahir olmak”, *sakın-* “düşünmek”) rastlanan bu ek⁸², geçişsiz fiiller türetmektedir. İki heceli isme getirildiğinde *bayar+ın-> bayrın-* “zenginleşmek” örneğinde olduğu gibi ortada kalan hecenin ünlüsü düşmektedir. İşlek bir ek değildir.

Türkmen Türkçesinde bu ekle yapılmış şu örnekler tespit edilebilmiştir:

⁸¹ Öztürk, Age., s: 38.

⁸² Gabain, Age., s. 49.

bayrın- “zenginlik dolayısıyla övünmek, kendine güvenmek”, *cibrin-* “şikayet etmek, dertlenmek”, *derdin-* “derdini söylemek”

+IrgA-/+UrgA-

Eski Türkçe döneminden beri görülen bu ek, günümüz Türkmen Türkçesinde daha ziyade tek heceli isimlere eklenerek geçişsiz fiiller türetmiştir. Türkmen Türkçesindeki örnekleri Türkiye Türkçesindeki örneklerden daha fazladır. Buna rağmen işlek bir ek olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu ekin ayrıca *+ırga-n* şeklinde *-n* dönüşlülük ekiyle kalıplaşmış şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir: *azırgan-* “azımsamak”, *boyurgan-* “gözyaşı dökmek”, *gatırgan-* “kızmak” vs.

Türkiye Türkçesi edebî dilinde *esirge-* ve *yadırga-* gibi çok az örnekte rastlanan bu ekin Anadolu ağızlarında daha fazla kullanıldığı görülmektedir: *dıgırğa-*, *dıñırğa-* “dikkatle dinlemek”, *daşırğa-* “hayvanın ayağına taş batıp yürüyememek”⁸³, *azırğa-* “azımsamak”⁸⁴, *basırgan-* “uykuda korkup sıçrayarak uyanmak”⁸⁵ vs.

İşlek olmayan bu birleşik ek, Türkmen Türkçesinde az sayıda fiil türetmiştir.

çıñırğa- “doğrusunu söylemek”, *düşürge-* “düşlemek”, *geñirge-* “şaşırmak”, *usurga-* “uyuklamak”, *yadırga-* “çekinmek, utanmak”.

+IA-

ET döneminden bu yana her dönem rastlanan ve kullanım sahası en geniş isimden fiil yapım eki olan *+IA* eki, Türkmen Türkçesinde de türettiği fiil sayısı en fazla olan ektir.

+IA- eki, eklendiği ismin gösterdiği nesne veya özelliği başka bir nesneye yönelten geçişli fiiller yapar.

arzuvla- “istemek”, *barla-* “denemek”, *gizle-* “saklamak” vs.

+IA- eki, getirildiği isimle bir nesnenin üzerini kapama veya kaplama anlamını veren geçişli fiiller yapar.

⁸³ Derleme Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, C: 4.

⁸⁴ Derleme Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, C: 1.

⁸⁵ Derleme Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, C: 2.

akla- “beyaza boyamak”, *gapla-* “ciltlemek”, *reñkle-* “boyamak”, *galayıla-* “kalaylamak” vs.

+*IA-* eki, getirildiği ismin bildirdiği soyut ya da somut düşüncüyü bir araç olarak kullanarak bir nesneyi etkilemeyi bildiren geçişli fiiller türetir.

agızzırıklı- “gem takmak”, *bintle-* “bantlamak”, *dişle-* “dişlemek”, *zäherle-* “zehirlmek” vs.

Daha ziyade hayvanlar için yavrulama bildiren geçişsiz fiiller türetir.

botla- “deve için yavrulamak”, *gulunla-* “at için yavrulamak”, *gücükle-* “köpek için yavrulamak”, *cocukla-* “domuz için yavrulamak” vs.

Tabiatla ilgili isimlere gelerek o ismin bildirdiği nesnelerin ortaya çıkışı veya gelişimiyle ilgili oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir.

gayla- “fırtına sebebiyle hava soğumak”, *gunçala-* “gonca vermek”, *kösükle-* “badiç oluşturmak”, *yelekle-* “kuş için tüylenmek” vs.

Yer ve yön bildiren sözcüklere gelerek yer ya da yön bildiren geçişsiz hareket fiilleri türetir.

arkanla- “arkaya doğru gitmek”, *etikle-* “bir yerin eteği boyunca gitmek”, *gapdalla-* “bir şeyin yanı sıra yürümek”, *gönüle-* “düz gitmek” vs.

Ses yansımali sözcüklere eklendiğinde o sesi çıkarmayı bildiren geçişsiz fiiller yapar.

bozla- “deve için böğürmek”, *cürle-* “cıvıldamak”, *güzle-* “araba, motor vs ses çıkarmak”, *vagla-* “gürüldemek” vs.

Zaman gösteren isimlere eklendiğinde eklendiği sözcüğün bildirdiği zamanın geldiğini veya o zamanı bir yerde geçirmeyi bildiren geçişsiz fiiller türetir.

şamla- “akşam olmak”, *gışla-* “kışı bir yerde geçirmek”, *irle-* “vaktinden önce gelmek”, *giçle-* “geç kalmak” vs.

Bir şeyi bir şeye katma, ilıştırma, takma anlamı veren fiiller türetir.

duzla- “tuzlamak”, *dersle-* “gübrelemek”, *gapakla-* “kapak takmak”, *gatıkla-* “yoğurt katmak”, *seçekle-* “saçak takmak” vs.

Ölçek bildiren isimlere gelerek o ölçü birimiyle bir nesneyi ölçmeyi bildiren geçişli fiiller türetir.

çanakla- “çanakla ölçmek”, *dabanla-* “adım ile ölçmek”, *garışla-* “karışlamak”, *tonnala-* “ton hesabıyla ölçmek” vs.

Sayı isimlerine gelerek o kadar sayıda kişinin birlikte çalışmasını ya da o sayıyla ilgili bir anlam taşıyan fiiller türetir.

goşala- “sayısını ikiye çıkarmak”, *üçle-* “üç kişi birden çalışmak” vs.

Getirildiği ismin anlamıyla ilgili oluş bildiren fiiller türetir.

arrıkla- “zayıflamak”, *arzanla-* “ucuzlamak”, *erbetle-* “kötülenmek”, *heñle-* “küflenmek” vs.

Yabancı sözcüklerden fiil yapmak için kullanılan en işlek ektir.

formulirle- “fikirini kısa ve açık anlatmak, formüle etmek”, *propagandirle-* “propaganda yapmak”, *sabotirle-* “sabote etmek”, *tarifitsirle-* “paha biçmek” vs.

+IA-n-

+IA-n- şeklinde oluşturulan bu birleşik ek, Türkmen Türkçesinde oldukça işlek ekler arasındadır. Genelde oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir.

cahıllan- “gençleşmek”, *gadırlan-* “saygı görmek”, *gelşiklen-* “güzelleşmek”, *öykelen-* “gücenmek, darılmak”, *üncülenmek* “kaygılanmak” vs.

+IAş-

Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi oldukça işlek olan bu birleşik ek, *+IA* isimden fiil ve *-ş* fiilden fiil yapım ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

Genelde oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir. Bu ek, türettiği fiile fiilin konusu olan işin bir süreç sonucu gerçekleştiği anlamını da katmaktadır.

baylaş- “zenginleşmek”, *çepçileş-* “solculaşmak”, *haraplaş-* “kötüleşmek, harap hâle gelmek”, *tertipleş-* “düzene girmek”, *vadalaşmak* “söz vermek” vs.

+IA-t-

+IA-t- şeklinde kalıplaşan bu birleşik ek, Türkmen Türkçesinde pek işlek değildir.

añsatlat- “kolaylatmak”, *yaramazlat-* “kötü hâle getirmek”, *yokarlat-* “yukarı çıkarmak, güçlendirmek” vs.

+rA-

Eski Türkçeden günümüze birkaç örnekle ulaşmış olan bu ek, Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki gibi işlek bir ek değildir. Genelde olma bildiren geçişsiz fiiller türetir. Eklendiği bazı sözcüklerin sondaki seslerini düşürmektedir: *bälçik+re->bälçire-* “şaka yapmak”.

çekre- “keçi için titrek sesle melemek”, *çüpre-* “ufalamak”, *eñre-* “zır zır ağlamak”, *garañkır-* “karanlık çökmek”, *iñre-* “inlemek” vs.

+sA-

ET döneminden beri takip edilebilen bu ek, genelde istek bildiren geçişsiz fiiller yapar. İşlek bir ek değildir.

çiñsa- “köpek için ince uzun bir ses çıkarmak”, *goñursa-* “yanık kokusu gelmek”, *küpürse-* “toprak yumuşak ve boş olmak”, *küyse-* “arzu etmek”, *suvsa-* “susamak” vs.

+sIn-

Türkmen Türkçesinde tek örneğine rastlanan *-sIn* eki, Türkiye Türkçesinde *+sI-* olarak bilinen ekin *-n* dönüşlülük ekiyle (*+sI-n*) pekiştirilmiş şeklidir.

kemsin- “incinmek, gücenmek”⁸⁶

+sIrA-/sUrA-

ET döneminden günümüze kadar kullanılmış olan bu ek, Türkmen Türkçesinin kendi grubundaki lehçelerin edebî dilinde görülmezken Özbek Türkçesinde *+sirä-* şeklinde sadece ince sıradan ünlülü şekliyle kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu ekin sadece ağızlarda kullanıldığı Silifke ağzındaki *çiğsire-* “ekmek için kokmak, bozulmaya başlamak”⁸⁷, *eysire-* “dinlenme zamanı gelmek”⁸⁸, Muğla ağzında *koçsıra-* “dişi koyun erkeği ile çiftleşmek”⁸⁹ fiillerine bakılarak söylenebilir.

Bu ek, daha ziyade eklendiği isimin bildirdiği anlama bağlı olarak “öyleymiş gibi davranma, öyle davranma” anlamlarında fiiller türetir.

+sIrA-/sUrA- ekinin bir diğer işlevi ise getirildiği ismin yokluğunu, eksikliğini, ona olan ihtiyacı bildiren fiiller türetmektir.

arkayınsıra- “sakinmiş gibi yapmak”, *cahılsıra-* “kendini genç sanmak”, *çayısıra-* “çay içesi gelmek”, *köpbilmişsire-* “çok biliyormuş gibi davranmak”, *yekesire-* “kendini yalnız hissetmek” vs.

⁸⁶ *ımsın-* “incinmek, gücenmek” fiili kök sözcüğü anlamlandırılmadığından burada verilmemiştir.

⁸⁷ Derleme Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, C: 3.

⁸⁸ Derleme Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, C: 12.

⁸⁹ Derleme Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, C: 8.

1.1.2.2. Fiilden Türemiş Fiiller (İşliklerden İşlik Yasalı)

Fiilden fiil türeten eklerin bir kısmı, üzerine getirildikleri fiilin özne ve nesne ilişkisine yani fiilin çatısına etki ederken bir kısmı sadece fiilin yapılış şekli, sıklığı ve süresiyle ilgili anlam değişikliği meydana getirmektedir.

Burada fiil çatısına etki eden ekler, eklendikleri kök ya da gövdeye göre farklı işlevlerde olabileceği için çatı adları belirtilmeksizin müstakil olarak işlevleriyle, fiil çatısına etki etmeyen ekler ise kendi içinde gruplandırılarak sıralanmıştır.

1.1.2.2.1. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Fiilden fiil yapım ekleri, Türkmen Türkçesi gramercileri tarafından farklı şekillerde incelenmiştir. Bazı gramer kitaplarında çatıya etki eden ve fiilin yapılış şeklini, süresini ve sıklığını belirten bütün ekler bir arada verilirken⁹⁰ bazı gramer kitaplarında da fiilden fiil yapım ekleri, “fiilde çatı” ve “çeşitli anlamlarda kullanılan fiilden fiil yapım ekleri” olarak iki başlık altında ele alınmıştır⁹¹.

TDG’de çatıya etki etmeyen ekler, iş ve hareketin birden fazla tekrarlandığını gösteren fiilden fiil yapım ekleri; iş ve hareketin normalden az, isteksiz veya gevşek yapıldığını gösteren fiilden fiil yapım ekleri ve iş ve hareketin bitmeye yaklaştığını gösteren fiilden fiil yapım ekleri olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

HZTD’de ise bu sınıflandırma, hareketin birden fazla kişi tarafından yapıldığını gösteren yapım ekleri; hareketin birçok defa tekrarlandığını gösteren yapım ekleri; hareketin bitmeye yaklaştığını gösteren fiil yapım ekleri ve nesnesiz fiil yapım ekleri şeklinde dört grupta ele alınmıştır. Azimov’un bu sınıflandırmasının ilk maddesinde verdiği örnekler, Türkiye Türkçesi ile ilgili çalışmalarda işteş çatı başlığı altında; son maddesinde verdiği örnekler ise kimi Türkiye Türkçesi gramer çalışmasında meçhul çatı⁹², kimisinde edilgen ya da edilen⁹³ çatı başlığı altında gösterilmektedir.

Bu çalışmada fiilden fiil yapım ekleri, öncelikle fiil çatısına etki etmeyen ve fiil çatısına etki eden yapım ekleri olarak iki grupta incelenmiş; fiil çatısına etki etmeyen

⁹⁰ H. Bayliyev, Age., s. 74-83.

⁹¹ Azimov, HZTD, s. 347-354; Söyegov, Age., s. 209-250.

⁹² Korkmaz, TTG, s. 549; Ergin, Age., s. 204.

⁹³ Banguoğlu, Age., s. 413.

ekler, TDG'deki gibi fiilin yapılış şekli, süresi ve sıklığını göstermelerine göre sınıflandırılmıştır. Fiil çatısına etki eden ekler, çatı konusunda tekrar kapsamlı olarak ele alınacağı için, çatılara göre sınıflandırılmadan işlevleriyle birlikte verilmiştir.

1.1.2.2.1.1. Fiil Çatısına Etki Etmeyen Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Fiil çatısına etki etmeyen fiilden fiil yapım ekleri, TDG'de işin, hareketin birden fazla tekrarlandığını gösteren fiil yapım ekleri *-gIlA-*, *-mAlA-*, *-AkIA-*, *-cAkIA-*, *-İşdIr-*, *-UşdIr-*, *-şdIr-*, *-AlA-*, *-lA-*, *-cA-*, *-kAlA-*; işin, hareketin normalden az, isteksiz veya gevşek yapıldığını gösteren fiil yapım ekleri *-(U)mclrA-*, *-(I)ncIrA-*, *-clrA-*, *-lmsIrA-*, *-UmsIrA-*, *-mArIA-*, *-AnAkIA-*, *-gAnAkIA-*, *-dAkIA-*; işin, hareketin bitmeye yaklaştığını gösteren fiil yapım ekleri *-(A)ñkIrIA-*, *-AñlA-*, *-ArIA-*, *-A-*, *-dA-*, *-zA-*, *-nA-*, *-sA-* ekleri verilerek üç bölümde incelenmiştir. Azimov editörlüğünde hazırlanmış olan HZTD'de 'çeşitli anlamlarda kullanılan fiilden fiil yapım ekleri' başlığı altında TDG'de olduğu gibi bir inceleme yapılmış; ancak, birinci grupta sadece *-İş-/Uş-* ekleri verilmiş; ikinci grupta da sadece *-İşdIr-/UşdIr-*, *-şdIr-* ve *-AlA-* ekleri, üçüncü grupta ise yalnız *-AñkIrIA-* eki belirtilmiştir. Bu eserin TDG'den farkı, öznesiz fiil türetme ekleri olarak dördüncü bir grupta *-Il-*, *-Ul-*, *-l-* eklerinin verilmiş olmasıdır⁹⁴. Baylıyev, Sİ çalışmasında bu konuyu çatı ekleriyle iç içe ele almış; fakat o da maddeler hâlinde belirttiği fiilden fiil yapım ekleri içinde hareketin bitmeye yakın olduğunu gösteren (*-AñkIrIA-*), işin birden fazla kişi tarafından yapıldığını gösteren (*-İş-/Uş-*) ve hareketin çok tekrarlandığını gösteren fiiller (*-İşdIr-/UşdIr-*, *-şdIr-*) şeklinde bir sınıflandırma yapmıştır⁹⁵.

Burada taranan fiillerde tespit edilmiş olan fiilden fiil yapım ekleri sıralanmıştır.

1.1.2.2.1.1.1. İşin-Hareketin Tekrarlandığını Gösteren Fiil Yapım Ekleri

-A-

Çok fazla örneği olmayan bu ek, fiile tekrarlama, süreklilik ve şiddetlilik anlamı katmaktadır. Genelde geçişli fiiller türetir.

⁹⁴ Azimov, Age, s. 347-349.

⁹⁵ H. Baylıyev, Age, s. 81-82.

agıra- “çok ağrımak”, *gaza-* “kazımak”, *gura-* “kurmak”, *ora-* “sarmak, dolamak”, *sara-* “sarmak, dolamak”, *sıpa-* “sıvazlamak, okşamak”

-AcAkIA-

Türkmen Türkçesinde tek örneği olan bu ek de fiile tekrarlama anlamı katmaktadır.

bökecekle- “atlamak, sıçramak”

-(A)kIA-

Az da olsa örneklerine rastlanan bu ek de eklendiği fiile tekrar anlamı katmaktadır.

dürtekle- “dürtüklemek”, *itekle-* “itekleme”

-AIA-

Az sayıda fiil türetmiş olan bu ek, fiilin anlamını pekiştirerek işe süreklilik anlamı katmaktadır. Genelde geçişli fiiller türetir.

basala- “tepelemek”, *çেকেle-* “sürekli çekiştirmek”, *gazala-* “sürekli kazıyarak temizlemek”, *dıkala-* “tıkıp tikiştirmek”, *kovala-* “kovalamak”, *silkele-* “silkelemek” vs.

-(A)rIA-

Az sayıda örnekte tespit edilen olan bu ek, *-AIA* ekiyle benzerlik göstermektedir.

dalarla- “biraz dalamak”, *pudarla-* “parça parça etmek”, *silterle-/ siltele-* “silkelemek”

-cA-

Çok işlek olmayan fiilden fiil yapım eklerindendir. Fiilin anlamını pekiştirir ve hareketin tekrarlandığını gösterir. Hem geçişli hem geçişsiz fiiller türetmiştir.

dörce- “kurcalamak”, *gapca-* “bastırıp sıkıştırmak”, *garca-* “karmak, karıştırmak”, *ıkca-* “dalgalanmak”, *sıpca-* “kaçıp gitmek” vs.

Bu ekin bir de fiilin peş peşe tekrarlandığı anlamı katan *-IA-* ekiyle genişletilmiş *-cAIA-* şekli bulunmaktadır. Sadece iki örneğine rastlanmıştır.

dörcele- “kurcalamak”, *çokcala-* “gagalamak”

-cAkIA-

Eklendiği fiilin uzun aralıklarla tekrarlandığı anlamını katan bu ek, işlek değildir. *-cAkIA-* ekinin *-A-* fiilden fiil yapım ekiyle genişletilmiş şekli olan *-AcAkIA-* ekine, yine aynı işlevle yalnız *bökecekle-* “atlayıp sıçramak” örneğinde rastlanmıştır. Genelde geçişsiz fiiller türetmiştir.

bakcakla- “tekrar tekrar bakmak”, *bökcekle-* “atlayıp sıçramak”, *garancakla-* “korkuyla etrafa bakınmak”, *sokcakla-* “ara ara emip bırakmak”, *yılgırcakla-* “biraz gülmek” vs.

-dIrgA-

Türkmen Türkçesinde tek örneği bulunan bu birleşik ek, eklendiği fiilden geçişsiz kılış fiili yapmıştır. Aynı ekle yapılmış olan *yeldirge-* fiili Isparta ağzında “*deli gibi oraya buraya gitmek; sayıklamak*” anlamlarıyla kullanılmaktadır⁹⁶.

yeldirge- “aklını kaybetmek”

-gIIA-

Türkmen Türkçesinin işlek olmayan eklerinden biri olan *-gIIA-* eki, yine fiilin gösterdiği hareketin tekrarlandığı anlamını katar.

depgile- “tepelemek”, *saygıla-* “kamçı vb. bir şeyle sürekli vurmak”

-(I)şdIr/- (U)şdIr-

Bu ek, fiile işin tekrar tekrar yapıldığı anlamını katmasından başka bazı fiillere işten etkilenen nesnelerin de birden fazla olduğu anlamını da katmaktadır. Ayrıca fiilin bildirdiği işi bir solukta yapıp bitirme anlamı kattığı örnekler de mevcuttur. Geçişli fiiller türetir.

aydışdır- “birden fazla kişiye bir şeyler söylemek”, *asışdır-* “hepsini asıp koymak”, *boguşdır-* “hemen bağlayıvermek”, *gerişdir-* “hepsini gerip koymak”, *gädişdir-* “delik deşik etmek”, *yoluşdır-* “çokça yolmak, yolup bitirmek”

-kAIA-

Fiile süreklilik anlamı katan bu ekten türetilmiş iki örnek tespit edilmiştir.

ovkala- “ovalamak”, *oykala-* “ovalamak”

-mAIA-

Fiile tekrar, sıklık anlamı katan bu ek, işlek değildir. *-mAIA-* ekiyle türetilmiş az sayıda fiil bulunmaktadır.

gezmele- “orayı burayı gezmek”, *ıkmala-* “yavaş yavaş yürüyerek gezmek”, *tüytmele-* “yırtık yırtık etmek”, *yolmala-* “yolu yoluvermek”, *yörmele-* “böcekler için küçük adımlarla yürümek”

⁹⁶ Derleme Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>, C. 11.

1.1.2.2.1.1.2. İşin-Hareketin Normalden Az, Gevşek ya da İsteksiz Yapıldığını Gösteren Fiil Yapım Ekleri

-cIrA-

Eklendiği fiilin bildirdiği hareketin isteksiz ya da normalden daha az yapıldığı anlamı katar. Genel olarak geçişsiz fiiller türetir.

aylancıra- “biraz gezip dolanmak”, *gerincire-* “yavaşça gerinmek”, *gısmılcıra-* “birine sokulmak”, *yıgrılcıra-* “soğuktan büzülme”, *zeyrencire-* “şikayet etmek, sızlanmak” vs.

-dAklA-

Tek örneği olan bu ek, işin belli belirsiz bir şekilde yapıldığını göstermektedir.

bukdakla- “gizlice gitmek, saklana saklana gitmek”

-ImcIrA-/-UmcIrA-

Bu ekle yapılmış az sayıda örnek tespit edilmiştir

aglamcıra- “biraz ağlamak”, *gülümcire-* “gülümsemek”

-ImcIrA-/-UmsIrA-

Tek örneği olan bu ek, Türkiye Türkçesindeki *gülümse-* fiilinde bulunan *-ümse* ekiyle aynı işlevdedir. Bu ekin DLT’te geçen *külsir-* “gülümsemek, gülümser görünmek”⁹⁷ fiilindeki *-sir* ekinin genişlemiş şekli olduğu düşünülebilir.

Türkmen Türkçesinin kendi lehçe grubunda kullanılmayan bu eke Özbek ve Uygur Türkçelerinde bu işlevle rastlanmaktadır⁹⁸.

gülümsire- “gülümsemek”

-mArlA-

Sadece iki örneğine rastlanan bu ek, fiile işin öylesine ya da isteksiz yapıldığı anlamı katmaktadır.

basmarla- “üst üste bastırmak”, *yuvmarla-* “birinin kusurunu gizlemek”

⁹⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1991, s. 54.

⁹⁸ Öztürk, Age., s. 80.

1.1.2.2.1.1.3. İşin-Hareketin Bitmeye Yakın Olduğunu Gösteren Fiil Yapım Ekleri

-AñkIrIA-

İşlek olmayan bu ek, eklendiği fiilin bitmek üzere olduğunu gösterir. Türkmen Türkçesinin kendi grubundaki diğer lehçelerde kullanılmamaktadır. Tespit edilen üç örnek bulunmaktadır.

ırañkırIa- “inandırmaya, razı etmeye yaklaşmak”, *yeteñkirle-* “yetişmek, bir şeyin hemen hemen sonuna kadar gitmek”, *öçeñkirle-* “sönmek, sönüp gitmek”

Konuşma dilinde ve hatta bazı eserlerde bu ekin ortadaki *-kIr* ekinin düşmüş şekli olan *-AñIA* ekiyle türetilmiş fiillerin kullanıldığı görülmektedir⁹⁹.

Olar Garagumuñ etegine çıkañlap yören bolsalar gerek. “Onlar, Karakum’un eteğine çıkmış gidiyor olsalar gerek.” B. Kerbabayev, AÄ II: 194

1.1.2.2.1.2. Fiil Çatısına Etki Eden Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Türkmen Türkçesi gramerlerinde bu ekler, ‘fiilde çatı’ başlığı altında incelenmektedir. Sadece Baylıyev, yukarıda da belirtildiği gibi fiilden fiil yapım ekleri arasında işlevlerine göre sınıflandırma yaparak bu eklerden bahsetmiştir.

Çatı konusu ayrıca ele alınacağından burada eklerin özellikle varsa çatı işlevinden başka işlevlerinin tespiti yapılacaktır.

-dAr-

Az sayıda fiil türetmiş olan bu ek, oldurgan çatılı fiiller türetir.

agdar- “bir şeyi diğer tarafa döndürmek”, *dındar-* “kurtarmak”, *dönder-* “döndürmek”, *düñder-* “döndermek” vs.

-dIr/-dUr-

Genel olarak ettirgenlik işleviyle karşılaşılan bu ek, aynı zamanda oldurgan çatılı fiiller de türetmektedir.

azdır- “birini yoldan çıkarmak”, *aytdır-* “söyletmek”, *basdır-* “tepeletmek”, *depdir-* “teptirmek”, *gerdir-* “gerdirmek”, *guydur-* “döktürmek”, *iydir-* “yedirmek”, *kövdür-* “kazdırmak”, *öykündir-* “benzettirmek” vs.

⁹⁹ Söyegov, Age., s. 216

-(I)l/- (U)l-

Genel olarak edilgenlik işlevinde kullanılan bu ek, fiillerde dönüşlülük işleviyle de görülür.

abşarıl- “kurularak oturmak”, *agdarıl-* “devrilmek, yıkılmak”, *börtül-* “şişmek”, *bukul-* “saklanmak”, *dökül-* “dökülmek”, *goyul-* “konulmak”, *güberil-* “şişinmek”, *örtül-* “örtülmek”, *yegşeril-* “eğilmek” vs.

Bu ekin bir önceki ekin işlevini pekiştirmek için kullanımına da sıkça rastlanmaktadır.

añkar- / *añkarıl-* “şaşırmak”, *çikcer-* / *çikceril-* “korkutmak”, *çokcar-* / *çokcarıl-* “olmaması gereken yerde bulunmak”, *gabar-* / *gabarıl-* “kabarmak”, *güber-* / *güberil-* “kabarmak, şişmek”, *yırşar-* / *yırşarıl-* “gülümsemek”

-(I)n/- (U)n-

Dönüşlülük ekidir. Edilgenlik işleviyle de sık kullanılmaktadır. Ayrıca bu ekin “kendin için yapma” anlamını vermek için kullanıldığı da görülmektedir.

asın- “kendi için asmak”, *bilin-* “tahmin edilmek, bilinmek”, *dadın-* “ağzı sulanmak”, *guylun-* “kıvrılıp yatmak”, *övün-* “övünmek”, *silkin-* “silkinmek”, *urun-* “çırpınmak” vs.

-(A)r-

Çok işlek olmayan ve genel olarak oldurgan çatılı fiiller türeten bir ektir.

çıkır- “çıkarmak”, *çöker-* “deve için çöktürmek”, *gaytar-* “göndermek, tersine çevirmek”, *gider-* “elden kaçırmak”, *gopar-* “koparmak”, *oyar-* “uyandırmak” vs.

-(I)r/- (U)r-

Eklendiği fiilleri oldurgan çatılı yapan bu ekin Türkiye Türkçesinde *-tIr/-tUr* ve *-t* ekiyle karşılanan fiiller türettiği görülmektedir:

coşur-/coşdur- “coşturmak”, *değir-* “deydirmek”, *basır-* “bastırmak, üzerini kapamak”, *dadır-* “tattırmak”, *sırkır-* “sırkıtmak”, *sıgır-/sıgdır-* “sıgdırmak”, *siñir-/siñdir-* “yemeği sindirmek” vs.

-k/- (I)k/- (U)k-

Çok işlek olmayan bu ek, fiile dönüşlülük anlamı katmaktadır. Türettiği fiiller de geçişsiz fiildir.

bezik- “bezemek, usanmak”, *gızık-* “heyecanlanmak”, *irik-* “bıkmak yorulmak”, *sırık-* “aşağı akıp gitmek”, *yoluk-* “duçar olmak, bir duruma düşmek”, *“yumluk-* “bir tarafa yönelmek” vs.

-kez-

Sadece *gör-* fiiline eklenen bu ekin, Türkmen Türkçesinin kendi lehçe grubunda kullanılmazken Özbek Türkçesinde farklı fonetik şekilleriyle hem de daha işlek şekilde kullanıldığı görülmektedir¹⁰⁰.

görkez- “göstermek”

-(I)ş/- (U)ş-

İşteş çatı yapan bu ekin *yapış-*, *eriş-* fiillerinde olduğu gibi yeni sözlük anlamlı fiiller türettiği de görülmektedir. Bu ekin işlevleri işin birlikte ya da karşılıklı yapılmasını göstermekle sınırlı değildir. İşin yardımlaşarak yapıldığını gösterme işleviyle pek çok örnekte karşılaşılmaktadır. Ayrıca fiile yarış yapma anlamı katmaktadır. Hem geçişli hem geçişsiz fiiller türetir.

ayrılış- “karşılıklı ayrılmak”, *begeniş-* “birlikte sevinmek”, *birigış-* “toplanmak”, *garış-* “karışmak, bir işe katılmak”, *goyalış-* “koyulaşmak”, *omruş-* “ikiye bölmeye yardım etmek”, *yüzüş-* “yüzmede yarışmak” vs.

Bu ekin süreklilik, başlama, yavaşlık bildirdiği örneklerin yanı sıra bir önceki ekin işlevini pekiştirmek üzere kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

çılıpıklaş- “çapaklanıp durmak”, *dümtün-/ dümtüniş-* “bir şeyle meşgul olmak”, *giriş-* “yavaş yavaş girmek”, *govşaş-* “yavaş yavaş gevşemek”, *kakaş-* “kurumaya başlamak”, *köpelış-* “çoğalmaya başlamak”, *oturış-* “yavaş yavaş yerleşmek” vs.

-t/- (I)t/- (U)t-

Fiil gövdesine eklendiğinde oldurgan çatılı fiiller türeten bu ek, diğer ettirgen ya da oldurgan çatı yapan eklerin üzerine getirildiğinde oldurgan çatıyı ettirgen, ettirgen çatıyı da üç veya daha fazla şahıslı yapar.

agart- “beyazlatmak”, *bayat-* “birini zengin etmek”, *bezet-* “birine süsletmek”, *desselet-* “desteletmek”, *gaytart-* “göndertmek”, *halat-* “sevdirmek”, *mincirat-* “bastırarak ezdirmek”, *pezzert-* “kabartmak” vs.

¹⁰⁰ G.A. Abdurahmanov, Ş.Ş. Şoabdurahmanov, A.P. Hociyev, *Uzbek Tili Grammatikası I*, Uzbekiston SSR “Fan” Neşriyoti, Toşkent, 1975, s. 448.

-(I)z/-/(U)z-

ET döneminde de çok az kullanılmış olan bu ek, Türkmen Türkçesinde de işlek değildir. Oğuz grubu lehçelerine bakıldığında da durum bu şekildedir. Bu lehçelerin edebî dilinde ya bir iki örnekte görülmekte ya da sadece ağızlarında az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır¹⁰¹.

duruz- “durdurmak”, *giriz-* “girdirmek”, *gorkuz-* “korkutmak”, *iriz-* “usandırmak”, *turuz-* “ayağa kaldırmak”, *üyrüz-* “köpeği kızdırıp ürtmek” vs.

Bunlardan başka eski edebiyatta kullanılan *(-gar)*, *-ger*; *-gIr/ -gUr*, *(-gaz)*, *-gez*, *-gIz/ -gUz*, *-set* ekleri bulunmaktadır. Günümüz Türkmen Türkçesinde bu ekler kullanılmamaktadır¹⁰².

1.1.2.2.1.2.1. Fiilin Çatısı (İşlik Dereceleri)

Türkmen Türkçesinde ortak bir planla ele alınan fiil çatısı konusu, Türkiye Türkçesinin en tartışmalı konularından biridir. Hem adlandırma hem sınıflandırma olarak birçok farklı incelemeyle karşılaşılmaktadır¹⁰³.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde çatı kavramının ele alınışı terim seçimi bakımından da içerik bakımından da birbirinden çok farklı değildir. Azımov’un HZTD ve Söyegov’un TDG eserinde fiilden fiil yapımı konusunun devamında geçişli ve geçişsiz fiil konusu ele alınmıştır. Fiil çatısı konusu ise *düyp derece* (etken çatı), *gaydım derece* (edilgen çatı), *özlük derece* (dönüşlü çatı), *şariklik derece* (işteş çatı) ve *yükletme derece* (ettirgen çatı) başlıkları altında incelenmiştir¹⁰⁴. Baylıyev ise Sİ adlı çalışmasında bunlardan farklı olarak çatı konusunu bağımsız olarak değil de fiilden fiil

¹⁰¹ Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yay, Ankara 1996, s. 118; Budagova (Editör), V.H. Aliyev (bölüm yazarı), Age., s. 273;

¹⁰² Söyegov, Age., s. 241.

¹⁰³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı şekil bilgisi içerikli eserinde “Çatıları Bakımından Fiiller” başlığı altında fiilleri özne ve nesne ilişkisine göre ikiye ayırmıştır. Fiil-nesne ilişkisine göre geçişli ve geçişsiz fiil olarak iki grupta, fiil-özne ilişkisine göreyse *etken*, *edilgen*, *meçhul*, *dönüşlü*, *işteş* ve *ettirgen* çatı olmak üzere altı başlık altında incelemiştir. Bkz. Korkmaz, TTG, s. 538-555; Ergin ise *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde ‘fiilde çatı’ diye bir başlık açmamıştır. Yalnız, bu konuyu fiilden fiil yapım eklerinin anlatıldığı bölümde fiilde çatı olarak değil de eklerin fiile kattığı pasiflik, meçhullük, ortaklaşalık vs. gibi anlamlar üzerinden ele almıştır. Bunun yanı sıra geçişli ve geçişsiz fiilleri ayrıca ele almıştır. Bkz. Ergin, M., Age., s. 202-214, 282; Banguoğlu Türkçenin Grameri adlı eserinde geçişlilik ve geçişsizliği fiilin anlam özelliği olarak düşünmüş ve o şekilde incelemiştir. Çatı kavramını da *görünüş* terimiyle anlatan Banguoğlu, fiil çatılarını *yalın*, *olumsuz*, *edilen*, *dönüşlü*, *karşılıklı* ve *ettiren görünüş* şeklinde altı başlık altında incelemiştir. Banguoğlu’nun olumsuz fiili çatı kavramıyla ilişkilendirerek incelemesi ilgi çekicidir. Bkz. Banguoğlu, Age., s. 409-411.

¹⁰⁴ Azımov, HZTD, s. 343, 349-354; Söyegov, Age., s.: 217-239 (Bu eserdeki çatı konusu Çarıyarov tarafından hazırlanmıştır.).

yapan ekler arasında nispeten Muharrem Ergin'in TDB eserindeki gibi ancak işlevlerini belirtmek suretiyle *İşliklerden İşlik Yasalı*ş “fiillerden fiil yapılışı” başlığı altında incelemiştir. Baylıyev'in incelemesindeki bir diğer fark da edilgen çatının Korkmaz'ın eserindeki gibi edilgen (*passiv*) ve meçhul (*subyeksiz*) çatı olarak iki ayrı başlık altında ele alınmış olmasıdır¹⁰⁵.

Türkmen gramercilerden B. Çarıyarov'un *Hâzirki Zaman Türkmen Dilinde İşlik Dereceleri* “Çağdaş Türkmen Dilinde Çatı Kategorisi” adındaki çatı konusunu ele aldığı çalışmasında da HZTD'dekine benzer bir inceleme görülür. Fiil çatıları *etken*, *edilgen*, *dönüşlü*, *işteş* ve *ettirgen çatı* başlıkları altında ele alınmıştır. Geçişli ve geçişsiz fiil konusu, bu eserde ayrı başlık altında değil, yalın çatı anlatılırken yalın çatılı fiillerin işlevleri başlığı altında ele alınmıştır. Yukarıda bahsi geçen eserlerde de geçişli ve geçişsiz fiiller, ayrıca anlatılmasına rağmen yalın çatı başlığı altında tekrar ele alınmıştır¹⁰⁶.

Burada çatı konusu, geçişlilik ve geçişsizliğin fiilin anlamıyla ilgili bir kategori¹⁰⁷ olduğu göz önüne alınarak incelenmiştir. Dildeki bütün fiiller, yalın hâllerleriyle nesne talep edip etmemelerine göre geçişli ve geçişsiz olarak sınıflandırılabilir. Bu sebeple geçişlilik-geçişsizlik özelliği, sadece ekle kazanılan bir özellik olmadığından yalın çatı diye adlandırılan çatı türü içinde ele alınmıştır. Ancak, ekle oluşturulabilen diğer çatılar, işlevlerine göre edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen ve oldurgan çatı başlıkları altında incelenmiştir¹⁰⁸.

1.1.2.2.1.2.1.1. Yalın Çatı (Düyp Derece)

Yalın çatı, “*yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren fiil çatısıdır*”¹⁰⁹ şeklinde tanımlanabilir. Kök ve gövde hâlindeki geçişli ve geçişsiz bütün fiiller, yalın çatı içinde ele alınabilir.

¹⁰⁵ H. Baylıyev, Age., s. 74-83.

¹⁰⁶ Azimov, HZTD, s. 350, Söyegov, Age., s. 220-222.

¹⁰⁷ K. Lübmov, “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller”, *Türk Dili*, C: XIII, S: 147, Aralık, 1963, s. 150.

¹⁰⁸ Türkmen Türkçesinde çatı kategorisi Işıl Ç. Köseoğlu'nun hazırlamış olduğu tezde Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır: Işıl Çırakoğlu Köseoğlu, Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde “Çatı” Kavramı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

¹⁰⁹ Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992, s.: 58.

aqza- “bahsetmek”, *kebelek-* “uçuşmak”, *ortala-* “yarılamak”, *peşe-* “eşlemek”, *uç-* “uçmak”, *yon-* “yontmak”, *yukala-* “yumuşatmak”, *zabırda-* “hızla gitmek”

1.1.2.2.1.2.1.1.1. Geçişli Fiiller (Geçiryän İşlikler)

Türk Dilinde fiiller, ‘geçişli fiiller’ ve ‘geçişsiz fiiller’ olmak üzere iki gruba ayrılır. Bununla birlikte sınırlı sayıda eşesli ve birden fazla anlamı olan bazı fiiller, hem geçişli hem de geçişsiz olabilmektedir.

Geçişli fiiller, nesne alan, etkisini bir nesneye yönlendiren fiillerdir. Türkmen Türkçesi gramerlerinde ‘*geçiryän işlik*’ terimiyle karşılanmaktadır¹¹⁰.

abatla- “kurmak, düzenlemek”, *adagla-* “nişanlamak”, *bahala-* “fiyat biçmek”, *çeyne-* “çiğnemek”, *daşa-* “taşımak”, *debse-* “atı mahmuzlamak”, *diñle-* “dinlemek”, *duy-* “hissetmek” *mihla-* “çivilemek”, *pıçakla-* “bıçaklamak” vs.

Magtımgułı han üytgeşik bir takatlılık, ümsümlik bilen Övezberdiniñ aydanlarını diñledi. “Mahtumkulu Han değişik bir sabırla, suskunlukla Övezberdi’nin söylediklerini dinledi.” H. Meläyev, Pt: 8

Ol gelniñ gövniñni avlandığını özüniñ köne tecribesi boyunça duydu... “O gelinin gönlünü çalmış olduğunu kendi eski tecrübelerinden hissetti.” A. Atacanov, ÖT: 109

1.1.2.2.1.2.1.1.2. Geçişsiz Fiiller (Geçirmeyän İşlikler)

Türkmen Türkçesinde ‘*geçirmeyän işlik*’ terimiyle karşılanan geçişsiz fiiller, etkisi bir nesneye yönelmeyen fiillerdir. Oluş fiillerinin tamamı, kılış fiillerinin bir kısmı geçişsiz fiildir.

abadanlaş- “gelişmek, müreffehleşmek”, *aban-* “abanmak”, *agır-* “agırmak”, *beygel-* “gittikçe artmak, büyümek genişlemek”, *canlan-* “canlanmak”, *ganımatlaş-* “iyileşmek, düzelmek”, *hassala-* “hastalanmak”, *ılga-* “koşmak”, *ıslan-* “kokmak”, *keyercekle-* “kulak kabartıp etrafına bakmak”, *odan-* “bir şeye çok üzülme”, *serginle-* “serinlemek” vs.

Kanı batır bolsa öz başına hüñürdäp, atlarıñ arasında aylanıp yördi. “Kanı Batır ise kendi başına homurdanarak atların arasında dolanıyordu.” A. Govşudov, P: 44

Bazar köçesiniñ ugrı bilen gayra-günbatara tarap ılgap gitdi. “Pazar sokağı yolundan öbür tarafa, batıya doğru koşup gitti.” H. Meläyev, Pt: 119

¹¹⁰ Azımov, HZTD, s. 343, Söyegov, Age., s. 217.

1.1.2.2.1.2. Edilgen Çatı (Gaydım Derece)

Edilgen çatı, öznesi belli olmayan, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen veya söylenmemiş olan çatıdır¹¹¹. Bu çatı kategorisi, Türkmen gramerciler tarafından da Türk gramercilerde olduğu gibi iki farklı şekilde ele alınmıştır¹¹². Azimov'un HZTD, Çarıyarov'un HZTDİD adlı eserlerinde *gaydım derece*¹¹³ olarak tek başlık altında verilmekte; bunun yanı sıra geçişsiz fiillere edilgenlik eki getirildiğinde fiilin edilgen çatı olması için gereken özne fiil ilişkisinin ortadan kalktığı ve öznesiz fiilin ortaya çıktığı belirtilmektedir¹¹⁴. Bayliyev'in Sİ adlı eserinde ise edilgen çatı, *passiv işlikler* (pasif fiiller) ve *subyektsiz işlikler* (meçhul fiiller) şeklinde iki grupta verilmiştir¹¹⁵. Bu sınıflandırma da Z. Korkmaz ve M. Ergin'in sınıflandırmalarıyla aynı mantığa sahiptir.

Edilgen çatı asıl olarak *-(I)l/- (U)l-* ekleriyle yapılmaktadır. Aslında dönüşlülük eki olan *-(I)n/- (U)n* ekleri de edilgen çatı yapan eklerdendir:

abzallaşdırıl- “gerekli aletlerle donatılmak”, *arassalan-* “temizlenmek”, *berkidil-* “sağlamlaştırılmak”, *bıçgılan-* “testereyle kesilmek”, *gaplan-* “kaplanmak”, *gemril-* “kemirilmek”, *iberil-* “gönderilmek”, *ötül-* “geçilmek”, *sımsıklan-* “yumruklanmak”, *söyül-* “sevilmek”, *tayınlan-* “hazırlanmak”, *yugrul-* “yoğrulmak” vs.

-ıl-, *-il-* ekleri, sonu *l* sesinden farklı seslerden biriyle biten çok heceli fiillere ve içinde yuvarlak ünlü bulundurmayan tek heceli fiillere eklenmektedir:

azaldıl- “azaltılmak”, *bitiril-* “bitirilmek”, *dakıl-* “takılmak”, *gazanıl-* “kazanılmak”, *iberil-* “gönderilmek” vs.

Çebiş çekdirmesiniň başında dürli zatlarıň başy ağırdıldı. “Tandır kebabının başında çeşitli konulardan bahsedildi.” B. Kerbabayev, AÄ I: 70

-ul-, *-ül-* ekleri, yuvarlak ünlülü tek heceli fiillere eklenmektedir:

buyrul- “buyrulmak”, *dövül-* “dövülmek”, *kövül-* “oyulmak”, *goyul-* “konulmak”, *yorul-* “rüya için yorulmak” vs.

¹¹¹ Korkmaz, TTG, s. 547.

¹¹² Korkmaz'ın TTG adlı eserinde edilgen çatıyı geçişli ve geçişsiz fiillerden yapılmalarına göre edilgen ve meçhul çatı şeklinde iki başlık altında ele alınmıştır (s. 546-549); Ergin'in TDB eserinde *-l* eki pasiflik ve meçhul eki olarak incelenirken (s: 204), diğer gramer çalışmalarında ise ya sadece edilgen ya da sadece meçhul çatı olarak verilmiş, iki gruba ayrılmamıştır.

¹¹³ Azimov, HZTD, s. 352 (s: 348, 353.); Çarıyarov, *Günorta-Günbatır Türki Dillerde İşlik Zamanları*, Ilum Neşriyatı, Aşgabat, 1969, s. 60.

¹¹⁴ Çarıyarov, Age., s. 69-70; Söyegov, Age., s. 224; Azimov, HZTD, s. 353.

¹¹⁵ H. Bayliyev, Age., s. 78, 83.

Şonu-da aytman bergidar bolmayın diyip, inha, bāri sovuldım. “Bunu da söylemeden borçlu olmayayım deyip, işte, geri döndüm.” H. Meläyev, Pt: 17

-l- eki ise son hecesinde l sesi bulunmayan, sonu ünlüyle biten fiillere eklenmektedir:

arçal- “süpürülmek”, *ayal-* “korunmak”, *boyal-* “boyanmak”, *dogral-* “doğranmak”, *gabal-* “kuşatılmak” vs.

...on altı-on yedi yaşlarındaki gızıñ egnine geyen yuka hem nepis dokalan gırmızı ketenisi... “...on altı on yedi yaşlarındaki kızın sırtına giydiği ince ve nefis dokunmuş kırmızı ipeklisi...” A. Govşudov, P: 369

-(I)n-/(U)n- ekleri edilgen çatı yapmak için de kullanılmaktadır. -In-, -Un- ekleri, sonu l sesiyle biten tek heceli fiillerin sonuna getirilir. Eğer fiil yuvarlak ünlülü ise -Un-; düz ünlülü ise -In- eklerini alır:

Şol vagtda Marı bilen Tecen arasında otlı yolu salınyardı. “O vakit Marı ile Tecen arasına tren yolu yapılıyordu.” B. Kerbabayev, AÄ I: 234

-n eki ise çoğunlukla sonu ünlüyle biten ve son hecesinde l sesi bulunan fiillere eklenir:

aynalan- “pencereye cam takılmak”, *dalan-* “ısırmak, hırpalanmak”, *gölen-* “gömülmek” vs.

Gocuk obasınıñ tagması hasaplanyan ol yalnız depe uzaklardanam çal bulut yalı çalarıp görünyärdi. “Gocuk Köyü’nün sembolü sayılan o yalnız tepe uzaklardan da gri bir bulut gibi karartı şeklinde görülüyordu.” A. Tagan, Y: 7

-n eki bazen de l sesinin ilk hecede olduğu fiillere eklenir. Konuşma dilinde bu tür fiillere -l ekinin de getirildiği görülmektedir¹¹⁶.

ilten-/ iltel- “bağlanmak”, *ölçel-* “ölçülmek”, *yalkan-* “bağışlanmak” vs.

...bir pire gol bersem, günämiñ ötülmegine, yalkanmagıma sebäpkär bol diyip yalbarsam diyyän. “... bir pire mürit olsam, günahımın affedilmesine, bağışlanmama yardım et diye yalvarsam, diyorum.” B. Kerbabayev, SE: 295

Bu ekler, geçişli fiilleri geçişsiz hâle getirirler. Edilgen çatılı fiille kurulan cümlede özne, yani işi yapan belli değildir.

Edilgenlik eki, hem geçişli hem de oluş fiili olmayan geçişsiz fiillere gelerek geçişsiz fiiller türetir. Korkmaz, Ergin ve Baylıyev’e göre geçişli fiillere getirilen

¹¹⁶ Çarıyarov, Age., s. 61.

edilgenlik ekinin edilgen çatılı (pasif), geçişsiz fiillere getirilen edilgenlik ekinin ise meçhul çatılı fiiller türettiği yukarıda belirtilmişti. Bu ayrımın her iki durumda da yaparı belli olmayan bir fiilin nesne isteyip istememesine göre yapıldığı göz önüne alındığında edilgen çatıyı tek başlık altında incelemenin daha doğru olduğu kanaatine varılmıştır. Burada edilgenlik eklerinin fiile kattığı pasiflik ve meçhullük anlamları ise işlev olarak ele alınmıştır.

Edilgenlik eki, Türkiye Türkçesinde her zaman en sonda bulunan ektir. Bu ekin üzerine diğer çatı ekleri getirilemez. Ancak, Türkmen Türkçesinde bu kural geçerli değildir. Eski Anadolu Türkçesinde bu edilgenlik eki+dönüşlülük/işteşlik kullanımının olduğu görülmektedir¹¹⁷. Türkmen Türkçesinde edilgenlik eki üzerine işteşlik eki getirilebilmektedir.

ayrılış- “birbirinden ayrılmak”, *aňkarılış-* “birkaç kişi şaşkına dönderilmek”, *asılış-* “birlikte asılmak”, *gatlış-* “birlikte katılmak” vs.

Endam-canım açılışyp dur. “Üstüm başım açılıyor.” A. Govşudov, P: 37

...öyleriň hatary opurulan diş yaly gädilişipdir. “...apartman blokları dökülen dişler gibi yıkılmış.” B. Kerbabayev, AÄ II: 117

1.1.2.2.1.2.1.2.1. Edilgen Çatı Eklerinin İşlevleri

Edilgenlik eki, geçişli fiile eklendiğinde bir nesne üzerinde gerçekleşen ama yaparı belli olmayan anlamı verir. Cümlede aslında işi yapmayan, sadece işin sonucundan etkilenen bu nesne, gramer kitaplarında sözde özne¹¹⁸ veya gramerce kimse¹¹⁹ olarak adlandırılmaktadır. Türkmen Türkçesi gramerlerinde ise bu sözcük veya sözcük grubu, *grammatik eye* (gramerce özne)¹²⁰ olarak adlandırılmaktadır. Geçişli fiilden edilgen yapılmış fiille kurulan cümlede işin asıl faili *tarapından* sözcüğüyle verilebilir.

—Söndür! — *diyen buyrugy eşidildi.* “-Söndür! diye emrettiği duyuldu.” B. Kerbabayev, SE: 98

Ol kimdir biri tarapından, duşmançılıkdanmı-nämemi, gulagina yetirilen gep barada Tecen bilen sözleşip görme gem islänok. “O biri tarafından, düşmanlıktan mı nedir, kulağına ulaşan söz hakkında Tecen ile konuşup görüşmeyi dahi istemiyor.”

A. Tagan, Y: 343

¹¹⁷ Gürer Gülsevin, “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara 1999, s. 205.

¹¹⁸ Korkmaz, TTG, s. 547.

¹¹⁹ Banguoğlu, Age., s. 413.

¹²⁰ Azımov, HZTD, s. 352; Söyegov, Age., s. 222.

Edilgenlik ekleri, geçişsiz fiillere eklendiğinde ise anlam bakımından adet, gelenek-görenek veya kurallara göre belli bir zamanda, belli bir yerde sürekli olarak yapılan hareketi anlatır. Bazı gramerciler, bu şekilde yapılan çatıyı öznesiz ya da meçhul olarak adlandırsalar da belirsiz zamir özne yapılarak fiilin yalın çatısıyla aynı düşünce ifade edilebilir. (*Bu teklif yapılmaz. =Hiç kimse bu teklifi yapmaz*)¹²¹

Geçişsiz fiile eklenen edilgenlik ekinin meçhul fiil (*subyektsiz işlik, şähssiz növ*) olarak ele alınışı Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi gramerlerinde yaygın görüştür¹²².

Türkmençilikde adam ölse, daş çıkıp ses ediler. “Türkmen adetlerine göre bir adam ölse dışarı çıkıp yüksek sesle duyurulur.” A. Tagan, Y: 97

1.1.2.2.1.2.1.3. Dönüslü Çatı (Özlük Derece)

Dönüslü çatı, “*işin yapana döndüğü veya bir işin kendi kendine yapıldığını gösteren çatı türü*” şeklinde tanımlanabilir¹²³. Türkmen Türkçesi gramerlerinde bu tanıma “*bir işin kendisi için yapıldığını gösteren çatı*” şeklinde bir ifadenin de ilave edildiği görülmektedir¹²⁴. “*Gözel köyneğ tikindi.*” Cümlesinde *ikin-* “dikinmek” fiili Gözel’in *köyneği* (elbiseyi) kendi için diktiğini göstermektedir. *-in* eki bu cümlede işin kendisi için yapıldığını belirtir. Bayliyev ise çalışmasında *-(I)n/-(U)n* eklerinin işlevlerini işin özne tarafından kendisi için yapıldığını ve işin öznenin kendi üstünde gerçekleştiğini gösterme işlevleri şeklinde iki başlık altında ele almıştır¹²⁵.

Dönüslü çatının bu işlevde kullanımı Türkiye Türkçesinde yaygın değildir. Yalnız, Banguoğlu’nun gramer çalışmasında “*Zeynep bir elbise dikinmiş. =Zeynep kendisine bir elbise dikmiş.*” örneği verilerek fiilin etkisinin özneye dönük olmasına rağmen başka bir nesnesi olduğu açıklaması yapılmıştır¹²⁶. Bu örnek, aynı kullanımın Türkiye Türkçesinde de olduğunu göstermektedir. Dönüslü çatı, bu çalışmada bahsi geçen iki işlev göz önüne alınarak incelenecektir.

¹²¹ Banguoğlu, Age., s. 414.

¹²² Budagova, Age., s. 260; H. Bayliyev, Age., s. 83; Azimov, HZTD, s. 348.

¹²³ Korkmaz, TTG, s. 550.

¹²⁴ Çarıyarov, Age., s. 49; Söyegov, Age., s. 227; Azimov, HZTD, s. 353.

¹²⁵ H. Bayliyev, Age., s. 79-80.

¹²⁶ Banguoğlu, Age., s. 415.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde fiillerin esasen şekil bilgisel yolla ve hem sözdizimsel hem de sözlük bilimsel yolla dönüşlülük ifade edebildiği belirtilmektedir¹²⁷.

Dönüşlü çatı, şekil bilgisel yolla *-(I)n/-(U)n* ekleriyle yapılmaktadır. *-In* sonu ünsüz harfle biten bir ve çok heceli sözcüklere getirilir:

asın- “kendi için asmak”, *dakin-* “takınmak”, *geyin-* “giyinmek”, *guşan-* “kuşanmak”, *sepin-* “kendi için serpmek”, *tapın-* “tapınmak”, *tikin-* “kendi için dikmek” vs.

Bezeg şaylarını manılı dakınmaga ayratın üns beryärler. “Süs takılarını anlamlı takınmaya özellikle dikkat ediyorlar.” H. Meläyev, Pt: 65

-Un sonu ünsüz harfle biten ve yuvarlak ünlülü tek heceli fiillere eklenir:

çokun- “tapınmak”, *kövün-* “kendi için çukur kazmak”, *övün-* “övünmek”, *urun-* “çırpınmak”, *ürpün-* “başörtüsü takmak” vs.

Ondan soň ur-tut hepbik yasap, her haysı öz ussalığı bilen övündi. “Ondan sonra derhal kuş kaparı yapıp, her biri kendi ustalığıyla övündü.” B. Kerbabayev, SE: 173

-n ise sonu ünlü harfle biten fiillere eklenir:

aldan- “aldanmak”, *direnmek-* “dayanmak, yaslanmak”, *garan-* “bakınmak”, *gaşan-* “kaşınmak”, *guran-* “kurulanmak”, *saran-* “sarınmak”, *terpen-* “kımıldamak, hareket etmek” vs.

—*Şey diysene!*— *diyip, aldanandırın öydüp çakam etmedik mugallım aydılana inanandığını tassıkladı.* “-Öyle desene!, diyerek aldanmış olduğunu tahmin bile etmeyen öğretmen söylenene inandığını onayladı.” A. Tagan, Y: 190

Genelde edilgen çatı yapan *-(I)l/-(U)l* ekleri, dönüşlü çatı da yapabilmektedir:

direl- II “dayanmak, dikilmek”, *sümül-* “sokulmak”, *tommarıl-* “şişinmek”, *yırşarıl-* “gülümsemek” vs.

Päkize mekdep, şat okuvçılar, onuň özünü öven mugallım, ılayta-da başlik baha onuň gözünüň önüne gelip direldi. “Güzel okul, mutlu öğrenciler, kendini öven öğretmeni, özellikle de beş notu onun gözünün önüne gelip dikildi.” B. Kerbabayev, SE: 159

-(I)k/-(U)k ekleri, çoğunlukla tek heceli fiillere eklenmektedir. Ekin bu işlevde kullanımı çok yaygın değildir:

bezik- “bezmek, usanmak”, *düyrük-* “ezilip büzülmek, sinmek, korkmak”, *gızık-* “heyecanlanmak”, *irik-* “bıkmak, yorulmak”, *serpik-* “geri dönmek, geri çekilmek”...

¹²⁷ Çarıyarov, Age,s: 46-48; Söyegov, Age., s. 228-229; Azımov, HZTD, s.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde *-(I)k/-(U)k* ekleri, dönüşlü çatı eki olarak gösterilmemektedir. Bununla birlikte Korkmaz, TTG eserinde bu ekin bazı türetmelerde dönüşlülük işlevinde olduğundan bahsetmiştir¹²⁸. Azerbaycan Türkçesi üzerine yazılmış olan *Muasir Azərbaycan Dili* adlı eserde ise bu ek, anlam bakımından dönüşlü fiil yapan ek olarak gösterilmektedir¹²⁹.

Çarıyarov, HZTDİD çalışmasında *-lık/-lik* ve *-ar/-er* eklerini de işlek olmayan dönüşlülük eki olarak kaydetmektedir¹³⁰. Söyegov da anlamsal olarak dönüşlülük ifade eden fiillerden bahsederken *-(A)r* eklerinin yanı sıra *-lan/-len*; *-ık/-ik*, *-uk/-ük*; *-al/-el* ve *-l* ekleriyle yapılan fiillerden de bahsetmiştir. Verilen örneklerle bakıldığında *-Al* ve *-Ar* ekleriyle yapılan fiillerin (*sagal-* “iyileşmek”, *pesel-* “azalmak, kötüleşmek, *çolar-* “ıssızlaşmak”) öncelikle isimden yapılmış fiiller olduğu ve oluş bildirdiği görülmektedir¹³¹.

Yine Türkmen Türkçesi gramerlerinde aslında kökle kaynaşmış dönüşlülük eki bulunduran fiiller, dönüşlü çatı eki almaksızın anlam bakımından dönüşlü fiiller olarak verilmektedir. Bunların da sözlük bilimsel yönden dönüşlü olduğu söylenmektedir:

begen- “sevinmek”, *buysan-* “kendine güvenmek”, *gazan-* “kazanmak”, *guvan-* “güvenmek”, *ınan-* “inanmak”, *sakın-* “kekelemek”¹³²

Türk lehçeleri alanında yazılmış bazı kaynaklarda *+lAn-* ve *+lAş-* eklerinin de dönüşlülük eki olarak verildiği görülmektedir. Yalnız bu ekler, anlam bakımından dönüşlülük ifade eden fiillerden bahsedilirken verilmektedir¹³³. Korkmaz ise dönüşlü çatıyı anlatırken kök ve gövdeyle birleşen dönüşlülük ekleri olarak *-la-n-* ve *-la-ş-* eklerinden bahsetmiştir¹³⁴.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde sözdizimsel yolla da çatı yapılabildiği ifadesinin olduğu daha önce belirtilmişti. Gramer çalışmalarında belli bir iyelik eki almış öz

¹²⁸ Korkmaz, TTG, s. 127.

¹²⁹ Budagova, Age., s. 257.

¹³⁰ Çarıyarov, Age., s. 46-47. Burada ayrıca ‘...*perde astına başlıgıp yatan bolmaga çemeli.*’ örneğinde geçen *başlıgıp* sözcüğünün ünlü düşmesi hesap edilmeksizin yanlış çözümün sonucunda *-lık/-lik* (*bas-ıl-ık*) ekinde bahsedilmektedir. Türkmen Türkçesinde iki heceli sözcüklerde ek alma sonucu ünlü düşmesi hadisesi çok yaygındır. Ama isimden isim yapma eki olan bu ekin burada zikredilmesi yanlışır.

¹³¹ Söyegov, Age., s. 229-230

¹³² Çarıyarov, Age., s. 48; Söyegov, Age., s. 229.

¹³³ Ferhat Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Akt. Yusuf Gedikli, Cem/ Kültür Yay., İstanbul 1993, s. 337; Söyegov, Age., s. 229; Budagova, Age., s. 251.

¹³⁴ Korkmaz, TTG, s. 552.

dönüşlülük zamirinin belirtme hâli ekiyle çekimlenmesi ve ardından geçişli, basit ya da türemiş bir fiilin getirilmesiyle sözdizimsel bakımdan dönüşlü çatı yapılabileceği bilgisi yer almaktadır.

Mırat özüni yitirdi. “Mırat kendini kaybetti”

Biz obanıñ içine girmegimiz bilen özüimizi ticedik. “Bize köye girmemizle birlikte kendimizi hazırladık.”¹³⁵

Yine bu bapta, bazı birleşik fiillerin ve deyimleşmiş sözcük gruplarının anlam olarak dönüşlü olduğundan bahsedilmektedir. Bu fikri desteklemek için şuna benzer örnekler verilmiştir:

...Özün bilmän oyun edip şat bolup,/ Yashana yerinde gülmek yaraşmaz.

“Kendini bilmeden, oyun edip mutlu olup/ Yas yerinde gülmek olmaz”

Başıñ goşma gadır bilmez bezzada,/ Goşsañ goşgul, aşıñ bir asıl zada...

“Evlenme kadir bilmez soysuzla / Katacaksan kat aşını bir soylununkine”¹³⁶

Azerbaycan ve Türkmen Türkmen Türkçesi gramer çalışmalarına bakıldığında “Bu tip yapıların dönüşlülük ya da genel olarak çatı bahsinde ele alınması Sovyet dilciliği geleneğinden kaynaklanmaktadır.” denilebilir.

1.1.2.2.1.2.1.3.1. Dönüşlü Çatının İşlevleri

Dönüşlülük yapan çatı ekinin asıl işlevi işin yapana döndüğünü gösterme işlevidir. Bu işlevi yerine getirdiğinde cümlede genelde ayrıca bir nesne bulunmaz. Çünkü işi yapan hem özne hem nesne durumundadır. Türkmen Türkçesinde bu işlevde kullanılan fiiller, dönüşlülük özelliği kazandıktan sonra geçişlilik özelliklerini genel olarak devam ettirir.

Çılgım-çılgım uzun yılınlar orayı-gızıl güller bilen bezenip otırdı. “Salkım salkım uzun ılgınlar, turuncumsu kırmızı çiçeklerle süsleniyordu.” B. Kerbabayev, AÄ II: 231

Ahırı äynegini dakındı-da, yüzüme yıldırdı. “Sonunda gözlüğünü taktı ve yüzüme güldü.” A. Atacanov, ÖT: 27

Dönüşlülük yapan çatı ekinin Türkmen Türkçesinde sık karşılaşılan bir diğer işlevi de işi, yapanın kendisi için yaptığını gösterme işlevidir. Bu işlevle dönüşlü çatı

¹³⁵ Çarıyarov, Age., s. 47; Söyegov, Age., s. 228.

¹³⁶ Çarıyarov, Age., s. 48.

yapıldığında cümlede özneyle birlikte nesne de yer almaktadır. Bu işlevde kullanılan fiillerin neredeyse tamamının geçişli fiil olduğu söylenebilir.

Gurban çay salındı. “Gurban kendi için ev yaptı.” HZTD: 353

Öysüzler vagtalaýınça kümecik gazındılar. “Evsizler, bir süreliğine kendileri için baraka yaptılar.” TDG: 231

1.1.2.2.1.2.1.4. İşteş Çatı (Şariklik Derece)

İşteş çatı, bir işin birden fazla kişi tarafından birlikte ya da karşılıklı yapıldığını gösteren çatıdır.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde işteş çatının diğer çatılarda olduğu gibi şekil bilgisel, sözdizimsel ve anlamsal olarak yapıldığı belirtilmekte ve konu bu çerçevede içinde incelenmektedir. Fiile $-(I)\text{ş}/-(U)\text{ş}$ ekleri getirilerek şekil bilgisel yolla, cümle içinde *biri-birine*; *biri-biri bilen*, *biri-birinden* gibi sözcük grupları kullanıldığında veya *bäs eyle-* “yarışmak”, *duş gel-* “karşılaşmak” gibi birleşik fiiller oluşturulduğunda sözdizimsel yolla; *göreş-*, *söveş-*, *uruşmak* gibi sözcüklerin ise anlamsal yolla işteş çatı işlevini yerine getirdiği belirtilmektedir¹³⁷. Baylıyev ise $-(I)\text{ş}/-(U)\text{ş}$ eklerinin işlevlerini ortaklığı ve karşılıklılığı gösteren fiiller ve işin birden fazla kişi tarafından yapıldığını gösteren fiiller şeklinde iki başlık altında ele almıştır¹³⁸.

Türkmen Türkçesinde de işteş çatı $-(I)\text{ş}/-(U)\text{ş}$ ekleriyle yapılmaktadır. $-(I)\text{ş}$ - eki, sonunda ünsüz ses bulunduran çok heceli fiillere ya da yuvarlak ünlüsü bulunmayan tek heceli fiillere eklenmektedir. $-(U)\text{ş}$ - eki ise yuvarlak ünlülü tek heceli fiillere getirilmektedir. $-\text{ş}$ - eki de sonu ünlüyle biten fiillere getirilir:

ağlaş- “ağlaşmak”, *aññırış-* “birlikte anırmak”, *basalaş-* “tepişmek”, *duşuş-* “buluşmak”, *geydiriliş-* “dövüşmek”, *geziş-* “birlikte gezmek” vs

...*biri-birini itekleşip*, *köçäni daraldıp*, *iki aranı tapışdırara golay getirdi*. “... birbiriyle itekleşerek sokağı daraltıp iki arayı birleştirir gibi yaptı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 58

Atalık bilen ol aksakgalıñ yañkalaşip, *gaharlanışyan gürrüñleri şol bolup geçen vakanıñ üstündedi*. “Atalık ile o aksakalın tartışıp sinirlenerek yaptıkları konuşma, o olup biten olay üzerineydi.” A. Govşudov, P: 13

¹³⁷ Çarıyarov, Age., s. 95-98.

¹³⁸ H. Baylıyev, Age., s. 81-82.

Çarıyarov, çatı konusunu incelediği çalışmasında bu eklerin yanı sıra *-lış-*, *-liş-*; *-nış-*, *-niş-* eklerini *-ıl-ış* ve *-ın-ış-* çözümlemesiyle vermiştir¹³⁹. Bu şekilde ortaya çıkan bir ek için yeni bir ek demenin ne kadar mümkün olduğu tartışmalı bir konudur.

Ana, şonda men barlışarın. “İşte o zaman ben barışırim.” B. Kerbabayev, AÄ II: 170

Türkmen Türkçesinde de *-ş* işteşlik ekinin kökle kaynaştığı örnekler mevcuttur:

göreş- “güreşmek”, *söveş-* “savaşmak”, *yarış-* “yarışmak” vs.

İşteş çatı ekleri hem geçişli hem geçişsiz fiillere gelebilmektedir. Karşılıklı veya birliktelik anlamlarında türettiği fiiller, genel olarak geçişsiz; yardımlaşma anlamında türettiği fiiller, genel olarak geçişli fiillerdir.

1.1.2.2.1.2.1.4.1. İşteş Çatının İşlevleri

Bir işi iki ya da daha fazla kişinin birlikte yaptığı anlamı katar. Bu durumda cümlede birden fazla özne, *bilen*, *bile*, *ve*, *hem* bağlaçlarıyla bulunabilir ya da özne, çoğul ekli veya çoğul anlamlıdır. Birliktelik işlevi, çoğunlukla geçişsiz fiillere işteşlik eki getirilerek yapılır ve ortaya çıkan fiiller de genelde geçişsiz fiillerdir.

Sagda-solda toyçı yalı üyşüp duran yigitler: «Bök-de bök!» boluşdılar. “Sağda solda düğündeymiş gibi toplanan gençler, hop hop hoplaştılar.” A. Govşudov, P: 8

Goňşular gıssanışıp, parlament meclislerinde prezident saylayan vagtlarında, Türkmenbaşy hovlukmadı. “Komşular aceleyle parlamento meclislerinde cumhurbaşkanı seçtikleri zaman Türkmenbaşy telaşlanmadı.” A. Mämiliyev, GO: 202

Bir işi iki ya da daha fazla kişi karşılıklı yapmaktadır. Karşılıklılık işlevi, çoğunlukla geçişli fiillere getirilerek yapılır ve bu işlevde kullanılan fiiller genel olarak geçişsizdir.

Ol hamı gaymak yalı ellerini öňe uzadıp Övezberdi bilen görüşdi. “O, derisi kaymak gibi olan ellerini uzatıp Övezberdi ile selamlaştı.” H. Meläyev, Pt: 16

Inha, maňa-da vagt yetenok, barmalı yerim-de köp, görmeli, gürleşmeli adamlarım ondan-da köp. “İşte, bana zaman yetmiyor; gitmem gereken yer de çok, görmem konuşmam gereken adamlar da çok.” A. Govşudov, P: 16

¹³⁹ Çarıyarov, Age., s. 95-96. Çarıyarov, bu çalışmasında Türkmen Türkçesinin iki heceli sözcüklere ünlü sesle başlayan ek getirildiğinde ikinci hecedeki dar ünlülerin düşmesi sonucu *-lış*, *-liş*; *-nış*, *-niş* gibi yeni ekler türediğini bu birleşik eklerin de dilin zenginliği olduğunu ifade etmektedir *bir* sözcüğüne -kendi anlamı dışında kullanıldığında- eklenen *-ik* ekiyle ortaya çıkan *birik-* filinin anlam bakımından işteş çatı işlevi üstlendiği belirtmektedir.

İşteş çatının Türkmen Türkçesinde olup da Türkiye Türkçesinde olmayan işin birine yardım için ya da yardımlaşa yapıldığını gösterme işlevi vardır¹⁴⁰. Yardımlaşmayı gösterme işlevi, hem geçişli hem geçişsiz fiillere işteşlik eki getirilerek yapılır ve bu işlevde ortaya çıkan fiiller, genel olarak geçişli fiillerdir.

*Halnazar onuñ bilen bir heñden gopsa-da, garıplar zähmetine onuñ bilen bile duzak **guruşsa**-da, öz canına gezek gelende dözmezlik etdi.* “Halnazar onunla aynı telden çalsa da, gariplerin emeğine onunla birlikte (yardımlaşa) tuzak kursa da sıra kendi canına geldiğinde tahammül edemedi.” B. Kerbabayev, AÄ I: 181

*Eger-de şofyor yigit garrı bilen deñ **depeleşip** turaymadık bolsa, gap-gaç yıgnayan ayal Alma eceden mazalı almut alcakdı.* “Eğer genç şoför, ihtiyar ile aynı şekilde yardımlaşarak yıgmamış olsaydı kap kacak toplayan Alma Ana kadından iyi para alacaktı.” A. Tagan, Y: 365

Türkmen Türkçesi gramerlerinde işteşlik ekinin yarışma, mücadele etme, rekabet işlevinden de söz edilmektedir¹⁴¹. Ancak, bu işlev için verilen örnekler incelendiğinde genelde karşılıklılık işlevi olduğu, rekabet anlamının ise fiilin kendi anlamında bulunduğu görülmüştür. Sadece birkaç fiil, birbiriyle o iş üzerine yarışma, rekabet etme anlamında kullanılmıştır.

*Meret Ata bilen **yüzüşdi**.* “Meret Ata 'yla yüzme yarışı yaptı.” HZTD: 351
*Sebäbi olar daşrakdan abay-sıyasat üçin haybat atsalar-da, göni **atışga-çapışga** girip bilenokdılar.* “Çünkü onlar dışarıdan karşı siyaset için tehditlerde bulunsalar da doğrudan silahla atışmaya, atla yarışmaya giremiyorlardı.” H. Meläyev, Pt: 277

1.1.2.2.1.2.1.5. Ettirgen Çatı (Yükletme Derece)

Türkmen Türkçesinde *yükletme derece* olarak adlandırılan ettirgen çatı, Türkiye Türkçesi gramercileri tarafından en çok tartışılan gramer konularından biridir. Türkmen Türkçesinin gramerlerinde ise birbirine yakın görüşler yer almaktadır.

Türkiye Türkçesi gramercilerinin büyük bir kısmı ettirgen çatıyı işi bir başkasına yaptırma veya işin bir başka nesneye aktarılması şeklinde tanımlarken, bir kısmı da bu iki işlevi birbirinden ayırarak ettirgen ve oldurgan çatı şeklinde iki grupta ele almıştır¹⁴². Türkmen gramercilerin ise bir kısmı ettirgen çatının sadece geçişli fiile getirilerek

¹⁴⁰ Azimov, HZTD, s. 350; Çarıyarov, Age., s. 100; H. Baylıyev, Age., s. 81.

¹⁴¹ Azimov, HZTD, s. 351; Çarıyarov, Age., s. 101; H. Baylıyev, Age., s. 81.

¹⁴² Bilal Yücel, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, Türk Gramerinin Sorunları II, TDK Yay., Ankara 1999, s. 179.

yapılabileceğini savunurken bir kısmı hem geçişli hem geçişsiz fiillere getirilerek yapılabileceğini savunmaktadır. Azimov ve Bayliyev, ettirgen çatının sadece geçişli fiillere getirilerek yapılabildiğini, geçişsiz fiile getirilen *-ır, ir, -ur, -ür; -ar, -er; -dar, -der; -ız, -iz, -uz, -üz; -t; -dır, -dir, -dur, -dür* eklerinin ettirgen çatı değil geçişli fiil yaptığını belirtmişlerdir¹⁴³. Çarıyarov ise cümlenin nesnesinin pasif olduğu durumlarda geçişsiz fiile getirilen bu eklerin ettirgen çatı yapmadığını, geçişsiz fiili geçişli fiile çevirdiğini kaydetmektedir. Bunun haricinde hem geçişli hem de geçişsiz fiilden yukarıda belirtilen eklerle ettirgen çatılı fiiller yapılabildiğini savunmaktadır¹⁴⁴.

Muasir Azerbaycan Dili adlı gramer çalışmasında da de ettirgen çatı konusunun Azimov ve Bayliyev'in eserindeki gibi ele alındığı görülmektedir. Orada da ettirgen çatının yalnızca geçişli fiillere *-t* ve *-dIr/-dUr* ekleri getirilerek yapılabildiği, Türkiye Türkçesinde ettirgenlik eki olarak sayılan diğer eklerle geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türetilebileceği belirtilmektedir¹⁴⁵.

Güneybatı Türk lehçeleri alanında yazılmış olan bu çalışmalardaki tespitlere bakıldığında onlarda da ettirgenlik konusunda adı konmamış bir oldurgan çatı anlayışının hakim olduğu söylenebilir. Geçişsiz fiillere getirilen *-Ir/-Ur, -Ar, -dAr, -Iz/-Uz, -t, -dIr/-dUr* eklerinin ettirgen çatı yapmadığı düşüncesi yaygın kanaattir.

Bu çalışmada da geçişli fiillere *-t* ve *-dIr/-dUr* ekleri getirilerek bir işin başka bir kişiye yaptırılması işlevini yerine getiren çatı, ettirgen çatı olarak kabul edilmiş ve incelemeler bu doğrultuda yapılmıştır.

Türkmen Türkçesindeki ettirgen çatı ekleri *-t* ve *-dIr/-dUr* ekleridir.

Ol yerde Eva bilen kapitan Cems patefon aytıdırıp, ona ayak goşup tans edyârdiler. “Orada Eva İle Komutan Cems plak çaldırıp onun ritmine ayak uydurarak dans ediyorlardı.” H. Meläyev, Pt: 169

...şol dönügiñ kellesini getirtmekçi bolup, köp batırlara pul berip, zat harçlap, iydırip-içirip garıp düşüpdır. “... o dönegin kellesini getirtmek için birçok cesur adama para verip, mal verip, yedirip içirip fakir düşmüş.” A. Govşudov, P: 115

¹⁴³ Azimov, HZTD, s. 7351-352; H. Bayliyev, Age., s. 75-77.

¹⁴⁴ Çarıyarov, Age., s. 136-137.

¹⁴⁵ Budagova, Age., s. 266-278.

-t eki, sonu ünlü sesle ya da *l, r* ünsüzleriyle biten fiillere eklenir. -t ekinden önce -*dIr/-dUr* ettirgenlik eki ve -*Ir/-Ur* oldurganlık eki getirilebilir; sonrasında ise -*dIr/-dUr* ettirgenlik ekinin yanı sıra -*Iş/-Uş* işteşlik eki getirilebilir:

avlat- “avlatmak”, *agdart-* “döndertmek”, *başılat-* “başılatmak”, *becert-* “tamir ettirmek”, *caylat-* “yerleştirmek”, *darat-* “taratmak”, *gabat-* “kuşattırmak”, *gızillat-* “altın kaplatmak” vs.

...şonu **öldürtmezlik** için patışa biz nâme diysek eder. “...onu öldürtmemek için çar biz ne desek yapar.” A. Govşudov, P: 174

...şol yerde vagız-nesihat **geçirtmek** niyeti bilen öz alıp baryan işlerini menden gizlemediler. “... orada öğüt verdirmek niyetiyle yaptıkları işleri benden gizlemediler.” B. Kerbabayev, AÄ II: 440

-*dIr/-dUr* eki, sonu ünsüzle biten tek heceli fiillere ve sonu *l* ve *r* ünsüzü dışındaki ünsüzlerle biten çok heceli fiillere getirilir:

bogdur- “boğdurmak”, *bozdur-* “yıkıtmak”, *gömdür-* “diktirmek”, *öykündir-* “benzettirmek”, *yüzdür-* “derisini yüzdürmek” vs.

*Saňa meň yalı sabırlı diňleyci hemişe **tapdırıbam** durası yok.* “Sana benim gibi sabırlı dinleyici buldurmak istemiyor.” A. Atacanov, ÖT: 188

...ilatuň gelin-gızlarına **dokatdırıp**, yüpek halı başıslamağı... “... halkın kadınlarına dokutturup ipek halı başıslaması...” B. Kerbabayev, AÄ I: 212

Günümüz Türkmen Türkçesinin yazı dilinde bu ekin -*tIr/-tUr* şekilleri yoktur. Ancak, XVIII.-XIX. asır yazı dilinde bu *t*’li şekiller kullanılmıştır¹⁴⁶.

*Meni gitdi diyip, yıglap oturma,
Gül yüzüň sargardıp, rengiň **solturma**,
Dost bilsin, düşmana sırrıň **biltirme**,
Yıglama, Senem can, gitsem, gelir men.*

*“Ben gittim diye ağlayıp oturma,
Gül yüzünü sarartıp rengini soldurma,
Dost bilsin, düşmana sırrını bildirme,
Ağlama, Senem Can, gitsem de gelirim.”*
ŞG: 94

Sonu *l, n, s, z* sesleriyle biten fiillere -*dIr/-dUr* ekleri getirildiğinde konuşma dilinde -yazıya geçirilmiş örnekler de bulunmakta- bu eklerin ilerleyici benzeşme sonucu -*lIr/-lUr*; -*nIr/-nUr*; -*sIr/-sUr* ve -*zIr/-zUr* şekilleri ortaya çıkmaktadır: *böllür-*, *yollur-*; *begennir-*; *assır-*, *kessir-*; *gazzır-*, *ezzır-*, *çözzür-*¹⁴⁷ vs.

1.1.2.2.1.2.1.5.1. Ettirgen Çatının İşlevleri

Geçişli bir fiile getirilen -*t* veya -*dIr/-dUr* eki, fiilin temsil ettiği işin cümledeki öznesi tarafından değil onun emri, ricası, zorlaması ya da istemesi sonucu cümlede

¹⁴⁶ Çarıyarov, Age., s. 126.

¹⁴⁷ Çarıyarov, Age., s. 126-127.

yönelme hâlinde gelen başka bir şahıs tarafından yapıldığını gösterir. Ettirgen çatı eki almış fiil, her zaman geçişli fiildir ve cümlede daima bir nesne talep eder.

“Stačka komiteti” şäher ilatını Skobelev ploşçadına yığnatdı. “ ‘Grev komitesi’ şehir halkını Skobelev Meydanı’na toplattı.” H. Meläyev, Pt: 137

Yok, başlık, ata-babalaň guran binasını biz sana yıkdyrmayıs. “Hayır, müdür, atalarımızın yaptığı binayı biz sana yıktırmayız.” A. Tagan, Y: 12

Bu gezek beg öňküler yalı, ir säherden at çapdyryp, göreş tutdurup, tüpeň atdyranokdı. “Bu defa bey, önceden olduğu gibi, sabah erkenden at koşturtup, güreş tutturup, tüfek attırmıyordu.” H. Meläyev, Pt: 384

Türkmen Türkçesinde -t ekiyle ettirgen yapılmış bir fiil üzerine yine ettirgen çatı yapan -dIr/ -dUr eki getirildiğinde işi yapan sayısının artmadığı görülmektedir. Bu durumda aradaki -t eki işlevsiz hâle gelmektedir.

Rahimov mähmanına sözünü soňlatdyrmadı. “Rahimov, misafire sözünü bitirtmedi.” A. Tagan, Y: 454

1.1.2.2.1.2.1.6. Oldurgan Çatı

Türkmen Türkçesinde terim olarak yer almayan bu çatının Türkmen gramerlerinde ettirgen çatı başlığı altında farklı şekilde ele alındığından yukarıda bahsedilmişti. Gramercilerin geçişsiz fiile getirilen -Ir/ -Ur, -Ar, -dAr, -dIr/ -dUr, -Iz/ -Uz, -kez,-t eklerinin ettirgen çatı değil geçişli fiil türettiğini; bunların ettirgen çatı olmadığını savundukları belirtilmişti.

Oldurgan çatı kavramı, Türkiye Türkçesi için de yeni bir kavram. Gramercilerimizin önemli bir kısmı oldurgan çatının ettirgen çatıdan bir farkı olmadığını savunurken bir kısmı da oldurgan çatının ettirgen çatıdan ayrı ele alınması gerektiğini belirtmekte ve hazırladıkları gramer çalışmalarında bu konuyu iki başlık altında ele almaktadırlar¹⁴⁸.

Bu çalışmada da incelenen örneklere ve bu konu hakkında yazılmış kaynaklara dayanarak oldurgan çatının ettirgen çatıdan bağımsız bir konu olarak ele alınması gerektiği düşünülmüştür.

Türkmen Diliniň Sözlügi’nden derlenen örneklere bakıldığında -Ir/ -Ur-, -Ar-, -dAr-, -dIr/ -dUr-, -Iz/ -Uz-, -kez-, -t- eklerinin geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türeten

¹⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Yücel, Agm., s. 181-182.

ekler olduğu tespit edilmiştir. Geçişsiz fiilleri geçişli yapan bu ekler, oldurgan çatı ekleri olarak incelenecektir.

-Ar- eki işlek olmayan oldurganlık eklerindendir. Bu ekle yapılmış tespit edilen fiiller aşağıda sıralanmıştır:

gopar- “koparmak”, *çıkār-* “çıkarmak”, *contar-* “bir şeyin ucunu kesip ayırmak”, *çöker-* “deveyi çöktürmek”, *eñter-* “bir kabı çevirip içindekini dökmek”, *gaytar-* “geri döndermek”, *gayşar-* “kendini geriye doğru eğmek”, *gider-* “çaldırmak”, *oyar-* “uyandırmak” vs.

-dAr- eki, tek heceli bazı fiillere eklenebilen ve işlek olmayan bir ektir. Ergin, bu ekin -dUr- ekinin düzleşmesi sonucu ya da Eski Türkçedeki *köndger*-(-> *kön-d-ger*) fiilindeki eski -gAr- ettirgenlik ekindeki *g* sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedir¹⁴⁹. Korkmaz ise bu fikri ses değişimi ölçütleriyle bağdaştıramamaktadır¹⁵⁰.

Türkmen Türkçesinde -dAr- ekiyle türetilen filler az sayıdadır. Tamamı aşağıda sıralanmıştır.

agdar- “aktarmak”, *bökder-* “ata yük yüklemek”, *dındar-* “kurtarmak”, *düñder-* “döndermek”, *dönder-* “döndermek”, *iñdar-* “akıtmak”, *tänder-* “ipini koparmak”

-dIr-/-dUr- eki en işlek oldurganlık eklerindendir. Ettirgen çatı bahsinde de belirtildiği gibi bu ekin -tIr-/-tUr- şekli günümüz yazı dilinde kullanılmamaktadır.

akdır- “akıtmak”, *barlışdır-* “barıştırmak”, *busdur-* “yere yatırmak, pusturmak”, *düşündir-* “anlatmak”, *geydir-* “giydirmek”, *gördür-* “göstermek”, *övreñişdir-* “alıştırmak”, *söydür-* “sevdirmek”, *süyküdür-* “sündürmek”, *yöriteleşdir-* “özeleştirme” vs.

Şäherdeki dostları görüşdiren boldum. “Şehirdeki dostları görüştürmüş oldum.” A. Mämiliyev, GO: 184

«Olar entek şähere getirilenoklar» diyip, men oña yalan sözledim, oları **duşuşdırmadım**. “Onlar henüz şehre getirilmiyorlar, diyerek ben ona yalan söyledim; onları görüştürmedim.” H. Mäleyev, Pt: 24

-kez- ekine Türkmen Türkçesinde yalnızca *görkez-* “göstermek” fiilinde rastlanır. Diğer Güneybatı Türk lehçelerinde bu ek kullanılmamaktadır.

¹⁴⁹ Ergin, Age., s. 213.

¹⁵⁰ Korkmaz, TTG, s. 560.

Imam bolcagıñ makullap görkezen yerinden metcit salınmalı boldı. “İmam olacağıın uygun bulup gösterdiği yerde cami yapılmasına karar verildi.” H. Meläyev, Pt: 9

-*Ir-/-Ur-* eki, genel olarak, *ç, ş, t* gibi diş ve diş eti ünsüzleri ile *g, y* gibi ön damak ünsüzleriyle biten tek heceli fiillere eklenmektedir. Bu eki alan iki heceli fiillerin ise ek getirildikten sonra son hecesindeki ünlünün düştüğü ve yine iki heceli bir gövde hâlinde kaldığı belirlenmiştir:

basır- “örtmek, kapamak”, *degir-* “deydirmek”, *doyur-* “doyurmak”, *gelşir-* “yaklaştırmak”, *govşur-* “ulaştırmak”, *ötür-* “geçirmek”, *övür-* “çevirmek”, *yetir-* “uzatmak” vs.

Bizi şonıñ bölümüne ötüriñ,/ Vatan serhedinde durars yadaman! “Bizi onun bölümüne geçirin,/ Vatan sınırında dururuz yorulmadan!” B. Seytakov, Se: 33

-*t-* eki en işlek oldurganlık eklerindendir. Bu ek, sonu ünlüyle ya da *r, l* sesleriyle biten iki heceli fiillere getirilir. Çarıyarov’un çatıyla ilgili çalışmasında bu ekin -*t-* ve -*ıt-* olarak ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir¹⁵¹. Bunun sebebi ekin -*it-*, -*ut-* ve -*üt-* şekilleriyle yapılan örneklerinin olmaması, yardımcı ünlüyle yapılan tek örneğin *akıt-* fiili olması olabilir. Türkiye Türkçesinde -*it-*, -*it-*, -*ut-*, -*üt-* ekleriyle yapılan oldurgan çatılı fiillerin Türkmen Türkçesinde daha ziyade -*ız-*, -*iz-*, -*uz-*, -*üz-* ekleriyle yapıldığı (*ürkütme-k-ürküzmek, korkutmak-gorkuzmak* gibi) görülmektedir.

agart- “beyazlatmak”, *baynat-* “zengin etmek”, *derciret-* “terletmek”, *garalt-* “karartmak”, *geplet-* “konuşturmak”, *gışlat-* “kışlatmak”, *varrıldat-* “motoru gürletmek”, *yegşert-* “yeşertmek”, *zeñlet-* “paslandırmak” vs.

-(*I*)z-/-(*U*)z- eki, tek heceli fiillere getirilebilen ve işlek olmayan bir ektir. Bu ek, Eski ve Orta Türkçeyle Eski Anadolu Türkçesinde nispeten daha çok örnekler vermiştir¹⁵². Türkmen Türkçesindeki örnekler Türkiye Türkçesindekilere oranla daha fazladır. Çarıyarov, bu ekin -*Ir-/-Ur-* ekinin fonetik şekilleri olduğunu, *r > z* gelişmesi sonucu bu şekillerin ortaya çıktığını belirtmektedir¹⁵³.

duruz- “durdurmak”, *giriz-* “girdirmek”, *gorkuz-* “korkutmak”, *iriz-* “bıktırmak”, *örüz-* “ürkütüp uçurmak, ürkütme-k”, *turuz-* “kaldırmak”, *ürküzmek* “ükütme-k”, *üyürüz-* “ürütmek”

¹⁵¹ Çarıyarov, Age., s. 127,129.

¹⁵² Korkmaz, TTG, s. 562.

¹⁵³ Çarıyarov, Age., s. 128.

Bular altı sanı eşegi hatara yanaşdırıp duruzdular. “Bunlar altı tane eşegi sıraya dizip durdurdular.” A. Govşudov, P: 8

Çağdaş Türkmen yazı dilinde kullanılan bu eklerin yanı sıra XVIII.-XIX. yüzyıl edebî dilinde karşılaşılan –set- (<–se-t); -ger-, -gIr-/–gUr-; -gez-, -gIz-/–gUz- eklerinden de bahsetmek gerekir.

Çarıyarov’un –set olarak verdiği bu ek, –se-t şeklinde oluşmuş birleşik bir ektir ve tek örneği *görset-* fiilidir¹⁵⁴. Ergin, bu –se ekini isimden fiil yapma ekinin etkisiyle ortaya çıkmış; Eski Anadolu Türkçesi ve bazı ağızlarda varlığını sürdüren ve işlek olmayan bir fiilden fiil yapım eki olarak değerlendirmektedir¹⁵⁵. Günümüzde bu ekin yerini –kez eki almıştır.

*Bäri gel-bäri,
Görset didarı,
Çekdirme beyle ah ile efgan.*

“Beri gel beri,
Göster yüzünü,
Çektirme böyle ah ile figan.” Z: 63

-ger-, -gIr-/–gUr- ekleri, günümüzde yerini –(I)r-/–(U)r- eklerine bırakmıştır¹⁵⁶.

*Bu könlüm muddagasıdır, salam yetgür,
saba, menden,
Dogamni destgah eltip, salamım aşena
yetgür*

“Bu gönlümün isteğidir, selam götür, saba benden,
Duamı sessizce iletip, selamımı dosta ulaştır.” A: 36

-gez-, -gIz-/–gUz- eklerini Çarıyarov, -ger-, -gIr-/–gUr- eklerinin ses bilgisel şekilleri olarak değerlendirmektedir¹⁵⁷. Günümüzde bu ek yerini tamamen –dIr-/–dUr- ve –Ir-/–Ur- eklerine bırakarak kaybolmuştur.

*...enesi dest-i niğar-ı can-guzarıdan tutup, öyüğe gırgüzıp, nesihat birlen gızını
olturgızıp, bir söz diydi.* “... annesi canından değerli sevgili kızını elinden tutarak evine götürüp nasihatle kızını oturttarak bir söz söyledi.” A: 56

1.1.2.2.1.2.1.6.1. Oldurgan Çatının İşlevleri

Oldurgan çatı ekleri, cümlede nesne talep etmeyen geçişsiz fiilleri geçişli yaparak işin etkisinin bir nesneye yönelmesini sağlar. Bu işlevde cümlenin öznesi, yapılan işe sebep olmuş, yardım etmiş ve o işin yapılmasını sağlamıştır.

Bayram ussanı soňam öz yanından galdırası gelmedi. “Bayram Usta’yı kendi yanından kaldırmak istemedi.” H. Meläyev, Pt:385

¹⁵⁴ Çarıyarov, Age., s. 129.

¹⁵⁵ Ergin, Age., s. 215.

¹⁵⁶ Çarıyarov, Age., s. 130.

¹⁵⁷ Çarıyarov, Age., s. 130.

*Kävagtlar bolsa obalar tarapından «huday yolu» diylip berlen çörekler hem çuvallara **doldurulup**, inere dakılyardı.* “Bazen ise köyler tarafından ‘sadaka’ olarak verilen çörekler de çuvallara doldurulup deveye yükleniyordu.” A Govşudov, P: 26

Oldurgan çatı ekleri, oluş fiillerine getirildiğinde onları kılış fiiline çevirirler. Bu işlevinde de kılış fiiline dönüştürdüğü fiili aynı zamanda geçişli de yapar.

*Övezberdi gepleşigi mundan artık **süyndüresi** gelmedi.* “Övezberdinin konuşmayı bundan fazla uzatası gelmedi.” H. Meläyev, Pt: 15

*YAŞKA. Aşık yüregimi **çoşduran** sözler.* “Yaşka- Aşık kalbimi coşturan sözler.” A. Mämiliyev, GO: 16

1.1.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanılışları

Türkmen Türkçesinde çatı eklerinin üst üste getirilişi Türkiye Türkçesinden oldukça farklıdır. Özellikle edilgen çatı ekleri Türkiye Türkçesinde üzerine başka çatı eki almazken Türkmen Türkçesinde bunun mümkün olduğu görülmektedir. Yine dönüşlü, işteş ve ettirgen çatı ekleri üzerine işteşlik eki getirilmesi Türkmen Türkçesinde rastlanan bir durumdur.

Tablo 1.1. Çatı Eklerinin Üst Üste Kullanılışı.

İki Çatı Ekinin Üst Üste Kullanılışı ¹⁵⁸					
Yalın çatı	old. ç.	dön. ç.			<i>gaynadın-</i>
Yalın çatı	dön. ç.	ed. ç.			<i>saklanıl-</i>
Yalın çatı	iş. ç.	ed. ç.			<i>paylaşıl-</i>
Yalın çatı	et. ç.	dön. ç.			<i>tutdurıl-</i>
Yalın çatı	dön. ç.	iş. ç.			<i>ısırganış-</i>
Yalın çatı	ed. ç.	iş. ç.			<i>açılış-</i>
Yalın çatı	old. ç.	iş. ç.			<i>geydiriş-</i>
Yalın çatı	iş. ç.	iş. ç.			<i>işleşiş-</i>
Yalın çatı	dön. ç.	old. ç.			<i>yuvundur-</i>
Yalın çatı	iş. ç.	old. ç.			<i>gucaklaşdır-</i>
Yalın çatı	et. /old. ç.	et. ç.			<i>okatdır-</i>

¹⁵⁸ Kısaltmalar: ed. ç.: *edilgen çatı*, dön. ç.: *dönüşlü çatı*, iş. ç.: *işteş çatı*, et. ç.: *ettirgen çatı*, old. ç.: *oldurgan çatı*.

Üç Çatı Ekinin Üst Üste Kullanılışı					
Yalın çatı	dön. ç.	old. ç.	ed. ç.		yuvundırıl-
Yalın çatı	iş. ç.	old. ç.	ed. ç.		gürleşdiril-
Yalın çatı	old. ç.	ed. ç.	iş. ç.		agdarılış-
Yalın çatı	dön. ç.	old. ç.	iş. ç.		yuvundırış-
Yalın çatı	dön. ç.	iş. ç.	old. ç.		baglanışdır-
Yalın çatı	ed. ç.	iş. ç.	et. ç.		yazılışdır-
Yalın çatı	et. ç.	iş. ç.	et. ç.		barladışdır-
Yalın çatı	dön. ç.	old. ç.	et. ç.		yuvundirt-
Dört Çatı Ekinin Üst Üste Kullanılışı					
Yalın çatı	dön. ç.	iş. ç.	old. ç.	ed. ç.	baglanışdırıl-

Arman, acı gök çayam, burçlı unaşam gızı galındırmayar. “Ne yazık ki acı yeşil çay da biberli erişte de kızın moralini yerine getirmiyor.” A. Atacanov, ÖT: 24

Elbetde ayrılışmak aňsat däl. “Elbette ayrılmak kolay değil.” A. Govşudov, P: 30

Häzirki käse çaknışdırmagıñ sebäbi şoldı. “Şimdiki kadeh tokuşturmaanın sebebi buydu.” B. Kerbabayev, AÄ I: 128

Övezmirat batır yiğitlerine etmeli işlerini aydışdırıp, atını sürüp gitdi. “Yiğit Övezmirat, yiğitlerine yapması gereken işlerini söyleyip atını sürüp gitti.” A. Govşudov, P: 177

Jurnal sahıplarını agdarışdırıp, gülümsiräp duran ecesi bilen kakasına gözi düşen Goçmıradıñ-da yüzi yagıldı gitdi. “Dergi sayfalarını çevirip gülümseyerek duran annesiyle babasına gözü ilişen Goçmırat’ın yüzü aydınlandı.” A. Atacanov, ÖT: 19

1.1.2.2.1.4. Çatı Eklerinin Eklenmesi Sonucu Ortaya Çıkan Ses Değişiklikleri

Türkmen Türkçesinde fillere çatı ekleri eklendiğinde bazı ses olayları ortaya çıkmaktadır. Bu ses olaylarının görüldüğü bazı örnekler Türkiye Türkçesindeki örneklerle örtüşürken bazıları lehçeye has özellikleriyle farklılık arz etmektedir.

İkinci hecesinde dar ünlülerden birini bulunduran iki heceli fiillere ünlüyle başlayan çatı eki getirildiğinde fiilin ikinci hecesindeki dar ünlü düşer:

gayış-ar->gayşar-, govuş-ur->govşur-, govur-ul->govrul-

Sonu “ç, k, p, t” sert sessizlerinden biriyle biten fiillere ünlüyle başlayan çatı eklerinden biri getirildiğinde bu sesler “c, g, b, d” seslerine dönüşür:

git-er-> gider-, yut-un->yudun-, işlet-il->işledil-, sanç-ıl->sancıl-¹⁵⁹

¹⁵⁹ Çarıyarov, Age., s. 36-37.

1.1.2.2.1.5. Çatı Eklerinin Birleşik Fiillere Eklenişi

Türkmen Türkçesinde çatı eklerinin birleşik fiilde temel unsura getirilişi yaygın kullanımdır. Sadece yardımcı fiile çatı ekinin getirildiği örnekler oldukça azdır. Yardımcı fiil çatı eki aldığıda genel olarak temel unsur olan fiil de ek alır. Bu duruma daha çok edilgen çatı ekleri eklenirken rastlanır¹⁶⁰.

Temel unsuru isim olan birleşik fiillerde çatı eki doğal olarak yardımcı fiile getirilir:

Ol muña hem endik edinipdi. “O, bunu alışkanlık haline getirmişti.” B. Seytakov, Se: 133

Temel unsuru fiil olan birleşik fiillerde çatı eki ya asıl fiile ya da hem asıl fiile hem de yardımcı fiile getirilir.

Siz Gülcemalsız tayyaranıp bileñizokmı? “Siz Gülcemalsız hazırlanamıyor musunuz?” B. Seytakov, Se: 125

Tamdırda ot goyberilip, mele petir bişirilip başlandı. “Tandırda ateş yakılıp esmer ekmek pişirilmeye başlandı.” B. Seytakov, Se: 167

1.1.3. Birleşik Fiiller (Goşma İşlik)

Türkiye Türkçesi gramerlerinde birleşik fiil konusunun işlenişi dilcilere göre değişirken¹⁶¹ Türkmen gramerciler bu konuyu ortak bir anlayışla incelemişlerdir.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde birleşik fiiller, temel ögesi fiil olan (*esas sızı işliklerden bolan*) ve temel ögesi fiil olmayan (*esas sızı işliklerden bolmadık*) birleşik fiiller olmak üzere iki ana bölümde incelenmektedir¹⁶².

Bu çalışmada birleşik fiil konusu, *isim/birleşik fiil*, *asıl fiil/yardımcı fiil* ve *mecazi isim/mecazi fiil* şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir.

¹⁶⁰ Çarıyarov, Age., s. 34-35.

¹⁶¹ Ergin, birleşik fiilleri isimle ve fiille birleşik fiil yapan fiiller olmak üzere iki grupta incelerken Korkmaz ise esas anlamını korumuş ve esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller şeklinde iki ana başlık altında incelemiştir. Banguoğlu, birleşik fiil tabanları başlığıyla verdiği birleşik fiilleri zarf öbeği kalıbında, çekim öbeği kalıbında ve bağlam öbeği kalıbında olmak üzere üç başlık altında ele almıştır. M. Ergin, Age., s. 386-388; Korkmaz, TTG, s. 791-861; Banguoğlu, Age., s. 310-318.

¹⁶² Azimov, HZTD, s. 354-368; H. Baylıyev, Age., s. 163-196.

1.1.3.1. İsim/Yardımcı Fiil Şeklinde Yapılan Birleşik Fiiller (Esası Sözi İşliklerden Bolmadık Goşma İşlikler)

Türkmen gramerlerinde temel unsuru fiil olmayan birleşik fiiller olarak incelenen bu birleşik fiil grubu, bir isim unsuru ile *et-* ve *bol-* yardımcı fiillerinin bir arada kullanılmasından oluşur. XVIII.-XIX. yüzyıllarda *et-* yardımcı fiilinin yanı sıra *eyle-* ve *kıl-* yardımcı fiilleri kullanılmışsa da günümüzde bu fiillere rastlanmamaktadır¹⁶³.

Et- yardımcı fiili Türkmen Türkçesindeki en işlek yardımcı fiillerden biridir; genelde geçişli birleşik fiiller yapar. Daha ziyade, yabancı kökenli ve soyut anlamlı isimlere gelerek eklendiği ismin anlamıyla ilgili birleşik fiiller türetir.

cedel et- “tartışmak”, *çak et-* “tahmin etmek”, *endik et-* “alışmak”, *gahar et-* “öfkelenmek, kahretmek”, *güman et-* “şüphe etmek”, *harç et-* “harcamak”, *ınsap et-* “insaf etmek”, *pirim et-* “hile yapmak”, *tankıt et-* “eleştirmek”, *umıt et-* “ümit etmek” vs.

Artık özüne Aynadan yakın bir adam bardır hasap etmäni üçip, güvüne gelenini şol sekundiň özünde oňa aňlatman durup bilmedi. “Artık, kendine Ayna’dan daha yakın biri olduğunu düşünmediği için aklına geleni o dakika ona anlatmadan duramadı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 150

... şonda saňa has giňräk cay tapıp bereris, azacık gayrat et. “... o zaman sana çok daha geniş bir ev buluruz, azıcık dayan.” H. Meläyev, Pt: 392

Türkmen Türkçesinde Rusçadan alıntı çok sayıda isim, *et-* yardımcı fiiliyle fiilleştirilmektedir:

doklad et- “bildiri sunmak”, *registratsiya et-* “kaydetmek”, *remont et-* “tamir etmek”, *progul et-* “izinsiz işe gitmemek”, *strahovat et-* “sigorta etmek”, *tans et-* “dans etmek”, *zapas et-* “tedarik etmek”, *zaryadka et-* “jimnastik hareketleri yapmak” vs.

Amanlarıň golayından geçyän, uzakdan-uzaga uzap gidyän şosse yolu häzir remont etmek nämä gerekdi? “Amanların yakınından geçen bir baştan bir başa uzayıp giden şose yolu şimdi tamir etmeye ne gerek vardı.” B. Kerbabayev, SE: 26

Ayrıca örnekseme yoluyla Türkmen Türkçesindeki *nahar et-* “yemek yemek” gibi yapılara bakılarak *ujin et-* “akşam yemeği yemek”, *zavtrak et-* “kahvaltı etmek” gibi yeni birleşik fiiller oluşturulmuştur¹⁶⁴.

¹⁶³ Bayliyev, Age., s. 165.

¹⁶⁴ Bayliyev, Age., s. 168.

Ses yansımaları ya da tasvir bildiren sözcüklere getirilerek o sesin çıktığını ya da hareketin ne şekilde yapıldığını anlatan birleşik fiiller yapar:

güv et- “gümbürdemek”, *mä et-* “melemek”, *zomp et-* “atlamak, fırlamak” vs.

Ol Halnazarıň cogabına bir zat diymekçi bolup, «bup-bup» etdi. “O Halnazar’ın cevabına bir şey diyecek olup kem küm etti.” B. Kerbabayev, AÄ I: 166

Et- yardımcı fiilinin isimden fiil yapan *-la* ekiyle aynı işlevde kullanıldığını gösteren birçok örnek bulunmaktadır:

hasap et-/ hasapla- “hesaplamak”, *harç et-/ harçla-* “harcamak”, *arassa et-/ arassala-* “temizlemek”, *tämiz et-/ tämizle-* “temizlemek”, *nagış et-/ nagışla-* “nakışla süslemek”, *harap et-/ harapla-* “harap etmek” vs.

Gocanıň çak etmegine (çaklamagina) görä, başlık örän erbet adam bolmalıdı. “İhtiyarın tahminine göre müdür çok kötü bir adam olmalıydı.” A. Tagan, Y: 16

Bol- yardımcı fiili ile:

Bol- yardımcı fiili, özellikle yabancı kökenli, soyut anlamlı isimlere gelerek genelde nesne istemeyen birleşik fiiller türetir.

cem bol- “toplanmak”, *gayıp bol-* “kaybolmak”, *harç ol-* “harcanmak”, *meşgul bol-* “meşgul olmak”, *sarp bol-* “harcanmak” vs.

Artık onuň bir zatdan nägile bolanını aňladı. “Artık, onun bir şeyden dolayı dargın olduğunu anladı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 189

İru-giç oňa ähli zat ayan bolar. “Er geç her şey ona ayan olur.” Ç, Aytmatov, ET: 4

Bol- yardımcı fiili, genel olarak, edilgen çatıdaki *et-* yardımcı fiiliyle eşdeğer anlamdadır¹⁶⁵:

harç bol-/ harç edil- “harcanmak”, *tamam bol-/ tamam edil-* “tamam olmak” vs.

Oňa tayınlık işleri tamam bolup barıpdı. “Ona hazırlık işleri tamamlanmıştı.” E. Atayev, ZT: 42

Türkmen Türkçesinde isimden fiil yapan *-Al* ekinin *bol-* -> *ol-* -> *-al* şeklinde bir gelişim sonucu ortaya çıktığı düşüncesi şu örneklerle savunulmaktadır¹⁶⁶:

az bol-/ azal- “azalmak”, *köp bol-/ köpel-* “çoğalmak”, *gara bol-/ garal-* “kararmak” vs.

¹⁶⁵ Bayliyev, Age., s. 170.

¹⁶⁶ Azimov, HZTD, s. 358-359; Bayliyev, Age., s. 171.

1.1.3.2. Asıl Fiil/Yardımcı Fiil Şeklinde Yapılan Birleşik Fiiller

Türkmen Türkçesi gramerlerinde *fiil+yardımcı fiil* yapısındaki fiiller, Rus Dilindeki görünüş (вид) kavramı esasında ele alınmaktadır. Rus dilinde işin ve hareketin sürekliliği, başlama ya da bitme bildirmesi ya da hareketin yapılaş tarzı fiilin yalın hâlinde anlaşılabilir. Türk Dünyasında yapılmış olan gramer çalışmaları, daha ziyade Rus dilciliği esasında geliştiğinden gramercilerin konuları ele alış tarzları da Rus dili incelemeleri ile bağlantılıdır.

Yine diğer Türk Lehçelerine bakıldığında bu yapıdaki birleşik fiilleri oluşturan yardımcı fiillerin sayısının batıdan doğuya gidildikçe arttığı görülmektedir. Hatta Menges, tasvir fiillerinin en zengin kullanımının Güney Sibiry lehçelerinde görüldüğünü belirtmiştir¹⁶⁷. Sadece Türkiye Türkçesi ile aynı grupta yer alan Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerindeki yardımcı fiillere bakıldığında bile bu sonuca ulaşmak mümkündür.

Türkmen Türkçesinde *asıl fiil+yardımcı fiil* yapısındaki fiiller, üç grupta genel olarak, şu şekilde incelenmiştir: 1. Hareketin ortaya çıkışının sürecini ve sonucunu gösteren birleşik fiiller: a. Hareketin başlamasını gösterenler (*başla-*, *ugra-*, *otur-*, *dur-*), b. Hareketin sürekliliğini gösterenler (*dur-*, *gel-*, *yör-*, *otur-*), c. Hareketin sürecini ve yönünü gösterenler (*gel-*, *git-*, *bar-*), d. Hareketin hızını ve sürekliliğini gösterenler (*ber-*), e. Hareketin gerçekleşip bitişini gösterenler (*bol-*, *gutar-*, *goyber-*, *git-*, *gal-*, *geç-*, *çık-*, *goy-*); 2. Karmaşık şimdiki zaman anlatan birleşik fiiller (*yör-*, *dur-*, *otur-*, *yat-*); 3. Konuşanın işe olan bakışını (*modallık*) gösteren birleşik fiiller: a. Hareketin ortaya çıkmasının mümkün olup olmadığını gösterenler (*bol-*, *bil-*), b. Hareketin deneme yoluyla yapıldığını gösterenler (*gör-*), c. Memnuniyetsizlik, isteksizlik bildirenler (*bol-*), d. Niyetlenmeyi gösterenler (*bol-*)¹⁶⁸.

Birleşik fiillerin bu tasnifine bakıldığında üçüncü grupta yer alan memnuniyetsizlik bildiren *bol-* yardımcı fiili ile yapılan (*Gurban hat yazan bolyar*. “Gurban mektup yazacak oluyor.”) ve niyetlenmeyi gösteren *bol-* yardımcı fiili ile yapılan (*Bir sığircagaz alcak bolyarıs*. “Bir sığırcağız alacak oluyoruz.”) birleşik fiiller, Korkmaz’ın

¹⁶⁷ Karl Heinrich Menges, *Türk Dillerinde Fiil Terkibi*, çev. Eyüp Bacanlı, Türk Kültürü, S: 474, s. 65.

¹⁶⁸ H. Bayliyev, Age., s. 174-195; Azımov, HZTD, s. 361-369.

TTG eserinde *sıfat-fiil+yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiiller bahsinde (niyet fiilleri olarak), Ediskun'un gramer çalışmasında bir ortaça *ol-* fiilinden oluşan ikinci öbek birleşik fiiller bahsinde (davranma fiilleri olarak)¹⁶⁹, Ergin'in TDB eserinde *ise isim+yardımcı fiil* bahsinde ele alınmıştır¹⁷⁰. Yani Türkiye Türkçesi gramerlerinde de bu yapıdaki birleşik fiiller, farklı şekillerde ele alınmaktadır.

Türkmen Türkçesinde *asıl fiil+yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiillerin, hem *-(I)p/-(U)p* , *-A*, *-I/-U* eki almış olan zarf-fiillerle hem de sıfat-fiil eki almış fiillerle yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada da *zarf-fiil+yardımcı fiil* yapısındaki fiiller, tasviri fiiller başlığı altında işlevlerine göre yeterlik, tezlik, süreklilik, yöneltme ve süreç fiilleri şeklinde sınıflandırılmıştır¹⁷¹. *Sıfat-fiil + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiiller de karmaşık fiiller olarak öncelik, niyet ve alışkanlık fiilleri olarak incelenmiştir.

1.1.3.2.1. Tasvir Fiilleri

-(I)p/-(U)p ve *-I/-U* ekli zarf-fiillerden sonra kendi anlamından tamamen ya da kısmen boşanmış yardımcı fiillerin getirilmesiyle yapılan fiiller bu çalışmada tasvir fiilleri olarak ele alınmıştır. Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesine oranla oldukça fazla yardımcı fiilin kullanılıyor olması Türkiye Türkçesi gramerlerindeki tasvir fiilleri başlığı altına yeni maddeler eklenmesini gerekli kılmıştır. Aşağıda son iki maddede belirtilmiş olan *yöneltme ve süreç fiilleri* bu ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkan isimlendirmelerdir.

1.1.3.2.1.1. Yeterlik Fiili

Türkmen Türkçesinde yeterlik bildiren yapılar, *-(I)p/-(U)p* eki almış olan zarf-fiil biçimi üzerine gelen *bil-* ve *bol-* yardımcı fiilleriyle oluşturulmaktadır. Yeterlik fiili, Oğuz lehçe grubu içinde yalnız Türkmen Türkçesinde *-(I)p/-(U)p* ekli zarf-fiille

¹⁶⁹ Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, 7. bs., İstanbul 1999, s. 242.

¹⁷⁰ Korkmaz, TTG, s. 806; Ergin, Age., s. 387; Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 242.

¹⁷¹ Türkmen Türkçesindeki *asıl fiil/ yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiiller, aşağıda künyesi verilen yüksek lisans tezinde yardımcı fiil olarak kullanılan fiiller, işlevleri belirtilerek incelenmiştir: Savaş Şahin, "*Türkmen Türkçesinde Tasvirî Fiiller Üzerine Örnekli Çalışma*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD, Ankara 2008.

yapılmaktadır; diğerlerinde –(y)A- ekli zarf-fiilli şekiller kullanılmaktadır. Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde yeterlik bildiren *bil-* fiili, zarf-fiillerle bitişik yazılırken Türkmen ve Azerbaycan Türkçelerinde ayrı yazılmaktadır¹⁷².

Türkiye Türkçesinde *yeterlilik fiili* olarak adlandırılan bu tip birleşik fiiller, Türkmen Türkçesinde *modallık görkezýän goşma işlikler* “modallık bildiren birleşik fiiller” olarak incelenmektedir¹⁷³.

Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten fiillere –(I)p/-(U)p zarf-fiil eki getirildiğinde sondaki ünlü uzun okunur (*oka-p-> oka:p*), fiilin sonundaki ses *e* ise uzun okunmasının yanı sıra *e->ä* değişimi ortaya çıkar (*işle-p->ışläp*).

Men hey burnumy dişläp bilerinmi? “Ben hiç burnumu ısırabilir miyim?” B.

Kerbabayev, SE: 57

Bil- ve *bol-* yardımcı fiilleri birleşik fiilin temel unsuru olan asıl fiille birlikte bu fiilin bildirdiği işi ya da oluşu gerçekleştirmeye muktedir olup olmadığı anlamında birleşik fiiller yapar.

Dursun iki yalıñ arasında galdı: haysıny öçürüp bilcegine bir bada akılı çatmadı. “Dursun iki ateş arasında kaldı; hangisini söndürebileceğini bir anda düşünemedi.” B. Kerabayev, SE: 79

—*Sana girizip bolsa girizmeli, bolmasa, meñkini ekibereris-dä, näme hemişelikdir-dä, yeri-suvı kim eker öydyäñ?* “-Adam yerine konabiliyorsa konmalı, yoksa benimkini ekiveririz; ama, her zaman tarlayı toprağı kim eker sanıyorsun?” A. Govşudov, P: 186

Bol- yardımcı fiili birleşik fiil oluşturduğu asıl fiile edilgenlik anlamı da katabilmektedir.

Muñ-da bigerek diyip bolmaz. “Buna da gereksiz denemez.” A. Tagan, Y: 69

Öz ülkesiniñ yagdayını, yaga nirede al salıp, nirede duzak gurup bolcaktığını ol bilmese, eysem kim bilsin?! “Kendi ülkesinin durumunu, düşmana nerede hile yapıp, nerede tuzak kurulabileceğini o bilmez de kim bilir?!” E. Atayev, ZT: 147

Yeterlik fiillerinin olumsuzu yapılırken –mA- olumsuzluk eki yardımcı fiile getirilir. Ayrıca, Türkmen ve Azerbaycan Türkçelerinde yeterlik fiilinin olumsuzu, *bil-* yardımcı fiiline olumsuzluk eki getirilerek yapılırken Türkiye ve Gagavuz Türkçelerinde eski *u-*

¹⁷² Özkan, Age., s. 169-170; Söyegov, Age., s. 334; Budagova, Age., s. 281.

¹⁷³ Söyegov, Age., s. 333

yardımcı fiilinin olumsuzu ile yapılmaktadır. *U-* yardımcı fiili de tek ünlüden ibaret olduğu için zamanla –*A* zarf-fiil ekinin etkisiyle eriyerek kaybolmuştur¹⁷⁴.

Şondan soň Aman Kulıyevıç saklanıp bilmedi. “Ondan sonra Aman Kulıyevıç duramadı.” A. Tagan, Y: 62

Amanıñ entek yaşlıgını, hâzir mekdebe kabul edip bolmacagını mälim etdi. “Aman’ın henüz küçük olduğunu, okula kabul edilemeyeceğini açıkladı.” B. Kerbabayev, SE: 34

1.1.3.2.1.2. Tezlik Fiili

Türkmen Türkçesinde –*I/-U* eki almış zarf-fiillere *ber-* yardımcı fiili getirilerek yapılan tezlik fiili, hareketin çabucak, ansızın veya kısa sürede yapıldığını gösterir. Yardımcı fiil, asıl fiile bitişik yazılır. Eğer asıl fiilin sonunda ünlü bir ses varsa uzun okunur; sondaki ünlü *e* ise *ä* olur.

-Sözlüber, han ogul, eden işiñi. “Söyleyiver han oğul, yaptığın işi.” A. Govşudov, P:427

Yöne siz şerigatıñızı orta salmañ-da, näme yüreğinizde bolsa soraberıñ. “Ama siz din kurallarınızı ortaya atmayın da aklınızda ne varsa soruverin.” A. Govşudov, P: 271

Gerek bolsa onuñ özi hem gılcını guşanıp galıbermäge tayın yalı bolup göründi. “Gerektiğinde onun kendisi de kılıcını kuşanıp hemen kalkmaya hazırmış gibi göründü.” B. Kerbabayev, AÄ I: 100

—Oglum, sürüber. “Oğlum, sürüver.” B. Seytäkov, Se: 135

Ber- yardımcı fiili, diğer yardımcı fiillerden farklı olarak asıl fiille bitişik yazılır ve sözlükte de madde başı olarak yer alır. Ayrıca bazı fiillere *ber-* yardımcı fiilinin *veri* şeklinde eklendiği de görülmektedir. Bunun örneklerine de özellikle konuşma dilinde rastlanmaktadır.

barıber- “gidivermek”, *gatnaber-* “peşine düşüvermek”, *geziber-* “gezivermek”, *itiber-* “itivermek”, *övsüber-* “esivermek”, *zovladıber-* “birden bağırıvermek” vs.

Bayram. Viy, bağıslaveri, yadımdan çıkarayıpdırın. “Bayram- Vay, bağışlayın, aklımdan çıkmış.” A. Mämiliyev, GO: 75

¹⁷⁴ Korkmaz, TTG, s. 815.

1.1.3.2.1.3. Süreklilik Fiili

Türkmen Türkçesi gramerlerinde süreklilik bildiren fiiller, hareketin sürekliliğini gösterenler (*dur-*, *yör-*, *gel-*, *otur-*) ve karmaşık şimdiki zaman anlatanlar (*yör-*, *dur-*, *otur-*, *yat-*) diye iki ayrı başlık altında incelenmektedir. İncelemenin bu şekilde yapılması, karmaşık şimdiki zaman anlatan yardımcı fiillerin aynı zamanda şimdiki zaman kipi konusu içinde ele alınıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Burada süreklilik bildiren bütün yardımcı fiiller (*bar-*, *ber-*, *dur-*, *gel-*, *otur-*, *yör-*, *yat-*) ayrıca sınıflandırılmaksızın sırayla incelenmiştir.

Bar- yardımcı fiili, özellikle de hareket fiilleriyle birleşik fiil oluşturduklarında devam etmekte olan bir hareketi anlatmaya yarar.

Birden görsem elden-ayakdan gidip baryar. “Bir de ne göreyim, elden ayakta gidiyor.” A. Mämiliyev, GO: 149

Cahaniň gövne bolmasa, yekece perzendi elinden sıyp gidip baryan yalıdı... “Cahan aklına getirmek istemese de bir tanecik evladı elinden kayıp gidiyor gibiydi.” B. Kerbabayev, SE: 63

...onuň yakıp-yandırıp baryan hovrı yüregiňi gısdırdırdı. “...onun yakıp kavuran sıcaklığı içini sıkıyordu.” H. Meläyev, Pt: 14

Ber- yardımcı fiili yukarıda belirtilen tezlik işlevinin haricinde süreklilik de bildirmektedir. Bu işlevi eklendiği sözcükle oluşturduğu şekliyle sözlük anlamında da yer almaktadır.

Pankin Aşgabada gelip, öňküsi yalı stantsiyada işläberdi. “Pankin Aşkabat’a gelip önceki gibi istasyonda çalışmaya devam etti.” H. Meläyev, Pt: 243

—Şu yoldan gidiberseň öňüňden at bakan çıkar, şondan sorasaň aydar. “-Şu yoldan gidersen önüne bir seyis çıkar, ona sorarsan söyler.” THD I: 265

Dur- yardımcı fiili, *du:r-* şekliyle karmaşık şimdiki zaman yapan yapılar içinde yer almaktadır ve bir işin aralıksız sürdüğü, tekrar ettiği anlamında birleşik fiiller yapmaktadır. *-(I)p/ -(U)p* ekli zarf-fiillerle birleşik fiil yapan *dur-* yardımcı fiili, aynı zamanda *-dI/-dU* belirli geçmiş zaman ekli ve *-Ar* geniş zaman ekli fiillerden sonra gelerek de aynı işlevi yerine getirmektedir. Türkiye Türkçesindeki gibi *-(y)A dur-* şekli bu lehçede görülmemektedir.

Dalbardan yere gaçan üzüm hoşasını elinde aylap, sınılap duran hudojnige ikisem yılgırdı. “Çardaktan yere düşen üzüm salkımını elinde evirip çevirip, bakıp duran ressama ikisi de güldü.” A. Atacanov, ÖT: 20

*Mırat ecesi bilen bir zatlar hakkında **gürleşip durka**, Gurtgeldi tama arkasını berip oturan yerinden...* “Mırat annesiyle bir şeyler hakkında konuşuyorken Gurtgeldi duvara sırtını dayayıp oturduğu yerden...” B. Seytakov, Se: 137

*Soñra Pyotrıñ yeke özi-hem Övezmırat batırlara **geler-gider durardı**.* “Sonra Pyotr’un kendisi de Yiğit Övezmıratlara gelir giderdi.” A. Govşudov, P: 546

*Asıl şu gün çep gözüm **çekdi durdı**.* “Asıl bugün sol gözüm seğirdi durdu.” A. Tagan, Y: 89

Türkmen Türkçesinde *dur-* yardımcı fiiliyle yapılan birçok yardımcı fiil, Türkiye Türkçesine aktarılırken *-An* ekli sıfat-fiille karşılanmaktadır.

*İne, saña **yalpıldap duran** gahñ jurnal!* “İşte sana pırıl pırıl parlayan kalın bir dergi!” A. Atacanov, ÖT: 5

Gel- yardımcı fiili, önceden başlamış, konuşma anında devam eden ve o andan sonra da devam etmesi muhtemel hareketleri anlatan birleşik fiiller yapar. *-(I)p/ -(U)p* ekli zarf-fiillerle kullanılır.

*—Menem goñşıñı **sorap gelyän**.* “Ben de komşunu soruyorum.” A. Tagan, Y: 99

*Mahınur bilen **yaşap gelyän** yıllarınıñ dovamında ecesiniñ üstünde nāçe gezekler sözünüñ azaşandığı yadına düşdi.* “Mahınur ile yaşadığı yıllar boyunca annesiyle kaç defa kötü konuştuğu aklına geldi.” A. Atacanov, ÖT: 208

Otur- yardımcı fiili de *otu:r* şekliyle yine karmaşık şimdiki zaman yapan yardımcı fiillerdendir. Birleşik fiil oluşturduğu fiilin sürekliliğini belirtir. Kendisinden önce gelen asıl fiil, *-(I)p/-(U)p* ekli zarf-fiil ya da *-Ar* ekli geniş zaman bildiren fiil olabilir.

*Bir çeträkke yarağını **süpürüp oturan** yigit arkasından:...* “Bir köşede silahını temizlemekte olan genç arkasından:...” A. Govşudov, P: 552

*Şoña görä-de, gelene gel, gidene gayt **diyip oturmak** vezipesini Nepes aga öñünden öz boynuna alıpdı.* “Bu yüzden de gelene gel, gidene dön deme işini Nepes Ağa önceden kendi üzerine almıştı.” A. Tagan, Y: 108

*...müdir bilen bile işleyän monografiyasınıñ ahırkı babını iñ soñkı gezek gözden **geçirip otur**.* “... müdürle birlikte çalıştığı monografisinin son bölümünü son defa gözden geçiriyor.” A. Atacanov, ÖT: 222

Yat- yardımcı fiili, *-(I)p/-(U)p* ekli zarf-fiillerle birlikte şu an gerçekleşmekte olan hareketi ve aynı zamanda hareketin yatay şekilde gerçekleştiğini gösteren birleşik fiiller yapar¹⁷⁵. Bu yardımcı fiil de *yatu:r* şekliyle karmaşık şimdiki zaman anlatan fiillerdendir.

¹⁷⁵ Bayliyev, Age., s. 192.

*Şol mahal leşgerbaşy dagynyň **gizlenip yatan** sazakly oytumy tarapdan iki urşuçy at goyup geldi. “O vakit Leşgerbaşy Dağı’nın gizlenmiş sazlık çukuru tarafından iki savaşçı at sürüp geldi.” E. Atayev, ZT: 283*

*Halk diyeniň **çaykanyp yatan** deňizdir, deňzi bolsa bövetläp bir ugra akdırıp bolmaz. “Halk dediğin dalgalanıp duran denizdir, deniz ise bentlerle bir yöne akıtılmaz.” H. Meläyev, Pt: 13*

*Tamıň dört burçunda-da kitapdyr gazet-jurnallar münder-münder **bolşup yatur**. “Odanın dört köşesinde de kitaplar, gazete ve dergiler yığın yığın duruyor.” A. Atacanov, ÖT: 381*

Yör- yardımcı fiili de yör:r şekliyle şimdiki zaman kipi yapan yardımcı fiillerdendir. **-(I)p/-(U)p** ekli zarf-fiillerle birlikte kullanıldığında şu an devam eden ve uzun zamandır da sürmekte olan hareketi bildiren birleşik fiiller yapar.

*...şu çölde goyun **bakyp yörün** — diyip cogap beryär. “...bu çölde koyun güdüyorum, diye cevap verir.” MS: 13*

*Tatarlar bu etraplara-da **aralaşyp yören** bolaymasın? “Tatarlar, bu taraflara da geliyor olmasın?” E. Atayev, ZT: 299*

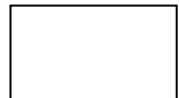
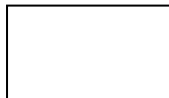
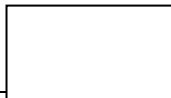
1.1.3.2.1.4. Yönelme Fiili

Yönelme fiili olarak burada ele alınacak olan yardımcı fiiller, Türkiye Türkçesinde denk yapısı bulunmayan fiillerdir. Türkmen Türkçesinde *gel-* ve *bar-* yardımcı fiillerine, hareketin bitmeye yaklaştığı ve hareketin yönünü gösterme işlevleriyle karşılaşılmaktadır. **-(I)p/-(U)p** ekli zarf-fiillere *gel-* yardımcı fiili getirilerek hareketin konuşan kişinin bulunduğu noktaya yaklaştığını, *bar-* yardımcı fiili getirilerek de hareketin konuşan kişinin bulunduğu noktadan uzaklaştığını gösteren birleşik fiiller yapılır. Azımov, HZTD eserinde bu konuyu şemalarla şöyle açıklamıştır: “*Konuşan kişi okulun yanındadır. Okuldan bir öğretmen Kolhoza doğru gitmektedir. Anaokulundan da bir kişi Kolhoza doğru yola çıkmıştır. Her ikisi de Kolhoza varmamıştır. Bu durumda yanımızdan Kolhoza giden öğretmenin hareketine **yetip baryar** dersek, anaokulundan kolhoza yola çıkan adamın hareketine **yetip gelyär** deriz.*”¹⁷⁶

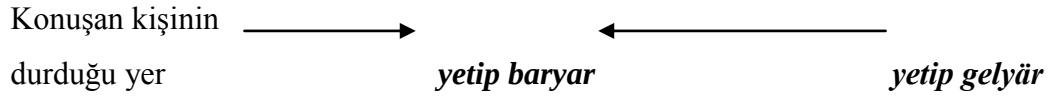
Okul

Kolhoz

Anaokulu



¹⁷⁶ Azımov, HZTD, s. 364.



Bu işlevde özellikle hareket fiilleriyle oluşturdukları birleşik fiil yapılarında her iki yardımcı fiil de kendi anlamlarını bir derece de olsa korumaktadırlar. Ancak, hareket fiilleri dışındaki fiillerle oluşturdukları birleşik yapılarda *gel-* ve *bar-* yardımcı fiilleri, birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir¹⁷⁷. Bu şekilde yapılmış birleşik fiiller, daha çok hareketin bitme noktasına yaklaştığını gösterir.

Yaňı tokayıň yakasına yetip baryadı. “Yeni ormanın kenarına varıyordu.” A. Govşudov, P: 520

Yedi yıl aradan geçenden soň, Soltansöýüniň yetip gelyän habarı düşüpdür. “Aradan yedi yıl geçtikten sonra Soltansöyün’in geldiği haberi ulaşmış.” MS: 27

Doganlar oduna gidip baryarkalar, olarıň önünden bir baytallı çykdy. “Kardeşler oduna giderlerken onların önüne bir kısraklı çıktı.” B. Kerbabayev, SE: 228

1.1.3.2.1.5. Süreç Fiili

Süreç fiili olarak adlandırılan bu grupta hareketin başlamasını, tekrarlanmasını, denenerek yapılmasını ve bitmesini bildiren fiiller yer almaktadır.

Hareketin başladığını gösteren yardımcı fiiller olarak Türkmen Türkçesinde *başla-*, *dur-*, *otur-* ve *ugra-* fiilleri görülmektedir¹⁷⁸. Bu yardımcı fiillerle yapılmış olan *yagtlıp başla-*, *adat edinip ugra-*, *diyip dur-* zarf-fiille yapılmış birleşik fiil örneklerinin yanı sıra *gaynamaga başla-*, *külterlemäge dur-*, *yolmaga otur-* gibi isim-fiillerle yapılmış birleşik fiillerin de bir arada incelendiği görülmektedir.

Kononov’un Türkiye Türkçesi üzerine hazırladığı çalışmasında bu tip yardımcı fiilleri, *fiilde görünüş* (виды глагола) konusu içinde *sözdizimsel biçimler* (синтаксический способ) olarak ele aldığı görülmektedir¹⁷⁹. Korkmaz da TTG çalışmasında isim-fiillerle yapılan birleşik fiilleri “*Belirleyici Birleşik Fiiller*” başlığı altında incelemiştir¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Azimov, HZTD, s. 365.

¹⁷⁸ Söyegov, Age., s. 322.

¹⁷⁹ A. N. Kononov, *Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Multilingual Yay., İstanbul 2001, s. 209-212

¹⁸⁰ Korkmaz, TTG, s. 834.

Bu çalışmada ise asıl unsuru isim-fiil olan bu birleşik fiiller, ayrı bir başlık altına taşınmadan incelenmiştir.

1.1.3.2.1.5.1. Başlama Bildiren Yardımcı Fiiller

Başla- yardımcı fiili hem *-(I)p/-(U)p* ekli zarf-fiillerle hem de isim-fiil şeklindeki yapılarla hareketin başladığını gösteren birleşik fiiller oluşturmaktadır.

Ondan soñ oturan yerinden etekdäki tokayıñ içini pugta gözden geçirip başladı.
“Ondan sonra oturduğu yerin aşağısındaki ormanın içini iyice gözden geçirmeye başladı.” A. Govşudov, P: 521

Obanıñ aşak yanındaki gumsalt düz meydana bayrakçı ertir bilen dolu yalı yağıp başladı. “Köyün aşağı tarafındaki kumluk düz meydana mükafatçılar sabahla birlikte dolu gibi yağmaya başladılar.” B. Kerbabayev, AÄ I: 54

Dur- yardımcı fiili süreklilik işlevinin yanı sıra başlama işlevinde de kullanılmaktadır. Ayrıca bu yardımcı fiille yapılan birleşiklerin *dur-* fiilinin esas anlamından dolayı işin hareketsiz, durarak yapıldığı anlamını da taşıdıkları görülür. *Dur-* yardımcı fiili de hem *-(I)p/-(U)p* eki almış zarf-fiillerle hem de bilhassa isim-fiillerle birleşik fiiller oluşturmaktadır.

...atlı adam suvdan ganıp, başını yokarı göteren atına suv hödürläp, sıklık atmaga durdı. “...atlı adam suya kanıp, başını yukarı kaldıran atına su verip ılık çalmaya başladı.” A. Govşudov, P: 250

Bossan burnunu çekip, özüni övmäge durdı. “Bossan burnunu çekip kendini övmeye başladı.” B Kerbabayev, SE: 71

Otur- yardımcı fiili, *dur-* gibi süreklilik işlevinin yanı sıra başlama işleviyle de karşımıza çıkmaktadır. Bu yardımcı fiil de kendi asıl anlamını kurduğu birleşik fiillere yansıtarak işin başlamasını bildirmekle birlikte oturur vaziyette yapıldığını da gösterir¹⁸¹. *Otur-* yardımcı fiili de *-(I)p/-(U)p* ekli zarf-fiillerden ziyade isim-fiil şeklindeki yapılarla birleşik fiiller oluşturmaktadır.

Avçınıñ önüne çay getirilip goyuldu. Ol çay içmäge oturdu. “Avcının önüne çay getirilip konuldu. O çay içmeye başladı.” A. Govşudov, P: 314

Aman bolsa sapagını tayyarlamaga oturdu. “Aman ise ödevini hazırlamaya başladı.” B. Seytâkov, Se: 172

¹⁸¹ Azimov, HZTD, s. 362.

Ugra- yardımcı fiili de başlama bildiren birleşik fiiller yapar. Bu yardımcı fiiller daha ziyade $-(I)p/-(U)p$ ekli zarf-fiillere eklenir.

*Emma öye girip başlanlarından, ikyanlayın eller **uzap ugradı*** “Ama eve girmeye başladıklarında iki taraftan eller uzanmaya başladı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 40.

*Onuň gürrüňi hasy tarapa **burup ugranını** aňlan Övezmirat batır öňki parahatlygy bilen gürlledi.* “Onun konuşmayı hangi tarafa çevirmeye başladığını anlayan Yiğit Övezmirat, önceki sakinliğiyle konuştu.” A. Govşudov, P: 329

1.1.3.2.1.5.2. Hareketin Deneme Yoluyla Yapıldığını Gösteren Yardımcı Fiiller

Gör-, işin deneme yoluyla yapıldığını gösteren birleşik fiiller yapmaktadır. Bu yardımcı fiil de, $-(I)p/-(U)p$ ekli zarf-fiillerden sonra getirilir. Türkmen Türkçesi gramerlerinde bu yapı *modallık anlatan birleşik fiiller* içinde ele alınmaktadır.

*İndi **ölçüp göreliň** biz, durmuşdaky yerin onuň* “Şimdi ölçüp görelim biz, hayattaki yerini onun.” B. Seytäkov, Se: 74

*Munuň özi meni **sınap görmek** üçin gurulyan diplomatik pırrıldakların birimikä!* “Bu, beni denemek için oynanan diplomatik oyunlardan biri mi acaba!” H. Meläyev, Pt: 17

1.1.3.2.1.5.3. Bitme Bildiren Yardımcı Fiiller

İşin gerçekleşip bittiğini gösteren yardımcı fiiller, *bol-*, *çık-*, *gal-*, *geç-*, *git-*, *goy-*, *goyber-* ve *gutar-* olarak sıralanabilir¹⁸².

Bu ve yukarıda bahsedilen başlama, tekrar ve deneme bildiren yardımcı fiiller için Banguoğlu’nun *yarı yardımcı fiiller*¹⁸³ terimini kullanmak mümkündür. Çünkü bu yardımcı fiiller, kendi anlamlarını tam anlamıyla kaybetmeyerek hatta asıl anlamları sebebiyle fiile başlama, bitme vs. anlamlar katarak birleşik fiil oluşturmaktadır.

Bitme bildiren yardımcı fiillerin tamamı $-(I)p/-(U)p$ ekli zarf-fiillere eklenerek birleşik fiil oluşturur.

Bol- ve **gutar-** fiilleri birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir. Her ikisi de eklendiği fiilin bildirdiği işin bittiğini bildirir.

¹⁸² Bayliyev, Age., s. 187.

¹⁸³ Banguoğlu, Age., s. 316.

*Kirpiklerine, gaşlarına sürme **çalıp bolansoñ** gızıñ egnine yene öz köynegini geydirdi-de, hălki caylarına alıp geldi.* “Kirpiklerine, kaşlarına sürme sürdükten sonra kızın üstüne yine kendi elbisesini giydirdi ve evlerine alıp geldi.” E. Atayev, ZT: 84

Nahar edinip bolanımızdan soñ bağsa: «Tur-da, düş öñüme» diyibem-ä bolmaz. “Yemeğimizi yiyip bitirdikten sonra ozana ‘Kalk da düş önüme!’ demek de olmaz.” E. Atayev, ZT: 93

—*Men cayıñı **gazıp gutardım**, bir sınılap gör.* “Ben evini kazıp bitirdim, bak da gör.” A. Govşudov, P: 89.

*Mürze aydılanları atma-at **yazıp gutarandan** soñ, orta saçak gelip düşdi.* “Mürze, söylenenleri kelime kelime yazıp bitirdikten sonra ortaya sofraya geldi.” B. Kerbabayev, AÄ I: 70

Çık- yardımcı fiilide birleşik fiil oluşturduğu zarf fiille hareketin bittiğini gösterir.

*Övezberdi özüne berlen möhürlü hatıñ yüzüne **göz gezdirip çıkdı-da...*** “Övezberdi, kendine verilen mühürlü mektuba göz gezirdi ve...” H. Meläyev Pt: 52

*Emma onuñ gövñüne gelmedik geñ bir zat **bolup çıkdı.*** “Ama onun aklına gelmeyen şaşırtıcı bir şey oldu.” B. Kerbabayev, AÄ I: 48

*Öz gulagına inanmadık Aman Kulıyeviç oturanlarıñ yüzüne birlay **garap çıkdı.*** “Kulaklarına inanamayan Aman Kulıyeviç oturanların yüzüne teker teker baktı.” A. Tagan, Y: 61

Son örnekten de anlaşıldığı üzere **çık-** fiilinin bitme işlevinin yanı sıra hareketin birden çok nesne üzerinde tekrarlandığını gösterme işlevi de bulunmaktadır. Bu yardımcı fiille oluşturulmuş birleşik fiillerin olduğu cümleleri Türkiye Türkçesine aktarırken bu tekrar işlevini gösterecek bir yapı bulunmamaktadır. Bu anlam sadece cümle irdelendiğinde görülmektedir. Zaten **çık-** yardımcı fiilinin süreklilik değil de tekrar işlevinde incelenmesinin sebebi aynı işin başka birçok nesne üzerinde tekrar edilip bitirilmesidir.

*Ol öz yanından gövün yüvürdip, obañ ulı kızlarını başdan-ayak **sınılap çıkdı.*** “O kendi kendine hayal ederek köyün büyük kızlarını baştan aşağı süzdü.” B. Kerbabayev, AÄ I: 59

Gal- yardımcı fiili, bitme anlamının yanı sıra bir yerde durup kalma anlamını da oluşturduğu birleşik fiile yüklemektedir.

*...oña bolan şeyle garayış adamlar arasında adata **övrülip galıpdı.*** “...ona olan bu yaklaşım, insanlar arasında adet hâline gelmişti.” A. Govşudov, P: 11

*İñlis kapitani duran yerinde **doñup galdı.*** “İngiliz Komutan olduğu yerde donup kaldı.” H. Meläyev, Pt: 61

Geç- yardımcı fiili ile oluşturulan ve bitme bildiren birleşik fiillere çok az rastlanmaktadır.

Ilımda bir adamıñ pikiriniñ müñ adamıñ pikirinden peyda bolmagınıñ mümkinligini Galileo aydıp geçipdir. “Bilimde bir insanın fikrinin bin insanın fikrinden faydalı olduğunu Galile söylemiştir.” A. Atacanov, ÖT: 138

Viý, obańda nãme bolup geçýäñinem bileñokmıdın asıl? “Vay, köyünde ne olup bittiğini de bilmiyor muydun gerçekten?” A. Tagan Y: 364

Git- yardımcı fiili de birleştiği zarf-fiilin bildirdiği işin bittiğini gösterir.

Onuñ gümleç sesi galanıñ gatlagında yañlanıp gitti. “Onun kulakları sağır eden sesi kalenin duvarlarında yankılandı.” A. Govşudov, P: 14

Olarıñ kábiri otrıyadıñ durmuşı bilen tiz övrenişip gitse-de, kábiri vagtı bilen övrenişip bilmän kösenci köp çekyardı. “Onların bazıları müfreze hayatına hemen alışmışsa da bazıları zamanla alışamadıklarından çok sıkıntı çekiyordu.” H. Meläyev, Pt: 96

Goy- yardımcı fiili de oluşturduğu birleşik fiile bitme anlamı katmaktadır. Bu yardımcı fiilin asıl fiile bitişik yazılabildiği de görülmektedir.

Gara öyüñ içine gülgün reñk halılar gatbar-gatbar edilip yazılıp goylupdır. “Çadırın içine gülgün renkli çitme halılar kat kat edilip yayılmış.” H. Meläyev, Pt: 8

O dünyä-hä zat äkidilyän däldir. Şonu bilipgoy. “O dünyaya hiçbir şey götürülmez. Bunu bil.” A. Tagan, Y:19.

Goyber- yardımcı fiili, zaten tasvir bildiren birleşik fiil olması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu fiil de bitme bildiren birleşik fiiller yapmaktadır.

Sen bu betbagtlıgıñı bize-de yokdırıñ, yok bol!» diyip, meni kovup goyberdiler. “ ‘Sen bu şanssızlığını bize de bulaştırırsın, defol!’ diyerek beni kovdular.” A. Govşudov, P: 37

Goçmırat Serdar dădesiniñ sovgadını eyvandakı ak stola oklap goyberdi-de, daşarık okdurıldı. “Goçmırat Serdar, dedesinin hediyesini avludaki beyaz masaya fırlattı ve dışarı fırladı.” A. Atacanov, ÖT: 20

1.1.3.2.2. Karmaşık Fiiller (Modalık Görkezyän Goşma İşlik)

Asıl unsuru sıfat-fiil olan ve *bol-* yardımcı fiiliyle yapılan bu tip birleşik fiiller, Türkiye Türkçesi gramerlerinde *karmaşık fiiller*¹⁸⁴ olarak adlandırılırken Türkmen

¹⁸⁴ Korkmaz, TTG, s. 801; Banguoğlu, Age., s. 482.

Türkçesi gramerlerinde bu yapı dağınık şekilde incelenmektedir. *-An* ve *-dIk/ -dUk* ekli sıfat fiillerle yapılan birleşik fiiller, “iyi karşılamama, alay etme, hor görme” anlamında, *-cAk* ekli sıfat-fiillerle yapılan birleşik fiiller, “niyetlenme” anlamında *modallık bildiren birleşik fiiller* olarak incelenmektedir¹⁸⁵.

Bu çalışmada karmaşık fiiller, öncelik fiilleri, niyet fiilleri ve alışkanlık fiilleri olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

1.1.3.2.2.1. Öncelik Fiilleri (Gövnüyetmezçiligi Añladyan Goşma İşlik)

Bu tip birleşik fiiller, genellikle *-An* ekli sıfat-fiillerin, *-dIk/ -dUk* ekli sıfat fiillerin ve nadiren de *-dIk/ -dUk* ve *-An* ekli sıfat-fiillerin birlikte olumlu ya da olumsuz şekillerinin *bol-* yardımcı fiilinden önce getirilmesiyle yapılır. Bu kullanıma Türkmen Türkçesinde “öncelik” anlamının yanı sıra “iyi karşılamama, küçümseme, alay etme, pişmanlık duyma” gibi anlamlarla da rastlanır¹⁸⁶.

—*Vah, balam, seniñ yeriñe men ölen bolsam bolmaya-mı?!.* “Vah, yavrum, senin yerine ben ölmüş olsam, olmaz mıydı?” B. Kerbabayev, AÄ I: 61

Hiva hanı oynatgılara ‘serdar’, ‘atalık’ lakamını dakan bolup, ili taladıp gün görýär. “Hive Hanı kuklalarına ‘komutan, babalık’ lakabını takmış olup, halkı yağmalatarak gün geçiriyor.” A. Govşudov, P: 17

Seyitmırat beg zovzuldap başladı, Gandım aksakgalıñ oglunıñ yanına gelip o yan, bu yan gürrüñ eden boldı. “Seyitmırat Bey dört dönmeye başladı, Aksakal Gandım’ın oğlunun yanına gelip oradan buradan konuşmuş oldu.” A. Govşudov, P: 215

Näme, näme diyip, sen bilmedik bolan bolyarsıñ. “Ne , ne diyerek sen bilmemiş oluyorsun.” TDG: 335

Eger Ayna oña söyget berip durmadık bolsa, ol yene arkanlığına inđarılıp gitcekti. “Eğer, Ayna ona destek vermemiş olsaydı, o yine arkasını dönüp gidecekti.” B. Kerbabayev, AÄ I: 141

Konuşan kişinin geçmişte olmuş olan olay hakkında tahmin yürüttüğü durumlarda *-An* ekli sıfat-fiillin *bolara* (->*bora*) veya *bolmaga çemeli* ile *bolsa* (şahıs ekli) *gerek* “olsa gerek, olmalı” yapılarıyla çokça kullanıldığı görülür¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Söyegov, Age., s. 335; Baylıyev, Age., s. 192-195.

¹⁸⁶ M. Erdem, *Türkmen Türkçesinde Sıfat-Fiillerin Perifrastik Kullanımları*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 3, Eylül-2009, s. 10-13

¹⁸⁷ Çarıyarov, Age., s. 268.

Ahırı imamıñ özi hem halıs iren bolmaga çemeli... “Artık imamın kendisi gerçekten bıkmış olsa gerek...” A. Govşudov, P: 9

Kimdir biri Egelegi sorayan bolmaga çemeli. “Biri, Egelek’i sormuş olsa gerek.” H. Meläyev, Pt: 391

Annamıradıñ pencesiniñ avısı Döletmıradıñ yüregine barıp uran bolara çemeli, ol siltenciräp, onuñ elinden sıpmaga çalışdı... “Annamırat’ın tokatının acısı Döletmırat’ın içine oturmuş olsa gerek, sinirle onun elinden kaçmaya çalıştı...” B. Kerbabayev, SE: 93.

1.1.3.2.2.2. Niyet Fiilleri (Hıyallanmagı Añladyan Goşma İşlik)

-cAk ekli sıfat-fiil ile bol- yardımcı fiilinden oluşan bu birleşik fiil yapısı “bir işi yapmaya niyeti olmak” anlamında kullanılır. Ayrıca, “bir işin gerçekleşmesine ramak kalmak” anlamında kullanımı da bulunmaktadır.

Ol hatda ‘bar’, ‘yok’ diyen ovazı çıkarcak bolanda-da, edil yün iyen gücük yalı, suv içim salım gerçeşip durya. “O, hatta ‘var, yok” sesini çıkaracak olduğunda da tam anlamıyla yün yemiş enik gibi bir su içim süresince katılıp kalıyor.” B. Kerbabayev, SE: 90

«İndi, gör, nirä ugratcakkalar» diyip hovsala düşcek boldı. “ ‘Şimdi, gör nereye yollayacaklar acaba’ diyerek endişeye kapılacak oldu.” A. Govşudov, P: 292

Käte dogrı aydılan belligi-de gatı görcek bolyas. “Bazen doğru söylenen bir söze de darılacak oluyoruz.” A. Atacanov, ÖT: 48

Niyet bildiren birleşik fiil olarak -mAçI istek kipi ekiyle yapılan birleşik fiilleri de belirtebiliriz. Çünkü “bir işi yapmayı istemek” anlamında kullanılan fiil-mAçI bol- yapısı -cAk’lı yapılardan daha fazla kullanılmaktadır.

Bir gezek ol horcunını egnine atıp, yola ugramakçı bolanda, ayalı bir tegelek nan uzadya. “Bir kere o heybesini sırtına atıp yola çıkacak olduğunda karısı yuvarlak bir ekmek uzatıyor.” A. Atacanov, ÖT: 194

Başlık bir zat diymekçi bolup gobsundı, yöne Arzı yeñne oña beytmäge may bermedi. “Müdür bir şey diyecek olup kımıldandı; ancak, Arzı Yenge onun bunu yapmasına fırsat vermedi.” A. Tagan, Y: 42

1.1.3.2.2.3. Alışkanlık Fiilleri

Türkmen Türkçesinde -Ar, -mAz ve -yan/ yän ekli sıfat-fiillerle bol yardımcı fiilinin meydana getirdiği birleşik fiiller, bir hareketin geçmişte yapılmış olduğunu, şu anda yapıldığını ve muhtemelen gelecek zamanda da yapılacağını gösterir. Yani alışkanlık hâlinde devam eden işleri göstermek için kullanılırlar.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde bu yapılar, yalnız sıfat-fiil konusu içinde *perifrastik şekiller* olarak ele alınmaktadır¹⁸⁸.

Özellikle -Ar ekli sıfat fiillerle yapılan alışkanlık fiillerine halk edebiyatı ürünlerinde rastlanmaktadır.

*Ey yaranlar, musulmanlar,
Sepil oldum, yar derdinden,
Işk oduna yana-yana,
Köyer boldum, yar derdinden.*

“Ey yarenler, müslümanlar,
Sefil oldum yar elinden,
Aşk oduyla yana yana,
Yanar oldum yar elinden.”

THD I: 132

*Gayri vatan **tutar boldum**,
Gara ganlar **yutar boldum**.
Bimar bolup **yatar boldum**,
Yanar boldum, yar derdinden.*

“Gayri vatan tutar oldum,
Kara kanlar yutar oldum,
Hasta olup yatar oldum,
Yanar oldum, yar elinden.”

THD I: 132

-Ar ekli sıfat-fiillerden sonra getirilen *bol-* yardımcı fiili yalnız alışkanlık fiili yapmaz. *Bil-* ve *eşit-* gibi bazı fiillerle yapılan birleşik fiiller de bağlaç görevinde kullanılır. Bazı örneklerde de niyetlenme fiili anlamını verdiği görülür.

***Biler bolsañız** general Dutov Daşkendi gabadı, Çärcevi basıp almak üçin zarba ızına zarba uryar. “Bildiğiniz üzere General Dutov, Daşkent’i kuşattı; Çärcev’i ele geçirmek için darbe üzerine darbe vuruyor.” H. Meläyev, Pt: 121*

—*Ey cahan soltanı, **eşider bolsañ**, men bir yetim oğlan saklap yörün.* “Ey cihan sultanı, duyduğun üzere ben bir yetim oğlan büyütüyorum.” ŞG: 27

***Agız açar bolanda** bir-iki kâse çay içip, agzımı açdım, agşam namazımı okadım. “Orucumu açacak olduğumda da bir iki kase çay içip açtım, akşam namazımı kıldım.” H. Meläyev, Pt: 145*

Fiil-mAz bol- şeklinde yapılan birleşik fiillere de daha ziyade XVIII.-XIX. yüzyıl eserlerinde rastlanır.

*Garıp- Garıp diyip, ömrüm ötürdim,/ İndi Garıp **diymez boldum** men indi. “Garıp, Garıp diyerek ömrümü geçirdim,/ Artık Garıp demez oldum ben şimdi.” ŞG: 113*

*Kimse gül diyp, başa sancar her hesi,/ Her tikenden **gelmez bolur** gül ısı. “Biri gül deyip başa kakar her otu,/ Her dikenden gelmez olur gül kokusu.” A: 121*

Günümüz eserlerinde -yan/ -yän ekli sıfat fiillerle yapılan, alışkanlık bildiren birleşik fiillere daha fazla rastlanmaktadır. Bu birleşik fiil şekli, şart kipinde çekimli

¹⁸⁸ Söyegov, Age., s. 410, 422.

bol- yardımcı fiiliyle kurulduğunda şimdiki zamanın şart kipi anlamını da vermektedir. Çünkü, Türkmen Türkçesinde bu anlamı verebilecek başka yapı yoktur.

*Halnazarı Mama oňlı **tanayan bolsa**-da, Umsagülün övgüsü onuň pikirini biraz üytgetdi.* “Halnazar’ı Mama iyi tanıyor olsa da Umsagül’ün övgüsü onun fikrini değiştirdi.” B. Kerbabayev, AÄ I: 145

*Övezmirat batır hem patışanıň beyikleri bilen ara **saklayan bolaymasın?*** “Yiğit Övezmirat da çarın önde gelen adamlarıyla ilişki kuruyor olmasın?” A. Govşudov, P: 75

*Şeyle **oyun edyän bolsaň, men saňa oyun görkezerin!*** “Böyle oyun ediyorsan ben sana oyunu gösteririm.” B. Kerbabayev, AÄ I: 327

1.1.3.2.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

Türkmen Türkçesi gramerlerindeki birleşik fiil incelemelerinde bu yapı, ayrı bir başlık altında incelenmemiştir. Anlamca kaynaşmış olan birleşik fiiller -özellikle yarı deyimleşmiş birleşik fiil yapısında olanlar-, *isim+yardımcı fiil* şeklinde yapılmış olan birleşik fiiller bahsinde ele alınmıştır¹⁸⁹. Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller, yani deyimler Türkmen Türkçesinde *frazelogizmler* olarak adlandırılmaktadır¹⁹⁰.

Burada ele alınacak birleşik fiiller, gerçek anlamları dışında başka bir anlam ifade etmek için bir araya gelen isim ve fiille yapılan birleşik fiillerdir. Deyim durumundaki bu tip birleşik fiillerin diğer birleşik fiillerden farkı sadece anlamsal değildir. Bu birleşik fiil yapısında bulunan fiilden önce gelen ismin yalın olarak kullanılabilmesinin yanı sıra bir isim grubu olarak da bulunabilmesi ve işletme ekleri ile de genişletilebilmesi mümkündür¹⁹¹.

Anlamca kaynaşmış birleşik fiilleri oluşturan fiil unsuru, mutlaka kendi anlamı dışında kullanılırken isim unsuru, bazı örneklerde kendi anlamında bazı örneklerde anlamı dışında kullanılmaktadır. Bu çalışmada sözlük anlamında kullanılan isim unsuru ile kurulan birleşik fiiller, *yarı kaynaşmış birleşik fiiller* olarak, her iki unsuru da sözlük anlamı dışında bir anlam ifade eden birleşik fiiller de *tam kaynaşmış birleşik fiiller* olarak sınıflandırılmış ve ilgili örnekler bu başlıklar altında verilmiştir¹⁹².

¹⁸⁹ Azimov, HZTD, s. 360; Söyegov, Age., s. 319; Bayliyev, Age., s. 124.

¹⁹⁰ S. Altayeva, G. Açilova, S. Gucikova, *Türkmen Diliniň Frazelogik Sözlügi*, Ilm Neşriyatı, Aşgabat, 1976, s. 5.

¹⁹¹ Korkmaz, TGT, s. 838.

¹⁹² Türkiye Türkçesi gramerlerinde bu yapıdaki birleşik fiilleri sadece Korkmaz çok ayrıntılı şekilde incelerken diğer gramerciler kısaca ele almışlardır. Korkmaz, TGT, s. 837-861; Ediskun, Age., s. 244; Banguoğlu, Age., s.

1.1.3.2.3.1. Yarı Kaynaşmış Birleşik Fiiller (İdiomatik Söz Düzümleri)

Sözlük anlamını koruyan bir ismin sözlük anlamından kaymış bir fiille oluşturduğu birleşik fiillerdir: *agzını kesmek* “elinden almak”, *beliñ bermek* “ürkütme”, *dınç almak* “dinlenmek”, *durmuşa çıkmak* “evlenmek”, *gep urmak* “anlatmak”, *gövün görmek* “gönlünü almak”, *nazar salmak* “göz atmak”, *reñgi öçmek* “beti benzi solmak”, *yüz tutmak* “dönme, başını çevirmek” vs.

—*Magtımguñ dövri däl bu vagt — diyen Nutdı köz yalı garpız kerçine ağız urdı.* “Mahtumkulu’nun devri değil bu devir, diyen Nutdı kor kırmızısı karpuz dilimini ısırdı.” A. Atacanov, ÖT: 55

Halat begi pınhanlıkda gola salıp bilseydim, men onuñ bilen haklaşmagı üreyime düvdüm. “Halat Bey’i gizlice elime geçirebilseydim, ben onunla ödeşmeyi kafama koydum.” H. Meläyev Pt: 103

1.1.3.2.3.2. Tam Kaynaşmış Birleşik Fiiller

Sözlük anlamını tamamen kaybetmiş olan isim ve fiillerin oluşturduğu birleşik fiillerdir: *başıñı etegine salmak* “özür dilemek”, *çişe kebab etmek* “en acılı ölüme mahkum etmek”, *diliñ gicemek* “söylemek istemek”, *gözüne ot yakmak* “çok eziyet etmek”, *iki gözüñ dört bolmak* “evlenmek”, *yıldıza toynak salmak* “çok keyifli olmak”, *piliñ gulagından çörek iymek* “çiftçilikle geçinmek” vs.

Yatan yerinden yıldıza toynak salyar. “Yattığı yerde keyif yapıyor.” TDFS: 239

Olarıñ görýän gününü it görse, gözi अगर. “Onların yaşadıklarına kimse tahammül edemez.” TDFS: 216

1.2. GERÇEKLEŞMESİ BAKIMINDAN FİLLER

Fiiller, nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma ve durmalarını karşılayan sözcük türleridir¹⁹³. Yani fiilin gerçekleşmesinde bir iradenin söz konusu olup olmamasına göre fiiller, oluş ve kılış fiilleri olarak iki grupta incelenebilir.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde fiil konusu ele alınırken gerçekleşmesi bakımından herhangi bir sınıflandırmanın olmadığı hatta bu konuya hiç değinilmediği görülmektedir.

310-314; M. Kükey, *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*, Ogun Kardeşler Matbaası, Ankara 1976, s. 36-39.

¹⁹³ Ergin, Age., s. 280.

1.2.1. Kılış Bildiren Fiiller

İradeye sahip bir varlığın gerçekleştirdiği fiillerdir: *ağla-* “ağlamak”, *adresle-* “adres vermek”, *aylan-* “dönmek”, *bekle-* “kilitlemek”, *berbatla-* “mahvetmek, bozmak”, *besle-* “süslemek, giydirmek, düzeltmek”, *diren-* “*dayanmak*”, *gañır-* “tersine çevirmek”, *gap-* “kapmak, ısırmak”, *govur-* “kavurmak”, *godukdır-* “sarsmak, hareket ettirmek”, *petikle-* “kapamak, tıkamak”, *sümür-* “sömürmek”, *süyre-* “sürümek”, *täzele-* “yenilemek”, *ugra-* “yola çıkmak, bir tarafa yönelmek”, *yenç-* “vurmak”, *zabırda-* “hızla gitmek” vs.

1.2.2. Oluş Bildiren Fiiller

Herhangi bir irade olmaksızın kendiliğinden gerçekleşen fiillerdir: *ava-* “sızlamak”, *añka-* “kötü kokmak”, *ayazla-* “hava ayaz yapmak”, *baslık-* “küflenmek, çökelmek”, *baya-* “zenginleşmek”, *beygel-* “büyümek”, *cayrıl-* “çatlamak”, *darık-* “bunalmak”, *dümevle-* “soğuk almak”, *gabar-* “kabarmak”, *gana-* “kanamak”, *gartaş-* “kartlaşmak, ihtiyarlamak”, *gäber-* “şişmek”, *inçel-* “incelmek, zayıflamak”, *kaka-* “kurumak”, *yeldirge-* “aklını kaybetmek”, *zeyle-* “nemlenmek” vs.

1.3. ANLAMLARI BAKIMINDAN FİİLLER

Fiiller, sözlük anlamlarıyla kullanılıp kullanılmamasına göre ikiye ayrılır. Fiillerin büyük bir kısmı tek başına sözlük anlamına sahipken bir kısmı da sözdizimsel bir anlam yüklenir. Buna göre fiiller anlamlarına göre asıl ve yardımcı fiiller olmak üzere iki grupta incelenebilir.

1.3.1. Asıl Fiiller

Sözlük anlamıyla kullanılan ve tek başına anlam ifade eden fiillere *asıl fiil* denir. Asıl fiiller, cümlede tek başına yüklemi oluşturur: *çigitle-* “çekirdek çitlemek”, *ez-* “sulamak, ıslamak”, *hancarla-* “hançerlemek”, *kak-* “çakmak, silkelemek”, *kekeçle-* “kekelemek”, *pencele-* “eliyle yakalamak, avuçlamak”, *şikesle-* “sakatlamak, yaralamak”, *takıkla-* “belirlmek”, *tayyarla-* “hazırlamak” vs.

Şol mahal gavundan has yüklenen iki sanı avtomaşın ızlı-ızına tirkeşip, köçeden geçdi. “O anda tıka basa kavunla yüklü iki tane kamyon peşpeşe sokaktan geçti.”
A. Atacanov, ÖT: 53

1.3.2. Yardımcı Fiiller

Tek başına bir anlam ifade etmeyen, bir söz dizisi içinde anlam kazanan fiillere *yardımcı fiil* denir. Türkmen Türkçesinde isimle bir anlam kazanan yardımcı fiiller olarak *et-* ve *bol-* fiilleri bulunmaktadır. Asıl fiil ile birlikte kendi anlamından boşanarak birleşik fiil yapısında bir anlam ifade eden yardımcı fiiller olarak *bar-*, *bil-*, *çık-*, *dur-*, *gel-*, *git-*, *gör-*, *otur-*, *yör-* vs. fiilleri sayılabilir.

—*Meniň öyüme bar — diyip, Pankin **teklip etdi.*** “-Benim evime git, diye Pankin teklif etti.” H. Meläyev, Pt: 123

*Öz başlarına ak öy tutdurıp, her gün bir işçek goyun soydurup, keypi-sapa sürmek bilen **meşgul bolup** başladılar.* “Kendi başlarına bir çadır kurdurup her gün iki yaşında bir koyun kestirip zevk ü sefa sürmeyle meşgul olmaya başladılar.” A. Govşudov, P: 13

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEKİMLİ (BİTİMLİ) FİİL

Fiiller, anlamlı fakat dilde yalın olarak kullanılmayan yapılardır. Fiillerin kullanım sahasına çıkabilmeleri için belli kalıplara sokulmaları yani çekimlenmeleri gerekmektedir. Çekimli bir fiilde de fiil kök veya gövdesi dışında kip, zaman, şahıs ve sayı kavramlarını karşılayan en az üç unsur bulunur. Bu unsurlar da yukarıda belirtilen sırayla yani önce fiil kök veya gövdesi sonra kip eki ve en son da şahıs eki olmak üzere peş peşe eklenirler¹⁹⁴. Bu şekilde çekimlenen fiil, *bitmiş fiil* diye adlandırılır ve dilde yargı ifade eden bir anlam değeri kazanır¹⁹⁵.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde fiil çekimi konusu farklı şekillerde ele alınmıştır. Azımov yönetiminde hazırlanmış olan HZTD adlı çalışmada fiil çekimleri *işlikleriñ üytgeyişleri* (fiillerin değişimleri) başlığı altında incelenmiştir. Burada fiillere ekler getirilerek şahıs, zaman ve sayı anlamları katıldığı belirtilmektedir. Çalışmada fiilin değişme şekline göre *şahıs bildirenler*, *şahıs bildirmeyenler* ve *şahıs bildiren karmaşık şekiller* olarak üç grupta incelenebileceği savunulmaktadır. Şahıs bildiren yapılara bildirme kipleri, emir, şart ve istek kipleri; şahıs bildirmeyen yapılara fiilin mastar şekli, gereklilik kipi, sıfat-fiil ve zarf-fiiller; şahıs bildiren karmaşık şekillere bütün bu fiil şekillerine birleşik zaman yapan eklerin eklenmesiyle veya *eken* sözcüğünün getirilmesiyle ortaya çıkan yapılar dahil edilmiştir. Bildirme kipleri *zaman* terimiyle (*gelcek zaman*, *hâzirki zaman* gibi), tasarlama kipleri *forma* yani şekil terimiyle (*buyruk forması*, *isleg forması* gibi) karşılanmıştır. Bu da çalışmada belirtilmiş olmamasına rağmen bildirme ve dilek kiplerinin ayrımının yapıldığını göstermektedir¹⁹⁶. Baylıyev de hazırladığı gramer kitabında fiil çekimi konusunu bu şekilde ele almıştır¹⁹⁷.

Söyegov yönetiminde hazırlanmış olan TDG çalışmasında bahsi geçen çalışmalardakinin aksine fiiller, şahıs değil de zaman ifade edip etmemesine göre iki

¹⁹⁴ Ergin, Age., s. 281.

¹⁹⁵ Korkmaz, TTG, s. 567.

¹⁹⁶ Azımov, HZTD, s. 369-371.

¹⁹⁷ Baylıyev, Age., s. 83-84.

grupta incelenmiştir. Bildirme kipleri *işligiň zaman şekilleri* başlığı altında, dilek kipleri de *işligiň zamanı näbelli şekilleri* başlığı altında incelenmiştir¹⁹⁸.

2.1. FİİLDE KİP

Kip terimi, Türkiye Türkçesi gramerlerinde de Türkmen Türkçesi gramerlerinde de çoğu kez zamanla iç içe düşünülmektedir. Oysa kip, fiilde zaman kavramıyla doğrudan bağlantılı yalnız sadece ondan ibaret olmayan bir kavram alanına sahiptir. Korkmaz, kipi “*Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen ve kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir.*” şeklinde tanımlayarak fiillerin şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmeleri için girdikleri anlatım kalıplarına *kip*, bu kavramı karşılayan eklere de *kip ekleri* dendiği açıklamasını getirmiştir¹⁹⁹.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde de fiilin kip ve zaman açısından ele alınışı farklılıklar gösterir. Burada bahsedilen şekilde bir kip anlayışına sadece TDG adlı çalışmada rastlanmaktadır. Bu eserde kipe karşılık *şekil* terimi kullanılmıştır²⁰⁰.

2.2. FİİLDE ZAMAN

Çekimlenmiş bir fiil mutlaka şekil ifadesi taşır. Bu şekil ifade eden eklerin bir kısmı aynı zamanda kılış veya oluşun hangi zaman diliminde gerçekleştiğini de gösterir. Fiilin bildirdiği işin, oluşun bir zamana bağlanması zaman ekleriyle çekimlenmesiyle mümkün olur. Fiilin şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman olmak üzere beş basit zaman çekimi vardır. Bir de fiilin zaman ifadesini ayrıntılandıran ve birden fazla kip eki getirilerek yapılan birleşik zaman çekimi bulunmaktadır.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde zaman çekimi iki şekilde ele alınmaktadır. Bazı gramerlerde şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman olmak üzere üç temel zaman esas alınarak anlatılmaktadır. Birleşik zaman çekimi de ifade ettiği asıl zaman

¹⁹⁸ Söyegov, Age., s. 251.

¹⁹⁹ Korkmaz, TTG, s. 569.

²⁰⁰ Söyegov, Age., s. 251.

dilimi göz önüne alınarak bu üç zaman diliminin birinde ele alınmaktadır²⁰¹. Bazı gramerlerde de yukarıda belirtildiği gibi şahıs bildirip bildirmemesine göre yapılan sınıflandırmaya göre ele alınmaktadır²⁰².

2.3. FİİL ÇEKİMİNDE ŞAHIS VE SAYI

Çekimli bir fiilde kip ve zaman eklerinin yanı sıra işin kim ya da kimler tarafından yapıldığını gösteren şahıs ve sayı ekleri de bulunmaktadır. Şahıs ve sayı ekleri, kip eklerinden sonra gelmektedir ve kendilerinden sonra yalnız soru eklerini alabilmektedirler.

Çekimli bir fiilde konuşan, dinleyen ve kendinden söz edilen olmak üzere üç şahıs bulunur. Bu şahısların teklik ya da çokluk biçiminde bulunmalarına göre de çokluk eki alırlar. Fiil üçüncü şahıs teklik çekiminde şahıs eki almazken, çokluk çekiminde şahıs ve sayı kategorisi –*lar* ekiyle karşılanır.

Emir kipi haricindeki diğer bildirme ve dilek kiplerinde çekimlenen fiiller şahıs göstermek için mutlaka bir ek alırlar. Emir kipinin ekleri ise aynı zamanda şahıs ekleridir.

Türkmen Türkçesindeki şahıs ekleri, köken bakımından zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kipindeki şahıs ekleri olmak üzere üç grupta incelenebilir.

2.3.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Aslında şahıs zamiri olup zamanla ekleşen zamir kökenli şahıs ekleri şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesindeki zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

²⁰¹ Azimov, HZTD, s. 371-386; Söyegov, Age., s. 251-279; Çarıyarov, Age., s. 7-332.

²⁰² Bayliyev, Age., s. 84-119.

Tablo 2.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.

Teklik	1. Şahıs	-In/ -Un
	2. Şahıs	-sIn/ -sUn
	3. Şahıs	ø
Çokluk	1. Şahıs	-Is/ -Us
	2. Şahıs	-sInIz/ -sUnız
	3. Şahıs	-lAr

Tabloya²⁰³ bakıldığında Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahıs ekinin Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz²⁰⁴ Türkçelerinden farklı olarak *n*'li şekli görülmektedir. Yalnız, Türkmen ağızlarına bakıldığında diğer ağızların hepsinde bu şekil kullanılırken Hasar ağzında geniş zaman kipinin olumsuz çekiminde *m*'li yapıyla (*alma-m*, *gelmä-m*) karşılaşılmiştir²⁰⁵.

Azar berme maña, öz başımı özüm çararın! “Sıkıntı verme bana, ben kendi başımın çaresine bakarım” Ç. Aytmatov, ET: 7

“Hut-ma-hutrak getirýän” diyip, yüzüniň ugruna cogap berdi. “Tastamam getiriyorum, diyerek dönmeden cevap verdi.” MS:13

Yine çokluk birinci şahıs eki, diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinden farklı olarak –*Is/ -Us* şeklindedir. Türkmen Türkçesinin Eski, Hatap ve Surhı ağızlarında çokluk birinci şahıs için –*Iz* kullanımına rastlanmaktadır²⁰⁶. Bu ek, Oğuz grubunun diğer lehçelerinde de farklılık göstermektedir. Mesela Azerbaycan Türkçesinde çokluk birinci şahıs için sadece –*ğ/ -k*, –*ığ/ -ik*, –*uğ/ -ük*, –*yığ/ -yik* ekleri kullanılırken –*Iz/ -Uz* şekline edebî dilde hiç rastlanmamaktadır²⁰⁷. Türkmen Türkçesindeki şekliyle çokluk birinci şahıs eki, (*gezeris* örneğinde olduğu gibi) nadir de olsa Gagavuz Türkçesi edebî dilinde görülmektedir²⁰⁸.

Yene biri: “Biz, belki, başga yumşy bercay etmelidiris” diyip çen uryar. “Yine biri: Biz belki de başka bir emri yerine getirmeliyiz, diyerek tahmin yürütür.” E. Atayev, ZT: 9

... onda biz näme üçin dünýä inipdiris? “... o zaman biz niçin dünyaya gelmişiz?” Ç. Aytmatov, ET: 10

²⁰³ Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s. 117.

²⁰⁴ Gagavuz Türkçesinde gelecek zaman teklik birinci şahıs olumlu şeklinde şahıs eki olarak –*n*’ nin kullanıldığı (al-aca-n) görülmektedir. Bkz. Özkan, Age., s. 149.

²⁰⁵ Berdiyev, Age., s.: 205.

²⁰⁶ Berdiyev, Age., s. 176.

²⁰⁷ Budagova, Age., s. 300.

²⁰⁸ Özkan, Age., s. 74.

Teklik ve çokluk ikinci şahıs eklerinde ET döneminin bir kalıntısı olan *ñ* sesini görmekteyiz. Yine Türkmen Türkçesinin kendi grubundaki lehçelerde ikinci şahıs çekimlerinde *ñ*'li şekillere rastlanmamaktadır. Ayrıca Türkmen Türkçesinin ikinci heceden sonraki hecelerde yuvarlak ünlü bulunmaması kuralına göre çokluk ikinci şahıs eklerinden biri olan *-sUñIz* eki bu şekilde yazılır, *-sUñUz* şeklinde telaffuz edilir.

Ey yer, sen biziñ ählimizi öz gövsüñde ekläp-saklayarsıñ, eger sen bizi bagtıyar etmeseñ, yer bolmak señ nämäñe derkar... “Ey toprak, sen bizim hepimizi kendi sinende saklıyorsun, eğer sen bizi mutlu etmezsen toprak olmak senin neyine gerek...” Ç. Aytmatov, ET: 10

Tatar cansızlarına yaranlık edipsiñ diyip günä yönkeyärler. “Tatar casuslarıyla arkadaşlık etmişsin, deyip suç atıyorlar.” E. Atayev, ZT: 18

Teklik üçüncü şahısı belirtmek için ek kullanılmazken, çokluk için sayı bildiren *-lAr* eki kullanılır.

Vah, olar üytgeşik gözyaşlardı ahırın, o hili gözyaşlar adam ömründe bir gezek berilyär. “Ah, onlar farklı gözyaşlarıydı, öyle gözyaşları insan hayatında bir kez dökülür.” Ç. Aytmatov, ET: 11

Ocar bagşı Ogulcahana bakan göz gıtagını aylasa, ol eyyäm gözyaşa boglup otur. “Ocar Ozan, Oğulcahan’a doğru yandan baktığında o, anında gözyaşına boğuluyor.” E. Atayev, ZT: 17

Onuñ patıçasına Baykara diyer ekenler. “Oranın sultanına Baykara derlermiş.” MS:7

Olar il arasında galsalar, seniñ oğluñı tagtından agdararlar. “Onlar halk arasında kalırlarsa senin oğlunu tahtından indirirler.” MS:10

2.3.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekleri Türkmen Türkçesinde şu şekillerde kullanılmaktadır:²⁰⁹

Tablo 2.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.

Teklik	1. Şahıs	<i>-m</i>
	2. Şahıs	<i>-ñ</i>
	3. Şahıs	<i>ø</i>
Çokluk	1. Şahıs	<i>-k</i>
	2. Şahıs	<i>-ñIz</i>
	3. Şahıs	<i>-lAr</i>

²⁰⁹ Kara, Age., s. 117.

*Emma motorıñ tarrıldısına öz sesimi özümem eşidip bilmän **galdım**.* “Ama motorun tarıltısından kendi sesimi kendim de duyamadım.” Ç. Aytmatov, ET: 14

*Şo günüñ ertesi biz gün dogmañka işe **yapışdık**.* “O günün ertesi biz güneş doğmadan işe başladık.” Ç. Aytmatov, ET: 25

*Egnimdäki eşigim oda **salsañ** tütecek däl.* “Sırtımdaki elbiseyi ateşe atsam yanmaz.” A. Govşudov, P: 37

*-Saglıkmy, Ocar bagşy? - diyip, oña **habar gatdı**.* “İyi misiniz, Ocar Ozan?, diye ona hatır sordu.” E. Atayev, ZT: 7

2.3.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Aslında kip eki olmasına rağmen emir kipinde her şahsın ayrı bir eki olduğu için şahıs da ifade eden bu ekler Türkmen Türkçesinde şu şekildedir²¹⁰:

Tablo 2.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri.

Teklik	1. Şahıs	-AyIn
	2. Şahıs	-gIn/ -gUn, -gIl, ø
	3. Şahıs	-sIn/ -sUn
Çokluk	1. Şahıs	-Allñ / -All
	2. Şahıs	-Iñ/ -Uñ, -ñ,
	3. Şahıs	-sInlAr/ -sUnlAr

Tablodaki emir kipindeki şahıs eklerine bakıldığında Türkiye Türkçesindeki teklik birinci şahıs eki -AyIm'e karşılık -AyIn, çokluk birinci şahıs eki -Allm'e karşılık -Allñ ekleri görülmektedir; iki kişi için konuşulduğunda ise -All eki kullanılmaktadır. Ayrıca teklik ikinci şahıs eki olarak -gIl, -gIn/ -gUn ekleri de kullanılmaktadır. Bu eklerle, daha ziyade XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde karşılaşılıyorsa da günümüz eserlerinde de bu eklerle az da olsa rastlanmaktadır. Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinin edebî dilinde bu ekler kullanılmamaktadır. Bununla birlikte Türkmen Türkçesinde etkisi çokça hissedilen Özbek Türkçesinde -gIn/ -gUn ekinin -gin şeklinin emir teklik ikinci şahıs için kullanıldığı görülmektedir²¹¹.

*Eger yok bolsa, biziñkä **gidibereliñ**.* “Eğer yoksa, bizimkine gidelim.” E. Atayev, ZT: 20

²¹⁰ Kara, Age., s. 117.

²¹¹ Abdurahmanov, Age., s. 464.

-Hanı bol, Esenkul, sür **bakalı!** Şo-ol ozalkarıñ yalı **sür!** — diyip, traktorça baka gıgırdı. “-Hadi Esenkul, sür bakalım! Şu öncekiler gibi sür!, diye traktörcüye doğru bağırdı.” Ç. Aytmatov, ET: 37

...yöne, serkerdäm, şol näkesleri ele salsañ, at-ovazañ arşa galcakdığını yadında **saklagın**. “...fakat komutanım, şu alçakları yakalarsan şanın şöhretinin arşa çıkacağını unutma.” E. Atayev, ZT: 9

Men gideyin, hem bilim aların, brigadirlikden **boşadayıñ** meni. “Ben gideyim, hem eğitim de alırım; ekip liderliğinden çıkarın beni.” Ç. Aytmatov, ET: 12

İblise yol berme, **yuvtmagıl** narı,
Gül deyip özüñe **salmagıl** harı,
Bigayratlık etme, **saklagıl** arı,
Hayıpdır canıña, çilim **çekmegil**.

“İblise yol verme, yutma narı,
Gül deyip içine salma harı,
Yüreksizlik etme, sakla arı,
Yazıktır canına, içme sigara.”

M I: 159

2.4. ÇEKİMLİ (BİTİMLİ) FİİLLER

Kip eki almış çekimli fiiller, ya sadece kip ya da hem kip hem zaman ifade ettikleri için kip ve zaman bildirenler *bildirme kipleri*, sadece kip yani zamandan bağımsız bir tasarlama bildirenler *dilek kipleri* olarak iki grupta incelenir. Zaman anlamını karşılayan beş bildirme kipi, tasarlama anlamı katan dört dilek kipi bulunmaktadır.

Ayrıca fiil çekimleri, tek ya da daha fazla kip ekiyle yapılmasına göre basit ve birleşik çekim olmak üzere iki başlık altında incelenir.

2.4.1. Basit Çekim

Türkmen Türkçesi gramerlerinde basit ya da birleşik çekim ayrımı belirgin değildir. Sadece Baylıyev’in çekimli fiil sınıflandırmasındaki *fiilin şahıs bildiren karmaşık şekilleri* grubuna yalnız birleşik fiilleri aldığı görülmektedir²¹². Diğerlerinde böyle bir incelemeye rastlanmamaktadır.

²¹² Baylıyev, Age., s. 112-119.

2.4.1.1. Bildirme Kipleri

Türkmen Türkçesi gramerlerinden TTG’de bildirme kipleri için *işligiň zaman şekilleri*²¹³ terimi kullanılmaktadır. HZTD adlı çalışmada ise *işliklerde zaman aňladılışı* olarak karşılaşılan bölümde hem bildirme hem de dilek kipindeki çekimlerin yer aldığı görülmektedir²¹⁴. Ayrıca birleşik zaman çekimleri de bu başlıklar altında ele alınmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi Türkmen gramerlerinde zaman çekimi şimdiki, gelecek ve geçmiş zaman şeklinde üç ana zaman dilimi esas alınarak yapılmaktadır. Gelecek zaman içinde gelecek zamanla birlikte geniş zaman, geçmiş zaman içinde hem görülen hem de öğrenilen geçmiş zaman çekimleri yer almaktadır. Bunlardan başka aynı zaman ifadesi için farklı zaman eklerinin kullanıldığı da görülmektedir. İlgili başlıklar altında bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.4.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman (Mälim Öten Zaman)

Türkmen Türkçesinde *mälim öten zaman*²¹⁵ veya *öten zaman*²¹⁶ terimiyle karşılanan bu zaman kipi işin, oluşun konuşulan zaman diliminden önce gerçekleşip bittiğini gösterir. Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman çekimi ünsüz uyumuna girmeyen *-dI/ -dU* ekleriyle yapılır. Yalnız ağızlarda bu ekin ötümsüzleşmiş olan *-tI/-tU* şeklinin yanı sıra *-de, -zI, -II, -nI, -sI* şekilleriyle de karşılaşılır²¹⁷.

Suvankul oragını bir yana zıñıp goyberip, ilgap yanıma geldi, gucagına gısdı, yokarı göterdi... “Suvankul, orağını bir tarafa atıp, koşup yanıma geldi; kucağına aldı; yukarı kaldırdı...” Ç. Aytmatov, ET: 10

Öñden övrenişmeseñ, gızışyançañ mıdama kın bolyar, yöne ertirki keypihonlığımız uzın günläbem ayrılmadı. “Önceden alışmamışsan ısınincaya kadar daima zor olur; ancak, ertesi günkü mutluluğumuz uzun zaman devam etti.” Ç. Aytmatov, ET: 2

*Azap bilen Medinäge getirdi,
Yolda yadap niçe pille oturdi,*

“Zorlukla Medineye getirdi,
Yolda yorulup nice zaman oturdu,

²¹³ Söyegov, Age., s. 251.

²¹⁴ Azimov, HZTD, s. 371; Çarıyarov, Age., s. 169.

²¹⁵ Söyegov, Age., s. 252.

²¹⁶ Azimov, HZTD, s. 375; Bayliyev, Age., s. 90;

²¹⁷ Berdiyev, Age., s. 212.

*Pıgamber yanına ärin **getirdi**,
Resul: «Bu nã sır?» diyp **aytdı**, yaranlar.*

Peygamber yanına kocasını getirdi,
Resul, “Bu ne sır?” dedi yaranlar.”
M II: 260

Türkmen Türkçesinde yazıda ikinci heceden sonra yuvarlak ünlü bulunmaması kuralı sebebiyle yuvarlak ünlülü sözcüklerin yalnız ikinci hecesinde bu ekin *-dU* şekline rastlanır. Bu ek üçüncü hece içindeyse sadece düz ünlülü şekli kullanılır. Diğer bir kural da teklik üçüncü şahısta bu ekin sadece düz ünlülü şeklinin kullanılmasıdır.

*Ocar bagşı özüni boy yigit çağlarına dolanıp baran yalı **duydu**.* “Ocar Ozan kendini bekar delikanlılık çağına gitmiş gibi hissetti.” E. Atayev, ZT13

*—Ey, Miralı, men hasrata batdım, düyşümde Gülpam **öldi**! — diyip, uludan demini alıp, gama batıp **oturdu**.* “-Ey, Miralı, derde gömüldüm, rüyamda Gülpam öldü!, deyip derin nefes alarak gamlanıp oturdu.” MS: 32

*-Ey, Soltanım, şu gül şemal degip, öz ornundan yere **gaçdı, soldı**.* “-Ey sultanım, bu gül rüzgar deyip yerinden düştü, soldu.” MS: 33

Görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz şekli *-dI/ -dU* ekinden önce *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

*Hiç kimden seda **çıkmadı**, hemmesi yere seredip, yer dırmalap dur.* “Hiçkimseden ses çıkmadı; hepsi yere bakıp, ayağını yere sürüyordu.” G: 226.

*Şu günlerde birem kombaynından **düşmedi**, şturvalıñ yanından **ayrılmadı**.* “O günlerde bir kere bile kombaynından inmedi, çarkın yanından ayrılmadı.” Ç. Aytmatov, ET: 31

*...şo zatlary gören bolsañ, bilyän bolsañ, dostlugıñ çın bolsa, nãme üçin vagtında **yüzüme basaymadıñ**?* “...bu şeyleri gördüysen, biliyorsan, dostluğun gerçekse niçin zamanında yüzüme söylemedin?” A. Atacanov, ÖT: 139

Olumlu soru ve olumsuz soru şekli de zaman ve şahıs ekinden sonra fiile bitişik yazılan ve sadece düz dar ünlülü *-mI* eki getirilerek yapılır.

*—Bilyän, garaşdım saña, Tolgonay. Nãme, bu saparam yeke özüñ, **geldiñmi**?* “Biliyorum, bekledim seni Tolgonay. Ne o, bu defa da yalnız mı geldin?” Ç. Aytmatov, ET:4

*Inha päliñe göre **tapdıñmı** indi?* “İşte, istediğini buldun mu şimdi?” G: 263

*Tentek! Men saña iki gözüñ başlıkda bolsun **diymedimmi**?* “Tentek, ben sana iki gözün başkanın üzerinde olsun demedim mi?” A. Atacanov, ÖT: 130

Tablo 2.4. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi.

Olumlu		
<i>okadım</i>	<i>gördüm</i>	<i>ürküzdüm</i>
<i>okadıñ</i>	<i>gördüñ</i>	<i>ürküzdüñ</i>
<i>okadı</i>	<i>gördi</i>	<i>ürküzdü</i>

<i>okadık</i>	<i>gördük</i>	<i>ürküzdik</i>
<i>okadıñız</i>	<i>gördüñiz</i>	<i>ürküzdüñiz</i>
<i>okadılar</i>	<i>gördüler</i>	<i>ürküzdiler</i>

Tablo 2.4. (Devam).

Olumlu Soru		
<i>okadım</i>	<i>gördüm</i>	<i>ürküzdüm</i>
<i>okadıñ</i>	<i>gördüñ</i>	<i>ürküzdüñ</i>
<i>okadı</i>	<i>gördü</i>	<i>ürküzdü</i>
<i>okadık</i>	<i>gördük</i>	<i>ürküzdük</i>
<i>okadıñız</i>	<i>gördüñiz</i>	<i>ürküzdüñiz</i>
<i>okadılar</i>	<i>gördüler</i>	<i>ürküzdiler</i>
Olumsuz		
<i>okamadım</i>	<i>görmedim</i>	<i>ürküzmedim</i>
<i>okamadıñ</i>	<i>görmediñ</i>	<i>ürküzmediñ</i>
<i>okamadı</i>	<i>görmedi</i>	<i>ürküzmedi</i>
<i>okamadık</i>	<i>görmedik</i>	<i>ürküzmedik</i>
<i>okamadıñız</i>	<i>görmediñiz</i>	<i>ürküzmediñiz</i>
<i>okamadılar</i>	<i>görmediler</i>	<i>ürküzmediler</i>
Olumsuz Soru		
<i>okamadım</i>	<i>görmedim</i>	<i>ürküzmedim</i>
<i>okadıñ</i>	<i>görmediñ</i>	<i>ürküzmediñ</i>
<i>okadı</i>	<i>görmedi</i>	<i>ürküzmedi</i>
<i>okamadık</i>	<i>görmedik</i>	<i>ürküzmedik</i>
<i>okadıñız</i>	<i>görmediñiz</i>	<i>ürküzmediñiz</i>
<i>okadılar</i>	<i>görmediler</i>	<i>ürküzmediler</i>

2.4.1.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin İşlevleri

Konuşulan zaman diliminden önce gerçekleşmiş ve bitmiş olan, konuşan tarafından bizzat şahitlik edilmiş bir oluş ya da kılışı anlatmak için kullanılır.

Gılıç hünkariñ atınıñ eyeriniñ gaşını alıp ötügitti. “Kılıç Hünkar’ın eyerinin süsünü alıp gitti.” G: 261.

Ana şo vagt men baldağı kökünden ayırıp bolmayşı dek, enelik bagtınıñ il-günüñ bagtı bilen baglı bolyandığınıñ pikirini etdim. “İşte o zaman ben sapın kökünden ayrılmaması gibi analık kaderinin de halkın kaderiyle bağlı olduğunu düşündüm.” Ç. Aytmatov, ET: 22

Gandarlarını gola salanımı eşidip, Zarka iki-üç çakrım galanda, önümüzden merhametli kazımızıñ hut özi çıkdı. “Katillerini yakaladığımı duyup Zarka’ya iki-üç kilometre kaldığında karşımıza merhametli kadımızın ta kendisi çıktı.” E. Atayev, ZT: 10

Konuşanın tanık olmadığı, ancak, gerçekleştiği konuşan tarafından kesin olarak bilinen olay ve bilgileri anlatırken kullanılır.

*Göroğlu atlanıp ugraberende, bir garra **duşdı**.* “Köroğlu atına binip yola çıktığında bir ihtiyarla karşılaştı.” G: 287

*Yañkılar dört günlöp **cedelleşdiler**.* “Bunlar dört gün boyunca tartıştılar.” MS:17

Konuşanın, dinleyen üzerinde güçlü bir etki bırakmak istediğinde şahit olmadığı olayları anlatırken kullanılır. Bu tür kullanımlara daha ziyade peygamberler, ermişler, evliyalar hakkında anlatılan hikâyelerde rastlanır.

*Mundan soñ patışanıñ gızı Garıba bir tabak zer getirip **berdi**.* *Garıp ol zeri alıp, mâtâç adamlara **payladı**.* “Ondan sonra padişahın kızı Garip’e bir tabak altın getirip verdi. Garip, o altını alıp muhtaç insanlara paylaştırdı.” ŞG: 106

*Ibrayım Halıldan bu sözni eşiden ahun gözlerini **yumdı**.* “Halil İbrahim’den bu sözü işiten alim, gözlerini yumdu.” THD II: 9

Süreklilik bildiren tasvir fiillerinin temel unsuru, bazen zarf-fiil eki yerine *-di/-du* geçmiş zaman kip ekini de alabilmektedir. Bu kullanımda sadece süreklilik değil aralıklı zamanda olup bitme ve hemen gerçekleşip bitme de anlamı da görülür.

*Süyt **sovadı gitti**.* “Süt soğudu gitti.”

*İt süñki **gemirdi yatdı**.* “Köpek, kemiği kemirdi durdu.”

Görülen geçmiş zaman kipi, bazı durumlarda gelecek zaman anlamı ifade etmek için de kullanılır.

*Men onda **girdim**, yene iki kolhoza barmalı.* - *şeyle diyip, ol atına münüp, cılavını silkip goyberdi.* “ ‘O zaman ben gittim, daha iki kolhoza varmalıyım.’ deyip o, atına binip dizginlerini vurdu.” Ç. Aytmatov, ET: 29

Görülen geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş fiil soru ekiyle genişletilerek kullanıldığında şart ifade eder.

*Onuñ beynisine bir zat **girdimi**, onu hiçbir güyç ızına gaytarıp bilcek gümanı yok.* “Onun aklına bir şey girdi mi hiçbir güç onu vazgeçiremez.” B. Kerbabayev, AÄ I: 364

Bar- ve *gel-* eş anlamlı fiilleri görülen geçmiş zaman kipinde çekimlenip ikileme şeklinde kullanıldığında “eğer, şayet, gerekirse” anlamlarında şart bildiren bağlaç olarak kullanılır.

*Ayna. ...**Bardı-geldi** şertimi bitirip bilmeseniz, cezañız nâme bolmalı?* “Ayna- Eğer şartımı yerine getiremezseniz cezanız ne olmalı?” A. Mämiliyev, GO: 23

Bardı-geldi, onu bir söy bilen ele salayanda-da, Batırı oña razı edip bolcakmı ya-da yokmı? “İcabında onu bir sebeple yakaladığında Batır’ı buna razı edebilecek misin edemeyecek misin?” B. Kerbabayev, SE: 89

Bazı fiillerde kalıplaşarak isim olarak kullanılır.

*Suv atlını şol ugra **aldım-berdime** saldı.* “Su, atlıyı bu şekilde zor duruma soktu.” Ç. Aytmatov, ET: 26

*Ol mihman däl, **geldi-geçer** hem däl.* “O misafir değil, gelip geçici de değil.” B. Kerbabayev, AÄ II: 249

*Gelniň **geldi-geldisi**, ogluň **boldı-boldusı**.* “Kısa süreli şenlik anlamında kullanılan bir deyim” TDFS: 85

*Olariň birnäçeleri bolsa şol **doymadımlariň** goragçısı bolanları üçin, beyle zatlar küylerine-de gelmeyärdi.* “Onların bir kaçı ise şu doymayanların koruyucusu oldukları için böyle şeyler akıllarına gelmiyordu.” B. Kerbabayev, AÄ I: 58

Görülen geçmiş zaman eki çekim eki olma özelliğini yitirerek kalıplaşma yoluyla kişi ve oyun adı yapmak için kullanılır.

Gündogdı, Ogulboldı, Allaberdi, Amandurdı, Berdi, topargaçdı, oragatdı vs.

2.4.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman (Subyektiv Öten Zaman)

Türkmen Türkçesinde *subyektiv öten zaman*²¹⁸ veya *nämälim öten zamanıñ –ip/ -ip forması*²¹⁹ terimleriyle karşılanan öğrenilen geçmiş zaman kipi, işin ve oluşun konuşulan zamandan önce yapıldığını ve konuşanın olaya bizzat tanık olmadığını, başkasından duyduğunu aktardığını ya da olayın farkına varılmadan gerçekleştiğini gösteren bir şekil ve zaman kalıbıdır.

Türkmen Türkçesinde bu kip, birden fazla ekle yapılmaktadır. Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın kullanılan *–mIş/ -mUş* ekinin bu lehçedeki kullanımı oldukça sınırlıdır. Daha ziyade ek-fiil olarak isim cümlelerinde ve rivayet birleşik zaman kipinde görülmektedir. Klasik edebiyatta ise *–mIş/ -mUş* eki oldukça fazla kullanılmıştır. Hatta bu dönem şiirlerinde ekin Azerbaycan Türkçesindeki gibi kullanıldığı görülmektedir.

*Magtımgülü aydar: **galmışam** çohdan,
Köñül guşı talvas urar ırakdan,
Her yerde sağlığım iste ol hakdan,
Doga kılıp, haka yalbar, Azadım*

“Mahtumkulu söyler: kaçırılmışım çoktan,
Gönül kuşu arzu eder uzaktan,
Her yerde sağlığımı iste o Haktan,
Dua edip Hakka yalvar, Azadım.”

²¹⁸ Söyegov, Age., s. 263.

²¹⁹ Çarıyarov, Age., s. 240.

M I: 22

*Çoh sığınmışam özüne,
Yetmişem kelim sözüne,
Müşerref eyile yazına,
Duçar etme gışlarına.*

“Çok sığınmışım özüne,
Yetmişim kelamına sözüne,
Şereflendir yazınla,
Çaresiz bırakma kışlarında.”

MN: 11

-mİş ekinin duyulanı aktarma işlevinin baskınlığı, ekin kendi ya da tekrarı olan *mış* ve *mış-mış* sözcüklerinin Türkmen Türkçesinde ‘dedikodu’ anlamına karşılık kullanılmasını sağlamıştır²²⁰.

Diñe basım yığnakda Batmanov baradaky mesele seredilcekmiş diyen mışlary eşidyär. “Sadece acil toplantıda Batmanov hakkındaki meseleye bakılacakmış şeklindeki dedikoduları duyuyor.” A. Atacanov, ÖT: 221

Günsayın hövür tapyan, ine, şuňa meñzeş mış-mışlardan yüreklere hovsala aralaşyady. “Günden güne daha çok taraftar bulan, işte buna benzer dedikodular yüzünden yüreklere korku yayılıyordu.” E. Atayev, ZT: 21

2.4.1.1.2.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Bu zaman kipi için en sık kullanılan yapı *-Ipdir/ -Updir* ekidir. *-Ip/ -Up* zarf-fiil eki ile *-dir* bildirme ekinin birleşmesiyle meydana gelen bu ek, Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman kipi için en yaygın kullanılan ektir.

Kendi lehçe grubunda bu eke en yakın şekil Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *-(y)Ib/ -(y)Ub* ekidir. Azerbaycan Türkçesinde de bu ekin kullanım alanı gittikçe daralmış hatta bugün bu ekin birinci şahıs teklik ve çokluk çekiminde kullanımı kalkmıştır. Teklik üçüncü şahıs çekiminde ise bu ekin Türkmen Türkçesindeki gibi bildirme ekli *-(y)Ibdir/ -(y)Ubdur* şekli kullanılmaktadır (*gälibsän, gälib(dir), gälibsiz, gälib(dir)lär*)²²¹. Türkiye Türkçesinde ise *-Ip /-Up* ekinin bu kip için kullanımı edebî dilde görülmezken EAT ve Osmanlı Türkçesinde özellikle de üçüncü şahıs için kullanıldığı bilinmektedir²²².

Türkmen Türkçesi ağızlarına bakıldığında ise bu ekin *-Ipdir /-Updir* şeklinin yanı sıra *-IptIr /-UptIr* ve *-IptI /-UptI* şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında özellikle Nohur, Hasar ve Kırac ağızlarında şahıs çekimi, *-Ip /-Up* ekine şahıs

²²⁰ M. Hamzayev, Age., s. 459.

²²¹ Budagova, Age., s. 327-328.

²²² Ergin, Age., s. 301.

zamirleri getirilerek yapılır: Nohur: *alıpban, ekipbän, alıpsan, ekipsiz*, Hasar: *alıpman*, Kıraç *alıpmän, ekipmiz*²²³.

XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde öğrenilen geçmiş zamanın bu tipi, *-Ip /-Up* zarf-fiil eklerini almış olan fiilin ardından şahıs zamiri getirilerek yapılır.

*Bu dünyäni göçüp bargan göç bildim,
İşini bet aındım, özün puç bildim,
Öñün oyun gördüm, soñun hiç bildim,
Tirik erken, öli bolup galıp men.*

“Bu dünyayı kalkıp giden göç bildim,
İşini kötü saydım, kendini boş bildim,
Önünü oyun sandım, sonunu hiç bildim,
Diri iken ölü olup kalmışım.”

M I: 20

Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten fiillere bu ek getirildiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar, eğer bu ünlü *a* ise *a:*’ya, *e* ise *ä:*’ye dönüşür ve uzun okunur: *delire-ip-> delirä:p, oka-ıpdır-> oka:pdır, sora-ıpdır-> sora:pdır, işle-ipdir-> işlä:pdır* gibi.

Soltan däliräpdır, añkası aşıpdır” dişişip, bir-birlerine çavuş çakışyarlar.
“Sultan delirmiş, aklını kaçırmış, deyip aralarında fısıldaşıyorlar.” MS:16

*Patışa gidenden soñ, Gül çıkıgınsız yagdayda galıp, iñ soñunda öz yanına
kenizlerini çağırıpdır, soltanıñ buyrugını olara mälim edip, olardan maslahat
sorapdır.* “Sultan gittikten sonra Gül, çaresiz kalarak en sonunda yanına
nedimelerini çağırmiş, sultanın emrini onlara bildirip akıl istemiştir.” MS: 24

Olumsuzu *-ma:ndır/ -mä:ndır* (*-mA-(y)An+dIr*) ekiyle yapılır. Bu ekin ilk ünlüsü daima uzun okunur.

Eşitmişime görä, toy tutcaklar entek toyuñ geñeşini etmündirler. “Duyduğuma göre düğün yapacaklar ama henüz düğünün konusunu açmamışlar.” E. Atayev, ZT: 15

Soltansöyün Miralınıñ sözüne düşünmündir-de, oña soval beripdir.
“Soltansöyün Miral’ın sözünü anlamamış ve ona sormuş.” MS:14

Tirsegine galdı-da, yassıgınıñ aşagina dıkan goşar sagadına el yetirdi: şindi yedem bolmandır! “Dirseği üzerinde kalktı ve yastığının altına soktuğu kol saatini eline aldı. ‘Henüz yedi bile olmamış.’” A. Atacanov, ÖT: 142.

Soru şekli de *-Ip/ -Up* veya *-ma:n/ -mä:n* ekiyle *-dIr* ekinin arasına *-mI* soru eki getirilerek yapılır.

‘Gelse yigidiñ döwleti, üç-dört öylener, öylener’ diymänmidirler? Onuñ hiç aybı yok. “ ‘Yiğidin kısmetinde varsa üç-dört evlenir, evlenir.’ dememişler mi? Bunda hiçbir günah yok.” A. Govşudov, P:118

²²³ Berdiyev, Age., s. 218.

...oña şey diyip **aydıpmıdırılar**, garaz, onu nāmāniñ mecbur edenin-ä bilemok velin, siz stantsiya gidip oturmasañızlan, diyip, atdan düşen badına bizden hayış etmege başladı. "... ona böyle diye söylemişler mi; kısacası, onu neyin mecbur ettiğini bilmiyorum, ancak 'siz istasyona gidip oturmayın' diye attan indiğinde bizden rica etmeye başladı." Ç. Aytmatov, ET: 36

Tablo 2.5. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.

Olumlu		
<i>gara:pdırın</i>	<i>söyüpdirin</i>	<i>işlä:pdirin</i>
<i>gara:pdırsıñ</i>	<i>söyüpdırsıñ</i>	<i>işlä:pdırsıñ</i>
<i>gara:pdır</i>	<i>söyüpdır</i>	<i>işlä:pdır</i>
<i>gara:pdırıs</i>	<i>söyüpdiris</i>	<i>işlä:pdiris</i>
<i>gara:pdırsıñız</i>	<i>söyüpdırsıñız</i>	<i>işlä:pdırsıñız</i>
<i>gara:pdırlar</i>	<i>söyüpdirler</i>	<i>işlä:pdirler</i>
Olumlu Soru		
<i>gara:pmıdırın</i>	<i>söyüpmidirin</i>	<i>işlä:pmidirin</i>
<i>gara:pmıdırsıñ</i>	<i>söyüpmıdırsıñ</i>	<i>işlä:pmıdırsıñ</i>
<i>gara:pmıdır</i>	<i>söyüpmidir</i>	<i>işlä:pmidir</i>
<i>gara:pmıdırıs</i>	<i>söyüpmıdiris</i>	<i>işlä:pmıdiris</i>
<i>gara:pmıdırsıñız</i>	<i>söyüpmıdırsıñız</i>	<i>işlä:pmıdırsıñız</i>
<i>gara:pmıdırlar</i>	<i>söyüpmıdırler</i>	<i>işlä:pmıdırler</i>
Olumsuz		
<i>garama:ndırın</i>	<i>söymä:ndirin</i>	<i>işlemä:ndirin</i>
<i>garama:ndırsıñ</i>	<i>söymä:ndırsıñ</i>	<i>işlemä:ndırsıñ</i>
<i>garama:ndır</i>	<i>söymä:ndır</i>	<i>işlemä:ndır</i>
<i>garama:ndırıs</i>	<i>söymä:ndiris</i>	<i>işlemä:ndiris</i>
<i>garama:ndırsıñız</i>	<i>söymä:ndırsıñız</i>	<i>işlemä:ndırsıñız</i>
<i>garama:ndırlar</i>	<i>söymä:ndirler</i>	<i>işlemä:ndirler</i>
Olumsuz Soru		
<i>garama:nmıdırın</i>	<i>söymä:nmidirin</i>	<i>işlemä:nmidirin</i>
<i>garama:nmıdırsıñ</i>	<i>söymä:nmıdırsıñ</i>	<i>işlemä:nmıdırsıñ</i>
<i>garama:nmıdır</i>	<i>söymä:nmidir</i>	<i>işlemä:nmidir</i>
<i>garama:nmıdırıs</i>	<i>söymä:nmidiris</i>	<i>işlemä:nmidiris</i>
<i>garama:nmıdırsıñız</i>	<i>söymä:nmıdırsıñız</i>	<i>işlemä:nmıdırsıñız</i>
<i>garama:nmıdırlar</i>	<i>söymä:nmidirler</i>	<i>işlemä:nmidirler</i>

2.4.1.1.2.1.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin İşlevleri

Konuşulan zamandan önce gerçekleşmiş olan olaya bizzat şahit olunmadığı, olayın başkasından aktarıldığı zamanlarda kullanılır.

Bu yıl tomus kanikulımda öye barıp bilmen diyip yazıpdır. “Bu yıl yaz tatilimde eve gelemeyeceğim, diye yazmış.” Ç. Aytmatov, ET: 22

Aytmaklarına görä, onu tatar cansızları öldürripdir. “Söylediklerine göre onu Tatar casusları öldürmüş.” E. Atayev, ZT: 8

Ilımda bir adamıñ pikiriniñ müñ adamıñ pikirinden peydalı bolmagınıñ mümkinligini Galileo aydıp geçipdir. “Bilimde bir insanın fikrinin bin insanın fikrinden faydalı olduğunu Galile söylemiştir.” A. Atacanov, ÖT: 138

İş ya da oluş gerçekleşirken konuşanın olayın içinde olmasına rağmen farkında olmadığı, unuttuğu veya duymadığı durumlarda da bu kip eki kullanılır.

Onuñ çını bilenmi ya oyun edip aydanlığını bilemok, yöne men saklanıp bilmän, birden ağlap goyberipdirin. “Onun gerçekten mi yoksa şakadan mı söylediğini bilmiyorum; ancak, ben kendimi tutamayıp birden ağlamışım.” Ç. Aytmatov, ET: 11

Bayram. Viy, bağışlaveri, yadımdan çıkarayıpdırın. “Bayram- Vay, bağışlayın, aklımdan çıkmış.” A. Mämiliyev, GO: 75

—Kakam gelipdir! — diyşip, Aşır bilen Övezmırat; batırıñ öz oğlu Geldi hem tümünden çıkıp, oña tarap topluldılar. “-Babam gelmiş!, diyerek Aşır ile Yiğit Övezmırat’ın kendi oğlu Geldi de karanlıktan çıkıp ona doğru fırladılar.” A. Govşudov, P: 137

Şaşma, hayıflanma, memnuniyetsizlik ifade etmek için de bu zaman kipinin kullanıldığı görülür.

Ayaklarını bağlayan yüpleriñ bir ucuna edilen sırtmak bendileriñ hersiniñ öz boynuna atılıpdır. “Ayaklarını bağlayan iplerin öbür ucundaki düğüm tutsakların her birinin boynuna atılmış.” E. Atayev, ZT: 7

—Adam hatarında görülmeyenem bolsa, item bolsa, ‘guyını hapala-da, at gazan’ diyen yalı, ol kişi at gazanıpdır — diydi. “-İnsan yerine konmasa, it de olsa ‘kuyuyu kirlet de nam kazan’ sözündeki gibi, o adam nam kazanmıştır, dedi.” A. Govşudov, P: 166

Görülen geçmiş zaman ifadelerinde kullanılır.

-Özüñ-ä gatı ahmur edyän. Vagtında duymandırıs. “-Ben de çok üzülüyorum. Vaktinde anlamadık.” A. Atacanov, ÖT: 226

Harbı komissar ‘Suvorov uçilişçesine kabul edişlik gutarıpdır’ diyyär. “Askeri komiser ‘Suvorov okuluna alımlar bitti.’ der.” B. Kerbabayev, SE: 48

Şimdiki zaman anlatmak için de kullanıldığı görülür.

Ol kempir -Ey novcuvan, ne sebäpden beyle biğtıyar bolup yatıpsen?- diydi. “O ihtiyar kadın, Ey delikanlı, neden böyle kendinden geçmiş yatıyorsun?, dedi.” GTDİZ: 258

Masal anlatımında aslında hiç olmamış olayları anlatırken kullanılır.

Açıl, sandığım, açıl, çık, tokmaklım, çık—diyip gıgırıpdir. “Açıl sandığım açıl, çık tokmaklım çık, diye bağırılmış.” THD I: 267

Yartıgulak düyâni gazıkdan çözüp, özi hem düyâniñ üstüne böküp münüpdır-de, düyâniñ gulagina tovsup giripdir. “Yarımkulak, deveyi bağlandığı yerden çözüp, kendi de devenin üstüne binmiş ve devenin kulağına eğilip girmiştir.” THD I: 268

2.4.1.1.2.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi (Nämälim Hekaya Öten Zaman/ Nämälim Öten Zamanıñ –an/-en Forması)

–An sıfat-fiil ekiyle yapılan ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipi, TürkmenTürkçesi gramerlerinde *nämälim hekaya öten zaman*²²⁴ veya *nämälim öten zamanıñ –an/-en forması*²²⁵ terimleriyle adlandırılmıştır. Bu lehçede geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılan –An eki, sadece üçüncü şahsın teklik ve çokluk çekimlerinde görülmektedir. Bu ekle sadece olumlu çekim yapılır ve –An’le çekimlenen fiiller soru eki almaz²²⁶.

Oğuz grubu Türk lehçelerinin günümüz edebî dillerinde şimdiki zaman sıfat-fiil eki olarak yaygın kullanılan bu ekin öğrenilen geçmiş zaman kipi için kullanılmadığı görülmektedir. Türkmen Türkçesinde –An ekinin bu kip için kullanılıyor olması onu kendi lehçe grubundan farklı kılarken Kıpçak lehçelerine de yaklaştırmaktadır. Çünkü bu ekin asıl şekli olan –gAn eki neredeyse bütün Kıpçak lehçelerinde kullanılmaktadır²²⁷. XVIII.-XIX. yüzyılda Türkmen Türkçesiyle yazılmış eserlerde de ekin –gAn şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

Bu kip ekinin, Türkmen Türkçesindeki kullanımı sınırlıdır. Sadece –IpđIr/-UpđIr ekinin kullanılmadığı bazı durumlarda geçmiş zaman anlamı bu ekle verilebilmektedir.

²²⁴ Söyegov, Age., s. 261.

²²⁵ Çarıyarov, Age., s. 261.

²²⁶ Söyegov editörlüğünde hazırlanan TDG adlı eserde bu kipi soru şekli bulunmadığı belirtilirken, Çarıyarov’un hazırladığı GTDİZ çalışmasında soru şeklinin olduğu “...oturanmısıñız?” örneğiyle belirtilmektedir. Bkz: Söyegov, Age., s. 261; Çarıyarov, Age., s. 273.

²²⁷ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 210; F. Tamir, “Kazak Türkçesi”, (Ed. A.B. Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 461; C.V. Uygur, “Karakalpak Türkçesi”, (Ed. A.B. Ercilasun), Age., s. 586; D.E. Akbaba, “Nogay Türkçesi”, (Ed. A.B. Ercilasun), Age., s. 641.

Dur-, *yör-*, *otur-* gibi süreklilik bildiren yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller bu kipte çekimleneceği zaman *-An* eki kullanılırken *-Ipdlr/-Updlr* eki bitmişlik bildirdiği için kullanılamaz²²⁸.

Akmaya köşeşip emdirmäge duran. “Akmaya sakinleşip emzirmeye başlamış.”

THD I: 243

Türkmen ağızlarına bakıldığında *-An* ekinin edebî dilde yaygın kullanılan *-Ipdlr/-Updlr* ekine tercih edildiği görülmektedir. Olam, Ärsarı, Eski, Mürçe, Yemreli, Garadaşlı, Salır, Sarık, Çovdur, Göklen, Yomut ağızlarında *-An* eki kullanılırken, Kırac, Düyeçi ve Stavropol Türkmenlerinin ağızlarında *-gAn* ve *-gän*, Nohur ağzındaysa *-an* ve *-än* şeklinde karşılaşılmaktadır²²⁹.

Sonu ünlüyle biten fiiller, *-An* ekiyle çekimlenirken sondaki ünlüsü uzar *a* sesi *a:*, *e* sesi *ä:* sesine döner: *oka-an-> oka:n*, *işle-en-> işlā:n*.

Bu ekin bir de *-dlr* bildirme ekiyle genişletilmiş *-Andlr* şekli öğrenilen geçmiş zaman kipini anlatmak için kullanılır. *-Andlr* ekinin olumsuz *däl* edatıyla yapılır. Aslında bu ekin *-mA* ekiyle yapılan olumsuz şekli, birinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuzluk eki olarak kullanılan *-ma:ndlr/-mä:ndlr* ekidir; ancak bu ek birinci tipin olumsuzu için kullanılır. *-Andlr* ekinin *-An* ekinden farklı olarak şahıs çekimleri de vardır. Şahıs ekleri bildirme ekinden sonra getirilir. İkinci şahıs çekimlerinde *-dlr* eki genel olarak düşürülür²³⁰.

-Öñem senden tama ulı bolansoñ bu yumuş saña tabşırılandır. “Önceleri sana olan inançları büyük olduğundan bu görev sana verilmiş.” H. Meläyev, Pt: 198

Cemhur Agam:«Gelmedi» diyp durandır,
Biziñ başımızga ahır zamandır,
Lat Menat şol gün bizni urandır,
Seriñe döneyin, azat eylegil!

“Cemhur Ağam “Gelmedi” diyip durmuş,
Bizim başımıza ahır zamandır,
Lat Menat o gün bizi vurmuş,
Başına döneyim, azat eyle!”

A: 333

²²⁸ Çarıyarov, Age., s. 265.

²²⁹ Berdiyev, Age., s. 219.

²³⁰ Söyegov, Age., s. 262.

Tablo 2.6. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi-1.

Olumlu		
1. tekil şahıs	-	-
2. tekil şahıs	-	-
3. tekil şahıs	<i>oka:n</i>	<i>beren</i>
1. çoğul şahıs	-	-
2. çoğul şahıs	-	-
3. çoğul şahıs	<i>oka:nlar</i>	<i>berenler</i>

Tablo 2.7. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi-2.

Olumlu		
<i>oka:ndırın</i> <i>oka:ndırsiñ (oka:nsiñ)</i> <i>oka:ndır</i> <i>oka:ndırıs</i> <i>oka:ndırsiñiz (oka:nsiñiz)</i> <i>oka:ndırlar</i>	<i>bakandırın</i> <i>bakandırsiñ</i> <i>bakandır</i> <i>bakandırıs</i> <i>bakandırsiñiz</i> <i>bakandırlar</i>	<i>berendirin</i> <i>berendirsıñ</i> <i>berendir</i> <i>berendirıs</i> <i>berendirsıñiz</i> <i>berendirler</i>
Olumlu Soru		
<i>oka:nmıdırın</i> <i>oka:nmıdırsiñ (oka:nmısiñ)</i> <i>oka:nmıdır</i> <i>oka:nmıdırıs</i> <i>oka:nmıdırsiñiz (oka:nmısiñiz)</i> <i>oka:nmıdırlar</i>	<i>bakanmıdırın</i> <i>bakanmıdırsiñ</i> <i>bakanmıdır</i> <i>bakanmıdırıs</i> <i>bakanmıdırsiñiz</i> <i>bakanmıdırlar</i>	<i>berenmidirin</i> <i>berenmidirsıñ</i> <i>berenmidir</i> <i>berenmidiris</i> <i>berenmidirsıñiz</i> <i>berenmidirler</i>
Olumsuz		
<i>oka:n dā:ldirin</i> <i>oka:n dā:ldirsiñ</i> <i>oka:n dā:ldir</i> <i>oka:n dā:ldiris</i> <i>oka:n dā:ldirsiñiz</i> <i>oka:n dā:ldirler</i>	<i>bakan dā:ldirin</i> <i>bakan dā:ldirsiñ</i> <i>bakan dā:ldir</i> <i>bakan dā:ldiris</i> <i>bakan dā:ldirsiñiz</i> <i>bakan dā:ldirler</i>	<i>beren dā:ldirin</i> <i>beren dā:ldirsiñ</i> <i>beren dā:ldir</i> <i>beren dā:ldiris</i> <i>beren dā:ldirsiñiz</i> <i>beren dā:ldirler</i>
Olumsuz Soru		
<i>oka:n dā:lmidirin</i> <i>oka:n dā:lmidirin</i> <i>oka:n dā:lmidir</i> <i>oka:n dā:lmidiris</i> <i>oka:n dā:lmidirsiñiz</i>	<i>bakan dā:lmidirin</i> <i>bakan dā:lmidirsiñ</i> <i>bakan dā:lmidir</i> <i>bakan dā:lmidiris</i> <i>bakan dā:lmidirsiñiz</i>	<i>beren dā:lmidirin</i> <i>beren dā:lmidirsiñ</i> <i>beren dā:lmidir</i> <i>beren dā:lmidiris</i> <i>beren dā:lmidirsiñiz</i>

<i>oka:n dā:lmidirler</i>	<i>bakan dā:lmidirler</i>	<i>beren dā:lmidirler</i>
---------------------------	---------------------------	---------------------------

2.4.1.1.2.2.1. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin İşlevleri

-An ekiyle yapılan öğrenilen geçmiş zaman kipi çok zaman önce olmuş ve başkasından duyularak öğrenilmiş iş ve oluşu anlatırken kullanılmaktadır. Bu sebeple masallarda çok rastlanan bir kip ekidir.

Yartıgulak çopana habar beren. “Yarımkulak çobana haber vermiş.” THD I: 269

Konuşulan zamandan önce gerçekleşmiş olan olayların, durumların sonucunu bildirmek için kullanılır.

Adıbeg pahır kazası dolup dünyäden öten. “Zavallı Adıbeğ eceli gelip ölmüş.” G: 52

-AndIr eki ise geçmiş zamanda gerçekleşmiş, bitmiş ve şahit olunmamış bir işin oluşun anlatımında kullanılmasının yanı sıra geçmişte gerçekleşmiş olduğu sanılan bir hareketle ilgili tahmin yürütme işlevinde kullanılır.

İt ızan-çuvanlık başlanan badına gaçandır. “Köpek, gürültü patırtı başlar başlamaz kaçmış.” A. Govşudov, P: 21

Vagondaki ofitserleriñ yaragını bolsa şol gaçıp giden iki ofitser alıp gidendir diyen neticä geldiler. “Vagondaki subayların silahını ise şu kaçıp giden iki subay almış, sonucuna vardılar.” H. Meläyev, Pt: 238

Tañrı bendesiniñ gövñüne degen dälidir. Gaytam kâbir adam oñ gövñüne değendir. “Tanrı, kulunu incitmez. Aksine bir adam onu incitmiştir.” A. Tagan, Y: 140

Bu ek, ayrıca yukarıdaki işlevinin tam tersine yapılmış olan bir işin kesinliğini vurgulamak için kullanılır.

Yöne indi adamlañ agzına gulp urup, nogtasını gıtık tutyan vagtıñ gutarandır. “Ancak, şimdi insanların ağzına kilit vurup yularını kısa tutma zamanın sona ermiştir.” H. Meläyev, Pt: 328

Çerkez öz kakasını orak orulyan yerden tapmadı. Ol yerde goş sakçıdan başgaça hiç kim hem galmandır. “Çerkez, babasını ekin biçilen yerde bulamadı. Orada nöbetçiden başka kimse de kalmamış.” B. Kerbabayev, SE: 125

Şimdiki zaman anlatımında kullanılır.

Mundan önem Akdepāñ bardığı bilnendir... “Bundan önce de Akdepe’nin olduğu biliniyor.” A. Tagan, Y: 22

Görülen geçmiş zaman anlatımında kullanılır.

-Käyemeseñ, oglum, men-ä saña arkalanıp, bir iş **edendirin**... “Kötü söyleme oglum, ben de sana güvenip bir iş ettim...” B. Kerbabayev, AÄ I: 76

—Nepes indi biziñ işimiz **gutarandır** — diyip, Övezmirat batır içini hümetledi.
“-Nepes, artık bizim işimiz bitti, diye Övezmirat kendi kendine söylendi.” A. Govşudov, P: 175

2.4.1.1.2.3. Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi için yaygın kullanılan *-mİş/ -mUş* ekinin öğrenilen geçmiş zaman kipi çekiminde kullanımı günümüz Türkmen Türkçesinde oldukça azdır; ancak, birleşik zamanlı fiil çekimlerinde bu eke daha fazla rastlanmaktadır.

XVIII.-XIX. yüzyılda yazılmış olan eserlerde bu kip için *-mİş/ -mUş* ekinin kullanımı daha fazladır. Hatta Mahtumkulu’nun şiirlerinde bu eki alan fiillerin Azerbaycan Türkçesindeki gibi çekimlendiği görülmektedir.

*Magtımğulı aydar: **galmışam** çohdan,
Köñül guşı talvas urar ırakdan,
Her yerde sağlığım iste ol hakdan,
Doga kılğıl, haka yalbar, Azadım!*

“Mahtumkulu der: Kaçırmışım çoktan,
Gönül kuşu arzu eder uzaktan,
Her yerde sağlığımı dile Haktan
Dua et, Hakka yalvar, Azadım!”

M I: 22

*Hak özi berdi muradıñ,
Yığışdır ah-u peryadıñ,
Leyli **tutmuş** seniñ adıñ,
Mähribanlık nişan **bolmuş**.*

“Hakkın kendi verdi muradını,
Topla ah ile feryadını,
Leyla tutmuş senin adını,
Mihribanlık nişan olmuş.”

A: 55

-mİş/ -mUş eki, halk edebiyatı ürünlerinde de yalnız üçüncü şahıs çekiminde görülmektedir.

*Badı-saba zülpün gerdenne **urmuş**,/ Döküler dört yana teli, gürciniñ. “Saba
rüzgarı zülfünü gerdanına vurmuş,/ Dökülür dört yana teli gürcünün.” TDH I: 135*

2.4.1.1.3. Şimdiki Zaman (Hâzirki Zaman)

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman kipi için de kullanılan birden fazla yapı bulunmaktadır. Bu durumu Türkmen Türkçesinin diğer Oğuz grubu lehçeleriyle Çağatay ve Kıpçak lehçeleri arasında bir geçiş lehçesi olmasına bağlamak mümkündür. Çünkü sadece Oğuz grubunda şimdiki zaman kipi için özel bir ek bulunurken diğer lehçelerde bu zaman kipi ya başka bir zamanı da karşılayan bir ekle ya da yardımcı

fiiller yardımıyla yapılmaktadır²³¹. Türkmen Türkçesinde de hem Oğuz lehçelerindeki gibi bu kipe özel bir ek ve diğer lehçelerdeki gibi yardımcı fiillerle şimdiki zaman anlatımı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman kipi için *-(I/U)yor* ve *-mAktA* (*geliyor, gelmekte*) ekleri kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde *-(y)Ir/ -(y)Ur, -makda/ -mäkdä* (*gelir, gelmäkdä*)²³² ve Gagauz Türkçesinde *-a:r(<-iar<-ior<-iyor), -er, -ye, -yu, -yo, -yor* ve *-mAktA* ekleri (*geler, geliyo, geliyor*)²³³ kullanılmaktadır. Bu üç lehçedeki eklerin neredeyse aynı olduğu görülmektedir. *-mAktA* eki ise Türkmen Türkçesinin ne edebî dilinde ne de ağızlarında görülmektedir. Sadece Karakalpakistan'da yaşayan Türkmenlerin ağızında bu eke rastlanmaktadır²³⁴.

Türkmen Türkçesindeki şimdiki zaman kipi için kullanılan yapılar üç grupta incelenebilir.

2.4.1.1.3.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipi (Umumi Hâzirki Zaman)

Türkmen Türkçesinde *hâzirki zaman*²³⁵ veya *umumi hâzirki zaman*²³⁶ terimiyle karşılanan birinci tip şimdiki zaman kipi, ünlü uyumuna giren *-ya:r/ -yä:r* ekiyle yapılmaktadır. Bu ekin ünlüsü daima uzundur; bunu da ekin *yorı-* fiilinden gelişmesi ve haploloji yoluyla bugünkü hâlini almış olmasına bağlamak mümkündür. Yutulan sesler geride uzunluk bırakarak kaybolmuşlardır.

Şol bir vaka, bir söz, bir yagday ya-da bir hadısa birini güldürse, beylekisini agladıbam bilyär. “Böyle bir vaka, bir söz, bir durum ya da olay birini güldürürken bir diğerini ağlatabiliyor.” A. Atacanov, ÖT: 212

Baykara bir gice düyş görýär. “Baykara, bir gece düş görür.” MS: 7

Bu ekin Türkmen ağızlarında da çeşitlilik gösterdiği tesbit edilmiştir. *-ya:r/ -yä:r* ekinin fonetik şekilleri olan *-ya:/ -yä:* şekli Teke, Salır, Mürçe ağızları ile Mehin ve de Yomut ağızlarının batı kollarında (*başlaya:, gıtdiryä:*), *-yA* şekli Göklen, Sarık, Alili, Garadaşlı ve Yemreli ağızlarında (*bolya, gelye*), *-yo:* ve *-yo:r* ekleri Ersarı, Olam ve

²³¹ Zeynalov, Age., s. 371-374.

²³² Budagova, Age., s. 337.

²³³ Özkan, Age., s. 147.

²³⁴ Çarıyarov, Age., s. 21.

²³⁵ H. Baylıyev, Age., s. 84; Çarıyarov, Age., s. 7.

²³⁶ Azımov, HZTD, s. 372; Söyegov, Age., s. 264;

Çovdur ağızlarında hatta bu ekin -yö: ve -yö:r şekilleri de Ersarı ağızında (*doyuzdırıyo:r, meñziyo:, gelyo:n, etyö:*), -o: ve -o:r şekilleri ise Sarık ağızında (*gelo:r,bolo:*) kullanılmaktadır²³⁷. Ersarı, Olam ve Çovdur ağızlarında Türkiye Türkçesindeki yapının aynısının kullanıldığı görülmektedir.

Ağızların bir kısmında birinci tip şimdiki zaman eki olarak *-AdIr* (Çovdur, Hatap, Eski, Surhı, Düyeçi), *-adı/ -ädi* (Nohur, Hasar, Kıraç, Mukrı) ve *-Adu:r* (Stavropol Türkmenleri) ekleri kullanılmaktadır²³⁸.

Şimdiki zaman kipi, zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Olumsuzu kip ekinden önce *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Näme üçin şol tiken öñi bilen özüne dürtülmeyär? “Niçin o diken önce kendine batırılmıyor?” B. Kerbabayev, SE: 161

—*Biz kerveni bu gice urup bilmeyäris.* “-Biz kervana bu gece saldıramıyoruz.” A. Govşudov, P: 161

Soru şekli de kip ve şahıs ekinden sonra *-mI* soru eki getirilerek yapılır. Yalnız ikinci şahsın teklik ve çokluk çekiminde soru eki kip ekinden sonra şahıs ekinden önce de gelebilir. Bu durumda da genelde ikinci şahsın teklik çekiminde *-sIñ* ekinin *sI* kısmı düşürülür.

—*Lal bolup otursañ bolmayarmı?!* “-Sesini kesip otursan olmuyor mu?” A. Govşudov, P: 92

Göryärmiñ, ol nähili tämiz oğlan bolupdır. “Görüyor musun, o nasıl da temiz bir oğlan olmuş.” B Seytäkov, SE: 165

—*Saglıkmysıñız, oğlanlar? Gurguncamysıñız? Armañ-da! İş-güç bilen nädyäñiz?* “Nasılsınız oğlanlar? İyi misiniz? Yorulmayın ha! İş güçle ne yapıyorsunuz?” A. Atacanov, ÖT: 131

Tablo 2.8. Birinci Tip Şimdiki Zaman Çekimi.

Olumlu		
<i>barya:rın</i>	<i>beryä:rin</i>	<i>söyyä:rin</i>
<i>barya:rsiñ</i>	<i>beryä:rsiñ</i>	<i>söyyä:rsiñ</i>
<i>barya:r</i>	<i>beryä:r</i>	<i>söyyä:r</i>
<i>barya:ris</i>	<i>beryä:ris</i>	<i>söyyä:ris</i>

²³⁷ Berdiyev, Age., s. 161-174.

²³⁸ Berdiyev, Age., s. 175-185; M. Erdem, “Türkmen Türkçesi Ağızlarında Olumlu Şimdiki Zaman Kullanımı”, *Bilig*, 14- Yaz, 2000, s. 62-63.

<i>barya:rsiñiz</i> <i>barya:rlar</i>	<i>beryä:rsiñiz</i> <i>beryä:rlar</i>	<i>söyyä:rsiñiz</i> <i>söyyä:rlar</i>
Olumlu Soru		
<i>barya:rınmı</i> <i>barya:rsiñmı</i> (<i>barya:rmisiñ/barya:rmiñ</i>) <i>barya:rmi</i> <i>barya:rısmı</i> <i>barya:rsiñizmi</i> (<i>barya:rmisiñiz</i>) <i>barya:rlarmı</i>	<i>beryä:rınmı</i> <i>beryä:rsiñmı</i> (<i>beryä:rmisiñ/beryä:rmiñ</i>) <i>beryä:rmi</i> <i>beryä:rısmı</i> <i>beryä:rsiñizmi</i> (<i>beryä:rmisiñiz</i>) <i>beryä:rlarmi</i>	<i>söyyä:rınmı</i> <i>söyyä:rsiñmı</i> (<i>söyyä:rmisiñ/söyyä:rmiñ</i>) <i>söyyä:r</i> <i>söyyä:ris</i> <i>söyyä:rsiñiz</i> <i>söyyä:rlar</i>

Tablo 2.8. (Devam).

Olumsuz		
<i>barmaya:rın</i> <i>barmaya:rsiñ</i> <i>barmaya:r</i> <i>barmaya:ris</i> <i>barmaya:rsiñiz</i> <i>barmaya:rlar</i>	<i>bermeyä:rın</i> <i>bermeyä:rsiñ</i> <i>bermeyä:r</i> <i>bermeyä:ris</i> <i>bermeyä:rsiñiz</i> <i>bermeyä:rlar</i>	<i>söymeyä:rın</i> <i>söymeyä:rsiñ</i> <i>söymeyä:r</i> <i>söymeyä:ris</i> <i>söymeyä:rsiñiz</i> <i>söymeyä:rlar</i>
Olumsuz Soru		
<i>barmaya:rınmı</i> <i>barmaya:rsiñmı</i> <i>barmaya:rmi</i> <i>barmaya:rısmı</i> <i>barmaya:rsiñizmi</i> (<i>barmaya:rmisiñiz</i>) <i>barmaya:rlarmı</i>	<i>bermeyä:rınmı</i> <i>bermeyä:rsiñmı</i> <i>bermeyä:rmi</i> <i>bermeyä:rısmı</i> <i>bermeyä:rsiñizmi</i> (<i>bermeyä:rmisiñiz</i>) <i>bermeyä:rlarmi</i>	<i>söymeyä:rınmı</i> <i>söymeyä:rsiñmı</i> <i>söymeyä:rmi</i> <i>söymeyä:rısmı</i> <i>söymeyä:rsiñizmi</i> (<i>söymeyä:rmisiñiz</i>) <i>söymeyä:rlarmi</i>

2.4.1.1.3.1.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Kısaltılmış Şekli

Birinci tip şimdiki zaman kipini yapan *–ya:r/–yä:r* ekinin sondaki *r* sesi düşürülerek kullanımı özellikle ağızlarda çok yaygındır. Bu yaygın kullanım edebî dilde de yer bulmuş ve şimdiki zaman eki olarak *–ya:/–yä:* eki de gramerlerde yerini almıştır²³⁹.

²³⁹ Söyegov, Age., s. 265; Çarıyarov, Age., s. 23; Kara, Age., s. 120-121.

-ya:/-yā: ekiyle fiilin olumlu, olumsuz, olumlu soru ve olumsuz soru çekimleri –
ya:r/-yā:r ekiyle yapıldığı şekildedir.

Suvan, bizem yuvaş-yuvaş garrayas-ov. “Suvan, biz de yavaş yavaş ihtiyarlıyoruz ha.” Ç. Aytmatov, ET: 23

—*Suvan, biz bagthı bolarmıkak, sen nāhili bor diyip pikir edyāñ, hā?* “-Suvan, biz mutlu olur muyuz acaba, sen nasıl olur diye düşünüyorsun?” Ç. Aytmatov, ET: 8

—*Ya indi oña hiç kim bu hakda hiç haçan hiç zat aytmaz ödyāmisiñ? Nāme atanlıkda dilinden sıpdıran kişi tapılmaz ödyāmisiñ?* “-Ya şimdi ona hiçkimse bu konuda hiçbir zaman hiçbir şey söylemez mi sanıyorsun? Ne yani, birden ağzından kaçırın olmaz mı sanıyorsun? Ç. Aytmatov, ET: 4

—*Nāme, eceñem özüñ yalı yalançdır ödyāmisiñ?* “-Ne, anneni de kendin gibi yalancı mı sanıyorsun?” B. Kerbabayev, SE: 155

Tablo 2.9. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Kısaltılmış Şeklinin Çekimi.

Olumlu	Olumlu Soru	Olumsuz	Olumsuz Soru
<i>gelyä:n</i>	<i>gelyä:nmi</i>	<i>gelmeyä:n</i>	<i>gelmeyä:nmi</i>
<i>gelyä:ñ</i>	<i>gelyä:ñmi</i>	<i>gelmeyä:ñ</i>	<i>gelmeyä:ñmi</i>
<i>gelyä:</i>	<i>(gelyämiñ)</i>	<i>gelmeyä:</i>	<i>(gelmeyämiñ)</i>
<i>gelyä:s</i>	<i>gelyä:mi</i>	<i>gelmeyä:s</i>	<i>gelmeyä:mi</i>
<i>gelyä:ñiz</i>	<i>gelyä:smi</i>	<i>gelmeyä:ñiz</i>	<i>gelmeyä:smi</i>
<i>gelyä:ler</i>	<i>gelyä:ñizmi</i>	<i>gelmeyä:ler</i>	<i>gelmeyä:ñizmi</i>
	<i>gelyä:lermi</i>		<i>gelmeyä:lermi</i>

2.4.1.1.3.1.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin İşlevleri

Konuşulan zamanda gerçekleşen bir işi veya oluşu anlatırken kullanılır.

—*Ey yigit, haysı bağıñ güli sen, haysı çemeniñ bilbili sen, nireden gelip, niräk baryarsın?- diydi?* “-Ey yiğit, hangi bahçenin gülüsün, hangi çimenliğin bülbülüsün, nereden gelip nereye gidiyorsun?, dedi.” ŞG: 130

—*“Yok, men bilyärin. Süri harap boldı”, diyip Saparlı tışgindi.* “Yok, ben biliyorum. Sürü harap oldu.” diyerek Saparlı ürperdi.” B. Seytakov, SE: 110

Edebî eserlerde olay anlatımlarında daha ziyade şimdiki zaman kipi kullanılmaktadır.

Garavul gün yaşanda barıp minara münyär, gün doganda-da gaydyar. Şeydip, altı yıl gullukda duryar, yedinci yıl gadır gicesi guyruklı yıldız ilerden yalpıldap dogyar. “Bekçi güneş battığında gidip minareye çıkar, güneş doğduğunda da döner. Bu şekilde altı yıl hizmet eder, yedinci yıl kadir gecesı kuyruklu yıldız ilerden parlayıp ortaya çıkar” MS: 7

Deyimler, atasözleri ve bilmecelerdeki hareketi anlatmak için kullanılır. Bu tip anlatımlar, Türkiye Türkçesine geniş zaman kipinde aktarılmaktadır.

Bir geyiğin başında kırk kısrağ, /Depişyâr-de, gapışyar. (Kırpık) “Bir kuyunun başında kırk kısrağ, / Hem tepişir hem kapışır. (Kırpık)” THD I: 216

Tiyatro eserlerinde oyuncunun o repliği söylerken yapacağı hareket, şimdiki zaman kipiyle belirtilir.

Gurban. Ol gâmi meñ diycek gâimim dâl, yaşulı, Mümkünmi? /Telefona tarap yüzlenyâr/ “Gurban-O gemi, benim diyeceğim bir gemi değil, ihtiyar. Olabilir mi? (Telefona doğru döner)” A. Mämiliyev, GO: 84

Yigit- Yok men düşemok. Eşidyâñizmi, düşe-mok! /Gidyâr/ “Yiğit – Hayır, ben düşmüyorum. Duyuyor musunuz, düş-mü-yo-rum! (Gider)” A. Mämiliyev, GO: 146

Bilimsel yazılarda kesinlik ifadesi bu zaman kipiyle verilmektedir.

İşligiñ hâzirki zaman şekilleri özleriniñ goşulan işliklerinden añlanıyan gımlıdı-hereketleriñ, vakalarıñ, yagdaylarıñ, umuman sözleyciniñ sözleyen dövründe bolup geçyändigini añladyar. “Fiilin şimdiki zaman ekleri eklendikleri fiillerin bildirdiği iş ve hareketlerin, olayların, durumların genelde konuşanın konuştuğu zamanda gerçekleştiğini anlatır.” M. Söyegov, TDG: 264

E->Ö. Dialekt ve şivelerde ep-esli orna eye bolan bu hadısa köplenç birinci bogunda yüze çıkıyar. “E->Ö. Lehçe ve şivelerde oldukça sık rastlanan bu hadise, çoğunlukla birinci hecede ortaya çıkar.” C. Amansariyev, Türkmen Dialektologiyası: 145

Dil dinamikasında, yagnı sözlenilyän vagtda sözler biri-biri bilen grammatik taydan bağlanışyarlar ve sözlem emele getiryärler. “Dil dinamiğinde yani söylenildiği anda sözcüklerler birbirleriyle gramatik olarak bağlanırlar ve cümleyi meydana getirirler.” TDOS: 20

Geçmiş zamanda olan bir olayı anlatırken inandırıcılığı artırmak, dinleyenleri heyecanlandırmak için şimdiki zaman kipi kullanılır. Bu şekildeki kullanımlara daha ziyade masal ve rivayetlerde rastlanır.

Ertir yene ava gidyärler. Akpamık yene ganlı geyimleri yuvup, nahar tayın edip bukulyar. “Ertesi gün yine ava giderler. Akpamık, yine kanlı kıyafetleri yıkayıp, yemek hazırlayıp saklanır.” THD I: 240

Meniñ görkezmäm boyunça iş alıp bargın! - diyip, vesyet edip, vepat bolyar. “Benim gösterdiğim şekilde işleri hallet!, diye vasiyet edip vefat eder.” MS:11

Geçmişte olmuş, bilinen ya da duyulan, ancak kesinliğinden emin olunan olayları anlatırken bu zaman kipi kullanılır.

*Bu yagdaylar, Nâdir şanıñ imperyası yıkılansoñ, türkmenleriñ nogaylar, galmıklar, gazaklar, Hıva özbekleri tarafından gısılmaları neticesinde **yüze çıkıyar**.* “Bu durumlar, Nadir Şah’ın imparatorluğu yıkıldıktan sonra Türkmenlerin Nogaylar, Kalmuklar, Kazaklar ve Hive Özbekleri tarafından kuşatılmaları sonucunda ortaya çıkar.” M. Durdıyev, Dünyâdeki Türkmenler: 12

*XVIII. asırda frantsuz alımı D. Erbelo oguzlarıñ diñe bir Maverannahra däl, eysem Ceyhun deryasından geçip, Horasan etraplarına-da aralaşandıklarını, olarıñ yerli halkdan öylenendiklerini **belleyär**.* “18. yüzyılda Fransız bilim adamı D. Erbelo, sadece Maveratünnehir’e değil ayrıca Ceyhun nehrinden geçerek Horasan çevresinde de yerleştiklerini, onların yerli halktan kişilerle evlendiklerini belirtiyor.” Türkmen Diliniñ Tarıhı: 8

Yapılmış, gerçekleşmiş bitmiş bir iş, oluş hakkında bilgi verilirken de şimdiki zaman kipinden faydalanılır.

*Sözlüğe alınan şol frazeologizmler gepleşikde nähili ulanıyan bolsa, esasan, şol formada hem **berilyär**.* “Sözlüğe alınan bu deyimler konuşma dilinde nasıl kullanılıyorsa genel olarak da o şekilde veriliyor.” TDFS: 5

*Şeyle kitapça SSSR-de ilkinci gezek **neşir edilyär**.* “Böyle bir kitapçık SSCB’nde ilk kez yayınlanıyor.” M. Durdıyev, Dünyâdeki Türkmenler: 4

Geniş zaman anlatımında kullanımı Türkmen Türkçesinde oldukça fazladır.

*-Ey hoca, hızzmat edeniñ cezası şunuñ yalı **bolyarmı?**-diydi.* “Ey hoca, hizmet edenin cezası böyle olur mu?” dedi.” ŞG: 24

*Bu durmuşda geçen gaydıp **gelmeyär**.* “Bu hayatta geçen geri gelmiyor.” A. Atacanov, ÖT: 212

*Şeyle bir adamlar bolyar — asıl olarıñ işleyşine **seredip doyup bolmayar**.* “Öyle adamlar vardır, asıl onların çalışmasını seyretmeye doyum olmaz.” Ç. Aytmatov, ET: 7

Gelecek zaman anlatımı için de şimdiki zaman kipi kullanılabilmektedir.

*-Jenya, tur. Bar-da suva düşüip gel, şu vagt suv salkın ve derrev ukiñdan **açyar** -diydi.* “-Jenya, kalk. Git de suya gir gel; bu vakit su serindir ve hemen uykunu açar.” B. Seytâkov, SE: 162

*Kerveniñ önünden **çıkıyas**.* “Kervanın önüne çıkacağız.” E. Atayev, ZT: 18

2.4.1.1.3.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipi (Konkret Hâzirki Zaman)

Türkmen Türkçesinde *dur-*, *otur-*, *yat-* ve *yör-* yardımcı fiilleri, şimdiki zaman anlatımı için kullanılmaktadır. Yalnız bu yardımcı fiiller yalın şekilleriyle değil *-Ir/-Ur* geniş zaman ekini almış şekliyle şimdiki zamanı anlatma işlevini üstlenmiştir. *-Ir/-Ur* geniş zaman ekini alan bu yardımcı fiillerde, *r* sesiyle biten iki hecenin yan yana

gelmesiyle hece düşmesi olmuş ve bu yüzden orta hecesindeki ünlü uzamıştır (*dur-ur->du:r, otur-ur->otu:r, yatır-ır->yatı:r, yör-ür->yö:r*)²⁴⁰. Sonuçta ikinci tip şimdiki zaman kipi, –*Ip* zarf fiil ekini almış asıl unsur olan fiil ile *du:r, otı:r, yatı:r* ve *yö:r* yardımcı fiillerinin birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Gözel ece eliniñ yumşak ayası bilen oglunuñ çekgesindäki yaraları, horlanıp gısılan hem-de tüy basan yañaklarını sıpalaştırıp dur. “Gözel anne, avucunun içiyle oğlunun elmacık kemiğindeki yaraları, zayıflamış ve sakalları çıkmış yanaklarını okşuyor.” H. Meläyev, Pt: 208.

-Hä, Övez han, bu yerde näme işläp yatırsıñ? “-Hey, Övez Han, burada ne işle uğraşıyorsun?” G: 219

Vagt bolsa gidip baryar, men bolsa nämeden başlacagımı bilmän, şol yaydanıp yörün. “Zaman ise akıp gidiyor, bense nereden başlayacağımı bilmeden böyle kararsız kalıyorum.” Ç. Aytmatov, ET: 5

Soltan näme maslahat sorasa, akıldar oña nagt cogap berip otur. “Sultan ne akıl danışırsa akıllı ona hemen cevap veriyor.” MS:15

Bu şekilde şimdiki zaman anlatımı Oğuz grubu lehçeleri arasında sadece Türkmen Türkçesinde görülmektedir. Ancak, diğer Türk lehçelerine bakıldığında Özbek, Uygur²⁴¹, Kazak²⁴², Kırgız²⁴³, Karakalpak, Altay, Hakas, Tuva²⁴⁴ lehçelerinde de şimdiki zaman kipi için bu birleşik yapılar kullanılmaktadır.

Ağızlarda ikinci tip şimdiki zaman kipinin kullanımı çeşitlidir. Teke, Salır, Alili, Ärsarı, Sarık, Sakar, Olam, Mürçe, Ata, Garadaşlı, Yemreli ağızlarında edebî dildeki yapılar kullanılırken Gökleñ; Yomut ağzının batı kolunda yardımcı fiillerin sonundaki *r* ünlüsü düşmüş *du:, otı:, yatı:, yö:* şekilleri (Göklen *du:n, otı:ñ, yatı:, yö:, otı:rık, du:ñız, yö:le*, Yomut ağzında *du:s, otı:s, yatı:s, yö:s* çokluk 1. şahıs çekimi hariç Gökleñ ağzındaki gibi), Nohur, Hasar, Änev, Kıraç, Mukrı, Surhı, Düyeçi ağzlarında bu yardımcı fiillerin –*Ip* zarf-fiil eki almış şekilleri olan *durup, oturıp, yatıp, yörüp* şekilleri (Nohur *oturupmän, durupsän, yatıpdı, oturıpmız* çekimleri, Kıraç ağzında *oturupde, durupde, yatıpdı* 3. teklik şahıs çekimi hariç Nohur ağzındaki çekimin aynısı) görülmektedir. Bir de Salır, Gökleñ, Sakar ve Yomut ağızlarında *yatı:r* yardımcı fiilinin

²⁴⁰ Çarıyarov, Age., s. 36; Söyegov, Age., s. 269.

²⁴¹ Öztürk, Age., s. 138-139.

²⁴² Koç, Doğan, (Ed. A. Bayniyazov), *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 260-263.

²⁴³ Çengel, Age., s. 219-220.

²⁴⁴ Uygur, C.V, “Karakalpak Türkçesi”, (Ed. A.B. Ercilasun), Age., s. 588; Güner Dilek, F, “Altay Türkçesi”, Age., s. 1048-1049, Arıkoğlu, E, “Hakas Türkçesi”, Age., s. 1114, Arıkoğlu, E, “Tuva Türkçesi”, Age., s. 1190.

önündeki asıl fiil, zarf-fiil eki aldığında *yatı:r*'ın ilk sesi *y* öndeki zarf-fiil ekinin *p* sesine benzeyerek *batı:r* ve *batı:* olur (*düşüp batı:r, yazıp batı:*)²⁴⁵.

Türkmen Türkçesi edebî dilinde ikinci tip şimdiki zaman kipinin olumsuz şekli yoktur. Bununla birlikte ağızlarda bu zaman kipinin olumsuzu *du:r, otı:r, yatı:r, yö:r* fiillerine –*An* sıfat fiil eki eklenip *yok* sözcüğüyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapıyla karşılanmaktadır. Ağızlarda bu birleşik yapının bazı ses değişimlerine uğradığı görülmektedir: Gökdepe- *durona:k*, Mehin- *durano:k*, Farap- *duranyo:k*, Teke- *yö:röma:k* vs.²⁴⁶

İkinci tip şimdiki zaman kipi yapısında bulunan zarf-fiil eki, ünlüyle biten bir fiile eklendiğinde fiilin sonundaki ünlüyü uzatır; *a* sesini *a:*'ya, *e* sesini *ä:*'ye çevirir. Şahıs ve soru ekleri fiilin zamanını ve sürekliliğini gösteren *du:r, otı:r, yatı:r, yö:r* fiiline getirilerek çekim yapılır. İkinci tip şimdiki zaman ekinin edebî dilde olumsuz yapıda kullanımı yoktur.

–*Dur! Nirä baryarsıñ, gicäniñ yarımında bu goyunlarıñ ortasında näme işläp yörsüñ?!- diyip, yañkınıñ yakasından tutyar.* “–Dur! Nereye gidiyorsun, gecenin yarısında bu koyunların ortasında ne yapıyorsun?, diye gelenin yakasına yapışır.” MS:8

Soru şekli, –*mI* soru eki şahıs ekinden sonra getirilerek yapılır.

–*Bay-bov, siz hälem maslahatda gezip yörsüñizmi?* “–Yahu siz hâlâ sohbet mi ediyorsunuz?” G: 373.

—*Sen garaşıp oturmıñ?* “Sen bekliyor musun?” A. Govşudov, P: 424

Tablo 2.10. İkinci Tip Şimdiki Zaman Çekimi.

Olumlu			
<i>yatıp du:run</i>	<i>yazıp otı:rın</i>	<i>oka:p yatı:rın</i>	<i>gelip yö:rün</i>
<i>yatıp du:rsuñ</i>	<i>yazıp otı:rsuñ</i>	<i>oka:p yatı:rsuñ</i>	<i>gelip yö:rsuñ</i>
<i>yatıp du:r</i>	<i>yazıp otı:r</i>	<i>oka:p yatı:r</i>	<i>gelip yö:r</i>
<i>yatıp du:rus</i>	<i>yazıp otı:ris</i>	<i>oka:p yatı:ris</i>	<i>gelip yö:rüs</i>
<i>yatıp du:rsuñız</i>	<i>yazıp otı:rsuñız</i>	<i>oka:p yatı:rsuñız</i>	<i>gelip yö:rsuñ</i>
<i>yatıp du:rlar</i>	<i>yazıp otı:rlar</i>	<i>oka:p yatı:rlar</i>	<i>gelip yö:rlar</i>

²⁴⁵ Berdiyev, Age., s. 190, 193-196.

²⁴⁶ Berdiyev, Age., s. 192.

Olumlu Soru			
yatıp du:runmı	yazıp otı:runmı	oka:p yatı:runmı	gelip yö:rün
yatıp du:rsuñmı	yazıp otı:rsuñmı	oka:p yatı:rsuñmı	gelip yö:rsuñ
yatıp du:rmı	yazıp otı:rmı	oka:p yatı:rmı	gelip yö:r
yatıp du:rusmı	yazıp otı:rismı	oka:p yatı:rismı	gelip yö:rüs
yatıp du:rsuñızrmı	yazıp otı:rsuñızrmı	oka:p yatı:rsuñızrmı	gelip yö:rsuñ
yatıp du:rlarmı	yazıp otı:rlarmı	oka:p yatı:rlarmı	gelip yö:rlar

2.4.1.1.3.2.1. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin İşlevleri

Konuşulduğu sırada yapılmakta olan ve yapılmaya devam edileceği düşünülen hareketi bildirmek için kullanılır.

—Yeri, bolyar-da onda, golayrak otur-da, naharıñı ediñ öñem bir çakdan bāri **sovap dur-** diyip, onuñ günäsini geçyān terzde hüñürdedim. “İyi, tamam o zaman; yaklaş otur da yemeğini ye; ne zamandan beri soğuyor, diyerek onun suçunu affeder şekilde homurdandım.” Ç. Aytmatov, ET: 12

Her kimi görsen, Garıp diyip, sınandan **asılıp yörsüñ**, meni goyber ahırı — diyip, dutarını alıp, Şasenemiñ toyuna ugradı. “Her kimi görsen ‘Garıp’ deyip peşine takılıyorsun, beni bırak artık, deyip dutarını alarak Şasenemin düğününe gitti.” ŞG:152

Ol bir gün çölde odun **kövlüp yörkü**, bir ulı omçanıñ düybünden yedi hum gızıl çıkan. “O, bir gün çölde odun kırırken büyük bir ağacın dibinden yedi küp altın çıkmış.” ŞG:152

2.4.1.1.3.3. Üçüncü Tip Şimdiki zaman Kipi (Hâzirki-Öten Zaman)

Türkmen Türkçesinde yalnız olumsuz çekimi bulunan bu şimdiki zaman kipi, –An sıfat-fiil eki üzerine iyelik eki almış fiille yok sözcüğünün birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapıyla ifade edilir. Yalnız, bu birleşme olurken sıfat-fiil ekinin sondaki *n* sesi, iyelik ekinin baştaki ünlüsü ve yok sözcüğünün *y* sesi düşer: *al-an+ım yok* -> *ala(n)+(ı)m+(y)ok* -> *alamo:k*, *işle-en+iñ yok* -> *işlä:(n)+(i)ñ+(y)ok* -> *işlä:ño:k*²⁴⁷. Örneklerde de görüldüğü gibi ünlüyle biten fiillere –An sıfat-fiil eki getirildiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar. Ayrıca *yo:k* sözcüğünün kendi uzunluğu olması sebebiyle ortaya çıkan yapıdaki *o* sesi uzun telaffuz edilir.

*Yüregime hovul düşüp, dünyä **sıgamok**.* “Yüreğime korku düşmüş, dünyaya sığmıyorum.” H. Meläyev, Pt: 207

²⁴⁷ Çarıyarov, Age., s. 56.

Sen-ä, umumanam, adamıñ gövñüne degmegi halañok. “Sen de genel olarak insanları incitmeyi sevmiyorsun.” A. Atacanov, ÖT: 139

Hatam hiç kesellänok, acıganok, suvsanok, üşänok, ıssılanok, şol gidip otır, gidip otır. “Hatam hiç hastalanmıyor, acıkmıyor, susamıyor, üşümüyor, terlemiyor, o gidiyor gidiyor.” THD II: 58

Näme üçin maña sen hakda hiç zat aydanoklar? “Niçin bana senin hakkında hiçbir şey söylemiyorlar?” A. Atacanov, ÖT: 140

Türkmen Türkçesi dışındaki diğer Oğuz lehçelerinde bu yapıya rastlanmamaktadır. Ama Özbek ve Uygur Türkçelerinde fiile –*gAn* eklenip olumlusu *bar*, olumsuzu *yok* sözcüğüyle yapılan (Özbek: *yıgläganım bâr* “ağladım”, Uygur: *yazginiñ yok* “yazmıyorsun”) ancak görülen geçmiş zaman anlatmak için kullanılan şekiller görülmektedir²⁴⁸. Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde –*gAn* eki getirilmiş fiille *joq* ya da *emes* sözcükleri birlikte (*barğan joqpın* “gitmedim”, *barğan emessiñ* “gitmedin”)²⁴⁹, Kırgız Türkçesinde yine –*Gan/-GOn* sıfat-fiil eki almış fiille *cok* ve *emes* sözcükleri birlikte (*aytkan cokmun* “söylemedim”, *külgön cokpuz* “gülmedik”)²⁵⁰ görülen geçmiş zaman kipinin olumsuzu için kullanılmaktadır. Bu da bize Türkmen Türkçesindeki üçüncü tip şimdiki zaman kipinin Güneydoğu ve Kuzeybatı Türk lehçelerinden alınmış geçmiş zaman yapısının şimdiki zaman anlatımı için kullanılması sonucu ortaya çıktığını düşündürmektedir.

Ağızlarda ise bu yapının sondaki *yok* sözcüğünün *y* sesi düşürülmemiş şeklinin kullanıldığı (Olamsurhı: *duranyo:k*, Hatap: *oturanyo:k*) ya da bu yapının –*o:k* olan kısmının –*a:k* yapıldığı (Teke: *yö:röñza:k*, Yomut: *yö:rena:kla*)²⁵¹, teklik birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin ikizleştiği (Sarık: *alammo:k*, *alañño:k*)²⁵² şekillere rastlanmaktadır.

Üçüncü tip şimdiki zaman kipinde şahıs çekimi, yapının içindeki iyelik ekiyle yapılmaktadır. Ayrıca çokluk birinci ve ikinci şahıs çekimlerinde şahıs bildiren eklerdeki *ı* ve *i* sesleri bazen konuşma dilinde düşürülmekte hatta bu şekilde edebî dilde de kullanıldığı görülmektedir²⁵³.

²⁴⁸ Öztürk, Age., s. 113.

²⁴⁹ Koç, Doğan, Age., s. 254.

²⁵⁰ Çengel, Age., s. 211.

²⁵¹ Berdiyev, Age., s. 192,

²⁵² Çarıyarov, Age., s. 57.

²⁵³ Söyegov, Age., s. 272.

Ne ärim, ne-de men, hiç birimiz gözüne görnüp bilemzok. “Ne kocam ne de ben, hiçbirimiz, gözüne görünemiyoruz.” A. Govşudov, P: 364

Mıradıñ dodakları bir az kemşerse-de, barmakları stoli dırmaşdırsa-da, gözlerinden yaş çıkanok. “Mırad’ın dudakları biraz titrese de, tırnakları masayı tırmalasa da gözlerinden yaş çıkmıyor.” B. Kerbabayev, SE: 48

Soru şekli ise soru ekinin bu yapıda çekimlenmiş fiilin sonuna eklenmesiyle yapılır.

Professor henizem Siriyadan gelenokmı? “Profesör henüz Suriye’den dönmedi mi?” A. Atacanov, ÖT: 228

-Göreñokmı? Tüzäni salyan, köñäñi çıkaryan, arasında-da duşman avlayan, üç işi birden bitiryän. “-Görmüyor musun? Yeniye yolluyorum, eskiyi çıkarıyorum, arada da düşman avlıyorum; üç işi birden yapıyorum.” MS:11

Äziz. Gunça, bu mazarlar kimiñki, bileñokmı? “Aziz- Gunça, bu mezarların kime ait olduğunu bilmiyor musun?” A. Mämiliyev, GO: 126

Tablo 2.11. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Çekimi.

Olumsuz	
<i>baramo:k</i>	<i>işlä:mo:k</i>
<i>baraño:k</i>	<i>işlä:ño:k</i>
<i>barano:k</i>	<i>işlä:no:k</i>
<i>baramızo:k/ baramzo:k</i>	<i>işlä:mızo:k/ işlä:mzo:k</i>
<i>barañızo:k /baraño:zo:k/</i>	<i>işlä:ñızo:k /işlä:ño:zo:k/</i>
<i>barano:klar</i>	<i>işlä:no:klar</i>
Olumsuz Soru	
<i>baramo:kmı</i>	<i>işlä:mo:kmı</i>
<i>baraño:kmı</i>	<i>işlä:ño:kmı</i>
<i>barano:kmı</i>	<i>işlä:no:kmı</i>
<i>baramızo:kmı/ baramzo:kmı</i>	<i>işlä:mızo:kmı/ işlä:mzo:kmı</i>
<i>barañızo:kmı/ baraño:kmı</i>	<i>işlä:ñızo:kmı/ işlä:ño:kmı</i>
<i>barano:klarmı</i>	<i>işlä:no:klarmı</i>

2.4.1.1.3.3.1. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin İşlevleri

Konuşulan anda yapılan bir hareketi ya da o andaki durumu bildiren hareketi anlatmak için kullanılır. Bu işlevi birinci tipteki şimdiki zaman kipinin ilk işlevine benzer.

-Yeri oğlan, nireden gelyäň? Çerkez garılcık ses bilen cogap berdi: -Men-ä hiç yerdenem **gelemok**. “-Hey oğlan, nereden geliyorsun? Çerkez, kısık bir sesle cevap verdi: -Ben hiçbir yerden gelmiyorum.” B. Kerbabayev, SE: 119

Sapar. Hanı, sen dur. Yaşkamıň, Maşkamıň **bilemok**, yöne ayt traktor becerip, maşın sürüp bilyäňmi? “Sapar- Hele sen dur. Yaşka mısın, Maşka mısın bilmiyorum; sadece söyle, traktör tamir edip araba sürebiliyor musun?” A. Mämiliyev, GO: 13.

Konuşulan zamandan önce yapılmamış olan hareketi göstermek için kullanılır. Yani yukarıda da belirtilmiş olan diğer Kuzey ve Doğu lehçelerindeki gibi görülen geçmiş zamanı anlatma işlevi vardır.

-Galat aydyaň doňuz oğlu! Seniň eşegiň hınçgıranına heniz çay içim salınam **geçenok**. “-Yalan söylüyorsun domuzun oğlu! Senin eşeğinin anırmasından bu yana bir çay içimi zaman bile geçmedi.” B. Kerbabayev, SE: 120

Professor henizem Siriyadan **gelenokmı**? “Profesör henüz Suriye’den dönmedi mi?” A. Atacanov, ÖT: 228

Bu tip şimdiki zaman ekinin, gelecek zaman anlatımı için de kullanıldığı görülmektedir.

-Ol öz arzuwına yetmese, **rahatlanıp bilenok**, maňa-da **gün berenok**. “-O kendi arzusunu gerçekleştirmezse rahatlayamayacak, bana da rahat vermeyecek.” B. Kerbabayev, SE: 47.

2.4.1.1.4. Geniş Zaman (Nämälim Gelcek Zaman)

Türkmen Türkçesi gramerlerinde geniş zaman kipi, gelecek zaman başlığı altında anlatılmakta ve *nämälim gelcek zaman* terimiyle karşılanmaktadır²⁵⁴. Terimden de anlaşılacağı üzere geniş zaman belirsiz gelecek zaman olarak ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesi hariç diğer lehçelerde geniş zaman kipi, gelecek zamanın belirsiz şekli olarak incelenmiştir.

Türkmen Türkçesinde *-r* ve *-Ar* ekiyle yapılan geniş zaman kipi Türkiye Türkçesinde *-r*, *-(I)r/ -(U)r* ve *-Ar* (*gelir, bozar*) ekleriyle yapılırken²⁵⁵, Azerbaycan

²⁵⁴ Azimov, HZTD, s. 383, Söyegov, Age., s. 274; H. Bayliyev, Age., s. 86; Çarıyarov, Age., s. 79.

²⁵⁵ Korkmaz, TTG, s. 637.

Türkçesinde *-(y)ar/ -(y)är (gelär)* ekleriyle²⁵⁶, Gagavuz Türkçesindeyse *-r, -(I)r/-(U)r* ve *-Ar (gelir)* ekleriyle²⁵⁷ yapılmaktadır.

XVIII.-XIX. yüzyıl Türkmen edebiyatında geniş zaman eki olarak *-(I)r/-(U)r* dar ünlülü şekilleri de kullanılmıştır²⁵⁸. Yine bu dönem eserlerinde *-Ar* ekini almış olan fiilin şahıs çekimi, ardından şahıs zamiri getirilerek yapılır. Ayrıca geniş zaman eki almış olan fiile *-Am* 1. teklik şahıs eki getirilerek de geniş zaman çekimi yapıldığı görülmektedir.

*Eger ki hiç isem, sana **geler men**,
Hoşk istihan isem, **gana gelir men**,
Murda-yi sed-sal isem, **cana gelir men**,
Bolsaydı bezm içre bir yada salmak.*

*Yara yaraşar sürmeçe,
Sıpatın **söylärem** ança,
Lebi şeker, agzı gunça,
Zülpi garadan ayrıldım.*

“Eğer ki, hiç isem sana gelirim,
Kuru kemik isem kana gelirim,
Yüz yıllık ölü isem, cana gelirim
Olsaydı meclis içinde bir akla
düşüren.” M I: 31

“Yâre yakışır sürme,
Sıfatını söylerim anca,
Lebi şeker, ağzı gonca,
Zülfü karadan ayrıldım.” M I: 43

Türkmen Türkçesi ağızlarında geniş zaman eki olarak *-ar, -er, -är, -ır, -ir, -or, -ur, -ür* ve *-r* ekleri görülür. *-ar* ve *-er* neredeyse bütün ağızlarda yuvarlak ünlülü olamayan ve ünsüzle biten bütün fiillere eklenir: *aydar* (Sayat), *gider* (Bäherden). Nohur, Änev, Hasar, Kıraç ve Mukrı ağızlarında *-er* yerine *-är* ekinin kullanıldığı görülür: *gölär* (Nohur), *gelär* (Farap). *-or* ve *-ör* eklerine ise Teke, Yomut, Gökleñ, Salır, Sarık, Alili, Yemreli ağızlarında ve Karakalpakistan Türkmenlerinin ağzında ünsüzle biten ve yuvarlak ünlülü olan fiillerde rastlanır: *görör* (Gökdepe), *sürör* (Köneürgenç), *bolor* (Çendir, Kaka). *-ır* ve *-ir* ekleri de Gökleñ, Sarık, Olam, Çovdur, Ärsarı, Sakar, Nohur ve Änev ağızlarında kullanılır. Bu ekler, düz ünlülü tek heceli fiillere ve son hecesinde yuvarlak ünlü bulunmayan çok heceli fiillere getirilir: *alırın* (Garrıgala), *bilir* (Halaç), *yaraşır* (Manış). Çovdur, Nohur, Ärsarı ağızlarında yuvarlak ünlülü tek heceli fiillere ve son hecesinde yuvarlak ünlü olan ve sessiz harfle biten fiillere *-ur* ve *-ür* ekleri getirilir: *bolur, görür* (Çovdur)²⁵⁹.

²⁵⁶ Budagova, Age., s. 342.

²⁵⁷ Özkan, Age., s. 145.

²⁵⁸ Çarıyarov, Age., s. 86.

²⁵⁹ Berdiyev, Age., s. 197-199.

Geniş zaman eki -Ar, ünlüyle biten fiillere getirildiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar. Bunun sebebi Türkmen Türkçesinde y kaynaştırma ünsüzünün kullanılmaması ve iki ünlü yan yana geldiğinde ikincil uzunlukların ortaya çıkmasıdır. *a* sesi sadece uzar ve *a:* olurken *e* sesi hem uzar hem de *ä* sesine dönüşerek *ä:* olur: *oka-ar -> oka:r, doka-ar -> doka:r, işle-er -> işlä:r, çöple-er -> çöplä:r*.

-Yok. ballım yok!.. Görgüli dünyäniň yaşı, eşretli dövrüň garrısı bolan eneňiziň keşbi diňe gara yere dulananda **üytgär**. “-Yok, Ballım yok!.. Cefakar dünyanın genci, mutlu devrin ihtiyarı annenizin yüzü sadece kara toprağa girdiğinde değişir.”

B. Kerbabayev, SE: 58

Türkmen Türkçesinde geniş zaman ekinin getirilmesiyle yukarıda bahsedilenlerin haricinde başka ses olayları da ortaya çıkmaktadır. Genelde sonu *l, r, y* sesleriyle biten bazı tek heceli fiillere ve *r* sesiyle biten çok heceli fiillere geniş zaman eki getirildiğinde hece yutulması sonucu ünlü uzaması durumu ortaya çıkar. Bu ünlü uzaması durumu her ünlü ses için aynı şekilde olmaz; kimi sadece süre olarak uzarken kimi hem şekil değiştirir hem de uzunluk kazanır. Fiilin düşen son sesinden önce gelen *a, ı, i, o* ünlüleri, şekil değiştirmeksizin uzarken (*aldır-ar -> aldı:r, getir-ir -> geti:r, bol-ar -> bo:r, diy-er -> di:yr, iy-er -> i:yr*) *e, u, ü* sesleri hem şekil değiştirir hem de uzarlar. *u -> ı:, ü -> i:* (*yumur-ar -> yumu:r, öldür-er -> öldi:r*) olur. Çoğunlukla *e -> ä:* olur bazı sözcüklerde de *e -> i:* olur (*dönder-er -> döndä:r, gider-er -> gidi:r*)²⁶⁰. Geniş zaman çekiminde karşılaşılan bu durum ağızlarda tipiktir²⁶¹ ve edebî dilde de sıkça görülmektedir.

Onsoň, hay diymänem agtıklarımız peyda bor. “Ondan sonra ha demeden torunlarımız olur.” Ç. Aytmatov, ET: 22

«Ağzı bire taňrı **biyr**, ağzalanı **gaňrıbiyr**» diyen nakıl bardır. “Geçimliye Allah verir, geçimsizden alıverir, diye bir atasözü vardır.” B. Kerbabayev, SE: 211

*Kethudalık gözle yoldur,
Gaygı garrıdar, gam öldür,
Yigitlik bir kızıl güldür,
Solayın diyseň, öylengin.*

“Kethudalık güzel yoldur,
Kaygı yaşlandırır, gam öldürür,
Yigitlik bir kızıl güldür,
Solayım diyorsan, evlen” M I: 33

Sonu sert sessizle biten fiillere -Ar geniş zaman eki getirildiğinde sondaki sert sessizlerin yumşadığı görülür: *düzet-er -> düzeder, işlet-er -> işleder*.

—Az vagt alňasama, inha onuň kimdigini öz gözüň bilen görersiň, onuň gazaply buyruklarını öz gulagıň bilen **eşidersiň**. “-Dur bir acele etme, işte onun kim

²⁶⁰ Çarıyarov, Age., s. 94-96.

²⁶¹ Berdiyev, Age., s. 200.

olduğunu kendi gözünle görürsün, onun acımasız emirlerini kendi kulağınla işitirsin.” H. Melâyeve, Pt: 26

Olumsuz çekimi Türkiye Türkçesinden biraz farklıdır. Birinci ve ikinci şahısların teklik ve çokluk çekimlerinde *-mAr*, üçüncü şahsın teklik ve çokluğunda *-mAz* olumsuzluk eki kullanılır. Ayrıca teklik birinci şahsın olumsuz çekiminde *-mAr-In* olan yapının kısaltılarak *-mAn* şeklinde, kısa ünlülü şekilde kullanılışı da mevcuttur.

Yok, cigi, bu gezek siziñkä barıp bilmeris. “Yok, kardeşim, bu defa sizinkine gelemeyiz.” E. Atayev, ZT: 20

Özem birem armanı-yadamanı bilmezdi — beyle işe çulum adamı añsat-añsat tapaymarsıñ. “Kendisi bir kez bile yorulma bıkmı bilmezdi; böyle işine gayretli adamı kolay kolay bulamazsın.” Ç. Aytmatov, ET: 7

Olar nâçe sermenseler sermenibersinler, hiç hili uç çıkarıp bilmezler. “Onlar, ne kadar araştırırlarsa araştırırlar, hiçbir şekilde ipucu bulamazlar.” E. Atayev, ZT: 9

Bir kesbi bar hor bolmaz. “Bir işi olan geçim sıkıntısı çekmez.” TA: 35

XVIII.-XIX. yüzyılları arasında yazılmış olan edebî eserlerde olumsuzluk eki *-mAz*’in üçüncü şahsın dışındaki şahıslar için de kullanıldığı görülmektedir²⁶². Yine eski edebiyat ürünlerinde bu eki *-mAs* yapısında görmek de mümkündür²⁶³. XVIII.-XIX. yüzyıl eserlerinde görülen bir diğer olumsuzluk yapısı da *-mAnAm*’dir. Bu yapının daha ziyade teklik birinci şahsın olumsuz çekiminde kullanıldığı görülmektedir; ancak, diğer şahıslar için kullanıldığını gösteren örnekler de bulunmaktadır. *-mAr-In hem -> -mAn hem -> -mAnAm* şeklinde bir gelişim sonucu ortaya çıktığı savunulan bu ek²⁶⁴, günümüz edebî dilinde kullanılmamaktadır.

*Dözmenem, doymanam, durmanam, ey yar,
Bu sakı dövründe içmeyin camım.
Camı-mey sundurğıñ görmesin agyar,
Gelmenem aklıma görmeyin kamım.*

“Dayanmam, doymam, durmam ey yar,
Bu saki devrinde içmeyeyim kasemi,
Şarap kasesi sunduğunu görmesin
gayrı,
Gelmem aklıma görmeyeyim,
dileğim.”

M 1: 40

*Çıkmanam zından içinden, men yasavul bent olup,
Galdırır men gollarımı zülpten bir tar yolup...*

“Çıkmanam zından içinden, ben gardiyan bent olup,
Kaldırırım kollarımı zülüften bir tel yolup...”

²⁶² Çarıyarov, Age., s. 106.

²⁶³ Söyegov, Age., s. 274.

²⁶⁴ Çarıyarov, Age., s. 111-112.

MN: 55

*Dünyäge adamıñ hiç gözi **doymas**,
Her kişi lap bilen ilgeri **bolmas**,
Her adamıñ häsiyeti bir **bolmas**,
Gılıcında, tilde, sözde bellidi.*

“Dünyaya insanın hiç gözü doymaz,
Herkes övünerek ileri gitmez,
Her insanın karakteri bir olmaz,
Kılıcında, dilde, sözde bellidir.”

M II: 183

Soru şekli geniş zaman ekiyle çekimlenmiş fiilin sonuna –*mI* soru eki getirilerek yapılır. Yalnız teklik ve çokluk ikinci şahıs –olumlu ve olumsuz- çekimlerinde soru eki şahıs ekinden önce gelebilir. Hatta bu durumda şahıs eki –*sIñ* ve –*sIñIz* eklerinin *sI* kısmının düşürülerek kullanıldığı görülür.

*Öyüñize barsam, mıhman **alarmısıñız**?* “Evinize gelsem misafir eder misiniz?”

MS:14

*Çagalar **diyermin**, garrı-gurtular **diyermin**, yok kişi yok.* “Çocuklar mı dersin, ihtiyarlar mı dersin olmayan yok.” Ç. Aytmatov, ET: 35

*-Keygim, Soltansöyün patıšanuñ dünyäde yeke-täk bir arzuı bar bolsa, onuñ amala aşmagı hem diñe saña bağılı bolsa sen onuñ için merhemet goluñı **uzadarmıñ**?!- diyyärler.* “-Güzel kızım, Sultansöyün sultanın dünyada tek bir arzusu olsa onun gerçekleşmesi de sadece sana bağılı olsa sen onun için yardım elini uzatır mısın?, derler.” MS: 22

Tablo 2.12. Geniş Zaman Çekimi.

Olumlu	
<i>yakarın</i>	<i>çöplä:rin</i>
<i>yakarsıñ</i>	<i>çöplä:rsiñ</i>
<i>yakar</i>	<i>çöplä:r</i>
<i>yakarıs</i>	<i>çöplä:ris</i>
<i>yakarsıñız</i>	<i>çöplä:rsiñiz</i>
<i>yakarlار</i>	<i>çöplä:rlar</i>
Olumlu Soru	
<i>yakarınmı</i>	<i>çöplä:rinmi</i>
<i>yakarsıñmı</i>	<i>çöplä:rsiñmi</i>
<i>(yakarmısıñ/yakarmıñ)</i>	<i>(çöplä:rmisiñ/çöplä:rmiñ)</i>
<i>yakarmı</i>	<i>çöplä:rmi</i>
<i>yakarısım</i>	<i>çöplä:rismi</i>
<i>yakarsıñızımı (yakarmısıñız)</i>	<i>çöplä:rsiñizmi (çöplä:rmisiñiz)</i>
<i>yakarlarmı</i>	<i>çöplä:rlarmi</i>

Olumsuz	
yakmarın (yakman)	çöplemerin (çöplemen)
yakmarsıñ	çöplemersiñ
yakmaz	çöplemez
yakmarıs	çöplemeris
yakmarsıñız	çöplemersiñiz
yakmazlar	çöplemezler
Olumsuz Soru	
yakmarınmı (yakmanmı)	çöplemerinmi (çöplemenmi)
yakmarsıñmı	çöplemersiñmi
(yakmarmısıñ/ yakmarmıñ)	(çöplemermisiñ/çöplemermiñ)
yakmazmı	çöplemezmi
yakmarısım	çöplemerismi
yakmarsıñızım (yakmarmısıñız)	çöplemersiñizmi (çöplemermisiñiz)
yakmazlarmı	çöplemezlermi

2.4.1.1.4.1. Geniş Zaman Kipinin İşlevleri

Geniş zaman kipi, Türkmen Türkçesinde çoğunlukla konuşulan zamandan sonra gerçekleşecek ya da tam söylendiği zamanda gerçekleşmesi beklenen hareket ve durumlar için kullanılır:

-Anha Borcagıñ özi geldi. Galanını size onuñ özi gürrüñ **berer!** “-İşte Borcak’ın kendisi geldi. Kalanını size kendisi anlatır!” B. Kerbabayev, SE:67

—Elbetde, siz islä hökümetiñizi gurup, yurdu isledigiñizçe **dolandırıp bilersiñiz**, yöne ertir siziñ goşuniñiz üçin adam **gerek bolar**, goşuna azık ve gayrı üpcünçilikler üçin zat gerekdir. “-Elbette, siz istediğiniz hükümeti kurup ülkeyi istediğiniz gibi yönetebilirsiniz; ancak, yarın sizin ordunuz için adama ihtiyaç olur, orduya yiyecek ve diğer tedarikler için bir şeyler gerek olur.” H. Meläyev, Pt: 128

Bir işin, durumun kesinlikle gerçekleşeceğinden emin olduğu durumlarda geniş zaman kipi kullanılır:

-Batır aga, hey, onuñ bilen hem güç deñeşdirip bolarmı? Ol seni bir zarbada para-para **eder**. “Hey Batır Ağa! Hiç onunla da güç yarışına girilir mi? O seni bir vuruşta parça parça eder.” B. Kerbabayev, SE:274

İndi gallanı çaltracık yıgnacak bolmalı, garıñ astıñda **galar**. “Şimdi ekini çabucak toplamalıyız, yoksa karın altında kalır.” Ç. Aytmatov, ET: 29

Güçlü tahmin bildiren ifadelerde geniş zaman kipi kullanılır:

Çakılık **bolar**, hökman **bolar**. “Davet olur, mutlaka olur.” E. Atayev, ZT: 15

-Zıyanı yok, ece. Mıhman bu gice bizde **yatar**. Sen ala-garañkıda turup, bir-iki tamdır çörek **bişirersiñ**. Şeyle dälmi? “-Zıyanı yok, anne. Misafir bu gece bizde

yatar. Sen sabaha karşı kalkıp bir iki tandır ekmek pişirirsin. Öyle değil mi?” B. Kerbabayev, SE:131

Gelecekte kesin olarak yapılması planlanan işler için geniş zaman kipi kullanılır:

-*Sen maña maslahat berme-de, bar-da şol gelniñ ärine maslahat ber. Men ol gelni hökman **aların**.* “-Sen bana öğüt vereceğine git de o gelinin kocasına öğüt ver. Ben o gelini mutlaka alırım.” B. Kerbabayev, SE: 299

*Şu golayda aydım aytsañ, seni diñlemäge hökman **bararın**.* “Bu yakınlarda şarkı söylersen seni dinlemeye mutlaka gelirim.” E. Atayev, ZT: 15

Bütün zaman dilimlerini kapsayan yargıları, tabiat kanunlarını vs. anlatmak için geniş zaman kipi kullanılır. Atasözlerinde de bu zaman kipi görülür:

-*Adam bolmadık yerinde siñek **bolmaz!***- diyipdir. “-İnsan olmayan yerde sinek olmaz!, demiştir.” B. Kerbabayev, SE: 300

-*Ay, Göroğlu, “Bir yazıkdan är **ölmez**, hiç yazıksız är **bolmaz**” diyipdirler...* “-Hey Köroğlu, ‘Bir kabahatten er ölmez, hiç kabahatsiz er olmaz.’ demişler. G: 22

*Mal köpelse, bereket **artar**, molla köpelse-ayat.* “Mal artarsa bereket artar, molla artarsa ayet.” TA: 105

*Dogrı söz daşdan **geçer**.* “Doğru söz taştan geçer.” TA: 52

Belirsiz gelecek zaman anlatımı için bu zaman kipi kullanılır:

-*Yeri, yiğitler, bu adamlara nâme cogap **bereris?***- diyip, yigitlerine maslahat saldı. “-Peki yiğitler, bu adamlara ne cevap vereceğiz?, deyip yiğitlerine akıl danıştı.” G: 283.

—*Ey, Baykara! Sen özünden ogul şekilli ogul galsın diysen, on yılın dovamında gadır gicesi guyruklı yıldız **dogar**, ol yıldız nahar bişer salım **saklanar**-da **batar**. Şol yıldız batmanka, ayalıña mähir bildirsen, senden akıldar hem dilevar perzent dünyä **iner**.* “Ey, Baykara! Sen kendinden oğul gibi oğul kalsın istersen, on yıl sonundaki kadir gecesi bir kuyruklu yıldız ortaya çıkar, o yıldız bir yemek pişim vakti görünür ve kaybolur. O yıldız kaybolmadan karına sevgi gösterirsen, senden akıllı ve güzel konuşan bir evlat dünyaya gelir.” MS: 7

*Ezrayıl yol **açar** bir gün,
Cañ şerbetden **içer** bir gün,
Ärden dövrän **geçer** bir gün,
At öler, meydan eglenmez.*

*“Azrail yol açar bir gün,
Can şerbetinden içer bir gün,
Er kişiden devran geçer bir gün,
At ölür, meydan durmaz.”*

M II: 88

Şimdiki zaman anlatımı için geniş zaman kipi kullanılmaktadır:

-*Zäheri ber, merezi ber, habar gerekmi saña, habarı bolup durşumuzdan **alaymazlarmı?** Göroğlınıñ bir dogması baş yüz atlını gırıp goyberdi, ine, saña gerek bolsa habar şo.* “Zehri ver, frengiyi ver, haber mi lazım sana, haber

hâlimizden anlaşılmıyor mu? Köroğlu'nun bir oğlu beş yüz atlıyı yenip bıraktı, işte, sana lazımsa haber bu." G: 392

2.4.1.1.5. Gelecek Zaman (Mâlim Gelecek zaman)

Türkmen Türkçesinde kesin gelecek zaman anlatan, *mâlim gelecek zaman*²⁶⁵ ve *konkret gelecek zaman*²⁶⁶ terimleriyle karşılanan gelecek zaman kipi, -cAk ekiyle yapılmaktadır ve işi yapan şahıs, eklerle değil şahıs zamirleriyle belirtilmektedir.

Bu ay aydın gicä sen näme diyecek? "Bu ay aydın gecede sen ne diyeceksin?" Ç. Aytmatov, ET: 8

-Men mundan beyläk bir ädimem ätläp bilcek däl. "Ben artık bir adım bile atamayacağım." H. Meläyev, Pt: 200

Şahıs ekinin gelecek zaman ekinden sonra getirildiği örneklerle az da olsa rastlanmaktadır.

Bayram. Vah, agziň yetse, egniňi çeyneceksiň-lä, arman... "Bayram- Vah, ağzın yetişse sırtını ısıracaksın, yazık..." A. Mämiliyev, GO: 72

Türkmen Türkçesinde -cAk şeklinde olan gelecek zaman eki, Türkiye Türkçesinde -(y)AcAk (*gelecek*), Azerbaycan Türkçesinde -(y)acağ/ -(y)äcäk (*geläcäk, oxuyacağ*)²⁶⁷, Gagavuz Türkçesinde de yine -(y)AcAk (yalnız şahıs çekimleri yapılırken -ac, -aca, -ecä, -ca, -ça, -cä, -ce, -cäk, -cay, -çä, -cää, -ec, -iy şekillerini de alabilmektedir: *gelecem*)²⁶⁸. Diğer Türk lehçeleriyle kıyaslandığında gelecek zaman için bu ekin kullanımının yalnız Oğuz grubunda düzenli olduğu görülür.

Türkmen Türkçesinin ağızlarında ise gelecek zaman eki olarak -cAk/-cOk, -şAk/-şOk, -cAh, -AcAk, -çAk, -cAg yapıları kullanılmaktadır. -cAk eki, Teke, Yomut, Ärsarı, Alili, Yemreli, Sarık, Salır, Sakar, Mürçe, Olam, Gökleň, Eski ve Kıraç ağızları ile Karakalpakistan ve Stavropol Türkmenlerinin ağızlarında genelde düz ünlülü ve sonu tonlu ve akıcı ünsüzle ve de sonu ünlüyle biten fiillere eklenir (Çağıl: *varcak*, Olamsurhı: *gezcek*). Yuvarlak ünlülü fiillere Teke, Yomut, Ärsarı, Alili, Yemreli, Sarık, Salır, Sakar, Mürçe, Gökleň ve Çovdur ve Karakalpakistan Türkmenlerinin ağızında -cAk ekinin yuvarlak ünlülü şekli -cOk getirilmektedir (Kaka: *yuvçok*, Mürçe:

²⁶⁵ Çarıyarov, Age., s. 133; Söyegov, Age., s. 277.

²⁶⁶ Azimov, HZTD, s. 386; H. Bayliyev, Age., s. 90.

²⁶⁷ Budagova, Age., s. 340-431.

²⁶⁸ Özkan, Age., s. 149.

ugrocok, Yuvangala: *görcök*). Sonu *ç* ve *ş* sesleriyle biten fiillere *-şAk/-şOk* eklerinin getirildiği görülür (Bäherden: *geşşek*, Yılanlı: *aşşak*). Karakalpakistan Türkmenlerinin bir kısmının ağzında ve az da olsa Gökleñ ağzında *-cAk* ekinin yanı sıra *-AcAk* eki de görülmektedir (Karakalpakistan: *salacak*, Gökleñ: *gidecek*). Nohur ağzında *-cAh*, *Hasar*, *Änev* ve *Mukrı* ağızlarında *-cAg* eklerinin gelecek zaman kipi için kullanıldığı görülmektedir²⁶⁹.

Türkmen Türkçesinin XVIII-XIX. yüzyıl edebiyat ürünlerinde gelecek zaman eki olarak diğer Oğuz grubu lehçelerindeki gibi *-AcAk*’ın kullanıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır.

*Bu dünyäden barsan, ol dünyä, gardaş,
Näler görecedir bu şum gara baş»
Hayır gazan munda — yanına yoldaş,
Yogsa gabra yeke-yeke gider sen.*

“Bu dünyadan gitsen o dünyaya kardeş,
Neler görecektir bu kötü kara baş,
Hayır kazan burada, yanına yoldaş,
Yoksa kabre birbaşına gidersin.”

M I: 274

*Adam oğlu, bu dünyäge
Goymaz, seni alacaktır,
Halal, haram-yıgan malıñ
Soñra senden galacaktır.*

“Adem oğlu, bu dünyaya
Koymaz, seni alacaktır,
Helal, haram yığdığın mal
Senden sonra kalacaktır.”

M II: 50

Yukarıda da belirtildiği gibi gelecek zaman kipinin şahıslara göre çekimi şahıs ekleriyle değil şahıs zamirleriyle yapılmaktadır. Yalnız *-dIr* bildirme eki getirilmiş gelecek zaman çekimine girmiş fiillerde şahıs ekinin fiile getirildiği görülmüştür.

-Gız, mıhman alsañız, biz-ä size mıhman bolcak. “-Kız, misafir ederseniz biz de size misafir olacağız.” MS: 21

Emma alımlar sovetiniñ kararını amala aşırmaqda men, ozalı bilen, saña dayancakdırın. “Ama alimler birliğinin kararını uygulamaya konmasında ben, öncelikle sana güveneceğim.” A. Atacanov, ÖT: 141

Cenap general, siz: “Han agzamları, seniñ sözüñi adıbir türkmeniñ sözi, seniñ erkiñi-de adıbir türkmeniñ erki diyip kabul etcekdirin...” diyipdiñiz. “Sayın General, siz ‘Han üyeleri, senin sözünü dost Türkmenin sözü, senin erkini dost Türkmenin erki olarak kabul edeceğim....’ demiştiniz.” H. Meläyev, Pt: 132

²⁶⁹ Berdiyev, Age., s. 206-209.

Gelecek zaman kipinin olumsuzu –cAk ekini almış fiilden sonra olumsuzluk bildiren *däl* (<değil) sözcüğü getirilerek yapılır. *Däl* sözcüğünün ünlüsü, ortadaki seslerin düşürülmesiyle meydana gelen telafi uzunluğundan dolayı daima uzundur.

*Serkerdäm, ganhorlarıñ gözlegine oğlanlarıñ bilen özüñ çıkaymasañ **bolcak däl** - diydi.* “Komutanım, katillerin aranmasına gençlerle birlikte sen de çıkmazsan olmayacak, dedi.” E. Atayev, ZT: 9

*Gözi gışık peläketlerem, näme, aňsat yelesini **beräycek däl**.* “Gözü kem felaketler de kolay kolay geçmeyecek.” E. Atayev, ZT: 10

*Siz gidiñ-de, Dıkma siziñ için orslarda girev otur, siz barmasañız onı **goybercek däller** diydiñ.* “Siz gidin de, Dıkma sizin için Ruslar’ın yanında rehin tutuluyor, siz gitmezseniz onu bırakmayacaklar, deyin.” A. Govşudov, P: 203

Yalnız gelecek zaman sıfat-fiilinin olumsuzunda görülen –mA-cAk ekinin bazen gelecek zaman kipinin olumsuzunda -özellikle de soru şeklinde- kullanıldığını görmek mümkündür.

*-Caynak, sen stantsiya barıp-gelip dursuñ, o tayda, hey, yolda-ızda gulagiña degmedimi, uruş basım **gutarmacakmıka?** - diyip soradım.* “-Caynak, sen istasyona gidip geliyorsun; o tarafta, yolda izde kulağına bir şey gelmedi mi, savaş hemen bitemeyecek mi ki? Ç. Aytmatov, ET: 33

*Hemme päl biziñki yalı bolsa, dünya eyyäm **düzeläymecekmi?*** “Bütün fikirler bizimki gibi olsa dünya bundan böyle düzelmeyecek mi? B. Kerbabayev, SE: 229

Gelecek zaman kipinin soru şekli, olumlu çekimde soru eki, –cAk ekinden hemen sonra, olumsuz çekimde ise soru eki, *däl* sözcüğünden sonra getirilerek yapılır.

*Ayna. Nädyäñiz, gaydyañız mı ya-da çağalam bolsam, şertimi kabul **etcekmi?*** “Ayna- Ne yapıyorsunuz, dönüyor musunuz? Yoksa, çocuklu da olsam şartımı kabul edecek misiniz?” A. Mämiliyev, GO: 22

*Gılsırat köprüsinden geçirip uçma **ugratcaklarmı**, ya-da yeñsesine depip dovzaha **atarcacklarmı**, biz onı bilemzok.* “Sırat köprüsünden geçirip cennete mi gönderecekler ya da arkasına tekme atıp cehenneme mi gönderecekler, biz onu bilmiyoruz.” H. Meläyev, Pt: 125

*Yaman etseler **öldürcek dälmi**, öldürerlerine garaşıp oturma-da, sen ilki öldür.* “Kötü yapsalar öldürmeyecek mi, öldürmelerini bekleyip durma da önce sen öldür.” A. Govşudov, P: 280

Tablo 2.13. Gelecek Zaman Çekimi.

Olumlu		
<i>Men okacak</i>	<i>Men gelcek</i>	<i>Men barcak</i>
<i>Sen okacak</i>	<i>Sen gelcek</i>	<i>Sen barcak</i>
<i>Ol okacak</i>	<i>Ol gelcek</i>	<i>Ol barcak</i>

<i>Biz okacak</i> <i>Siz okacak</i> <i>Olar okacak(lar)</i>	<i>Biz gelecek</i> <i>Siz gelecek</i> <i>Olar gelecek(ler)</i>	<i>Biz barcak</i> <i>Siz barcak</i> <i>Olar barcak(lar)</i>
Olumlu Soru		
<i>Men okacakmı</i> <i>Sen okacakmı</i> <i>Ol okacakmı</i> <i>Biz okacakmı</i> <i>Siz okacakmı</i> <i>Olar okacakmı</i>	<i>Men gelecekmi</i> <i>Sen gelecekmi</i> <i>Ol gelecekmi</i> <i>Biz gelecekmi</i> <i>Siz gelecekmi</i> <i>Olar gelecekmi</i>	<i>Men barcakmı</i> <i>Sen barcakmı</i> <i>Ol barcakmı</i> <i>Biz barcakmı</i> <i>Siz barcakmı</i> <i>Olar barcakmı</i>
Olumsuz		
<i>Men okacak dā:l</i> <i>Sen okacak dā:l</i> <i>Ol okacak dā:l</i> <i>Biz okacak dā:l</i> <i>Siz okacak dā:l</i> <i>Olar okacak dā:l(ler)</i>	<i>Men gelecek dā:l</i> <i>Sen gelecek dā:l</i> <i>Ol gelecek dā:l</i> <i>Biz gelecek dā:l</i> <i>Siz gelecek dā:l</i> <i>Olar gelecek dā:l(ler)</i>	<i>Men barcak dā:l</i> <i>Sen barcak dā:l</i> <i>Ol barcak dā:l</i> <i>Biz barcak dā:l</i> <i>Siz barcak dā:l</i> <i>Olar barcak dā:l(ler)</i>
Olumsuz Soru		
<i>Men okacak dā:lmi</i> <i>Sen okacak dā:lmi</i> <i>Ol okacak dā:lmi</i> <i>Biz okacak dā:lmi</i> <i>Siz okacak dā:lmi</i> <i>Olar okacak dā:lmi</i>	<i>Men gelecek dā:lmi</i> <i>Sen gelecek dā:lmi</i> <i>Ol gelecek dā:lmi</i> <i>Biz gelecek dā:lmi</i> <i>Siz gelecek dā:lmi</i> <i>Olar gelecek dā:lmi</i>	<i>Men barcak dā:lmi</i> <i>Sen barcak dā:lmi</i> <i>Ol barcak dā:lmi</i> <i>Biz barcak dā:lmi</i> <i>Siz barcak dā:lmi</i> <i>Olar barcak dā:lmi</i>

2.4.1.1.5.1. Gelecek Zaman Kipinin İşlevleri

Gelecekte meydana gelecek olan, gerçekleşeceğinden şüphe duyulmayan işi ya da oluşu anlatırken gelecek zaman kipi kullanılır.

-Biriñiziñkem dogrı dāl. Şol gövñüñiz yetmeyän çopanı çağırçak, şu sovalı bercek. Bilse-hä bileni, bilmese zamanını bermän dardan ascak- diydi. “-Birinizinki bile doğru değil. Şu beğenmediğiniz çobanı çağıracağım, bu soruyu soracağım. Bildi bildi; bilemezse hiç durmadan darağacına asacağım, dedi.” MS:17

Atam Travkin, bize ıgtıyar etseñ, “emri senden, yumruk menden” diyip, garpışğa urcak! “Babam Travkin, bize izin verirsen ‘emir senden, yumruk benden’ deyip kapışacağız.” H. Meläyev, Pt: 106

Şart kipindeki fiillerden sonra gelen nâteck yapısı konuşanın olay karşısındaki şaşkınlığını veya memnuniyetsizliğini anlatmak için kullanılır.

-Yagşı, yagı birden ol agızdan, ya-da ol agızdan size duydurman geläyse **nütcek**? “-Peki, düşman birden o açıklıktan ya da şu açıklıktan size farketirmeden gelirse ne yapacaksınız?” A. Govşudov, P: 178

Şimdiki zaman anlatımı için gelecek zaman kipinin kullanıldığı örnekler bulunmaktadır.

-Onı **bilcek däl**. Yöne atdı diyilyän türkmeniň özüni gördüm. “-Onu bilmiyorum. Ancak ateş etti denilen Türkmenin kendini gördüm.” H. Meläyev, Pt: 32

Soru eki almış gelecek zamanda çekimlenmiş fiilin önce olumlusu sonra olumsuzunun ya da *yok* sözcüğünün soru şekli kullanıldığında hem emir hem de tehdit anlamı taşıdığı görülür.

Bardı-geldi, onu bir söy bilen ele salayanda-da, Batırı oña razı edip **bolcakmı ya-da yokmı**? “İcabında onu bir sebeple yakaladığında Batır’ı buna razı edebilecek misin edemeyecek misin?” B. Kerbabayev, SE: 89

—Assa geple, gul... **Başarıp bilcekmi, yokmı**, sen şonu ayt maña. “-Yavaş konuş, köle... Başarabilecek misin başaramayacak mısın, sen onu söyle bana.” A. Govşudov, P: 100

‘*Bolcak däl*’ yapısında geniş zaman işlevinde ve ‘*mümkün değil*’ karşılığıyla kullanılmaktadır.

Munu saklap **bolcak däl** asıl — diyip käyindi. “Bunu saklamak mümkün değil aslında, diye yakındı.” A. Govşudov, P: 230

2.4.1.2. Tasarlama Kipleri (İşligiň Zamanı Näbelli Şekilleri)

Türkmen Türkçesi gramerlerinde bildirme ve tasarlama kiplerinin genel olarak birbirinden ayrılmadan incelendiği görülmektedir. Ya tek başlık altında her iki kip de *forma* terimiyle adlandırılarak incelenmekte²⁷⁰ ya da *zaman* ve *forma* terimleri kullanılarak bu ayırım yapılmaktadır²⁷¹. TDG’nda ise bildirme kipleri *işligiň zaman şekilleri* diye adlandırılırken tasarlama kipleri, *işligiň zamanı näbelli şekilleri* diye adlandırılmakta ve zaman bildirenlerle zaman bildirmeyen kipler ayrı ayrı ele alınmaktadır²⁷².

²⁷⁰ H. Baylıyev, Age., s. 83-96.

²⁷¹ Azımov, HZTD, s. 371-395.

²⁷² Söyegov, Age., s. 251, 279.

Ayrıca tasarlama kiplerinin sınıflandırılışı da Türkmen gramerlerinde farklılık gösterir. SE ve HZTD’nde, *buyruk* (emir), *isleg* (istek), *şert* (şart) ve *hökmanlık* (gereklilik) şeklinde dört grupta²⁷³ incelerken TDG’nda *şert* (şart), *şert-arzuv* (şart-istek), *arzuv* (istek), *buyruk* (emir), *hökmanlık* (gereklilik) ve *hıyal* (hayal-istek) şeklinde altı grupta incelenmiştir²⁷⁴.

Bu çalışmada Türkmen Türkçesindeki tasarlama kipleri *şart*, *istek*, *gereklilik* ve *emir kipleri* olmak üzere dört grupta incelenmiştir.

2.4.1.2.1. Şart Kipi (İşliğin Şert Şekli)

Türkmen Türkçesinde –sA ekiyle yapılan ve bir işin ya da oluşun gerçekleşmesi için başka bir iş ya da oluşun şart olduğu durumları bildirmek için kullanılan tasarlama kipidir.

—*Hava, gardaş, yagmasañ hem, gübürdeysiň-ä yaman däl!* “-Evet, kardeş, yağmasan da gürlemen fena değil!” B. Kerbabayev, SE: 52

—*Eger yerdir suv ulı ile deň-derman paylanıp, biziňem öz yerimiz bolsa, şonu sürsek, esewan etsek, öz çäcimizi özümüz dövssek, ana şonda bizem bagtly borus.* “-Eğer toprak ve su büyük halka eşit olarak paylaştırılıp bizim de kendi yerimiz olsa, onu sürsek, baksak, kendi tahılımızı kendimiz kaldırsak, işte o zaman biz de mutlu oluruz.” Ç. Aytmatov, ET: 9

Oğuz grubu lehçelerinin hepsinde –sA (Azerbaycan Türkçesinde -sa/ -sä) ekinin şart kipi için kullanıldığı görülmektedir²⁷⁵.

Türkmen Türkçesi ağızlarının çoğunda şart kipi eki olarak –sA eki görülmektedir. Fakat, Teke, Yomut, Alili, Göklen, Ärsarı, Sarık, Çovdur, Yemreli, Mürçe ve Eski gibi bazı ağızlarda yuvarlak ünlülü tek heceli fiillerle son hecesinde yuvarlak ünlü bulunan fiillere bu ekin –sO şeklinin getirildiği görülür (Köneürgenç: *bolso*, Kalinin: *öldürsö*, Mürçe: *dörösö*). Kıraç ağızında da fiilin kalın ya da ince sıradan ünlülü olup olamaması gözetilmeksizin –se eki eklenmektedir (*barseñ*, *bakseñ*). Olumsuz çekimde de yine –mAsA eklerinin yanında –moso/ –möso eklerinin kullanıldığını gösteren ekler bulunmaktadır²⁷⁶.

²⁷³ Azimov, Age386-395; H. Bayliyev, Age., s. 91-96.

²⁷⁴ Söyegov, Age., s. 279-311.

²⁷⁵ Korkmaz, TTG, s. 676; Budagova, Age., s. 356; Özkan, Age., s. 157.

²⁷⁶ Berdiyev, Age., s. 240-241.

İyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen şart kipinde şahıs eki, kip ekinden sonra gelir. Nezaket ve istek ifadesi için çokluk ikinci şahsın sonuna uzun ünlülü *-lan/-län* eki getirilir. Bu ek, bazen de fiile soru anlamı katar. Çokluk üçüncü şahsın sonuna *-lar* ekinin getirilip getirilmemesi anlam değişikliğine yol açmaz.

TIRRI. Bu aklı çaşan goca seretseñizlän? “Tırrı- Bu aklı çaşan ihtiyara bakar mısınız?” A. Mämiliyev, GO: 48

Kın görmeseñiz o günki geyen köynegiñizi geyseñizlän. “Kusura bakmazsanız o gün giydiğiniz elbiseyi giyseniz.” A. Mämiliyev, Go: 55

Siz Merve nähili yük ugratdınız?, diyip, soraysalar nâme etcek diysene. “Siz Merv’e nasıl yük yolladınız?, diye sorsalar ne yapacağım?” H. Meläyev, Pt: 66

—Öz obamızdan ahır militsionerem döredi diyip, men Gissara barsamam övnüp yördüm velin... “-Kendi köyümüzden bir milis çıktı diye ben, Gissar’a gitsem de övünüyordum.” A. Tagan, Y: 50

Şart kipinin olumsuz olumsuzluk eki *-mA*, kip ekinden önce getirilerek yapılır. Soru şekli de soru eki, şahıs ekinden sonra getirilerek yapılır.

Aynanıñ gaygısına dili bilen aytmasa-da, yüreginden Meret hem goşulıpdı. “Ayna’nın kaygısına dile getirmese de Meret de yürekten üzölmüştü.” B. Kerabayev, AÄ I: 229

Men şeytsemmikäm diyyärin. “Ben, böyle yapsam mı ki, diyorum.” A. Govşudov, P: 367

Gel, yakınrak gel it atalı, men seniñ läşiñe gök sinekler üyşer yalı etmesemmi! “Gel, daha yakına gel it oğlu, ben senin leşine yeşil sinekler üşüşecek gibi yapmasam mı?” H. Meläyev, Pt: 118

Tablo 2.14. Şart Çekimi.

Olumlu		
<i>barsam</i>	<i>görsem</i>	<i>garasam</i>
<i>barsañ</i>	<i>görseñ</i>	<i>garasañ</i>
<i>barsa</i>	<i>görse</i>	<i>garasa</i>
<i>barsak</i>	<i>görsek</i>	<i>garasak</i>
<i>barsañız (barsañızla:n)</i>	<i>görseñiz (görseñizlä:n)</i>	<i>garasañız (garasañızla:n)</i>
<i>barsa(lar)</i>	<i>görse(ler)</i>	<i>garasa(lar)</i>

Tablo 2.14. (Devam).

Olumlu Soru		
<i>barsammi</i>	<i>görsemmi</i>	<i>garasammi</i>
<i>barsañmı</i>	<i>görseñmi</i>	<i>garasañmı</i>
<i>barsamı</i>	<i>görsemi</i>	<i>garasamı</i>
<i>barsakmı</i>	<i>görsekmi</i>	<i>garasakmı</i>

<i>barsañızımı</i> <i>barsalarımı</i>	<i>görseñizmi</i> <i>görselermi</i>	<i>garasañızımı</i> <i>garasalarımı</i>
Olumsuz		
<i>barmasam</i> <i>barmasañ</i> <i>barmasa</i> <i>barmasak</i> <i>barmasañız</i> <i>barmasalar</i>	<i>görmesem</i> <i>görmeseñ</i> <i>görmese</i> <i>görmesek</i> <i>görmeseñiz</i> <i>görmeseler</i>	<i>garamasam</i> <i>garamasañ</i> <i>garamasa</i> <i>garamasak</i> <i>garamasañız</i> <i>garamasalar</i>
Olumsuz Soru		
<i>barmasam mı</i> <i>barmasañ mı</i> <i>barmasa mı</i> <i>barmasak mı</i> <i>barmasañız mı</i> <i>barmasalar mı</i>	<i>görmesem mi</i> <i>görmeseñ mi</i> <i>görmese mi</i> <i>görmesek mi</i> <i>görmeseñiz mi</i> <i>görmeseler mi</i>	<i>garamasam mı</i> <i>garamasañ mı</i> <i>garamasa mı</i> <i>garamasak mı</i> <i>garamasañız mı</i> <i>garamasalar mı</i>

2.4.1.2.1.1. Şart Kipinin İşlevleri

Bir işin, oluşun gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğu durumlarda şart kipi kullanılır.

Yöne **aytmasam**, soñ öküncemiyi bilyän. “Ancak söylemezsem sonradan pişman olacağımı biliyorum.” A. Atacanov, ÖT

-Kim gara atım bilen Gülümüñ ölen habarını **yetirse**, şol adamıñ canı hovp astında galar!- diyen eken. “Kim kara atımla Gülümün öldüğü haberini getirirse o adamın canı korku altında kalır!, demiş.” B. Kerabayev, SE: 319

İşi ya da oluşu kesinleştirmek, işin ya da oluşun gerçekleşmesine olan inaçsızlık, kızgınlık gibi pek çok anlam *bolmak* fiilinin iki kez ve ikinci defasında şart kipi çekiminde kullanılmasıyla ifade edilir.

—Men döwletli yerde **bolan bolsam**, ilde belli kethuda ayal bolardım! Arman!..
— diyip, sözünüñ soñunu gutarman, mala arzuw edýänini Umsagüle yañıztdı. “-Ben zengin yerde olmuş olsam memlekette tanınmış bir adamın karısı olurdum! Ne çare!..., diyerek sözünü bitirmeden mala düşkünlüğünü Umsagül’e hissettirdi.” B. Kerabayev, AÄ I: 146

“Eger yeke siz **bolan bolsanız**, men galanı bireyyäm alardım” diyyär. “Eğer sadece siz olmuş olsaydınız ben kaleyi çoktan alırdım, der.” A. Govşudov, P: 201

İstek ve rica bildirme anlamında kullanımı vardır. Bu kullanımı istek kipi işlevi olarak da değerlendirilebilir.

Dördüsiniň arasynda bir gürrüň bar bolaymasa. “Dördünün arasında bir konuşma olmasa.” A. Govşudov, P: 384

Yöne, Sibiriň deryalarını Garaguma akdýrsaň, Sibirem, Garagumam elden giderüymeseň. “Ancak, Sibirya’nın ırmaklarını Garagum’a akıtsan, Sibirya’yı da Garagum’u da elden kaçırmasan.” A. Tagan, Y: 85

Onı tapsak, kakama-da bolcak, size-de bolcak... Tezleşýseňiz-le, ağalar! “Onu bulsak babama da olacak, size de olacak... Acele etsenize ağalar!” B. Kerbabayev, SE: 121

Şart kipinde çekimlenmiş fiillerden sonra gerek sözcüğü getirildiğinde tahmin yürütme işlevi ortaya çıkar. Bu kullanımda ayrıca gereklilik kipi işlevi de görülmektedir.

Birnäçe gün bu yerde bolsak gerek, şeýle dälmi? “Birkaç gün burada bulunmamız gerek, öyle değil mi?” A. Govşudov, P: 43.

Orta Aziya demir yollarında biziň agentlerimiz bolmadık yekece-de poyezd bolan däl bolsa gerek... “Orta Asya demiryollarında bizim ajanlarımızın olmadığı tek bir tren bile olmasa gerek.” B. Kerbabayev, AÄ II: 247

Zaman, karşılaştırma ve ihtimal anlamları vermek için fiillerin şart kipinde kullanıldığı örnekler vardır.

Gış bilen yazıň sepgidinde bu beýle bolsa, bahar gelip, tallar sümsüle duranda dağı nähili bolyaka? “Kışla bahar arasında bu böyle olursa bahar gelip söğütler yapraklandığında diğerleri nasıl olur ki?” A. Tagan, Y: 9

Kalbıma şeýle meýil dahil bolsa, onda men nä alaç ederin? Seni nireden taparın? “Kalbimde böyle bir arzu olsa o zaman ben ne yaparım? Seni nereden bulurum? E. Atayev, ZT: 14

Türkmen Türkçesinde şart birleşik zaman için *bolsa* yapısı kullanılır. Ancak, örneklerden de anlaşılacağı üzere şart kipi hem basit hem de birleşik zaman anlamlarını verebilmektedir.

—Hä, gelin, pälimizden gaytsak gaydalıň, cemaat bolup namazam okalıň. “-Hadi, gelin, fikrimizden döneceksek dönelim, cemaat olarak namaz kılalım.” A. Govşudov, P: 9

Inansaň inan, inanmasaň inanma, öz işiň... “İster inan ister inanma, kendi işin...” A. Atacanov, ÖT: 139

-*dlğIndA* zarf-fiil eki yerine kullanıldığı da görülmektedir.

Magazine barsam, Sapar kel Hemra uzınuň ogly bilen dava edişip duran ekeni. “Dükkana geldiğimde Kel Sapar’ın Uzun Hemra’nın oğlu ile tartışıp duruyormuş.” A. Tagan, Y: 20

*Ot iymez, rahmetden doludur içi,
Gızıl yakutdandır alnınıñ saçı,
Eşekden uludur, gatırdan kiçi,
Yörise bilinmez ızı Buragıñ.*

“Ot yemez, rahmetle doludur içi,
Kızıl yakuttandır alnının saçı,
Eşekten büyüktür, katırdan küçük,
Yürüse bilinmez izi Burak'ın.”

M II: 84

2.4.1.2.2. İstek Kipi (İşligiñ Arzuv Şekli, İsleg Forması)

Türkmen Türkçesinde *işligiñ arzuv şekli*²⁷⁷, *işligiñ hıyal şekli*²⁷⁸, *isleg forması*²⁷⁹ terimleriyle karşılanan istek kipi, birden fazla yapıyla karşılanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi istek kipinin Türkmence gramerlerde incelenişi farklılıklar göstermektedir. Bazı gramer çalışmalarında emir kipinin teklik ve çokluk birinci şahıs ekleri ve -A eki, istek kipi ekleri olarak ele alınırken²⁸⁰ diğer gramer çalışmalarında -ayadı/äyedi, -sA(m)dI²⁸¹ ve -mAçI ekleri²⁸² istek ya da hayal etme bildiren yapılar olarak değerlendirilmektedir. Kara ise emir kipinin birinci ve üçüncü şahıs ekleriyle -mAçI ekleri istek kipi ekleri olarak incelemiştir²⁸³. Ayrıca konuşma dilinin yanı sıra eski edebiyat eserlerinde de -gAy ekinin özellikle de ikinci teklik ve çokluk şahıslarda istek anlatımı için kullanıldığı da görülmektedir²⁸⁴.

*Ol dideyi-dildardan bolmagay sen bibähre,
Galmagay sen meniñ dey aklı az-u görke bay.*

“O sevgiliden olmayasın mahrum,
Kalmayasın benim gibi aklı az ve güzellikte zengin.”

M I: 17

*Neçün biliñni guçmadım men tapıp düzden seni,
İsterem hakdan, govuşdırgay maña tizden seni.*

“Niçin belini sarmadım ben bulup doğrudan seni,
İsterim Haktan, kavuştura bana tezden seni.”

M I: 41

Bu çalışmada ise emir kipinin teklik ve çokluk birinci şahıs ekleri ile -A istek eki, -AyAdI birleşik eki ve -mAçI eki ayrı ayrı istek kipi ekleri olarak ele alınmıştır.

²⁷⁷ Borcakov, B. Hocayev, *Türki Dilleriñ Günorta-Günbatar Toparında Arzuv ve Hökmanlık Añladyan İşlik Formaları*, İlim, Aşgabat, 1980, s. 9.

²⁷⁸ Söyegov, Age., s. 291, 311.

²⁷⁹ Azimov, HZTD, s. 390, H. Baylyev, Age., s. 91.

²⁸⁰ H. Baylyev, Age., s. 91-92.

²⁸¹ Borcakov, Age., s. 60, 91

²⁸² Söyegov, Age., s. 288, 291, 311.

²⁸³ Kara, Age., s. 126-127.

²⁸⁴ Azimov, HZTD, s. 391; Borcakov, Age., s. 22.

İstek kipinin diğer Oğuz grubu Türk lehçelerindeki durumuna bakıldığında Türkiye Türkçesinde –A eki ile emir birinci ve üçüncü şahıs eklerinin (*gele*)²⁸⁵, Azerbaycan Türkçesinde –A ekinin (*gelä*)²⁸⁶, Gagavuz Türkçesinde ise Türkiye Türkçesindeki gibi emir ekleri ve istek eki –A’nın (*gele*)²⁸⁷ istek kipini ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Türkmen Türkçesi ağızlarının tamamında istek, teklik birinci şahıs –*AyIn* ekiyle çekimlendiği görülmektedir. Yalnız, bu ekin yuvarlak ünlülü şekli –*OyIn* eki Teke, Gökleñ, Mürçe, Alili ve Yomut ağzının belli bir kısmında kullanılmaktadır (Aşgabat: *geleyin*, Mürçe: *toyla:yın*, Çendir: *diyeyin*, *oturoyın*, Köneürgenç, *ö:röyın*). Nohur ağzında ise bu ekin yalnız ince şekli olan –*eyin* ekinin –*yi-* kısmının düşmesi sonucu meydana gelen –*e:n* eki kullanılmaktadır (Könekesir: *yate:n*, *gede:n*). Änev ve Hasar ağızlarında ise –(*y*)*Im* eki teklik birinci şahıs istek kipi için kullanılmaktadır (Çukurgala: *gidim*, Manış: *aglayım*). Ärsarı, Sarık ve Yomut ağzının batı şivelerinde –*a:yın*, –*a:gayın*, –*ya:yın*, –*ya:gayın*, Gökleñ ağzında –*ava:yın*, *aga:yın*, –*a:yın*, –*eva:yın*, –*ega:yın*, Çovdur ağzında –*agayın* ekleri istek teklik birinci şahıs eki olarak görülmektedir. Çokluk birinci şahıs için Teke, Sarık, Ärsarı, Çovdur, Salır, Mürçe, Yomut, Gökleñ, Olam ağızlarında –*alı*, –*eli* (Köşi: *gideli*, Köneürgenç: *baralı*, Gızıletrek: *atışa:lı*, Çeleken: *ala:lı*, Çukur: *älläşä:li*); Nohur, Kırac, Änev ağızlarında –*alı*, –*äli*; Ärsarı, Alili, Olam ağızlarında –*a:lı*, –*ä:li*; Gökleñ ve Batı Yomut ağızlarında –*aylı*, –*eyli* (Yomut: *baraylı*, Gızılsuv: *bereyli*); Teke, Mürçe, Yomut ağızlarında –*aylı:ñ*, –*eyli:ñ* (*alaylı:ñ*); Sarık, Salır, Alili, Yemreli, Garadaşlı, Kuzey ve Batı Yomut ağızlarında –*alı:ñ*, –*eli:ñ*; Hasar ve Änev ağızlarında –*ay*, –*äy* (*Govşut*: *olay*, Manış: *salay*); Stavropol ve Karakalpakistan Türkmenlerinin ağzında –*ayık*, –*eyik* (*barayık*, *göreyik*) ekleri kullanılmaktadır. Bunlardan –*alı*, –*eli*, –*äli*, –*a:lı*, –*ä:li*, –*aylı*, –*eyli* ekleri yalnız iki kişiden bahsederken, diğerleri daha fazla insandan bahsederken kullanılır. –*Allıñ* ekinin yuvarlak ünlülü fiillere gelen –*Oll* ve –*Oll:ñ* şekilleri de bulunmaktadır. Teklik ikinci şahıs çekimi için –*a:y*, –*ä:y*, –*ä:*, –*a:*, *go:y*, *ga:y*, *-oy*, *-agay* ve –*a:ga* ekleri kullanılmaktadır (Bolşevik: *ala:y*, Köneürgenç: *taşla:ga*, Çovdur: *ekegay*, Gökleñ: *beregoy*). İstek kipinin ikinci şahsının çokluk şekli, Türkmen Türkçesi ağızlarında teklik

²⁸⁵ Korkmaz, TTG, s. 670-671.

²⁸⁶ Budagova, Age., s. 345.

²⁸⁷ Özkan, Age., s. 155-157.

birinci şahıs için kullanılan eklerin sonuna *-İň, -Uň, -ň* ekleri getirilerek yapılır (Nohur: *gälägoyuň*, Karakalpakistan: *baragoyuň*, Tagtabazar: *gela:ň*). Üçüncü şahıs çekimi ise teklik ikinci şahıs eklerinin sonuna *-sIn* ekleriyle yapılır (Köşi: *ayda:ysın*)²⁸⁸.

2.4.1.2.2.1. Birinci Tip İstek Kipi (İsleg Forması)

Birinci tip istek kipinde emir kipi eklerinin teklik ve çokluk birinci şahıs ekleri birinci şahıs için ve *-A* istek eki diğer şahıs ekleri için kullanılmaktadır. Yalnız burada birinci şahıslar için belirtilen ekler dışındaki eklerin kullanımı yaygın değildir. Hatta Türkmen Türkçesi gramerlerinde belirtilen istek eklerinin çoğuna taranan eserlerde rastlanmamıştır. Tespit edilen örneklerde daha ziyade istek işlevinde kullanılan emir kipi ekleri bulunmaktadır. Emir ve istek kipleri iç içe geçmiştir.

Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahısta *-AyIn* emir eki kullanılmaktadır. Çokluk birinci şahıs çekimi içinse sadece iki kişiden bahsediliyorsa *-All*, ikiden fazla kişi için *-Allň* eki getirilmektedir. Bir işin ya da oluşun gerçekleşmesine olan güçlü istek bu eklerin başına *-Ay* eki getirilerek yapılmaktadır. Bu durumda birinci şahsın teklifi *-AyAyIn*, çokluğu *-AyAllň* ekleriyle yapılmaktadır²⁸⁹. Yine birinci şahıs eklerine *-IA* pekiştirme eki getirilerek istek anlamı kuvvetlendirilir²⁹⁰.

-Men näme üçin yalan sözläyin? “-Ben niçin yalan söyleyeyim?” B. Kerbabayev, SE: 121

-Barma Hatam aga, patıšanuň öldüreni men bolayın. “-Gitme, Hatem Ağa. Sultanın öldüreceği kişi ben olayım.” THD II: 50

Adamlar, bu yıl biz miraplığı agızbirliği bilen Artıga bereliň. “Ahali, bu sene biz idareyi oy birliği ile Artık’a verelim.” B. Kerbabayev, AÄ II: 28

—Yör, ikimiz bu biçäräni hak cayına, baş eyesine tabşırıp gaydaly— diydi.
“-Yürü, ikimiz bu biçareyi toprağa verip dönelim, dedi.” H. Meläyev, Pt: 124

-gAy ekinin de istek bildiren yapılar için kullanıldığı görülmektedir. Bu ekle istek bildirme hem eski edebiyat ürünlerinde²⁹¹ hem de ağızlarda görülmektedir. İstek bildiren *-gAy* ekli örneklerde şahsın hem ekle hem de zamirle belirtildiği

²⁸⁸ Berdiyev, Age., s. 230-237.

²⁸⁹ Azimov, HZTD, s. 392.

²⁹⁰ H. Bayliyev, Age., s. 91.

²⁹¹ S. Bayliyev, *Türkmen Diliniň Tarihü Grammatikası*, Magarîf Neşriyatı, Aşgabat 1992, s. 261.

görülmektedir²⁹². XVIII.-XIX. yüzyıl eserlerinde teklik birinci şahıs için -Am, çokluk birinci şahıs için de -mIz ekinin kullanıldığına dair örnekler bulunmaktadır²⁹³.

*Cılavdarı **bolam** Yazır han piriň,
Köňül guşy pervaz urar pakırıň,
Bu gün yedi gündür, «alhamd» okırın,
Şat eyle köňlümi, goyber, Azadım!*

“Hizmetkarı olayım Pir Yazır Hanın,
Gönül kuşu kanat çırpır garibin,
Bugün yedi gündür elham okuyorum,
Şad eyle gönlümü, bırak, Azadım!”

M I: 22

*Geňeş ber azaşgan gula,
Goşulgaymız yarım bile?
Kervenim göçüpdür çöle,
Meni bir menzile salgıl.*

“Öğüt ver yolunu kaybetmiş kula,
Kavuşalım yarım ile,
Kervanım göçmüş çöle,
Beni bir menzile gönder.”

ŞG: 19

İkinci şahsın tekliği için -AsIň, -A:y ve bu ekin kısa şekli olan -A: kullanılmaktadır. Yine teklik ikinci şahıs için -gAy ekinin birinin diğer bir kişiden bir şey rica ettiği durumlarda kullanıldığı görülmektedir. Yalnız bu ek sadece şahıs ekleriyle değil ayrıca şahıs zamirleriyle çekimlenmektedir (*algay sen, diygey sen, ölgeysiň*)²⁹⁴. Çokluk ikinci şahıs çekimi ise -AsIňIz, -A:yIň ve bu ekin kısa şekli olan -A:ň ekleriyle yapılmaktadır.

*Yazlı. Yamanlığım yokdur, **inanay**.* “Yazlı-Kötülüğüm yoktur, inanasın.” A. Mämiliyev, GO: 72.

*Aşırıň ecesi: «Ayu, öyüňde **ölmäsiň**, duluňda **süynmüsiň**!» diyip gargap baryan yalı göründi.* “Aşır’ın annesi “Ah, evinde ölmeyesin, baş köşesinde yatamayasın!” diyerek beddua edip gider gibi göründü.” B. Kerbabayev, AÄ II: 172

Klasik ve halk edebiyatı eserlerinde de -A eki ve *sen* şahıs zamininin istek kipi için kullanıldığı gösteren örnekler bulunmaktadır²⁹⁵.

*Bardım ki, yüzün açdım, oygandı gazap
birlen,
«Kim sen?» diydi. Dıydım: «Men». Dıydi
ki:
«Nepesmu sen?» Dıydi ki: «Gelip sen
hoş,
Hoşvagt bola sen» diydi.*

“Vardım, yüzünü açtım, uyandı sinirle,
‘Kimsin?’ dedi. Dedim ‘Ben’. Dedi ki:
‘Nepes misin?’ Dedi ki ‘Hoşgelmişsin sen,
Şen olasın.’ dedi.”

MN,: 45

*Bilen yanda meňzär gımmat düre sen,
Tanımaza düşüp, degme yere sen,
Kadır kısmat etse, maňa **bara sen**,*

“Bilenin yanında kıymetli inciye benzersin,
Bilmeyene düşüp, deyme yere sen,
Allah kısmet etse bana varasın,

²⁹² Amansarıyev, *Türkmen Dialektologiyası*, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat 1976, s. 356.

²⁹³ Borcakov, Age., s. 33.

²⁹⁴ Azimov, HZTD, s. 391; Amansarıyev, Age., s. 356.

²⁹⁵ Borcakov, Age., s. 36-37.

Seniñ kimin yardır meniñ ölenim.

Senin gibi yardır benim öldüğüm.”

M I: 13

Üçüncü şahsın teklik ve çokluk çekimi –A ve -AysIn ekiyle yapılmaktadır. Çokluk üçüncü şahıs için ayrıca –A:ysInIAr ve bu ekin kısa şekli –A:sInIar ekinin kullanıldığı da görülmektedir (*yazaysınlar, yazasınlar*). Bir de yukarıda ikinci şahıs için kullanıldığı söylenen –gAy eki şahıs zamirsiz kullanıldığında eklendiği fiil, üçüncü şahsa atfedilen beddua ya da teşekkür ifade eder²⁹⁶.

Ahır ımamıñ özi hem halıs iren bolmaga çemeli, birgün — İndi namazı her kim öz öyunde okaysın — diyip, yanındaki üç ihlasgärine hem rugsat berdi. “Sonunda imamın kendi de iyice bıkmış olsa gerek, birgün ‘Şimdi namazı herkes kendi evinde kılsın’ diyerek yanındaki üç ihlas sahibine izin verdi.” A. Govşudov, Perman 9

-Doyduk ece, seniñ yası yanıñ yerde bolaysın! “-Doyduk anne, sen rahat olasin!” B. Kerbabayev, SE: 239

Hiç haçan deñ bolmagay, eşek, bedev şalık bile... “Hiçbir zaman denk olmaya eşek, at şahlık ile...” THD I: 106

Birinci tip istek kipinin olumsuz şekli –mA ekiyle yapılmaktadır. Olumsuzluk eki kip ekinden önce gelmekte ve kendinden sonra gelen ekin ünlüsüyle kendi ünlüsü üst üste geldiğinden ünlülerden biri düşmekte ve ikincil uzunluk ortaya çıkmaktadır (*okama:yın, okama:ñ, okama:sıñız, okama:*). Konuşma dilinde bu kipin olumsuzunun üçüncü şahıs teklik çekiminin sonuna –dI, çokluk çekiminin sonuna –dIIAr ekinin getirildiği görülmektedir²⁹⁷.

Yok, gitmek hakedaki pikiri entek hıyala getirmäyin. “Hayır, gitme düşüncesini henüz aklıma getirmeyeyim.” H. Meläyev, Pt: 310

Geliñ, biz şatlıklı günü gayga bulamalıñ. “Gelin biz bu mutlu günü kedere boğmayalım.” B. Kerbabayev, AÄ I: 255

*Murtaza diyır, men sizlerge pervana,
Bu dünyäde menden nam-u nişana,
Täze gül siz, barmañ badı-hazana,
Olturiñ tövekgel eyläp hudaga.*

“Murtaza der, ben sizlere pervane,
Bu dünyada benden nam u nişane,
Taze gülsünüz, gitmeyin hazan rüzgarına,
Oturun tevekkül edip Allah’a.”

A: 253

²⁹⁶ Azimov, HZTD, s. 391, 392.

²⁹⁷ H. Bayliyev, Age., s. 91.

Soru şekli olumlu ya da olumsuz çekimlenmiş fiilin sonuna *mI* soru eki getirilerek yapılır. Birinci şahsın olumlu soru çekimi ve soru sözcüğüyle birlikte olumlu çekimi genel olarak izin isteme anlamında kullanılmaktadır.

—*Gidyän. Senem alıp gideyinmi?* “Gidiyorum. Seni de alıp gideyim mi?” A. Tagan, Y: 276

—*Gadam aga, Aşgabat tarapına gitmäyinmi?* “-Gadam Ağa, Aşgabat tarafına gitmeyeyim mi?” A. Govşudov, P: 18

GURBAN. Utanıp duramok, içesim gelse aydardım. Şeker, başlalıñmı? “Gurban- Utanmıyorum, içesim olsa söyledim. Şeker, başlayalım mı?” A. Mämiliyev, GO: 62

Tablo 2.15. Birinci Tip İstek Çekimi.

Olumlu		
yazayın yazasıñ /yaza:y /yaza: yaza /yaza:ysin yazalı:ñ/ yazalı yazasıñız /yaza:yiñ /yaza:ñ yaza:ysinlar	işlä:yin işlä:siñ /işlä:y /işlä: işlä: /işlä:ysin işlä:liñ/ işlä:li işlä:siñiz /işlä:yiñ /işlä:ñ işlä:ysinler	okayın oka:siñ /oka:y/ oka: oka: /oka:ysin oka:liñ/ oka:lı oka:siñiz /oka:yiñ /oka:ñ oka:ysinlar
Olumlu Soru		
yaza:yinmi yazasıñmı /yaza:ymı yaza:ysinmi yazalı:ñmı yazasıñızmı/ yaza:yiñmı yaza:ysinlarmı	işlä:yinmi işlä:siñmi/ işlä:ymi işlä:ysinmi işlä:liñmi işlä:siñizmi/ işlä:yiñmi işlä:ysinlermi	okayınmı oka:siñmi/ oka:y mı oka:ysinmi oka:liñmi oka:siñizmi /oka:yiñmi oka:ysinlarmı
Olumsuz		
yazma:yın yazma:siñ /yazma:y yazma:(dı)/yazma:ysin yazma:lıñ yazma:yiñ yazma:(dılar) /yazma:ysinlar	işlemä:yin işlemä:siñ /işlemä:y işlemä: /işlemä:ysin işlemä:liñ işlemä:yiñ işlemä: /işlemä:ysinler	okama:yın okama:siñ/ okama:y okama:/ okama:ysin okama:lıñ okama:yiñ okama: /okama:ysinlar
Olumsuz Soru		
yazma:yınmı yazma:ymı yazma:ysinmi yazma:liñmi yazma:yiñmi	işlemä:yinmi işlemä:ymi işlemä:ysinmi işlemä:liñmi işlemä:yiñmi	okama:yınmı okama:siñmi/ okama:ymı okama:mı/ okama:ysinmi okama:liñmi okama:yiñmi okama:mı

yazma:mi /yazma:ysinlarmi	işlemä:mi /işlemä:ysinlermi	/okama:ysinlarmi
---------------------------	-----------------------------	------------------

2.4.1.2.2.1.1. Birinci Tip İstek Kipinin İşlevleri

Genel olarak bir işin ya da oluşun gerçekleşmesini isteme bildirir.

Oña çenli, yör bäre, bolmalı cayını görkezeyin. “Ona doğru yürü bu yana, bulunduğu evi göstereyim.” E. Atayev, ZT: 393

Geliň, cemaat bolup namaz okalıň, pälimizden gaydaliň — diyip bir gep tapdı. “Gelin, cemaat olarak namaz kılalım, fikrimizden dönelim, diye bir bahane buldu. A. Govşudov, P: 9

Birinci şahıs çekiminde soru eki ya da soru sözcüğüyle kullanıldığında izin isteme anlamını yüklenir.

—*Dogrımı aydayınmı ya-da yalan sözläyinmi?* “-Doğru mu söyleyeyim yalan mı söyleyeyim?” A. Govşudov, P: 417

—*Bayar aga, çotga çıkarayınmı ya şeyle tūmizläyeyinmi?* “-Bayar Ağa fırça çıkarayım mı ya da böyle temizleyeyim mi?” B. Kerbabayev, AÄ II: 169

2.4.1.2.2.2. İkinci Tip İstek Kipi (İşliğin Hıyal Şekli)

Türkmen Türkçesinde istek kipi anlatımı için bir de *-mAçI* yapısı bulunmaktadır. Kendi lehçe grubunda böyle bir ekin kullanımına rastlanmazken Güneydoğu ve Kuzeybatı Türk lehçelerinde *-mAçI* ekinin bir takım ses bilgisel farklılıklarla kullanıldığı görülür²⁹⁸. Kırgız Türkçesinde istek kipi eki²⁹⁹ olarak, Uygur ve Özbek Türkçelerinde ise gelecek zaman bildiren ekler³⁰⁰ olarak görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde bu ekin kullanım alanı oldukça geniştir. İstek bildirme işlevinin yanı sıra gelecek zaman anlatımında, *bol-* fiiliyle birlikte veya üzerine *-dIk* sıfat-fiili getirilerek ‘bir şeye niyetlenmek, niyetinde olmak’ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Özellikle de *bol-* yardımcı fiiliyle niyetlenme fiili yapma işlevi çok yaygındır.

İkinci tip istek kipinin şahıs çekimi, şahıs ekleriyle değil şahıs zamirleriyle yapılmaktadır.

²⁹⁸ S. Ärnazarov, “Türkmen Türkçesinde Niyet Kipi ve Türkiye Türkçesinde Anlatımı”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13, 2003, s. 333.

²⁹⁹ Çengel, Age., s. 247.

³⁰⁰ Öztürk, Age., s. 157.

*Onsoñam garşı bolmasañ, men işevür gürrüñe **geçmekçi**.* “Ondan sonra da karşı gelmezsen ben işle ilgili konuşmaya geçeyim.” H. Meläyev, Pt: 205

*Şu yerde bir zadı **nıgtamakçı**.* “Burada bir şeyin altını çizmek istiyorum.” A. Mämiliyev, GO: 203

Olumsuzlu olumsuzluk ekiyle değil olumlu çekiminin ardında *dä:l* sözcüğü getirilerek yapılır.

*—Biz uzak **oturmakçı däl** — diyip, duldegşir goñşusu saglık soraşılardan soñ dillendi.* “-Biz uzun oturmak niyetinde değiliz, diyerek yan komşusu hâl hatır sorulduktan sonra konuştu.” E. Atayev, ZT: 186

*...biz Sovet harbı komissarlığına yekece adam hem **bermekçi däl**.* “Biz, Sovyet Askeri Komiserliğine tek bir adam bile vermek niyetinde değiliz.” H. Meläyev, Pt: 106

Olumlu soru şekli, olumlu çekimlenmiş fiilin ardından *-mI* soru eki getirilerek, olumsuz soru şekli de *dä:l* sözcüğüne soru eki eklenerek yapılır.

*Cenap, siz bu biçäre bilen baş-üç agız **gürleşmekçi dälmişiz!** — diydi.* “Efendi, siz bu biçäre ile bir iki kelam etmeyecek misiniz?” A. Govşudov, P: 125

Tablo 2.16. İkinci Tip İstek Çekimi.

Olumlu	
<i>men almakçı</i>	<i>men gelmekçi</i>
<i>sen almakçı</i>	<i>sen gelmekçi</i>
<i>ol almakçı</i>	<i>ol gelmekçi</i>
<i>biz almakçı</i>	<i>biz gelmekçi</i>
<i>siz almakçı</i>	<i>siz gelmekçi</i>
<i>olar almakçı</i>	<i>olar gelmekçi</i>
Olumlu Soru	
<i>men almakçıımı</i>	<i>men gelmekçimi</i>
<i>sen almakçıımı</i>	<i>sen gelmekçimi</i>
<i>ol almakçıımı</i>	<i>ol gelmekçimi</i>
<i>biz almakçıımı</i>	<i>biz gelmekçimi</i>
<i>siz almakçıımı</i>	<i>siz gelmekçimi</i>
<i>olar almakçıımı</i>	<i>olar gelmekçimi</i>
Olumsuz	
<i>men almakçı dä:l</i>	<i>men gelmekçi dä:l</i>
<i>sen almakçı dä:l</i>	<i>sen gelmekçi dä:l</i>
<i>ol almakçı dä:l</i>	<i>ol gelmekçi dä:l</i>
<i>biz almakçı dä:l</i>	<i>biz gelmekçi dä:l</i>
<i>siz almakçı dä:l</i>	<i>siz gelmekçi dä:l</i>
<i>olar almakçı dä:l</i>	<i>olar gelmekçi dä:l</i>
Olumsuz Soru	
<i>men almakçı dä:lmi</i>	<i>men gelmekçi dä:lmi</i>

<i>sen almakçı dā:lmi</i>	<i>sen gelmekçi dā:lmi</i>
<i>ol almakçı dā:lmi</i>	<i>ol gelmekçi dā:lmi</i>
<i>biz almakçı dā:lmi</i>	<i>biz gelmekçi dā:lmi</i>
<i>siz almakçı dā:lmi</i>	<i>siz gelmekçi dā:lmi</i>
<i>olar almakçı dā:lmi</i>	<i>olar gelmekçi dā:lmi</i>

2.4.1.2.2.2.1. İkinci Tip İstek Kipinin İşlevleri

Türkmen Türkçesindeki bu kip, istek, hayal, niyet bildirme işlevinde kullanılır. Bu ekle çekimlenmiş fiiller, Türkiye Türkçesine genel olarak ‘niyetinde olmak’ şeklinde aktarılmaktadır.

—*Men gaytmakçı, kaka—*diydi. “-Ben döneyim baba, dedi.” A. Tagan, Y: 70

*Yatırdım bag içre köñlümni taslap,
Bir bilbil aylandı, gondı başıma,
Şol zamanda yar cemalın hövesläp,
Galkmakçı men, duzak gurdı
daşıma*

“Yatıyordum bağda gönlümü kaybedip,
Bir bülbül dolandı, konu başıma,
O vakit yar yüzünü arzulayıp,
Kalkayım ben, tuzak kurdu etrafıma.”

MN: 23

Tam anlamıyla niyetlenme bildiren gelecek zaman işlevi de bulunmaktadır³⁰¹.

—*Diymek onda, Övezmırat batır şol düşlän yerinde birnäçe günläp
bolmakçı-da? —* diyip, *Dıkma serdar Hal molla yüzlendi.* “-Demek o zaman Yiğit
Övezmırat o mola verilen yerde birkaç gün bulunacak, öyle mi?, diyerek Dıkma
Serdar, Hal Molla’ya baktı.” A. Govşudov, P: 48

*Almakçımış göbegmiziñ,
Ganı daman yerlerimizi.
Duşman ondan yasamakçı
Akıp yatan gan deñizi.*

“Almak niyetindeymiş göbeğimizin,
Kan damlayan yerlerimizi,
Düşman ondan yapacak,
Akıp giden kan denizi.”

B. Seytâkov, Se: 9

-*makçı* ekinin en yaygın kullanımı *bol-* yardımcı fiiliyle yapılan niyetlenme fiillerinde görülmektedir.

*Şonıñ üçin-de ol bir zat diymekçi bolup Sonagüle bakanda, onıñ nurana yüzi
gızardı.* “Onun için de o, bir şey diyecek olup Sonagül’e baktığında onun nurlu
yüzü kızardı.” B. Seytâkov, SE: 186

*Mervlileriñ alın tarapından hücüm etmekçi bolsak, yabıñ rayışları ulı
kınçılıklar döreder diyen çakımız bar.* “Mervlilerin karşı tarafından hücum edecek

³⁰¹ A. B. Ercilasun, L. Karahan, F. Kirişcioğlu (Editörler), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri-Fiil/ Basit Çekim*, TDK Yay., Ankara 2006, s. 605.

olsak kanalın kenar tepeleri büyük sıkıntı yaratır diye tahmin ediyoruz.” E. Atayev, ZT: 276

–*mAkçI* eki, –*dlk* sıfat-fiil ekini aldığında hâl ekleriyle çekimlenebilmekte ve cümlede yüklem olmak dışında farklı görevler üstlenebilmektedir.

Soň ol gaytmakçydıgını ayttdı. “Sonra o, gitmek niyetinde olduğunu söyledi.” A. Govşudov, P: 107

Şol vagt yaňki yigit eli kündüikli gelip, bularıň eline suv akıtmakçydıgını aňlatdı. “O vakit deminki genç elinde güğümle gelip onların eline su dökmeyi istediğini anlattı.” A. Govşudov, P: 320

2.4.1.2.2.3. Üçüncü Tip İstek Kipi (İşligiň Arzuv Şekli)

Türkmen Türkçesindeki bu tip istek kipi, –*ayadı* /–*äyedi* ekiyle yapılmaktadır. –*Ay-A-dI->ayadı* şeklinde bir birleşmeden meydana gelmiş olan bu ek, ilk bakışta sanki bir hikâye birleşik zaman izlenimi verse de incelenen örnekler, geleceğe yönelik bir istek anlamı taşıdığını göstermektedir.

Bu yapının istek kipi olarak kullanıldığına yalnız Borcakov’un *Türki Dilleriň Günorta-Günbatar Toparında Arzuv ve Hökmanlık Aňladyan İşlik Formaları* çalışmasında ve Söyegov editörlüğünde hazırlanmış olan *Türkmen Diliniň Grammatikası* adlı eserde değinilmektedir³⁰². Diğer gramer çalışmalarında bu yapıdan bahsedilmemektedir. Yalnız Türkmen ağızlarıyla ilgili çalışmalarda –*AdI* ve –*AdIr* eklerinden şimdiki zaman anlatan ekler olarak bahsedilmektedir³⁰³. –*ayadı* /–*äyedi* eki, diğer Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan –*aydı*/–*eydi*/–*äydi* yapılarına benzemektedir.

İstek kipi anlatan bu –*ayadı* /–*äyedi* ekini meydana getiren eklerden biri de Türkmen Türkçesinde *ovnuk bölek* (küçük parça) olarak adlandırılan, eklendiği fiile isteme veya reddetme bakımından ayrıca anlam yükleyen –*Ay* ekidir. Bu ekin eski gelecek zaman ve istek bildiren –*gAy* ekinin önsesteki *g-* sesinin düşmesiyle ortaya çıkan şekli olduğunu söylemek mümkündür³⁰⁴. Ayrıca istek kipinin bu tipinde çekimlenmiş fiilin ardından anlam pekiştiricisi –*dA* eki getirilerek istek anlamı kuvvetlendirilir. Tespit edilen

³⁰² Borcakov, Age., s. 60-73; Söyegov, Age., s. 291-292.

³⁰³ Amansariyev, Age., s. 335; Berdiyev, Age., s. 153-155.

³⁰⁴ Söyegov, Age., s. 544.

örneklerin neredeyse tamamında bu yapının kullanıldığı cümleler *belki* edatıyla başlamıştır.

ENE DAYZA. Belki Huday, eliñ yeñil bolup bar dertler dep bolayadı-da. “Ene Teyze- Keşke Allahım, herşey hallolup bütün dertler defolaydı.” A. Mämiliyev, GO: 151

Belki, hudayım ak patışanıñ yüregine rehim salayadı! “Keşke, Allahım çarın yüreğine merhamet vere!” B. Kerbabayev, AÄ I: 166

Şahsa göre çekimlenişi belirli geçmiş zaman çekimindeki gibidir. Olumsuz şekli, olumsuzluk eki kip ekinden önce getirilerek yapılır. Soru şekli de kip ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş olan fiilin ardından soru eki getirilerek yapılır. Ancak, taranan eserlerde bu kipi soru şekline rastlanmamıştır.

İlin, gününü bulanına görä, eygilik görmäyediñ-dä hernä!— diydi. “İlini, gününü bulduğuna göre hayrını görmeyesin bir daha!” A. Tagan, Y: 167

Tablo 2.17. Üçüncü Tip İstek Çekimi.

Olumlu		
<i>barayadım</i>	<i>beräyedigim</i>	<i>okayadım</i>
<i>barayadıñ</i>	<i>beräyediñ</i>	<i>okayadıñ</i>
<i>barayadı</i>	<i>beräyedi</i>	<i>okayadı</i>
<i>barayadık</i>	<i>beräyedik</i>	<i>okayadık</i>
<i>barayadıñız</i>	<i>beräyediñiz</i>	<i>okayadıñız</i>
<i>barayadı(lar)</i>	<i>beräyedi(ler)</i>	<i>okayadı(lar)</i>
Olumlu Soru		
<i>barayadımmı</i>	<i>beräyedimmi</i>	<i>okayadımmı</i>
<i>barayadıñmı</i>	<i>beräyediñmi</i>	<i>okayadıñmı</i>
<i>barayadı mı</i>	<i>beräyedimi</i>	<i>okayadı mı</i>
<i>barayadık mı</i>	<i>beräyedikmi</i>	<i>okayadık mı</i>
<i>barayadıñız mı</i>	<i>beräyediñizmi</i>	<i>okayadıñız mı</i>
<i>barayadı(lar) mı</i>	<i>beräyedi(ler) mi</i>	<i>okayadı(lar) mı</i>
Olumsuz		
<i>barmayadım</i>	<i>bermäyedigim</i>	<i>okamayadım</i>
<i>barmayadıñ</i>	<i>bermäyediñ</i>	<i>okamayadıñ</i>
<i>barmayadı</i>	<i>bermäyedi</i>	<i>okamayadı</i>
<i>barmayadık</i>	<i>bermäyedik</i>	<i>okamayadık</i>
<i>barmayadıñız</i>	<i>bermäyediñiz</i>	<i>okamayadıñız</i>
<i>barmayadı(lar)</i>	<i>bermäyedi(ler)</i>	<i>okamayadı(lar)</i>
Olumsuz Soru		
<i>barmayadımmı</i>	<i>bermäyedimmi</i>	<i>okamayadımmı</i>

<i>barmayadıňmy</i>	<i>bermäyediňmi</i>	<i>okamayadıňmy</i>
<i>barmayadımı</i>	<i>bermäyedimi</i>	<i>okamayadımı</i>
<i>barmayadıkmy</i>	<i>bermäyedikmi</i>	<i>okamayadıkmy</i>
<i>barmayadıňizmy</i>	<i>bermäyediňizmi</i>	<i>okamayadıňizmy</i>
<i>barmayadı(lar)my</i>	<i>bermäyedi(ler)mi</i>	<i>okamayadı(lar)my</i>

2.4.1.2.3.1. Üçüncü Tip İstek Kipinin İşlevleri

Türkmen Türkçesinde bu yapıdaki istek kipi, bir işin, oluşun meydana gelmesine olan istek, özlem gibi duyguları anlatmak için kullanılır. Türkiye Türkçesinde de bu yapının “*Şu kızı da bu sene bir gelin edeydik...*” cümlesinde de görüldüğü gibi geleceğe yönelik istek bildirme işlevi bulunmaktadır.

Gocalık vagtyma çenli açılmadık ırsgalım, belki, kolhozda açılady-da.
 “İhtiyarlayana kadar açılmayan kısmetim bari kolhozda açılardı.” H. Meläyev, Pt: 330

—“*Dolan ayıň yagıtı tüynükden düşer*” diyipdirler, belkem, biziň gara günümüzüň üstüne-de yagıtı **düşäyedi-dä!** “-‘Dolunayın ışığı tüynükten (otağın bacası) girer’ demişler; bizim kara günümüz de aydınlanaydı.” H. Meläyev, Pt: 327

Bu yapı gelecek zaman kipi anlamını da vermektedir. üçüncü tip istek kipinin terkipteki -Ay ekinin ET -ğay/ -gey gelecek zaman ekinin devamı olduğu düşünülürse bu işlevde kullanılması da tabiidir.

Dövür -üytgeyär, dövür! Aşırıň aydışı yalı, şol, belki, hakikatdan-da, dayhan dövri bolayadı!.. “Devir, değişiyor devir! Aşır’ın dediği gibi, belki, gerçekten de çiftçi devri olacak!...” B. Kerbabayev, AÄ II: 241

2.4.1.2.3. Gereklilik Kipi (İşligiň Hökmanlık Şekli)

Türkmen Türkçesinde gereklilik kipi, iki ayrı yapıyla ifade edilmektedir. birinci tip gereklilik kipi için şahıs çekimi şahıs zamirleriyle yapılan -mAlli, ikinci tip gereklilik eki için şahıs çekimi şahıs ekleriyle yapılan -mAlıdır eki kullanılmaktadır.

2.4.1.2.3.1. Birinci Tip Gereklilik Kipi

Türkmen Türkçesinde *işligiň hökmanlık şekili* veya *hökmanlık forması* olarak geçen gereklilik kipi, -mAlli ekiyle yapılır. Bu kip, genel olarak bir iş ya da oluşun yapılmasının gerekli ya da zorunlu olduğunu belirtmek için kullanılır. Şahıs çekimi, bazı istisnai durumlar hariç, şahıs zamiriyle yapılır.

Sapar. Biz h  zir n  meden ba  lamalı? “Sapar- Biz,   imdi nereden ba  lamalıyız?” A. M  miliyev, GO: 146

-Tussagları h  ziri  n özünde tırmı tab  ırmalı. “Tutsakları hemen şimdi hapishaneye götürmeliyiz.” H. Mel  yev, Pt: 74

Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinin hepsinde gereklilik kipi –*mAll* ekiyle yapılmaktadır³⁰⁵.

Ağızlarda da –*mAll* ekinin yanı sıra yuvarlak ünlülü fiillerde Teke, G  kle  ,   rsarı, Sarık, Sakar, Salır, Alili, Garadaşlı,   ovdur, M  r  e, Yomut ağızlarında ekin –*mOll*   ekli görülmektedir (Tagtabazar: *g  rm  li*, Yılanlı: *bolmolı*). Nohur ağzında sonu *p* sesiyle biten fiillere eklendiğinde ekin –*balı/ -b  li* olduğu görülür (Nohur: *yapbalı*, *tepbeli*). Ayrıca   rsarı ağzında –*mAll* istek ekiyle çekimlenmiş fiilden sonra *d* sesiyle ba  layan bir sözcük geldiğinde ya da *d* ve *l* sesiyle ba  layan bir ek getirildiğinde ekin sonundaki ünlünün d    r  ld     ve –*mAl*   eklinde kullanıldığı görülür (Yuvangala: *ekmel(i) diyyo:r*, Kaka: *almal(i)-da*)³⁰⁶.

Türkmen Türkçesinde gereklilik kipinin şahıs çekimi şahıs ekleriyle yapılmaz.   ahıs bildirmek için   nden şahıs zamiri getirilir ya da şahıs metnin içeriğinden anlaşılır.

—Ay, batır, yurdu  n     in gan dökmeli ahır. “Ah, yiğit, yurdun için kan d  kmelisin artık.” A. Govşudov, P: 164

  ahıs ekinin gereklilik kipi ekinden sonra getirildiği örneklere konuşma dilinde ve halk edebiyatı ürünlerinde az da olsa rastlanmaktadır.

Yigit. Sen tayınmı? Toy libasını geyip g  rmelisi  . “Delikanlı- Sen hazır mısın? D    n elbiseni giyip görmelisin.” A. M  miliyev, GO: 146

Onı sen   z    e m  hrem ayal edip almalısı  . “Onı sen kendine nikahlı hanım olarak almalısın.” THD II: 25.

Gereklilik kipinin olumsuz şekli *d  l* olumsuzluk anlamı katan sözcükle yapılmaktadır.

Merv galasını  n dervezeleri ilkiba  da emiri  n «Gala artıkma   adam goybermeli d  l» diyen permanı esasında dervezebanları  n meylane tabınlıkda açılıp-yapıldı. “Merv kalesinin kapıları ilk başta emirin ‘Kaleye fazladan adam sokulmamalı’ fermanına göre kapı muhafızlarının isteği doğrultusunda açılıp kapandı.” E. Atayev, ZT: 373.

³⁰⁵ Korkmaz, TTG, s. 694; Budagova, Age., s. 352;   zkan, Age., s. 158.

³⁰⁶ Berdiyev, Age., s. 243, 244.

Soru şekli, soru eki *-mI* olumlu yapılarda kip ekinden sonra getirilerek, olumsuz yapılarda *dāl* sözcüğünden sonra getirilerek yapılır.

*Men şu yagdayda özümiñ parsça oñat bilyändigimi bulara **bildirmelimi** ya-da bildirmän **gitmelimi**?* “Ben bu durumda kendimin Farsçayı iyi bildiğimi bunlara bildirmeli miyim ya da bildirmeden mi gitmeliyim?” H. Meläyev, Pt: 52

*Yeri, şeyle gelne şeyle är **duşaymalımı** diysene...* “Hadi be, böyle geline böyle adam düşmeli mi desene.” A. Govşudov, P: 443

*Olariñ eline, iycek çöreklerini dövüp beren yalı, etcek işlerini kesgitläp **bermeli dälmidim**?* “Onların eline yiyecekleri ekmekleri bölüp verir gibi yapacakları işleri belirleyip vermemeli miydim?” B. Kerbabayev, AÄ II: 256

Tablo 2.18. Birinci Tip Gereklilik Çekimi.

Olumlu		
<i>men aytmalı</i> <i>sen aytmalı</i> <i>ol aytmalı</i> <i>biz aytmalı</i> <i>siz aytmalı</i> <i>olar aytmalı</i>	<i>men geçmeli</i> <i>sen geçmeli</i> <i>ol geçmeli</i> <i>biz geçmeli</i> <i>siz geçmeli</i> <i>olar geçmeli</i>	<i>men görmeli</i> <i>sen görmeli</i> <i>ol görmeli</i> <i>biz görmeli</i> <i>siz görmeli</i> <i>olar görmeli</i>
Olumlu Soru		
<i>men aytmalımı</i> <i>sen aytmalımı</i> <i>ol aytmalımı</i> <i>biz aytmalımı</i> <i>siz aytmalımı</i> <i>olar aytmalımı</i>	<i>men geçmelimi</i> <i>sen geçmelimi</i> <i>ol geçmelimi</i> <i>biz geçmelimi</i> <i>siz geçmelimi</i> <i>olar geçmelimi</i>	<i>men görmelimi</i> <i>sen görmelimi</i> <i>ol görmelimi</i> <i>biz görmelimi</i> <i>siz görmelimi</i> <i>olar görmelimi</i>
Olumsuz		
<i>men aytmalı dāl</i> <i>sen aytmalı dāl</i> <i>ol aytmalı dāl</i> <i>biz aytmalı dāl</i> <i>siz aytmalı dāl</i> <i>olar aytmalı dāl</i>	<i>men geçmeli dāl</i> <i>sen geçmeli dāl</i> <i>ol geçmeli dāl</i> <i>biz geçmeli dāl</i> <i>siz geçmeli dāl</i> <i>olar geçmeli dāl</i>	<i>men görmeli dāl</i> <i>sen görmeli dāl</i> <i>ol görmeli dāl</i> <i>biz görmeli dāl</i> <i>siz görmeli dāl</i> <i>olar görmeli dāl</i>
Olumsuz Soru		
<i>men aytmalı dälmi</i> <i>sen aytmalı dälmi</i> <i>ol aytmalı dälmi</i> <i>biz aytmalı dälmi</i> <i>siz aytmalı dälmi</i> <i>olar aytmalı dälmi</i>	<i>men geçmeli dälmi</i> <i>sen geçmeli dälmi</i> <i>ol geçmeli dälmi</i> <i>biz geçmeli dälmi</i> <i>siz geçmeli dälmi</i> <i>olar geçmeli dälmi</i>	<i>men görmeli dälmi</i> <i>sen görmeli dälmi</i> <i>ol görmeli dälmi</i> <i>biz görmeli dälmi</i> <i>siz görmeli dälmi</i> <i>olar görmeli dälmi</i>

2.4.1.2.3.1.1. Birinci Tip Gereklilik Kipinin İşlevleri

Yapılması gereken işi, gerçekleşmesi gereken oluşu bildirmek için gereklik kipi kullanılır.

*Şonuñ üçin dayhan köpçüligi: «Halkıñ hakını iymecek, hemmäni bir gözde görcek mirap **tutmalı**» diyip gürrüñ edişyardı.* “Bu yüzden çiftçi topluluğu, halkın hakkını yemeyecek, herkese eşit davranacak bir idareci getirmeliyiz, diye konuşuyorlardı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 28

*Şonuñ üçin olara ayaklarını, bilini yazma yok; şeydip, iki bükülip **oturmali**.* “Bu yüzden onlara ayaklarını, bacaklarını uzatma yok; bu şekilde iki büküm oturmaları.” E. Atayev, ZT: 7

*Siz näme, onbaşımı şü gün **tanamalı**?* “Siz ne diyorsunuz, onbaşımızı bugün tanımalı mıyız?” E. Atayev, ZT: 10

Belli bir şahsa bağlamaksızın genel olarak yapılması gereken işi anlatmaya yarar. Bu işlevde fiil edilgen yapıda olur.

*General Malleson «Zakaspide Övezberdi Kulıyevıñ dırnagına tiken **urdurılmalı däl**» diyip, kesgitli buyruk berdi.* “General Malleson, Zakaspi’de Övezberdi Kulıyev’in Tırnağının ucuna dokunulmayacak, diye kesin emir verdi.” H. Meläyev, Pt: 201

Gereklik kipi teklik üçüncü şahıs çekiminde tahmin işlevinde kullanılmaktadır. Daha ziyade *bol-* fiilinin gereklik çekimi bu işlevde karşımıza çıkar.

*Her halda bu yerde düşnüksiz bir şübheli sır **bolmalı**...* “Herhalde burada belirsiz, şübheli bir sır olmalı...” H. Meläyev, Pt: 17

Türkmen Türkçesinde gereklik kipinde kullanılan bazı yapıların Türkiye Türkçesine aktarımı şimdiki zaman kipiyle yapılmaktadır.

*-Mırat, sen bu kabinete yeke şü gün **girmeli däl** ahırı.* “-Mırat, sen bu odaya yalnız bu gün girmiyorsun ama.” B. Kerbabayev, SE: 45

Gelecek ve geniş zaman için de kullanımı da vardır.

*Onda şeyle **diymeli**:«Yok bolsun uruş! Yok bolsun patışa! Yaşasın halk hökümeti!».* “O zaman şöyle diyeceğiz: Kahrolsun savaş! Kahrolsun çar? Yaşasın halk idaresi!” B. Kerbabayev, AÄ I: 301

*Barı-yoğı yigrimi-yigrimi baş manatlık ädik üçin beyle yagdaya **düşäymelimi**?* “Altı üstü yirmi yirmi beş manatlık çizmeler için böyle bir duruma düşölür mü?” A. Tagan, Y: 114

Diy- fiili gereklilik kipinin teklik üçüncü şahsında çekimlendiğinde sonuç çıkarma ve genelleme ifade eden özerk bir yapı hâline gelir. *Diymeli* sözcüğü, cümlelerin başında bulunur ve Türkiye Türkçesindeki karşılığı sonuç ve açıklama bildiren *demek* edatıdır.

Diymeli, kimem bolsa traktoriň bir yerini gemripdir. “Demek, biri traktörün bir yerini kemirmiş.” B. Kerbabayev, SE: 27

2.4.1.2.3.2. İkinci Tip Gereklilik Kipi

Türkmen Türkçesinde *-mAll* eki ile *-dIr* bildirme ekinin birleşmesi sonucu oluşmuş *-mAllIdIr* eki, anlamı daha da kuvvetlendirilmiş gereklilik kipi yapan bir ektir³⁰⁷. Bu yapıyı birinci tipteki gereklilik ekinen farklı kılan özellik, şahıs çekiminin şahıs ekleriyle yapılıyor olmasıdır. Zaten gereklilik kipi eki *-mAll*’nin ardından birleşik çekim unsuru getirildiğinde şahıs çekimi eklerle yapılabilir³⁰⁸.

Ol baradaky hereketleriňiz biziň bilen ırlaşykly amala aşyrylmalydyr. “O konudaki hareketleriniz bizimle uyumlu olarak gerçekleştirilmelidir.” H. Meläyev, Pt: 203

İkinci tip gereklilik kipinin şahıs çekimi birinci tip şahıs ekleriyle yapılmaktadır. Şahıs ekleri, kip ekinen sonra getirilir. Teklik ve çokluk ikinci şahıs çekiminde *-mAllIdIr* ekinin sonundaki bildirme eki olmaksızın *-mAll* şekli kullanılabilir³⁰⁹.

Eziz eger ırsaraysa-da, dürlü sapalak bilen biz ondan sovuşmalydyrs. “Eziz, sebepsiz yere bize çıkışacaksa türlü hilelerle ondan kaçmalıyız.” B. Kerbabayev, AÄ II: 145

...men öziüm yazmalydırın diyip düşündi. “...ben kendim yazmalıyım, diye düşündü.” B. Kerbabayev, SE: 51

Bu tip gereklilik kipinin olumsuz şekli birinci tipteki gibi *däl* sözcüğüyle yapılmaktadır. Ayrıca *-mAllIdIr* ekinin *-dIr* kısmı *däl* sözcüğüne eklenmektedir. Şahıs ekleri de *däl* sözcüğüne *-dIr* ekinin üzerine eklenmektedir.

...iki dogup bir galanımıza-da niyetimizi mälüm etmeli dälidir. “... hiçbir şekilde niyetimizi açık etmemeliyiz.” E. Atayev, ZT:141

Sovet adamlary biri-birlerinden sır gizlemeli dälidirler. “Sovyet insanları birbirlerinden sır saklamamalıdır.” B. Kerbabayev, AÄ II: 207

³⁰⁷ Kara, Age., s. 128; H. Baylyev, Age., s. 96.

³⁰⁸ Azimov, HZTD, s. 394.

³⁰⁹ Kara, ege, s. 128.

*Elbetde, sen onu **haklamalı**sıñ Agalık.* “Elbette sen onu gerçekleştirmelisin Ağalık.” A. Govşudov, P: 15

Soru şekli olumlu yapılarda *-mAlI* ekiyle *-dIr* ekinin arasına *-mI* soru eki getirilerek yapılır. Olumsuz yapılardaki soru şekli ise soru ekinin *däl* sözcüğü üzerine bildirme ve şahıs ekinden önce getirilmesiyle yapılır.

*Yeri, gice çigrek bolanı bilen ağır yatan hassa bäre **bakmalımıdır** diysene!*
“Peki, gece soğuk algınlığından ağır yatan hasta beri bakmalı mı desene!” A. Tagan, Y: 98

—*İndi gısıbermelimidir?* “-Şimdi sıkıvermeli mi?” B. Kerbabayev, AÄ II: 319

Tablo 2.19. İkinci Tip Gereklilik Çekimi.

Olumlu	
yazmalıdırın	görmelidirin
yazmalıdırıñ (yazmalısıñ)	görmelidirsiñ (görmelisiñ)
yazmalıdır	görmelidir
yazmalıdırıs	görmelidiris
yazmalıdırıñız (yazmalısıñız)	görmelidirsiñız (görmelisiñız)
yazmalıdırılar	görmelidirler
Olumlu Soru	
yazmalımıdırın	görmelimidirin
yazmalımıdırıñ	görmelimidirsiñ
yazmalımıdır	görmelimidir
yazmalımıdırıs	görmelimidiris
yazmalımıdırıñız	görmelimidirsiñız
yazmalımıdırılar	görmelimidirler
Olumsuz	
yazmalı däldirin	görmeli däldirin
yazmalı däldirsiñ	görmeli däldirsiñ
yazmalı däldir	görmeli däldir
yazmalı däldiris	görmeli däldiris
yazmalı däldirsiñız	görmeli däldirsiñız
yazmalı däldirler	görmeli däldirler
Olumsuz Soru	
yazmalı dälmidirin	görmeli dälmidirin
yazmalı dälmidirsiñ	görmeli dälmidirsiñ
yazmalı dälmidir	görmeli dälmidir
yazmalı dälmidiris	görmeli dälmidiris
yazmalı dälmidirsiñız	görmeli dälmidirsiñız
yazmalı dälmidirler	görmeli dälmidirler

2.4.1.2.3.2.1. İkinci Tip Gereklilik Kipinin İşlevleri

Türkmen Türkçesinde mutlak gereklik bildirme işlevinde bu kip kullanılır.

*Galıberse-de, iň ähmiyetlisi, iňlis goşunınıň Zakaspä girmegi üçin tayarlanan şertnamaları diňe yerli halkıň vekili bilen **resmileşdirmelidiris**. “Bunlar bir yana, en önemlisi, İngiliz ordusunun Zakaspi’ye girmesi için hazırlanan şartnameleri sadece yerli halkın vekili ile resmileştirmeliyiz.” H. Meläyev, Pt: 128*

*Ol «munda kanun yokdur, sud yokdur, bir adam günäkär bolsa, onu **asmalıdır** ya-da kellesini **kesmelidir**, yogsa-da hiç zat diymän **goybermelidir**, mundan iş bolmaz» diyip käyinyärdi. “O, bunda kanun yoktur, mahkeme yoktur, bir adam suçlu ise onu asmalı yada kellesini kesmelidir; yoksa hiçbir şey demeden bırakılmalıdır; böyle iş olmaz, diye yakınıyordu.” A. Govşudov, P: 77*

2.4.1.2.4. Emir Kipi (İşligiň Buyruk Forması)

Türkmen Türkçesi gramerlerinde emir kipinin ele alınışı birlik göstermemektedir. Bazı gramerlerde emir kipinin teklik ve çokluk birinci şahıs çekimi olmadığını belirtilirken³¹⁰, bazı gramerlerde her şahıs için ayrı emir eki olduğunu belirtilmiştir³¹¹.

Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi emir kipinin çekimi her şahıs için ayrı bir ekle yapılmaktadır. Emir kipi ekleri, şahıslara göre şöyle sınıflandırılabilir:

Tablo 2.20. Oğuz Grubunda Emir Kipi Ekleri.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-AyIn	-All:ñ, -All
2. şahıs	Ø, -gIn /-gUn	-Iñ /-Uñ, -ñ
3. şahıs	-sIn /-sUn	-sInlAr /-sUnlAr

Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerindeki emir ekleri de aşağıdaki tabloda görülebilmektedir³¹²:

³¹⁰ Azimov, HZTD, s. 386-387; H. Baylıyev, Age., s. 91; Berdiyev, Age., s. 225-226.

³¹¹ Söyegov, Age., s. 294; A. Borcakov, *Türki Dilleriň Günorta-Günbatır Toparında İşligiň Buyruk Forması*, Aşgabat 1992, s. 8, 31, 57, 82, 96.

³¹² Korkmaz, TTG, s. 670,671; Budagova, Age., s. 313; Özkan, Age., s. 154-155. (Yalnız Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında emir 1. teklik ve çokluk çekimi olmadığını belirtmiştir. Burada verilen ekler, eserdeki istek kipinin 1. şahıs ekleridir.)

Tablo 2.21. Emir Kipi Ekleri.

	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
Teklik			
1. şahıs	-(y)AyIm	-Im /-Um	-Allm
2. şahıs	Ø	Ø	Ø
3. şahıs	-sIn /-sUn	-sIn /-sUn	-sIn /-sUn
Çokluk			
1. şahıs	-(y)Allm	-ağ /-äk	-(y)Allm
2. şahıs	-(y)In /-(y)Un	-In /-Un	-(y)In /-(y)Un
3. şahıs	-sInlAr /-sUnlAr	-sinlar/-sinlär, -sunlar /-sünlär	-sInnAr /-sUnnAr

Türkmen Türkçesinin ağızlarında kullanılan teklik ve çokluk birinci şahıs ekleri ile ilgili ayrıntılı açıklama istek kipi konusu anlatılırken yapılmıştı. Teklik ikinci şahıs çekimi de ya eksiz ya da *-gIn /-gUn* ekleriyle yapılmaktadır. Bu *-gIn /-gUn* ekleri, emir anlamı pekiştirilmek istendiği durumlarda daha çok tercih edilmektedir (Nohur: *gäplämä*, Kaka: *goyvor*, Sayat: *gaytmagin*, Farap: *bolgun*). Ayrıca Gökleñ ağızında *-gIn* eki yerine klasik edebiyatta sık sık karşılaşılan *-gIl* ekleri kullanılmaktadır (Garrıgala: *çıkaygıl*, Gökleñ: *bilgil*). Teke ağzının Ahal bölgesinde ve Batı Yomut ağzında *-gInIñ* şekli görülmektedir (Aşgabat: *bargınıñ*, Acıyap: *bolaverginin*). Stavropol Türkmenlerinin ağzında teklik ikinci şahıs emir çekimi yapılırken fiillerin sonuna *-çI* eki getirildiği görülür (*berçi*, *ayççı*). Çokluk ikinci şahsın ağızların genelinde *-Iñ /-Uñ*, *-ñ* ekleriyle yapıldığı görülmektedir. (Farap: *barıñ*, Yılanlı: *serediñ*, Çendir: *boluñ*). Stavropol Türkmenlerinin ağzında çokluk ikinci şahıs çekimi için *-IñIz /-UñIz* ekleri kullanılmaktadır (*ketiriñiz*, *boluñiz*). Kırac ve Olam ağızlarında ise bu şahıs için emir çekimi *-IñlAr /-UñlAr* ekiyle yapılmaktadır (Olam: *oturma:ñlar*). Üçüncü şahsın teklik emir çekimi ise edebî dildeki gibi *-sIn /-sUn* ekiyle, çokluk çekimi ise *-sInlAr /-sUnlAr* ekiyle yapılmaktadır (Gızılsov: *gelsin*, Govşut: *tutulsın*)³¹³.

Teklik birinci şahıs çekimi günümüz yazı dilinde *-AyIn* ekiyle yapılmaktadır. Çokluk birinci şahıs çekimi yalnız konuşan ve bir kişi daha söz konusu olduğunda *-All*, ikiden fazla kişi için ise *-AllIñ* ekiyle yapılmaktadır. Bu ekler ünlü sesle biten fiillere eklendiğinde iki ünlünün birleşmesi sonucu fiilin sonundaki ünlü uzar: *gora-ayın->gora:yın* “koruyayım”, *işle-eyin->işlā:yın* “çalışayım”, *dişle-eli->dişlā:li* “dişleyelim”,

³¹³ Berdiyev, Age., s. 227-230.

doka-alım-> doka:lım “dokuyalım”. Ayrıca ünsüzle biten sözcüklere de *-Alı* ve *-Alım* eklerinin hem bu şekilleri hem de *-a:lı /-ä:li*, *-a:lım /-ä:lim* uzun şekilleri eklenebilmektedir. Bu durum, herhangi bir anlam farkı yaratmamaktadır (*baralı-bara:lı*, *geleliñ-gelä:liñ*)³¹⁴.

-Gel, onda şeyle gözellerden ilham **alalı-da**, ,işe yamaşgandan **yapışalı**, Salamgılı. “Gel, o zaman böyle güzellerden ilham alalım da, işe yeniden yapışalım, Salamgulu.” A. Atacanov, ÖT:141

-Yör, ece, öye **gideli** — diyip, ol maña ayak üstüne galmaga goltğı berdi. “-Yürü anne, eve gidelim, deyip o, bana ayakta durabilmem için destek oldu.” Ç. Aytmatov, ET: 32

-Geliñ onuñ yanına barıp hal-ahval **soraşalıñ**- diydi. “-Gelin, onun yanına gidip hâlini hatrını soralım, dedi.” THD II: 60

Teklik ikinci şahıs çekimi, günümüz yazı dilinde eksiz ya da *-gIn /-gUn* ekiyle yapılmaktadır. XVIII.-XIX. yüzyıl eserlerinde de *-gIn /-gUn* ekinin yanı sıra bu ekin ilk şekli olarak kabul edilen *-gIl /-gUl* eki de kullanılmıştır³¹⁵. Bir de nezaket ve saygı icabı tek bir şahsa hitap edilse de çokluk ikinci şahıs eki olan *-Iñ /-Uñ* ekinin kullanıldığı görülmektedir. Yine teklik ikinci şahıs için zarf-fiil eki *-A* ile *goy-* yardımcı fiilinin birleşip kaynaşması sonucu ortaya çıktığı iddia edilen *-ay /-äy* eki kullanılmaktadır (*al-a goy-> alay*, *gör-e goy-> göräy*)³¹⁶.

-Hay zaññar Göroğlı, ine durdum, **ayt** nâme sözüñ bolsa. “-Hay zalim Köroğlı, işte durdum, söyle ne söyleyeceksen.” G: 145

-Vey, şazada, **bağışlañ**! Göryän velin, siziñ öz halkıñızıñ däbinden habarıñız yok yalı-la?! “-Vay, şehzadem, bağışlayın! Görüyorum, ancak sizin kendi halkınızın adetlerinden haberiniz yok gibi?!” MS:14

Ey, oğlum! Halkıñ arasında üç sanı akıldar bardır. Buları öz yanıña-köşge **çekgin**. “Ey oğlum! Halkın arasında üç tane düşünür bulunmaktadır. Bunları kendi yanına, saraya çek.” MS:10

‘Miradım, uruşmak, söğüşmek ayıp bolar. Sen edepli, dilli **bolgun**, hanım!’ diyip akıl övredyärđi. “ ‘Muradım, dövüşmek, sövüşmek ayıptır. Sen edepli ve dilbaz ol, oğlum!’ diye öğütüyordu.” B. Kerbabayev, SE: 43

Rehm **eylegil** nâzik tene,
Bolgul garıplara pena,

“Merhametli ol nazik tene,
Himayeci ol garıplara,

³¹⁴ Söyegov, Age., s. 294.

³¹⁵ Borcakov, Age., s. 71-73.

³¹⁶ Azimov, HZTD, s. 388.

*Dökseň bu gün gan bigünä,
Magşarda bolganiň rusiya.*

Döksen bugün kan günahsız yere,
Mahşerde olacağın rüsva.”

A: 75

Çokluk ikinci şahıs çekimi *-Iň /-Uň* ekiyle yapılır. Yalnız klasik ve halk edebiyatı ürünlerinde -ağızlarda olduğu gibi- *-Iň /-Uň* ekine *-lAr* çokluk eki getirildiği de görülmektedir.

*-Maňa bir dutar getirip **berin**, men gülenimiň sebäbini saz bilen aydyp bereyindi.* “-Bana bir dutar getirip verin; ben neden güldüğümü size sazla söyleyiveririm, dedi.” G: 478.

*Biri güldür, biri gunça,
Ol biri yokdur Senemçe,
Tomaşa **kılıňlar**, barça,
Gelir sallana-sallana.*

“Biri güldür, biri gonca,
Biri yoktur Senem gibi,
Temaşa kılın topluca,
Gelir sallana sallana.”

ŞG: 38

Ayrıca Türkiye Türkçesi gramerlerinde de hem istek hem de emir bildirme işlevinde olduğu belirtilen *-sAnA* (*sa-n-a*) eki³¹⁷, Türkmen Türkçesinde emir kipinin teklik ikinci şahıs eki, *-saňIz-lA*, *-saňIzlaň /-seňIzlä:ň* ekleri de çokluk ikinci şahıs eki olarak gösterilmektedir³¹⁸.

-Hanı sen öz işiňi görkezseň!- diydi. “-Hadi, sen kendi işini göstereceğini, dedi.”

A. Atacanov, ÖT: 132.

*Ogullarım, hanı kakaňıza az-kem dem-dınç **berseňIzläň**, ya onu molla etme hayalňiz barmı?* “Oğullarım, haydi babanızı biraz rahat bıraksanız, yoksa onu molla yapma hayaliniz mi var?” Ç. Aytmatov, ET: 13

Emir kipinin üçüncü şahsının teklik çekimi *-sIn /-sUn*, çokluk çekimi *-sInlAr /-sUnlAr* ekiyle yapılmaktadır.

*-Kuliyevi **öldüräymesinler**, sen şu minutdan başlap onu öz kontrollığına al.* “-Kuliyev’i öldürmesinler; sen şu dakikadan itibaren onu kendi kontrolüne al.” H. Meläyev, Pt: 195

*Bizi görüp ulı-kıçı **şat bolsun**,
Dost-yarlar begenip, düşman **mat bolsun**,
Seniň geyen donuň zer-zerbap **bolsun**,
Men geyinsem besdir şaldan, Övezim.*

“Bizi görünce büyük küçük şad olsun,
Eş dost sevin, düşman kahrolsun,
Senin giydiğin libas altın, sırmalı olsun,
Ben şal giyinsem tamamdır Övezim.”

³¹⁷ Korkmaz, TTG, s. 690; Ergin, Age., s. 310.

³¹⁸ Azimov, HZTD, s. 389; Söyegov, Age., s. 299.

Emir kipinin olumsuz şekli fiil tabanına şahıs ekinden önce *-mA* eki getirilerek yapılır. Soru şekli ise emir kipinde çekimlenmiş fiilin sonuna soru eki getirilerek getirilerek yapılır. Yalnız, teklik ya da çokluk ikinci şahsın soru çekimi yoktur.

-...*Şunu yadıñdan çıkarma.* “Bunu aklından çıkarma.” Ç. Aytmatov, ET: 36

-*Dayıma tabşır, eceme bir eşitdiräymesin meniñ işsiz yörenimi-* diydi. “Dayıma söyle, anneme duyurmasın benim işsiz dolaştığımı, dedi.” A. Atacanov, ÖT: 227

-*Meni obada yüzügara edäymegin!* “-Köyde benim yüzümü kara çıkarma!” A. Atacanov, ÖT: 360

‘*Muradım, ballı kemptut alıp bereyinmi ya şokoladı govı görüyärmiñ?*’ diyip sorayardı. “ ‘Muradım, ballı şekerleme mi alayım yoksa çikolatayı mı seviyorsun?’ diye soruyordu.” B. Kerbabayev, SE: 43

Tablo 2.22. Emir Çekimi.

Olumlu	
<i>oka:yın</i> <i>oka/ okasana/ okagın/ okay</i> <i>okasın</i> <i>oka:lı:ñ</i> <i>oka:ñ/ okasañızla(:ñ)</i> <i>okasınlar</i>	<i>geleyin</i> <i>gel/ gelsene/ gelgin/ geläy</i> <i>gelsin</i> <i>geleli:ñ</i> <i>geliñ /gelseñizle(:ñ)</i> <i>gelsinler</i>
Olumlu Soru	
<i>oka:yınmı</i> ----- <i>okasınmı</i> <i>oka:lı:ñmı</i> ----- <i>okasınlarmı</i>	<i>geleyinmi</i> ----- <i>gelsinmi</i> <i>geleli:nmi</i> ----- <i>gelsinlermi</i>
Olumsuz	
<i>okamayın</i> <i>okama</i> <i>okamasın</i> <i>okama:lı:ñ</i> <i>okama:ñ</i> <i>okamasınlar</i>	<i>gelmeyin</i> <i>gelme</i> <i>gelmesin</i> <i>gelmä:li:ñ</i> <i>gelmäñ</i> <i>gelmesinler</i>
Olumsuz Soru	
<i>okamayınmı</i> ----- <i>okamasınmı</i> <i>okama:lı:ñmı</i>	<i>gelmeyinmi</i> ----- <i>gelmesinmi</i> <i>gelmä:li:ñmı</i>

----- <i>okamasınlarmı</i>	----- <i>gelmesinlermi</i>
-------------------------------	-------------------------------

2.4.1.2.4.1. Emir Kipinin İşlevleri

Bir işin yapılması birine buyurulduğunda emir kipi kullanılır.

-*Aytmasaň, sıpmarsıň, ayt* diydigim, *ayt!* - *diyip, tayak bilen birki gezek mazalı doňduryar.* “-Söylemezsen kurtulamazsın, söyle diyorsam söyle!, diyerek sopayla birkaç kez zevkle vuruyor.” MS:7

-*Hanı bol, Esenkul, sür bakalı! Şo-ol ozalkarıň yalı sür!* — *diyip, traktorça baka gıgırdı.* “-Hadi, Esenkul, Sür bakalım! Şu öncekiler gibi sür!, deyip traktörcüye doğru bağırırdı.” Ç. Aytmatov, ET: 37

-*Ey, oglum, pılan cay kitaphanadır! Sonı açıp, içindäki kitaplary okagin! Meniň görkezmäm boyunça iş alıp bargın!* - *diyip, vesyet edip, vepat bolyar.* “-Ey oğlum, filan bina kütüphanedir! Onu açıp içindeki kitapları oku! Benim gösterdiğim şekilde işleri hallet!, diye vasiyet edip vefat eder.” MS:11

Emir kipi, özellikle birinci şahıs çekiminde istek işleviyle kullanılmaktadır.

-*Men gözelleriň päkize mermere meňzeyän yılmanak, yalaňaç tenini söyyän. Geliň, şol mermer bedenleriň şanına içeliň.* “-Ben, güzellerin saf mermere benzeyen pürüzsüz, çıplak tenini seviyorum. Gelin, o mermer bedenlerin şerefine içelim.” A. Atacanov, ÖT: 226.

—*Men bu yerde galayın.* “-Ben burada kalayım.” A. Govşudov, P:203

Karşı tarafa anlatılmak istenen düşünce vurgulanmak istendiğinde özellikle de atasözlerinde emir kipi kullanılır.

Müň dinarıň bolandan, degerli on-on iki dostuň bolsun. “Bin dinarın olacağına değerli on-on iki dostun olsun.” E. Atayev, ZT: 19

Öy *alma*, öyden ilki goňşı *al*. “Ev alma, evden önce komşu al.” TA: 63

Berenden *al*, urandan *gaç*. “Verenden al, vurandan kaç.” TA: 133

Emir kipi eklerinin bazı sözcüklerle kalıplaştığı ve özel anlamlar yüklendiği örnekler vardır.

a. *fiil-mAk beyle de dursun*: Türkiye Türkçesinde “*fiil-mAk şöyle dursun*” kalıbıyla karşılanabilecek olan bu yapı, cümleye yetersizlik, karşılaştırma gibi anlamlar katar.

Kırk-ha beylede dursun, aya kanagatı çatmadık Nepes aga Amanıñ yanına şu gün yetmegi yüregine bagladı. “Kırkı şöyle dursun aya sabrı kalmayan Nepes Ağa, Aman’ın yanına o gün gitmeye karar verdi.” A. Tagan, Y: 149

b. *isim(+dA) bolsun, ... isim(+dA) bolsun*: Türkiye Türkçesinde “Çocuk olsun büyük olsun hepsi aşılacak.” örneğindeki gibi bir yapının karşılığı olan bu kullanım genelleme işlevindedir.

Şehir halkından rus bolsun, ermeni bolsun, inamdar adamların barını yaraglandırıñ. “Şehir halkından Rus olsun Ermeni olsun güvenilir adamların hepsini silahlandırın.” B. Kerbabayev, AÄ II: 327

c. *Diy-* fiiliyle kalıplaşan çokluk birinci şahıs eki *-eli*, bulunduğu cümlede kendinden sonra gelen söz dizisinde anlatılan şeyi varsayma anlamında kullanılır.

Diyeli, Cebrayıl agasınıñka görme-görşe gelipdir. A yasavul bu yerde näme işleyär? “Diyelim Cebrayıl ağasının yanına ziyarete gelmiş. Peki nöbetçi burada ne yapıyor?” E. Atayev, ZT: 91

d. *Näme bilsin?, Näbilsin?, Kim bilsin?* kalıplarındaki emir kipi, soru sormaktan ziyade cevap bildirme işlevinde kullanılır. Türkiye Türkçesinde “*Ne bilecek?, O ne bilsin?, Kim bilecek?*” kalıplarıyla karşılanabilecek olan bu yapılar, aslında olumsuz geniş zaman kipine karşılık kullanılmaktadır.

Onsoñ sen bilmän, kim bilsin? “Ondan sonra sen bilmeyeceksin de kim bilecek?” A. Mämiliyev, GO: 112

e. Özellikle *bol-* fiilinin emir kipinde üçüncü şahıs olumsuz çekimi kendinden önce gelen fiilin gerçekleşeceğine ya da cümledeki fiili gerçekleştirene dair tahmin yürütme, soru sorma işlevinde kullanılır.

Hazınanıñ daşınıñ gorağı azından iki yüz, üç yüz atlı bolardı. Bendi getirýän bolaymasınlar? “Hazinenin etrafının savunması en azından iki yüz, üç yüz atlı ile olurdu. Tutsak getiriyor olmasınlar?” E. Atayev, ZT: 6

Şular bolaymasın Yalkap neressäniñ ganına galanlar... “Bunlar olmasın zavallı çocuk Yalkap’ın kanına girenler...” E. Atayev, ZT: 8

2.4.2. Ek-Fiil (Kem İşlik, Habarlık Kategoriyası)

Türkmen Türkçesinde *kem işlik*³¹⁹, *habarlık kategoriyası*³²⁰ olarak adlandırılan ek-fiil, eski *er-* fiilinin *er-> ir-> i-* şeklindeki gelişimi sonucu ortaya çıktığı düşünülen *i-* fiili için kullanılan bir terimdir. Bu fiil, Türkmen Türkçesinde günümüzde tek başına *-ken* sıfat-fiil ekiyle çekimlenmiş olan *eken* sözcüğünde *e-* şeklinde görülmektedir. Ek-

³¹⁹ Söyegov, Age., s. 361.

³²⁰ Azimov, Age, s. 438.

fiilin e- şekli, Kıpçak grubu lehçelerinden Kazak Türkçesinde ek-fiilin geçmiş zamanını yapan *edi* ve *eken* ile olumsuzluk anlamı katan *emes* (<er-mez) yapılarında (*awruw edim* “hastaydım”, *üyde emes ekensiñ* “evde değilmişsin”)³²¹, Kırgız Türkçesinde yine ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi için *ele*, duyulan geçmiş zaman çekimi için *eken* ve olumsuz çekimi için kullanılan *emes* yapılarında (*cakşı eleñ* “iyiydin”, *cakşı emes elem* “iyi değildim”)³²², Karakalpak Türkçesinde Kazak Türkçesindekiyle aynı şekilde³²³, Karaçay-Malkar Türkçesinde *edi* ve *ese* yapılarında (*çemer esek* “becerikliyse”) ³²⁴, Çağatay grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde ek-fiilin geçmiş zaman çekimleri için *edi* ve *ekän*, olumsuz çekim için de *emäs* yapılarında (*yâxşi emäs eding* “iyi değildin”)³²⁵, Altay grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zamanı için *emtir*, olumsuz şekli için *emes* yapılarında (*olur cakşı kiji emtir* “onlar iyiymişler”)³²⁶ kullanıldığı görülür. Yani neredeyse Oğuz grubu dışındaki diğer Türk lehçelerinin neredeyse tamamında ek-fiil e- şeklinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesi de ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi için kullandığı *eken* yapısıyla kendi grubundaki lehçelerden ayrılmıştır.

Sonuçta ek-fiiller, isim soylu sözcükleri yüklem yapma ve basit zamanlı kiplere gelerek birleşik zaman çekimleri yapma görevini üstlenmektedir.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde ek-fiil konusunun incelenişi Türkiye Türkçesi gramerlerinden farklıdır. Bu gramerlerde sınıflandırmanın ek-fiilin bildirdiği zamana göre değil, ek-fiilin aldığı eke göre yapıldığı görülmektedir: *habarlık kategoriyasınıñ -dı/-di goşulması* “ek-fiilin -dI eki”, *kem işligiñ -dır/-dir goşulması* “ek-fiilin -dIr eki” gibi.

2.4.2.1. Ek-Fiilin Kipleri

Türkmen Türkçesinde ek-fiilin geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman olmak üzere üç ayrı kipte çekimlendiği görülmektedir. Şart kipinde

³²¹ Ercilasun, Ferhat Tamir (Bölüm Yazarı), Age., s. 456-457.

³²² Ercilasun, H. Kasapoğlu Çengel (Bölüm Yazarı), Age., s. 509.

³²³ Ercilasun, C. Vedat Uygur (Bölüm Yazarı), Age., s. 573.

³²⁴ Ercilasun, Ufuk Tavkul (Bölüm Yazarı), Age., s. 905-906.

³²⁵ Ercilasun, Rıdvan Öztürk (Bölüm Yazarı), Age., s. 314-315.

³²⁶ Ercilasun, Figen Güner Dilek (Bölüm Yazarı), Age., s. 1038-1039.

çekimi yoktur. Şart kipindeki birleşik yapılar, *bol-* fiiline şart eki *-sA* eklenip isim ya da çekimli fiilin ardından getirilmesiyle yapılır.

*Öz-ä Gutlag han bilen Humar tegin ikisiniň birinden alan bolmalı, näme malumat **alan bolsa**.* “Kendi de Gutlag Han ile Humar Teginin ikisinden birinden almış olmalı, ne malumat almışsa.” E. Atayev, ZT: 110

*Onuň goltugundakı guruhana gözi düşende **bolsa**, gahar-gazabı depesine çıkdı.* “Onun koltuğunun altındaki Kur’an’a gözü iliştiğinde ise sınırları tepesine çıktı.” A. Govşudov, P: 142

Yalnız klasik edebiyatta şart çekimi için *erse* ve *ise* bağımsız yapılarının kullanılmış olduğu görülmektedir³²⁷.

*Yusup bu cogapnı **aytdı erse** oňa hiç kim gulak salmadı.* “Yusuf bu cevabı söylediyse de hiç kimse ona kulak asmadı.” A: 142

*Hacatım senden rova bolmas **erse** ger, muddaga,* “İsteğim senden reva olmaz ise eğer
Beyle maglumdır ki, hiç bir gamgusarım muttakiye,
galmaz-a. Öyle malumdur, ki hiçbir gam
kederim kalmaz.”

M I: 23

*Eger ki hiç **isem**, sana geler men,* “Eğer ki hiç isem sana gelirim,
*Hoşk istihan **isem**, gana geler men,* Kuru kemik isem kana gelirim,
*Murda-yı sed-sal **isem**, cana geler men,* Yüz yıllık ölü isem, cana gelirim
Bolsaydı bezm içre bir yada salmak. Olsaydı meclis içinde bir akla düşüren

M I: 31

Türkmen Türkçesinde *er-* fiilin özel bir yapısı olan *eken* kalıplaşmış fiili, belirsiz geçmiş zaman kipi eki olan *-mIş* ekiyle aynı işlevlerde kullanılmaktadır.

—*Sen bagtlı **ekenin**.* “-Sen şanslıymışsın.” E. Atayev, ZT: 120

Ek-fiil bahsinde *i-* fiilinin geniş (şimdiki) zamanı, görülen geçmiş zamanı ve *eken* bağımsız ek-fiili ayrı ayrı ele alınacaktır. Ayrıca şahıs ekleriyle çekimlenebilen *-ka:/-kä:* zarf-fiil ekini alan ek-fiil hakkında bilgi verilecektir.

³²⁷ H. Baylyev, s. Age, s. 272.

2.4.2.1.1. Ek-Fiilin Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi (Kem İşligiñ -dır, -dir Goşulması)

Türkmen Türkçesinde ek-fiilin geniş zamanı için, ki bu yapı aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade etmektedir, eski *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi *turur* fiilinin ekleşmesi sonucu oluşmuş olan *-tur-> -dur* ekine zamir kökenli şahıs ekleri getirilerek yapılır. Türkiye Türkçesinde sadece üçüncü şahıs için kullanılan *-dIr/ -dUr* eki Türkmen Türkçesinde bütün şahıslara getirilmekte ve ardından şahıs çekimi yapılmaktadır. Türkmen Türkçesinde bu ekin yalnız ötümlü *-dIr/ -dUr* şekli kullanılmaktadır.

—*Cenap polkovnik, gullugıñıza häzirdiris!* “-Sayın Albay, emirleriniz için hazırız!” B. Kerbabayev, AÄ I: 160

—*Bilmedim, serdar... Ay, Övezmurat bir «däli» adamdır.* “-Bilmiyorum, komutan... Ya, Övezmurat bir ‘deli’ adamdır.” A. Govşudov, P: 18

Ek-fiilin geniş zamanı, isme herhangi bir ek getirilmeksizin zamirler kullanılarak da yapılabilir³²⁸.

Men pıgamber övladı. “Ben, peygamber evladıyım.” B. Kerbabayev, AÄ I: 32

Men onuñ üçin it. “Ben, onun için köpeğim.” A. Govşudov, P: 439

XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde bu ekin en eski şekli *turur* yardımcı fiili ve *-dIr/ -dUr* ekleri kullanılmıştır³²⁹.

*Mesgenim Halapdır, adımız Ezber,
Ol turur Muhammet cahana server,
Garip üçin Akca gelni nezir ber,
Sabr edegör, sagdır, geler Garıbıñ.*

“Meskenim Haleptir, adımız Ezber,
Odur Muhammet cihana server,
Garip için Akca gelini adak ver,
Sabrediver, sağdır, gelir Garibin.”

ŞG: 138

*Mama aytdı: «Berrimecnunga bargın,
Äriñ bir ak itdir tanagın, görgün,
Ol çölde başga it yok turar, bilgin,
İt görseñ, äriñdir» — diydi yaranlar.*

Anne dedi “Mecnunun çölüne git,
Kocan bir ak köpektir tanı, gör,
O çölde başka köpektir yoktur, bil,
Köpek görseñ kocandır” dedi
yaranlar.

M II: 259

Birinci ve üçüncü şahsın teklik ve çokluk çekimlerinde *-dIr/ -dUr* eki ve şahıs eki kullanılırken ikinci şahıs çekimlerinde *-dIr/ -dUr* olmaksızın yalnız şahıs ekiyle çekimlendiği de görülmektedir.

³²⁸ Kara, Age., s. 103.

³²⁹ H. Bayliyev, Age., s. 271.

—Hava, batır, men şol yaralı vagtım seniñ yanıña eltilen il **çopandırın** — diyip, İlmirat yene gürrüñini dovam etmekçi boldı. “-Evet, yiğit, ben o yaralandığım zaman senin yanına gönderilen halk çobanıyım, diyerek İlmirat, yine konuşmasına devam edecek oldu.” A. Govşudov, P: 276

Siz bizi gırmaga, cızaklılar yalı yer bilen yegsan etmäge-de **haklısıñız**. “Siz bizi öldürmekte, Cızaklılar gibi yerle yegsan etmekte haklısınız.” B. Kerbabayev, AÄ I: 333

Olumsuz şekli *däl* olumsuzluk bildiren sözcükle yapılmaktadır. Şahıs eki, *däl* sözcüğüne getirilmektedir.

-Aynam, ikimiz **deñ däldiris...** “-Aynam, ikimiz denk değiliz.” B. Kerbabayev, AÄ I: 151

Gaya-gopuz yok mahalı **yurt eyesi däldirin** öydenoklar... “Değişen bir şey olmadığında yer yurt sahibi değilim diye düşünmüyorlar...” E. Atayev, ZT: 27

Soru şekli, olumlu yapılarda fiil tabanına *-dIr/ -dUr* ekinden önce, olumsuz yapıda *däl* sözcüğünden sonra kip ekinden önce soru eki getirilerek yapılır.

Bala-çaga **saglıkmıdır**, mal-gara **tükelmidir**, Orazdurdı? “Çoluk çocuk sağ mı esen mi, hayvanlar tamam mı?” H. Meläyev, Pt: 395

—Gelnece, olar **cadıgöy dälmidir?** — diyip, gaytalap soradı. “-Yenge, onlar büyücü değil midir?, diye tekrar sordu” A. Govşudov, P: 372

Tablo 2.23. Ek-Fiilin Geniş Zaman Çekimi.

Olumlu	Olumsuz
<i>işçidirin</i>	<i>işçi däldirin</i>
<i>işçi(dir)siñ</i>	<i>işçi däl(dir)siñ</i>
<i>işçidir</i>	<i>işçi däldir</i>
<i>işçidiris</i>	<i>işçi däldiris</i>
<i>işçi(dir)siñiz</i>	<i>işçi däl(dir)siñiz</i>
<i>işçidirler</i>	<i>işçi däldirler</i>
Olumlu Soru	Olumsuz Soru
<i>işçimidirin</i>	<i>işçi dälmidirin</i>
<i>işçimi(dir)siñ</i>	<i>işçi dälmi(dir)siñ</i>
<i>işçimidir</i>	<i>işçi dälmidir</i>
<i>işçimidiris</i>	<i>işçi dälmi diris</i>

<i>işçimi(dir)siñiz</i> <i>işçimidirler</i>	<i>işçi dälmi(dir)siñiz</i> <i>işçi däldirler</i>
--	--

2.4.2.1.1.1. Ek-Filin Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipinin İşlevleri

Ek-fiilin geniş zaman çekimi, isim ve isim soylu sözcüklerin fiil gibi kullanılmasını sağlar.

Senin şu nahar bişirip yören ayalıñ senden mertdir. “Senin şu yemek pişiren karın, senden merttir.” A. Govşudov, P: 327

—*Gerek bolsa, biz mergendiris.* “-Gerekirse biz nişancıyız.” H. Meläyev, Pt: 268

Olar menden ahmurlıdırlar ahır! “Onlar benden dolayı sıkıntılıdırlar!” B. Kerbabayev, SE: 124

Geçmiş, şimdiyi ve gelecek zamanı içine alacak şekilde eklendiği isim ya da isim soylu sözcüğün bildirdiği şey ya da durumda olduğunu gösterir.

İñlis haysı guşa et bermeli, haysı guşuñ etini iymelidiğini bilmäge ussatdır. “İngiliz, hangi kuşa et verilip hangi kuşun etinin yeneceğini bilme konusunda üstattır.” H. Meläyev, Pt: 77

Ek-fiilin geniş zaman kipi, çekimli fiillere, isim veya isim soylu sözcüklere eklendiğinde eklendiği sözcüğün bildirdiği anlamla ilgili tahmin yürütme işlevinde kullanılır.

Ol Tāşli şorta yokarrakdadır öydüp pikir edipdi. “O, şakacı Tāşli yukarıdadır diye düşünmüştü.” A. Govşudov, P: 375

Eklendiği sözcüğün anlamını kuvvetlendirme, inandırıcılığı artırma işlevi vardır.

DÖVLET. İr ösme her dövür üçinem gerekdir. “Dövlət- Erken ilerlemek her dönem için de gerektir.” A. Mämiliyev, GO: 6

Fiilin zamanları konusunda da belirtildiği gibi *-dIr/ -dUr* ekinin zaman ya da tasarlama kip eklerinin teşekkülünde bulunurlar. *-IpdIr/ -UpdIr, -AndIr* öğrenilen geçmiş zaman eki, *-mAlIdIr* gereklilik eki gibi kip eklerinde görülmektedir. Bu kipteki fiillere de genellikle pekiştirme ya da tahmin anlamı katmaktadır.

...ol malını yitirendir, şonuñ üçinem ahun oña sögendir diyip pikir edipdi. “...o hayvanını kaybetmiştir, onun için de şeyh ona sövmüştür, diye düşündü.” A. Govşudov, P: 441

Garamayak ugrunu başarsañ gısımiñda saklamalıdır. “Avam, yolunu bulabilirsen elinde tutmalısın.” E. Atayev, ZT: 241

-dIr/ -dUr eki bazı yapılarda sıralama³³⁰ ya da karşılaştırma edatı işlevinde kullanılır.

Lebleň rahatlık bolsa, nerkes gözleriň — apat. / Yüzüňdir zülpuň bolsa, günä hem tobamışın-o-ov! “Dudakların rahatlık ise nergis gözlerin afet. / Yüzünle zülfün ise günah ve tövbeymiş hey!” E. Atayev, ZT: 33

Döwletmıradıň golaycagına barcak bolyardık, onuň döşündäki lovurdaşyp duran ordendir medallarını yakıncakdan görcek bolyardık. “Döwletmırat’ın yakınına gitmeye çalışıyorduk; onun göğsünde parıldayan nişanları ve madalyaları yakından görmek istiyorduk.” H. Meläyev, Pt: 419

2.4.2.1.2. Ek-Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi (Kem İşliğin -dı, -di Goşulması)

Türkmen Türkçesinde isim ve isim soylu sözcüklere ve basit zamanda çekimlenmiş fiillere gelerek geçmiş zamanda ismin bildirdiği durumda olmayı ya da geçmiş zamanda gerçekleşmiş bir olayla ilgili süreci göstermeye yarar.

Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi *-dI* ekiyle yapılmaktadır.

Men volostnoydum, sen meniň gol astımdıň. “Ben kaymakamdım, sen benim memurumdun.” B. Kerbabayev, AÄ I: 316

XVIII. ve XIX. yüzyıl klasik edebiyatta bu ekin aslı olan *erdi* yapısı ve onun *idi* şekliyle günümüzde kullanılan ekleşmiş *-dI* şekli kullanılmıştır³³¹.

Ne tavusdır anıň bolsun beyanı?

*Kaysı menzil **erdi** anıň mekanı?*

Ol ne ustat erer, nedir dükanı?

Ussat bolsaň, bize mundan habar ber!!

Nazarım yetişgeç şol dört merdana,

Könlüm coşa geldi, başım gerdana,

*Şol vagtda bar **idi** iki divana:*

*«Durma, oğlan, anda bargıl!»
diydiler.*

“Ne tavustur onun olsun beyanı,

Hangi menzil idi onun mekanı,

O ne üstadıdır, nedir dükanı,

Üstat isen bize bundan haber ver!!”

M II: 63

“Gözüm görünce o dört yiğidi,

Gönlüm coşa geldi, başım döndü,

O vakit var idi iki divane,

“Durma, oğlan, hemen git”
dediler.”

M I: 7

³³⁰ Ayşe İlker, “Türkmen Türkçesinde -dır ekinin ‘ve’ Bağlacı işlevinde Kullanılması”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 15, Bahar 2003, s. 120.

³³¹ H. Baylıyev, Age., s. 271.

Ek-fiilin görülen geçmiş zaman kipinin şahıs çekimi, iyelik kökenli şahıs ekleriyle yapılır. Türkmen Türkçesinde kaynaştırma ünsüzü y sesinin kullanılmaması sebebiyle ünlüyle biten sözcüklere araya bir ses almaksızın bağlanır.

*Ol ülkäniň baş imamy Şemseddin **Harisidi**.* “O ülkenin baş imamı Şemsi Harisi’ydi.” E. Atayev, ZT: 247

*Ähli zadymyzy bir okara arpa ya cövene çalyşmaga **razydık**,*... “Herşeyimizi bir çanak arpa veya mısıra karşılık vermeye razıydık.” A. Tagan, Y: 103

Olumsuz şekli, isim ve isim soylu sözcüklerde *däl* olumsuzluk edatıyla, çekimli fiillerde ise bu fiilin basit zamanlı çekimindeki olumsuzu nasılsa ek-fiilin olumsuzu da genel olarak o şekilde yapılır. Ancak *gelcek däldim=gelmecekdım* örneğinde olduğu gibi bazı istisnai durumlar da vardır.

*Daň indi **daş döldi**, gündogaryň şapak yeri agaryp ugrapdy.* “Sabah şimdi uzak değildi, doğuda tan yeri ağarmaya başlamıştı.” H. Meläyev, Pt: 7

Soru şekli, olumlu yapıda ek-fiilin önüne soru eki getirilerek, olumsuz yapıda, olumsuzluk *däl* sözcüğüyle yapılıyorsa soru eki *däl* sözcüğünden sonra ek-fiilden önce, *-mA* ekiyle yapılıyorsa basit zaman kipi ekinden sonra ek-fiil ekinden önce soru eki getirilerek yapılır.

—*Merez aga, zäher aga! Asıl bu **senmidin**?* “-Merez Ağa, zehir ağa! Aslında o sen miydin?” A. Govşudov, P: 50

*Meniň maşgalamyň soňuna sogan eken seniň şol bikemal ogluň **dälmidi** eysem!* “Benim ocağıma incir ağacı diken senin şu düşüncesiz oğlun değil miydi!” H. Meläyev, Pt: 277

Tablo 2.24. Ek-Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi.

Olumlu		
<i>okuvçydım</i>	<i>baryardım</i>	<i>tapmalıdım</i>
<i>okuvçydıň</i>	<i>baryardıň</i>	<i>tapmalıdıň</i>
<i>okuvçıdı</i>	<i>baryardı</i>	<i>tapmalıdı</i>
<i>okuvçıdık</i>	<i>baryardık</i>	<i>tapmalıdık</i>
<i>okuvçıdıňız</i>	<i>baryardıňız</i>	<i>tapmalıdıňız</i>
<i>okuvçıdılar</i>	<i>baryardılar</i>	<i>tapmalıdılar</i>

Tablo 2.24. (Devam).

Olumlu Soru		
<i>okuvçıydımdı</i>	<i>baryarmıdım</i>	<i>tapmalıydımdı</i>
<i>okuvçıydıdň</i>	<i>baryarmıdň</i>	<i>tapmalıydıdň</i>
<i>okuvçıydı</i>	<i>baryarmıdı</i>	<i>tapmalıydı</i>
<i>okuvçıydık</i>	<i>baryarmıdık</i>	<i>tapmalıydık</i>
<i>okuvçıydıňız</i>	<i>baryarmıdňız</i>	<i>tapmalıydıňız</i>
<i>okuvçıydılar</i>	<i>baryarmıdılar</i>	<i>tapmalıydılar</i>

Olumsuz		
<i>okuvçy dāldim</i>	<i>barmayardım</i>	<i>tapmalý dāldim</i>
<i>okuvçy dāldiň</i>	<i>barmayardıň</i>	<i>tapmalý dāldiň</i>
<i>okuvçy dāldi</i>	<i>barmayardı</i>	<i>tapmalý dāldi</i>
<i>okuvçy dāldik</i>	<i>barmayardık</i>	<i>tapmalý dāldik</i>
<i>okuvçy dāldiňiz</i>	<i>barmayardıňiz</i>	<i>tapmalý dāldiňiz</i>
<i>okuvçy dāldiler</i>	<i>barmayardılar</i>	<i>tapmalý dāldiler</i>
Olumsuz Soru		
<i>okuvçy dālmidim</i>	<i>barmayarmıdım</i>	<i>tapmalý dālmidim</i>
<i>okuvçy dāldimiň</i>	<i>barmayarmıdın</i>	<i>tapmalý dāldimiň</i>
<i>okuvçy dālmidi</i>	<i>barmayarmıdı</i>	<i>tapmalý dālmidi</i>
<i>okuvçy dālmidik</i>	<i>barmayarmıdık</i>	<i>tapmalý dālmidik</i>
<i>okuvçy dālmidiňiz</i>	<i>barmayarmıdınız</i>	<i>tapmalý dālmidiňiz</i>
<i>okuvçy dālmidiler</i>	<i>barmayarmıdılar</i>	<i>tapmalý dālmidiler</i>

2.4.2.1.2.1. Ek-Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipinin İşlevleri

İsim ya da isim soylu sözcüklere gelerek geçmişte eklendiği ismin bildirdiği anlamdaki durumda bulunulduğunu ve bunun idrakinde olunduğunu bildirme işlevi vardır.

Şol oba-da Tecen uyezdindäki obalaryň hiç birinden üytgeşik dāldi. “Bu köy de Tecen bölgesindeki köylerin hiçbirinden farklı değildi”. AÄ I: 13

Bildirme ya da tasarlama kiplerinden biriyle çekimlenmiş yapılara gelerek o kipin hikâye çekimini yapmaya yarar. Bu işlevlere ayrı ayrı birleşik çekim konusunda değinilecektir.

Bu dört atly gatı kovyardı. “Bu dört atlı sıkı kovalıyordu.” A. Govşudov, P: 53

«Oglum, sen arkayın yatıbergin. Menem şu töverekler-de bardırın» diyip gitsedi! “ ‘Oğlum, sen rahat uyu. Ben de buralardayım’ deyip gitseydi.” A. Tagan, Y: 180

2.4.2.1.3. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi (Kem İşliğin -mış, -miş Goşulması)

Türkmen Türkçesinde geçmişte olunan bir durum ya da gerçekleşen, gerçekleşmesi tasarlanan bir işin başkasından duyularak aktarıldığı ya da bu duruma, işe olan inançsızlık belirtilmek istendiğinde isim ya da çekimli fiile *-mİş/-mUş* eki getirilir.

...indi onu ayıratın kitap edip çıkarmagıñ zerurlıgam **yokmuş** diyen toslamanı yayradıdır. "...şimdi onu özellikle kitap olarak çıkarmanın gereği yokmuş söylentisini yaymış." A. Govşudov, P:581

XVIII.-XIX. yüzyıl eserlerinde bu ek-fiilin aslının öğrenilen geçmiş zamanda çekimlenmiş şekli **ermiş** ve onun türevi **imiş** ile birlikte **-mİş** ekleri kullanılmıştır³³².

*Alım **ermiş** a:mılarıñ soltanı,
Kim munda izzatlap tutsa mollanı,
İş başında aytsa kim bismillanı,
Kıyamatta golun tutar, yaranlar.*

"Alim imiş amillerin sultanı,
Kim burada el üstünde tutsa mollayı,
İş başında söylerse bismillahı,
Kıyamette elinden tutar dostlar."

M II: 222

*Gam iyme, Yusupıñ aman **bar imiş**,
Oña hakiñ tecellisi **yar imiş**,
Atasınıñ cemalına **zar imiş**,
Hoş talih yıldızın, Yusup amandır!*

"Gamlanma, Yusuf'un aman var imiş,
Ona Hakkın tecellisi yar imiş,
Atasının cemaline zar imiş,
Hoş talih yıldızın, Yusuf amandır!"

A: 220

*Ezrayıl öz canıñ özi **alarmış**,
Barı-gidip, hakiñ özi **galarmış**,
Bu cahana dört perişde **gelermiş**,
İsrafil surunu çalsa gerekdir.*

Azrail kendi canını kendi almış,
Hepsi gider, Hakk'ın kendisi kalarmış,
Bu cihana dört melek gelirmiş,
İsrafil surunu çalsa gerektir.

M II: 195

Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zaman kipinde şahıs çekimi iyelik kökenli şahıs ekleriyle yapılmaktadır. Sadece çokluk birinci şahıs eki olarak hem **-Ik** hem de **-Imİz** ekleri kullanılmaktadır.

*O nähili biz **günäkärmışik**? — diyip, biri oña garşı çıkdı. "O ne demek, biz günahkarmışız?, diye biri ona karşı çıktı." A. Govşudov, P: 132*

*Şol komsomol yigit biziñ bal günümüzi dovzaha dönderende, nâme üçin biz onuñ toyunu yasa **övürmeli dälmişimiz**? "O komsomol genç bizim tatlı günümüzü cehenneme çevirdi de biz niçin onun düğününü yasa çevirmemeliymişiz?" H. Meläyev, Pt: 404*

Olumsuz şekli isimlerde **däl** sözcüğüyle yapılmaktadır; fiillerde ise eklendiği fiilin basit zamanlı çekimindeki olumsuz şekli nasıl yapılıyorsa birleşik çekiminde de öyledir.

*Biriñ at, biriñ eşek **münmeli dälmiş** — şolam doğrumı? "Biri ata biri eşeğe binmemeliymiş, o da doğru mu?" H. Meläyev, Pt: 360*

Soru şekli de olumlu ya da olumsuz çekimlenmiş yapının en sonuna soru eki getirilerek yapılır.

³³² H. Baylıyev, Age., s. 272.

Bazardan alan sığır ekinçi çıkanı için sen oña **gargınmalımışıñmı**? “Pazardan aldığı inek çift ineği çıktı diye sen ona beddua mı etmeliymişsin?” A. Tagan, Y: 119

Näme, men Aşgabada **gıtmeli dälmişimmi**? “Ne yani, ben Aşkabat’a gitmemeli miymişim?” A. Tagan, Y: 68

Tablo 2.25. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.

Olumlu	
<i>guşmuşım</i>	<i>alıpmışım</i>
<i>guşmuşıñ</i>	<i>alıpmışıñ</i>
<i>guşmuş</i>	<i>alıpmış</i>
<i>guşmuşımız (guşmuşık)</i>	<i>alıpmışımız (alıpmışık)</i>
<i>guşmuşıñız</i>	<i>alıpmışıñız</i>
<i>guşmuş(ın)lar</i>	<i>alıpmış(ın)lar</i>
Olumlu Soru	
<i>guşmuşım mı</i>	<i>alıpmışım mı</i>
<i>guşmuşıñ mı</i>	<i>alıpmışıñ mı</i>
<i>guşmuş mı</i>	<i>alıpmış mı</i>
<i>guşmuşımız mı (guşmuşık mı)</i>	<i>alıpmışımız mı (alıpmışık mı)</i>
<i>guşmuşıñız mı</i>	<i>alıpmışıñız mı</i>
<i>guşmuş(ın)lar mı</i>	<i>alıpmış(ın)lar mı</i>
Olumsuz	
<i>guş dälmişin</i>	<i>alma:nmişim</i>
<i>guş dälmişiñ</i>	<i>alma:nmişıñ</i>
<i>guş dälmiş</i>	<i>alma:nmiş</i>
<i>guş dälmişiz (guş dälmişik)</i>	<i>alma:nmişiz (almanmişik)</i>
<i>guş dälmişiñiz</i>	<i>alma:nmişıñız</i>
<i>guş dälmiş(ın)lar</i>	<i>alma:nmiş(ın)lar</i>
Olumsuz Soru	
<i>guş dälmişin mi</i>	<i>alma:nmişim mi</i>
<i>guş dälmişiñ mi</i>	<i>alma:nmişıñ mı</i>
<i>guş dälmiş mi</i>	<i>alma:nmiş mı</i>
<i>guş dälmişiz mi (guş dälmişik mi)</i>	<i>alma:nmişiz mi (almanmişik mi)</i>
<i>guş dälmişiñiz mi</i>	<i>alma:nmişıñız mı</i>
<i>guş dälmiş(ın)lar mı</i>	<i>alma:nmiş(ın)lar mı</i>

2.4.2.1.3.1. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin İşlevleri

İsimlere eklenen ek-fiilin *-mİş/ -mUş* çekimi ismin fiil özellikleri kazanmasını sağlar.

—Temeçde-de atışıp, tutuşmağı başaryan yigitler **köpmüş**. “-Temeç’de de kurşun atıp savaşmayı bilen gençler çokmuş.” H. Meläyev, Pt: 384

Basit zamanda çekimlenmiş fiillere eklenen ek-fiilin *-mİş/ -mUş* çekimi şahit olunmayan hareketi anlatmaya yarar.

Daşkent tarapdan komissar Frolov gelyürmiş, yanında-da ulı harbı güyç barmış... “Taşkent tarafından Komiser Frolov geliyormuş; yanında da büyük askeri güç varmış...” H. Meläyev, Pt: 112

Eklendiği isim veya fiilin bildirdiği düşünceye olan şüphe ve memnuniyetsizlik anlamını vermek için kullanılır.

Biz sen ak patışanıñ doganoglanımıñ hem iñ bir gerekli adamlarınıñ birimiñ diyip eşitdik. “Biz, sen çarın kardeşinin oğluymuşsun, hem de en önemli adamlarından biriymişsin diye duyduk.” A. Govşudov, P: 218

2.4.2.1.4. Ek-Fiilin Eken Şekli (Eken Kem İşligi)

Türkmen Türkçesinde ek-fiilin sıfat-fiil eki *-ken*’i alarak *er-ken / ir-ken->eken / iken->eken(i)* şeklinde bir gelişme göstermiş *eken* yapısının öğrenilen geçmiş zaman kipi ya da rivayet birleşik çekimi yapma işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi diğer Oğuz grubu lehçeleri dışında kalan -birkaçı hariç- neredeyse bütün Türk lehçelerinde bu yapı kullanılmaktadır.

XVIII.-XIX. yüzyıl dönemi eserlerinde bu yapının *erken* ve *eken* şekilleri kullanılmıştır³³³.

*Diydi: Alı: — «Barayın,
Ne bar **erken**, göreysin,
Alla üçin bereysin,
Azu-köp her ne kim bar».*

“Dedi Ali “Gideyim
Ne varmış göreylim,
Allah için vereyim,
Az çok her ne varsa.”

M II:

*—Ya Alı, bir demde altı aylık bu yolı niçik aldıñ ve siz niçik belent pervaz yiğit **eken** siz — diyip aytdı.* “-Ya Ali, bir nefeste altı aylık bu yolu nasıl aldınız ve siz nasıl yüce gönüllü bir yiğitmişsiniz, dedi.” A: 256

Eken sözcüğü, iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmektedir. Yalnız çokluk birinci şahıs çekiminde *-ik* ve *-imiz* eklerinin her ikisi de kullanılabilir. Üçüncü teklik şahıs için *eken* sözcüğünün *ekeni* şeklinde kullanımı da bulunmaktadır. Bu yapının diğerinden anlamca hiçbir farkı yoktur.

³³³ H. Baylıyev, Age., s. 272.

—*Olam biziñ kakamız bilen atdaş **eken***. “O da bizim babamızla adaşmış.” B. Kerbabayev, SE: 59

*Biz öz gözümüz bilen görüp duran zadımıza-da düşünmeyän **ekenik***. “Biz, kendi gözümüzle gördüğümüz şeyi de anlamıyormuşuz.” B. Kerbabayev, Aygıtlı Ädim: 110

—*Ey, Züleyha, bizler hata kılğan **ekenimiz***,... “-Ey Züleyha, bizler hata etmişiz,...” A: 189

Olumsuz şekli, isimden sonra *däl* sözcüğü getirilerek, basit zamanda çekimlenmiş olan fiilin olumsuz şekli nasılsa o hâlinde sonra *eken* sözcüğü getirilerek yapılır.

*Ol gorkmasa, yüpüniñ üstünde odun goyup bolcak adam-a **däl eken***. “O korkmasa bel bağlanacak adam değilmiş.” H. Meläyev, Pt: 197

Soru şekli, olumlu yapıda da olumsuz yapıda da şahıs ekiyle çekimlenmiş *eken* sözcüğünün sonuna *-mI* eki getirilerek yapılır.

*AYNA. Maral bir yerinde bar **ekenmi**?* “Ayna- Maral bir yerinde var mıymış?” A. Mämiliyev, GO: 49

Tablo 2.26. Ek-Fiilin “Eken” Şeklinin Çekimi.

Olumlu	
<i>okuvçı ekenim</i>	<i>söyyä:r ekenim</i>
<i>okuvçı ekeniñ</i>	<i>söyyä:r ekeniñ</i>
<i>okuvçı eken(i)</i>	<i>söyyä:r eken(i)</i>
<i>okuvçı ekenik (ekenimiz)</i>	<i>söyyä:r ekenik (ekenimiz)</i>
<i>okuvçı ekeniñiz</i>	<i>söyyä:r ekeniñiz</i>
<i>okuvçı ekenler (okuvçılar eken)</i>	<i>söyyä:r ekenler</i>
Olumlu Soru	
<i>okuvçı ekenimmi</i>	<i>söyyä:r ekenimmi</i>
<i>okuvçı ekeniñmi</i>	<i>söyyä:r ekeniñmi</i>
<i>okuvçı eken(i)mi</i>	<i>söyyä:r eken(i)mi</i>
<i>okuvçı ekenikmi (ekenimizmi)</i>	<i>söyyä:r ekenikmi (ekenimizmi)</i>
<i>okuvçı ekeniñizmi</i>	<i>söyyä:r ekeniñizmi</i>
<i>okuvçı ekenlermi (okuvçılar ekenmi)</i>	<i>söyyä:r ekenlermi</i>

Tablo 2.26. (Devam).

Olumsuz	
<i>okuvçı däl ekenim</i>	<i>söymeyä:r ekenim</i>
<i>okuvçı däl ekeniñ</i>	<i>söymeyä:r ekeniñ</i>

<i>okuvçı däl eken(i)</i>	<i>söymeyä:r eken(i)</i>
<i>okuvçı däl ekenik (ekenimiz)</i>	<i>söymeyä:r ekenik (ekenimiz)</i>
<i>okuvçı däl ekeniñiz</i>	<i>söymeyä:r ekeniñiz</i>
<i>okuvçı däl ekenler (okuvçı däller eken)</i>	<i>söymeyä:r ekenler</i>
Olumsuz Soru	
<i>okuvçı däl ekenimmi</i>	<i>söymeyä:r ekenimmi</i>
<i>okuvçı däl ekeniñmi</i>	<i>söymeyä:r ekeniñmi</i>
<i>okuvçı däl eken(i)mi</i>	<i>söymeyä:r eken(i)mi</i>
<i>okuvçı däl ekenikmi (ekenimizmi)</i>	<i>söymeyä:r ekenikmi (ekenimizmi)</i>
<i>okuvçı däl ekeniñizmi</i>	<i>söymeyä:r ekeniñizmi</i>
<i>okuvçı däl ekenlermi (okuvçı däller ekenmi)</i>	<i>söymeyä:r ekenlermi</i>

2.4.2.1.4.1. Eken Sözcüğünün İşlevleri

Eken sözcüğü ismin ardından kullanıldığında duyulan geçmiş zaman kipi gibi şahit olunmayan bir durum hakkında bilgi verme işlevindedir.

*Goy, meniñ ızında «Mert adam **eken**» diylen adım galsın- diyen neticä geldi.*
 “Bırak, benim ardında ‘mert adammış’ denilen adım kalsın, kararına geldi.” B. Kerbabayev, AÄ I: 149

*Yöne şäherde özüni mendenem artık sayyan adamlar bar **eken**.* “Fakat şehirde kendini benden de önemli sanan adamlar varmış” A. Govşudov, P: 63

Basit zamanda çekimlenmiş bir fiilden sonra getirildiğinde rivayet birleşik zaman yapmaya yarar.

*—Onuñ yalı bolsa, seni ortyad naçalnigi etmeli **eken**.* “-Öyleyse seni takım lideri yapmalıymışız.” B. Kerbabayev, AÄ II: 187

*ŞEKER. Yere gir, göge uç. Beylede bir musallat bolar **eken**.* “Şeker- İster uç ister kaç. Amma da musallat olurmuş.” A. Mämiliyev, GO: 57

Şaşıрма ve alay etme anlamında kullanımı vardır.

*Ay, sen-ä bir ızı yiten, hiç bir derega yaramayan betbagt adam **eken**.* “Ay, sen de zürriyetsiz, hiçbir işe yaramayan talihsiz adamın biriymişsin.” A. Govşudov, P: 37

*Can süyci zat **eken**, bisırat hökümdarcıgım!* “Can tatlı şey miymiş, çirkin hükümdarcıgım!” H. Meläyev, Pt: 263

“*Bir bar eken, bir yok eken*” gibi masal anlatımlarında kullanılan kalıp cümlelerde görülmektedir.

-Bir bar eken, bir yok eken. İymäge-içmäge zar eken. Tammancıgınıñ agzı dar eken. Ulusına gargar eken, kişisine sargar eken. Barı birden dargar eken... “-Bir varmış, bir yokmuş, Yemeye içmeye ihtiyaç varmış. Paçaların ağzı darmış.

Büyüğünü lanetlermiş, küçüğüne ısmarlarmış. Hepsi birden dağılırmış...” B. Kerbabayev, SE: 57

Eken sözcüğü, sıfat fiil eki *-dik*’i alarak *ol*-fiilinin görevini üstlenmektedir. Bu kullanımıyla Osmanlıcada rastlanan *idügi(ni)* yapısına benzemektedir.

—*Nädip ol gızıñ nırhınıñ şeyle **ekendiğini** bildiñ?* “-Nasıl o kızın değerinin öyle olduğunu bildin?” A. Govşudov, P: 82

*Özünde häkimiyet başında durup, yurdu dolandırmak üçin ukıbıñ yok **ekendiğini** hasrat bilen boyun aldı.* “Kendinde idarenin başında olup, ülkeyi yönetmek için gerekli yeteneğin olmadığını üzümlere kabul etti.” H. Meläyev, Pt: 294

2.4.2.1.5. Ek-Fiilin -ka:/ -kä: Zarf-Fiil Eki Almış Şekli

Türkiye Türkçesinde ünlü uyumuna girmeyen *-ken* zarf-fiil ekiyle karşılanan *-ka:/-kä:* eki, Türkmen Türkçesinde oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu ek, hem isme hem de basit zamanda çekimlenmiş fiillere eklenmekte ve şahıs ekleriyle çekimlenebilmektedir. Bu özelliğiyle Türkiye Türkçesindeki *-ken* eki almış yapılardan farklılaşmaktadır.

Ek-fiilin *-ka:/-kä:* eki almış şekli, iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmektedir. Ekin ünlüleri daima uzun söylenir.

—*Hä, menem **Çardagdakam** Halat begiñ otuz-kırk sanı sığrının ızında gezipdim.* “-Evet, ben de Çardak’tayken Halat Bey’in otuz kırk tane ineğinin peşinde gezmiştim.” H Meläyev, Pt: 101

—*Hey, haramzadalar! Agañıza arkañızı dayap, näçe vagt **hıkırdaşarkañız?**..* “-Hey, haramzadeler! Ağanıza sırtınızı dayayıp daha ne kadar kıkırdayacaksınız ki?..” B. Kerbabayev, AÄ I: 362

Olumsuz isim ve bazı kip ekli fiiller için *däl* sözcüğüyle yapılırken bazı kip ekli fiillerde haber ya da tasarlama kipi ekinden önce *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

*Bu ayal heniz oglunu **öylendirmänkä**, gızını **çıkarmanka**, hatda heniz gızını kime çıkarcagı hem **belli dälkä**, gızına şay-sep edip, sepindirip başlapdır.* “Bu kadın, henüz oğlunu evlendirmemişken, kızını vermemişken, hatta henüz kızını kime vereceği belli değilken kızına çeyiz dizip sermeye başlamış.” A. Govşudov, P: 114

Soru şekli, olumlu yapılarda isimden sonra ve kip eki almış fiilden sonra *-mI* eki getirilerek yapılır. Olumsuz yapıdaysa *däl* sözcüğünden sonra ve kip ekinden sonra soru eki getirilerek yapılır.

Meniň gövňüme bolmasa, siz pili hem göterermikäňiz öydyäň! “Ben istemesem sanki siz fili de götürürüz diye mi düşünüyorsunuz?” B. Kerbabayev, SE: 189

—*Vah, şey diyseňiz-le!.. Men, asıl, cigitmikäňiz diyip, yüregim yarıldı.* “-Ah, öyle desenize!.. Benim aslında gençler misiniz diye yüreğim yarıldı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 315

Tablo 2.27. Ek-Fiilin -ka:/ -kä: Zarf-Fiil Eki Almış Şeklinin Çekimi.

Olumlu	
<i>sakgallıka:m</i> <i>sakgallıka:ň</i> <i>sakgallıka:</i> <i>sakgallıka:k</i> <i>sakgallıka:ňiz</i> <i>sakgallıka:lar</i>	<i>göryärkä:m</i> <i>göryärkä:ň</i> <i>göryärkä:</i> <i>göryärkä:k</i> <i>göryärkä:ňiz</i> <i>göryärkä:ler (göryärlerkä:)</i>
Olumlu Soru	
<i>sakgallımika:m</i> <i>sakgallımika:ň</i> <i>sakgallımika:</i> <i>sakgallımika:k</i> <i>sakgallımika:ňiz</i> <i>sakgallımika:lar</i>	<i>göryärmikä:m</i> <i>göryärmikä:ň</i> <i>göryärmikä:</i> <i>göryärmikä:k</i> <i>göryärmikä:ňiz</i> <i>göryärmikä:ler (göryärlermikä:)</i>
Olumsuz	
<i>sakgallı dälkä:m</i> <i>sakgallı dälkä:ň</i> <i>sakgallı dälkä:</i> <i>sakgallı dälkä:k</i> <i>sakgallı dälkä:ňiz</i> <i>sakgallı dälkä:ler (dällerkä:)</i>	<i>görmeyärkä:m</i> <i>görmeyärkä:ň</i> <i>görmeyärkä:</i> <i>görmeyärkä:k</i> <i>görmeyärkä:ňiz</i> <i>görmeyärkä:ler (görmeyärlerkä:)</i>
Olumsuz Soru	
<i>sakgallı dälmikä:m</i> <i>sakgallı dälmikä:ň</i> <i>sakgallı dälmikä:</i> <i>sakgallı dälmikä:k</i> <i>sakgallı dälmikä:ňiz</i> <i>sakgallı dälmikä:ler (dälmilerkä:)</i>	<i>görmeyärmikä:m</i> <i>görmeyärmikä:ň</i> <i>görmeyärmikä:</i> <i>görmeyärmikä:k</i> <i>görmeyärmikä:ňiz</i> <i>görmeyärmikä:ler (görmeyärlermikä:)</i>

2.4.2.1.5.1. Ek-Fiilin -ka:/ -kä: Zarf-Fiil Eki Almış Şeklinin İşlevleri

Türkmen Türkçesinde -ka:/ -kä: eki, eklendiği sözcüğü zaman zarfı yapmaya yarar. Bu işleviyle Türkiye Türkçesindeki -ken ekine karşılık gelir.

Galiberse-de akılıñ yerindekâ, iner güyciñ yigrimi üç yaşlı bedeniñde huñzap durka, kolhoziñ million manada satın alan ägirt ulı baylıgını—yagnı öz baylıgını—yele sovurmak bolarmı? “Ayrıca aklın yerindeyken, boğa gücün yirmi üç yaşındaki bedeninde coşuyorken, kolhozun milyon manata satın aldığı muazzam zenginliğini -yani kendi zenginliğini- israf etmek olur mu?” B. Seytâkov, SE: 102

Başga biri bolsa: Entek biz dirikâk oña beyle etmäge yol bermeris- diyyardı. “Başka biri ise: Henüz biz yaşarken onun böyle bir şey yapmasına izin vermeyiz, diyordu.” H. Meläyev, Pt: 113

Türkiye Türkçesindeki -mAdAn zarf-fiil ekine karşılık kullanılan -ma:n/ -mä:n eki üzerine getirildiğinde pekiştirme anlamı katar.

Oglum kemala gelmäñkü bu zatlara düşünmäñkü özüm älemden ötsem, bular onı tagtından agdarlar-diyip, düşüni kitaba yazıyar. “Oğlum büyüüp bu şeyleri anlamadan ben bu dünyadan göçersem bunlar, onu tahttan indirirler, diye rüyasını kitaba yazar.” MS:10

—Men gala girmäñküler olarıñ yüzüni yere bascakdım. “-Ben onlar kaleye girmeden onlara gününü gösterecektim.” A. Govşudov, P: 126

Türkmen Türkçesinde ka:/ -kâ: yapısıyla karşılanan şüphe edatı, eklendiği sözcüğe bitişik yazılması dolayısıyla -ka:/ -kâ: zarf-fiil ekiyle karıştırılabilmektedir. Bu şüphe edatı, cümleye “acaba” anlamı katmaktadır.

Bu kızlarıñ ir ertirden giç ağşama, ağşamdan bolsa ir ertire çenli dızlarını epmän yaralı esgerlere hizmet edip yürüşlerini görüp, olar haçan oturıp dıñç alyarkalar, haçan çay-çörek iyyärküler diyip oylanyardık. “Bu kızların sabahın erken saatinden akşamın geç saatlerine kadar, akşamdan da sabahın erken saatine kadar dinlenmeksizin yaralı askerlere hizmet edişlerini görüp ‘Bunlar ne zaman dinleniyorlar ki, ne zaman yemek yiyorlar ki?’ diye düşünüyorduk.” H. Meläyev, Pt: 421

2.4.2.1.6. Ek-Fiilin -dIk Sıfat-Fiil Eki Almış Şekli

Türkmen Türkçesinde isimler ve kip eki almış fiillere gelen ek-fiil, -dIk sıfat-fiil ekini alarak iyelik ekleriyle çekimlenir. Bu şekildeki yapılar, mutlaka belirtme hâli eki de alırlar ve böylece cümlede nesne görevini üstlenmiş olurlar. Yönelme hâli eki aldıklarını gösteren örnekler de bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde *i-* fiilinin sıfat-fiil eki almış örneği yalnız *ne idüğü belirsiz* kullanımında görülmektedir³³⁴. Türkmen Türkçesinde ise ek-fiilin *-dlk* sıfat-fiil eki almış şeklinin kullanımı oldukça yaygındır. *-dlk* ekli ek-fiille görülen bu yapılar, Türkiye Türkçesinde *ol-* yardımcı fiiliyle karşılanmaktadır.

Onuñ bir aladasınıñ bardığını diñe Övezmirat batır däl, hemme atlılar hem aňyardı. “Onun bir derdinin olduğunu yalnız Övezmirat değil, bütün atlılar da anlıyorlardı.” A. Govşudov, P: 78

Türkmenlerden goşunçılığa alınmayanını, onuñ yerine dayhana bolan algıt-salgıdın has agırdığını Çernışov bilyärdi. “Türkmenlerin askere alınmadığını, buna karşılık çiftçinin ödediği verginin çok ağır olduğunu Çernışov biliyordu.” B. Kerbabayev, AÄ I: 120

—*Eva, sen meniñ nä pişedäki adamdığını bilyärmiñ?* — *diydi* “-Eva, sen benim ne işle uğraşan bir adam olduğumu biliyor musun?, dedi” H. Meläyev, Pt: 84

Bu yapının olumsuzu ya *däl* sözcüğüne *-dlk* eki getirilerek ya da sıfat-fiil ekinden sonra *-dlk* eki getirilerek yapılır.

Halnazar recäñ geñ däldiğini aňladı. “Halnazar, durumun garip olmadığını anladı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 59

Han «ak patıšanuñ» indi övrülip häkimiyet başına gelip bilmecekdigini özgelerden has govı bilyärdi. “Han, ‘Ak Padişahın’ şimdi bir daha yönetime gelemeyeceğini diğerlerinden daha iyi biliyordu.” H. Meläyev, Pt: 7

2.4.2.1.6.1. Ek-Fiilin *-dlk* Sıfat-Fiil Eki Almış Şeklinin İşlevleri

Bu yapı, isimlere, mastar ve kip ekli fiillere gelerek onları cümlelerin nesnesi yapmaya yarar.

Hossarlarına pata almalıldığını özüm aydarın— diyip, sözüniñ üstüne goşdı. “Akrabalarına pamuk alması gerektiğini kendim söylerim, diye ekledi.” A. Govşudov, P: 25

İki adam bolup guýı gazıp bolmacakdığını, bardı-geldi bolayanda-da munıñ üçin ençe güniñ gerekdigini olarıñ ikisi-de bilyärdi. “İki kişi olarak kuyu kazılmayacağını, eğer olursa da bunun için birkaç güne gerek olduğunu onların ikisi de biliyordu.” B. Seytäkov, SE: 113

Türkiye Türkçesinde bu yapı, çoğunlukla *ol-* yardımcı fiiliyle karşılanmaktadır.

Men ugrumıñ nirüdigini-de bilemok. “Ben yolumun nere olduğunu da bilmiyorum.” A. Govşudov, P: 28

³³⁴ Ergin, Age., s. 338.

*Miradıñ özi-de baryan okuvınıñ **nähilidigini** dolı bilmeyärdi. “Murat’ın kendisi de gittiği okulun nasıl olduğunu tam bilmiyordu.” B. Seytâkov, SE: 137*

Yine bu yapının getirildiği tasarlama kipi ekleriyle çekimlenmiş fiiller, Türkiye Türkçesine aktarılırken anlama göre *gerek-*, *iste-* gibi fiillerle birlikte anlamlandırılmaktadır.

*—Harbı tribunal oña näme **ceza bermelidigini** ikimizden govı biler. “-Askeri idare ona ne ceza vermesi gerektiğini ikimizden iyi bilir.” H. Meläyev, Pt: 27*

*Soñ ol **gaytmakçıldığını** aytdı. “Sonra o, geri dönmesi gerektiğini anlattı.” B. Kerbabayev, P: 107*

Bazı örneklerde bir önceki ekin işlevini pekiştirmek üzere kullanıldığı görülmektedir.

*Şu zatlara salgılanıp, onuñ diñe iñlisler bilen **birleşip bilcekdigini** güman edyâris. “Bu şeylere dayanarak onun sadece İngilizler ile birleşebileceğini tahmin ediyoruz.” H. Meläyev, Pt: 13*

2.4.3. Birleşik Çekim (İşlgin Zaman Görkezyän Çılşırımly Şekilleri)

Türkmen Türkçesi gramerlerinde fiil zamanları incelemelerinin genelinde birleşik zaman anlayışı olmadığı daha önce de belirtilmişti. Zaman çekimlerinin şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman olarak üç ana başlık altında incelendiği ve Türkiye Türkçesi gramerlerinde birleşik zaman çekimi olarak nitelendirilen zaman çekimlerinin geçmiş zaman ve şart kipi çekimleri içinde ele alındığı görülmektedir³³⁵. Yalnız, Baylıyev’in Sİ çalışmasında “şahıs gösteren karmaşık yapılar” (*şahs görkezyän çılşırımly formalar*) başlığı altında kısaca, Çarıyarov’un GTDİZ çalışmasında ise daha kapsamlı şekilde “geçmiş zamanın karmaşık şekilleri” (*öten zamanıñ çılşırımly formaları*) başlığı altında birleşik zaman çekimleri ele alınmıştır³³⁶.

Bu çalışmada Türkmen Türkçesinde tespit edilen birleşik yapılar, işin geçmişte tanık olunarak mı, duyularak mı yoksa şarta bağlanarak mı anlatıldığı göz önünde tutularak hikâye , rivayet ve şart çekimi olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

³³⁵ Azimov, HZTD, s. 377-382; Söyegov, Age., s. 255-264, 281.

³³⁶ H. Baylıyev, Age., s. 112-119; Çarıyarov, Age., s. 274-327.

2.4.3.1. Hikâye Çekimi

Geçmişte olmuş bitmiş, ya da geçmişte bir süre devam etmiş, gerçekleşmesi tasarlanmış veya beklenmiş tanık olunan olayları anlatırken ek-fiilin görülen geçmiş zaman eki getirilmiş şekli kip eki almış fiillere getirilir. Böylece hikâye birleşik çekimi ortaya çıkar.

Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin hikâye birleşik zamanı kullanılmamaktadır.

Diğer Oğuz grubu lehçelerine bakıldığında ise Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçelerinde bu yapının kullanıldığı³³⁷ ama Azerbaycan Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin hikâye şekli olmadığı görülmektedir³³⁸ (TT *geldiydim*, GT *geldiydim*).

Birinci ve üçüncü tip istek kipinin, ikinci tip gereklilik kipinin ve emir kipinin hikâye şekilleri yoktur.

2.4.3.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin hikâyesi Türkmen Türkçesinde iki farklı yapıda görülür.

Oğuz grubunun diğer temsilcilerinden Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçelerinde *fiil-miş(-i)-DI* şeklinde yapılırken Azerbaycan Türkçesinde aynı yapının görülen geçmiş zaman ekindeki *d* sesinin yalnız ötümlü şeklinin kullanıldığı görülmektedir (TT *gelmiştim*, GT *gelmiştim*, AT *gälmışdim*)³³⁹.

2.4.3.1.1.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi (Önki Öten Zaman)

Basit zamanlı çekimde bu tip zamanı yapan ek olarak *-Ipdlr/ -Updlr* eki gösterilmişti. Yalnız birleşik çekimde bu ekin *-dlr* bildirme eki kısmı atılır. Hikâye çekimi de *-Ip /-Up* ekinin üstüne ek-fiilin *-dl* geçmiş zaman eki almış şekli getirilerek yapılır.

³³⁷ Korkmaz, TTG, s. 733, Özkan, Age., s. 164.

³³⁸ Musaoğlu, "Azerbaycan Türkçesinde Fiil Çekimi", *Gazi Türkiyat* 3, (Güz-2008), s. 16, ss. 11-30.

³³⁹ Korkmaz, TTG, s. 737, Özkan, Age., s. 164; Budagova, Age., s. 331.

Seniñ kakañ şol söveşlere-de gatnaşıpdi. “Senin baban o savaşlara da katılmıştı.” B. Kerbabayev, SE: 42

Şol gün ağşam Suvankul ikimiz ayıñ yaqtısına işlemäge galıpdık. “O gün akşam Suvankul’la ben ay ışığında çalışmak için kalmıştık.” Ç. Aytmatov, ET: 8

Sebäbi barıp-ha yetgincek yılları ecesi: “Oglum, yigidiñ il içindäki abrayı, sarpası köp halatda onuñ gız-gelin cähtdäki niyet-päline bağlıdır” diyip, *gulagina pugta guyupdi.* “Çünkü yetişme çağlarında annesi ‘Oğlum, yiğidin halk içindeki şerefi, saygınlığı çoğunlukla onun kadınlar kızlar konusundaki niyetine bağlıdır.’ diye sıkı tembih vermişti. E. Atayev, ZT: 13

XVIII.-XIX. yüzyıl edebiyat ürünlerinde bu yapının *-Ip erdi* şeklinde olduğu görülmektedir³⁴⁰. Günümüzde kullanılan *-Ipdi/ -Updi* eki de bu eski şekilden gelişmiştir.

Emma Şahımerdan barçasına iman arz kılıp olturıp erdiler. “Ama Şahımerdan hepsine iman arz edip oturmuşlardı.” A: 403

*Yatıp erdim gamda, geldi erenler,
«Turgul ha yerinden, oyan!» diydiler.
Gözüm açıp gördüm cümle-cahanı,
«Şol duran Şahımerdan» diydiler.*

“Yatmıştım gamda, geldi erenler,
“Kalk hadi yerinden, uyan!” dediler
Gözüm açıp gördüm cümle cihanı,
“Şu duran Şahımerdan” dediler.”

M II: 66

Olumsuz hikâye birleşik zaman çekimi de yine basit çekimdeki *-mAndIr* ekinin *-dIr* bildirme eki kısmı atılarak ve *-mAn* ekinin üzerine ek-fiilin *-dI* geçmiş zaman eki almış şekli getirilerek yapılmaktadır.

Tırrı. Dövlet, señ hokgasız günüñ bolmandı. “Tırrı- Dövlet, senin hilesiz hurdasız günün olmamıştı.” A. Mämiliyev, GO: 5

Gülayım bolsa hanıñ yanına äkidilen soñ ızına gaydıp gelmändi. “Gülayım ise hanın yanına götürüldükten sonra gelmemişti.” E. Atayev, ZT: 355

Soru şekli de *-Ip /-Up* ya da olumsuz yapıdaki *-mAn* ekinden sonra *-dI* ekinden önce soru eki getirilerek yapılır. Soru ekinin bazen şahıs ekinden sonra da kullanılabildiği görülmektedir.

-Sen bärık gaydanda Funtikov şol yerde galıpmıdı? “-Sen buraya döndüğünde Funtikov orada kalmış mıydı?” H. Meläyev, Pt: 199

-Hey zaññar, saña bir aydan aylanıp gel diymänmidim, seniñ gidenine üç-dört ay boldı. “-Hey, deyyus, sana bir aylığına gezip gel dememiş miydin? Sen gideli üç dört ay oldu.” G: 237

³⁴⁰ H. Bayliyev, Age, s. 259.

Tablo 2.28. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumlu	
<i>oka:pdım</i>	<i>gelipdim</i>
<i>oka:pdıñ</i>	<i>gelipdiñ</i>
<i>oka:pdı</i>	<i>gelipdi</i>
<i>oka:pdık</i>	<i>gelipdik</i>
<i>oka:pdıñız</i>	<i>gelipdiñiz</i>
<i>oka:pdılar</i>	<i>gelipdiler</i>
Olumlu Soru	
<i>oka:pmıdım/ oka:pdımmı</i>	<i>gelipmidim/ gelipdimmi</i>
<i>oka:pmıdıñ</i>	<i>gelipmıdıñ</i>
<i>oka:pmıdı</i>	<i>gelipmıdı</i>
<i>oka:pmıdık</i>	<i>gelipmıdik</i>
<i>oka:pmıdıñız</i>	<i>gelipmıdıñız</i>
<i>oka:pmıdılar</i>	<i>gelipmıdiler</i>
Olumsuz	
<i>okama:ndım</i>	<i>gelmä:ndım</i>
<i>okama:ndıñ</i>	<i>gelmä:ndıñ</i>
<i>okama:ndı</i>	<i>gelmä:ndı</i>
<i>okama:ndık</i>	<i>gelmä:ndık</i>
<i>okama:ndıñız</i>	<i>gelmä:ndıñız</i>
<i>okama:ndılar</i>	<i>gelmä:ndiler</i>
Olumsuz Sorusu	
<i>okama:nmıdım/ okama:ndımmı</i>	<i>gelmä:nmidim/ gelmä:ndimmi</i>
<i>okama:nmıdıñ</i>	<i>gelmä:nmıdıñ</i>
<i>okama:nmıdı</i>	<i>gelmä:nmıdı</i>
<i>okama:nmıdık</i>	<i>gelmä:nmidik</i>
<i>okama:nmıdıñız</i>	<i>gelmä:nmıdıñız</i>
<i>okama:nmıdılar</i>	<i>gelmä:nmidiler</i>

2.4.3.1.1.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Birinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipi, hem yakın hem de uzak geçmişte gerçekleşmiş tanık olunmayan bir olay hakkında bilgi verilirken kullanılır.

Bu yıl gışıñ soñu mayıl bolanı üçin, ak ekin novruzdan oñ ekilip gutarılıpdi. “Bu sene kış sonu sıcak olduğu için ak ekin nevruzdan önce ekilip bitirilmişti.” B. Kerbabayev, AÄ I: 27

Han şonda oña razıçılık bermändi. “Han, o vakit onu kabul etmemişti.” H. Meläyev, Pt: 12

2.4.3.1.1.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

Yalnız üçüncü şahıs için kullanıldığı daha önce belirtilmiş olan -An sıfat-fiil ekinin hikâye eki almış şekli de çoğunlukla konuşma dilinde ve yine üçüncü şahıs için kullanılmaktadır. İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin hikâye şekli, geçmişte olmuş bitmiş ve gerçekliğinden emin olunan hareketi veya olayı anlatırken kullanılır.

Yöne adamlarıñ ählisiniñ diyen yalı yüzi bir tarapa övrülendi! “Ancak insanların neredeyse tamamının yüzü bir tarafa çevrilmişti.” A. Tagan, Y: 78

Basit çekiminde bu yapının olumsuz ve soru şekli olmadığından birleşik çekiminde de yoktur. Bu yapının -ma:ndı/ -mä:ndi olumsuzluk şekli, yukarıda birinci tip öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuz şekli olarak verilmiştir.

-An ekinin -dIr ekiyle genişlemiş şekli olan -AndIr ekiyle yapılan öğrenilen geçmiş zaman kipinin hikâye şekli yoktur.

2.4.3.1.1.3. Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

Özellikle masal ve rivayet anlatımlarında ve yalnız üçüncü şahıs için kullanılan -mİş/-mUş ekli üçüncü tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin hikâye şekline Türkmen Türkçesinde çok seyrek rastlanmaktadır. -mİşdI/ -mUşdI ekiyle yapılan bu birleşik çekim için çok az örnek tespit edilebilmiştir. Tespit edilen örneklerin de ağız özellikleriyle yazılmış olduğu görülmektedir.

—*Sadap bay, gelniñ yohalmışdı, eşitmişem...* Çoh hapa olmuşam. “-Sadap Efendi, gelinin ölmüştü, işitmiştim... Çok üzüldüm.” B. Kerbabayev, AÄ I: 93

Biziñ dostlarımız iñlisler Dardanil bogazını topa tutmuşlar... äle bilki—kıyamet gopmışdı. “Bizim dostumuz olan İngilizler, Dardanil Boğazı’nı topa tutmuşlar... Sanki kıyamet kopmuştu.” B. Kerbabayev, AÄ I: 94

Men orda olmuşdım. O döyme goşaki men sene vermişdim — men onu oradan getirmişem. “Ben, orada bulundum. O bezekli kuşağı ben sana vermiştim, ben onu oradan getirmiştim.” B. Kerbabayev, AÄ I: 94

XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde de bu yapının kullanıldığı görülmektedir³⁴¹.

<i>Gardaşım diymişdim, Şasenem, seni,</i>	“Kardeşim demiştim, Şasenem seni,
<i>Yatdan yakın bolan ol Garıp kanı?</i>	Yattan yakın olan Garıp hani?
<i>Gülcemal diyr, indi goymasın meni</i>	Gülcemal der, şimdi bırakmasın beni,
<i>Şu gün nobat yetse acal goluna.</i>	O gün sıra gelse ecel koluna.”

ŞG: 121

2.4.3.1.2. Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi (Mâlim Dovamlı Öten Zaman)

Geçmiş zamanda gerçekleşen ve o zaman diliminde bir süre devam eden, bitip bitmediği bilinmeyen bir hareketten, oluştan bahsederken şimdiki zaman kipinin hikâye şekli kullanılır.

Türkmen Türkçesinde bu yapı, şimdiki zaman kipi birden fazla ek ya da yardımcı fiille ifade edildiği için hikâye çekimi de birden fazla şekilde karşımıza çıkar.

Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde şimdiki zaman kipinin hikâye çekimi, Türkiye Türkçesinde *-Iyor-i-di-> -Iyordu* ve *-mAktA -i-di-> -mAktAydI* ekleriyle (*geliyordu, gelmekteydi*)³⁴², Gagavuz Türkçesinde *ardı/ -ärdi* ekleriyle (*istäärdi, urardı*)³⁴³, Azerbaycan Türkçesinde *-(y)IrdI/ -(y)UrdU* ekleriyle veya şimdiki zaman kipindeki fiilden sonra *idi* çekimli fiili getirilerek (*gälirdi, gälir idi*) ve sürekli geçmiş (*davamlı keçmiş*) zaman olarak ayrıca adlandırılan *-mağda idi/ -mäkdä idi, -mağdaydı/ -mäkdäydi* ekleriyle (*gälmäkde idi, gelmäkdäydi*)³⁴⁴ yapılmaktadır.

2.4.3.1.2.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlülü *-ya:r/-yä:r* ve onun kısaltmış şekli *-ya:/-yä:* ekiyle görülen geçmiş zaman eki almış ek-fiilin birleşip kaynaşmasıyla ortaya çıkan *-ya:rdı/-yä:rdı* ve *-ya:dı/-yä:di* ekleriyle yapılır. *-ya:dı/-yä:di* şekli daha ziyade konuşma dilinde tercih edilmektedir.

³⁴¹ Çarıyarov, Age., s. 325.

³⁴² Korkmaz, TTG, s. 739.

³⁴³ Özkan, Age., s. 163.

³⁴⁴ Budagova, Age., s. 334-336; Musaoğlu, Agm., s. 16.

Tutuş səhra rahat dem alıyardı. “Bütün çöl rahat nefes alıyordu.” Ç. Aytmato, ET: 9

Mekdepden çıkan oğlanlar ağıldan boşan ovlak-guzı yalı, biri-birine değışip, biri-birine dürtüşip, biri-birini kovalaşıp, ala gopgun bilen köçäni doldurıp baryardılar. “Okuldan çıkan oğlanlar, ağıldan boşanan oğlak kuzu gibi birbirine çarpıp, birbirini dürtüp, birbirini kovalayıp kargaşa ve gürültüyle sokağı doldurup gidiyorlardı.” B. Kerbabayev, SE: 36

Ozug täcirleriñ hovlusı galanıñ belent divarlarınıñ düybünde, galanı deñ ikä bölyän çaklañ yabıñ boyunda yerleşyärđi. “Öncelikli tüccarların avlusu, kalenin yüksek duvarlarının dibinde, kaleyi ortadan ikiye bölen küçük kanal boyunda bulunuyordu.” E. Atayev, ZT: 11

Şu yol bilen Mıralını saygılap baryardılar. “Bu yol boyunca Mıralı’yı kamçılıyıp gidiyorlardı.” MS: 20

Olumsuz -ya:rdı/-yä:rdi ve -ya:dı/-yä:di eklerinden önce -mA olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Öñki beyik olarıñ hiç birine-de inanmayardı. “Önceki yönetici onların hiçbirine inanmıyordu.” A. Govşudov, P: 239

Emma täze daña salam beren Akdepäniñ eteginde-de, töveregindeki ekin meydanlarında-da traktor göze ilmeyärđi. “Ama yeni güne selam veren Aktepe’nin eteginde de, çevresindeki tarlalarda da traktör göze ilişmiyordu.” A. Tagan, Y: 11

Soru şekli, çoğunlukla -mI soru eki şimdiki zaman ekiyle hikâye eki arasına getirilerek yapılır. Ancak, soru ekinin en sona eklenmesi de mümkündür.

—*Şol öyde bir gelin görüyärmidiñ?* “-O evde bir gelin görüyor muydun?” A. Govşudov, P: 368

—*Borcak beyle kirli gezip yörmän, ecesi bilen hammama baraysa bolmayamıdı?* “-Borcak böyle kirli gezmeden annesi ile hamama gitse olmuyor muydu?” B. Kerbabayev, SE: 61

Tablo 2.29. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumlu	
<i>turya:rdım</i>	<i>bilyä:dim</i>
<i>turya:rdıñ</i>	<i>bilyä:diñ</i>
<i>turya:rdı</i>	<i>bilyä:di</i>
<i>turya:rdık</i>	<i>bilyä:dik</i>
<i>turya:rdıñız</i>	<i>bilyä:diñiz</i>
<i>turya:rdılar</i>	<i>bilyä:diler</i>
Olumlu Soru	
<i>turya:rmıdım/ turya:rdımmı</i>	<i>bilyä:midim/ bilyä:dimmi</i>

<i>turya:rmidiñ</i> <i>turya:rmidi</i> <i>turya:rmidik</i> <i>turya:rmidiñiz</i> <i>turya:rmidılar</i>	<i>bilyä:midiñ</i> <i>bilyä:midi</i> <i>bilyä:midik</i> <i>bilyä:midiñiz</i> <i>bilyä:midiler</i>
Olumsuz	
<i>turmaya:rdım</i> <i>turmaya:rdiñ</i> <i>turmaya:rdı</i> <i>turmaya:rdık</i> <i>turmaya:rdiñiz</i> <i>turmaya:rdılar</i>	<i>bilmeyä:dim</i> <i>bilmeyä:diñ</i> <i>bilmeyä:di</i> <i>bilmeyä:dik</i> <i>bilmeyä:diñiz</i> <i>bilmeyä:diler</i>

Tablo 2.29. (Devam).

Olumsuz Soru	
<i>turmaya:rmıdım/ turmaya:rdımmı</i> <i>turmaya:rmidiñ</i> <i>turmaya:rmidi</i> <i>turmaya:rmidik</i> <i>turmaya:rmidiñiz</i> <i>turmaya:rmidılar</i>	<i>bilmeyä:midim/ bilmeyä:dimmi</i> <i>bilmeyä:midiñ</i> <i>bilmeyä:midi</i> <i>bilmeyä:midik</i> <i>bilmeyä:midiñiz</i> <i>bilmeyä:midiler</i>

2.4.3.1.2.1.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Geçmişte gerçekleşmiş ve bir süre devam etmiş bir iş ya da oluştan bahsederken kullanılır.

*İçine yumruk yalı govurma taşlanıp, suvdan doldurılan çopan gazancığı lasır-lasır **gaynayardı**.* “İçine yumruk kadar kavurma konulup suyla doldurulmuş olan çoban kazanı fokur fokur kaynıyordu.” B. Kerbabayev, AĖ I: 38

*Emma, näme üçindir, Gutlımırat **geplemeyärdi**.* “Ama, nedendir bilinmez, Gutlımırat konuşmuyordu.” A. Govşudov, P: 100

2.4.3.1.2.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

dur-, *otur-*, *yat-* ve *yör-* yardımcı fiillerinin geniş zaman eki almasıyla ortaya çıkan *du:r*, *otu:r*, *yatı:r* ve *yö:r* şimdiki zaman kipi şekilleri, görülen geçmiş zaman kipindeki ek-fiille birleşip kaynaşarak ikinci tip şimdiki zaman kipinin hikâye şeklini oluşturur. Soru şekline taranan örneklerde rastlanmamıştır. Olumsuz şekli de basit çekiminde de belirtildiği gibi yoktur.

İkinci tip şimdiki zaman kipinin hikâye şekli, özellikle geçmişte süreklilik gösteren, tekrar eden eylemler için kullanılmaktadır.

Ene yap şaglap akıp yatırdı. “Ana kanal şakırdayıp akıyordu.” Ç. Aytmatov, ET: 9

Övezberdi bularıñ gürrüñleriniñ manısına düşünip otırdı. “Övezberdi, bunların konuşmalarının ne anlama geldiğini düşünüyordu.” H. Meläyev, Pt: 50

Kanı batır bolsa öz başına hüñürdäp, atların arasında aylanıp yördi. “Kanı Batır ise kendi başına homurdanarak atların arasında dolanıyordu.” A. Govşudov, P: 44

Ol gözüniñ gıytagını Çerkeze tarap aylanda, onuñ garayşındaki münkürligi, onuñ hileli görecinde-de görnüp durdı. “O, gözünü Çerkez’e doğru çevirdiğinde onun bakışındaki münkürlük, onun kurnaz bakışlarında da görünüyordu.” B. Kerbabayev, SE: 130

Tablo 2.30. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumlu	
görüþ du:rdum	uklap yatı:rdım
görüþ du:rduñ	uklap yatı:rdıñ
görüþ du:rdı	uklap yatı:rdı
görüþ du:rduñ	uklap yatı:rdık
görüþ du:rduñız	uklap yatı:rdıñız
görüþ du:rdular	uklap yatı:rdılar
aylanıp yö:rdüm	düşünip otı:rdım
aylanıp yö:rdüñ	düşünip otı:rdıñ
aylanıp yö:rdı	düşünip otı:rdı
aylanıp yö:rdük	düşünip otı:rdık
aylanıp yö:rdüñiz	düşünip otı:rdıñız
aylanıp yö:rdüler	düşünip otı:rdılar

2.4.3.1.2.2.1. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Geçmiş zamanda gerçekleşmiş ve süreklilik arz eden bir iş ya da oluştan bahsederken kullanılır.

Yazan öküz indi namaz vagtlarından bəri ayagı bişen yalı, öyleriñ arasında elevrüp yördi. “Kaçan öküz, namaz vakitlerinden beri tabanı yanmış gibi evlerin arasında koşuyordu.” H. Meläyev, Pt: 384

—*Men öñkini geñ görüp otırdım* velin, sen-ä beterinden beterini çıkaryañ. “Ben öncekini garip görüyordum; ancak, sen daha beterini çıkarıyorsun.” A. Govşudov, P: 369

2.4.3.1.2.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Fiile –An sıfat fiil eki, iyelik eki ve yok sözcüğü getirilerek yapılan üçüncü tip şimdiki zaman kipinin hikâye çekimi, görülen geçmiş zamanda çekimlenmiş olan ek-fiilin bu yapıya eklenip kaynaşmasıyla yapılır. Yalnız olumsuz şekli olan bu yapının soru şekline rastlanmamıştır.

*Men muni gaharım gelip aytmazdım — yeke özüme çagalar bilen öyüň keşigi hem azlık **edenokdı**, öyüň daşından kolhoz işine-de gitmelidi.* “Ben bunu sinirlenip söylemezdim; yalnız bana çocuklarla evin sıkıntısı az değildi, evin haricinde bir de kolhozun işine gitmek gerekiyordu.” Ç. Aytmatov, ET: 12

*Tomzaklar, çekirtgeler nâme, şolaram şatlığını içine sığdırıp **bilenokdılar**.* “Mayıs böcekleri, çekirtgeler, ne varsa bunların mutluluğunu içine sığdıramıyorlardı.” E. Atayev, ZT: 21

*Ol heniz ömründe egnine şunuň yalı şaplaşyp duran tazece eşigi geyip göreni yadına **düşenokdı**.* “O, bu güne kadar sırtına bunun gibi üzerine uyan yeni bir elbiseyi giydiğini hatırlamıyordu.” H. Meläyev, Pt: 99

Tablo 2.31. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumsuz	
<i>bilemokdım</i>	<i>alamokdım</i>
<i>bileňokdın</i>	<i>alaňokdın</i>
<i>bilenokdı</i>	<i>alanokdı</i>
<i>bilemizokdık</i>	<i>alamzokdık</i>
<i>bileňizkdıňız</i>	<i>alaňzokdıňız</i>
<i>bilenokdılar</i>	<i>alanokdılar</i>

2.4.3.1.2.3.1. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Geçmiş zamanda süreklilik bildiren olumsuz çekimdeki bir iş ya da oluştan bahsederken kullanılır.

*Biz onu patışa vagtında näderimizi **bilemzokdık**...* “Biz padişah olduğu zaman onu ne yapacağımızı bilmiyorduk.” B. Kerbabayev, AÄ II: 483

*Ondan govı zada-da **garaşamzokdık**.* “Ondan daha iyi bir şeyle de karşılaşamıyorduk.” A. Govşudov, P: 466

2.4.3.1.3. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi (Nämälim Dovamlı Öten Zaman)

Türkmen Türkçesinde geniş zaman kipinin hikâye şekli, geniş zaman eki -Ar ve görülen geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş ek-fiilin birleşip kaynaşmasıyla ortaya çıkan -ArdI ekiyle yapılmaktadır.

*Garrı batır özüniñ goş-kerveni bilen **bolardı**.* “İhtiyar adam kendisinin mal kervanıyla dururdu.” A. Govşudov, P: 59

*Allaşükür bilen Aziz otryadda dostlaşypdılar, olar köplenç bile tirkeşip **gezerdiler**.* “Allaşükür ile Aziz müfrezede dost olmuşlardı, onlar çoğunlukla birarada gezerlerdi.” H. Meläyev, Pt: 103

Geniş zaman kipinin hikâye çekimi Oğuz grubunun diğer temsilcilerinden Türkiye Türkçesinde *-rdI*, *-ArdI*, *-IrdI*, *-UrdU* ekleriyle (*gelirdi*)³⁴⁵, Gagavuz Türkçesinde *-ardı/ -ärdi* ekleriyle (*gelärdi*)³⁴⁶, Azerbaycan Türkçesinde ise *-(y)ardı/ -(y)ärdi* ekleriyle (*gälärdi, däyärdi*)³⁴⁷ yapılmaktadır.

Türkmen Türkçesinin XVIII.-XIX. yüzyıl edebiyat ürünlerinde bu hikâye birleşik çekimin, *-Ar/ -Ur erdi* yapısıyla karşılanmış olduğu görülmektedir. Mahtumkulu’nun şiirlerinde eski yapı ile yeni yapının aynı şiirde hatta aynı dörtlükte bir arada kullanıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır.

*Daň atgunça müň ölüp, müň **dirilür erdi**.* “Şafak sökünceye kadar bin kere ölüp bin kere dirilirdi.” A: 37

*Uşbu dünýä giň **diyr erdim**, dar olurmuş, bilmedim.* “Bu dünya geniş derdim, dar olurmuş, bilmedim.” M II: 176

*Her nä ol döv horruk tartıp yatanda,
Tozanlar içine **girerdi** onda,
Tozanlar **çıkardı** daşa tartanda,
Ay-Günler **görünmez erdi**, dostlar hey.*

“İşte o dev horlayarak nefes alıp yatarken,
Tozlar girerdi içine o zaman,
Tozlar çıkardı nefes verirken,
Ay güneş görünmez idi, dostlar hey.”

M II: 251

Olumsuz şekli, *-dI* ekinden önce olumsuzluk eki ve geniş zaman kipinin birleşip kaynaşması ve *r -> z* ses değişimi sonucu ortaya çıkmış olan *-mAz* eki getirilerek yapılır.

*Döwlet. Yok, govudiň. Bolmasa bir yıla yetirmän **ayırmazdılar-a**.* “Döwlet-Hayır, iyiydin. Öyle olmasaydın bir yıla kalmaz ayırırlardı!” A. Mämiliyev, GO: 6

*Sebäbi dervüşiň bu bor-bolmaz goşuna göz gızdırıp, Batır hacı onı **öldürmezdi**.* “Çünkü dervişin bu olur olmaz malına göz koyup Batır Hacı onu öldürmezdi.” A. Govşudov, P: 58

³⁴⁵ Korkmaz, TTG, s. 743.

³⁴⁶ Özkan, Age., s. 164.

³⁴⁷ Budagova, Age., s. 334.

Soru şekli, olumlu yapılarda soru eki, -Ar ekinden sonra, -dI ekinden önce; olumsuz yapılarda da yine -mAz ekinden sonra -dI ekinden önce getirilerek yapılır. Soru ekinin en sona getirilmesi de mümkündür. Bu durum, özellikle konuşma dilinde görülmektedir.

Şemşat. Eceñ tapıp berenine razı bolarmıdın? “Şemşat- Annenin bulup getirdiğine razı olur muydun?” A. Mämiliyev, GO: 29

—*Terne bolsa görünmezmi?* “-Kelek olsa görünmez miydi?” B. Kerbabayev, AÄ I: 173

Tablo 2.32. Geniş Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumlu	
<i>barardım</i>	<i>ışlä:rdim</i>
<i>barardıñ</i>	<i>ışlä:rdiñ</i>
<i>barardı</i>	<i>ışlä:rdi</i>
<i>barardık</i>	<i>ışlä:rdik</i>
<i>barardıñız</i>	<i>ışlä:rdiñiz</i>
<i>barardılar</i>	<i>ışlä:rdiler</i>
Olumlu Soru	
<i>bararmıdım/ barardımı</i>	<i>ışlä:rmidim/ ışlä:rdimmi</i>
<i>bararmıdın/ barardıñmı</i>	<i>ışlä:rmidiñ</i>
<i>bararmıdı/ barardı</i>	<i>ışlä:rmidi</i>
<i>bararmıdık/ barardık</i>	<i>ışlä:rmidik</i>
<i>bararmıdınız/ barardıñız</i>	<i>ışlä:rmidiñiz</i>
<i>bararmıdılar/ barardılar</i>	<i>ışlä:rmidiler</i>
Olumsuz	
<i>barmazdım</i>	<i>ışlemezdim</i>
<i>barmazdıñ</i>	<i>ışlemezdiñ</i>
<i>barmazdı</i>	<i>ışlemezdi</i>
<i>barmazdık</i>	<i>ışlemezdik</i>
<i>barmazdıñız</i>	<i>ışlemezdiñiz</i>
<i>barmazdılar</i>	<i>ışlemezdiler</i>

Olumsuz Soru	
<i>barmazdım/ barmazdımnu</i>	<i>işlemezdim/ işlemezdimmi</i>
<i>barmazdın</i>	<i>işlemezdiñ</i>
<i>barmazdı</i>	<i>işlemezdi</i>
<i>barmazdık</i>	<i>işlemezdik</i>
<i>barmazdınız</i>	<i>işlemezdiñiz</i>
<i>barmazdılar</i>	<i>işlemezdiler</i>

2.4.3.1.3.1. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Geçmiş zamanda alışkanlık hâlinde yapılmış ve tanık olunmuş olan iş veya oluştan bahsederken kullanılır.

Men muña şu agaran sakgalımdan güvü geçip bilerdim, öz-ä, munı äkitmân!
 “Ben buna şu ağaran sakalımla kefil olabilirdim, siz bunu alıp götürmeyin!” H. Meläyev, Pt: 438

Hemişe yekegapanıñ sesinden başga ses gulaklarına ilmezdi. “Her zaman yaban domuzunun sesinden başka ses kulaklarına gelmezdi.” A. Govşudov, P: 518

2.4.3.1.4. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi (Hıyal-Meyil Öten Zaman)

-cAk gelecek zaman eki ve görülen geçmiş zaman kipindeki ek-fiilin birleşip kaynaşmasıyla meydana gelen -cAkdI eki, Türkmen Türkçesinde gelecek zamanın hikâye şeklini yapar.

Dumanlınıñ öz üstüne tussag edilmek vehimi düşçekdi. “Dumanlının üstüne esir alınma korkusu çökecekti.” H. Meläyev, Pt: 71

Oğuz grubunun diğer üyelerinden Türkiye Türkçesinde gelecek zamanın hikâye çekimi -(y)AcAktI ekiyle (gelecekti)³⁴⁸, Gagavuz Türkçesinde (y)acaydı/ -(y)eceydi ekiyle (geleceydi)³⁴⁹ ve Azerbaycan Türkçesinde -(y)acağdı/ -(y)ücäkdı ekiyle (gäläcäkdı)³⁵⁰ yapılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde bu birleşik çekimin olumsuz şekli, gelecek zaman kipinde çekimlenmiş fiilin ardından geçmiş zaman ekini ve şahıs ekini almış olan *däl* sözcüğü getirilerek yapılır. -mAcAkdI yapısı ise oldukça az kullanılmaktadır.

Şu çılşırınılı günlerde başga hili hereket edip bolcak dälđi. “Şu karışık günlerde başka türlü hareket edemeyecekti.” H. Meläyev, Pt: 187

³⁴⁸ Korkmaz, TTG, s. 741.

³⁴⁹ Özkan, Age., s. 164.

³⁵⁰ Budagova, Age., s. 332.

Elbetde, Çarı mundan başga zat hakda oylap bilcek dälidi. “Elbette, Çarı bundan başka bir şey hakkında düşünemeyecekti.” A. Govşudov, P: 440

Sebäbi, Batman buyup galsa-da, ile berilmeli kömri alıp bilmecekdi. “Çünkü, Batman soğuktan donsa da halka verilmesi gereken kömürü alamayacaktı.” A. Tagan, Y: 394

Soru şekli de soru ekinin hem -cAk ekinden sonra -dI ekinden önce getirilmesiyle hem de çekimlenmiş fiilin en sonuna eklenmesiyle yapılır.

Bolmanda sen bu neressäni bilbil edip sayratcakmıdın? “Yoksa sen bu çocuğu bülbül gibi öttürecek miydin?” A. Tagan, Y: 72

Mehinli-de onuñ elinden sıpcak dälmi? “Mehinli de onun elinden kurtulmayacak mıydı?” B. Kerbabayev, AÄ II: 56

Tablo 2.33. Gelecek Zaman Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumlu	
<i>aytcakdım</i>	<i>seretcekdım</i>
<i>aytcakdıñ</i>	<i>seretcekdıñ</i>
<i>aytcakdı</i>	<i>seretcekdı</i>
<i>aytcakdık</i>	<i>seretcekdık</i>
<i>aytcakdıñız</i>	<i>seretcekdıñız</i>
<i>aytcakdılar</i>	<i>seretcekdiler</i>
Olumlu Soru	
<i>aytcakmıdım/ aytacakdımmı</i>	<i>seretcekmidim/ seretcekdimmi</i>
<i>aytcakmıdın/ aytacakdıñmı</i>	<i>seretcekmidıñ</i>
<i>aytcakmıdı/ aytacakdımmı</i>	<i>seretcekmidi</i>
<i>aytcakmıdık/ aytacakdımmı</i>	<i>seretcekmidik</i>
<i>aytcakmıdınız/ aytacakdıñızmmı</i>	<i>seretcekmidıñız</i>
<i>aytcakmıdılar/ aytacakdımmı</i>	<i>seretcekmidiler</i>
Olumsuz 1	Olumsuz 2
<i>aytcak däldim</i>	<i>seretmecekdım</i>
<i>aytcak däldıñ</i>	<i>seretmecekdıñ</i>
<i>aytcak däldi</i>	<i>seretmecekdı</i>
<i>aytcak däldik</i>	<i>seretmecekdık</i>
<i>aytcak däldıñız</i>	<i>seretmecekdıñız</i>
<i>aytcak däldiler</i>	<i>seretmecekdiler</i>

Olumsuz Soru 1	Olumsuz Soru 2
<i>aytcak dälmidim/ aytcak däldimmi</i>	<i>seretmecekmidim</i>
<i>aytcak dälmidîñ</i>	<i>seretmecekmidîñ</i>
<i>aytcak dälmidi</i>	<i>seretmecekmidi</i>
<i>aytcak dälmidik</i>	<i>seretmecekmidik</i>
<i>aytcak dälmidi ñiz</i>	<i>seretmecekmidîñiz</i>
<i>aytcak dälmidiler</i>	<i>seretmecekmidiler</i>

2.4.3.1.4.1. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Geçmiş gelecekteki bir iş ya da oluştan bahsederken kullanılır.

*Onuñ üçin hem rotmistr Pyotrı gören badına **tanacakdı**.* “Bu yüzden de yüzbaşı Pyotr’ı görür görmez tanıyacaktı.” A. Govşudov, P: 656

Genel olarak olumlusu gerçekleşmemiş bir iş için, olumsuzu gerçekleşmiş bir iş için kullanılır.

*ERKEK. Vah, başarsam **gaçcaktım**-la, arman avtobus durman geçdi-dä.* “Erkek- Becerebilsem kaçacaktım, ne yazık ki otobüs durmadan geçti.” A. Mämiliyev, GO: 183

*Keseden sereden adam cuda üns beräymese, ol adamını gayanıñ daşlarından **tapavutlandırıp bilcek däl**di.* “Kenardan bakan adam iyice dikkat etmese o adamını kayanın taşlarından ayıramayacaktı.” A. Govşudov, P: 489

2.4.3.1.5. Şart Kipinin Hikâyesi (İşligiñ Şert-Arzuv Şekli)

Türkmen Türkçesinde şart kipinin hikâye si, -sA şart kipi eki ve şahıs eki almış olan fiille görülen geçmiş zaman ekini almış ek-fiilin birleşip kaynaşmasıyla yapılır.

*Oña salamımı yetirip, meni nireden gözlemelidiginiñ salgını **bersediñ**.* “Ona selamımı götürüp beni nereden araması gerektiği bilgisini verseydin.” E. Atayev, ZT: 118

Şart kipinin hikâyesi Türkiye Türkçesinde -sAydI ekiyle (*gelseydi*)³⁵¹, Gagavuz Türkçesinde -sAydI ekiyle (*satarsaydı*)³⁵², Azerbaycan Türkçesinde -saydı/ -säydi ekiyle (*gälsäydi*)³⁵³ yapılmaktadır.

Şart kipinin hikâye şekli yapılırken şahıs ekinin hem şart ekiyle görülen geçmiş zaman eki arasında hem de en sonda olmak üzere iki kere kullanılabildiği görülmektedir. Taranan örneklerde bu yapıyla özellikle birinci şahısta karşılaşılmıştır.

³⁵¹ Korkmaz, TTG, s. 743.

³⁵² Özkan, Age., s. 165.

³⁵³ Budagova, Age., s. 357.

*Yeke özüm oña duşan **bolsamdım**, ol gördüm-bildimsiz yok bolardı.* “Yalnız ben onunla karşılaşmış olsaydım, o habersiz yok olurdu.” A. Govşudov, P: 68.

*«Oglumuñ adam sebäpli gana bulaşanınıñ anıgına **yetsemdim**, gandarımı Övezmirada yetirmän, dişim bilen çekeläp öldürerdim» diyyärdi.* “Oğlumun insan yüzünden kana bulanacağını bilseydim kanlımı Övezmirat’a gelemeden dişimle parçalayıp öldürürdüm.” A. Govşudov, P: 303

Şahıs çekimi iyelik kökenli şahıs ekleriyle yapılır. Çokluk üçüncü şahıs çekiminin hem -IAr ekiyle hem de teklik üçüncü şahıstaki gibi eksiz yapılması mümkündür.

*Eger-de şol yigitleriñ, hey bolmanda, gılcı terimiñ başında bolman, billerinde bolan **bolsadı**, meniñ gürrüñden soñ hökman sogrup alcakdılar.* “Eğer o yiğitlerin kılıcı terimin başında olmayıp bellerinde olmuş olsaydı benim konuşmamdan sonra mutlaka söküp alacaklardı.” A. Govşudov, P: 325

*İndiki oy-pikirleri bolsa diñe bir zat barasındadı: bercek cezalarını basımrak berip **dınsadılar**.* “Şimdiki fikirleri ise sadece şu şey hakkındaydı: verecekleri cezayı hemen verip bitirseydiler.” E. Atayev, ZT: 174

Olumsuz şekli, -mA eki fiil tabanına getirilerek yapılır.

*Sen ekzamene **gelmesedin** mugallımıñ gaharı gelcekti.* “Sen sınava gelmeseydin öğretmen sinirlenecekti.”

Soru eki, olumlu yapıda da olumsuz yapıda da şart kipi ve şahıs ekinden sonra hikâye ekinden önce -mI eki getirilerek yapılır.

*Men maşgalam bilen olara mıhmançılığa **gitsemmidim**?* “Ben, ailem ile onlara misafirliğe gitse miydim?”

Tablo 2.34. Şart Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumlu 1	Olumlu 2
<i>tapsamdım</i>	<i>bersedim</i>
<i>tapsañdıñ</i>	<i>bersediñ</i>
<i>tapsadı</i>	<i>bersedi</i>
<i>tapsakdık</i>	<i>bersedik</i>
<i>tapsañızdıñız</i>	<i>bersediñiz</i>
<i>tapsa(lar)dılar</i>	<i>bersediler</i>
Olumlu Soru 1	Olumlu Soru 2
<i>tapsamıdım/ tapsamdımmı</i>	<i>bersemidim/ bersedimmi</i>
<i>tapsañmıdıñ</i>	<i>bersemidiñ</i>
<i>tapsamıdı</i>	<i>bersemidi</i>
<i>tapsakmıdık</i>	<i>bersemidik</i>
<i>tapsañızmıdıñız</i>	<i>bersemidiñiz</i>
<i>tapsa(lar)mıdılar</i>	<i>bersemidiler</i>

Olumsuz 1	Olumsuz 2
<i>tapmasamdım</i> <i>tapmasañdıñ</i> <i>tapmasadı</i> <i>tapmasakdık</i> <i>tapmasañızdıñız</i> <i>tapmasa(lar)dılar</i>	<i>bermesedim</i> <i>bermesediñ</i> <i>bermesedi</i> <i>bermesedik</i> <i>bermesediñiz</i> <i>bermesediler</i>
Olumsuz Soru 1	Olumsuz Soru 2
<i>tapmasammıdım/ tapmasamdımmı</i> <i>tapmasañmıdıñ</i> <i>tapmasamıdı</i> <i>tapmasakmıdık</i> <i>tapmasañızmıdıñız</i> <i>tapmasa(lar)mıdılar</i>	<i>bermesemidim</i> <i>bermesemidiñ</i> <i>bermesemidi</i> <i>bermesemidik</i> <i>bermesemidiñiz</i> <i>bermesemidiler</i>

2.4.3.1.5.1. Şart Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Artık geri dönüşü olmayan durumlar için kurulan, farazî bir iş ya da oluş için farazî bir şartın belirtildiği cümlelerde kullanılır.

Yeke özüm oña duşan bolsamdım, ol gördüm-bildimsiz yok boldı. “Yalnız ben onunla karşılaşmış olsaydım, o habersiz yok olurdu.” A. Govşudov, P: 68

Gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi arzu edilen bir olaydan bahsedilirken şart kipinin hikâyesi kullanılır. Burada şart anlamından ziyade istek anlamı kuvvetlidir.

-Şonu bir ele salıp biläysemdim! “Onu bir ele geçirebilseydim!” B. Kerbabayev, AÄ I: 277

SAPAR. Hatında yazan sözlerini bir eşitsediñ. Nehili şirin sözler. “Sapar-Mektupta yazdığı sözleri bir duysaydın. Ne kadar tatlı sözler.” A. Mämiliyev: 16

2.4.3.1.6. İstek Kipinin Hikâyesi

Türkmen Türkçesinde istek kipinin hikâye şekli yalnız ikinci tip istek kipi eki olan *-mAkçI* ile görülen geçmiş zaman eki *-dI*’yi almış olan ek-fiilin birleşip kaynaşmasıyla oluşan *-mAkçIdI* ekiyle yapılır.

Oğuz grubunda ise bu çekimin Türkiye Türkçesinde *-AydI* ve *-sAydI* ekleriyle (*geleydi, gelseydi*)³⁵⁴, Gagavuz Türkçesinde *-aydı/ -äydi* ekiyle (*geläydi*)³⁵⁵, Azerbaycan Türkçesinde *-aydı/ -äydi* ekiyle (*gäläydi*)³⁵⁶ yapılmaktadır.

³⁵⁴ Korkmaz, TTG, s. 749.

-Men-ä munı “uçmaha” yollanan Aşgabat komissarlarınıñ ızından **ugratmakçıdım** velin. “-Ben, bunu ‘cennete’ gönderilen Aşgabat komiserlerinin peşinden göndermek niyetindeydim.” H. Meläyev, Pt: 203

*Ol, cigide yalbarmakçı, para-cire **hödürlemekçidi**.* “O, yiğide yalvarmak, rüşvet vermek niyetindeydi.” B. Kerbabayev, AÄ II: 226

Olumsuz şekli, görülen geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş *däl* sözcüğü istek kipinde çekimlenmiş fiilden sonra getirilerek yapılır.

*Tapılayanda-da Magtım bu gezek Ajdarı ıza alıp **gaytmakçı däl**di.* “Bulunduğunda da Magtım bu defa Ajdar’ı arkasına alıp dönmek niyetinde değildi.” A. Tagan, Y: 432

*Mırat Bağül bilen **gepleşmekçi däl**mi?* “Mırat Bağül ile konuşmak niyetinde değil miydi?”

Tablo 2.35. İstek Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumlu	
<i>bermekçidim</i>	<i>almakçıdım</i>
<i>bermekçidiñ</i>	<i>almakçıdıñ</i>
<i>bermekçidi</i>	<i>almakçıdı</i>
<i>bermekçidik</i>	<i>almakçıdık</i>
<i>bermekçidiñiz</i>	<i>almakçıdıñız</i>
<i>bermekçidiler</i>	<i>almakçıdıılar</i>

Tablo 2.35. (Devam).

Olumlu Soru	
<i>bermekçidim</i>	<i>almakçımıdım</i>
<i>bermekçidiñ</i>	<i>almakçımıdıñ</i>
<i>bermekçidi</i>	<i>almakçımıdı</i>
<i>bermekçidik</i>	<i>almakçımıdık</i>
<i>bermekçidiñiz</i>	<i>almakçımıdıñız</i>
<i>bermekçidiler</i>	<i>almakçımıdıılar</i>
Olumsuz	
<i>bermekçi däl</i> dim	<i>almakçı däl</i> dim
<i>bermekçi däl</i> diñ	<i>almakçı däl</i> diñ
<i>bermekçi däl</i> di	<i>almakçı däl</i> di
<i>bermekçi däl</i> dik	<i>almakçı däl</i> dik
<i>bermekçi däl</i> diñiz	<i>almakçı däl</i> diñiz
<i>bermekçi däl</i> di	<i>almakçı däl</i> di

³⁵⁵ Özkan, Age., s. 165.

³⁵⁶ Budagova, Age., s. 346.

Olumsuz Soru	
<i>bermekçi dälmidim</i>	<i>almakçı dälmidim</i>
<i>bermekçi dälmidin</i>	<i>almakçı dälmidin</i>
<i>bermekçi dälmedi</i>	<i>almakçı dälmedi</i>
<i>bermekçi dälmidik</i>	<i>almakçı dälmidik</i>
<i>bermekçi dälmidiniz</i>	<i>almakçı dälmidiniz</i>
<i>bermekçi dälmedi</i>	<i>almakçı dälmedi</i>

2.4.3.1.6.1. İstek Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Geçmiş zamanda bir işi yapmaya niyetlenildiğini anlatmak için kullanılır.

Ol özüniň pikirini aytسا-da, yene birnäçe soraglar sorap, ondan soň aytmakçıdı.
 “O kendi fikirini söylemişse de yine birkaç soru sorup ondan sonra söylemeye niyetliydi.” A. Govşudov, P: 144

Geçmişte geleceğe yönelik niyetlenilmiş iş ya da oluştan bahsederken kullanılır.

Men Miradı seniň yalı mugallım etmekçidim. “Ben, Mırad’ı senin gibi öğretmen yapacaktım.” B. Seytâkov, SE: 147

2.4.3.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Geçmiş zamanda yapılması gerekip de yapılmamış olan fiili anlatmak için Türkmen Türkçesinde *-mAlIdI* eki kullanılmıştır. Bu kullanım oldukça seyrek. *-mAlIdIr* ekiyle yapılan ikinci tip gereklilik kipinin hikâye çekimi yoktur.

Diğer Oğuz grubu lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *-mAlıyDI (gelmeliydi)*³⁵⁷, Azerbaycan Türkçesinde *-malıydı/ -mäliydi (gälmäliydi)*³⁵⁸ ekleri kullanılırken Gagavuz Türkçesinde gereklilik kipinin hikâyesi için düzenli bir ek kullanılmamakta, nadiren *-malıydı/ -mäliydi* ekiyle veya bazı kalıp yapılarla bu anlam ifade edilmektedir (*lääzımdı uraysın, lääzımdı yapsınnar, sevinmeliydi*)³⁵⁹

Türkmen Türkçesinde yalnız birinci tip gereklilik kipinin hikâye şekli bulunmaktadır; bu çekim de *-mAlI* gereklilik eki ile görülen geçmiş zaman eki *-dI*’yi almış olan ek-filin birleşip kaynaşmasıyla oluşan *-mAlIdI* ekiyle yapılır. Bu kipin basit zamanlı çekiminde şahıs eki yerine şahıs zamiri kullanılırken birleşik zamanlı şeklinde şahıslar, şahıs ekiyle ifade edilir.

³⁵⁷ Korkmaz, TTG, s. 751.

³⁵⁸ Budagova, Age., s. 352.

³⁵⁹ Özkan, Age., s. 165.

*Artıgıñ sag-aman dolanıp gelenini, Aynanıñ halınıñ nähili bolanını **bilmelidi**.*
 “Artık’ın sağ salım dönüp geldiğini, Aynanın durumunun nasıl olduğunu bilmeliydi.” B. Kerbabayev, AÄ II: 108

*Seyit hocanı bendilikden **boşatmaladı** ya-da onu hiç kime bildirmän **gümlemelidi**.*
 “Seyit Hoca’yı tutsaklıktan kurtarmalıydı ya da onu hiçkimseye söylemeden yok etmeliydi.” H. Meläyev, Pt: 28

Olumsuzu *däl* sözcüğüyle yapılır. Bu durumda gereklilik kipi eki fiil tabanına, hikâye ve şahıs eki de *däl* sözcüğüne getirilir.

*Sähelçe-de **eglenmeli däl**di.* “Biraz bile gecikmemeliydi.” E. Atayev, ZT:289

*Hal mollanı men diñe şu gün **tanamalı däl**dim.* “Hal Molla’yı ben sadece bu gün tanımamalıydım.” A. Govşudov, P: 265

Soru şekli, olumlu yapıda *-mAll* ekinden sonra, hikâye ekinden önce; olumsuz yapıdaysa *däl* sözcüğünden sonra, hikâye ekinden önce *-mI* eki getirilerek yapılır.

*...özüne garşı gizlin güycüñ bukup yatanını bilip durup, az sanlı otryad bilen söveşe **tayınlanmalımıdı** ya-da vagtı goldan bermän, Bayramala bakan **çekilmelimi**di? “...kendine karşı gizli gücün saklanıp beklediğini bilip az sayıdaki müfreze ile savaşa hazırlanmalı mıydı ya da zaman geçirmeden Bayramalı’ye doğru çekilmeli miydi?” B. Kerbabayev, AÄ II: 264*

*Biz hoşanı orlan yerden **çöplemeli däl**midik näme? “Biz üzümleri hasat edildiği yerden toplamamalı mıydık?” B. Kerbabayev, SE: 181.*

Tablo 2.36. Gereklilik Kipinin Hikâye Çekimi.

Olumlu	
<i>aklamalıdım</i>	<i>gitmelidim</i>
<i>aklamalıdıñ</i>	<i>gitmelidiñ</i>
<i>aklamalıdı</i>	<i>gitmelidi</i>
<i>aklamalıdık</i>	<i>gitmelidik</i>
<i>aklamalıdıñız</i>	<i>gitmelidiñiz</i>
<i>aklamalıdılar</i>	<i>gitmelidiler</i>
Olumlu Soru	
<i>aklamalıımıdım</i>	<i>gitmelimidim</i>
<i>aklamalıımıdıñ</i>	<i>gitmelimidiñ</i>
<i>aklamalıımıdı</i>	<i>gitmelimidi</i>
<i>aklamalıımıdık</i>	<i>gitmelimidik</i>
<i>aklamalıımıdıñız</i>	<i>gitmelimidiñiz</i>
<i>aklamalıımıdılar</i>	<i>gitmelimidiler</i>
Olumsuz	
<i>aklamalı däl</i> dim	<i>gitmeli däl</i> dim
<i>aklamalı däl</i> diñ	<i>gitmeli däl</i> diñ

<i>aklamalı dāldi</i> <i>aklamalı dāldik</i> <i>aklamalı dāldiñiz</i> <i>aklamalı dāldiler</i>	<i>gitmeli dāldi</i> <i>gitmeli dāldik</i> <i>gitmeli dāldiñiz</i> <i>gitmeli dāldiler</i>
Olumsuz Soru	
<i>aklamalı dālmidim/ dāldimmi</i> <i>aklamalı dālmidiñ</i> <i>aklamalı dālmidi</i> <i>aklamalı dāldimik</i> <i>aklamalı dālmidiñiz</i> <i>aklamalı dāldidiler</i>	<i>gitmeli dālmidim/ dāldimmi</i> <i>gitmeli dālmidiñ</i> <i>gitmeli dālmidi</i> <i>gitmeli dāldimik</i> <i>gitmeli dālmidiñiz</i> <i>gitmeli dāldidiler</i>

2.4.3.1.7.1. Gereklilik Kipinin Hikâyesinin İşlevleri

Geçmişte yapılmış olması gereken bir olaydan bahsedilirken bu yapı kullanılır.

Şeyle-de bolsa, ähtibarlılığı elden bermeli dāldi. “Öyle de olsa güvenilirliği elden bırakmamalıydı.” E. Atayev, ZT: 351

Oynun şertine görä, barmağı tutulan oğlan inekçi bolmalıdı. “Oyunun kuralına göre parmağı tutulan oğlan inekçi olmalıydı.” B, Kerbabayev, SE: 13

2.4.3.2. Rivayet Çekimi

Türkmen Türkçesinde gerçekleşmiş, gerçekleşmekte olan, gerçekleşecek ya da gerçekleşmesi tasarlanan tanık olunmamış olayları anlatırken fiil, rivayet kipinde çekimlenir.

Türkmen Türkçesinde rivayet çekimi, duyulan geçmiş zaman kipi eklerinden *-mİş* ekiyle çekimlenmiş *i-* fiilinin eklenmiş şekli *-mİş* ile ya da *eken* (*er-ken/ i-ken -> eken/ iken*) sözcüğüyle yapılmaktadır.

Görülen geçmiş zaman kipinin, *-mİş/ -mUş* ekiyle yapılan üçüncü tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin, üçüncü tip şimdiki zaman kipinin, şart kipinin, *-A* ekiyle yapılan birinci ve *-AyAdI* ekiyle yapılan üçüncü tip istek kipinin ve emir kipinin rivayet çekimi yoktur.

2.4.3.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti

Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman kipi birden fazla ekle yapılabildiği için rivayet çekimi de aşağıda belirtildiği gibi farklı şekillerde görülmektedir. Oğuz grubunda ise bu birleşik çekim, Türkiye Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde *-mİşmİş/*

-*mUşmUş* (*gelmişmiş*), Azerbaycan Türkçesinde -*IbmIş/ -UbmUş* (*gelibmiş*) ekleriyle yapılmaktadır³⁶⁰.

2.4.3.2.1.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti

Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin rivayeti, -*IpđIr/ -UpđIr* ekinin -*Ip/ -Up* kısmıyla öğrenilen geçmiş zaman çekimine girmiş ek-fiilin birleşip kaynaşması sonucu ortaya çıkan -*IpmlIş/ -UpmlIş* ekiyle yapılmaktadır. Üçüncü şahıs çekimlerinde -*IpmlIş/ -UpmlIş* ekinin sonuna -*In* eki de getirilebilmektedir.

—*Kuliyev haysıdır bir ofitseri atıpmış diyen bir mış-mış gürrüñ bar.* “-Kuliyev, her kimse bir memuru atmışmış diye bir dedikodu var.” H. Meläyev, Pt: 34

İndem cını saña düşüpmiş diyip eşidyes. “Şimdi de senden nefret ediyormuşmuş diye işitiyoruz.” A. Govşudov, P: 405

Yüzünü yassına tutup, siñnitli başlan yagaş üç gün geçse-de, diñmünmişin. “Yatsı vakti yavaş başlayan yağmur üç gün geçmesine rağmen dinmemişmiş.” A. Tagan, Y: 40

Olumsuz şekli, -*ma:n/ -mä:n* (<*ma-an/me-en*) olumsuzluk ekinden sonra -*mIş* eki getirilerek yapılır.

Emma Hal molla: «Beyle binamışçılığı edip bilmen» diyip, boyun almanmış. “Ama Hal Molla, böyle bir namussuzluğu yapamam, deyip kabul etmemiş.” A. Govşudov, P: 229

-O näme üçin duydurmanmışım? Şol vaka gulagıma ilen günü duyurdım... “-O ne demek duyurmamışmışım? O vaka kulağıma geldiği gün duyurdum...” A. Tagan, Y: 286

Soru şekli, soru eki -*mI*, çekimlenmiş fiilin sonuna getirilerek yapılır.

Men oñ iyeğini gısganyamışımı? Men oña git diyipmişimmi? “Ben onun yiyeceğini kısıtlıyor muyumşum? Ben git demiş miymişim?” A. Tagan, Y: 223

-*IpđIr* ekinin basit zaman çekiminde de olduğu gibi rivayet çekiminde de ünlüyle biten eklere -*Ip/ -Up* eki getirildiğinde sondaki ünlü uzar. *a* sesi *a:*, *e* sesi *ä:* sesine dönüşür.

...olar bir yerde düşüp, uklap yatırkalar daşlarını gabapmışlar... “...onlar bir yerde durup uyuyorlarken etraflarını kuşatmışlarmış...” A. Govşudov, P: 321

³⁶⁰ Korkmaz, TTT, s. 754; Özkan, Age., s. 166; Budagova, Age., s. 331.

Bolşevik diyip bir zat dörüpmişin, olariñ dırnakları demirdenmiş ... “Bolşevik diye bir şey türemişmiş, onların tırnakları demirdenmiş...” H. Meläyev, Pt: 52

Tablo 2.37. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi.

Olumlu	
<i>gara:pmişim</i>	<i>gezipmişim</i>
<i>gara:pmişin</i>	<i>gezipmişin</i>
<i>gara:pmiş/ gara:pmişin</i>	<i>gezipmiş/ gezipmişin</i>
<i>gara:pmişik</i>	<i>gezipmişik</i>
<i>gara:pmişsiñiz</i>	<i>gezipmişsiñiz</i>
<i>gara:pmişla/ gara:pmişin</i>	<i>gezipmişler/ gezipmişin</i>
Olumlu Soru	
<i>gara:pmişimmi</i>	<i>gezipmişimmi</i>
<i>gara:pmişinmi</i>	<i>gezipmişinmi</i>
<i>gara:pmişmi/ gara:pmişinmi</i>	<i>gezipmişmi/ gezipmişinmi</i>
<i>gara:pmişikmi</i>	<i>gezipmişikmi</i>
<i>gara:pmişsiñizmi</i>	<i>gezipmişsiñizmi</i>
<i>gara:pmişlarmi/ gara:pmişinmi</i>	<i>gezipmişlermi/ gezipmişinmi</i>

Tablo 2.37. (Devam).

Olumsuz	
<i>garama:nmişim</i>	<i>gezmä:nmişim</i>
<i>garama:nmişin</i>	<i>gezmä:nmişin</i>
<i>garama:nmiş/ garama:nmişin</i>	<i>gezmä:nmiş/ gezmä:nmişin</i>
<i>garama:nmişik</i>	<i>gezmä:nmişik</i>
<i>garama:nmişsiñiz</i>	<i>gezmä:nmişsiñiz</i>
<i>garama:nmişlar/ garama:nmişin</i>	<i>gezmä:nmişle/ gezmä:nmişin</i>
Olumsuz Sorusu	
<i>garama:nmişimmi</i>	<i>gezmä:nmişimmi</i>
<i>garama:nmişinmi</i>	<i>gezmä:nmişinmi</i>
<i>garama:nmişmi/ garama:nmişinmi</i>	<i>gezmä:nmişmi/ gezmä:nmişinmi</i>
<i>garama:nmişikmi</i>	<i>gezmä:nmişikmi</i>
<i>garama:nmişsiñizmi</i>	<i>gezmä:nmişsiñizmi</i>
<i>garama:nmişlarmi/ garama:nmişinmi</i>	<i>gezmä:nmişlermi/ gezmä:nmişinmi</i>

2.4.3.2.1.1.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayetinin İşlevleri

Geçmişte gerçekleşmiş ancak tanık olunmamış bir olayı aktarırken kullanılır. Bu kullanıma Türkmen Türkçesinde az rastlanmaktadır³⁶¹.

Tecen bilen Hatıca gol tutuşıp durkalar görüpmişler. “Tecen ile Hatıca kolkolalarken görmüşlermiş.” A. Tagan, Y: 341

Konuşanın başkasından duyduğu kesin olmayan bilgiyi aktardığında kullanılır.

... Dünyä ikä bölünipmiş, uruş başlapmış» diýen gürrüň ulunuň-kıçiniň ağızındadı. “... Dünya ikiye bölünmüş, savaş başlamış, lafı büyük küçük herkesin ağzındaydı.” A. Govşudov, P: 455

2.4.3.2.1.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti

İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin rivayeti, kendi içinde iki grupta incelenir..

2.4.3.2.1.2.1. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti-1

İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin rivayeti, -An ekinin üzerine öğrenilen geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş ek-fiilin gelip kaynaşmasıyla ortaya çıkan -AnmIş ekiyle yapılır. Üçüncü şahıs çekimlerinde -AnmIş ekinin sonuna -In eki de getirilebilmektedir.

Rum halıpasınıň Arzulum şäherini alanmışlar ahırı! “Rum halifesinin Erzurum şehrini almışlarmış sonunda.” B. Kerbabayev, AÄ I: 79

Ol hem hökümetden gorkusına tebiçilige gezmesini goyanmışın. “O da hükümetten korkusundan doktorluğu bırakmış.” B. Kerbabayev, SE: 89

XVIII.-XIX. yüzyıl eserlerinde bu birleşik çekim için -gAn ermiş şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

Babarövşen şundag pählivan reşidi-mübäriz gul getirip, bazarga salgan ermiş — diyip, tarıp etdiler. “Babarövşen, böyle pehlivan mert güreşçiyi köle olarak getirip pazara salmışmış, diye övdüler.” A: 258.

³⁶¹ Kara, Age., s. 140.

Olumsuz şekli *-An* ekinin olumsuz karşılığı olan *-ma:n/ -mä:n* (<*ma-an/ me-en*) ekiyle ve ayrıca *däl* sözcüğüyle yapılır. Olumsuzluk, *däl* sözcüğüyle yapıldığında *-An* eki fiil tabanında kalırken *-mİş* eki ve şahıs ekleri *däl* sözcüğüne getirilir.

GUNÇA. O näme üçün görmänmişim? “Gonça- Ne demek görmemişmişim?” A. Mämiliyev, GO: 116

AYAL. «Yalkıma» diymonmidim? Bar, diymänmişimem-de, soranıñda diliñ duzi gaçarmıdı. “Kadın- ‘Yalkıma’ demiyor muydum? Hadi dememişmişim, sorduğunda ağzının tadı mı kaçardı?” A. Mämiliyev, GO: 183

Soru şekli, olumlu ve olumsuz yapılarda zaman ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş fiilin en sonuna getirilir.

Bägül okuvuna baranmışmı? “Bägül okuluna varmış mıymış?”

Siziñ maşgalañız Bakı şäherinden gelen dülmüşmi? “Sizin aileniz Bakü’den gelmemiş miymiş?”

Bu ek, ünlüyle biten bir fiile getirildiğinde *a* sesi *a:*, *e* sesi *ä:* sesine dönüşür.

Berdımrıt hanam öldürıp, han özi, soltan özi bolcak bolanmış, namaz okamaklığı kesmek islänmiş... “Berdımrıt Han’ı da öldürüp han kendi, sultan kendi olacakmış; namaz kılmayı yasaklamak istermiş...” A. Govşudov, P: 152

—*Asıl, demir yolam agdarıp taşlanmışlar, erk-ıgtıyaram öz ellerine alanmışlar...* “-Asıl demiryolunu da bulup kesmişlermiş, idareyi kendi ellerine geçirmişlermiş.” B. Kerbabayev, AÄ I: 222

Tablo 2.38. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi.

Olumlu	
<i>baranmışım</i>	<i>gürlä:nmişim</i>
<i>baranmışıñ</i>	<i>gürlä:nmişñ</i>
<i>baranmış/ baranmışın</i>	<i>gürlä:nmiş/ gürlä:nmişin</i>
<i>baranmışık</i>	<i>gürlä:nmişik</i>
<i>baranmışıñız</i>	<i>gürlä:nmişsiñiz</i>
<i>baranmışlar/ baranmışın</i>	<i>gürlä:nmişler/ gürlä:nmişin</i>
Olumlu Soru	
<i>baranmışımmı</i>	<i>gürlä:nmişimmi</i>
<i>baranmışıñmı</i>	<i>gürlä:nmişñmi</i>
<i>baranmışmı/ baranmışınmı</i>	<i>gürlä:nmişmi/ gürlä:nmişinmi</i>

<i>baranmışıkmi</i> <i>baranmışıñızmi</i> <i>baranmışılarınmi/ baranmışınmi</i>	<i>gürlä:nmişikmi</i> <i>gürlä:nmişıñızmi</i> <i>gürlä:nmişlermi/ gürlä:nmişinmi</i>
Olumsuz 1	Olumsuz 2
<i>barma:nmişim</i> <i>barma:nmişıñ</i> <i>barma:nmiş/ barma:nmişin</i> <i>barma:nmişik</i> <i>barma:nmişıñız</i> <i>barma:nmişlar/ barma:nmişin</i>	<i>gürlä:n dä:lmişim</i> <i>gürlä:n dä:lmişıñ</i> <i>gürlä:n dä:lmiş/ gürlä:n dä:lmişin</i> <i>gürlä:n dä:lmişik</i> <i>gürlä:n dä:lmişıñız</i> <i>gürlä:n dä:lmişinler/ gürlä:n dä:lmişin</i>
Olumsuz Soru 1	Olumsuz Soru 2
<i>barma:nmişimmi</i> <i>barma:nmişıñmi</i> <i>barma:nmişmi/ barma:nmişinmi</i> <i>barma:nmişikmi</i> <i>barma:nmişıñızmi</i> <i>barma:nmişlarınmi/ barma:nmişinmi</i>	<i>gürlä:n dä:lmişimmi</i> <i>gürlä:n dä:lmişıñmi</i> <i>gürlä:n dä:lmişmi/ gürlä:n dä:lmişinmi</i> <i>gürlä:n dä:lmişikmi</i> <i>gürlä:n dä:lmişıñızmi</i> <i>gürlä:n dä:lmişinlermi/gürlän dälmişinmi</i>

2.4.3.2.1.2.1.1. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti-1'in İşlevleri

Başkasından duyulan bir olayı aktarırken olayla ilgili şüphe veya inkar bildirme işlevinde kullanılır.

-Yok bol ugrıbir! İçerde haçan **yatanmışım**? “-Defol yalancı! İçerde ne zaman yatmışmışım?” B. Kerbabayev, AÄ I: 154

...kese yurttan goşun, yarag sorap **alanmışıñız** diyyärler. “...yabancı ülkeden ordu, silah sorup almışsınız, diyorlar.” H. Meläyev, Pt: 29

Bu rivayet şekli daha ziyade masal anlatımlarında kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde çok yaygın bir kullanım alanı yoktur³⁶².

Görse, kırk golça bal hatara düzülgı **duranmış**. “Bir de ne görsün, kırk kova bal dizilmiş durmuşmuş.” B. Kerbabayev, SE: 277

2.4.3.2.1.2.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti-2

Öğrenilen geçmiş zaman kipi eki olarak kullanılan -An ekini almış fiilden sonra *eken* sözcüğünün getirilmesiyle yapılır. İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin rivayetinin ikinci tipinde şahıs ekleri, *eken* sözcüğüne getirilir. Teklik üçüncü şahıs çekiminde *eken* sözcüğünün yanı sıra *eken* sözcüğünün de kullanıldığı görülmektedir.

³⁶² Kara, Age., s. 141.

Çokluk birinci şahıs çekiminde de *eken* sözcüğüne hem *-ik* hem de *-imiz* şahıs eklerinin getirilmesi mümkündür. Bu rivayet şekli, Türkmen Türkçesinde az kullanılmaktadır³⁶³.

Şol vagtda onuň müçesi kiçicik bolanı üçin, şol vagtın frontunda oňa ‘Connuk-Gılıç’ diyip at beren ekenler. “O zaman onun kalıbı küçük olduğu için o zamanın cephesinde ona ‘Connuk Kılıç’ diye isim takmışlar.” B. Kerbabayev, SE: 42

Yolda önlerinden çıkan it buların ızına düşüp gaydan eken. “Yolda önlerine çıkan köpek, bunların peşine düşüp dönmüşmüş.” A. Govşudov, P: 22

Olumsuz şekli, hem fiil tabanına *-ma:n/ -mä:n* eki getirilerek hem de *-mA* olumsuzluk ekinin zaman eki işlevi kazanmış *-dIk* ekinden önce getirilmesiyle yapılır³⁶⁴.

“...hanlık tagtından henizem umıdını üzmän eken-ov” diyip oylandı. “...hanlık tahtından henüz ümidini kesmemiş, diye düşündü.” H. Meläyev, Pt: 14

Soru şekli olumlu ve olumsuz yapıların her ikisinde de *eken* sözcüğündeki şahıs ekinden sonra *-mI* soru eki getirilerek yapılır.

Bayrama sovgatı şol gız beren ekenmi? “Bayram’a hediyeşi şu kız mı vermiş?”

Tablo 2.39. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-2.

Olumlu	
<i>oka:n ekenim</i>	<i>beren ekenim</i>
<i>oka:n ekeniň</i>	<i>beren ekeniň</i>
<i>oka:n eken/ ekeni</i>	<i>beren eken/ ekeni</i>
<i>oka:n ekenik/ ekenimiz</i>	<i>beren ekenik/ ekenimiz</i>
<i>oka:n ekeniňiz</i>	<i>beren ekeniňiz</i>
<i>oka:n ekenler</i>	<i>beren ekenler</i>

Tablo 2.39. (Devam).

Olumlu Soru	
<i>oka:n ekenimmi</i>	<i>beren ekenimmi</i>
<i>oka:n ekeniňmi</i>	<i>beren ekeniňmi</i>
<i>oka:n ekenmi/ ekenimi</i>	<i>beren ekenmi/ ekenimi</i>
<i>oka:n ekenikmi/ ekenimizmi</i>	<i>beren ekenikmi/ ekenimizmi</i>
<i>oka:n ekeniňizmi</i>	<i>beren ekeniňizmi</i>
<i>oka:n ekenlermi</i>	<i>beren ekenlermi</i>

³⁶³ Kara, Age., s. 143.

³⁶⁴ Kara, Age., s. 144.

Olumsuz 1	Olumsuz 2
okama:n ekenim okama:n ekeniň okama:n eken/ ekeni okama:n ekenik/ ekenimiz okama:n ekeniňiz okama:n ekenler	bermedik ekenim bermedik ekeniň bermedik eken/ ekeni bermedik ekenik/ ekenimiz bermedik ekeniňiz bermedik ekenler
Olumsuz Soru 1	Olumsuz Soru 2
okama:n ekenimmi okama:n ekeniňmi okama:n ekenmi/ ekenimi okama:n ekenikmi/ ekenimizmi okama:n ekeniňizmi okama:n ekenlermi	bermedik ekenimmi bermedik ekeniňmi bermedik ekenmi/ ekenimi bermedik ekenikmi/ ekenimizmi bermedik ekeniňizmi bermedik ekenlermi

2.4.3.2.1.2.2.1. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti-2'nin İşlevleri

Önceden meydana gelen bir olayın sonradan duyulup aktarıldığında kullanılır.

Nazar begi biziň bilen, yagnı türkler bilen gepleşik geçirmek üçin Stambula ugradan eken. “Nazar Bey’i bizimle, yani Türklerle görüşmek için İstanbul’a yollamışmış” H. Meläyev, Pt: 19

Kısa süre önce gerçekleşmiş ve birisinden duyularak aktarılan olaylardan bahsederken kullanılır. Bu işlevdeki kullanıldığında fiilin Türkiye Türkçesindeki çeviri karşılığı şimdiki zaman kipinin rivayet şekliyle verilebilir.

—Hava, gız, gelsem, senem *yatan ekeniň*. “-Evet, kız, geldiğimde sen yatıyormuşsun.” B. Kerbabayev, AÄ I: 141

İşi gerçekleştiren şahsın geçmişten beri yapageldiği bir işten bahsettiği cümlelerde bu yapının kullanıldığı görülmektedir.

Emma men özümi çakcak yılanı, içyanı alan ekenim. “Ama ben, beni sokacak yılanı, akrebi yakalamış adamım.” A. Govşudov, P: 32

2.4.3.2.2. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Şimdiki zaman kipinin rivayet şekli, Türkmen Türkçesinde aşağıda belirtilen yapılarla karşılanırken, Türkiye Türkçesinde *-I/Uyormuş* ve *-mAktAymIş* (*geliyormuş*,

gelmekteymiş)³⁶⁵, Gagavuz Türkçesinde ve *-armış/ -ärmiş (gelärmiş)*³⁶⁶, Azerbaycan Türkçesinde ise *-(y)IrmIş* ve *-mağda imiş/ -mäkdä imiş*³⁶⁷ ekleriyle yapılmaktadır.

2.4.3.2.2.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Birinci tip şimdiki zaman kipinin rivayeti kendi içinde iki grupta incelenir..

2.4.3.2.2.1.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti-1

Şimdiki zaman eki *-ya:r/ -yä:r* ile öğrenilen geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş ek-fiilin birleşip kaynaşması sonucu ortaya çıkan *-ya:rmiş/ -yä:rmiş* ekiyle yapılmaktadır. Teklik ikinci şahısta *-İñ* ekinin yanı sıra *-İñIz* ekiyle yapılan nezaket ifadesi bulunmaktadır. Üçüncü şahıslarda yine *-mIş* ekinin yanı sıra *-mIşIn* kullanılabilmektedir.

Ol doñuz düşyürgän yalı, ine şeyle habar tapyarmış. “O domuzun düş görmesi gibi işte böyle haber alıyormuş.” A. Govşudov, P: 164

“Övezmirat batır zır dâli bolup, düze, daga-daşa urup gidenmiş, onuñ nirä gidenini ayalı hem bilmeyärmış” diyişyärdirler. “ ‘Yiğit Övezmirat zır deli olup dere tepe, dağ taş vurup gitmişmiş, onun nereye gittiğini karısı dahi bilmiyormuş.” A. Govşudov, P: 312

Şimdiki zaman ekinin daha ziyade konuşma dilinde karşılaşılan *-ya:/ yä:* şekline de *-mIş* eki almış ek-fiil gelip kaynaştığında ortaya çıkan *-ya:mış/ -yä:mış* ekiyle şimdiki zamanın rivayet şekli yapılır. Bu yapı da Türkmen Türkçesinde çok yaygın kullanım alanına sahip değildir.

Mätvelin yegeni okuva girmänkä, okuva giräysem diyip, yorgan tikdiryämış. “Mätvel’in yeğeni okula girmeden okula girersem diye yorgan diktiriyormuş.” A. Tagan, Y: 18

Bayram. Kim ile goşgı goşduryamış? Menmi? “Bayram- Kim millete şiir yazıyormuş? Ben mi?” A. Mämiliyev, GO: 69.

Olumsuz şekli, *-mA* olumsuzluk eki *-ya:r/ -yä:r* ekinden önce getirilerek yapılır.

-Han ogul, Miratlı taylarıñ toparına bolyar-da, näme üçin bize bolmayarmış? “-Han oğul, Miratlı taraftarı grubuna oluyor da niçin bize olmuyormuş?” H. Meläyev, Pt: 332

³⁶⁵ Korkmaz, TTG, s. 756, 758.

³⁶⁶ Özkan, Age., s. 165.

³⁶⁷ Budagova, Age., s. 335-336.

KAKASI. O nâhili beğenmeyämişim?! “Babası- Ne demek sevinmiyormuşum?”

A. Mämiliyev, GO: 139

Soru şekli, olumlu ve olumsuz yapılardan soru eki *-mI*’nin kip ve şahıs eklerinden sonra getirilmesiyle yapılır.

—Seniñ o diyeniñ bolayyarmışmı? “-Senin o dediğin oluyor muymuş?” H.

Meläyev, Pt: 391

Derimize saman dıkcaklar, yöne hanı bu iş olarıñ golundan geläyyärmışmi?

“Canımıza ot tıkcaklar da, peki bu iş onların elinden geliyor muymuş?” A.

Govşudov, P: 491

Tablo 2.40. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-1.

Olumlu 1	Olumlu 2
<i>datya:rmişim</i>	<i>ekyä:mişim</i>
<i>datya:rmişiñ/ datya:rmişiñiz</i>	<i>ekyä:mişiñ/ ekyä:mişiñiz</i>
<i>datya:rmiş/ datya:rmişin</i>	<i>ekyä:miş/ ekyä:mişin</i>
<i>datya:rmişik</i>	<i>ekyä:mişik</i>
<i>datya:rmişiñiz</i>	<i>ekyä:mişiñiz</i>
<i>datya:rmişlar/ datya:rmişinlar</i>	<i>ekyä:mişler/ ekyä:mişinler</i>
Olumlu Soru 1	Olumlu Soru 2
<i>datya:rmişimmi</i>	<i>ekyä:mişimmi</i>
<i>datya:rmişiñmi/ datya:rmişiñizmi</i>	<i>ekyä:mişiñmi/ ekyä:mişiñizmi</i>
<i>datya:rmişmi/ datya:rmişinmi</i>	<i>ekyä:mişmi/ ekyä:mişinmi</i>
<i>datya:rmişikmi</i>	<i>ekyä:mişikmi</i>
<i>datya:rmişiñizmi</i>	<i>ekyä:mişiñizmi</i>
<i>datya:rmişlarmı/ datya:rmişinlarmı</i>	<i>ekyä:mişler/ ekyä:mişinlermi</i>
Olumsuz 1	Olumsuz 2
<i>datmayarmışım</i>	<i>ekmeyä:mişim</i>
<i>datmayarmışiñ/ datmayarmışiñiz</i>	<i>ekmeyä:mişiñ/ ekyä:mişiñiz</i>
<i>datmayarmış/ datmayarmışın</i>	<i>ekmeyä:miş/ ekyä:mişin</i>
<i>datmayarmışik</i>	<i>ekmeyä:mişik</i>
<i>datmayarmışiñiz</i>	<i>ekmeyä:mişiñiz</i>
<i>datmayarmışlar/ datmaya:rmişinlar</i>	<i>ekmeyä:mişler/ ekyä:mişinler</i>

Tablo 2.40. (Devam).

Olumsuz Soru 1	Olumsuz Soru 2
<i>datmayarmışım</i>	<i>ekmeyä:mişimmi</i>
<i>datmayarmışiñmi/ datmayarmışiñizmi</i>	<i>ekmeyä:mişiñmi/ ekyä:mişiñizmi</i>

<i>datmayarmışmı/ datmayarmışınmı</i>	<i>ekmeyä:mişmi/ ekyä:mişinmi</i>
<i>datmayarmışıkmi</i>	<i>ekmeyä:mişikmi</i>
<i>datmayarmışıñızmi</i>	<i>ekmeyä:mişıñızmi</i>
<i>datmayarmışlarmı/ datmaya:rmişinlarmı</i>	<i>ekmeyä:mişlermi/ ekyä:mişinlermi</i>

2.4.3.2.2.1.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti-1'in İşlevleri

Geçmişte meydana gelmiş ve bir süre devam etmiş, tanık olunmamış bir olaydan bahsederken kullanılır.

Halbikä derek bu yerde mugallım gözleyämişler. “Halbike’nin yerine burada öğretmen arıyorlarmış.” A. Tagan, Y: 275

Muhammet Aleddin tatarlardan gorkusına Iraga bakan kaçmaga hyallanyarmış. “Muhammed Aleddin Tatarlar’dan gorkusundan Irak’a doğru kaçmayı planlıyormuş.” E. Atayev, ZT: 21

2.4.3.2.2.1.2. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti-2

Şimdiki zaman kipinin bir diğer rivayet şekli, *-ya:r/ yä:r* eki almış fiilden sonra *eken* sözcüğü getirilerek yapılır. Şimdiki zaman eki fiil tabanına, şahıs eki *eken* sözcüğüne getirilir. Teklik üçüncü şahıs çekiminde hem *eken* hem de *ekenı* sözcüğü kullanılır. Çokluk birinci şahıs çekimi de *eken* sözcüğüne hem *-ik* hem de *-imiz* eki getirilerek yapılır. Aynı şekilde şimdiki zaman ekinin kısa şekli *-ya:/ yä:* eki de *eken* sözcüğüyle rivayet çekimine girer.

Galaniñ tövereginde gazaplı ceñ gidyär eken. “Kalenin çevresinde zorlu bir savaş oluyormuş.” E. Atayev, ZT: 331

Cemile, osetiñ gızı, ol atçılık sovhozında yaşayar eken. “Cemile, Oset kızı, o atçılık sovhozunda yaşıyormuş.” H. Meläyev, Pt: 421

Olumsuz şekli, *-ya:r/ -yä:r* ekinden önce *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Biziñ dünyamızda yöne yere içgi pula satılmayar ekenı. “Bizim dünyamızda yok yere içki parayla satılmıyormuş.” A. Tagan, Y: 144

Soru şekli, olumlu yapıda da olumsuz yapıda da şahıs ekiyle çekimlenmiş olan *eken* sözcüğünden sonra *-mI* soru eki getirilerek yapılır.

—*Viy, asıl men yalñışyar ekenimmi?* “-Vah, ben gerçekten yanılıyor muyum?” A. Tagan, Y: 51

Tablo 2.41. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-2.

Olumlu	
<i>gorkya:r ekenim</i>	<i>bölyä:r ekenim</i>
<i>gorkya:r ekeniñ</i>	<i>bölyä:r ekeniñ</i>
<i>gorkya:r eken/ ekeni</i>	<i>bölyä:r eken/ ekeni</i>
<i>gorkya:r ekenik/ ekenimiz</i>	<i>bölyä:r ekenik/ ekenimiz</i>
<i>gorkya:r ekeniñiz</i>	<i>bölyä:r ekeniñiz</i>
<i>gorkya:r ekenler</i>	<i>bölyä:r ekenler</i>
Olumlu Soru	
<i>gorkya:r ekenimmi</i>	<i>bölyä:r ekenimmi</i>
<i>gorkya:r ekeniñmi</i>	<i>bölyä:r ekeniñmi</i>
<i>gorkya:r ekenmi/ ekenimi</i>	<i>bölyä:r ekenmi/ ekenimi</i>
<i>gorkya:r ekenikmi/ ekenimizmi</i>	<i>bölyä:r ekenikmi/ ekenimizmi</i>
<i>gorkya:r ekeniñizmi</i>	<i>bölyä:r ekeniñizmi</i>
<i>gorkya:r ekenlermi</i>	<i>bölyä:r ekenlermi</i>
Olumsuz	
<i>gorkmaya:r ekenim</i>	<i>bölmeyä:r ekenim</i>
<i>gorkmaya:r ekeniñ</i>	<i>bölmeyä:r ekeniñ</i>
<i>gorkmaya:r eken/ ekeni</i>	<i>bölmeyä:r eken/ ekeni</i>
<i>gorkmaya:r ekenik/ ekenimiz</i>	<i>bölmeyä:r ekenik/ ekenimiz</i>
<i>gorkmaya:r ekeniñiz</i>	<i>bölmeyä:r ekeniñiz</i>
<i>gorkmaya:r ekenler</i>	<i>bölmeyä:r ekenler</i>
Olumsuz Soru	
<i>gorkmaya:r ekenimmi</i>	<i>bölmeyä:r ekenimmi</i>
<i>gorkmaya:r ekeniñmi</i>	<i>bölmeyä:r ekeniñmi</i>
<i>gorkmaya:r ekenmi/ ekenimi</i>	<i>bölmeyä:r ekenmi/ ekenimi</i>
<i>gorkmaya:r ekenikmi/ ekenimizmi</i>	<i>bölmeyä:r ekenikmi/ ekenimizmi</i>
<i>gorkmaya:r ekeniñizmi</i>	<i>bölmeyä:r ekeniñizmi</i>
<i>gorkmaya:r ekenlermi</i>	<i>bölmeyä:r ekenlermi</i>

2.4.3.2.1.2.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti-2'nin İşlevleri

Şahit olunmayan bir olay aktarılırken kullanılır.

Yanağı hallı ayal oña ulı inam bildiryär ekeni. “Yanağı benli kadın ona çok güveniyormuş.” A. Tagan, Y: 196

Gadım zamanda bir adam gabristanlığa mücevürlük edyär eken. “Kadim zamanda bir adam mezarda bekçilik yapıyormuş.” A. Govşudov, P: 303

Geçmişe yönelik bir tecrübeden bahsederken kullanılır.

Vagt diyen zat üytgeşik bir zat bolyar eken. “Zaman denilen şey, değişik bir şeymiş.” A. Mämiliyev, GO: 209

2.4.3.2.2.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Türkmen Türkçesinde *dur-*, *otur-*, *yat-* ve *yör-* yardımcı fiillerinin geniş zaman çekimleriyle yapılan ikinci tip şimdiki zaman kipinin rivayet şekli, *du:r*, *otu:r*, *yatı:r* ve *yö:r* fiillerine *-AndIr* eki getirilerek yapılır. Bu yapı, Türkmen Türkçesinde oldukça az kullanılmaktadır. Olumsuz ve soru şekilleri tespit edilememiştir.

Şaylı tahyasınıñ depesi otagalı gızcağaz bolsa entek uklap yatandır. “Bezekli takkesinin tepesi süslü kızcağız ise hala uyuyormuş.” A. Tagan, Y: 423

Şeker, ikirciñlenme, vagt diyeniñ pırlanıp durandır. “Şeker, tereddüt etme, zaman dediğin dönüp duruyormuş.” A. Mämiliyev, GO: 62

2.4.3.2.2.1. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayetinin İşlevleri

Geçmişte bir süre devam etmiş tanık olunmamış olaylardan bahsederken kullanılır.

—*Dursa bucurıgınıñ artcagını bilip durandır.* “-Kalırsa sıkıntısının artacağını biliyormuş.” A. Govşudov, P: 450

Bu yapı genel olarak geçmişte gerçekleşmiş ve bir süre devam etmiş olayı rivayet olarak değil de tanık olunarak anlatmak için kullanılır.

Menem onsoñ ikibaka sap atıp, yapdan-yaba gaçıp aylanıp yörendirin. “Ben de ondan sonra iki yana oyun edip, kanaldan kanala kaçıp geziyordum.” Ç. Aytmatov, ET,: 6

2.4.3.2.2.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

fiil-*An*+iyelik eki *yok* kalıbıyla yapılan üçüncü tip şimdiki zaman kipinin rivayet şekli yoktur. Bununla birlikte *-yan/ -yän* şimdiki zaman sıfat-fiil eki almış fiilden sonra *eken* sözcüğü getirildiğinde şimdiki zaman kipinin rivayeti anlatılabilmektedir.

Yaşka. Hay, zaluvat, etmelisini-hä, bilyän eken. “Yaşka- Hay, aferin, yapılması gerekeni de biliyormuş.” A. Mämiliyev, GO: 25

-Acap iş edyän ekeniñiz, han ağa. “-Ne mükemmel iş yapıyormuşsunuz, han ağa.” A. Govşudov, P: 74

2.4.3.2.3. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti

Türkmen Türkçesinde geniş zaman kipinin rivayeti *-ArmIş* ve *-Ar eken* yapılarıyla karşılanırken Türkiye Türkçesinde *-rmIş*, *-IrmIş/ -UrmUş* (*gelirmiş*)³⁶⁸, Gagavuz

³⁶⁸ Korkmaz, TTG, s. 761.

Türkçesi³⁶⁹ ve Azerbaycan Türkçesinde³⁷⁰ *-armış/ -ärmiş (gelärmış, gälärmış)* ekleriyle yapılmaktadır.

2.4.3.2.3.1. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti-1

Geniş zaman kipinin rivayeti, *-Ar* ekiyle öğrenilen geçmiş zaman kipindeki ek-fiilin birleşip kaynaşması sonucu ortaya çıkan *-Armış* ekiyle yapılır. Teklik ikinci şahıs çekiminde nezaket ifadesi için çokluk şahıs eki getirilebilmektedir. Üçüncü şahıslarda da *-mİş* ekinin yanı sıra bu ekin genişlemiş şekli olan *-mİşIn* de kullanılmaktadır.

EZİZ. Serdar aga, çöle çıksañ, Hıdır ata görnermiş diyyärdiler velin, sen şo Hıdır ata bolayma? “Eziz- Serdar Ağa, çöle çıkarsan Hıdır Ata görünürmüş diyorlardı, sen bu Hıdır Ata olmayasın?” A. Mämiliyev, GO: 112

Ol zat ogurlap bilmedik günü, goñşularınıñ gapısındaki diregi öz gapılarına getirip taşlarmış. “O bir şey çalamadığı gün, komşularının kapısındaki direği kendi kapılarına bırakmış.” A. Govşudov, P: 285

Olumsuz şekli, fiil tabanına öğrenilen geçmiş zaman eki *-mİş*’den önce getirilen *-mAz* ekiyle yapılmaktadır.

Oña, asıl, okam kor etmezmişin... “Ona gerçek kurşun dahi işlemezmiş...” B. Kerbabayev, AÄ I: 302

Yogsa yatıp bilmezmiş, hiç ukusu tutmazmış. “Yoksa yatamazmış, hiç uyku tutmazmış.” A. Govşudov, P: 285

Soru şekli, olumlu yapılarda da olumsuz yapılarda da kip ve şahıs eklerinden sonra, yani çekimli fiilin en sonuna *-mİ* soru eki getirilerek yapılır.

Patışa yıkılardan soñam, darbalaklar öz aralarında şeydip yörmeli bolarmışınmı? “Padişah devrildikten sonra da dar pantolonluların böyle yapması oluyor muymuş?” B. Kerbabayev, AÄ II: 100

Eziz han, olarıñ balagını biraz giñeldip bolmazmışınmı? “Eziz Han, onların pantolonunu biraz genişletsen olmaz mıymış?” B. Kerbabayev, AÄ II: 100

Tablo 2.42. Geniş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-1.

Olumlu	
<i>bakarmışım</i>	<i>işlä:rmışım</i>
<i>bakarmışın/ bakarmışınız</i>	<i>işlä:rmışın/ işlä:rmışınız</i>
<i>bakarmış/ bakarmışın</i>	<i>işlä:rmış/ işlä:rmışın</i>

³⁶⁹ Özkan, Age., s. 165.

³⁷⁰ Budagova, Age., s. 334.

<i>bakarmışık</i> <i>bakarmışınıız</i> <i>bakarmışlar/ bakarmışınlar</i>	<i>işlä:rmışık</i> <i>işlä:rmışınıız</i> <i>işlä:rmışler/ işlä:rmışınler</i>
Olumlu Soru	
<i>bakarmışımı</i> <i>bakarmışını mı/ bakarmışınıız mı</i> <i>bakarmış mı/ bakarmışın mı</i> <i>bakarmışık mı</i> <i>bakarmışınıız mı</i> <i>bakarmışlar mı/ bakarmışınlarmı</i>	<i>işlä:rmışımı</i> <i>işlä:rmışınımi/ işlä:rmışınıızmi</i> <i>işlä:rmışmi/ işlä:rmışınmi</i> <i>işlä:rmışıkmi</i> <i>işlä:rmışınıızmi</i> <i>işlä:rmışlermi/ işlä:rmışınlermi</i>
Olumsuz	
<i>bakmazmışım</i> <i>bakmazmışını/ bakmazmışınıız</i> <i>bakmazmış/ bakmazmışın</i> <i>bakmazmışık</i> <i>bakmazmışınıız</i> <i>bakmazmışlar/ bakmazmışınlar</i>	<i>işlemezmişim</i> <i>işlemezmişini/ işlemezmişiniız</i> <i>işlemezmiş/ işlemezmişin</i> <i>işlemezmişık</i> <i>işlemezmişiniız</i> <i>işlemezmişler/ işlemezmişinler</i>
Olumsuz Soru	
<i>bakmazmışımı</i> <i>bakmazmışınımi/ bakmazmışınıızmi</i> <i>bakmazmışımı/ bakmazmışınımı</i> <i>bakmazmışıkmi</i> <i>bakmazmışınıızmi</i> <i>bakmazmışlarmı/ bakmazmışınlarmı</i>	<i>işlemezmişımı</i> <i>işlemezmişiniemi/ işlemezmişiniızmi</i> <i>işlemezmişmi/ işlemezmişinmi</i> <i>işlemezmişıkmi</i> <i>işlemezmişiniızmi</i> <i>işlemezmişlermi/ işlemezmişinlermi</i>

2.4.3.2.3.1.1. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti-1'in İşlevleri

Geçmişte meydana gelen ve başkasından duyularak aktarılan olayları anlatırken kullanılır.

...onuñ şat gününe **şatlanarmış**, kın gününde bolsa gınanıp, oña kömek bercek bolup **çarp urarmış**. "...onun mutlu gününde mutlu olurmuş, zor gününde ise üzülüp ona yardım etmek için çabalarmış." E. Atayev, ZT: 44

Aradan salım geçmâñkâ, olar öz eden işlerine **ökünerlermişin**. "Aradan çok zaman geçmeden onlar kendi yaptıkları işten pişman olurlarmış." B. Kerbabayev, AÄ II: 255

Geçmişte meydana gelen ve alışkanlık hâline gelmiş olan hareket ve davranışları anlatırken kullanılır.

Olar her anna agşamı ruh bolup, ol dünyäden bu dünyä **gelermiş**. "Onlar her Cuma akşamı o dünyadan bu dünyaya gelirlermiş." A. Govşudov, P: 34

Geleceğe dair rivayetlerde bulunulurken bu yapı kullanılır.

Mollalarıñ aytmagına görä, ahırzaman golaylanda, yer yüzünden bereket göterilermiş—gahatlık bolarmış. “Mollaların söylediğine göre ahiret zamanı yaklaştığında yeryüzünde bereket kalkar, kıtlık olurmuş.” B. Kerbabayev, AÄ II: 6

Atasözlerinde bu birleşik çekimin genel yargı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Kötek güyçli bolsa, yün gazık yere gidermiş. “Kötek güçlü olursa yün sopası yere girermiş.” TNAS: 137

Acıgan tavuk düşünde darı görermiş. “Aç tavuk düşünde darı görürmüş.” H. Meläyev, Pt: 87

2.4.3.2.3.2. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti-2

-Ar geniş zaman kipi eki almış fiille şahıs çekimine girmiş *eken* sözcüğünün birlikte kullanılmasıyla yapılır. *Eken* sözcüğü teklik üçüncü şahısta *eken*i olarak kullanılabilir. Çokluk birinci şahıs eki olarak da hem *-ik* hem de *-imiz* ekinin kullanıldığı görülmektedir.

Ovganıstanıñ paytagtı 15-nci asırda Hırat bolan. Onuñ patıçasına Baykara diyer ekenler. “Afganistan’ın Başkenti 15. yüzyılda Herat imiş. Oranın sultanına Baykara derlermiş.” MS:7

Yürege daman ilkinçi söygi damcasınıñ ızı bilen yol tapıp, mähir-muhabbetin taze-taze damcaları şol damar durar eken. “Kalbe damlayan ilk sevgi damlacığının izinden yol bulup sevgi ve aşkın yeni yeni damlaları o damarmış.” E. Atayev, ZT: 29

Olumsuz şekli, fiil tabanına *-mAz* eki getirilerek yapılır.

Vah, Çeper, bokurdakdan geçen zadıñ hemmesinden peyda bolmaz ekeni. “Vah, Çeper, boğazından geçen hiçbir şeyin faydası olmazmış.” A. Tagan, Y: 126

*Senem aydar, iyme gaygı-hicranı,
Işk derdiniñ bolmaz eken dermanı,
Bir gün sovurarlar acal harmanı,
Bu dünya hiç kime vepadar olmaz.*

“Senem söyler, çekme kaygı gamı,
Aşk derdinin olmazmış dermanı,
Bir gün savururlar ecel harmanı,
Bu dünya hiçkimseye kalmaz.”

ŞG: 50

Soru şekli, *eken* sözcüğündeki şahıs ekinden sonra *-mI* soru eki getirilerek yapılır.

Menem barsam görüp biler ekenim mi? “Ben de gitsem görebilir miymişim?”

Tablo 2.43. Geniş Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-2.

Olumlu	
<i>bakar ekenim</i>	<i>işlä:r ekenim</i>

<i>bakar ekeniñ</i> <i>bakar eken/ ekeni</i> <i>bakar ekenik/ ekenimiz</i> <i>bakar ekeniñiz</i> <i>bakar ekenler</i>	<i>işlä:r ekeniñ</i> <i>işlä:r eken/ ekeni</i> <i>işlä:r ekenik/ ekenimiz</i> <i>işlä:r ekeniñiz</i> <i>işlä:r ekenler</i>
Olumlu Soru	
<i>bakar ekenimmi</i> <i>bakar ekeniñmi</i> <i>bakar ekenmi/ ekenimi</i> <i>bakar ekenikmi/ ekenimizmi</i> <i>bakar ekeniñizmi</i> <i>bakar ekenlermi</i>	<i>işlä:r ekenimmi</i> <i>işlä:r ekeniñmi</i> <i>işlä:r ekenmi/ ekenimi</i> <i>işlä:r ekenikmi/ ekenimizmi</i> <i>işlä:r ekeniñizmi</i> <i>işlä:r ekenlermi</i>
Olumsuz	
<i>bakmaz ekenim</i> <i>bakmaz ekeniñ</i> <i>bakmaz eken/ ekeni</i> <i>bakmaz ekenik/ ekenimiz</i> <i>bakmaz ekeniñiz</i> <i>bakmaz ekenler</i>	<i>işlemez ekenim</i> <i>işlemez ekeniñ</i> <i>işlemez eken/ ekeni</i> <i>işlemez ekenik/ ekenimiz</i> <i>işlemez ekeniñiz</i> <i>işlemez ekenler</i>
Olumsuz Soru	
<i>bakmaz ekenimmi</i> <i>bakmaz ekeniñmi</i> <i>bakmaz ekenmi/ ekenimi</i> <i>bakmaz ekenikmi/ ekenimizmi</i> <i>bakmaz ekeniñizmi</i> <i>bakmaz ekenlermi</i>	<i>işlemez ekenimmi</i> <i>işlemez ekeniñmi</i> <i>işlemez ekenmi/ ekenimi</i> <i>işlemez ekenikmi/ ekenimizmi</i> <i>işlemez ekeniñizmi</i> <i>işlemez ekenlermi</i>

2.4.3.2.3.2.1. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti-2'nin İşlevleri

Geçmişte gerçekleşmiş olan tanık olunmamış bir olayı aktarırken kullanılır.

Dövlət bir yere çökəndə, çabgadan soñ dumlı-duşdan kaka gelip guyyan suv yalı döküler ekeni. “Devlet bir yere yerleştiğinde, sağanak yağıştan sonra etraftan çukura gelip kovadan dökülür gibi dökülürmüş.” B. Kerbabayev, AÄ I: 145

Geçmişte gerçekleşmiş bir olayla ilgili hayret ve şaşkınlığı belirtirken kullanılır.

-İşigaytgınlık her hili bolar ekeni! “-Felaket her türlü olurmuş!” B. Kerbabayev, AÄ I: 272

Genel yargı bildiren ifadelerde kullanılır.

MUHAMMET. Maşgalañ başı cem bolup, saçak başına yıgnansa, şondan ulı bagt bolmaz eken. “Muhammet- Ailen hep bir arada olup sofraya başına toplanırsa, bundan büyük mutluluk olmazmış.” A. Mämiliyev, GO: 73

2.4.3.2.4. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti

Türkmen Türkçesinde gelecek zaman kipinin rivayet şekli olarak *-cAkmIş* ve *-cAk eken* yapıları kullanılmaktadır. Diğer Oğuz grubu lehçelerinden Türkiye Türkçesinde ise *-(y)AcAkmIş (gelecekmiş)*³⁷¹, Gagavuz Türkçesinde *-cAymIş (geleceymiş)*³⁷², Azerbaycan Türkçesinde *-cağmış/-cäkmiş (gäläcäkmiş)*³⁷³ ekleriyle yapılmaktadır.

2.4.3.2.4.1. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti-1

-cAk gelecek zaman eki almış fiille öğrenilen geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş ek-fiilin birleşip kaynaşmasıyla oluşan *-cAkmIş* ekiyle yapılır. Üçüncü şahıslarda *-mIş* ve genişletilmiş şekli *-mIşIn* eki de kullanılmaktadır. İkinci şahsın tekliğinde nezaket ifadesi için çokluk ikinci şahıs eki kullanılabilir.

Tırrı. ...Yene brigat bolup iliň önüne çıkacakmış. “Tırrı- ... Yine grup başı olup halkın önüne çıkacakmış.” A. Mämiliyev, GO: 6

—İlaman cerçileriň gelni gaydıp gelcekmiş. “-İlaman esnaflarının gelini dönüp gelecekmiş.” H. Meläyev, Pt: 404

Olumsuzu iki şekilde yapılabilir: Birincisi fiil tabanına *-cAk* ekinden önce *-mA* olumsuzluk eki getirilerek, ikincisi *-cAk* eki almış fiilden sonra *-mIş* ekli ve şahıs çekimine girmiş *däl* sözcüğü getirilerek yapılır.

Hava, şergem-şerg veli, biziň türkmenimiz üçin şol kovahadı ızarlasaňam kem bolmacakmışın. “Evet, şeriat da şeriat ancak, bizim Türkmenimiz için o kuralları takip etsen de kötü olmayacakmışsın.” B. Kerbabayev, AÄ II: 99

-Gül yalı hovlusı bolanı üçin sen oňa dayzanı bercek dälmişin! “-Gül gibi avlusu olduğu için sen ona teyzeni vermeyecekmişsin!” A. Tagan, Y: 328.

Gep-gürrüňden çen tutsaň, Türkan hatın hem Ürgençde köp eglencek dälmiş. “Dedikodudan anlaşıldığına göre Türkan Hatun da Ürgenç’te çok kalmayacakmış.” E. Atayev, ZT: 39

Soru şekli, olumlu ve olumsuz yapılarda *-mI* soru eki, çekime girmiş fiilin en sonuna getirilerek yapılır.

Batır saňa hat yazcakmışmı? “Batır sana mektup yazacak mıymış?”

Olar bize mihman bolup gelcek dälmişlermi? “Onlar bize misafir olarak gelmeyecekler miymiş?”

³⁷¹ Korkmaz, TTG, s. 758.

³⁷² Özkan, Age., s. 166.

³⁷³ Budagova, Age., s. 333.

Tablo 2.44. Gelecek Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-1.

Olumlu	
yazcakmışım	gelecekmişim
yazcakmışıñ/ yazcakmışıñız	gelecekmişıñ/ gelecekmişıñız
yazcakmış/ yazcakmışın	gelecekmiş/ gelecekmişin
yazcakmışık	gelecekmişik
yazcakmışıñız	gelecekmişıñız
yazcakmışlar/ yazcakmışınlar	gelecekmişler
Olumlu Soru	
yazcakmışımmı	gelecekmişimmi
yazcakmışıñmı/ yazcakmışıñızmı	gelecekmişıñmı/ gelecekmişıñızmı
yazcakmışmı/ yazcakmışınmı	gelecekmişmi/ gelecekmişinmi
yazcakmışık mı	gelecekmişikmi
yazcakmışıñız mı	gelecekmişıñız mı
yazcakmışlarmı/ yazcakmışınlarmı	gelecekmişlermi/ gelecekmişinlermi
Olumsuz 1	Olumsuz 2
yazmacakmışım	gelecek dälmişim
yazmacakmışıñ/ yazmacakmışıñız	gelecek dälmişıñ/ dälmişıñız
yazmacakmış/ yazmacakmışın	gelecek dälmiş/ dälmişin
yazmacakmışık	gelecek dälmişik
yazmacakmışıñız	gelecek dälmişıñız
yazmacakmışlar/ yazmacakmışınlar	gelecek dälmişler/ dälmişinler
Olumsuz Soru 1	Olumsuz Soru 2
yazmacakmışımmı	gelecek dälmişimmi
yazmacakmışıñmı/ yazmacakmışıñızmı	gelecek dälmişıñmı/ dälmişıñızmı
yazmacakmışmı/ yazmacakmışınmı	gelecek dälmişmi/ dälmişinmi
yazmacakmışık mı	gelecek dälmişikmi
yazmacakmışıñız mı	gelecek dälmişıñız mı
yazmacakmışlarmı/ yazmacakmışınlarmı	gelecek dälmişlermi/ dälmişinlermi

2.4.3.2.4.1.1. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti-1'in İşlevleri

Gelecek zamanda gerçekleşeceği düşünülen bir işle ilgili duyumları aktarırken kullanılır.

*Ol meniñ yeñlip aglanımı **görecekmış**.* “O, benim yenilip ağladığımı görecekmış.” A. Mämiliyev, GO: 38

*İnlisler indi bu yerde azından on bäs yıl dağı **bolcackmışlar**, yurdı hem şolar **dolandırcackmışlar**.* “İngilizler şimdi burada en azından on beş yıl daha bulunacakmışlar; ülkeyi de onlar yönetecekmişler.” H. Meläyev, Pt: 228

Tahmin bildiren ifadelerde kullanılır.

Tatarlar bu gün-erte deryadan bäräk geçekmişler. “Tatarlar bugün-yarın nehirde bu yana geçeceklermiş.” E. Atayev, ZT: 21

2.4.3.2.4.2. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti-2

Gelecek zaman kipinin rivayetinin ikinci tipi, *-cAk* gelecek zaman eki almış fiille şahıs çekimine girmiş *eken* sözcüğünün birlikte kullanılmasıyla yapılır. *Eken* sözcüğü teklik üçüncü şahıs çekiminde *eken* olarak da kullanılabilir. Çokluk birinci şahıs çekimi için de hem *-ik* hem de *-imiz* ekinin kullanıldığı görülmektedir.

Kakası. Edil şu mahal-a saz diñlenäyse-de bolcak eken. “Babası- Tam bu vakit saz dinlense olacaktı.” A. Mämiliyev, GO: 146

Görmedik, etmedik işimiz däl, senäm ızıñdan itekläycek ekenik-dä. “Yapmadığımız, bilmediğimiz iş değil, seni de arkandan itekleyeceğiz.” A. Tagan, Y: 58

Olumsuzu iki şekilde yapılabilir: Birincisi fiil tabanına *-cAk* ekinden önce *-mA* olumsuzluk eki getirilerek, ikincisi *-cAk* eki almış fiilden sonra *däl* sözcüğü, onun ardından *eken* getirilerek yapılır.

Adamlarıñ agzınıñ cähegi bolmasa, ondan bir yaman zat bolmacak eken-ov! “Adamlar boşboğazsa ondan kötü bir şey olmazmış!” B. Kerabayev, AÄ II: 8

Gözi gorkmasa, il-günden utanmasa, ondan bir yaman zat bolmacak ekeni! “Gözü korkmasa, el âlemden utanmasa ondan daha kötü bir şey yokmuş.” B. Kerabayev, AÄ II: 29

Soru şekli, hem olumlu hem olumsuz yapı için *-mI* soru eki şahıs çekimine girmiş *eken* sözcüğünün en sonuna getirilerek kullanılır.

Mugallım şol barada sorasa cogap berip bilcek ekenmi? “Öğretmen bu konuda soru sorsa cevap verebilecek miymiş?”

Enegül durmuşa çıksa ecesi toyuna gelcek däl ekenmi? “Enegül evlenirse annesi düğününe gelmeyecek miymiş?”

Tablo 2.45. Gelecek Zaman Kipinin Rivayet Çekimi-2.

Olumlu	
yazcak ekenim	gelcek ekenim

yazcak ekeniñ yazcak eken/ ekeni yazcak ekenik/ ekenimiz yazcak ekeniñiz yazcak ekenler	gelcek ekeniñ gelcek eken/ ekeni gelcek ekenik/ ekenimiz gelcek ekeniñiz gelcek ekenler
Olumlu Soru	
yazcak ekenimmi yazcak ekeniñmi yazcak ekenmi/ ekenimi yazcak ekenikmi/ ekenimizmi yazcak ekeniñizmi yazcak ekenlermi	gelcek ekenimmi gelcek ekeniñmi gelcek ekenmi/ ekenimi gelcek ekenikmi/ ekenimizmi gelcek ekeniñizmi gelcek ekenlermi
Olumsuz 1	Olumsuz 2
yazmacak ekenim yazmacak ekeniñ yazmacak eken/ ekeni yazmacak ekenik/ ekenimiz yazmacak ekeniñiz yazmacak ekenler	gelcek däl ekenim gelcek däl ekeniñ gelcek däl eken/ ekeni gelcek däl ekenik/ ekenimiz gelcek däl ekeniñiz gelcek däl ekenler
Olumsuz Soru 1	Olumsuz Soru 2
yazmacak ekenimmi yazmacak ekeniñmi yazmacak ekenmi/ ekenimi yazmacak ekenikmi/ ekenimizmi yazmacak ekeniñizmi yazmacak ekenlermi	gelcek däl ekenimmi gelcek däl ekeniñmi gelcek däl eken mi/ ekenimi gelcek däl ekenikmi/ ekenimizmi gelcek däl ekeniñizmi gelcek däl ekenlermi

2.4.3.2.4.2.1. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti-2'nin İşlevleri

Gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olan, ancak kesinliğinden emin olunmayan olayları anlatmak için kullanılır.

Possuna gerek bolmasa, başga geyime yaracak eken-dä? “Kürk için gerek değilse de başka bir kıyafet için gerek olacaktır?” A. Tagan, Y: 383

Eşek yüki gavunu hem hälki aydanımı edäycek ekeniñ-dä. “Eşek yükü kavunu ve az önce söylediğimi yapacaktıydın.” B. Kerbabayev, SE: 288

Geçmişte yapılması planlanmış ama gerçekleştirilmemiş ya da geçmişte öyle olmuş olması arzu edilen olayları anlatırken kullanılır.

Sen cägildäp cahana gelende, eneñ seniñ ovurdına ovuz süydi däl-de, zährimar guyan bolsa govı bolcak ekeni. “Sen, ağlayarak dünyaya geldiğinde annen senin ağzına ağız sütü değil de yılan sütü verse iyi olacaktıydın.” H. Meläyev, Pt: 144

Bu yapı, tahmin, şaşkınlık ve pişmanlık anlatma işlevleriyle de görülmektedir.

Eger şol boluşda yene bir näçe vagt geçen bolsa, şol daş meniň bövregimi çüýretcek ekeni. “Eğer bu durumda bir süre daha geçmiş olsa o taş benim böbreğimi çürütecektmiş.” B. Kerbabayev, SE: 113

—*Bä valla, saçsızam ayal bolcak eken-ov!* “-Vay, vallahi saçsız kadın da olurmuş?” B. Kerbabayev, AÄ II: 226

Geniş zamanın rivayetini anlatma işlevi de bulunmaktadır.

—*Eneden bagtly dogmasaň, onı agtarıp tapıp bolmacak ekeni!* “-Anadan şanslı doğmadıysan sonra onu arayıp bulamazmışsın!” B. Kerbabayev, AÄ I: 189

Aslı haramzada haramzadalığına gütcek eken. “Aslı haramzade olan haramzadelğine gidermiş.” A. Govşudov, P: 436

2.4.3.2.5. İstek Kipinin Rivayeti

Türkmen Türkçesinde sadece ikinci tip istek kipinin rivayet şekli bulunmaktadır. Oğuz grubunun diğer temsilcilerinden Türkiye Türkçesinde ise bu yapının *-AymIş*, *-sAymIş* (*geleymiş*, *gelseymiş*)³⁷⁴, Gagavuz Türkçesinde *-aymış/ -äymiş* (*geläymiş*)³⁷⁵ şekilleri kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde *gälä imiş* yapısının teorik olarak olduğu, ancak pratikte kullanılmadığı bilinmektedir³⁷⁶.

2.4.3.2.5.1. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayeti

İkinci tip istek kipinin rivayet şekli iki şekilde yapılmaktadır.

2.4.3.2.5.1.1. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayeti-1

İstek kipi eki *-mAkçI* ekiyle öğrenilen geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş ek-fiilin birleşmesi sonucu ortaya çıkan *-mAkçImIş* yapısıyla ikinci tip istek kipinin rivayet şekli yapılmaktadır. Üçüncü şahıslarda *-mIş* ekinin yanı sıra bu ekin genişlemiş şekli *-mIşIn* da kullanılabilir. Teklik ikinci şahısta nezaket ifadesi için *-InIz* çokluk şahıs eki getirilebilir³⁷⁷. Bu yapıya yalnız halk edebiyatı ürünlerinde rastlanmıştır.

³⁷⁴ Korkmaz, TTG, s. 763.

³⁷⁵ Özkan, Age., s. 166.

³⁷⁶ Budagova, Age., s. 346.

³⁷⁷ Kara, Age., s. 156-157.

*Daga tovşan **barmakçımış**, barıp **gumalaklamakçımış**. Gumalagını tomazak **togalamakçımış**. “Dağa tavşan gitmeye niyetlenmiş, gidip tezeklemeye niyetlenmiş. Tezeğini bok böceği yuvarlamak niyetindeymiş.”* THD I:162

Olumsuz şekli, istek kipi eki almış fiilden sonra *-mİş* eki almış olan *däl* sözcüğü getirilerek yapılır.

*Cadıgöy şol oba **barmakçı dälmiş**. “Sihirbaz o köye gitmek niyetinde değilmiş.”*

Soru şekli, olumlu ve olumsuz yapılarda soru eki kip ve şahıs eklerinden sonra getirilerek yapılır.

*Sizin şäheriñiziñ başlığı täze caylar **saldırmakçımışmı**? “Sizin şehrin yöneticisi yeni evler yaptırmaya niyetli miymiş?”*

Tablo 2.46. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayet Çekimi-1.

Olumlu	
<i>almakçımışım</i>	<i>bilmekçimişim</i>
<i>almakçımışıñ/ almakçımışıñız</i>	<i>bilmekçimişıñ/ bilmekçimişıñız</i>
<i>almakçımış/ almakçımışın</i>	<i>bilmekçimiş/ bilmekçimişin</i>
<i>almakçımışik</i>	<i>bilmekçimişik</i>
<i>almakçımışıñız</i>	<i>bilmekçimişıñız</i>
<i>almakçımışlar/ almakçımışınlar</i>	<i>bilmekçimişler/ bilmekçimişinler</i>
Olumlu Soru	
<i>almakçımışımmı</i>	<i>bilmekçimişimmi</i>
<i>almakçımışıñmı/ almakçımışıñızmı</i>	<i>bilmekçimişıñmı/ bilmekçimişıñızmı</i>
<i>almakçımışmı/ almakçımışınmı</i>	<i>bilmekçimişmı/ bilmekçimişinmi</i>
<i>almakçımışikmi</i>	<i>bilmekçimişikmi</i>
<i>almakçımışıñızmı</i>	<i>bilmekçimişıñızmı</i>
<i>almakçımışlarmı/ almakçımışınlarmı</i>	<i>bilmekçimişlermi/ bilmekçimişinlermi</i>
Olumsuz	
<i>almakçı dälmişim</i>	<i>bilmekçi dälmişim</i>
<i>almakçı dälmişiñ</i>	<i>bilmekçi dälmişiñ</i>
<i>almakçı dälmiş/ dälmişin</i>	<i>bilmekçi dälmiş/ dälmişin</i>
<i>almakçı dälmişik</i>	<i>bilmekçi dälmişik</i>
<i>almakçı dälmişiñiz</i>	<i>bilmekçi dälmişiñiz</i>
<i>almakçı dälmişler/ dälmişinler</i>	<i>bilmekçi dälmişler/ dälmişinler</i>

Tablo 2.46. (Devam).

Olumsuz Soru	
<i>almakçı dälmişimmi</i>	<i>bilmekçi dälmişimmi</i>
<i>almakçı dälmişiñmi</i>	<i>bilmekçi dälmişiñmi</i>
<i>almakçı dälmişmı/ dälmişinmi</i>	<i>bilmekçi dälmişmı/ dälmişinmi</i>

<i>almakçı dälmişikmi</i>	<i>bilmekçi dälmişikmi</i>
<i>almakçı dälmişiniñizmi</i>	<i>bilmekçi dälmişiniñizmi</i>
<i>almakçı dälmişlermi/ dälmişinlermi</i>	<i>bilmekçi dälmişler/ dälmişinlermi</i>

2.4.3.2.5.1.1.1. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayeti-1'in İşlevleri

Geçmişte yapılmak istenen, tanık olunmayan ya da hatırlanmayan olayları anlatırken kullanılır.

Yolbars gotur, Çuval bağısı bilen Sapar gıcakcını ızına tirkäp hana äkitmekçimiş. “Çopur Yolbars, Ozan Çuval ile Kemancı Sapar’ı peşine takıp hana götürmek niyetindeymiş.”

2.4.3.2.5.1.2. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayeti-2

-makçI istek kipi eki ve *eken* sözcüğünün birlikte kullanılmasıyla bu rivayet şekli yapılır. Üçüncü şahsın teklik çekiminde *eken* ve *ekeni* ikili kullanımı görülür. Çokluk birinci şahıs çekiminde de hem *-ik* hem de *-imiz* ekleri kullanılabilir. Birinci ve ikinci şahıslar üçüncü şahıslara göre daha az kullanılmaktadır³⁷⁸.

Ol yöne çopanlarıñ yanına barıp, çay-çörek iyip, az-kem dinç alıp gitmekçi eken. “O, sadece çobanların yanına gidip, çay-ekmek yiyip, biraz dinlenmek niyetindeymiş.” A. Govşudov, P: 105

Olumsuz şekli, *däl* sözcüğüyle yapılmaktadır; *däl* sözcüğünden sonra şahıs çekimine girmiş *eken* sözcüğü getirilmektedir.

Cuma oba gaytmakçı däl ekeni. “Cuma, köye dönmeye niyetli değilmiş.”

Soru şekli, olumlu yapıda da olumsuz yapıda da *eken* sözcüğündeki şahıs ekinden sonra *-mI* soru eki getirilerek yapılır.

Sen Mavi bilen öylenmekçi däl ekeniñmi? “Sen Mavi ile evlenmeye niyetli değil miymişsin?”

Tablo 2.47. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayet Çekimi-2.

Olumlu	
<i>almakçı ekenim</i>	<i>bilmekçi ekenim</i>
<i>almakçı ekeniñ</i>	<i>bilmekçi ekeniñ</i>
<i>almakçı eken/ ekeni</i>	<i>bilmekçi eken/ ekeni</i>
<i>almakçı ekenik/ ekenimiz</i>	<i>bilmekçi ekenik/ ekenimiz</i>
<i>almakçı ekeniñiz</i>	<i>bilmekçi ekeniñiz</i>

³⁷⁸ Kara, Age., s. 158.

<i>almakçı ekenler</i>	<i>bilmekçi ekenler</i>
Olumlu Soru	
<i>almakçı ekenimmi</i> <i>almakçı ekeniñmi</i> <i>almakçı ekenmi/ ekenimi</i> <i>almakçı ekenikmi/ ekenimizmi</i> <i>almakçı ekeniñizmi</i> <i>almakçı ekenlermi</i>	<i>bilmekçi ekenimmi</i> <i>bilmekçi ekeniñmi</i> <i>bilmekçi ekenmi/ ekenimi</i> <i>bilmekçi ekenikmi/ ekenimizmi</i> <i>bilmekçi ekeniñizmi</i> <i>bilmekçi ekenlermi</i>
Olumsuz	
<i>almakçı däl ekenim</i> <i>almakçı däl ekeniñ</i> <i>almakçı däl eken/ ekeni</i> <i>almakçı däl ekenik/ ekenimiz</i> <i>almakçı däl ekeniñiz</i> <i>almakçı däl ekenler</i>	<i>bilmekçi däl ekenim</i> <i>bilmekçi däl ekeniñ</i> <i>bilmekçi däl eken/ ekeni</i> <i>bilmekçi däl ekenik/ ekenimiz</i> <i>bilmekçi däl ekeniñiz</i> <i>bilmekçi däl ekenler</i>
Olumsuz Sorusu	
<i>almakçı däl ekenimmi</i> <i>almakçı däl ekeniñmi</i> <i>almakçı däl ekenmi/ ekenimi</i> <i>almakçı däl ekenikmi/ ekenimizmi</i> <i>almakçı däl ekeniñizmi</i> <i>almakçı däl ekenlermi</i>	<i>bilmekçi däl ekenimmi</i> <i>bilmekçi däl ekeniñmi</i> <i>bilmekçi däl ekenmi/ ekenimi</i> <i>bilmekçi däl ekenikmi/ ekenimizmi</i> <i>bilmekçi däl ekeniñizmi</i> <i>bilmekçi däl ekenlermi</i>

2.4.3.2.5.1.2.1. İkinci Tip İstek Kipinin Rivayeti-2'nin İşlevleri

Geçmişte yapılmak istenen, tanık olunmayan ya da hatırlanmayan olayları anlatırken kullanılır.

*Ol yöne çopanlarıñ yanına barıp, çay-çörek iyip, az-kem dınç alıp **gitmekçi eken**. “O, sadece çobanların yanına gidip, çay-ekmek yiyip, biraz dinlenmek niyetindeymiş.” A. Govşudov, P: 105*

2.4.3.2.6. Gereklilik Kipinin Rivayeti

Türkmen Türkçesinde yalnız *-mAlI* ekiyle yapılan birinci tip gereklilik kipinin *-mIş* ekli ek-fiil ve *eken* sözcüğüyle yapılan iki rivayet şekli bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu çekim *-mAlIymIş (gelmeliymiş)*³⁷⁹ ekiyle, Gagavuz Türkçesinde *lääzımmış* yapısıyla (*lääzımmış gelsin*)³⁸⁰ ve Azerbaycan Türkçesinde de gereklilik

³⁷⁹ Korkmaz, TTG, s. 765.

³⁸⁰ Özkan, Age., s. 166.

kipinde çekimlenmiş fiilden sonra *imiş* çekimli fiili getirilerek (*gälmäli imişsän*)³⁸¹ yapılmaktadır.

2.4.3.2.6.1. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti-1

Gereklilik kipi eki *-mAll* ve öğrenilen geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş ek-fiilin birleşip kaynaşması sonucu ortaya çıkan *-mAllmİş* ekiyle rivayet şekli yapılmaktadır. Üçüncü şahıslarda *-mİş* ekinin yanı sıra *-mİşIn* eki de getirilebilmektedir.

Aksakgallarıñ aytmaklarına görä, Övezmırat batır öz atlısı bilen şähere barmalımuş. “Aksakalların demesine göre Yiğit Övezmırat kendi atlısıyla şehre gitmeliymiş.” A. Govşudov, P: 170

—*O niyetine dürs velin, mıhmanhana bir gice yerleşmek üçinem tutuş bir hepde gapısını yassanıp yatmalımuşın.* “O, iyi niyetli; ancak, otelde bir gece kalabilmek için de tam bir hafta kapısının önünde yatmalıymişsin.” A. Tagan, Y: 70

Olumsuz şekli, *däl* sözcüğüyle yapılmaktadır. Bu durumda rivayet ve şahıs eki *däl* sözcüğüne getirilmektedir.

-Näme, men Aşgabada gıtmeli dälmişimmi? “-Ne yani, ben Aşkabat’a gitmemeli miymişim?” A. Tagan, Y: 68

Näme üçin oña gaytargı bermeli dälmiş? “Niçin ona karşılık vermemeliymiş?” A. Govşudov, P: 436

Soru şekli, olumlu ve olumsuz yapıların her ikisinde de *-mI* soru eki şahıs ekinden sonra yani en sona getirilerek yapılır.

Şähere baryana hökmanı suratda «Sen şäherlemäge baryañmı?» diymelimişmi? “Şehre gidene mutlak surette ‘Sen şehirli olmaya mı gidiyorsun?’ demeli miymiş?” A. Tagan, Y: 109

Bazardan alan sıgrı ekinçi çıkanı üçin sen oña gargınmalımışıñmı? “Pazardan alınan ineği çift hayvanı çıktığı için sen ona beddua mı etmeliymişsin?” A. Tagan, Y: 119

³⁸¹ Budagova, Age., s. 353.

Tablo 2.48. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayet Çekimi-1.

Olumlu	
<i>atmalımıışım</i>	<i>çekmelimiışım</i>
<i>atmalımıışiñ</i>	<i>çekmelimiışiñ</i>
<i>atmalımıış/ atmalımıışın</i>	<i>çekmelimiış/ çekmelimiışın</i>
<i>atmalımıışık</i>	<i>çekmelimiışık</i>
<i>atmalımıışiñiz</i>	<i>çekmelimiışiñiz</i>
<i>atmalımıışlar/ atmalımıışınlar</i>	<i>çekmelimiışler/ çekmelimiışınlar</i>
Olumlu Soru	
<i>atmalımıışımı</i>	<i>çekmelimiışımı</i>
<i>atmalımıışiñmi</i>	<i>çekmelimiışiñmi</i>
<i>atmalımıışmı/ atmalımıışınmı</i>	<i>çekmelimiışmı/ çekmelimiışınmı</i>
<i>atmalımıışıkmi</i>	<i>çekmelimiışıkmi</i>
<i>atmalımıışiñizmi</i>	<i>çekmelimiışiñizmi</i>
<i>atmalımıışlarmı/ atmalımıışınlarmı</i>	<i>çekmelimiışlermi/ çekmelimiışınlermi</i>
Olumsuz	
<i>atmalı dälmiışim</i>	<i>çekmeli dälmiışim</i>
<i>atmalı dälmiışiñ</i>	<i>çekmeli dälmiışiñ</i>
<i>atmalı dälmiış/ dälmiışın</i>	<i>çekmeli dälmiış/ dälmiışın</i>
<i>atmalı dälmiışık</i>	<i>çekmeli dälmiışık</i>
<i>atmalı dälmiışiñiz</i>	<i>çekmeli dälmiışiñiz</i>
<i>atmalı dälmiışler/ dälmiışınlar</i>	<i>çekmeli dälmiışler/ dälmiışınlar</i>
Olumsuz Soru	
<i>atmalı dälmiışımı</i>	<i>çekmeli dälmiışımı</i>
<i>atmalı dälmiışiñmi</i>	<i>çekmeli dälmiışiñmi</i>
<i>atmalı dälmiışmı/ dälmiışınmı</i>	<i>çekmeli dälmiışmı/ dälmiışınmı</i>
<i>atmalı dälmiışıkmi</i>	<i>çekmeli dälmiışıkmi</i>
<i>atmalı dälmiışiñizmi</i>	<i>çekmeli dälmiışiñizmi</i>
<i>atmalı dälmiışlermi/ dälmiışınlermi</i>	<i>çekmeli dälmiışlermi/ dälmiışınlermi</i>

2.4.3.2.6.1.1. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti-1'in İşlevleri

Geçmişte yapılması gerektiğine karar verilmiş iş veya olaylardan bahsedilirken kullanılır.

Häzir bolsa gaharı biraz yuvutmalımıışiñ, öye barmalıımıışiñ — diyip nesihat berdi. “Şimdi ise sinirini biraz yatıştırmalıymışsın, eve gitmeliymişsin, diye nasihat verdi.” B. Kerbabayev, AÄ II: 257

Näme üçin öz ilimizde nıränin gelmişeklerine yallaklap günümüzü görmelimiışık? “Niçin kendi memleketimizde bilmem nerenin yabancılarına yalakalık edip yaşamalıymışız?” E. Atayev, ZT: 27

2.4.3.2.6.2. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti-2

-*mAlI* gereklik kipi eki almış fiille *eken* sözcüğünün bir arada kullanılmasıyla bu rivayet şekli yapılır. Teklik üçünü şahısta ve çokluk birinci şahısta ikili kullanım görülür.

Şemşat. Yüreğin yanan bolsa, Ayna aytmalı ekeniñ-dä. “Şemşat- Yüreğin yansa da Ayna’ya söylemeliymişsin.” A. Mämiliyev, GO: 42

Dövlet. Agtıklarımızı alıp ötügmeli ekenik. “Dövlet- Torunlarımızı alıp gitmeliymişiz.” A. Mämiliyev, GO: 19

Olumsuz şekli, *däl* sözcüğüyle yapılır.

Ayal- Munça bolanını görä, yolundan galmalı däl ekeniñ-dä... “Kadın- Bunca olanlara karşılık yolundan dönmemeliymişsin...” A. Mämiliyev, GO: 190

-Beytmeli däl ekeniñ, balam, beytmali däl ekeniñ! “-Böyle yapmamalıydın evladım, böyle yapmamalıydın!” A. Atacanov, ÖT: 359

Soru şekli, olumlu yapıda da olumsuz yapıda da şahıs çekimine girmiş olan *eken* sözcüğünden sonra -*mI* eki getirilerek yapılır.

Biziñ obadaki işimiz gutaran bolsa şähre gitmeli ekenikmi? “Bizim Köydeki işimiz bitmiş olursa şehre gitmeli miymişiz?”

Tablo 2.49. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayet Çekimi-2.

Olumlu	
<i>atmalı ekenim</i>	<i>çekmeli ekenim</i>
<i>atmalı ekeniñ</i>	<i>çekmeli ekeniñ</i>
<i>atmalı eken/ ekeni</i>	<i>çekmeli eken/ ekeni</i>
<i>atmalı ekenik/ ekenimiz</i>	<i>çekmeli ekenik/ ekenimiz</i>
<i>atmalı ekeniñiz</i>	<i>çekmeli ekeniñiz</i>
<i>atmalı ekenler</i>	<i>çekmeli ekenler</i>
Olumlu Soru	
<i>atmalı ekenimmi</i>	<i>çekmeli ekenimmi</i>
<i>atmalı ekeniñmi</i>	<i>çekmeli ekeniñmi</i>
<i>atmalı ekenmi/ ekenimi</i>	<i>çekmeli ekenmi/ ekenimi</i>
<i>atmalı ekenikmi/ ekenimizmi</i>	<i>çekmeli ekenikmi/ ekenimizmi</i>
<i>atmalı ekeniñizmi</i>	<i>çekmeli ekeniñizmi</i>
<i>atmalı ekenlermi</i>	<i>çekmeli ekenlermi</i>

Tablo 2.49. (Devam).

Olumsuz	
<i>atmalı däl ekenim</i>	<i>çekmeli däl ekenim</i>
<i>atmalı däl ekeniň</i>	<i>çekmeli däl ekeniň</i>
<i>atmalı däl eken/ ekeni</i>	<i>çekmeli däl eken/ ekeni</i>
<i>atmalı däl ekenik/ ekenimiz</i>	<i>çekmeli däl ekenik/ ekenimiz</i>
<i>atmalı däl ekeniňiz</i>	<i>çekmeli däl ekeniňiz</i>
<i>atmalı däl ekenler</i>	<i>çekmeli däl ekenler</i>
Olumsuz Soru	
<i>atmalı däl ekenimmi</i>	<i>çekmeli däl ekenimmi</i>
<i>atmalı däl ekeniňmi</i>	<i>çekmeli däl ekeniňmi</i>
<i>atmalı däl ekenmi/ ekenimi</i>	<i>çekmeli däl ekenmi/ ekenimi</i>
<i>atmalı däl ekenikmi/ ekenimizmi</i>	<i>çekmeli däl ekenikmi/ ekenimizmi</i>
<i>atmalı däl ekeniňizmi</i>	<i>çekmeli däl ekeniňizmi</i>
<i>atmalı däl ekenlermi</i>	<i>çekmeli däl ekenlermi</i>

2.4.3.2.6.2.1. Birinci Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti-2'nin İşlevleri

Geçmişte yapılması gereken ve sonradan duyulmuş olan hareketleri anlatırken kullanılır.

—*Oňarmansıň, gızıklanmalı ekeniň.* “-Başaramamışsın, ilgilenmeliymişsin.” H. Meläyev, Pt: 301

—*Sen, inim, kervensarayın hocayınından sorap görüymeli ekeniň.* “-Sen, kardeşim, kervansarayın sahibinden sormalıymişsin.” E. Atayev, ZT: 344

Bazı örneklerde *eken* sözcüğünün rivayet anlamı vermediği, hikâye birleşik zaman kipi yaptığı görülmektedir.

—*Beytmeli däl ekeniň, balam, beytmali däl ekeniň!* “-Böyle yapmamalıydın evladım, böyle yapmamalıydın!” A. Atacanov, ÖT: 359

2.4.3.3. Şart Çekimi

Türkmen Türkçesinde birleşik zamanlı fiillerde şart çekimi, şart ekini almış *bol-* yardımcı fiilinin şahıs çekimine girerek basit zaman kipinde çekimlenmiş fiilden sonra getirilmesiyle yapılır.

Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipinin şart şekli yoktur. Diğer Oğuz grubu lehçelerinde ise şart birleşik çekimi eklerle yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde

-*DIysA/ -DuysA (geldiyse)*³⁸², Gagavuz Türkçesinde -*DıysA, -diysä/ -DuysA* ve bu ekin kaynaştırma y'siz şekli (*geldiyse, aldısa*)³⁸³ görülen geçmiş zaman kipinin şartını yapan eklerdir. Azerbaycan Türkçesinde ise şart birleşik zaman çekimi, görülen geçmiş zaman kip ekiyle çekimlenmiş, şahıs ekini almış fiil üzerine -*sA* şart eki getirilerek yapılır (*gäldimsä*)³⁸⁴

Türkmen Türkçesinde şart, istek ve emir kiplerinin şart şekli yoktur. Şimdiki ve geniş zaman kiplerinin şart şekli için farklı yapılardan faydalandığı görülmektedir.

2.4.3.3.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı

Türkmen Türkçesinde sadece ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin şart şekli bulunmaktadır. Bu birleşik zaman eki, Türkiye Türkçesinde -*mİşsA (gelmişse)*³⁸⁵ şeklindedir. Gagavuz Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şart şekli yoktur³⁸⁶. Azerbaycan Türkçesinde ise -*mİş/ -mUş+şahıs eki+(i)-sA* şeklindedir (*gälmışsäsä*)³⁸⁷.

İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin şartı, -*An* ekinin ve şart kipinde çekimlenmiş *bol-* fiilinin birlikte kullanılmasıyla yapılır. Şahıs ekleri *bolsa* yapısına getirilir.

—*Näme eden bolsam. özüñ bil-dä!* “-Ne yapmışsam da kendin öğren!” B. Kerbabayev, AÄ I: 113

Ol gissarlı täcige äre çıkan bolsa, Arzı yeññäniñ özüniñ başga yerde motor tarlatmalığı hakda oylandı. “O, Gissarlı Tacik’le evlenmişse Arzı Yenge’nin başka yerde motor çalıştırması gerektiğini düşündü.” A. Tagan, Y: 49

Olumsuz şekli, fiil tabanına -*mA* olumsuzluk eki ve ardından -*dİk* sıfat-fiil eki getirilerek yapılır.

Eger Ayna oña söyget berip durmadık bolsa, ol yene arkanlığına iñdarılıp gitcekti. “Eğer Ayna ona destek vermemiş olsa o yine geri dönüp gidecekti.” B. Kerbabayev, AÄ I: 141

³⁸² Korkmaz, TTG, s. 765.

³⁸³ Özkan, Age., s. 167.

³⁸⁴ Musaoğlu, Agm., s. 16.

³⁸⁵ Korkmaz, TTG, s. 768.

³⁸⁶ Özkan, Age., s. 167.

³⁸⁷ Musaoğlu, Agm., s. 16. Oğuz grubu Türk lehçelerindeki fiiller üzerine hazırlanmış bir eserde bu yapı için *alıbsan* örneği verilmiştir. Ancak, bu örnek, öğrenilen geçmiş zamanın basit çekimidir; sondaki -*san* eki, 2. teklik şahıs ekidir. Bkz. A. İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Diğerlerinde Fiil*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 137.

*Eva Cems bilen ısışıp ugranına heniz köp vagt **geçmedik bolsa**-da, ol onuñ bilen içgin sır alışmakdan, şübheli tabşırıqlarını yerine yetirmekten gayra çekilip durmadı. “Eva, Cems ile yakınlaşmasının üzerinden çok geçmemişse de onunla özel sırlarını paylaşmaktan, şübheli emirlerini yerine getirmekten geri durmadı.” H. Meläyev, Pt: 86*

Soru şekli, olumlu yapıda da olumsuz yapıda da **-mI** soru eki şahıs ekli **bol-** fiiline getirilerek yapılır.

*Mugallım kolhoza **giden bolsamı** okuvçılar mekdebe gaytcak? “Öğretmen kolhoza gitmişse mi öğrenciler okula dönecek?”*

Tablo 2.50. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şart Çekimi.

Olumlu	
<i>çıkan bolsam</i>	<i>işlä:n bolsam</i>
<i>çıkan bolsañ</i>	<i>işlä:n bolsañ</i>
<i>çıkan bolsa</i>	<i>işlä:n bolsa</i>
<i>çıkan bolsak</i>	<i>işlä:n bolsak</i>
<i>çıkan bolsañız</i>	<i>işlä:n bolsañız</i>
<i>çıkan bolsalar</i>	<i>işlä:n bolsalar</i>
Olumlu Soru	
<i>çıkan bolsamı</i>	<i>işlä:n bolsamı</i>
<i>çıkan bolsañmı</i>	<i>işlä:n bolsañmı</i>
<i>çıkan bolsamı</i>	<i>işlä:n bolsamı</i>
<i>çıkan bolsakmı</i>	<i>işlä:n bolsakmı</i>
<i>çıkan bolsañızmı</i>	<i>işlä:n bolsañızmı</i>
<i>çıkan bolsalarmı</i>	<i>işlä:n bolsalarmı</i>
Olumsuz	
<i>çıkmadık bolsam</i>	<i>işlemedik bolsam</i>
<i>çıkmadık bolsañ</i>	<i>işlemedik bolsañ</i>
<i>çıkmadık bolsa</i>	<i>işlemedik bolsa</i>
<i>çıkmadık bolsak</i>	<i>işlemedik bolsak</i>
<i>çıkmadık bolsañız</i>	<i>işlemedik bolsañız</i>
<i>çıkmadık bolsalar</i>	<i>işlemedik bolsalar</i>
Olumsuz Soru	
<i>çıkmadık bolsamı</i>	<i>işlemedik bolsamı</i>
<i>çıkmadık bolsañmı</i>	<i>işlemedik bolsañmı</i>
<i>çıkmadık bolsamı</i>	<i>işlemedik bolsamı</i>
<i>çıkmadık bolsakmı</i>	<i>işlemedik bolsakmı</i>
<i>çıkmadık bolsañızmı</i>	<i>işlemedik bolsañızmı</i>
<i>çıkmadık bolsalarmı</i>	<i>işlemedik bolsalarmı</i>

2.4.3.3.1.1. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şartının İşlevleri

Geçmişte meydana gelen şarta bağlı hareketi anlatır.

-Hava, arçın han, meselem, yaşulları nâme için çağıran bolsañ, sözüñi mälüm et. “-Evet, Arçın Han, mesela aksakalları neden çağırılmışsan açıkça söyle.” B. Kerbabayev, AÄ I: 64

Pulı kim harçlan bolsa tölesin! “Parayı kim harcamışsa ödesin!” B. Kerbabayev, AÄ I: 262

Bu birleşik çekim, geçmişe dair bir olayın gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkması muhtemel başka bir olaydan bahsederken kullanılır.

Seniñ atañ bir gul getiren bolsa, eyran alamanıñ her biri sizden onını alıp gidyärdi. “Senin baban bir köle getirmiş olsa, İran çapulcusunun her biri sizden onunu alıp giderdi.” B. Kerbabayev, AÄ I: 96

Ol yüküni nirede düşürceğini bilmän, yarım övrüm edende, birneme arkan serpiläymedik bolsa, gödek haltanıñ yiti burçı Bekcäyeviñ yüzünü yalap gitcekti. “O yükünü nerede indireceğini bilmeden yarım tur döndüğünde biraz arkaya çekilmemiş olsa sert çuvalın sivri ucu Bekcäyev’in yüzünü yalayıp geçecekti. “A. Tagan, Y: 87

Görülen geçmiş zamanın şart kipini anlatmak için de kullanılmaktadır.

—Eşiden bolsañ, şundan soñ men gızlarıñ barı bivepadır, iki dillidir diyen pikire geldim. “Duyduysan bundan sonra ben, kızların hepsi vefasızdır, yalancıdır diye düşünür oldum.” A. Govşudov, P: 544

2.4.3.3.2. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman kipinin şart şekli yoktur. Oğuz grubunun diğer lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *-IyorsA/ -UyorsA (geliyorsa)*³⁸⁸, Gagavuz Türkçesinde *-arsa/ -ärsä (gelärsä)*³⁸⁹ ekleriyle yapılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise *-(y)Ir/ -(y)Ur+şahıs eki+(i)-sA* eki şimdiki zamanın şartı şeklini yapar (*gälirsänsä*)³⁹⁰.

Yalnız, şimdiki zamanın şart çekimi anlamı Türkmen Türkçesinde *-yan/ -yän* şimdiki zaman sıfat-fiil eki almış fiilden sonra *bolsa* getirilerek verilebilmektedir.

³⁸⁸ Korkmaz, TTG, s. 769.

³⁸⁹ Özkan, Age., s. 166.

³⁹⁰ Budagova, Age., s. 356; Musaoğlu, Agm., s. 16.

Bilyän bolsañ näme üçin aytcak däl? “Biliyorsan niçin söylemiyorsun?” H. Meläyev, Pt: 268

—Süydi özleriniñ işdäsi almayan bolsa, Borcaga beräyseler bolmayamı? “-Sütü kendi mideleri almıyorsa Borcak’a verseler olmuyor mu?” B. Kerbabayev, SE: 62

Ayrıca -An geçmiş zaman sıfat-fiil eki almış olan ikinci tip şimdiki zaman kipi yapısından sonra *bolsa* fiili getirilerek de şimdiki zaman kipinin şart çekimi anlamı verilebilmektedir.

Asıl men dogduk mekanıñ görküni görmän yören bolsam nätcek? “Asıl ben doğduğum yerin güzelliğini görmüyorsam ne yapacağım? A. Tagan, Y: 9

2.4.3.3.3. Geniş Zaman Kipinin Şartı

Türkmen Türkçesinde geniş zaman kipinin şart şekli için özel bir ek kullanılmaz. Ancak, aşağıdaki örneklerle bakıldığında basit çekimdeki şart kipinin geniş zamanın şart çekimi için de kullanılabildiği görülmektedir.

Daş arkayın yetcek velin, yene artıp galaysa-da galayar - diyip, Suvankul aytdı. “Taş rahat rahat yetecek; ancak, yine artıp kalırsa da kalır.” Ç. Aytmатов, ET: 25

-Ey, Baykara! Sen özünden ogul şekilli ogul galsın diyseñ, on yılın dovamında gadır gicesi guyrukly yıldız dogar, ol yıldız nahar bişer salım saklanar-da batar. “-Ey Baykara! Sen kendinden oğul gibi oğul kalsın dersin, on yıl içinde bir kadir gecesi kuyruklu yıldız parlar; o yıldız bir yemek pişim süresinde kabolur, söner.” MS:7

-Näme üçin baryanıñi aytmasañ, derveze açılmaz. “Niçin geldiğini söylemezsen kapı açılmaz.” MS:9

Bu birleşik zaman çekimi için diğer Oğuz grubu lehçelerinden Türkiye Türkçesinde -rsA, -ArsA /-IrsA/ -UrsA (gelirse)³⁹¹, Gagavuz Türkçesinde -arsa, -ärsä/ -ırsa, -ırsä (gelärsä)³⁹² eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ise yine bu birleşik çekim -Ar+şahıs eki+(i)-sA yapısıyla karşılanır (gälärämsä)³⁹³.

³⁹¹ Korkmaz, TTG, s. 771.

³⁹² Özkan, Age., s. 167.

³⁹³ Musaoğlu, Agm., s. 16.

2.4.3.3.4. Gelecek Zaman Kipinin Şartı

Türkmen Türkçesinde gelecek zaman kipinin şartı *-cAk bolsa* yapısıyla karşılanırken Türkiye Türkçesinde *-(y)AcAksA (gelecekse)*³⁹⁴, Gagavuz Türkçesinde *-acaysa, -eceysä, -iceksä, eceksä (geleceysä)*³⁹⁵ ekleriyle, Azerbaycan Türkçesinde ise *-(y)acağ/ -(y)äcäk* gelecek zaman ekinden sonra şahıs ve şart eki getirilerek yapılır (*gäläcäk(dir)sä*)³⁹⁶.

Gelecek zaman kipinde çekimlenmiş fiille şart kipi ekini almış ve şahıs çekimine girmiş *bol-* fiilinin birlikte kullanılmasıyla şart şekli yapılır.

Gaynım äre çtkcak bolsa, oña özüüm är gözleşerin. “Görümcem evlenecekse ona kendim eş ararım.” A. Tagan, Y: 324

Onsoñam bir iş etcek bolsañ, öñünden Övezmirat batıra bir geñeş — diyip, Täzegül maslahat berdi. “Ondan sonra da bir iş yapacaksan önceden Övezmirat’a bir danış, diye Täzegül öğüt verdi.” A. Govşudov, P: 96

Olumsuz şekli, *-mA* olumsuzluk eki fiil tabanına getirilerek yapılır.

...iki taraplayın ılaşıklı hereket edilmecek bolsa, onda biziñ başgalarıñ içerki işlerine gatişmak häsiyetimiz yokdur. “...karşılıklı anlaşarak hareket edilmeyecekse o zaman bizim başkalarının iç işlerine karışma özelliğimiz yoktur.” H. Meläyev, Pt: 275

Soru şekli, olumlu yapıda da olumsuz yapıda da soru eki *bol-* fiilindeki şahıs ekinden sonra getirilerek yapılır.

Sen oba olar gitcek bolsamı gaydıp bararsıñ? “Sen köye onlar gidecekse mi dönüp gelirsin?”

Tablo 2.51. Gelecek Zaman Kipinin Şart Çekimi.

Olumlu	
<i>okacak bolsam</i>	<i>gitcek bolsam</i>
<i>okacak bolsañ</i>	<i>gitcek bolsañ</i>
<i>okacak bolsa</i>	<i>gitcek bolsa</i>
<i>okacak bolsak</i>	<i>gitcek bolsak</i>
<i>okacak bolsañız</i>	<i>gitcek bolsañız</i>
<i>okacak bolsalar</i>	<i>gitcek bolsalar</i>

³⁹⁴ Korkmaz, TTG, s. 770.

³⁹⁵ Özkan, Age., s. 167.

³⁹⁶ Musaoğlu, Agm., s. 16.

Olumlu Soru	
<i>okacak bolsammy</i>	<i>gitcek bolsammy</i>
<i>okacak bolsañmy</i>	<i>gitcek bolsañmy</i>
<i>okacak bolsamy</i>	<i>gitcek bolsamy</i>
<i>okacak bolsakmy</i>	<i>gitcek bolsakmy</i>
<i>okacak bolsañyzmy</i>	<i>gitcek bolsañyzmy</i>
<i>okacak bolsalarmy</i>	<i>gitcek bolsalarmy</i>
Olumsuz	
<i>okamacak bolsam</i>	<i>gitmecek bolsam</i>
<i>okamacak bolsañ</i>	<i>gitmecek bolsañ</i>
<i>okamacak bolsa</i>	<i>gitmecek bolsa</i>
<i>okamacak bolsak</i>	<i>gitmecek bolsak</i>
<i>okamacak bolsañyz</i>	<i>gitmecek bolsañyz</i>
<i>okamacak bolsalar</i>	<i>gitmecek bolsalar</i>

Tablo 2.51. (Devam).

Olumsuz Soru	
<i>okamacak bolsammy</i>	<i>gitmecek bolsammy</i>
<i>okamacak bolsañmy</i>	<i>gitmecek bolsañmy</i>
<i>okamacak bolsamy</i>	<i>gitmecek bolsamy</i>
<i>okamacak bolsakmy</i>	<i>gitmecek bolsakmy</i>
<i>okamacak bolsañyzmy</i>	<i>gitmecek bolsañyzmy</i>
<i>okamacak bolsalarmy</i>	<i>gitmecek bolsalarmy</i>

2.4.3.3.4.1. Gelecek Zaman Şart Kipinin İşlevleri

Geleceğe yönelik bir olayı şarta bağlayarak anlatırken kullanılır.

Maña durmuşa çykmacak bolsa, portretimi näme üçin divardan asıp goyduka ol? “Benimle evlenmeyecekse resmimi niçin duvarına astı ki o?” A. Tagan, Y: 288
—Huday bize döwlet bercek bolsa, näme, görmeyändir öydyäñmi? “-Allah bize zenginlik verecekse görmüyordur diye mi düşünüyorsun?” B. Kerbabayev, SE: 176.

2.4.3.3.5. Gereklilik Kipinin Şartı

Türkmen Türkçesinde gereklilik kipinin şart şekli-*mAll* eki almış olan fiilden sonra *bolsa* getirilerek yapılır. Taranan eserlerde yalnız üçüncü şahıs çekiminde görülen bu yapının daha ziyade “*fiil-mAk gerekse*” anlamını vermek için kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde ise *-mAlIysA (gelmeliyse)*³⁹⁷ eki gereklilik kipinin şart çekimi ekidir. Gagavuz Türkçesinde ise bu çekim, *lääzimsa kabletsinnär* “kabul etmelilerse” örneğindeki gibi bir yapıyla karşılanmaktadır³⁹⁸. Azerbaycan Türkçesinde yine gereklilik kipinde çekimlenmiş, şahıs eki almış fiile şart eki getirilerek yapılır (*gälmäliyämsä*)³⁹⁹.

Nirä barışmalı bolsa barşarıs. “Nereye gidilmeliyse gideriz.” A. Tagan, Y: 12

Bilip bolmaz, göçüläymeli bolsa, göçüni alıp gideris. “Bilinmez, göçülmesi gerekiyorsa göçünü alır gideriz.” A. Govşudov, P: 149

Yöne volosnoylarıñ üstüne çozmalı bolsa, gayra durarın öydemok!.. “Ancak, askerlerin üzerine hücum edilmesi gerekiyorsa geri duracağımı sanmıyorum!..” B. Kerbabayev, AÄ II: 490

2.4.3.3.5.1. Gereklilik Kipinin Şartının İşlevleri

Yapılması tasarlanan iş ya da oluşun gerekliliğinin şart olarak koşulduğunu göstermek için kullanılır.

10-da yatmalı bolsa 9-da onıñ ukısı gelyär ya-da on bire-on ikä çenli uklap bilmeyärdi. “Onda yatması gerekiyorsa dokuzda onun uykusu geliyor ya da on bire, on ikiye kadar uyuyamıyordu.” B. Seytakov, SE: 144

Niyetlenme fiili anlamında kullanımı vardır.

Eger volosnoy saylamalı bolsa, onda men-ä Artıgıñ yakasından yapışaycak. “Eğer kaymakam seçecek olursa o zaman ben de Artık’ın yakasına yapışacağım.” B. Kerbabayev, AÄ II: 491

2.5. FİİLLERDE OLUMSUZLUK (İşliğin Yokluk Galıbı)

Türkmen Türkçesinde “*yokluk galıbı*” olarak adlandırılan olumsuzluk, fiil çekimlerinde iki farklı yapıyla karşılanmaktadır. *-mA* olumsuzluk ekinin yanı sıra Türkiye Türkçesinde yalnız ek-fiilin olumsuzunda görülen *değil* sözcüğünün büzülüp kısılması sonucu ünlüsü uzamış şekli olan *dä:l* yapısı ile olumsuz fiil çekimi yapılmaktadır. Türkmence gramerlerde *-mA* olumsuzluk eki, *şekil yasaycı affiks* “şekil yapan ek” olarak değerlendirilmektedir⁴⁰⁰.

³⁹⁷ Korkmaz, TTG, s. 776.

³⁹⁸ Özkan, Age., s. 167.

³⁹⁹ Musaoğlu, Agm., s. 16.

⁴⁰⁰ Söyegov, Age., s. 10; Azimov, HZTD, s. 109.

-mA olumsuzluk eki, haber kiplerinden görülen geçmiş zaman (*barmadı*), birinci tip şimdiki zaman (*barmayar, barmaya:*) ve geniş zaman (*barmaz*) kiplerinde, tasarlama kiplerinden şart (*barmasa*), birinci ve üçüncü tip istek (*barma:/ barmaysın, barmayadı*) ve emir (*barmasın*) kiplerinin olumsuz şeklini yapar.

Ussalar bu gezegem seslerini çıkarmadılar. “Ustalar bu sefer de seslerini çıkarmadılar.” A. Govşudov, P: 6

Emma onuñ yüzi salık, töveregine garamayar. “Ama onun yüzü asık, etrafına bakmıyor.” B. Kerbabayev, AÄ I: 110

... yöne «ot yanmasa, tüsse çıkmazam-a» diyipdirler. “... ancak, ateş olmayan yerden duman çıkmaz, demişler.” H. Meläyev, Pt: 439

Geniş zamanın olumsuz çekiminde 1. ve 2. şahıslarda -mAr, 3. şahısta -mAz ekleri kullanılmaktadır.

Bir diyeniñi iki gaytalatmarın. “Bir dediğini ikiletmem.” A. Mämiliyev, GO: 128

Ol yadığärlige lagnat daşını oklan adam tapılsa tapılar velin, eltip gül goyan tapılmaz. “O anıta lanet taşını atan adam aransa bulunur; ancak, götürüp gül koyan bulunmaz.” A. Govşudov, P: 578

Gelecek zaman (*barcak däl*), ikinci tip istek (*barmakçı däl*), birinci ve ikinci tip gereklilik (*barmalı däl, barmalı däldir*) ve ek-fiille fiilleştirilen bütün isimlerin (*okuvçı däl*) olumsuzu *däl* sözcüğüyle yapılır.

Onsoñam ol bu yerde bir bolgusız iş edendir diyib-ä aydıp bilcek däl. “Ondan sonra da burada olmayacak bir iş yapmıştır diye söyleyemeyeceğim.” H. Meläyev, Pt: 439

Türkistanıñ Angliya üçin bolan ähmiyetini size biz düşündürmeli däl ahırı. “Türkistan’ın İngiltere için olan önemini size biz anlatmamalıyız sonuçta.” B. Kerbabayev, AÄ II: 444

EZİZ. Yatan yeriñden iyip-içip yatmak her kime yetdirip duran zat däldir. “Eziz-Yattığın yerden yiyip içip yatmak herkese nasip olacak şey değildir.” A. Mämiliyev, GO: 110

Birinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipi ve ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman kipinin şartında olumsuzluk -mA ekiyle yapılmaktadır; ancak, “*barıpdır-barmandır, baran bolsa- barmadık bolsa*” örneklerinde görüldüğü üzere olumsuz yapı olumlu yapının tam karşılığı değildir.

Emma ol nähilidir bir sebäplere görä, şol vagt oña govşurılıp bilinmündir. “Ama o bir sebepten o vakit ona ulaştırılamamıştır.” H. Meläyev, Pt: 414

*Eger şu alamatlar **bolmadık bolsa**, men seniň Övezmirat batırñ agtığıdığına inanmazdım—diydi. “Eğer bu alametler olmamış olsa, ben senin Yiğit Övezmirat’ın torunu olduğuna inanmazdım, dedi.” A. govşudov, P: 403*

Ayrıca Türkmen Türkçesinin ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman ve ikinci tip şimdiki zaman kiplerinin olumsuz şekli yoktur.

Üçüncü tip şimdiki zaman kipi ise yalnız olumsuz şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu kipe olumsuzluk anlamı da *yok* sözcüğüyle kazandırılmaktadır (*baranok*).

— Siz **yalñışañzok**. *Kakamñ bir ayağı yok.* “-Siz yanılmıyorsunuz. Babamın bir ayağı yok.” A. Tagan, Y: 230

2.6. FİİLLERDE SORU

Türkmen Türkçesinde soru çekimi *-mI* soru ekiyle yapılır. Soru eki, daima fiile bitişik yazılır.

Görülen geçmiş zaman (*bardımı*), şimdiki zaman (*baryarmı*), geniş zaman (*bararmı*), şart (*barsamı*), istek (*barayıñmı*) ve emir (*baralıñmı*) kiplerinin soru çekiminde *-mI* soru eki, şahıs ekinden sonra getirilir. Yalnız birinci tip şimdiki zaman kipinde soru ekinin şahıs ekinden önce getirildiği de görülmektedir.

*Cems onuñ gürleşdim diyenine **inandımı-inanmadımı** — belli däl.* “Cems, onun “konuştum” demesine inandı mı inanmadı mı, belli değil.” H. Meläyev, Pt: 67

... *men çopançılık kärini-de, sazandalık hünärini-de halamayan. **Düşünyärsiñizmi?*** “... ben çobanlık işini de, sazıcılık mesleğinin de sevmiyorum. Anlıyor musunuz?” A. Govşudov, P: 255

*-Näme, okuva gitmez **öydyümiñ?*** “-Ne yani, okula gitmez mi sanıyorsun?” B. Kerbabayev, SE: 52.

*Perman bolsa bärden baryarka: «şunuñ bilen **görüşsemmikäm-görüşmesemmikäm?**» diyen pikiri yüreginde gaynadıp baryardı.* “Perman ise oradan gelirken “Şununla görüşsem mi görüşmesem mi acaba?” düşüncesiyle yüreğini sıkıyordu.” A. Govşudov, P: 626

Birinci tip öğrenilen geçmiş zaman (*barıpmıdırın*) ve ikinci tip gereklilik (*barmalımdırsıñ*) kiplerinde soru eki, kip ekini meydana getiren iki yapı arasında yer alırken, şahıs çekimi şahıs zamirleriyle yapılan gelecek zaman (*men barcakmı*), ikinci tip istek (*men barmakçımı*) ve gereklilik (*men barmalı*) kiplerinin soru çekimi kip ekinden sonra soru eki getirilerek yapılır.

—*Men gelmeli yerime **gelipmidirin** — diyip, hemmā birden yüzlendi.* “-Ben gelmem gereken yere gelmiş miyim?, diyerek herkese birden sordu.” B. Seytakov, SE: 169

—*İndi **gısıbermelimidir**?* “-Şimdi sıkıvermeli mi?” B. Kerbabayev, AÄ II: 319

—*Çopana çörek eltip **bercekmi**?* “-Çobana çörek götürüp verecek misiniz?” B. Kerbabayev, SE: 12

...*iñlis yalı zor bir hökümete **boyun egmekçimi**?* “... İngiliz gibi güçlü bir hükümete boyun eğmeye niyetli misiniz?” B. Kerbabayev, AÄ II: 105

Birleşik çekimli fiillerde soru eki, hikâye ekinden ve dolayısıyla şahıs ekinden önce getirilmektedir. Rivayet ve şart çekiminde ise soru eki, kip ve şahıs ekinden sonra, yani en sona, getirilmektedir.

*Biz hoşanı orlan yerden **çöplemeli dälmidik** nāme?* “Biz ekini biçildiği yerden toplamamalı mıydık ne?” B. Kerbabayev, SE: 181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEKİMSİZ (BİTİMSİZ) FİLLER

Türkiye Türkçesinde *çekimsiz fiiller*⁴⁰¹ ve *yatık fiiller*⁴⁰² gibi adlandırmalarla karşılanan, fiil kök ve gövdelerinden belli bazı eklerle türetilen, yalnız şahıs çekimine girmedikleri için yargı bildirmeyen bu bitmemiş fiiller, Türkmen Türkçesinde *işligiň şahs görkezmeyän formalary*⁴⁰³ terimiyle karşılanmaktadır.

Sadece Baylyev'in gramer çalışmasında çekimsiz fiiler, Türkiye Türkçesindeki gibi, "fiilin şahıs eki almayan şekilleri" (*işligiň şahs görkezmeyän formalary*) başlığı altında şahıs çekimi yapılabilen basit ve birleşik çekimli fiillerden ayrı değerlendirilmiştir.

Türkmençe gramerlerde çekimsiz fiiller, Türkiye Türkçesindeki gibi, isim-fiil (*iş atları*), sıfat-fiil (*ortak işlik*) ve zarf-fiil (*hal işlik*) olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Yalnız, aşağıda, ilgili konuda da belirtileceği üzere isim-fiilin ele alınışı çalışmalarda farklılık göstermektedir.

3.1. İSİM-FİİL (İş Atları)

Türkmen Türkçesinde *iş atları*⁴⁰⁴ olarak adlandırılan isim-fiil konusunun ele alınışında iki farklı sınıflandırma görülmektedir. Bir kısım gramer çalışmasında fiilin mastar şekli ve isim-fiil *-mAk* ve *-mA* ekleri diğerlerinden ayrı ele alınırken⁴⁰⁵ diğer bir gramer çalışmasında isim-fiil başlığı altında bütün isim-fiil ekleri bir arada incelenmiştir⁴⁰⁶.

Türkmen Türkçesi gramerlerinde isim-fiil ekleri olarak *-mAk*, *-mA*, *-İş/* *-Uş* ve Türkiye Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak ele alınan *-AsI* ekleri incelenmektedir.

⁴⁰¹ Korkmaz, TTG, s. 863.

⁴⁰² Banguoğlu, Age., s. 419.

⁴⁰³ H. Baylyev, Age., s. 96.

⁴⁰⁴ Borcakov, *Türkmen Dilinde İş Atları*, Aşgabat, 1994, s. 4; Azimov, HZTD, s. 398; H. Baylyev, Age., s. 98.

⁴⁰⁵ Azimov, HZTD, s. 396-400; H. Baylyev, Age., s. 96-99.

⁴⁰⁶ Borcakov, Age., s. 14-53.

Fiilden isim yapan *-AsI* ekinin diğer eklerle birlikte isim-fiil eki olarak değerlendirilmesini *-mAk*, *-mA*, *-Iş/-Uş* ekleri gibi iyelik eklerini alabilmesine bağlamak mümkündür. Ancak, diğerleri hâl eklerini de alabilirken *-AsI* ekinin yalnız iyelik eki alabildiği gramerlerde belirtilmiştir. Yine bu çalışmalarda *-AsI* ekini alan fiillerin *gel-* fiiliyle kullanıldığı ve ikisinin birlikte bir gramer anlamı olduğu belirtilmektedir⁴⁰⁷.

3.1.1. *-mAk* Eki (İnfinitiviñ *-mak/-mek* Şekli)

Türkiye Türkçesinde *mastar eki* olarak adlandırılan, fiilin adını yapmaya yarayan *-mAk* ekinin getirildiği fiil Türkmen Türkçesinde *işligiñ infinitiv forması* veya *işligiñ nāmālim şekili* olarak adlandırılmaktadır⁴⁰⁸.

Türkmen Türkçesinde *-mAk* eki, Türkiye Türkçesine kıyasla daha işlek kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde yerini daha ziyade *-mA* isim-fiil ekine bırakan bu ek, Türkmen Türkçesinde iyelik, hâl, çokluk ve bazı yapım eklerini alabilmektedir.

Türkmen Türkçesinde *-mAk* eki *-Ilk* ve *-çI* yapım eklerini almaktadır. *-Ilk* ekini alarak ortaya çıkan *-mAklık* eki, *-mAk* ekiyle eşdeğerdir. Eski Anadolu Türkçesinde işlek kullanıldığı bilinen bu ekin genelleme anlamının olduğuna ya da fiili isme daha fazla benzettiğine Türkmençe gramerlerde dikkat çekilmektedir⁴⁰⁹.

Kervenbaşınıñ ve beyleki argışçılarıñ eden köp tövellaları, yalbarıp-yakarmakları edil daşa yagmur yagan yalı gögermedi, yer almadı. “Kervanbaşının diğer tahl tüccarlarının o kadar öğüt vermeleri, yalvarıp yakarmaları tam anlamıyla taşa yağmur yağmış misali gögermedi, bir işe yaramadı.” A. Govşudov, P: 61

Hava-da, zındana bu gün getirip, ertir boşadıp goybermek üçin basmayarlar. “Evet de zindana bugün getirip yarın serbest bırakmak için tıkmıyorlar.” E. Atayev, ZT: 261

Diñe sarpa goymaklık vataniñ, halkıñ bähbidiniñ goldan berilmegini añladyar. “Sadece saygı göstermek, vatanın ve halkın çıkarlarının kaybedilmesi anlamına gelir.” A. Govşudov, P: 607

Şol adamlar harbi çağırış hatlarını alanlarından soñ iki sagadıñ dovamında demir yol stantsiyasına gelmeklik borçlı edildi. “O adamların askerliğe çağrı mektubunu aldıktan iki saat sonra tren istasyonuna gelmeleri zorunlu kılındı.” H. Meläyev, Pt: 63

⁴⁰⁷ Azimov, HZTD, s. 399; H. Bayliyev, Age., s. 98; Borcakov, Age., s. 40.

⁴⁰⁸ Azimov, HZTD, s. 396; H. Bayliyev, Age., s. 96; Söyegov, Age., s. 351.

⁴⁰⁹ Borcakov, Age., s. 28; Azimov, HZTD, s. 397.

Mastar eki, *-çI* ekini aldığıda da tasarlama kiplerinden ikinci tip istek kipi için kullanılan, fiile istek anlamı katan *-mAkçI* ekini meydana gelir.

—Biz uzak **oturmakçı däl** — diyip, *duldegşir goňşusu saglık soraşılardan soň dillendi*. “-Biz uzun oturmak niyetinde değiliz, diyerek yan komşusu hâl hatır sorulduktan sonra konuştu.” E. Atayev, ZT: 186

-mAk ekli isim-fiiller iyelik ve hâl ekleriyle çekimlenebilmektedir. Ünlüyle başlayan ekler getirildiğinde *k* → *g* -yazıda gösterilmese de söyleyişte *k* → *ğ* değişimi gerçekleşir. Ayrıca yönelme hâli getirildiğinde *-mAk* ekinin ünlüsü uzar, *a* sesi *a:* olur, *e* sesi *ä*’ye dönüşerek uzun söylenir.

-mAk ekli isim fiiller, iyelik ekleriyle şöyle çekimlenmektedir:

Tablo 3.1. -mAk Ekinin İyelik Ekleriyle Çekimi.

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	<i>almagım, bermegim</i>	<i>almagımız, bermegimiz</i>
2. şahıs	<i>almagıñ, bermegiñ</i>	<i>almagıñız, bermegiñiz</i>
3. şahıs	<i>almagı, bermegi</i>	<i>almak/g(lar)ı, bermek/g(ler)i</i>

-mAk ekli isim fiiller, hâl ekleriyle şöyle çekimlenmektedir:

Tablo 3.2. -mAk Ekinin Hal Ekleriyle Çekimi.

Hâl Ekleri	
Yalın Hâl	<i>almak, bermek</i>
İlgi Hâli	<i>almagıñ, bermegiñ</i>
Belirtme Hâli	<i>almagı, bermegi</i>
Yönelme Hâli	<i>alma:ga, bermä:ge</i>
Kalma Hâli	<i>almakda, bermekde</i>
Çıkma Hâli	<i>almakdan, bermekden</i>

Şonuñ üçin onu ızına gaytarman, bendäñiz üçin alıp galmagıñızı hayış edyän. “Bu yüzden onu geri göndermeyip köleniz için alıp kalmanızı rica ediyorum.” B. Kerbabayev, AÄ I: 114

Düyä, eşege münmäge çagacıklarıñ haysı biri hövesceñ däl? “Deveye, eşeğe binmeye çocukların hangisi hevesli değil?” B. Kerbabayev, SE: 12

Övezmırat batır athıları bilen özüniñ çaklan ugruna şu gün durman ugramagı yüregine düvdi. “Yiğit Övezmırat, athıları ile kendinin belirlediği yöne o gün durmadan gitmeye niyetliydi.” A. Govşudov, P: 25

-mA ekli isim-fiillerin olumsuzu Türkiye Türkçesindeki gibi -ma-mAk şeklinde değil de geniş zaman kipinin olumsuz şekli üzerine -Ilk eki getirilerek yapılan -mAzlık ekiyle yapılmaktadır.

Emma gürrüñi şu ugurdan alıp barmazlık için sesini çıkarman oñdı. “Ama konuşmayı bu çizgiden çıkarmamak için sesini çıkarmadan idare etti.” H. Melâyev, Pt: 85

Daş sıpatından sır bildirmezlige çalışan Halkaman aga iç gepletmân oturup bilmedi. “Görünüşünden bir şey hissettirmemeye çalışan Halkaman Ağa, içinden konuşmadan oturamadı.” A. Tagan, Y: 81

3.1.2. -mA Eki (İnfinitiviñ -ma/ -me Şekli)

Türkiye Türkçesinde *hafif mastar* olarak adlandırılan -mA’lı isim-fiil ekinin, yapıca bir ünlüden ibaret isim çekimi ekleriyle genişletilmiş -mA ekinin son sesi olan -k’nın ünlüler arasında yumuşayıp kaybolması sonucu ortaya çıktığı söylenebilir⁴¹⁰.

Bu ek de -mA ekliyle aynı özelliklere sahiptir. -mA ekli isim-fiiller, 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerini, ilgi, belirtme ve yönelme hâli eklerini aldıklarında -mA ekinde dolaylı uzunluk ortaya çıkar. *a sesi a:’ya, e sesi ä:’ye dönüşür.* Yönelme hâli eki aldığı anda ortaya çıkan -mana/ -mäne şekli daha ziyade konuşma dilinde görülmektedir⁴¹¹.

-mA ekli isim-fiiller, iyelik ekleriyle şu şekilde çekimlenmektedir:

Tablo 3.3. -mA Ekli İsim-Fiilin İyelik Ekiyle Çekimi.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	<i>alma:m, bermä:m</i>	<i>alma:mız, bermä:miz</i>
2. Şahıs	<i>alma:ñ, bermä:ñ</i>	<i>alma:ñız, bermä:ñiz</i>
3. Şahıs	<i>alması, bermesi</i>	<i>almaları, bermeleri</i>

⁴¹⁰ Korkmaz, TTG, s. 882.

⁴¹¹ Söyegov, Age., s. 360.

-mA ekli isim-fiiller, hâl ekleriyle şöyle çekimlenmektedir:

Tablo 3.4. -mA Ekli İsim-Fiilin Hal Ekleriyle Çekimi.

Yalın Hâl	<i>alma, berme</i>
İlgi Hâli	<i>alma:ñ, bermä:ñ</i>
Belirtme Hâli	<i>alması, bermesi</i>
Yönelme Hâli	<i>alma:, bermä:; alma:na, bermä:ne (kon.)</i>
Kalma Hâli	<i>almada, bermede</i>
Çıkma Hâli	<i>almadan, bermeden</i>

...onuñ begenci uzak vagtlap didarına zar bolan aşığını gören gızıñ begenci, *söyünmesi dâldi*. “...onun sevinci, uzun zamandır güzelliğine hasret kaldığı aşığını gören bir kızın sevinmesi değildi.” E. Atayev, ZT: 17

—*Bes edäyiñ indi deme gelen baytallar yalı kişñeşmäñizi!* “-Son vereyim şimdi damızlık kısraklar gibi kişnemenize!” E. Atayev, ZT: 258

Kim neme guýarka diyip gultunıp yörmäñe övrenişmändirin. “Kim ne koyar acaba diye bekleyip durmana alışmamışım.” A. Mämiliyev, GO: 69

Bulam-bucar pikirler, düşnüksiz iç gepletmeler, şol zol gaytalanıp duran pışırıldılar asıl onuñ kirpigini-kirpigine çaldırmadı. “Karmakarışık fikirler, anlamsız içinden konuşmalar, şu sürekli tekrarlayıp duran fısıltılar, onu bir dakika uyutmadı.” A. Tagan, Y: 108

3.1.3. -Iş/ -Uş, -ş Eki

Türkiye Türkçesinde hareketin adından ziyade tarzını göstermesi bakımından -Iş/ -Uş ekiyle yapılan isim-fiillere *tarz fiilleri* de denmektedir. Türkmen Türkçesinde bu isim-fiil şeklini yapan ekler -Iş/ -Uş ve -ş’dir. Bu isim-fiil eki, Türkmen Türkçesinde kendinden önce koruyucu ses olan y’nin kullanıldığı tek ektir. -Iş/ -Uş ekiyle yapılmış olan isim-fiillerden, sonunda *l, n, r, s, ş, z* seslerinden biri bulunan, ilk hecesi kısa ünlülü, iki heceli gövdelerin sonuna ünlüyle başlayan ek getirildiğinde ikinci hecedeki dar ünlüler, önlerinde *z* ve *d* sesleri olmadığı sürece düşerler⁴¹².

Bu roman, esasan, yazılıp gutarılan bolsa-da, kâbir tarıhı vakalarıñ görkezilişinde onda entek birnäçe yetmezçilikler bardı. “Bu roman, aslında yazılıp bitirilmiş olsa da bazı tarihî olayların gösterilişinde birtakım eksiklikler vardı.” A. Govşudov, P: 574

Poladıñam beyleki çagalardan tapavutlanıp duran ayratın bir nayıncar görnüşem yokdı. “Polat’ın da diğer çocuklardan farklı olan özellikle mutsuz bir görünüşü de yoktu.” A. Tagan, Y: 230

—*Seni ilkinçi gezek diñleyişimiz.* “Seni ilk dinleyişimiz.” E. Atayev, ZT: 14

⁴¹² Söyegov, Age., s. 340.

Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak -ş ekinin de isim-fiil eki olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu ekten önceki e sesinin i olduğunun tespit edildiği örnekler de bulunmaktadır. Yalnız, -ş ekinin çok yaygın bir kullanım alanı yoktur.

*Käbir çaganıñ bolsa diñe bir hereketi ya **geplişi** däl, hatda gözcagazlarını güldürüp **garaşı**-da töveregindäkileriñ ünsüni özüne çekyär.* “Bazı çocuğun ise sadece bir hareketi veya konuşması değil, ayrıca gülen gözleriyle bakışı da etrafındakilerin dikkatini çeker.” B. Kerabayev, SE: 11

-Iş/ -Uş ekli isim-fiillerin olumsuzu -ma-y-ış/ -me-y-iş şeklinde -mA olumsuzluk eki ve koruyucu ünsüzle yapılır. Olumsuz yapıda ayrıca -mı:ş/ -mi:ş ve -maş/ -meş şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir⁴¹³.

*Annamırat Döwletmıradıñ gıcudına cogap **gaytarmayşı** yalı, onuñ yüzüne-de seretmän oñdı.* “Annamırat, Döwletmırat’ın sitemine cevap vermediği gibi onun yüzüne da bakmadı.” B. Kerabayev, SE: 90

*Soñra Kanı batır gul bolup Eyrana düşüşini yatladı, özüniñ bir batman cövene **geçmeyşini** yatladı.* “Sonra Kanı Batır köle olarak İran’a düşüşünü hatırladı, kendinin bir batman mısır etmeyişini hatırladı.” A. Govşudov, P: 335

-Iş/ -Uş, -ş ekiyle yapılan isim-fiillere, hâl, iyelik ve çokluk ekleri getirilebilmektedir.

-Iş/ -Uş, -ş ekli isim-fiiller, iyelik ekleriyle aşağıdaki gibi çekimlenmektedir:

Tablo 3.5. -Iş / -Uş Ekli İsim-Fiillerin İyelik Ekleriyle Çekimi.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	<i>okayşım, eşidişim</i>	<i>okayşımız, eşidişimiz</i>
2. Şahıs	<i>okayşıñ, eşidişiñ</i>	<i>okayşıñız, eşidişiñiz</i>
3. Şahıs	<i>okayşı, eşidişi</i>	<i>okayışları, eşidişleri</i>

-Iş/ -Uş, -ş Ekli İsim-Fiillerin Hâl Ekleriyle Çekimlenişi

Tablo 3.6. -Iş / -Uş Ekli İsim-Fiillerin Hâl Ekleriyle Çekimi.

Yalın Hâl	<i>okayış, eşidiş</i>
İlgi Hâli	<i>okayşıñ, eşidişiñ</i>
Belirtme Hâli	<i>okayşını, eşidişini</i>
Yönelme Hâli	<i>okayşına, eşidişine</i>
Kalma Hâli	<i>okayşında, eşidişinde</i>
Çıkma Hâli	<i>okayşından, eşidişinden</i>

⁴¹³ Söyegov, Age., s. 342.

...şol yuvaş tırkıldı-da hovlınıň hocayınlarınıň gulagina ildimi ya-da itleriň **üyrüşini** üytgeşiğrāk gördülermi, basım gapınıň cıgıldısı eşidildi. “... o yavaş tıkırtı avlunun sahiplerinin kulağına geldi mi ya da köpeklerin ürümesini daha farklı mı gördü bilinmez, hemen kapının gıcirtısı işitildi.” E. Atayev, ZT: 35

*Türkmeniň uzak asırlardakı **yaşayşınıň** üytgevsiz kanunı şeýledir.* “Türkmenin asırlar boyu devam eden yaşantısının değişmeyen kuralı böyledir.” H. Meläyev, Pt: 136

...eneleriniň üstüne abanıp **duruşlari**, ayaklari bilen yer **peşeyişleri** diysen yürek avudıcıdı. “...annelerinin üstüne abanıp duruşlari, ayaklari ile yeri eşeleyişleri dersin yürek avutucuydu.” H. Meläyev, Pt: 455

...zähmete, **yaşayşa** bolan sotsialistik **garayışlar** köpçülikleyin häsiyete eye bolyar. “... emeğe, hayata olan sosyalist bakışlar toplumsal özelliğe sahiptir.” B. Kerbabayev, AÄ I: 8

3.2. SIFAT-FİİL (Ortak İşlik)

Türkmen Türkçesinde *ortak işlik*⁴¹⁴ terimiyle karşılanan sıfat-fiiller, fiil özellikleri dolayısıyla , kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, temsil ettikleri sığata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak nitelerler⁴¹⁵. Sıfat-fiilleri isim-fiillerden ayıran en önemli özellik zaman anlatımı taşımalarıdır.

Sıfatların isim soylu sözcükler olması sebebiyle sıfat-fiiller de isimler gibi hâl, iyelik ve çokluk eklerini alabilirler. Edatlarla birleşebilirler. Sıfat-fiillerin -fillerde olduğu gibi- olumsuz şekilleri de vardır.

Yapılarında zaman anlatımı olan sıfat-fiiller, Türkmen Türkçesinde geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiili olmak üzere üç grupta incelenmektedir.

3.2.1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller (Ortak İşliğin Öten Zaman Şekilleri)

Türkmen Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiili yapan ekler, -An, -dIk/ -dUk ve -mIş/ -mUş ekleridir.

⁴¹⁴ Azımov, HZTD, s. 400; Söyegov, Age., s. 383; H. Baylıyev, Age., s. 100.

⁴¹⁵ Korkmaz, TTG, s. 909.

3.2.1.1. -An Ekli Sıfat-Fiiller

Türkiye Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiili olarak ele alınan -An eki, Türkmen Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiil eki göreviyle karşımıza çıkar. Çünkü, bu lehçede geniş zaman -Türkmen gramerlerinde şimdiki zaman- sıfat-fiil eki olarak kullanılan ayrıca bir *yan/ -yän* eki bulunmaktadır.

*Degme, oynasınlar, biziň **salan** galamyz daşdan hem berk bolar.* “Elleme, oynasınlar; bizim yaptığımız kale taştan da sağlam olur.” A. Govşudov, P: 6

*Gepleşigi geçirmegi **teklip eden** adam hökmünde Övezberdi söze ilki başladı.* “Görüşmeyi teklif eden kişi olarak ilk Övezberdi söze başladı.” H. Meläyev, Pt: 8

Türkmen Türkçesinde, ünlüyle biten sözcüklere ünlüyle başlayan ek getirildiğinde ikincil uzun ünlülerin ortaya çıkması ses bilgisi kuralına göre -An sıfat-fiil eki ünlüyle biten sözcüğe eklendiğinde kendinden önceki *a* sesinin *a:’ya*, *e* sesinin *ä’ye* dönüşmesine sebep olur: *oka-an -> oka:n*, *işle-en -> işlä:n* ...

*Ol Peterburgda harby uçilişçede **okan** vagtlarında-da, patışa hökümetine vepalılık duygusy bilen yaşayan yalı bolsa-da...* “O, Petersburg’da askerî lisede okuduğu zaman da padişah hükümetine sadakat duygusuyla yaşar gibi olsa da...” H. Meläyev, Pt: 182

*Onuň sovalına **geňirgün** ecesi gözlerini mölerdip seredipdi.* “Onun sorusuna şaşırان annesi, gözlerini ağartıp bakmıştı.” B. Kerbabayev, SE: 28

Günümüz Türkmencesinde yazıda sadece -An şekli kullanılan bu ekin söyleyişte yuvarlak ünlülü sözcüklerin sonunda -On olduğu görülmektedir: *gören /görön/, goran /goron/, gülen /gülön/...*

Türkmen Türkçesinde bu sıfat-fiilin olumsuzu -mA ekiyle yapılır. Yine -mA-An şeklinde eklerin birleşmesi sırasında iki ünlünün bir araya gelmesi sonucu -*ma:n/ -mä:n* olumsuzluk yapısı ortaya çıkar. Yalnız bu ekle yapılmış olumsuz sıfat-fiil, sadece isim olarak kullanıldığından hâl eksiz şekli yoktur. Yalın kullanımda -*mAdIk* eki almış sıfat-fiiller görülmektedir.

*Artıgıñ özi **öylenmäni** üçin enesiniñ azacık suvı bilep kanagatlanman...* “Artık’ın kendisi evlenmediği için annesinin azıcık suyu ile kanaatlanmayıp...” B. Kerbabayev, AÄ I: 36

*ERKEK. Beterem gürläris. Neme, siz **bolmaňızda**, bizi yer hopayar öydyäňizmi?* “Erkek- Daha da söyleriz. Ne yani, siz olmadığınızda dünya yok olur mu sanıyorsunuz?” A. Mämiliyev, GO: 186

Şol vagt Övezmiradıñ «ur yeñsesinden» diyen gıkılıgı ömründe uruş görmedik adamıñ zähresini yarıpdı. “O anda Övezmırat’ın “Vur ensesinden!” diye bağıışı, savaşı görmemiş adamın korkudan yüreğini yarmıştı.” A. Govşudov, P: 112.

SAPAR. Goşun gullugında bolan sercant çağırılmadı yerdä görünyen dälär. “Sapar- Silah altında olan çavuş, çağırılmadı yerdä görünmez.” A. Mämiliyev, GO: 9

-An ekli sıfat-fiillerin olumlusunun çokluğu -AnlAr şeklindeyken, olumsuzunun çokluğu -mAdıklAr ekiyle yapılır.

Gıkılıgı eşidip, atlılarıñ çal sudurını saygıranlar, haydan-hay gapdal köçelere sovulyardılar, oña mümkünçiligi bolmadıklar bolsa caylara gısılyardılar. “Bağıışları duyup atlıların gri silüetlerini görebilenler aceleyle yan sokaklara kaçıyorlardı, ona imkân bulamayanlar ise öldürülüyorlardı.” E. Atayev, ZT: 65

XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde bu ekin -gAn şeklinde olduğu ve daha ziyade geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanıldığı görülmektedir⁴¹⁶.

Emma bir-birlerinin garaları gözleriden gayıp bolgandan soñ, acap hallar birlen öylerige bardılar. “Ama birbirlerinin gölgesi gözlerinde kaybolduktan sonra acayip hâllerle evlerine gittiler.” A: 30

*Aşık bolup, yar cebrini çekmegen,
Onuñ aşıklıgına ıgıtbar olmaz,
Yar yolunda gözde yaşın dökmegen,
Onuñ sırrı ile aşikâr olmaz.*

*“Aşık olup yar kahrını çekmeyen,
Onun aşkına itibar olmaz,
Yar yolunda gözyaşını dökmeyen,
Onun sırrı ile aşıkâr olmaz.”*

ŞG: 50

3.2.1.1.1. -An Ekli Sıfat-Fiillerin İşlevleri

-An ekli sıfat-fiiller, geçmiş zamanda edinilmiş bir nitelik olarak isme bağlanır ve sıfat tamlamaları oluşturur. Bu yapıların Türkiye Türkçesinde aktarımı -dı/-du veya -mış/-muş ekli sıfat-fiillerle yapılır.

Ol yabıñ rayışında ayaklarını sallap oturıp, guşagından çıkaran el yalı küti yer çöregini iymäge durdı. “O, kanalın kenarında ayaklarını sallayıp oturarak kuşağından çıkardığı el kadar kalın çöregini yemeye başladı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 37

Sebäbi olarıñ ikisi-de patışa dövründe politsiya gullugında bile işlän adam, bir tokayda kemala gelen şagallarmıka diydim, olara inanmadım. “Çünkü, onların ikisi de padişahlık zamanında polis olarak birlikte çalışmış adam, bir ormanda büyümüş çakallar mı ki, dedim; onlara inanmadım.” H. Meläyev, Pt: 24

⁴¹⁶ H. Baylıyev, Age., s. 264.

Geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanımı klasik edebiyatta görülmektedir.

*Men saña aşıklık libasın saldım,
Niçe yıl ugrunda saralıp soldum,
Mecnun deyin cismim otlarga saldım,
Sınalarımı göz-göz eden ol yılan.*

“Ben sana aşk libasını giydirdim,
Nice yıl uğrunda sararıp soldum,
Mecnun gibi bedenimi ateşlere attım,
Sinemi göz göz eden o yılan.”

MN: 6

-An eki, *dur-*, *otur-*, *yat-* ve *yör-* fiillerine, ki bu fiiller ikinci tip şimdiki zaman kipini yapan fiillerdir, getirildiğinde genel olarak geniş zaman sıfat-fiilleri ortaya çıkar⁴¹⁷. Yalnız, bu fiillerin geçmiş zaman sıfat-fiili olarak kullanımlarını gösteren örnekler de bulunmaktadır.

—*Hiç kese azar-bizarsız duran depe sizden ot-suv isledimi diysene.*
“Hiçkimseye zararı olmadan duran tepe sizden ot, su istedi mi, desene.” A. Tagan,
Y: 18

Üyşüp yatan kitapları okap başlıyor. “Yığın hâlinde duran kitapları okumaya başlar.” MS: 11

Birden ikimiz oturan ornumuzı çalışmalı bolaymagımız-da mümkündür. “İkimizin birden oturduğumuz yeri değiştirmek zorunda kalmamız mümkündür.” H. Melâyeve, Pt: 25

-An ekli sıfat-fiiller, atasözlerinde hem geçmiş zaman hem de geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanılabilir.

İt doyan günü ogurlık eder. “Köpek doyduğu gün hırsızlık eder.” TNAS: 122
Sürüden ayrılan goynı gurt iyer. “Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.” TNAS: 168

Bozulan ile baş bolma. “Bozulan halka baş olma.” TNAS: 66

Eksilteli yapıda isim olarak kullanılmaktadır. İsme getirilen hâl, iyelik ve çokluk eklerini alabilmektedir.

Kasımı ugradanımızdan bir hepde geçensoñ, Maselbekden hat geldi. “Kasım’ı uğurladıktan bir hafta sonra Maselbek’ten mektup geldi.” Ç. Aytmatov, ET: 39

—*Galada galanıñız govı bolayıdır, merhemetli imam.* “-Kalede kaldığınız iyi olmuş, merhametli imam.” E. Atayev, ZT: 247

Hezirlikçe atbakarlariñ arasında gezibersin, diyip içinden pikir övüryüninden habarsızdı. “Şu anda seyislerin arasında geziversin, diye içinden geçirdiğinden habersizdi.” H. Melâyeve, Pt: 355

Yogsa olar ilin gışlaga çıkanını nireden bilyär? “Yoksa onlar, halkın kışlağa çıktığını nereden bilir?” A. Govşudov, P: 17

⁴¹⁷ Söyegov, Age., s. 387.

Yine isimler gibi *-Ilk*, *-II*, *-çA* ve *-sIrA* yapım eklerini de alabilmektedirler⁴¹⁸. *-Ilk* eki diğerlerine göre daha fazla karşımıza çıkmaktadır. Bu ek, sıfat-fiilin hem olumlu hem de olumsuz şeklinin üzerine arada herhangi başka bir ek olmaksızın getirilirken diğerleri daha ziyade iyelik ekli yapılar üzerine getirilmektedir.

Serhet goşunınıñ ofitseri Osanoviñ pitne zararlı dörän dartgınlı durmuşa ruhi çıdamsızlığı, ecizlik edip özünü atanlığını gürrüñ berdi. “Sınır ordusunun komutanı, Osanov’ın fitne yüzünden ortaya çıkan gergin hayata olan ruhî dayanıksızlık yüzünden acizlik edip kendini attığını söyledi.” H. Meläyev, Pt: 140

Ol soldatlarıñ arasında bayarlara hem patışa garşı sıyasat yöredenliği için öz yurdundan gitmeli bolupdır. “O, askerlerin arasında ağalara ve padişaha karşı siyaset yürüttüğü için kendi yurdundan gitmek zorunda kalmış.” A. Govşudov, P: 29

Sebäbi şu mahal adamıñ tüys akyürek bolmalı pursatında paltanıñ dövlen sapını dile getiren bolsa, yaşulınıñ henize çenlem şol kinäni yadından çıkarmanlığıdı. “Çünkü o vakit insanın tam anlamıyla temiz kalpli olması gereken zamanda baltanın kırılan sapını dile getirmesi, aksakalın bugüne kadar o dargınlığı aklından çıkarmamış olmasındandı.” A. Tagan, Y: 105

-An ekli sıfat-fiilin üzerine yeniden bir geçmiş zaman sıfat-fiil eki olan *-dlk/ -dUk* ekinin getirilebildiği görülmektedir. Bu yapıların Türkiye Türkçesine aktarımı daha çok *-mlş olmak* öncelik fiili yapısıyla karşılanır.

Üç yoldaş esli daşlıkda galan Akdepä seredende, onun üstünde iki sanı atlınıñ durandığı göründi. “Üç arkadaş, epey bir mesafede kalan Akdepe’ye baktıklarında onun üzerinde iki atlının durmuş olduğu görüldü.” A. Tagan, Y: 14

Sebäbi Aşgabat Soveti goralan vagtı gvardiya esgerleriniñ nähili vepalılık görkezendiklerini Övezberdi unudıp bilenokdı. “Çünkü, Aşgabat Birliği korunduğu zaman muhafız birliği askerlerinin sadakat göstermiş olmalarını Övezberdi unutamıyordu.” H. Meläyev, Pt: 131

...bu işleri yazan dövürlerinde romanıñ golyazmasını dolı okap çıkmandıkları sebäpli, çaklabrak aydıp goyberen zatlarım bar. “... bu çalışmaları yazdığı dönemlerde romanın el yazmasını tam olarak okumamış olmaları yüzünden tahminen söylenmiş şeyler de var.” A. Govşudov, P: 575

Türkmen Türkçesinde *-An* ve genişletilmiş şekli *-AndIr* eki, öğrenilen geçmiş zaman kipini yapan eklerdendir.

Olar Abdıbatmandan nesilme-nesil patışa bolup gaydan. “Onlar Abdıbatman’dan beri nesiller boyu padişahlık yapmış.” MS: 7

⁴¹⁸ Söyegov, Age., s. 392.

*Onuň gılıgınıň geň dældigini aňlan Mıralı ızından **galmandır**.* “Onun niyetinin kötü olduğunu anlayan Mıralı arkasında kalmamış.” MS: 28

Şimdiki zamanın yalnız olumsuz şekli olan üçüncü tipi de, üzerine iyelik eki getirilmiş -An sıfat-fiil ekiyle yapılmaktadır: *gel-en+im yok-> gelemok, al-an+ıñ yok-> alaňok* vs.

*Olarıň näme edip, näme işlecegini siz hem **bileňzok**.* “Onların ne edip ne iş yapacağını siz de bilmiyorsunuz.” B. Kerbabayev, AÄ I: 333

—*Soranımıň sebäbi: biz bu erde gizlenpeçek **oynamzok**.* “-Sormamın sebebi, biz burada saklambaç oynamıyoruz.” E. Atayev, ZT: 140

-An ekli sıfat-fiiller, edatlarla birleşerek edat grubu oluştururlar. Hatta *soň* edatıyla birleşerek kullanımı da oldukça yaygındır.

*Esli **oturansoň**, onuň gulagina: Sen eciz ekeniň, Nepes — diyen ses geldi.* “Epeyce oturduktan sonra kulağına “Sen acizmişini Nepes.” diye bir ses geldi.” A. Tagan, Y: 123

*Onbaşı murtlarına tazededen haybat **berensoň**, has ilgezik gürlledi.* “Onbaşı bıyıklarını burduktan sonra oldukça canlı konuştu.” E. Atayev, ZT: 8

*Şom diymek bilen Çeper Nepesiň avap duran yarasınıň üstünden tazededen **basan yalı** etdi.* “Çeper’in bunu demesi, Nepes’in kanayan yarasına yeniden tuz basmak gibi oldu.” A. Tagan, Y: 129

Türkiye Türkçesinde -mA ekli isim-fiille karşıladığımız yapıların Türkmen Türkçesinde -An ekli sıfat-fiille ifade edilebildiği görülmektedir.

*Siz oba gice **gatnanımıň** sebäbi, ogurlık edip, bir ogrudan hak aldım.* “Sizin köye gece gelmemin sebebi, hırsızlık yapıp bir hırsızdan pay aldım.” A. Tagan, Y: 153

*Biz Capbaklar **bolanımız** hayısı, yeke-yekeden ıgıp **yörenimiz** hayısı?* “Bizim Capbaklar olmamız nere, tek tek dolaşıp durmamız nere?” B. Kerbabayev, SE: 215

3.2.1.2. -dIk/ -dUk Ekli Sıfat-Fiiller

Türkmen Türkçesinin geçmiş zaman sıfat-fiil eklerinden biri de -dIk/ -dUk ekidir. Bu ekle yapılan sıfat-fiillerin olumsuz şekli -mA-dIk ekiyle yapılır. -dIk ekli sıfat-fiillerin olumlu şekillerinin kullanım alanı -An ekli sıfat-fiillere göre daha darken, olumsuz şeklinin kullanım alanı daha geniştir. Yukarıda da belirtildiği gibi -An ekli sıfat-fiillerin olumsuzu için -man/ -män yerine -mAdIk eki kullanılmaktadır. Söyleyişte

bu olumsuz yapının yuvarlak ünlülü kök veya gövde halindeki fiillerde -*mOdUk* olduğu görülmektedir: *görmödük, oturmoduk, gülmödük...*⁴¹⁹

Emma ol enesi yalamadık el tutdurmadı. “Ama o terbiye görmemiş eli tutturmadı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 336

Ol zatlar barasında dil yarmak, elbetde, yetmedik acala el bulamakdı. “O şeyler hakkında konuşmak, elbette, eceline susamaktı.” E. Atayev, ZT: 173

«Tovşana dogduk depe» diyen nakıla görä, öz önüp-ösen yerlerini, giñ sähranı Mıralı hiç vagtda unudıp bilmändir. “ ‘Tavşana doğduğu tepe’ atasözünde de olduğu gibi, kendi büyüüp yetiştği yerleri, uçsuz bucaksız çölü Mıralı hiçbir zaman unutamamıştır.” B. Kerbabayev, SE: 284

XVII. ve XIX. yüzyıl klasik edebiyatta -*dIk/ -dUk* ekli sıfat-fiilin olumlusu daha fazla kullanılmaktadır.

*Senden ayrılgaı eşret kılmadım,
Gan yıglaram, gözde yaşım sılmadım,
Söver guzum, kaydadıgıñ bilmedim,
Täze bağım, gülgüzarım senmi-sen?*

“Senden ayrılalı mutlu olmadım,
Kan ağlarım, gözüm yaşın silmedim,
Sevgili kuzum, nerede olduğunu
bilmedim,
Taze bağım, gül bahçem, sen misin?”

A: 243

*Mahı-taban içre misli mahıdır.
Ay-yıllar çekdigim şonuñ ahıdır,
Garıp Şasenemiñ kıblagähidir,
Tilinde senası bardır Senemiñ.*

“Dolunay gibi güzeldir,
Aylar yıllar çektiğim onun ahıdır,
Garip Şasenem’in kıblegahıdır,
Dilinde duası vardır Senem’in.”

ŞG: 146

İsim gibi iyelik, hâl ve çokluk eklerini alabilmektedir.

-Merhemetli Tuli han, huday oña uzak ömür hem rovaçlık bersin, siziñ kın yagdaya düşendigiñize gınanyar. “-Mehametli Tuli Han, Allah ona uzun ömür ve başarı versin, sizin zor duruma düşmüş olmanıza üzülyüyor.” E. Atayev, ZT: 394

Bir-biregiñ gövñünü avlan bolyandığımızam ikimizem bilyädik. “Birbirimizin gönlünü çaldığımızı da ikimiz de biliyorduk.” A. Tagan, Y: 132

...yüregi yarılmadıklar, el-ayagı gurup gark bolmadıklar añrı kenara bakan yüzüp ugradılar. “... korkmayanlar, eli ayağı tutulup boğulmayanlar öbür kıyıya doğru yüzüp çıktılar.” E. Atayev, ZT: 363

3.2.1.2.1. -*dIk/ -dUk* Ekli Sıfat-Fiillerin İşlevleri

Bu sıfat-fiiller -özellikle de olumsuz şekli- geçmiş zamanda edinilmiş bir nitelik olarak isme bağlanır ve sıfat tamlamaları oluşturur.

⁴¹⁹ Söyegov, Age., s. 396.

Doğduk mekanına aşmak için horluk yamanını görüldi. “Doğduğu yere ulaşmak için çok eziyet çekmişti.” A. Govşudov, P: 545

Sebäbi içälılar sır saklap bilmedik pursadı özleriniñ hakıki manısını yitiriyärdiler. “Çünkü casuslar sır saklayamadıkları zaman kendi gerçek anlamlarını yitiriyorlardı.” H. Meläyev, Pt: 85

-dIk/ -dUk ekli sıfat-fiillerin olumlu şekli, zaman bildirme anlamında kullanılabilir⁴²⁰. Bu anlamda kullanıldığında sıfat-fiilin ardından virgül konulması dikkat çekicidir. Bu yapının Türkiye Türkçesine aktarımı da *-dığı zaman, fiil-Ar fiil-maz* şeklinde olmaktadır.

—*Stambuliñ yoluna belet bir yoldaş tapdığı, ol yola düşmekçi.* “İstanbul yoluna aşına bir yoldaş bulduğu zaman/bulur bulmaz o yola düşmeye niyetli.” H. Meläyev, Pt: 94

...aksakgallar **gittigi**, öñküdenem baş beter ilgaşmaga başlıyardılar. “... aksakallar gittiği zaman öncekinden beş beter koşuşmaya başlıyorlardı.” A. Govşudov, P: 5

-dIk/ -dUk ekli sıfat-fiiller, ardından *bes* “yeter” sözcüğü getirilerek kullanıldığında “şöyle yapsa iyi, böyle yapsa iyi; yapmak bir yana, yaparsa” şeklinde aktarımı yapılabilen şart, karşıtlık ve hayret bildirme işlevinde kullanılır.

Gözüm yumulduğu bes, şol günälimi, günäsizmi selcerilcek-de bolunman tutulan, sonra gınalıp-gınalıp atılan adamlar üstüme abanışıp durlar. “Gözümü yumsam iyi/ yummak bir yana, o suçlu suçsuz diye ayırt edilmeksizin yakalanan, sonra eziyet edilip edilip atılan adamlar üstüme abanıyorlar.” H. Meläyev, Pt: 262

Gün yaşadığı bes, ketege kürsäp uryardılar. “Güneş batınca, kümese girip vuruyorlardı.” A. Tagan, Y: 418

Övez serçe gocana añkası aşan bir garrıdır öydyärdi, oña lak atıbildiğiñ bes, edil hozlı halta yalı şagırdap ugrar öydüpdı velin, onuñ ol taması çıkmadı. “Serçe Övez, ihtiyarı bunamıştır sanıyordu, ona bir şey söylerse tıpkı ceviz dolu çuval gibi takırdayıp gider diye düşünüyordu; ancak, sandığı gibi olmadı.” H. Meläyev, Pt: 307

Genelde atasözlerinde iki varlık ya da nesne karşılaştırılırken kullanılır⁴²¹.

Garıbiñ tapdığı- yabınıñ çapdığı. “Garibin bulduğu, atın koştuğu.” TNAS: 74

Çoğul eki, -dIk/ -dUk ekli sıfat-fiillere başka ek almaksızın eklendiklerinde Türkiye Türkçesine aktarımı -An ekli sıfat-fiillerle yapılır. Zaten genel olarak Türkmenler’in -dIk/ -dUk ekli sıfat-fiillerinin karşılığı Türkiye Türkçesinde -An ekli, -An ekli

⁴²⁰ Söyegov, sge, s. 399.

⁴²¹ Söyegov, Age., s. 399.

sıfat-fiillerinin karşılığı Türkiye Türkçesinde *-dik/ -dUk* ekli sıfat-fiillerle karşılanmaktadır.

Onı çekenler biler, çekmedikler bilmez. “Onu çekenler bilir, çekmeyenler bilmez.” A. Tagan, Y: 270

Siz gitseñiz, gitmedikler hem bolar. “Siz gitseniz de gitmeyenler de olur.” B. Kerbabayev, AÄ I: 206

Däl edatıyla kullanıldığında Türkiye Türkçesine “öyle demek istemiyorum” şeklinde bir anlamla aktarılır.

Beyle diymekden, bu adamların hemmesi yaranok diydigim däl. “Böyle diyerek bu adamların hiçbiri işe yaramaz demek istemedim.” B. Kerbabayev, AÄ I: 29

Batıram bir gün öyde tapılsa, iki gün tapılmayar. Vah, ol iş edenok diyip aytdigim däl. “Batır da bir gün evde olsa iki gün olmaz. Yanlış anlaşılmasın, o iş yapmıyor demek istemedim.” A. Govşudov, P: 235

Türkmen Türkçesinde *-dik/-dUk* eki isimlere de getirilmektedir. Yalnız bu kullanım *ol-* yardımcı fiilin eksiltilmesi sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapıların Türkiye Türkçesine aktarımı da *ol-* yardımcı fiiliyle yapılmaktadır.

Biz seniñ yumuşoglanıdığını, bigünüdiğini bilyäs. “Biz senin emre itaatkar olduğunu, suçsuz olduğunu biliyoruz.” E. Atayev, ZT 161

Halbike mugallımanıñ özünü alıp barşında bir üytgeşiklik bardığını Polat añyardı. “Halbuki öğretmenin görüldüğünden farklı olduğunu Polat anlıyordu.” A. Tagan, Y: 274

Bol- fiiliyle yüklem olarak kullanıldığı cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı isim cümlesi şeklinde olur.

Eger-de kimde-kim şoları öldürmek için dil düvşen bolsa, meniñem şoların içinde boldugım. “Eğer her kim onları öldürmek için sözleşirse ben de onların içindeyim.” A. Govşudov, P: 274

Yadından çıkmaz yalı etmesem, Hatam Çepbäñ gızı bolmadıgımdır. “Aklından çıkmayacak hâle getirmezsem ben de Hatam Çepbe’nin kızı değilim.” A. Tagan, Y: 349

Edatlarla birleşerek edat grubu oluştururlar.

İki gezek ağız uranda, tovuğın bir budunıñ süñküne ömür et bitmedik yalı etdi. “İki kez ağzına götürdüğünde tavuğun bir budunun kemiğini hiç eti yokmuş gibi yaptı.” E. Atayev, ZT: 36

Onıñ seretdiğın sayı ovadanlığı artıyar, yüzinde hâzir aladalılık duyulyardı. “Onun güzelliği baktıkça artıyor, yüzünde huzursuzluk hissediliyordu.” B. Seytäkov, SE: 118

Kalma hâli çekimine günümüz Türkmencesinde rastlanmazken, eski edebiyat ürünlerinde örnekleri olduğu görülmektedir⁴²².

Bu halları gördüğünde Gazan'ın gara gıyma gözleri gan yaş oldu. “Bu hâlleri gördüğünde Kazan’ın kara gözleri kan yaş oldu.” Gorkut Ata

Ayrılma hâliyle çekimlenmiş hâli de sebep bildirme işleviyle kullanılır. Ayrıca bu şekilde kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki “-dİğInçA ve -dİğI kadar” yapılarının verdiği anlamı da ifade ederek zarf-fiil işlevini üstlenirler.

Ol özünüñ hâzirki sözünde nişana doğru çenâp, doğru atıp, caydar urup bilendiginden hoşal boldı. “O kendinin şimdiki sözünde hedefe doğru nişan alıp, düzgün atıp hedefi vurabildiği için memnun oldu.” H. Melâyeve, Pt: 111

Saparlı begencinden yaña tazededen dörân yalı boldı ve elindäki tayagı bilen tüylek ineriñ sırtına yetişip bildiginden urup, guş yalı uçup gitdi. “Saparlı, sevincinden yeniden doğmuş gibi oldu ve elindeki sopayla tüylü devenin sırtına yetişebildiğince vurup kuş gibi uçup gitti.” B. Seytâkov, SE: 114

Ahırı Börme obasınıñ adamları maslahatlaşıp, her kim güycünüñ yetdiginden pul berip, iki yüz-üç yüz tümen pul topladılar. “Sonunda Börme Köyü’nün insanları görüşüp danışıp, herkes gücünün yettiğince para verip iki yüz- üç yüz tümen para topladılar.” A. Govşudov, P: 73

İsim gibi, +sIrA yapım ekini alabilmektedir.

Bu paylaşıkdä gövrelili oturan Gülsoltanıñ gövresindäki çağa yada-da düşmedi, onu bilselerem bilmediksirediler. “Bu paylaşımında hamile olan Gülsoltan’ın karnındaki çocuk akla da gelmedi, onu bilselerde bilmemiş gibi yaptılar.” A. Govşudov, P: 397

Hasabat okamalı pursat gelende-de tanamadıksıran bolyañmı! “Hesap verilecek zaman beni tanımamış gibi mi yapıyorsun!” A. Tagan, Y: 233

+çA eşitlik ekini alarak zarf-fiil özelliği kazanır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak +çA ekinden önce iyelik eki getirilir.

Gün geldigiçe at yatağı boşap ugradı. “Gün geçtikçe at ahır boşaldı.” A. Mämiliyev, GO: 192

Vagt geçdigiçe restoranıñ içinde boş yer galmadı. “Vakit geçtikçe restoranın içinde boş yer kalmadı.” H. Melâyeve, Pt: 79

3.2.1.3. -mİş/ -mUş Ekli Sıfat-Fiiller

Oğuz grubu lehçelerinde geniş kullanım alanı olan -mİş/ -mUş ekli sıfat-fiillerin⁴²³ günümüz Türkmen Türkçesi edebî dilinde oldukça az kullanıldığı söylenebilir⁴²⁴.

⁴²² Söyegov, Age., s. 401

Türkmen klasik edebiyat eserlerinde günümüzdekine oranla daha fazla kullanılmış olan bu ekin, günümüzdeki kullanım alanının bu kadar sınırlı olması -An ekinin bu işlevde kullanılıyor olmasına bağlanabilir.

*Kerem etseň kadir alla,
Dünyälikden at islärin.
Taligim ukuda galmış,
Bir açılmış bağıt islärin.*

“Kerem etsen kadir Allah,
Dünyalıktan at isterim.
Talihim uyuya kalmış,
Bir açılmış baht isterim.”

M I: 67

—Hey, **barmış** sesi barmı? “Hey, gitmiş sesi var mı?” THD I: 239

Daş gulakdan eşitmişime görä, rum halıpasınıň eli bar bolara çemeli.
“Dışarıdan duyduğuma göre Rum Halifesi’nin bu işte parmağı olsa gerek.” B.
Kerbabayev, AÄ I: 225

*Men Şasenemiň ilçisi,
Meniň bile yörgül indi.
Açılmış bağlarıň güli,
Bagban bolup, tirgil indi.*

“Ben Şasenem’in ilçisi,
Benimle yürü şimdi.
Açılmış bağların gülü,
Bağban olup topla şimdi.”

ŞG: 43

3.2.1.3.1. -mİş/ -mUş Ekli Sıfat-Fiiller’in İşlevleri

Bu sıfat-fiiller, geçmiş zamanda edinilmiş bir nitelik olarak isme bağlanır ve sıfat tamlamaları oluşturur.

*Dostlar, ıgıbarım yokdur ömürge,
Bağtımıň sıyası reň biyr kömürge,
Taligim Güneşi galmış ümürge,
Eyäm, sen oyandır uyumış ikbalım.*

“Dostlar, itibarım yoktur ömre,
Bahtımın mürekkebi renk verir kömüre,
Talihimin Güneşi kalmış sislerde,
Rabbim, sen uyandır uyumuş ikbalımı.”

M I: 74

*Gabha pelek meni kıldı bigana,
Özi gelmey, güli geldi gaybana,
Meniň üçin yetim bolmuş bagbana,
Yarıň güli geldi, özi gelmedi.*

“Kahpe felek beni yabancı kıldı,
Kendi gelmeyip gülü geldi gaptan,
Benim için yetim olmuş bağbana,
Yarin gülü geldi, kendi gelmedi.”

THD I: 126

Günümüzde -mİş/ -mUş ekli sıfat-fiiller, daha ziyade isimleşmiş şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Sen näçe okumış bolsaňam, meni yeňip-inandırıp bilmediň. “Sen ne kadar okumuş olsan da ben, yenip inandıramadın.” A. Atacanov, ÖT: 61

Geçici isim olarak kullanılan sıfat-fiiller, iyelik ve hâl ekleriyle çekimlenebilmektedir.

⁴²³ Budagova, Age., s. 371-372, Korkmaz, TTG, s. 923-939, Özkan, Age., s. 172.

⁴²⁴ T. Guziçiyev, *Türkmen Diliniň Yazuv Yادیgärliklerinde Ortak İşlikler*, Ilım, Aşgabat, 1983, s. 33; Söyegov, Age., s. 403.

Onuň geçmişî, ahunuň gapısında çeken eciri, indiki görcek günü, keç ıkbalı hakda gürrüň etdiler. “Onun geçmişî, molların kapısında çektiği azabı, şimdi göreceği günü, zorlu geleceği hakkında konuştular.” A. Govşudov, P: 446

Sebäp, geçmişde türkmenlerem, berberiler yalı, gonup-göçüp yören sährayı millet bolupdur. “Çünkü, geçmişte Türkmenler de Berberîler gibi göçebe çöl halkı olmuşlardır.” A. Atacanov, ÖT: 290

Yapım eklerinden *-II* ve *-Iik* eklerini alarak tamamen isimleşmiş örnekleri de bulunmaktadır.

—*Etmışli bolanım üçin kovdular. “Suçlu olduğum için kovdular.” H. Meläyev, Pt: 353*

Telpeçigini maňlayına süýşüren Hacı aga köpbilmişlik etdi. “Kalpağını alnına indiren Hacı Ağa, çokbilmişlik etti.” A. Tagan, Y: 63

3.2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller (Ortak İşliğin Hâzirki Zaman Şekilleri)

Geniş zaman bildiren sıfat-fiiller olarak burada ele alınacak olan *-yan/ -yän*, *-Ar* ve *-mAz* ekli sıfat fiillerin Türkmen Türkçesi gramerlerinde incelenişi Türkiye Türkçesi gramerlerinden farklıdır.

Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki *-An* geniş zaman sıfat-fiil ekine karşılık kullanılan *-yan/ -yän* ekli sıfat-fiiller şimdiki zaman bildiren sıfat-fiiller olarak ele alınmaktadır⁴²⁵.

Türkiye Türkçesinde geniş zaman bildiren sıfat-fiiller olarak değerlendirilen *-Ar* ve *-mAz* ekli sıfat-fiiller, Türkmen Türkçesinde gelecek zaman bildiren sıfat-fiillerden biri olarak incelenmektedir⁴²⁶.

3.2.2.1. *-yan/ -yän* Ekli Sıfat-Fiiller

Türkmen Türkçesinde bu sıfat-fiili yapan *-yan/ -yän* eki, herhangi bir sözcükle birleşme olmaksızın yapısında dolaylı uzun ünlü bulunduran eklerdendir. Bu eke, diğer Türk lehçelerinde de rastlanmamaktadır.

Bu gün Moskvanyň jurnalında onuň halayan hekayası çykıpdı. “Bugün Moskova’nın dergisinde onun sevdiği hikâyesi yayınlanmıştı.” A. Atacanov, ÖT: 5

⁴²⁵ Söyegov, Age., s. 406; Azımov, HZTD, s. 425; H. Baylıyev, Age., s. 103.

⁴²⁶ Söyegov, Age., s. 415-418; Azımov, HZTD, s. 421; H. Baylıyev, Age., s. 106-109.

...onda biz şol öňki **gelyän** yodamızı ızarlabereris. “... o zaman biz bu öncelikli olan yolumuzda gideriz.” H. Meläyev, Pt: 9

*Cuvaz yağı bilen **yanyan** ölügsice çıranıñ bir gapdalında Seyitmırat begiñ ecesi Şasoltan yayrap otırdı.* “Yayık yağı ile yanan sönük ışığın bir tarafında Seyitmırat Bey’in annesi Şasoltan yayılıp oturuyordu.” A. Govşudov, P: 123

Baylıyev, bu ekin şimdiki zaman anlatımı için kullanılan *yöre-* fiili ile *-An* sıfat-fiil ekinin birleşmesi ve hece yutumu sonucu ortaya çıkmış olduğunu iddia etmektedir. Bu tezini de Sakar ağzındaki *görünyö:rä:n, uryö:rä:n, diyö:rä:n adam* “görünen, vuran, diyen adam” ve Çovdur ağzındaki *alya:ran, gelya:ran a:dam* “alan, gelen adam” kullanımlarının varlığıyla desteklemektedir⁴²⁷.

Klasik edebiyatta, geçmiş zaman anlatan kısa ünlülü *-yAn* şeklinin az da olsa kullanıldığını belirten Guziçiyev’in verdiği örnekler bakıldığında ünlüyle biten sözcüklerin ardından gelen koruyucu ünsüz ve sıfat-fiil ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan *-y-An* ekinden bahsettiği görülmektedir⁴²⁸. Bilindiği gibi günümüz Türkmen Türkçesinde koruyucu ünsüz istisnâ durumlar hariç kullanılmamakta ve ikincil uzunlukların çoğu bu sebeple ortaya çıkmaktadır. Özellikle Mahtumkulu’nun eserlerinde kullanılan dilin birden fazla lehçe özelliğini gösteriyor olması göz önüne alındığında buradaki ekin *-yAn* olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Sonradan ortaya çıkmış olduğu anlaşılan bu uzun ünlülü *-yan/ -yän* ekinin Baylıyev’in ileri sürdüğü *yöre-en->yörä:n->yö:n->ya:n/ yä:n* şeklinde gramatikalleşme sonucu ortaya çıkmış olabileceği gibi kullanımdan kalkmış koruyucu ünsüzün *-An* sıfat-fiil ekine dahil edilerek yeni bir ekmiş gibi *-An* ekinden farklı bir görev yüklenerek kullanıma sokulduğu da söylenebilir. Bu durumda da ekteki uzun ünlünün nasıl meydana geldiğini açıklamak gerekir. Koruyucu ünsüzle birleşme tezi de bunu açıklamayacağı için Baylıyev’in görüşüne katılmak daha uygun olacaktır. Guziçiyev’in geçmiş zaman anlatan sıfat-fiiller olarak verdiği örneklerin de geniş zaman bildirdiği görülmektedir.

*Magtımguli, budur derdiñ,
Sahıbi gerek her yurduñ,
Şir zarbın görmeyen gurduñ,
Her murtı bir tire döner.*

“Mahtumkulu, budur derdin,
Sahibi gerek her yurdun,
Aslan darbesi görmemiş kurdun,
Her bıyığı bir oka döner.”

M I: 109

⁴²⁷ Amansariyev, Age., s. 362.

⁴²⁸ T. Guziçiyev, Age., s. 71.

*Adam bolup, adam gadrın **bilmeyen**,
Ondan yine otlap **yören** mal yagşı.
Sözlegende, söz manısın **bilmeyen**,
Ondan yine **sözlemeyen** lal yagşı.*

“Adam olup adam kadrini bilmeyen,
Ondan yine otlayıp gezen mal iyi.
Söylediğinde söz manasını bilmeyen,
Ondan yine söylemeyen lal iyi.”

M I: 120

-yan/ -yän ekli sıfat-fiillerin olumsuz şekli -mayan/ -meyän ekiyle yapılır.

Övezmırat batırın **inanmayan** adamının yanında onun sırrını açmadı. “Cesur Övezmırat’ın güvenmediği adamının yanında onun sırrını söylemedi.” A. Govşudov, P: 19

Äy, dayı can, «häsiyetini **bilmeyän** atın sağrısını sıpama» diyipdirler. “Ey, dayıcığım, huyunu bilmediğin atın sağrısını sıvazlama, demişler.” H. Meläyev, Pt: 23

Geçici isim görevini yüklendiklerinde iyelik, hâl ve çokluk eklerini alabilirler. Yalnız hâl eklerini alabilmeleri için öncelikle iyelik ya da çokluk eklerinden birini almış olmaları gerekir.

—*Bu aydyanların dogrı.* “-Bu söylediklerin doğru.” A. Govşudov, P: 34

Gelyäniñ-gidyäniñ hetdi bar-da hasabı yok. “Gelenin gidenin haddi var da hesabı yok.” B. Kerbabayev, AÄ I: 219

—*Meniñ haysı yolu tutyanımı selcermek seniñ işiñ del!* “-Benim hangi yolu tuttuğumla ilgilenmek senin işin değil?” B. Kerbabayev, AÄ II: 138

3.2.2.1.1. -yan/ -yän Ekli Sıfat-Fiillerin İşlevleri

Bu sıfat-fiiller, birlikte sıfat tamlaması oluşturdukları ismi genel olarak o an yapılan ya da geniş zamanı kapsayan bir hareketle nitelerler.

*Yokarkı gata **gidyän** daş basgançakların başlanyan yerindäki gapını açdı.* “Yukarıki kata çıkan basamakların başladığı yerdeki kapıyı açtı.” A. Atacanov, ÖT: 3

Övezberdi meseläniñ özüni **hovatırlandıryan** tarapını hana mälim etdi. “Övezberdi meselenin kendini endişelendiren tarafını hana anlattı.” H. Meläyev, Pt: 12

*Sebäbi orak dişäp, pil saplamakdan başlap, Sergeyciğın elinden **gelmeyän** zat yokdı.* “Çünkü, orak bileyip küreğe sap takmaya kadar Sergeyciğin elinden gelmeyen şey yoktu.” A. Tagan, Y: 12

-yan/ -yän ekli sıfat-fiillerin geçmiş zaman bildirme işlevi de bulunmaktadır. Bu ekle yapılan birçok sıfat-fiilin Türkiye Türkçesine aktarımının -dik/ -duK ve -miş/ -muş ekli geçmiş zaman bildiren sıfat-fiillerle yapıldığı görülmektedir.

*Dıkma serdar Hal mollanıñ aydanlarına **inanmayan** yalı bir äheñde, oña sorag üstüne sorag yagdırıp başladı.* “Dıkma Serdar, Hal Molla’nın söylediklerine

inanmamış gibi bir ses tonuyla ona soru üstüne soru yağdırmaya başladı.” A. Govşudov, P: 50

Yöreyän yoluňu selcereňok. “Yürüdüğün yolu farketmiyorsun.” A. Mämiliyev, GO: 68

Geçici isim görevini üstlendiğinde *-Iik/ -lUk* isimden isim yapım ekini ve “-e kadar” anlamını veren *-çA* ekini alabilmektedir.

Elbetde, onuň bilen şol sahna ussadınıň mertebesiniň peselmeyänligem mümkin. “Elbette, bununla o sahne üstadının değerinin azalmaması da mümkün.” A. Atacanov, ÖT: 48

SERDAR AGA. Sen onda ayallaň özi lak atyança garaşcak yatacak-da? “Serdar Ağa- Sen o zaman karıların konuşuncaya kadar bekleyeceksin, öyle mi?” A. Mämiliyev, GO: 107

-yan/ -yän ekli sıfat-fiiller, edatlarla birlikte edat grubu oluşturabilirler.

Övezmirat batır onu aňsa-da, aňmayan yalı, öz gürrüňini dovam edyär. “Cesur Övezmirat, onu anlasa da anlamıyor gibi kendi konuşmasına devam etti.” A. Govşudov, P: 45

Gulluhan, öz adatına görä, bolup duran gürrüňe üns bermeyän yalı, agzını gışardıp, yağlığını çeynäp otırdı. “Gulluhan, kendi adetine göre, devam eden konuşmaya dikkat etmiyormuş gibi ağzını eğip yağlığını ısıırıyordu.” B. Kerbabayev, AÄ II: 210

Bu sıfat-fiilin *bol-* yardımcı fiiliyle perifrastik kullanımları vardır⁴²⁹.

Yalan sözleyän bolsam, Akdepe ursun. “Yalan söylüyorsam Aktepe çarpsın.” A. Tagan, Y: 22

Sen-ä hakikatı aydyan bolduň, bizem agzımıza gelenini samrayan bolduk. “Sen de hakikati söylemiş oldun, biz de ağzımıza geleni konuşur olduk.” A. Mämiliyev, GO: 28

3.2.2.2. -Ar Ekli Sıfat-Fiiller

Türkmen Türkçesinde *-Ar* ekli sıfat-fiillerin kullanım alanı oldukça dardır. Türkmence gramerlerde bu sıfat-fiiller, gelecek zaman anlatan sıfat-fiillerden biri olan belirsiz gelecek zaman sıfat-fiili olarak incelenmektedir⁴³⁰. İncelenen örneklerde de *-Ar* ekli sıfat-fiillerin Türkiye Türkçesine aktarımının *-AcAk* ekli sıfat-fiillerle yapılabildiği görülmektedir.

⁴²⁹ Erdem, Agm., s. 13.

⁴³⁰ Söyegov, Age., s. 419; Azimov, HZTD, s. 421; H. Bayliyev, Age., s. 106.

Söyleyişte yuvarlak ünlülü fiillerin sonunda getirilen -Ar ekinin -Or olduğu görülmektedir: *görör,turor, uçar...*⁴³¹

Ol düşer yerde düşmân, dınç alman, mezil üstüne mezil aşdı. “O, inilecek yerde inmeyip, dinlenmeyip menzil üstüne menzil aştı.” B. Kerbabayev, AÄ II: 193

Biz öñ yere tohum sepemizde her daban yere yedi däne düşer yalı edip sepipdik. “Biz önceki tarlaya tohum ektiğimizde her adımlık yere yedi tohum düşecek gibi serpmiştik.” H. Meläyev, Pt: 447

Türkmen Türkçesindeki -Ar ekli sıfat-fiillerin geçici isim olarak kullanımına taranan eserlerde çok az rastlanmıştır. Yalnız, bu ekle yapılmış kalıcı isimler olduğu görülmektedir: *açar* “anahtar”, *çapar* “atlı ulak”, *gezer* “tırıs”, *kellekeser* “kafa koparan”, *keser* “halı dokumada kullanılan bıçak”, *orunbasar* “yardımcı”, *uçar* “uçurtma”...

3.2.2.2.1. -Ar Ekli Sıfat-Fiillerin İşlevleri

Bu sıfat-fiiller, birlikte sıfat tamlaması oluşturdukları ismi geniş ve daha ziyade gelecek zamanı kapsayan bir hareketle niteler.

Bu gün, her halda, ol görer göze begenip, gızıl geyip çıkdı. “Bugün, herhalde o görür göze sevinip kırmızı giyinip çıktı.” B. Kerbabayev, AÄ II:36

Yene dañ saz berer uçurlarında gelip, atını yatagında baglap yatyardı. “Yine şafak sökeceği zaman gelip atını yerine bağlayıp yatıyordu.” A. Govşudov, P: 310

Geçici isim olarak kullanılabilmekte, hâl, iyelik ve çokluk eklerini alabilmektedir.

Munuñ menzili gol uzadıp yetirerden uzag-ov! “Bunun menzili elinin yetişeceğinden uzak ya!” H. Meläyev, Pt: 304

Ol nirä giderini, nâme işlürini bilmedi. “O nereye gideceğini, ne yapacağını bilemedi.” B. Kerbabayev, AÄ II: 117

Özellikle *yalı* “gibi” edatıyla edat grupları oluşturmaktadır.

Özem Perman romanda eseriñ adına eyelik eder yalı ullakan rol oynanok. “Perman’ın kendisi de, romanda eserin adına sahiplik edecek gibi büyük bir rol oynamıyor.” A. Govşudov, P: 583

—Hava, indi hiç zadı geñ-taň görer yalı bolmandır. “Evet, şimdi hiçbir şeyi şaşırtıcı görür gibi olmamış.” A. Govşudov, P: 234

Bu sıfat-fiilin de *bol-* yardımcı fiiliyle perifrastik kullanımları vardır⁴³².

⁴³¹ Söyegov, Age., s. 419.

⁴³² Söyegov, Age., s. 422.

*Nedeyin, arzuw gunçama hazan yeli **urar boldı**.* “Ne yapayım, arzu goncama hazan yeli vurur oldu.” E. Atayev, ZT: 356

—***Biler bolsañ**, torgay iki müñe golay mukam çalya.* “-Bilir misin, turgay iki bine yakın melodi çalıyor.” A. Atacanov, ÖT: 111

İsim görevinde kullanılan -Ar ekli sıfat-fiillere yapım eki getirilebilmektedir.

*Yöne institutıñ alımlar sovetinde sektormızıñ yarım yıllık işine **kanagatlanarsız** baha berilmegi biziñ barımyzı incalıkdan geçirmalımıka diyyän.* “Ancak enstitünün bilimadamları birliğinde sektörümüzün yarım yıllık işine yetersiz değer verilmesi bizim hepimizin rahatını kaçırmalı mı ki, diyorum.” A. Atacanov, ÖT: 151

—*Me, bir agız nan iy, geleliñ bäre **acıgarça** mahalam geçdi...* “-Hadi, bir lokma ekmek ye, geldiğinden beri acıkıncaya kadar zaman da geçti.” A. Tagan, Y: 179

3.2.2.3. -mAz Ekli Sıfat-Fiiller

-Ar ekli sıfat-fiillerin olumsuz şekli olan bu sıfat-fiil, olumsuzuna kıyasla daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Türkmen Türkçesinde belirsiz gelecek zaman bildiren sıfat-fiil olarak incelenen -mAz ekli sıfat-fiiller, hem geniş zaman hem de gelecek zaman anlamı taşımaktadır.

*Olar yalı ogrınıñ **garadan gaytmaz** hem daşyürek ülpetleriniñ bolyandığı belli ahırın.* “Onlar gibi hırsızın korkusuz ve taş yürekli dostlarının olduğu belli nihayetinde.” A. Tagan, Y: 208

*Tavusıñ ecesiniñ, kakasınıñ barlıgında, depseñ **deprenmez** malı-dünyäsiniñ barlıgında, özüni ayak astına atdırası gelenokdı.* “Tavus’un annesinin, babasının varlığında, yerinden kalkmaz dünya malının varlığında kendini ayağa düşürmeye niyeti yoktu.” E. Atayev, ZT: 64

-mAz eki, söyleyişte yuvarlak ünlülü fiillerin sonunda -mOz olmaktadır: *görmöz, gurmoz, görüşmöz, uruşmoz...*⁴³³

Geçici isim görevini üstlendiklerinde hâl, iyelik ve çokluk eklerini alabilirler. Ancak, hâl ekleri daha ziyade iyelik ekleri üzerine getirilmektedir. Hâl eklerini aldığı birçok durumda sıfat-fiil görevinin dışında kullanılmaktadır.

*Artık her vagt gapbövre, töre gözi düşende, şol öyüñ bir **yetmezi** bar yalı sızıyardı.* “Artık, her vakit evin mutfağına, salonuna gözü iliştiğinde, o evin bir eksikliği var gibi hissediyordu.” B. Kerbabayev, AÄ I: 21

*Hile gazaplı garpışıkda güycüñ **yeñilmezi, egsilmezi** bolyandır.* “Hileli, öfkeli kapışmada gücün yenilmezi, eksilmezi olur.” H. Meläyev, Pt: 176

⁴³³ Söyegov, Age., s. 419.

*Daşhovuzdan Könürgence baryardı,/ Atın **gaygırmazdan** batlı süryärdi.*
 “Daşhovuz’dan Köneürgenç’e gidiyordu,/ Atını acımadan hızlı sürüyordu.” B. Seytäkov, SE: 37

3.2.2.3.1. -mAz Ekli Sıfat-Fiillerin İşlevleri

-Ar ekli sıfat-fiillerin olumsuz şekli olan bu sıfat-fiiller, birlikte sıfat tamlaması oluşturdukları ismi geniş ve gelecek zamanı kapsayan bir hareketle niteler.

*Gülsoltanıñ sesinde hem **duylar-duyulmaz nügilelik** yañlandı.* “Gülsoltan’ın dilinde belli belirsiz bir memnuniyetsizlik yankılandı.” A. Govşudov, P: 439

*...şonuñ üçin hem türkmen halkınıñ onı yigrenyänini, iñ **yaramaz adamını** iñlis mayadarına meñzedilyäni — ata-babadan bäri onuñ gulagında galıpdı.* “...onun için de Türkmen halkının ondan nefret ettiği, en nefret edilen kişinin İngiliz ortağına benzetildiği eskiden beri onun kulağında kalmıştı.” B. Kerbabayev, AÄ II: 201

-mAz ekli sıfat fiiller, iyelik ve hâl eklerini alabilmekte ve ayrılma hal eki aldığında Türkiye Türkçesindeki -mAdAn ekli zarf-fiillere denk bir yapı oluşturmaktadır.

*Gara nebsiniñ guludığına **garamazdan**, para-peşgeş alıp, täciri boşadıp goybermäge-de iliñ gep-gürriñinden çekiner.* “Pis nefsinin kulu olmasına bakmadan rüşvet alıp taciri salıverme konusunda da halkın sözünden çekinir.” E. Atayev, ZT: 16

Türkmen Türkçesinde -mAz ekli sıfat-fiiller, -Iık yapım eklerini alabilmekte ve bu ekle kullanıldığında Türkiye Türkçesine aktarımı -mAk’li isim-fiillerin olumsuz şekliyle yapılabilir.

*Emma oğlanlar ona «kel» diyen lakam dakmadılar, gaytam olar Çolugıñ yanında şol sözi **agzamazlığa** çalışdılar.* “Ama oğlanlar ona ‘kel’ diye ad takmadılar, aksine onlar Çoluk’un yanında o sözü ağızlarına almamaya çalıştılar.” A. Tagan, Y: 187

*Mıhmanı yoldaşsız **galdırmazlık** için, iyesi gelse-gelmese-de, tabaga her vagtrak bir elini uzadyan Muhammet ...* “Misafiri arkadaşsız bırakmamak için yiyesi gelse de gelmese de tabağa sürekli elini uzatan Muhammet...” E. Atayev, ZT: 36

*Meniñ borcum başga, kolhozı **talatmazlık**, ilatı ağır güne **saldırmazlık**, siz tetelli ganımları basımrak ovarra etmek- diyyärdi.* “Benim vazifem başka, kolhozu yağmalatmamak, halkı zor durumda bıraktırmamak, sizin gibi gaddar adamları derhal yok etmek, diyordu.” H. Meläyev, Pt: 344

Bu sıfat-fiiller, bol- yardımcı fiilliyle kullanıldıklarında alışkanlık fiilleri meydana getirirler.

*Ocar bağşınıñ göz öñüne bir yanı **ismaz bolan** inisini öyeryän Ozug təcir geldi.*

“Ozan Ocar’ın gözünün önüne bir yanı tutmaz olan küçük kardeşini evlendiren

Tacir Ozug geldi.” E. Atayev, ZT: 11

*Ördeğim galmadı, uçdı köllerde,
Bilbilim **sayramaz boldı** güllerde,
Aglaram yar için bu yat ellerde,
Mecnun kibi sergezdana gelemen.*

*“Ördeğim kalmadı, uçtu göllerde,
Bülbülüm ötmez oldu güllerde,
Ağlarım yar için yaban ellerde,
Mecnun gibi başı dönmüşe geleyim.”*

ŞG: 56

Bu sıfat-fiillerin yalın hâli özellikle *yalı* “gibi” edatıyla birlikte kullanılır. İyelik ve ayrılma hâli ekleriyle kullanıldığında ise *soñ*, *öñ* ve *ozal* “önce” gibi öncelik sonralık bildiren edatlarla birleşerek edat grubu oluşturur ve zaman bildirme görevini üstlenir.

—*Ākit-de, demi **çıkmaз yalı** edip gayt — diyip buyurdı.* “-Alıp git de nefesi çıkmaz gibi edip getir, diye buyurdu.” E. Atayev, ZT: 362

*Stepan **gaytmazından** üç-dört gün **ozal** oları köşeşdirip başladı.* “Stepan, dönmeden üç dört gün önce onları sakınleştirmeye başladı.” A. Govşudov, P: 293

*İlaman ussa **ölmezinden öñ** ogluna bir cövher gezlik yasap berenmiş.* “İlaman Usta, ölmeden önce oğluna çelik bir bıçak yapıp vermişmiş.” H. Meläyev, Pt: 349

Bu sıfat-fiillerin kalıcı isim olarak kullanıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır. Özellikle de bazı yapım eklerini alarak kalıplaşmış olan sözcükler çoktur: *yetmezçilik* “kıtlık, eksiklik”, *irmez-armaz* “yorulmaz”, *ölmez-yitmez* “unutulmaz”, *yaramaz* “kötü, fena”, *yaramazlık*, *yaramazçılık* “kötülük, fenalık” ...

*Bu çöle **Babadurmaz** adı şondan galanmışın.* “Bu çöle Babadurmaz adı oradan kalmış.” ÖT: 261

3.2.2.4. -IcI/ -UcI Ekli Sıfat-Fiiller

-IcI/ -UcI eki, getirildiği fiile “bir işi alışkanlık hâlinde yapma” veya “yapan” niteliği yükleyen sıfat-fiiller türetir⁴³⁴.

Guzıçıyev, bu ekin eski şekli olan -gUçI şeklini çalışmasında şimdiki zaman bildiren sıfat-fiiller konusu içinde ele almıştır⁴³⁵. -IcI/ -UcI ekli sıfat-fiiller, edebî dilde de ağızlarda da oldukça az kullanılmaktadır. Olumsuz şekliyle karşılaşılmayan bu sıfat-fiil eki daha ziyade kalıcı isimler olarak görülmektedir: *alıcı* “alıcı, müşteri”, *okıcı* “okuyucu”, *satıcı*, *sürücü* “sürücü”, *yazıcı*...

⁴³⁴ Korkmaz, TTG, s. 963.

⁴³⁵ T. Guzıçıyev, Age., s. 75.

*Dünyäyi-peläket eliden dat ile bidat,/ Sen tüys ki, **aldagucı** cilvegeri, perizat.* “Felaket dünyasının elinden adalet ile adaletsizlik ,/ Sen belli ki aldatıcı, cilveli peri.” M II: 94.

*Onuñ özüne **çekici** tebigı mähri diyseñ ıssıdı.* “Onun insanı kendine çeken doğal sevgisi dersin sıcaktı.” H. Meläyev, Pt: 77

*Yasavulıñ sözi Artıgıñ hem beylekileriñ gulagına bihuş **edici** şarpık bolup degdi-de, nâme sorag berceklerine hem akılları çatmadı.* “Ulağın sözü Artık’ın ve diğerlerinin kulağına aklını alıcı bir tokat olup geldi de ne soracaklarını bilemediler.” B. Kerbabayev, AÄ I: 86

3.2.2.4.1. -IcI/ -UcI Ekli Sıfat-Fiillerin İşlevleri

-IcI/ -UcI ekli sıfat-fiiller, birlikte sıfat tamlaması oluşturdukları ismi geniş ve gelecek zamanı kapsayan bir hareketle niteler.

*Kim yamanlık eylese, hem **bilgucı** gapbar bar,/ Gılını kırk ayırmaga Münkür, Nekir tayyar bar,...* “Kim kötülük etse de bilici gaffar var,/ Kılını kırk ayırmaya Münkür, Nekir hazır var,...” M II: 178

*Sotsialistik maşgalanı, **gurucı** är bor çagacak.* “Sosyalist aileyi kurucu erkek olur çocukcağız.” B. Seytakov, SE: 74

3.2.3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller (Ortak İşliğin Gelcek Zaman Şekilleri)

Türkmen Türkçesinde geniş zaman mefhumu olmadığı için gelecek zaman bildiren sıfat-fiiller olarak -cAk ekinin yanı sıra -Ar ve -mAz ekleri de incelenmektedir. Gelecek zamanı belirli ve belirsiz gelecek zaman olarak iki kısımda ele alan gramerlerde -cAk eki, belirli gelecek zaman, -Ar ve -mAz ekleri de belirsiz gelecek zaman bildiren sıfat-fiil yapan ekler olarak değerlendirilmektedir⁴³⁶.

Burada gelecek zaman sıfat-fiilleri olarak -cAk ve -AsI ekli sıfat-fiiller ele alınmıştır.

3.2.3.1. -cAk ekli Sıfat-Fiiller

Günümüzde -cAk ekiyle yapılan bu sıfat-fiilin XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde -cAk ekinin yanı sıra -AcAk ekiyle de yapıldığı görülmektedir⁴³⁷.

⁴³⁶ Söyegov, Age., s. 410-424; Azımov, HZTD, s. 421-425; H. Baylıyev, Age., s. 106.

⁴³⁷ T. Guziçiyev, Age., s. 99.

*El-ele berip, söyenişip işlemeli, halkın gövniünden **turcak** eserleri döretmeli.* “El ele verip dayanışmayla çalışmalı, halkın beğenisini kazanacak eserler yaratmalıyız.” A. Mämiliyev, GO: 222

Gelcek nesil bolsa, bizi näetlär!.. “Gelecek nesil ise bizi lanetler!..” B. Kerbabayev, AÄ II: 455

*Yagşınıñ gadrın il bilmez,
Yagşılar daşda bellidir;
Mevlam nazar salsa kime —*

Bolacak başda bellidir

*Acalıñdan gorkup girseñ ummana,
Gorkudan ne peyda **gidecek** cana,
Ömrüñ ahır bolup, dolsa peymana,
Haşhaşın samanı başı sindırar.*

“İyinin kadrini halk bilmez,
İyiler dışarda bellidir;
Mevlam her kime bakarsa,
Olacak başta bellidir.” M I: 189

“Ecelinden gorkup girsene denize,
Korkudan ne fayda gidecek cana,
Ömrünün sonu gelip, dolsa zamanın,
Haşhaşın samanı kırar başını.”

M I: 268

-cAk ekli sıfat-fiillerdeki -cAk eki, söyleyişte -cOk, -şAk- ve -şOk olabilmektedir: *görcök, guncok, çekişşek, aşşak, uruşşok ...*⁴³⁸

Bu sıfat-fiilin olumsuz şekli -mAcAk ekiyle yapılmaktadır.

*Uzak yılların dostluğu birek-birege goyyan sarpamız piyesa yazanımızda bahasına yetip **bolmacak** baylıkdı.* “Uzun yılların dostluğu, karşılıklı gösterdiğimiz saygı, piyes yazdığımızda değer biçilemeyecek bir zenginlikti.” A. Mämiliyev, GO: 222

*Öñ feodal gatnaşıkları dövründäki edip **bilmecek** zatlarını edyärler.* “Önceki feodal birlikler devrinde yapılmayacak şeyleri yapıyorlar.” A. Govşudov, P: 600

Geçici isim görevini yüklediklerinde iyelik, hâl ve çokluk ekini alabilirler.

*Övezmirat batır özünüñ nirede **düşleceğini** hatda öz atlılarındanam yöne yere gizlänok.* “Yiğit Övezmirat, kendinin nerede konaklayacağını kendi atlılarından bile boş yere gizlemiyor.” A. Govşudov, P: 597

*Şonuñ üçin olar ondan näme **soracaklarını**, näme cogap **berceklerini** bilmän, añ-tañ bolup galyardılar.* “Bu yüzden onlar, ona ne soracaklarını, ne cevap vereceklerini bilmeden şaşırp kalıyorlardı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 336

*Munı biziñ bilmegimiz gerek, **gelcekte** sapak edinmegimiz gerek.* “Bunu bizim bilmemiz gerek, gelecekte ders almamız gerek.” A. Govşudov, P: 576

*İne şu gün şol tamda şu sırın üsti **açılcağa** meñzeyär.* “İşte bugün, bu evde bu sırrın üzeri açılacağı benziyor.” A. Govşudov, P: 385

*İñ soñunda Halnazara yamanlık **etcekler** kimler?* “En sonunda Halnazar’a kötülük edecekler kimler?” B. Kerbabayev, AÄ II: 10

⁴³⁸ Söyegov, Age., s. 412.

3.2.3.1.1. -cAk ekli Sıfat-Fiillerin İşlevleri

-cAk ekli sıfat-fiiller, gelecek zamanda gerçekleşmesi düşünülen hareketi belirten geçici sıfat işleviyle sıfat tamlamasının tamlayanı görevinde gelir.

Övezberdi ümsüm oturıp Mağtımğulı han bilen bolcak duşuşıkda aytcaq sözlerini, bercek cogaplarını ańında aylayardı. “Övezberdi, sessiz sedasız oturup Mahtumkulu Han ile yapılacak görüşmede söyleyeceği sözleri, vereceği cevapları aklından geçiriyordu.” H. Meläyev, Pt: 7

Sebäbi ol keseden gelen kişiniñ hiç birinin başarmacak işini başardı. “Çünkü o dışarıdan gelen hiçkimsenin başaramayacağı işi başardı.” A. Tagan, Y: 13

Bu sıfat-fiillerin sözlükte madde başı olan kalıcı isme dönüştüğünü gösteren örnekler bulunmaktadır: *emcek* “göğüs”, *gelcek*, *gelecek* “gelecek” vb.

Gerçekler, siziñ bu yeñşiñiz gelecekde tarıhıñ bezegi bolar! “Yiğitler, sizin bu galibiyetiniz gelecekte tarih sayfalarını süsler.” H. Meläyev, Pt: 121

-cAk ekli sıfat-fiiller, özellikle de *yalı* “gibi” edatıyla edat grubu oluşturur.

Ol, Ezizden näçe iren hem bolsa, häzirki mertebesini şonuñ ızında tapanı üçin, onuñ atılmagına yüregi gıymacak yalı etdi. “O, Eziz’den ne kadar bıkmış da olsa şu anki mevkisine onun sayesinde geldiği için onun atılmasına yüregi elvermeyecek gibi yaptı.” B. Kerbabayev, AÄ II: 421

—Garrınıñ kömekçisi gürrüñe başlacak yalı etdi-de, birden sagındı. “İhtiyarın yardımcısı konuşmaya başlayacak gibi yaptı da birden tereddüt etti.” A. Govşudov, P: 256

Bu sıfat-fiiller *bol-* fiiliyle birlikte kullanıldıklarında niyet bildirme işlevini yerine getirirler.

Emma indi öz işleri ugruna bolmacak bolup dur... “Ama, şimdi kendi işleri yolunda gitmeyecek gibi oluyor.” A. Atacanov, ÖT: 387

Sen şonu eyesine govşurıñ diyip, kassire berip gideñde, begenciñden uçaycak bolyadıñ. “Sen, bunu sahibine ulaştırın, diyerek kasiyere verip gittiğinde sevincinden uçacak oluyordun.” A. Atacanov, ÖT: 450

Geçici isim görevinde kullanıldığında iyelik ve hâl eklerini alabilmektedir.

—Gördüñmi? Begliniñ onuñ yalı iş etmecegine men inanyan diymedimmi? “-Gördün mü? Begli’nin öyle iş yapmayacağına ben inanıyorum demedim mi?” A. Govşudov, P: 389

—Bossan ece, oğlanıñ keselini tapdıñ, melheminiñ hem seniñ eliñden gelcegine men kemsiz inanyan. “-Bossan Ana, oğlanın hastalığını buldun; merheminin de senin elinden geleceğine ben inanıyorum.” B. Kerbabayev, SE: 75

Türkiye Türkçesinde *-Ip/ -Up* zarf-fiil ekiyle yapılan, belirsizlik bildiren sürekli bir durumu anlatmaya yarayan yapıların Türkmen Türkçesinde ayrıca *-cAk* ekiyle de yapıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır.

Eger-de gelecek nesillere zeperi etcek-etmecegi näbelli çaklama bilen ikirciñlän bolsak, beyle yeñiş gazanıp bilmezdik. “Eğer gelecek nesillere zararı olup olmayacağı belli olmayan tahminlerle tereddütlere düşecek olsaydık böyle bir zafer kazanamazdık.” A. Tagan, Y: 86

3.2.3.2. -AsI ekli Sıfat-Fiiller

Türkmen Türkçesinde isim-fiiller bahsinde ele alınan bu yapı, Türkiye Türkçesindeki kadar işlek bir kullanım alanına sahip değildir. Bu sıfat fiil, genellikle, *gel-* fiiliyle birlikte “bir şeye niyeti olmak, bir şeyi istemek” anlamında kullanılan birleşik fiil yapısının asıl unsuru olarak karşımıza çıkar. Sıfat olarak kullanımı oldukça azdır. Yalın hâli çok seyrek kullanılır; daha ziyade iyelik ekli şekliyle karşımıza çıkar.

-Ası eki, ünlüyle biten sözcüklerin sonuna getirildiğinde sözcüğün sonundaki ünlü sesi uzatır; *a* sesi *a:*, *e* sesi *ä:* olur.

—*İndi onuñ yalı gorkubam durasım yok.* “-Şimdi onun gibi korkup da durasım yok.” B. Kerbabayev, AÄ II: 24

Övezberdi gepleşigi mundan artık süyndüresi gelmedi. “Övezberdi’nin konuşmayı daha fazla uzatması gelmedi.” H. Meläyev, Pt: 15

Namıslı adamlar şeyle gapılara zor bilen getirilende-de özüni gizläsi gelyär. “Namuslu adamlar böyle kapılara zorla getirildiğinde de kendini gizlemek ister.” A. Govşudov, P: 214

Bu sıfat-fiilin olumsuz şekli, *-mA* ekiyle yapılır. Ancak, bu olumsuz yapıya sadece sıfat-fiil yapısında ve oldukça az rastlanmaktadır. *Gel-* fiiliyle birleşik fiil yapısında kullanıldığında olumsuzluk, gelmek fiili üzerine olumsuzluk eki getirilerek yapılmaktadır.

Men bir bolması işiñ bolandığını şobada aňdım. “Ben, olmayacak bir işin olduğunu o vakit anladım.” A. Govşudov, P: 450

Täçmuhammedinem Akdepä mayda mesele diyip, yolbaşçılañ yanına barası gelmeyäniniñ sebäbi indi hasam düşnükli. “Täçmuhammed’in ufak mesele diyerek liderlerin yanına gidesinin gelmemesinin sebebi şimdi daha iyi anlaşılıyor.” A. Tagan, Y: 93

Hiç kesiiñ oñ yanına barası, oñ bilen gürlüşesi gelenokdı. “Hiçkimsenin onun yanına gidesi, onunla konuşması gelmiyordu.” A. Atacanov, ÖT: 100

3.2.3.2.1. -AsI ekli Sıfat-Fiillerin İşlevleri

Geçici sıfat göreviyle sıfat tamlaması kurarlar.

Edil göz açıp-yuması salımda-da zım-zıyat boldı. “Tam bir göz açıp yuması vakitte ortadan kayboldu.” A. Atacanov, ÖT: 437

Yetmiş yyllap secde eden äpet dünyamız göz açıp-yuması salımda çalam-çaş boldı oturıberdi. “Yetmiş yıldır secde ettiğimiz büyük dünyamız göz açıp kapayınca kadar karmakarışık oldu.” A. Mämiliyev, GO: 197

Gel- fiiliyle iyelik eki alarak birleşik fiil oluşturur.

Almagül gırnagıñ kazınıñ ayalları bilen yaş, ovadan gırnagınıñ davasına gatusası gelmeyün bolmaga çemeli. “Cariye Almagül’ün kadının karıları ile genç ve güzel cariyenin tartışmasına katılası gelmemiş olsa gerek.” E. Atayev, ZT: 67

—*Men seni tanamok, tanasımam gelenok.* “Ben seni tanımıyorum, tanımak da istemiyorum.” A. Govşudov, P: 104

3.3. ZARF-FİİL (Hal İşlik)

Türkmen Türkçesinde *hal işlik* terimiyle karşılanan zarf-fiiller, gramer çalışmalarında iki türlü incelenmektedir. Bazı çalışmalarda, sadece zarf-fiil ekleri ve işlevleri belirtilerek incelenirken⁴³⁹, bazısında “asıl zarf-fiiller” ve “türeme zarf-fiiller” şeklinde sınıflandırılarak⁴⁴⁰ incelenmektedir.

Bu çalışmalara bakıldığında zarf-fiil konusu içinde ele alınan eklerin de farklı olduğu görülmektedir. Ortak olarak işlenen ekler *-A*, *-y* ve *-Ip/ -Up* ekleridir. Zarf-fiil ekleri olarak gösterilen diğer ekler ise *-Alli*, *-InçA*, *-gAç*, *-dlkçA*, *-mAn*, *-mAzdAn*, *-AgAdA(n)* ekleridir.

Türkmen Türkçesindeki zarf-fiil eklerinde görülen farklı bir özellik de *-Alı*, *-InçA*, *-dlkçA* ve *-mAzdAn* eklerinin şahsa göre iyelik eki alabilmeleridir. Yalnız, bu eklerden *-InçA* ve *-dlkçA* eklerinin iyelik ekleriyle kullanıldıklarında fiile “-e kadar, -diği kadar” anlamı kattıkları belirlenmiştir.

Rusiya bilen birleşelimiz bəri, biz ol gaçha-kovdan dındık, alamançılığını soñuna serhet çekildi. “Rusya ile birleşeli beri biz o kaçma kovalamadan bıktık; yağmacılığa son verildi.” B. Kerabayev, AÄ I: 295

⁴³⁹ Azimov, HZTD, s. 430-438; H. Bayliyev, Age., s. 109-111; A. Annanurov, *Türkmen Dilinde Hal İşlik Formaları*, İlim Neşiriyatı, Aşgabat, 1974, s. 5-177.

⁴⁴⁰ Söyegov, Age., s. 427-448.

Guşçagazı kapasa gabaňsoň, onu islän wagtıň tutubam bolyar, isledigiňçe ütübem. “Zavallı kuşu kafese kapattıktan sonra onu istediğin kadar yakalamak da mümkün, ütmek de.” H. Meläyev, Pt: 222

«Ulı artist **bolıñçam**, oba dolanman» diyipdir. “ “Büyük bir artist oluncaya kadar köye dönmem.” demiştir.” A. Atacanov, ÖT: 351

Şäher yıklmazından öňem günde şunuň yalı car bolup, ahırı şäher yıkıldı. “Şehir yıkılmadan önce de her gün buna benzer haber çıktı, sonunda şehir yıkıldı.” A. Govşudov, P: 457

Türkmen Türkçesindeki zarf-fiiller aşağıdaki şekillerde görülmektedir:

3.3.1. -A Ekli Zarf-Fiiller

Türkmen Türkçesinde -A zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, -I/ -U ekine göre daha işlek bir kullanım alanına sahiptir. -A eki özellikle zarf-fiil tekrarlarında görülür.

Perman her gezek mihman yeriniň gapısından yaydana-yaydana baryardı. “Perman, her defasında misafir odasının kapısından tereddüt ederek girerdi.” A. Govşudov, P: 624

*Aşıgam, saklana bilmen
Sayrayan diliň derdinden.
Bilbilem, uklaya bilmen
Gırmızı gülüň derdinden!*

“Aşıgım, saklanamam
Öten dilin derdinden.
Bülbülüm, uyuyamam
Kırmızı gülün derdinden.”
B. Kerabayev, AÄ II: 465

Türkmen Türkçesi gramerlerinde -A ekli zarf-fiilleri yapan ekler arasında -y eki de gösterilmektedir. Tespit edilen örneklerde y sesinin ünlüyle biten zarf-fiil şekillerine getirildiği görülmüştür. Türkmen gramerciler bu tip zarf-fiiller için, -A ekinin de -y ekinin de -gAy ekinden gelişmiş bir şekil olduğu, bu y sesinin de onun bir kalıntısı olduğu açıklamasını getirmişlerdir⁴⁴¹. Ancak, bu -y ekinin -(y)A şeklindeki ekin asıl unsurunun düşürülmesi sonucu ortaya çıkmış olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Gana-gana içdim dostuň zährini,/ Zährin şıpa sansam, salmaz mährini “Kana kana içtim dostun zehrini,/ Zehrini şifa sansam göstermez merhametini” M I: 52

<i>Magtmgulı, derdi goymaz yatmaga,</i>	“Mahtumkulu, derdi koymaz yatmaya,
<i>Ugrun bilmey soray-soray gitmäge,</i>	Yolu bilmez sora sora gitmeye,
<i>Yerden cogap çıkmaz habar tutmaga,</i>	Yerden cevap çıkmaz haber almaya,
<i>Gören-bilen barmı, bular gelmedi.</i>	Gören bilen var mı, bunlar gelmedi.”

M I: 65

⁴⁴¹ Söyegov, Age., s. 435-436; A. Annanurov, Age., s. 99-100.

*Bir ceren aldırsa elden ovlağın,
Bala sesin diñläp, salar gulagın,
Döke-döke gözyaşınıñ bulagın,
Mäley-mäley, ızlamayın bolarmı?*

“Bir geyik kaybetse yavrusunu,
Yavrusunun sesini dinleyip diğer
kulağını,
Döke döke gözyaşının pınarını,
Meleye meleye ağlamadan olur mu?”

M I: 63

Bu zarf-fiilin olumsuz şekli günümüzde genel olarak *-mA-y-A-> -ma:/ -mä:* yapısıyla karşılanır. XVIII.-XIX. yüzyıl eserlerinde de *-mAy* ekinin olumsuz yapı için kullanıldığı görülmektedir.

*Ussa: «Dañ atyança begiñ çöpe siñen nökerlerinden biri gelüymäbilse
yağsıdır» diyip, galagoplı garaşdı. “Usta, “Şafak söküneye kadar beyin otların
arasında bekleyen muhafızlarından biri gelmese iyidir.” dedi.” H. Meläyev, Pt: 389*

*-Hanı, yañadandan sanamabilse sanamasıñ!.. “-Peki, yeniden sayamıyorsa
saymasın!” B. Kerbabayev, AÄ I: 68*

*Yomut, gökleñ täsip edip özünden,
Çekdi goşun, öñi-ardı bilinmez.
Sigmay çıkdı deşti-Dahhan düzünden,
Yörän yolu, gonan yurdı bilinmez.*

“Yomut, Göklen gayret edip kendinden,
Çekti ordu, önü ardı bilinmez.
Sığmayıp çıktı Dahhan çölü düzünden,
Yürüdüğü yol, konduğu yurt bilinmez.”

M I: 103

*Bir para sopular «sopı men» diyer,
Soramay, zalımlar tagamın iyer,
«Bizni yağşı kişi diysinler» diyer,
Her işikte halka gura başladı.*

“Bir kısım sofı “ben sofuyum” der,
Sormadan zalimler yemeğini yer,
“Bize iyi adam desinler” der,
Her eşikte halka kurmaya başladı.”

M I: 143

1.3.1.1. -A Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

Türkmen Türkçesinde bu zarf-fiil, tekrar gruplarında kullanılır ve önüne geldiği fiilin yapılaş şeklini bildirir.

*Dura-bara şadan, emeldarlardan arka tapyan gıpcaklılar il-günüñ gözünüñ
odunı alıpdı. “Gittikçe şahtan, görevlilerden destek alan Kıpçaklılar, halkın gözünü
korkutmuştu.” E. Atayev, ZT: 26*

*Şol çeşmeden gana-gana içmesem, meniñ gövün bossanıñ guracakdğı,
samana döncegi ikuşsız. “O çeşmeden kana kana içmesem benim gönül bahçemin
kuruyacağı, samana döneceği şüphesiz.” E. Atayev, ZT: 74*

*Daglar agardı gardan,
Habar gelmedi yardan,
Yollara baka-baka,
Gözlerim çıkdı sandan.*

“Dağlar ağardı kardan,
Haber gelmedi yardan,
Yollara baka baka,
Gözlerim gitti elden.”

THD I: 23

Türkiye Türkçesinde ...*Ir* ...*mAz* şeklinde zarf-fiil işlevinde kullanılan yapıya karşılık Türkmen Türkçesinde ...*A*-...*man(a)*/ *män(e)* yapısı kullanılır. Eklendiği fiildeki hareketin çabucak yapıldığı anlamını gösterme işlevi vardır.

Añurdan gelen kimem bolsa, gele-gelmüne şu çeşmäniň gözbaşına maňlayını diremelidi. “Öteden her kim gelirse gelir gelmez bu çeşmenin kaynağına alnını dayamalıydı.” A. Govşudov, P: 490

Atayrı gelin gıñacını galgadıp, oña bakan topuldi, bara-barmana cigidiň egninden yapışıp silterledi. “Atayrı gelin, şalını savurup ona doğru atıldı, varır varmaz atının omzuna yapışıp silkeledi.” B. Kerbabayev, AÄ II: 223

1.3.2. -Alli Ekli Zarf-Fiiller

Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesindekinin aksine iyelik ekleriyle de kullanılabilen bu zarf-fiil ekine, özellikle *bäri* “beri” edatıyla birlikte rastlanır. -*Alli* eki, ünlü sesle biten fiillere eklendiğinde fiilin sonundaki ünlüyü uzatır; *a* sesi *a:*’ya, *e* sesi *ä:*’ye dönüşür.

Yıgnak başlanalı bäre gözlerini köpbilmişlik bilen süzüp oturan brigadir Miratlı tay ahırı söz soradı. “Toplantı başlayalı beri gözlerini kurnazca süzerek oturan brigadir Miratlı Tay, sonunda söz istedi.” H. Meläyev, Pt: 376

Capbaklar dil açıp, ayak bitip başlalı bäre eceleriniň yüküni yeñledip başlapdılar. “Capbaklar, dillenip yürümeye başladıklarından beri annelerinin yükünü hafifletmeye başlamışlardı.” B. Kerbabayev, SE: 175

—*Ak patışa yalı ınsaplı patışa, ak patışa yalı musulmana rehimli patışa dünýä dörräli bäre bolan däldir, belki, bolmazam.* “Çar gibi insafli hükümdar, çar gibi müslümana merhametli hükümdar, dünya yaratılalı beri olmamıştır, belki olmaz da.” B. Kerbabayev, AÄ I: 166

Patışa rayatı bolalımız bäre, hiy biriñiziñ burnuñuz ganadımı? “Padişahın tabiyetine girdiğimizden beri hiç birinizin bile burnu kanadı mı?” B. Kerbabayev, AÄ I: 167

Seniñ geleliñ bäre, birnäçe vagt geçse-de, vagtı bilen görme-görüş miyesser bolmadı. “Sen geldiğinden beri birkaç zaman geçmişse de vaktinde görüşmek nasip olmadı.” B. Kerbabayev, AÄ II: 62

XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde bu ekin eski şekli olan -*gAlli* ekinin de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Züleyhanı görgeli içgeri girdiler. “Züleyha’yı görünce içeri girdiler.” A: 166

Andan soň gızlar her kaysısı bir çemenge gül tırgeli gittiler. “Ondan sonra kızların her biri bir çimene çiçek toplamaya gittiler.” A: 65

-*Ali* ekli zarf-fiillerin olumsuz şekli, ekten önce -*ma* olumsuzluk eki getirilerek yapılır. Olumsuzluk ekinin ünlüsüyle -*Ali* ekinin ünlüsü yanyana gelince dolaylı uzunluğun olduğu -*ma:lı/-mä:li* eki ortaya çıkar.

Üç yıl boldı, bir görmüli didarın. “Yüzünü görmeyeli üç yıl oldu.” Zelili: 38

3.3.2.1. -*Ali* Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

Türkmen Türkçesinde bu zarf-fiil şekli, özellikle *bäri* edatıyla birlikte kullanılır. Tek başına kullanımına klasik edebiyat eserlerinde rastlanır. Genel olarak zarf-fiilin bildirdiği hareketten itibaren geçen zamanı anlatmak için kullanılır.

—*Ol öleli bäri indi on yıl geçdi.* “O öldüğünden beri on yıl geçti.” A. Govşudov, P: 220

—«*Uruş başlalı bäri zat gımmatladı, işçiniñ aylığı azaldı*» diyyä. “-“Savaş başlayalı beri herşey pahalandı, işçinin aylığı azaldı.” diyor.” B. Kerbabayev, AÄ I: 81

Züleyhanı görgeli içgeri girdiler. “Züleyha’yı görünce içeri girdiler.” A: 166

Türkmen Türkçesinde -*Ali* ekli zarf-fiiller, iyelik ekiyle çekimlenerek kullanılabilir. Bu kullanım, herhangi bir anlam değişikliğine yol açmaz.

Men şäherden gelelim bäri, heniz çayam içemok. “Ben şehirden geldiğimden beri daha çay dahi içmedim.” B. Kerbabayev, AÄ II: 13

Men seni byuro girelin bäri garavullap yörin — diydi. “Ben, seni büroya girdiğinden beri koruyorum, dedi.” A. Atacanov, ÖT: 217

Bäri edatıyla kullanılan -*Ali* ekli zarf-fiillerin Türkiye Türkçesine aktarımı daha ziyade “-*dığından beri*” yapısıyla karşılanmaktadır.

Emma şol gezek oglunu galdırıp geleli bäri, onı yigrenip başlapdı. “Ama bu defa oğlunu bırakıp geldiğinden beri ondan nefret etmeye başladı.” A. Govşudov, P: 117

Şum habar geleli bäri altı yıl bolup barya. “Kötü haber geldiğinden bu yana altı yıl oluyor.” A. Atacanov, ÖT: 80

3.3.3. -*agada(n)/-ägede(n)* Ekli Zarf-Fiiller

Türkmen Türkçesi gramerlerinin çoğunda belirtilmeyen bu ek için -*Ip gel-* yapısıyla *dA* bağlacının birleşip kaynaşmasıyla ortaya çıkmış olduğu açıklaması yapılmaktadır. Olumsuz şekli olmayan bu zarf-fiil, klasik edebiyatta da kullanılmamıştır⁴⁴². Bazı örneklerde -*agada/-ägede* ekinin sonuna *n* sesinin getirildiği görülmektedir. Bu sesin eklenmesi anlam değişikliğine sebep olmamaktadır.

⁴⁴² Söyegov, Age., s. 447.

Bu zarf-fiil ekinin sonundaki *dA* bağlacından önce genel olarak tire konduğu görülmektedir.

Halkaman aga barıp-gelyänçä bir sagatdan kân vagtı gitmeceği sebäpli şähere atlanaga-da, Sapar keliñ yokardan görkezme boldı diyen habarını derñäp görmeli diyen neticä geldi. “Halkaman Ağa, varıp gelinceye kadar bir saatten fazla gitmeyeceğinden şehre atlanır atlanmaz, Kel Sapar’ın “yukarıdan emir geldi” haberini kontrol etmeliyim sonucuna vardı.” A. Tagan, Y: 26

—*Pıçak bilen dilüge-de, dilnen yere şu mumıyanı bir süykäp goybäriñ veli, bağır şapba yelmeşäyer.* “Bıçakla keser kesmez, kesilen yere şu ilacı bir kez sürüp bırakın; ancak, ciğer hemen yapışır.” A. Atacanov, ÖT: 148

Yasavul atınıñ başını övrüp, arçına baragadan: «İne, hatıñ, ine, yasavullığıñ» diymegi yüregine dikdi... “Haberci, atının başını çevirip, ağaya gider gitmez “İşte mektubun, işte habercin!” demeyi aklına koydu.” B. Kerbabayev, AÄ I: 86

Azımov, gramer çalışmasında bu ekten *-Ip/ -Up* ekinin uzun ünlülü şeklinin farklı bir anlam verdiği ve böyle kullanıldığında *-agada/ -ägede* ekiyle aynı işleve sahip olduğunu belirttiğinde bahsetmektedir: *Alı:p gaytdı.-Alagada gaytdı.*⁴⁴³

3.3.3.1. -agada(n) / -ägede(n) Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

Türkmen Türkçesinde işlek bir kullanım alanı olmayan bu zarf-fiil, asıl fiilldeki hareketin zarf-fiilldeki hareketin hemen arkasından yapıldığı durumlarda kullanılır. *-agada(n)/ -ägede(n)* ekli zarf-fiil, Türkiye Türkçesine aktarılırken “....*Ir**mAz*” yapısıyla karşılanır.

Nätmeli?.. Aradaki gapını depägeden, gap-gacakları haramzadalarıñ başında ovratmalımı? “Ne yapmalı?.. Aradaki kapıyı tekmeler tekmelemez kap kacakları haramzadelerin başında parçalamalı mı?” B. Kerbabayev, AÄ I: 129

Näme üçindir, meni ayaklarım şo tarapa çekdi, baraga-da gapını açdım. “Niyedir bilmem, beni ayaklarım o tarafa çekti, gelir gelmez kapıyı açtım.” A. Govşudov, P: 38

3.3.4. -AndA Ekli Zarf-Fiiller

Sıfat-fiil eki *-An* ile bulunma hâli eki *-dA*’nin birleşip kaynaşmasıyla oluşan *-AndA* ekiyle yapılan zarf-fiiller, hem günümüz eserlerinde hem de klasik ve halk edebiyatı eserlerinde kullanılmıştır.

Artık onuñ bövrüğini galdırıp, halını-ahvalını soranda onuñ hiç yerine şikest düşmän, diñe tirseginiñ bir azacık sıpcırılanını... “Artık, onun yanını kaldırıp hâlini

⁴⁴³ Azımov, HZTD, s. 437.

hatrını sorduğunda onun hiçbir yerine bir şey olmadan yalnız bir dirseğinin birazcık çizilmiş olduğunu...” B. Kerbabayev, AÄ I: 48

*Hacılar Kâbe yolunda,
Ağlaşar sena dilinde,
Bir eşek garip elinde,
Göç bolanda pile meñzär*

“Hacılar Kabe yolunda,
Ağlaşır övgü dilinde,
Bir eşek garip elinde,
Göç olunca file benzer.”

Z: 199

-AndA eki ünlü sesle biten fiillere getirildiğinde fiilin sonundaki ünlüler uzar; *a* ünlüsü *a:*’ya, *e* ünlüsü *ä:*’ye dönüşür.

Özi gelip, öz dili bilen kızımı hödüründe alman gaytarıpdır. “Kendi gelip kendi ağzıyla kızımı davet ettiğinde almadan dönmüş.” A. Govşudov, P: 119

Elipbiden şermende arçın onuñ yüzüne garanda, çıdamsız Pökgi Vala oña teklip etdi. “Cahil muhtar, onun yüzüne baktığında sabırsız Pökgi Vala ona teklif etti.” B. Kerbabayev, AÄ I: 72

3.3.4.1. -AndA Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

Bağlı olduğu fiili zaman yönünden belirleme işleviyle karşımıza çıkar.

Atalık yakımsız söz aydanda ol yene-de nämedir bir zatlar diymäge çemelendi. “Atalık kötü söz söylediğinde o yine de bir şeyler demeye hazırlandı.” A. Govşudov, P: 15

Her ädim üdende Magtımğulı hanıñ elindäki sapañça inha-inha göçer diyip gorkdı. “Her adım attığında Mahtumkulu Han’ın elindeki tabanca şimdi ateş alır, diye gorktu.” H. Meläyev, Pt: 15

Bu zarf-fiilin Türkiye Türkçesine aktarımı *-diğIndA* ekiyle yapılabilmektedir.

...zerur bolanda oba yerlerinden otryad düzmeği-de şonuñ özüne inanıpdı ahırın! “... gerekli olduğunda köy yerlerinden müfreze oluşturma konusunda da ona güvenmişti nihayetinde!” H. Meläyev, Pt: 28

Onuñ goltugundaki guruhana gözi düşende bolsa, gahar-gazabı depesine çıkdı. “Onun koltuğundaki Kuran’a gözü iliştiğinde ise siniri tepesine çıktı.” A. Govşudov, P: 142

3.3.5. -gAç Ekli Zarf-Filler

Günümüz Türkmen Türkçesinde kullanılmayan *-gAç* ekli zarf-fiil şekli, XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde görülmektedir. Bu yapıya karşılık, günümüzde *-ınça/-inçä* ekli zarf-fiiller kullanılmaktadır.

*Neçün estden giden vagtım ölmedim,
Öz başıma gelmeginçe bilmedim,
Görgeç anı, gan yıgladım, gülmedim,
İşkiñ odı yaman eken, canlarım.*

“Niçin kendimden geçtiğimde ölmedim,
Öz başıma gelmeyince bilmedim,
Görünce onu kan ağladım, gülmedim,
Aşk ateşi yaman imiş canlarım.”

ŞG: 100

*Lutf edibän bergeç ol Musaga fethi
nusratı,
Dine da'vet eylegeç, Firgunnıñ artıp
şirketi,
Barçanı bu cahanda har-zar eden,
rebbim celil.*

“Lutfedip verince o Musa'ya nusreti,
Dine davet edince Firavunun artmış
şirkleri,
Hepsini bu cihanda zavallı hâle getiren
rabbim celil.”

M II: 72

-gAç ekli zarf-fiillerin bazı klasik edebiyat eserlerinde iyelik ekli kullanımı mevcuttur.⁴⁴⁴

*Mübäräk cemalın gördüm, huşum aldı belli saçın./ Görgecim bitakat erdim,
elhepus sayhallı saçın.* “Mübarek yüzünü gördüm, aklımı aldı meşhur saçın./
Gördüğümde takatsiz idim, heyhât parlayan saçın.” Mâtâci: 11⁴⁴⁵

3.3.5.1. -gAç Ekli Zarf-Fillerin İşlevleri

Bu zarf-fiil şekli daha ziyade zaman bildirme işleviyle karşımıza çıkar.

*Eylese bir yana sapar,
Obadan çıkgaç at çapar,
Öz-özünden habar tapar,
Gara görmän, sesden gaçar.*

“Eylese bir yana sefer,
Köyden çıkınca at sürer,
Kendi kendinden haber alır,
Gölgesini görmeden sesinden kaçar.”

Z: 151

*Ses düşgeç zeminlerge,
Yel yok boldı dinlerge,
Mescitte mü'münlerge
Vagız aydardı pıgamber.*

“Ses inince yerlere,
Yel yok oldu dinlere,
Mescitte müminlere,
Vaaz verirdi peygamber.” M II: 163

3.3.6. -I/ -U Ekli Zarf-Fiiller

-I/ -U zarf-fiil eki, *ber-* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiillerde kullanılmaktadır.

Artık oları öz duşlarından geçiberenlerinde tanadı. “Artık, onları kendi
yakınından geçiverdiklerinde tanıdı.” B. Kerbabayev, AÄ II: 113

Ünlüyle biten fiillere getirilen -I/ -U zarf-fiil eki, fiilin sonundaki ünlüde ikincil uzunluk meydana getirir.

—*Oynaber, oglum!* — *diyip, çıkıp gitdi.* “-Oynayıver, oğlum!, deyip çıkıp gitti.”

A. Govşudov, P: 410

⁴⁴⁴ A. Annanurov, Age., s. 180.

⁴⁴⁵ A. Annanurov, Age., s. 181.

—*Yeri, bolyar-da, gürläber, hanı başga näme habarlar bar?* “-Hadi, tamam, konuşuver, başka ne haberler var?” A. Govşudov, P: 532

3.3.6.1. -I/ -U Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

Birleşik fiil yapısında asıl unsura eklenerek kullanılır. Bu zarf-fiile yalnız bu kullanımda rastlanmaktadır.

—*Bolyar-da, Täşli, onda sen bu gezek gal-da, tüvi-yagıñı tayyarlaber—* *diydi.*
“-Tamam Täşli, o zaman sen bu defa kalk da pirinci yağı hazırlayıver.” A. Govşudov, P: 378

3.3.7. -ınça/ -inçä Ekli Zarf-Fiiller

Türkmen Türkçesinde *-ı:nça:/ -i:nçä:* şeklinde bütün ünlüleri uzun söylenen bu ek, günümüz Türkmencesinde “...*ıncaya kadar*” anlamını vermek için kullanılmaktadır. Ekin sonundaki uzunluğun bu anlamla alakalı olduğu söylenebilir. Türkmen gramerciler, yönelme hâli ekiyle kullanılırken *-ınçaya/ -inçeye* şeklinde olan yapının sonraları aradaki koruyucu ünsüzün düşürülmesi sonucu *-ınça:/ -inçä:* olduğunu belirtmektedirler⁴⁴⁶.

Bu zarf-fiil şeklinin bir özelliği de iyelik eklerini alabilmesidir. Bu şekildeki kullanıma XIX. yüzyıldan sonraki eserlerde rastlanır⁴⁴⁷.

Gunça, sen tayın bolınçañ men yükümi düşüreyin. “Gunça, sen hazır oluncaya kadar ben yükümü indireyim.” A. Mämiliyev, GO: 108

Şeyle-de bolsa ol krovadıñ üstindäki ak yapgını alıp, suvly bedirä basıp çıkarınça ve oğlınıñ üstine būrinçä, ot etcegini etdi. “Öyle de olsa o, yatağın üstündeki beyaz örtüyü alıp, su kovasına batırıp çıkarıncaya ve oğlunun üstüne örtünceye kadar ateş yapacağını yaptı.” B. Seytäkov, SE: 172

-ınça/ -inçä ekli zarf-fiillerin günümüzde olumsuz şekli kullanılmamaktadır. XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde bu yapının olumsuzunun kullanıldığı görülmektedir.

*Maña mundan gitmek bolmaz,
Ataň tutup almagınça,
Halıl kibi zulüm çekip,
Hicr oduna salmagınça.*

“Bana bundan gitmek olmaz,
Baban tutup almayınca,
Halil gibi zulüm çekip,
Ayrılık ateşine atmayınca.”

ŞG: 53

⁴⁴⁶ Söyegov, Age., s. 443

⁴⁴⁷ A. Annanurov, Age., s. 142.

XVIII.-XIX. yüzyıllarda yazılmış olan eserlerde bu ekin eski şekli olan *-gınça/ -ginçe*'nin yanı sıra *-gança/ -gençe* eklerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Leyla aytgança bar eken sen veliken Bagdat halkı seniñ aytgan gazallarıñni «Bu Mecnuniñ sözi» diyip, bitip, yat alurlar. “Leyla söyleyince sen varmışsın; fakat Bağdat halkı senin söylediğin gazelleri, bu Mecnun’un sözü, diyerek yazıp ezberlemişler.” A: 111

*Agası diyir-alarını,
Satdı Alı bularnı,
Goldanır men gullarnı,
Pulum **bolgınça** tayyar.*

*“Ağası der onları
Sattı Ali bunları,
Korurum kölelerini,
Param olunca hazır.”*

M II: 165

*Hayatı-alem **ötginçä**,
Mıdarı-dähr **gütginçä**,
Kıyamat dañı **atgınça**,
Uşbu rohvân bostan olsun*

*“Dünya hayatı bitinceye kadar,
Alemin günü bitinceye kadar
Kıyamet şafağı sökünceye kadar,
Bu mezar bahçe olsun.”*

A: 108

1.3.7.1. -ınça/ -inçä Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

Günümüz Türkmencesinde bu zarf-fiil, yüklem görevindeki asıl fiilin bildirdiği hareketin kendi bildirdiği hareketten önce yapıldığını anlatmak için kullanılır. Yukarıda da belirtildiği gibi iyelik ekleri alabilmektedir.

*Garaz, gış **çıkınça** mıdar ederis.* “Kısacası, kış çıkıncaya kadar idare ederiz.” A. Govşudov, P: 196

—Ölinçäm şu yerde Aziza garaşçak diyyär. “Ölünceye kadar burada Azize’yi bekleyeceğim, diyor.” H. Meläyev, Pt: 52

Türkmen Türkçesinde geniş ya da şimdiki zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan *-yan/ -yän*’in *-ça:/ -çä:* ekiyle genişletilmiş hâli, *-ınça/ -inçä* ekli zarf-fiillerle aynı işlevde kullanılabilmektedir.

*Gice ukudan galıp yadan yigitler çadırlarında ukularını alıp **turyançalar**, naharam tayyar bolaysa kem bolmazdı, kervenbaş.* “Gece uyanık kalıp yorulan gençler çadırlarında uykularını alıp kalkıncaya kadar yemek de hazır olsa fena olmazdı, kervanbaş.” A. Govşudov, P: 26

*Sag git-de, aman gel. **Gelyänçäñ** garaşarın!* “Sağ selamet git de gel. Gelineye kadar beklerim!” B. Kerbabayev, AÄ I: 342

3.3.8. -Ip/ -Up Ekli Zarf-Fiiller

Türkmen Türkçesinin en işlek kullanım alanına sahip olan *-Ip/ -Up* eki, ünlü sesle biten fiillere getirildiğinde dolaylı uzunluk ortaya çıkar ve fiilin sonundaki *a* sesi *a:*’ya, *e* sesi ise *ä:*’ye dönüşür.

*Funtikoviň agzından galan sarkındını **yalap** başlaluň bări akılıň köpelene meňzeyär.* “Funtikov’un ağzından kalan artıkları yalamaya başladığından beri aklın artmışa benziyor.” H. Meläyev, Pt: 215

*Yöne yürek sinsa, **seyikläp** bolmaz — diyip, Şaseneme başga kâsede çay uzatdı.* “Ancak, kalp kırılrsa tamir edilmez, diyerek Şasenem’e başka bir kasede çay uzattı.” A. Atacanov, ÖT: 155

XVIII.-XIX. yüzyıl edebî eserlerinde bu ekin *-IbAn* şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

*Barsın suv sıpat akıp, gitsin **yanıban** ot dek.* “Varsın su gibi akıp gitsin yanarak ateş gibi.” A: 76

***Aglıban** dört yanına bakar olar.* “Ağlayarak dört yanına bakar onlar.” GA: 144

*Üç yaşıma yetemde, **oynayıban** gülerdim,/ Baş yaşıma baramda, eneden zat tilärdim,...* “Üç yaşıma geldiğimde oynayıp gülerdim, / Beş yaşıma geldiğimde annemden bir şey isterdim,...” M II: 30

Bu zarf-fiilin yokluk şekli *-mA* olumsuzluk ekiyle değil de eski *matın/ -mätin, -madın/- mädin* ekinden gelişmiş olan *-mayın/ -meyin* ekinin aradaki *y* sesinin erimesi ve kalan ünlülerin kaynaşmasıyla ortaya çıkmış olan *-ma:n/ mä:n* ekiyle yapılmaktadır. Bu yapı, aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

*Şol aralıkda Hudayberdi hălki yumurtganı **görkezmän**, yere gömüp goyyar-da,...* “O vakit Hudayberdi önceki yumurtayı göstermeden toprağa gömüp bırakır da...” THD I: 282

*Bu sapar ussalar seslerini **çıkarmän**, işlerine başladılar.* “Bu sefer ustalar seslerini çıkarmadan işlerine başladılar.” A. Govşudov, P: 6

3.3.8.1. -Ip/ -Up Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

-Ip/ -Up eki, zarf-fiil yaptığı fiildeki hareketin, içinde yer aldığı cümlenin yüklemindeki hareketten önce gerçekleştiğini gösterir.

*Ol ösgün tüyleri zire-zire bolup seçelenip duran ağır telpegini **çıkarp** gapdalında goydı.* “O, uzun tüyleri tek tek olup dağılmış duran ağır kalpağını çıkarıp yanına koydu.” H. Meläyev, Pt: 7

*Şulara aytçagımı bir **aydıp** öleyin- diyip içini geplettdi.* “Şunlara söyleyeceğimi bir söyleyip öleyim, diye içinden konuştu.” A. Govşudov, P: 271

Zarf-fiilin bildirdiği hareketle asıl fiilin bildirdiği hareketin aynı zamanda yapıldığı durumlarda kullanılır. Bu işleviyle, Türkmen Türkçesinde kullanılmayan, Türkiye Türkçesindeki *-ArAk* ekine benzemektedir.

*Näme üçin **söyüşip** çatlışan är-heley biri-birinden daşlaşya?..* “Niçin severek bir araya gelen karı koca birbirinden uzaklaşıyor?...” A. Atacanov, ÖT: 17

*Cems ikinci gezek soranda Makarenko **sazanaklap**, bazzık-buzzuk edip bir zatlari düşündürcek boldı.* “Cems, ikinci kez sorduğunda Makarenko titreyerek, kem-küm ederek bir şeyler anlatacak oldu.” H. Meläyev, Pt: 200

***Nädip** dövür bilen deñ gadam basmalı?* “Ne yaparak devrin şartlarını uygun adım atmalıyız?” A. Atacanov, ÖT: 32

Cümlede yüklem bildirdiği işten önce birden fazla iş yapıldığında *-Ip/ -Up* ekli zarf-fiiller art arda kullanılabilir.

*Yigit ok yalı **atılıp**, galanıñ depesine dırmaşdı-da, onuñ depesindäki telpegi **depip**, ızına **böküp** düşdi.* “Yiğit ok gibi atılıp, kalenin tepesine tırmandı ve onun tepesindeki kalpağı tekmeleyip geri atlayıp indi.” A. Govşudov, P: 7

*Kapitan Cems agzına ok sürülen sapañçasını eline **alıp** gapıdan **atılıp** çıkdı.* “Yüzbaşı Cems, namlusuna kurşun sürülen tabancasını eline alıp, kapıdan atılıp çıktı.” H. Meläyev, Pt: 201

Bu zarf-fiiller, geniş zaman çekimindeki *bol-* fiiliyle birlikte kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki karşılığı genel olarak olumsuz geniş zaman kipinde çekimlenmiş edilgen çatılı fiildir.

*—Bir nadana garap, bar redaktor şeyledir diyen neticä **gelip bolmaz**.* “-Bir cahile bakıp, bütün editörler böyledir, sonucuna varılmaz.” A. Atacanov, ÖT: 27

*İl agzını **yığıp bolmaz**, çekek agzın **bogup bolmaz**.* “El ağzı toplanmaz, fıçı ağzı büzülmez.” A. Govşudov, P: 119

*Tüssäni guş edip **çekip bolmaz** ahırı!* “Dumanı kuş yapıp çekmek olmaz ama!” A. Atacanov, ÖT: 30

Bu zarf-fiil, yardımcı fiillerle birleşik fiiller yapar. Bu durumda birleşik fiilin temel unsuru olma görevini üstlenirler.

*Agzındaki çilimini daşarık **tüykürüp goyberdi**.* “Ağzındaki sigarasını dışarı tükürüp attı.” A. Atacanov, ÖT: 39

*Paytunu gara bermeli yigidiñ özi **sürüp baryardı**.* “Faytonu görünmesi gereken gencin kendisi sürüyordu.” H. Meläyev, Pt: 7

-Ip/ -Up ekli zarf-fiiller, *barşına* (<bar-ış+ı+n+a) sözcüğüyle kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki *-ken* zarf-fiil ekiyle aynı işlevi yerine getirir.

*Salamgulu yüzünü aşak salıp, yalın köçelerden öylerine **gidip barşına** kân pikiriñ başını agırtıdı.* “Salamgulu, başını eğerek yanan sokaklardan evlerine giderken birçok düşünceyi aklından geçirdi.” A. Atacanov, ÖT: 44

*Makarenko şol **ılgap barşına** kameralardan açık hovla çıkılıyan gapınıñ agzına barıp ayak çekdi.* “Makarenko böyle koşarken koğuşlardan açık avluya çıkılan kapının ağzına gelip durdu.” H. Meläyev, Pt: 200

Türkiye Türkçesinde genel olarak -A zarf-fiil ekiyle kullanılan *diye* (<de-y-e) yapısı, Türkmen Türkçesinde -Ip/-Up ekli *diyip* şekliyle kullanılır.

*Her guýyda onuň daşına adamlar yığnanyp, indi gelcek nähili bolcak, indi näme etmeli **diyip** sorayardılar...* “Her kuyuda onun etrafına insanlar toplanarak “şimdi gelecek, nasıl olacak, şimdi ne yapmalıyız” diye soruyorlardı...” A. Govşudov: P: 181

*Ol bu garpışykda «meniň halkım ahırkı ulı yeňşiň eyesi bolmalıdır» **diyip** berk inanyardı.* “O, bu mücadelede “Benim halkım sonuncu büyük zaferin sahibi olmalıdır” diye yürekten inanıyordu.” H. Meläyev, Pt: 203

Bu zarf-fiil şekilleri, *du:r, otı:r, yatı:r, yö:r* çekimli fiilleriyle kullanıldıklarında şimdiki zaman anlatma işlevini üstlenirler. Bu çalışmada bu şekildeki yapılar, ikinci tip şimdiki zaman kipi olarak ele alınmıştır.

*Gapıdaki mihmanlar guzı yalı **mırlaşıp yaturdılar.*** “Kapıdaki misafirler kuzu gibi mırlaşıp duruyorlardı.” B. Kerbabayev, AÄ I: 226

*Ataşparazlar esli vagtdan bāri atlarını Ceyhundan suva **yakıp yörler.*** “Ateşperestler çok uzun zamandan beri atlarını Ceyhun’dan sulatıyorlar.” A. Tagan, Y: 133

Bir hareketin tekrar tekrar veya sürekli yapıldığını gösterme işlevinde tekrar öbeklerinde kullanılır. Bu şekilde kullanıldığında mutlaka tireyle yazılır.

*Köçäniň o çetinden küşdüň pıyadası yalı bolup gaydan kiçicik adam golay geldiğiçe **ulalıp-ulalıp** ahıram, Hacı aga övrüldi.* “Sokağın o köşesinden satrancın atı gibi dönen küçücük adam yaklaştıkça büyüyüp büyüyüp sonunda Hacı Ağa’ya döndü.” A. Tagan, Y: 29

*Törde aybogdaş gurap, **yazılıp-yayrap** oturan çepiksizce yaşulı dovamlı ardıncırap, oturanlarıň ünsüni özüne çekensoň şeyle diydi:* “Evin baş köşesinde bağdaş kurup yayılarak oturan zayıfça ihtiyar, sürekli öksürerek oturanların dikkatini üzerine çektikten sonra şöyle dedi.” E. Atayev, ZT: 236

Bu zarf-fiil şekli, -lAr çokluk, -rak/ -rāk karşılaştırma ve -cIk küçültme eklerini alabilmektedir.

*Gızileñek yigit **cibriniler** sözledi.* “Kızıl sakallı genç şikayetlenerek konuştu.” E. Atayev, ZT: 80

*...onuň üstünde **yegşerilibräk** oturan iri süñkli piyadanıň gursagını yapıp duran hınalı sakgalı...* “...onun üstünde biraz eğilerek oturan iri kemikli piyadenin göğsüne inen kınalı sakalı...” E. Atayev, ZT: 100

*Men bilenem **hoşlaşıpcık** ötägiden bolsa govı bolardı-da.* “Benimle de vedalaşıp gitmiş olsa iyi olurdu.” A. Tagan, Y: 129

3.3.9. -ka:/ -kä: Ekli Zarf-Fiiller

Türkiye Türkçesindeki *-ken* zarf-fiil ekine karşılık Türkmen Türkçesinde ünlü uyumuna girebilen *-ka:/ -kä:* ekiyle karşılaşılmaktadır. Türkmen gramercilerin yalnız ek-fiil bahsinde ele aldığı bu ekin şahıs ekleri alabilmesi ilgi çekicidir. (Bu ekle ilgili ayrıntılı bilgi ve ekin şahıslara göre çekim tablosu ek-fiil bahsinde verilmiştir.)

Bu zarf-fiil ekinin ünlüsü daima uzun söylenir. *-ka/ -kä* eki, şimdiki zaman kipinde çekimlenmiş fiillere ve *-man/ -män* ekli zarf-fiillere getirilerek zaman bildiren zarf-fiiller yapar.

Şol gün işe diyip baryarkam demir yol köprüsinden geçen yerimde meni Şeykin sakladı. “O gün, ben işe diye giderken demiryolu köprüsünden geçtiğim yerde beni Şeykin tuttu.” H. Meläyev, Pt: 243

Argış edip, galla şaylarını tutup gaydıp gelyürkäler, yolda bu yigit bagtsızlığa duçar geldi. “Tahıl ticareti yapıp tarım makinalarıyla dönüp gelirlerken bu yiğidin başına yolda bir şanssızlık geldi.” A. Govşudov, P: 60

Oturmanka göz ayladı daşına,/ Inha giden gözel kolhoz obası. “Oturmadan göz gezdirdi etrafına,/ İşte orada güzel kolhoz köyü.” B. Seytäkov, Se: 30

3.3.9.1. -ka:/ -kä: Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

Cümledeki asıl fiilin başka bir hareketle aynı zamanda gerçekleştiğini göstermek için kullanılır.

Mama ağır gövresi ıralanyarka, küti dodaklarını müñküldetdi. “Mama, ağır gövdesi sallanırken kalın dudaklarını kımıldattı.” B. Kerabayev, AÄ I: 140

Men stantsiya girmek bolmayandığını aňırdan gelyürkäm görüp gelyärin ahırı. “Ben istasyona girilmeyeceğini öteden gelirken görerek geliyorum sonuçta.” H. Meläyev, Pt: 249

Türkmen Türkçesinde *-man/ -män* ekli zarf-fiillere getirilen *-ka/ -kä* zarf-fiil eki aslında pekiştirme işlevlidir.

Nartäç adam-gara sataşmanka, dost-duşmanıň gözüne ilmänkü, Nurgulınıň yola düşenine begendi. “Nartäç, hiçkimseye rastlamadan, dostun düşmanın gözüne görünmeden Nurgulu’nun yola çıkmasına sevindi.” A. Tagan, Y: 222

Men daň atmanka patışanıň yanına yetmeli. “Ben şafak sökmeden padişahın yanına varmalıyım.” MS: 9

Çekimli fiillere getirilen *-ka/ -kä* ekinin zarf-fiil eki değil, şüphe edatı olduğu görülmektedir. Soru eki ya da sözcüğü görülen cümlelerdeki *-ka:/-kä:* yapısı mutlaka şüphe edatı olarak kullanılmaktadır.

—İndi nâhili ovnuk **gürrüñ etcekkü?** “Şimdi nasıl önemsiz bir konuşma yapacak ki?” A. Tagan, Y: 336

—İndi nâme **etmelikü?** “Şimdi ne yapmalı ki?” H. Melâyeve, Pt: 392

3.3.10. -man/ -mân Ekli Zarf-Fiiller

Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlülü *-ma:n/ -mā:n* eki, Türkiye Türkçesindeki *-mAdAn* zarf-fiil eki yerine kullanılmaktadır. Bu ekin Eski Türkçe döneminde *matın/ metin*, *-madın/ -medin* şekilleriyle birlikte kullanılmış olan *-mayın/ -meyin* şeklinden⁴⁴⁸ geliştiğini söylemek mümkündür. Ekteki uzun ünlülerin de *-mayın/ -meyin* ekindeki koruyucu ünsüz *y* sesinin eriyip kalan ünlülerin birleşmesi sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.

...yöne özünden öñde duran adamlarıñ pikirini **bilmân** olardan öñe düşüp bir işleri edibermekten saklandı. “...ancak, kendinden önde duran adamların fikrini bilmeden onların önüne geçip bir işler yapıvermekten çekindi.” H. Melâyeve, Pt: 248

Men on altı yaşımdan öñ gaygı-gamıñ, zulüm-sutemin bardığını duymandım, oña **ımanman** gezipdim. “Ben on altı yaşımdan önce derdin tasanın, acının kederin olduğunu hissetmemiştim, ona inanmadan gezmiştim.” A. Govşudov, P: 37

Türkmen eski edebiyat eserlerinde bu ekin *-mAdAn*, *-mAdIn*, *-mAyIn* şekillerinin kullanılmış olduğu görülmektedir.

Kıssalardan hikmetlerden görüklirägi,/ **Usanmadan** diñlemäge datluragi. “Kıssalardan, hikmetlerden daha güzelini,/ Usanmadan dinlemeye daha tatlısını.” Kıssayı-Yusuf: 3⁴⁴⁹

Sarı yılan **sokmadın**, ağca tenim galkub şişer. “Sarı yılan sokmadan, akça tenim kalıkp şişer.” Gorkut Ata: 26⁴⁵⁰

Gel, Garıbım, saña bir söz diyeyin,
Yöne gul köñlüñe güman getirme.
Bu rehimsiz gahba pelek elinden,
Dözmeyin cebrine, bir ar getirme.

“Gel, Garıbım, sana bir söz söyleyeyim,
Ancak, kul gönlüne şüphe getirme,
Bu merhametsiz kahpe feleğin elinden,
Tahammül etmeden zorluğuna,
ayıplama.” ŞG: 89

⁴⁴⁸ Bkz. Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, “Türkiye Türkçesindeki *-madan/ meden< -madın/ -medin* Zarf-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine”, TDK Yay., Ankara 1995, s. 154.

⁴⁴⁹ A. Annanurov, Age., s. 57.

⁴⁵⁰ A. Annanurov, Age., s. 57.

1.3.10.1. -man/ -män Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

-Ip/ -Up ekli zarf fiillerin olumsuz şekli olarak kullanılır.

*Aman bir az **heder etmän** hem durmayardı.* “Aman, biraz korkmadan durmuyordu.” B. Kerbabayev, SE: 28

*Artık Aynañ sözüne ya-ha **düşünmän**, ya-da ähmiyet **bermän**, öñki oyunu devam etdi.* “Artık, Ayna’nın sözünü ya anlamadan ya da önem vermeden önceki oyuna devam etti.” B. Kerbabayev, AÄ I: 24

-Ip/ -Up ekli zarf-fiille birlikte kullanıldıklarında zarf-fiildeki hareket gerçekleşir gerçekleşmez asıl fiildeki hareketin ortaya çıktığı anlamını verir. Bu kullanıma daha çok tahminî zaman bildirilmek istendiği durumlarda rastlanır.

*Şol şum habardan bir ay **geçip-geçmänkä-de**, onuñ ecesi açlıktan diyen yalı ölyär.* “O kötü haberden bir ay geçmiş geçmemişti ki, onun annesi açlıktan öldü.” A. Atacanov, ÖT: 68

*Halkaman aga obadan **saylanıp-saylanmanka**, gündogaññ has yağıtılmağı bilen Akdepäniñ gayrakı gerşi çalardı.* “Halkaman Ağa köyden ayrıldığı sırada doğunun iyice aydınlanmasıyla Akdepe’nin öbür sırtı grileşti.” A. Tagan, Y: 10

Bu zarf-fiil, bağlı olduğu fiildeki hareketin gerçekleşmesi için gerekli olan şartı bildirmek için kullanılır.

Çekişmän-bekişmez. “Çekişmeyen pekişmez.” TNAS: 184

-man/ -män ekli zarf-fiil, Türkiye Türkçesinde emir kipinin şahıs ekleriyle yapılan “ben ...mayayım da kim ...sın” kalıbındaki anlamı vermek için kullanılır.

*Men **aglamam**, kim aglasın, boydaşlar,/ Ak yüzli Muhammet yadıma düşdi.* “Ben ağlamayayım da kim ağlasın, boydaşlar/ Nur yüzlü Muhammet yadıma düştü.” THD I: 19

*Oğlanlar ene-atalarına **yüzlenmän**, kime yüzleñsinler!* “Oğlanlar ana babalarına danışmasınlar da kime danışsınlar!” A. Atacanov, ÖT: 203

Bu zarf-fiil -lAr çokluk ekini, rak/-rāk karşılaştırma ekini ve -cIk küçültme ekini alabilmektedir.

*Şunça heçcikleñse-de, sen bu durmuşa **düşünmänler** geçcek-dä.* “Bu kadar tekrarlınsa da sen bu hayata düşünmeden geçeceksin.” A. Tagan, Y: 396

*-Yöne veli bogazına bat **bermänrāk** aytмага çalışaveri- diydi.* “-Ancak, boğazını zorlamadan söylemeye çalışıver, dedi.” TDG: 433

*—Onda **duydurmancık** gelip gorkuzardım...* “-O zaman hissettirmeden gelip korkuturdum.” B. Kerbabayev, AÄ I: 24

3.3.11. -mAzdAn ekli Zarf-Fiiller

Türkmen Türkçesinde *-man/ -män* ekine eşdeğer bir de *-mAzdAn* eki kullanılmaktadır. Bu yapıyı *-man/ -män* ekli zarf-fiilden ayıran en önemli özellik, ekin *-mAz* kısmından sonra iyelik eki alabiliyor olmasıdır. Yine bu zarf-fiil, genellikle kendisinden sonra getirilen *öň, öňinçä, öňürti, ozal* gibi zaman bildiren edatlarla kullanılmaktadır.

Krasnovodskide häkimiyyet garşılık görkezilmezden pitneçilere tabşırıldı.
“Krasnovodski’de yönetim direniş gösterilmeden isyancılara devredildi.” H. Meläyev, Pt: 120

Oraçadan çikmazdan öňürti Täzegül bilen hoşlaşdı. “Çadırdan çıkmadan önce Täzegül ile vedalaştı.” A. Govşudov, P: 102

Ol Övezmirat batırñ gelmezinden öň bu barada Gutlımırat bilen gürrüñ edipdi.
“O, Yiğit Övezmirat gelmeden önce bu konuda Gutlımırat ile konuşmuştu.” A. Govşudov, P: 195

Klasik edebiyat ve halk edebiyatı eserlerinde bu ekin *-mAsdAn* şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Başga sözni goygul ve her niçik hizmatın bolsa buyurgul, meniñ köne keselim gozgamasdan burun diydi. “Başka sözü bırak ve her ne hizmetin varsa buyur, eski hastalığım depreşmeden önce, dedi.” A: 230

*Mağtımuh, dogrı söyle,
Ömrüñ gelip, geçer beyle,
Zın har, yaşulñı sila,
Baş göre girmesden burun!*

“Mahtumkulu, doğru söyle,
Ömrün gelip geçer böyle,
Mutlaka büyüğünü say,
Baş mezara girmeden önce!”

M I: 238

1.3.11.1. -mAzdAn Ekli Zarf-Fiillerin İşlevleri

Bu zarf-fiil şekli, daha ziyade zaman bildirme görevinde ve bir edat öbeği içinde görülür.

-Cogap gaytarmazıñdan ozal govı edip oylan! “-Cevap vermeden önce iyi düşün!” A. Tagan, Y: 255

İnçe duygulu, tāmiz yürekli ayal iñ soñkı hekayatını çaga doğrulyan öye gitmezinden baş gün öň yazıpdır. “İnce düşünceli, temiz yürekli kadın en son hikâyesini çocuk doğrulan eve gitmeden beş gün önce yazmış.” A. Atacanov, ÖT: 104

-man/ -män ekli zarf-fiillerle aynı görevde kullanılır.

—*Garındaş **bolmazdanam** adam bilen salamlaşsa bolar ahırın?* “-Akraba olmadan da bir adamla selamlaşsa olur ama?” A. Tagan, Y: 215

...*Daşhovuzdan Kenürgence baryardı,/ Atın **gaygırmazdan** batlı süryärdi.*
 “...Daşhovuz’dan Köneürgenç’e gidiyordu,/ Atını acımadan hızlı sürüyordu.” B. Seytäkov, SE: 37

-*mAzdAn* zarf-fiil eki, *gara-*, *seret-* “bakmak” fiillerine getirildiğinde ortaya çıkan yapı, Türkiye Türkçesindeki *rağmen* edatıyla aynı işlevde kullanılır.

*Bayramçılığa **garamazdan**, dayzasınıñ yedisine günortadan soñ esli märeke üyşdi.* “Bayram olmasına rağmen teyzesinin yedisine öğlenden sonra epey bir kalabalık toplandı.” A. Atacanov, A. Atacanov, ÖT: 348

—*Gayınıniñ alarılıp seretmegine **garamazdan**, ol dovam edyär.* “-Kaynının kızarak bakmasına rağmen, o devam ediyor.” A. Tagan, Y: 298

*Şuňa **seretmezden**, halkı drama epikanıñ içinde formirlenip, özbaşdak topara bölünip bilmändir.* “Buna karşılık, folklorik dram epik eserleri içinde şekillenip kendi başına bir grup oluşturamaz.” THD I: 7

SONUÇ

Bu çalışmada Türkmen Türkçesinde kullanılan fiillerin, yapı ve çekim özellikleri incelenmiştir. Çalışma sonunda bu lehçedeki fiil yapıları, fiil çekimleri ve çekimsiz fiillerle ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Türkmen Türkçesinde bu lehçenin en kapsamlı sözlüğünden taranarak elde edilen verilere göre 6868 (± 10) madde başı fiil bulunduğu tespit edilmiştir. Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten fiillerin sonunda yalnız *a* veya *e* seslerinin olduğu, *ı, i, u*, ve *ü* ünlülerinin fiillerin sonunda bulunmadığı belirlenmiştir.

2. Türkmen Türkçesinde VC, CVC, VCC, CVCC yapısında kök fiiller bulunurken CV yapısında kök fiilin bulunmadığı görülmüştür.

3. İsimden fiil türeten *+cAr-*, *+cIk-*, *+cIrA-*, *+gA-*, *+gAr-/ +kAr-*, *+In-*, *+sIn-*, *+sIrA-* ekleri Oğuz grubu lehçelerinden yalnız Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır.

4. Türkmen Türkçesinde fiilden fiil türeten *-AcAkIA-*, *-AñkIrIA-*, *-ArIA-*, *-cA-*, *-cAkIA-*, *-cAr-*, *-cIr-*, *-cIrA-*, *-dAkIA-*, *-gIIA-*, *-ImcIrA-/ -UmcIrA-*, *-ImIrA-/ -UmsIrA-*, *-kez-* ve *-mArIA-* ekleri, diğer Oğuz grubu lehçelerinde görülmemektedir.

5. Türkmen Türkçesinde dönüşlülük çatısını yapan *-n-*, *-In-/ -Un-* ekinin işin etkisinin yapana dönmesi işlevinin yanı sıra işin öznenin kendisi için yapıldığını gösterme işlevi de oldukça yaygındır (*Gurban cay salındı*. “Gurban kendi için ev yaptı.”). İşteş çatı yapan *-ş-*, *-Iş-/ -Uş-* ekinin işin birlikte veya karşılıklı yapıldığını gösterme işlevi dışında işin yardımlaşa yapıldığını gösterme işlevi de bulunmaktadır (*Halnazar onuñ bilen bile duzak guruşdı*. “Halnazar onunla birlikte tuzak kurdu.”).

6. Türkmen Türkçesinde dönüşlü, işteş ve ettirgen çatı ekleri üzerine işteşlik eki getirilebildiği görülmektedir (*açılış-*, *geydiriş-*, *işleşiş-* vs.).

7. Asıl unsuru fiil olan birleşik fiillerden tasvir fiilleri *-(I)p/-(U)p* ve *-I-/U* zarf-fiil ekleri ile yapılır. Türkmen Türkçesinde kullanılan yardımcı fiil sayısı, kendi grubundaki diğer lehçelere oranla oldukça fazladır. Yeterlik fiili *bil-* yardımcı fiilinin yanı sıra *bol-* yardımcı fiiliyle de yapılmaktadır. Süreklilik bildiren tasvir fiilleri, *bar-*, *ber-*, *dur-*, *gel-*, *otur-*, *yat-* ve *yör-* yardımcı fiilleriyle yapılır. Türkmen Türkçesinde *gel-* ve *bar-* yardımcı fiilleriyle hareketin yönünü gösteren birleşik fiiller yapılır. İşin, oluşun başlamasını *başla-*, *dur-*, *otur-*, *ugra-* yardımcı fiilleri, bitmesini *bol-*, *çık-*, *gal-*, *geç-*, *git-*, *goy-*, *goyber-* ve *gutar-* yardımcı fiilleri, denenerek yapıldığını da *gör-* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiiller göstermektedir.

8. Türkmen Türkçesinde kip ekleri, genel olarak, Oğuz grubundaki diğer lehçelerde kullanılan eklerle benzerdir (*gelyär, bolar, aldı, berse* vs.). Yalnız, birden fazla yapıyla karşılanan çekim şekillerinde bu yapılardan biri Oğuz grubunda kullanılanlardan biriye (*bolyar, bolmuş, bola*) öteki yapıların (*bolup dur, bolan, bolmakçı*) Kıpçak ve Çağatay grubu lehçelerinin etkisinde şekillenmiş olduğu görülmektedir.

9. Ek-fiil, diğer Oğuz grubu lehçelerinde *i-* şeklinde iken Türkmen Türkçesinde *e-* şeklindedir. Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zamanını ve rivayet birleşik çekimi yapan *eken* yapısında *e-* fiili görülmektedir. Oğuz grubu dışındaki lehçelerin neredeyse tamamında bu ek-fiilin *eken* ve *emes* şekilleri kullanılmaktadır.

10. Türkmen Türkçesinde şart birleşik çekimi, yalnız *bolsa* yardımcı fiiliyle yapılabilir.

11. Türkmen Türkçesinde gelecek zaman, gereklilik ve istek kiplerinde şahıs çekimi şahıs zamirleriyle yapılmaktadır. Yalnız, gelecek zaman ve gereklilik kiplerini yapan ekler, *-dIr* bildirme ekleriyle genişletilerek kullanıldığında şahıs ekleri alabilmektedirler (*men gelcek=gelcekdirin, sen gelmeli=sen gelmelidirsin*)

12. *-dIk/ -dUk* sıfat-fiil eki, fiillerin yanı sıra isimlerin sonuna da ek-fiil yardımıyla getirilebilmektedir. (*Onuñ nähili adamdığını bilyärmiñ? “Onun nasıl bir adam olduğunu biliyor musun?”*).

13. Geniş zaman bildiren sıfat-fiil eklerinden *-yan/ -yän* eki, yalnız Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır.

14. Türkmen Türkçesinde *-Alı, -Inça, -dIkça, -ka/ -kä* ve *-mAzdan* zarf-fiil ekleri şahsa göre iyelik eki alabilmektedir (*gelelim bari, barınçam, isledigiñçe, gelyärkaler, barmazımdan ön*)

KAYNAKLAR

- Abdurahmanov, G. A., Ş. Ş. Şoabdurahmanov, A.P. Hociyev, *Uzbek Tili Grammatikasi* I, Uzbekiston SSR Fan Neşriyoti, Toşkent, 1975.
- Akalın, Şükrü Haluk, "+1A- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine" *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, 22-23 Ekim 1993, TDK Yay., Ankara 1995.
- Aksan, Doğan, Neşe Atabay, İbrahim Kutluk, Sevgi Özel, *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Ankara 1983.
- Allanazarov, Ö., *Häzirki Zaman Türkmen Dilinde Öten Zaman İşligi*, Ilım Neşriyatı, Aşgabat 1975.
- Altayeva, S.; Açilova, G.; Gücükov, S.; Atayev, G.; Borcakov, A.; Sähedov, A., *Türkmen Diliniñ Frazeologik Sözlügi*, Aşgabat 1976.
- Amannazarov, S., *Türkmen Dilinde Sözleyiş İşlikleri*, Aşgabat 1982.
- Amansariyev, C., *Türkmen Dialektologiyası*, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat 1976.
- Annanurov, A., *Türkmen Dilinde Hal İşlik Formaları (Tarihî Aspektde)*, Ilım Neşriyatı, Aşgabat 1974.
- Arat, Reşit Rahmeti, "Türk Milletinin Dili", *Türk Dünyası El Kitabı*, Dil-Kültür-Sanat, C II, (2. bs.), Ankara 1992.
- Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (3. bs.), TDK Yay., Ankara 1992, C III.
- Azımov, Pigam, "Türkmen Dili Araştırmalarının Tarihçesi Üzerine", *Bilimsel Bildiriler-1972*, TDK Yay., Ankara 1975.
- _____, *İsimdeş İşlikleri Yasayan Suffiksler Yığındıda*, (2. bs.), A. M. Gorkiy Adındaki Türkmen Dövlät Pedagogik İnstitutınıñ İşleri, Aşgabat 1947.
- _____, *Türkmen Dili (Söz Yasayıcı Goşulmalar)*, Aşgabat 1950.
- _____, M.N. Hıdırov, G. Sopiyeve (Editörler), A. İbrayımov, C. Amansariyev, G. Sarıyev, *Häzirki Zaman Türkmen Dili*, M. Gorkiy Adındaki Türkmen Dövlät Üniversitesi, Aşgabat 1960.
- _____, Sopiyeve, G., Çöññeyev, Y. M., *Türkmen Dili*, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat 1974.
- Ballıyev, G., "Türkmen Dilinde Kem İşlikler (XVIII – XIX asır yazuv Yadıgärlikleri esasında)", (Doktora Tezi), Aşgabat 1967.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, (6. bs.), TDK Yay., Ankara 2000.
- Barthold, Wilhelm, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1975.
- Baylıyev, H., *Häzirki Zaman Türkmen Diliniñ Grammatikasınıñ Gısqa Kursı-I. Bölüm/ Morfologiya*, Türkmenokuvpedneşir, Aşgabat 1948.

- _____, (hızl.) A. Borcakov, M. Söyegov, B. Hocayev, *Saylanan İşler*, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası, Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşgabat 1981.
- Baylıyev, S., *Türkmen Diliniň Tarihi Grammatikası*, Magaríf Neşriyatı, Aşgabat 1992.
- Benzing, Johannes, *Türk Dillerinin Sınıflandırılması-I*, (2. bs.), (çev. R. Küçükboyacı), *Tarihi Türk Şiveleri*, hızl. Mehmet Akalın, Ankara 1988.
- Berdiyev, Recep, *Türkmen Diliniň Dialektlerinde ve Gepleşiklerinde İşlikler (Leksiki-Morfologik Ayratınlıkları ve Şahs Görkezyän Formaları)*, Aşgabat 1988.
- Borcakov, Aşırğulı, B. Hocayev, *Türki Dilleriň Günorta-Günbatar Toparında Arzuw ve Hökmanlık Añladyan İşlik Formaları*, Ilım, Aşgabat, 1980.
- _____, *Türki Dilleriň Günorta-Günbatar Toparında İşligiň Buyruk Forması*, Ilım Neşriyatı, Aşgabat 1969.
- _____, "Türkmen Dilinde İş Atları", Doktora Tezi, Türkmenistan Ilımlar Akademiyası, Aşgabat 1994.
- Bozkurt, Fuat, *Türklerin Dili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.
- Budagova, Zärifä (Editör), *Muasir Azebaycan Dili II*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Nesimi Adında Dilçilik Enstitutu, Elm Neşriyatı, Bakı, 1978.
- Buran, Ahmet; Alkaya, Ercan, *Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları*, Tisav Yay., S. 4, Elazığ 1999.
- Clauson, S. Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- Çağatay, Saadet, *Türk Lehçeleri Örnekleri-II Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, A.Ü. DTCF Yay., Ankara
- Çarıyarov, B., *Günorta-Günbatar Türki Dillerde İşlik Zamanları*, Ilım Neşriyatı, Aşgabat, 1969.
- _____, *Häzirki Zaman Türkmen Dilinde İşlik Dereceleri*, TSSR Ilımlar Akademiyası Neşriyatı, Aşgabat 1957.
- Çengel, H. Kasapoğlu, *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- Çırakoğlu, Işıl Köseoğlu, "Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Çatı Kavramı" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD., Ankara 2002.
- Çöññäyev, Y., *Häzirki Zaman Türkmen Diliniň Leksikologiyası*, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat 1972.
- Delice, İbrahim, "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Sivas 2000.
- Demircan, Ömer, *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yay., İstanbul 2003.
- Dilaçar, Agop, "Türk Fiilinde 'Kılınış'la 'Görünüş' ve Dilbilgisi Kitaplarımız", *TDAY-Belleten*, Ankara. 1974.

- _____, Agop, "Gramer", *TDAY-Belleten*, 1971.
- Doğan, Levent, "Türkmen Türkçesinin Fonetik ve Morfolojik Özellikleri Üzerine I", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S. 5, Şubat 1996.
- _____, "Türkmen Türkçesinin Fonetik ve Morfolojik Özellikleri Üzerine II", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S. 6, Nisan 1996.
- _____, "Türkmenistan Türkçesi Dil Terimleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. II, S. 540, 1996.
- Durdıyev, Marat, Şöhrat Kadırov, *Dünyadaki Türkmenler*, Harp Neşiriyatı, Aşgabat 1991.
- Ärnazarov, Seyitnazar, "Türkmen Türkçesinde Niyet Kipi ve Türkiye Türkçesinde Anlatımı", Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13, 2003.
- _____, Seyitnazar, "Türkmen Türkçesindeİsimlerden Fiil Yapan –a/-e Eki", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 18, Yaz-2004.
- Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999
- Ercilasun, Ahmet Bican (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- _____, Leyla Karahan, Fatih Kirişcioğlu (Editörler), *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri Grameri-Fiil/ Basit Çekim*, TDK Yay., Ankara 2006.
- Erdem, Melek, "Türkmen Türkçesi Ağzlarında Olumlu Şimdiki Zaman Kullanımı", *Bilig*, Yaz-14, 2000.
- _____, "Türkmen Türkçesinde Sıfat-Fiillerin Perifrastik Kullanımları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 3, Eylül-2009.
- Ergin, Muharrem., *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yay., (21. bs.), İstanbul 1993.
- Frank, Allen, Werner, J. Touch, *Turkmen-English Dictionary*, Dunwoody Press, Kensington, Maryland, USA 1999.
- Gabain, A. V., "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *TDAY-Belleten*, Ankara 1953.
- _____, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara 1995.
- Gacarova, E., *Türkmen Diliniñ XVIII-XIX Asır Yazuv Yadıgärliklerinde İşligiñ Öten Zamanı*, Aşgabat 1964.
- Geldiyev, M.; ALPAROV, G.; *Türkmen Diliniñ Grammatikası, Sarf, Nahuv* (Latin Alfabetinde) Aşgabat 1929
- Gemalmaz, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, TDK Yay., Ankara 1995.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ak-Çağ Yay., Ankara 1999.
- Grönbech, K., *Türkçenin Yapısı*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2000.
- Guzıçıyev, Toylı, *Türkmen Diliniñ Yazuv Yadıgärliklerinde Ortak İşlikler*, Ilım Neşiriyatı, Aşgabat 1983.

- Gülsevin, Güner, "Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara 1999.
- _____, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara 1997.
- Gürsoy-Naskali, Emine, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- Hamzayev, M. Y.; Altayev, S.; Atayev, G.; Açilova, G.; Mesgudov, V.; Meretgeldiyev, A., *Türkmen Diliniñ Sözlügi*, T.I.A. Dil Bilim İnstitutı, Aşgabat 1962.
- Hanser, Oskar, *Turkmen Manual* (Discriptive Grammar Contemporary Literary Turkmen—Text—Glossary) Wien 1977.
- Hocayev, B., *Häzirki Zaman Türkmen Dilinde İşlik Formaları*, Aşgabat 1977.
- _____, *Türki Dilleriñ Günorta—Günbatır Toparında Ortak İşlik Formları*, Aşgabat 1977.
- Hudayguliyev, Muhammetgılı, *Häzirki Zaman Türkmen Dili-Fonetika*, Turan I. Neşiriyat Aşgabat 1992.
- İlker, Ayşe, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, TDK Yay., Ankara 1997.
- _____, "Türkmen Türkçesinde -dır ekinin 've' Bağlacı işlevinde Kullanılması", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 15, Bahar 2003.
- İslâm Ansiklopedisi*, "Türkmenler" maddesi, hzl. Mehmet Saray, MEB Yay., C. 12/2, İstanbul 1988.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Türkmen Adı, Manası, ve Mahiyeti", *Jean Deny Armağanı*, TDK Yay., Ankara 1958.
- Kara, Mehmet, "Türkmen Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, (2. bs.), C III, Ankara 1992.
- _____, *Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- _____, "Türkmen Türkçesinde Ünlüler", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 6, Güz 1998.s
- _____, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
- Karadoğan, Ahmet, "-İp ile Kurulan Zarf-fiilli Parçaların Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine", *Bilig*, S. 31, Güz 2004.
- Karahan, Leylâ, "Fiil Terimi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara 1999.
- Koç, K., O. Doğan, (ed. A. Bayniyazov), *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.
- Kononov, A. N., *Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Multilingual Yay., İstanbul 2001.

- Korkmaz, Zeynep, "Türkiye Türkçesindeki -madan/ meden< -madın/ -medin Zarf-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, TDK Yay., Ankara 1995.
- _____, "Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkan Gösteren Yardımcı Fiiller", *TDAY-Belleten*, 1959.
- _____, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2003.
- _____, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara 2003.
- Kükey, Mazhar, *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*, Ongun Kardeşler Matbaası, Ankara 1972.
- Lübimov, K., "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller", *Türk Dili*, C: XIII, S. 147, Aralık, 1963.
- Menges, Karl Heinrich, "*Türk Dillerinin Sınıflandırılması-IP*", (çev. R. Küçükboyacı), Tarihi Türk Şiveleri, hzl. Mehmet Akalın, (2. bs.), Ankara 1988.
- _____, Karl Heinrich, "Türk Dillerinde Fiil Terkibi", çev. Eyüp Bacanlı, *Türk Kültürü*, S. 474, Ekim 2002.
- Meskutov, V., *Sözlüklerde İşliklerin Alınış ve Leksikografirleniliş Printsipleri*, Ilım Neşriyatı, Aşgabat 1982.
- Musaoğlu, M., "Azerbaycan Türkçesinde Fiil Çekimi", *Gazi Türkiyat*, S. 3, Güz-2008.
- Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yay, Ankara 1996.
- Öztürk, Rıdvan, *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, TDK Yay., Ankara 1997.
- Pilten, Şahru, "*Türkmen Türkçesinde Zaman*" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD, Ankara 2001.
- Rasanen, Martin, *Materialien Zur Morphologie Der Tukischen Sprachen*, Studia Orientalia Edidit Societas Orentalis Fennica XXI, Helsinki 1957.
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yay., (2. bs.), Ankara 1999.
- Sarıyev, Berdi; GÜDER, Nurcan, *Türkmencenin Grameri -II Morfologiya / Şekil Bilgisi*, Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliği, Ankara 1998.
- Sevortyan, E. V., Türk Dillerinde Fiillerin Geçişli (Transitif), Geçişsiz (İntransitif) Olmalarına Dair", *Bilimsel Bildiriler*, Ankara 1960.
- Söyegov, M., *Türki Dilleriñ Günorta—Günbatır Toparında Hal İşlikler*, Aşgabat 1981.
- _____, (ed.), A. Borcakov, M. Sarıhanov, B. Hocayev, S. Ärnazarov, *Türkmen Diliniñ Grammatikası-Morfologiya*, Ruh Neşriyatı, Aşgabat 1999.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, TDAV Yay., (5. bs.), İstanbul 1999.
- Şahin, Savaş, "*Türkmen Türkçesinde Tasvirî Fiiller Üzerine Örnekli Çalışma*" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD, Ankara 2008.

- Tabaklar, Özcan, “Türkmen Türkçesinde Ünlülerin Uzun Okunmasını Gerektiren Durumlar ve Eklerdeki Uzun Ünlüler”, *TDAY-Belleten*, 1994.
- Täçmiradov, T., Çarıyev, M., Sopiýev, G. (ed.), *Türkmen Edebi Diliniň Orfoepiýası ve Gysgaça Orfoepik Sözlük*, Ilım Neşirýatı, Aşgabat 1967.
- Tekin, Talat, “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Makaleler III Çağdaş Türk Dilleri*, hzl. Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Ankara 2005.
- _____, Ölmez, M., Ceylan, E. vd., *Türkmençe—Türkçe Sözlük*, Simurg Yay., Ankara 1995.
- _____, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yay., Ankara 1995.
- Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1989.
- Türk Ansiklopedisi*, "Türkmenler" maddesi, MEB Yay., C: 32, Ankara 1983.
- Uzun, Nadir Engin, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yay., İstanbul 2000.
- Yücel, Bilal, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara 1999.
- Zeynalov, Ferhat, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Akt. Yusuf Gedikli, Cem/ Kültür Yay., İstanbul 1993.

İnternet Kaynakları

- <http://efrasiyap.tripod.com/yazilar/turkmence.pdf> , Nisan 2010.
- <http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/node/21>, Nisan 2010.
- <http://forum.turklehceleri.org/viewtopic.php?f=5&t=21>, Nisan 2010.
- <http://tdkterim.gov.tr>
- <http://turkmenistanembassy.com.tr/tr/Turkmenistan.aspx>, Nisan 2010.

Taranan Eserler Kaynakçası

- Allanazarov, A. (hzl.-ed.), *Şasenem-Garıp*, Türkmenistan Neşirýatı, Aşgabat 1979.
- Andalıp, Leyli-Mecnun, Yusup-Züleyha, Babarövşen, Zeynelarap, hzl. A. Mülkamanov, G. Nazarov, O. Maşayeva, A. Nuryagdiyev, (ed.) Ş. Gandımov, Türkmenistan Neşirýatı, Aşgabat 1991.
- Aşırov, Akmuhammet hzl., *Türkmen Halk Dessanları II*, Türkmenistan Neşirýatı, Aşgabat 1993.
- Atacanov, Ata, *Öz Tanışlarıñ*, Türkmenistan Neşirýatı, Aşgabat, 1977.
- Atayev, Esen, *Zulmat Tününde*, Türkmenistan Neşirýatı, Aşgabat 1991.
- Aytmatov, Çingiz, *Ene Toprak*, çev. Ata İklimov, Ruh Neşirýatı, Aşgabat 1993.
- Baymiradov, Amanmırat (hzl.), Ata Hocaguliyev, *Türkmen Halk Dörediciligi/Hrestomatiya I*, Magaríf Neşirýatı, Aşgabat 1992.
- Berkeliyev, K., (ed.) Mämmetyazov, B., Esenmiradov, N., Ilım Neşirýatı, *Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi*, Aşgabat 1983

- Gorkut Ata-Gadımı Türkmen Eposu, hzl. M. Köseyev, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşgabat 1990.
- Govşudov, Ata, *Perman*, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşgabat 1989.
- Göroglu, (ed.) S. Annasehädov, Türkmen Döwletneşir, Aşgabat 1958.
- Kerbabayev, Berdi, *Aygıtlı Ädim- Roman*, Türkmenistan Neşiriyatı Aşgabat C I: 1969, C II: 1971.
- _____, *Saylanan Eserler*, Magaríf Neşiriyatı, Aşgabat 1992.
- Kürenov, Sapar, Gümüş, Muhittin, *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri*, Engin Yay., Ankara 1995.
- Mämiliyev, Aşır, *Garrı Oynasa Gay Turar-Piyesalar*, Ruh Neşiriyatı, Aşgabat 1995.
- Meläyev, Hudayberdi, *Pitne*, Aşgabat 1992.
- Mıralı hem Soltansöyün*, hzl. K. Borcakova, T.I.A. Ensiklopediya Neşiriyatı, Aşgabat 1992.
- Mollanepes, Yar, *Oyanmadın*, (hzl.) Hudayberdi Hallı, Ruh Neşiriyatı, Aşgabat 1992.
- Mülkamanov, A.; Övezgeldiyev, M.; Çarıyev, M.; Nuryagdiyev, A.; Nazarov, G. (hzl.), *Magtımguılı-Şıgırlar*, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşgabat I. Cilt 1992; II. Cilt 1994.
- Övezgeldiyev, M. (hzl.), Geldiyev, Gurbandurdı (ed.), *Zelili-Saylanan Eserler*, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşgabat, 1982.
- Seytâkov, Beki, *Saylanan Eserler*, Türkmendöwletneşir, Aşgabat 1951.
- Tagan, Atacan, *Yalñızlık*, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşgabat 1990.

EKLER

EK-1: BASİT ve TÜREMİŞ FİİL ŞEKİLLERİ DİZİNİ

1. Basit Fiiller

Ünlü+Ünsüz:

aç-	a:g-	ak-	al-	añ-	a:r-	as-	a:ş-
at-	a:z-	ä:t-	ä:v-	eg-	ek-	em-	eñ-
ep-	et-	ez-	ı:k-	ıñ-	ır-	ıs-	iç-
i:l-	i:n-	i:r-	i:ş-	i:t-	iy-	oñ-	op-
or-	os-	ov-	o:y-	oz-	öç-	öl-	ö:n-
öp-	ö:r-	ös-	öt-	öv-	öy-	uç-	ur-
ut-	uy-	üñ-	üt-	üz-			

Ünsüz+Ünlü+Ünsüz:

bak-	bar-	bas-	bat-	ber-
bez-	biç-	bil-	biş-	bit-
bog-	bol-	bos-	boz-	bök-
bö:l-	bur-	bus-	buy-	bük-
büz-	cır-	coş-	çak-	çal-
çap-	ça:-	çat-	ça:v-	ça:y-
çek-	çık-	çıt-	çız-	çig-
çiş-	çit-	çog-	çok-	ço:y-
çoz-	çok-	çöş-	çöz-	çüm-
dak-	dam-	dañ-	da:ş-	da:t-
dä:n-	deg-	dep-	deş-	dık-
dım-	dın-	dik-	dil-	diñ-
diy-	dog-	dol-	doñ-	doy-
dök-	döm-	dö:n-	dö:r-	döv-
döz-	dur-	du:ş-	duy-	düş-
düv-	düz-	gaç-	gal-	ga:l-
ga:n-	gap-	ga:r-	gas-	gat-
gay-	ga:y-	gaz-	gä:t-	geç-
gel-	ger-	gey-	gez-	gıp-
gır-	gıs-	gıy-	gız-	gır-
gıt-	gon-	gop-	goş-	goy-
göç-	göm-	gör-	guç-	gur-
gus-	guy-	gül-	hop-	hüñ-
kak-	kem-	kes-	kıl-	kov-
köv-	köy-	mıç-	mün-	paş-
pız-	saç-	sag-	sal-	sap-
sar-	sat-	say-	seç-	sek-
sep-	ser-	sıg-	sık-	sı:l-
sı:n-	sıp-	sır-	sız-	siñ-
sog-	so:k-	sol-	so:r-	sov-
soy-	soz-	sög-	sök-	sön-
söy-	sus-	süm-	sür-	süs-
süy-	süz-	tap-	ta:y-	tä:n-
ten-	tes-	tez-	tıp-	tik-
ti:r-	toz-	tur-	tut-	yag-
yak-	yan-	yap-	yar-	yaş-
yat-	yay-	ya:y-	yaz-	ya:z-

yeñ-
yit-
yoy-
ziñ-

yet-
yok-
yör-

yığ-
yol-
yum-

yık-
yo:n-
yuv-

yir-
yor-
yüz-

Ünlü+Ünsüz+Ünsüz

art-
ürk-

elt-
üyr-

ers-
üyş-

ört-

öyt-

Ünsüz+Ünlü+Ünsüz+Ünsüz:

bört-
çürt-
gırk-
kert-
serp-
yars-

cont-
dürt-
gırp-
pürk-
silk-
yenç-

çarp-
düyr-
girt-
sanç-
tart-
yırt-

çırp-
düyt-
gork-
sark-
tırp-
yort-

çirt-
gayt-
güyl-
sars-
tüyt-

Gövde:

agır-
aya-
begen-
buysan-
comur-
çayka-
çırma-
çirkiz-
çürke-
dara-
dırış-
doka-
ägin-
ekceş-
entre-
eşit-
galga-
gaşa-
gerñe-
gırça-
golavra-
govuş-
göydük-
gutul-
halpar-
hıñran-
ımtıl-
ırsara-
igen-
intil-
käyin-
kemşer-
kövecekle-
mayır-
oka-
oyan-
oytar-

agtar-
ayt-
beze-
buyur-
çabca-
çayşar-
çırşa-
çola-
çüyre-
daya-
dırma-
dola-
äñet-
ele-
eñter-
eyer-
gamaş-
gaya-
getir-
gısgan-
gora-
gönder-
gultun-
guvan-
hamsık-
hokran-
ınan-
ışan-
ilte-
irkil-
käyiş-
keyker-
küsser-
meymire-
omur-
oyar-
öde-

añta-
başar-
boya-
büre-
çabra-
çerme-
çızga-
çövce-
daga-
delmir-
dırna-
dula-
äsger-
elevre-
ere-
eyle-
gañır-
gayna-
gıcın-
gışar-
gorca-
gönen-
gurşa-
güydüş-
hekger-
ılga-
ınca-
ıtıgsa-
imeş-
isle-
käyit-
köce-
lägiriş-
nıgta-
osla-
oyat-
ökün-

ara-
boyna-
bövüs-
caytar-
çagır-
çeyne-
çilşir-
çövür-
dala-
derñe-
dire-
dümtün-
eçil-
emen-
esel-
eymen-
gañtar-
gazan-
gıltaş-
gobsun-
govur-
göreş-
guşa-
güyme-
heşeril-
ımızgan-
ıñran-
iber-
imrin-
kañka-
keceş-
köse-
lägir-
obur-
otur-
oyka-
öñürt-

arça-
becer-
bula-
cıñkıt-
çagşa-
çıda-
çintge-
çugut-
dalmın-
dıñza-
dogra-
düşe-
egis-
ente-
esre-
gabşır-
gara-
gemir-
gıpcın-
goduk-
govur-
göter-
gutar-
hala-
heşerlen-
ımsın-
ıra-
ide-
inde-
käye-
kemper-
köşe-
magta-
ogşa-
ovsun-
oylagra-
örñe-

örte-	ötägit-	övel-	öören-	övret-
övüs-	öykün-	para-	pılça-	saba-
sagın-	sakın-	sarga-	sarna-	sataş-
sayra-	sägin-	säme-	sebse-	selpe-
serme-	sıçra-	sıla-	sınçga-	sıpa-
sıra-	sırkıra-	silte-	soca-	sova-
söveş-	söye-	suluh-	surruk-	suva-
süller-	sülmüre-	sülper-	sümür-	süpür-
süsñe-	süyre-	şabra-	şepbeş-	tabşır-
tala-	tamşan-	tana-	tayzar-	täsgen-
tebsin-	tegele-	tente-	terpen-	terpeş-
terpet-	tice-	timisgen-	tinte-	tirke-
tisgin-	togta-	tolgun-	tolkun-	topul-
tovus-	töle-	tüken-	tüket-	ula-
ulña-	ultura-	una-	unut-	urna-
uşa-	utan-	utgaş-	uvun-	uyal-
uya-	üle-	ümüt-	ürpün-	üşe-
üve-	üvre-	üyşen-	üytge-	yabşın-
yabşır-	yada-	yala-	yalavrat-	yalbar-
yalın-	yalñ-	yalka-	yalma-	yalñış-
yalpar-	yaltan-	yama-	yanta-	yañzıt-
yapbaş-	yara-	yarış-	yarmaş-	yaydan-
yegşer-	yekir-	yelpе-	yemir-	yempe-
yemşer-	yepbeş-	yılgır-	yılma-	yigren-
yöñke-	yönte-	yöre-	yörme-	yuvut-
yülme-	yüvür-	zeyren-		

Birleşik fiil yapısından ortaya çıkmış gövdeler:

äber- äkel- äkit- iber- şeyt-

2. Türemiş Fiiller

2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle

+A-:

aca-	ada-	agına-	agıra-	agza-
añka-	ava-	avuşa-	ayna-	baya-
beke-	berke-	bogna-	bola-	boşa-
böve-	buldura-	büdre-	çaña-	çara-
çene-	çika-	çigre-	çisñe-	dabıra-
dagdıra-	daşa-	dene-	dıza-	dile-
dişe-	döre-	dürse-	düybe-	düyne-
endire-	eñşe-	gaba-	gabza-	gagşa-
galdıra-	galña-	galta-	gana-	garba-
garna-	garra-	gata-	gävüşe-	germe-
geze-	gıca-	gına-	gice-	giñe-
gotura-	govşa-	govza-	gövne-	göye-
göze-	gura-	gurda-	gümre-	güyce-
hañza-	hiñza-	kaka-	keme-	kepe-
kerçe-	koka-	köpe-	köre-	köse-
kövze-	köze-	küke-	lagşa-	meñze-
mijga-	mımıra-	mövce-	müñze-	omza-

orna-	ota-	oyna-	öge-	ölçe-
peşe-	pıtra-	pitre-	porsa-	puda-
sana-	sandıra-	sıha-	sına-	süyce-
şagra-	şara-	şildire-	taba-	tañkıra-
tasa-	tıkıra-	tıñza-	toza-	turşa-
ugra-	uza-	ürce-	yaldıra-	yana-
yaşa-	yayka-	yelme-	yeñle-	yıgna-
yıla-	yıldıra-	yogna-	yumşa-	yuvaşa-
zoma-	zora-			

+Al-:

agral-	añal-	ayñal-	azal-	bekel-
berkel-	beygel-	bolal-	çerrel-	çommal-
çömmel-	çukural-	çuñal-	çürel-	daral-
dikel-	direl-	dogral-	dural-	dürsel-
düzel-	egrel-	gatal-	gezel-	gıñral-
gıtal-	giñel-	girrel-	gomal-	goñral-
goyal-	gönel-	gürel-	güycel-	herrel-
känel-	kemel-	kınal-	kiçel-	kökel-
köpel-	kövel-	kütel-	mesel-	mürrel-
ommal-	oñal-	oynal-	pesel-	sagal-
sañal-	saral-	serrel-	sıkal-	somal-
sömel-	sövel-	süyrel-	ulal-	uzal-
yaşal-	yıgal-	yıgdel-	yitel-	yogal-
yognal-	yönel-	yumral-	zürrel-	

+Ar-:

abşar-	agar-	alar-	bolar-	bugar-
çalar-	çañcar-	çäşer-	çiñer-	çolar-
çöññer-	çürşer-	dazzar-	gabar-	gäber-
gompar-	goñkar-	gopbar-	göger-	göler-
gugar-	güber-	güpber-	hüjjer-	hüşer-
iter-	keser-	köker-	kürşer-	küyker-
lagşar-	läşer-	leller-	lepber-	maşçar-
mijjar-	missar-	möler-	mürşer-	müzzer-
oltar-	oñar-	otar-	ölçer-	öyer-
paşçar-	peşçer-	pezzer-	pıssar-	salpar-
suvar-	şullar-	telker-	tıñkar-	tommar-
topbar-	torsar-	tovar-	tözer-	tulpar-
tükger-	tümmer-	tüññer-	yaşar-	yazgar-
zompar-	zoññar-	zömmer-		

+Aş-:

gartaş-	öceş-
---------	-------

+At-:

düzet-

+cAr-:

akcar-	bugcar-	cikcer-	çalcar-	çıgcar-
çikcer-	çüycer-	gancar-	hüvcer-	külcer-
ölcer-	selcer-	suvcar-	şumcar-	tüycer-
yagcar-				

+cIk-:dalcıg-
kircik-

demcik-

dercik-

dımcık-

garcık-

+cIrA-:

dercire-

gısmılıcıra-

hayalcıra-

mıncıra-

yelecire-

+dA-:alda-
gövsülde-
öyde-bada-
gunda-
öyde-dalda-
hayda-
pürde-danda-
kersende-
sırda-golda-
önde-
ünde-**+At-:**

düzet-

+gA-:darga-
mınçga-emge-
salga-

garga-

gozga-

ısga-

+gAn-:

boyurgan-

+gAr-/ +kAr-:aňkar-
eyger-
özger-cikger-
gapgar-
pakgar-ciňker-
haňkar-
paňkar-çıngar-
hoňkar-
pökger-dikger-
hökger-
saygar-**+gIr-/ +gUr, +kIr:**aňňır-
çıňkır-
haykır-
möňňür-
sınçgır-
vaykır-asgır-
gagır-
heňkir-
oňur-
sümgür-
vägır-bagır-
gaygır-
hınçgır-
pıňkır-
tüykür-böğür-
gäğır-
horgur-
pışgır-
üşgür-çığır-
gıgır-
küşgür-
sıgır-
vaňkır-**+Ik-:**acık-
darık-
elik-
gönük-
hayık-
içik-
möçük-
suvluk-berçik-
demik-
etig-
gövdük-
haypık-
kirik-
oduk-
şelik-birik-
demrik-
eyik-
gözük-
horuk-
lecik-
otuk-
tazık-canık-
dımkı-
gayzık-
gurduk-
hovluk-
lencik-
öcük-
ugruk-çalık-
düvnük-
gıcık-
gurduk-
hövrük-
mesig-
sarık-
zarbık-**+IIdA-:**arrıl-da-
cägilde-
cırkılda-
cirkilde-
cümşülde-
çıbşılda-
dılmıl-da-
galpıl-da-balkıl-da-
cakgıl-da-
cırırıl-da-
coňkulda-
cürkülde-
çığşılda-
dırmıl-da-
garkıl-da-bükgülde-
carkıl-da-
cıssıl-da-
corkulda-
cürürülde-
çırırıl-da-
düňkülde-
garsıl-da-bürkülde-
cazzıl-da-
cikgilde-
cukgulda-
cüygülde-
çümşülde-
gagıl-da-
gaykıl-da-caggıl-da-
cığıl-da-
ciňkilde-
cülpülde-
çagşılda-
darsıl-da-
gagıl-da-
gımıl-da-

gırmılda-	güjjülde-	gülçülde-	gümpülde-	güpbülde-
gürpülde-	gürrülde-	gürsülde-	güvvülde-	güzzülde-
hajjılda-	haltılda-	harrılda-	harsılda-	hassılda-
haşçılde-	hekgilde-	hılçılde-	hırkılda-	hırrılda-
hiññılde-	holpulda-	hoññılde-	horkulda-	horrulda-
höltülde-	höñkülde-	ıgşılde-	ıññılde-	ırgılde-
iññılde-	kümşülde-	lahhılde-	lakgılde-	lañkılde-
laññılde-	larsılda-	leñkilde-	liñkilde-	lokgılde-
loñkulda-	löñkülde-	maymılde-	mılkılde-	mımılde-
mıññılde-	mırrılda-	missılde-	mitdılda-	moymulda-
müñkülde-	oymulda-	övhülde-	pacılde-	pagşılde-
pajjılde-	pagılde-	palçılde-	pañkılde-	parkılde-
parrılde-	parsılde-	patdılda-	paypılde-	pazzılde-
pırkılda-	pıssılde-	pışçılde-	pışdılda-	pıtdılde-
pızzılde-	pökgülde-	pövhlülde-	sammılde-	saññılde-
selkilde-	señkilde-	seññılde-	sorkulda-	sölpülde-
sömpülde-	sülpülde-	şaggılde-	şakgılde-	şalkılde-
şalpılde-	şapbılde-	şarkılde-	şarñılde-	şarpılde-
şartılde-	şatdılda-	şıpbılde-	şırkılda-	şırpılde-
şırrılda-	şıtdılde-	şorpulda-	şovvulda-	şuvvulda-
takgılde-	tañkılde-	tarkılde-	tarrılde-	tarsılde-
tıkgılde-	tırkılda-	tırñılde-	toñkulda-	tovhulda-
tulkulda-	ülpülde-	varkılde-	varrılda-	vassılde-
vazzılde-	vızzılde-	yalpılde-	yaykılde-	yelkilde-
yılpılde-	zarñılde-	zıgılde-	zırmılde-	ziñkilde-
zompulda-	zovzulda-			

+In-:

bayrın-	cibrin-	derdin-
---------	---------	---------

+IrdA-/- +UrdA-:

bazırda-	bıgırda-	boyurda-	caññırda-	catırda-
cayırda-	cazırda-	cedirde-	cıkırda-	cıññırda-
cızırda-	cibirde-	cugurda-	dagırda-	dayırda-
dazırda-	digirde-	dıkgırde-	dükürde-	düññürde-
gabırda-	gabırda-	gıbırda-	gıcırda-	gıdırda-
gıtırda-	godurda-	gübürde-	gücürde-	gümmürde-
güpürde-	güsürde-	gütürde-	güzürde-	hasırda-
haşırda-	hatırda-	hıkırda-	hısırda-	hıtırda-
hikirde-	hokurda-	hoturda-	hümürde-	hüññürde-
hütürde-	ıkırda-	iñırde-	kibirde-	kitirde-
labırda-	lagırda-	lakırda-	lasırda-	lıgırda-
lıkırda-	ligirde-	lokurda-	lovurda-	lummurda-
madırda-	mıdırda-	pakırda-	pasırda-	paşırda-
patırda-	payırda-	pıkırda-	pısırda-	pışırda-
pitirde-	pösürde-	sakırda-	samırda-	şabırda-
şagırda-	şakırda-	şaññırda-	şapırda-	şatırda-
şayırda-	şıbırda-	şıgırda-	şıkırda-	şıññırda-
şıpırda-	şıtırda-	şokurda-	şovurda-	tabırda-
takırda-	taññırda-	tapırda-	tatırda-	tıkırda-
tıpırda-	tibirde-	tiññırde-	vadılda-	vagırda-
vakırda-	vaññırda-	vasırda-	vaşırda-	vazırda-
vacılda-	vızırda-	yıkırda-	zabırda-	zagırda-
zaññırda-	zıbırda-			

+IrgA-/ +UrgA-:

çınırge-
lälirge-
yadırge-

diñirge-
mesirge-

diñşirge-
müynürge-

düyşürge-
názirge-

geñirge-
usurga-

+I-:

añtal-
inçel-

garal-
keltel-

gısgal-
könel-

gocal-
yagıtıl-

goçal-
yukal-

+IA-:

abatla-
agılla-
ahla-
anıkla-
arassala-
arkanla-
asfaltla-
avansirle-
aygıtla-
bagırtla-
barabarla-
bazla-
bombala-
boyuntırıkla-
bugla-
burgula-
cayla-
cıbarla-
cıpıdıkla-
cocukla-
çağla-
çapgıla-
çayla-
çeñikle-
çırçıkla-
çitikle-
çotla-
çugdumla-
dabala-
dalakla-
dänele-
dazla-
demobilizle-
depircikle-
dessele-
dırnakla-
digdenekle-
dilimle-
dökünle-
durla-
dümevle-
düyünçekle-
ädimle-
ebşitle-
ekspluatirle-

abstragirle-
agızzırıkla-
akla-
añla-
arçınla-
arla-
asgınla-
avla-
ayıpla-
bağışla-
barla-
berbatla-
boronala-
bozla-
bulayla-
burunlıkla-
cazla-
cıgla-
cırtla-
corla-
çakla-
çarhla-
çayşıkla-
çenle-
çırıl-
çogdamla-
çovla-
çüfle-
dabanakla-
dalavla-
darakla-
dedutsirle-
demonstrirle-
derekle-
dezinfitsirle-
dızanakla-
digdikle-
diñle-
dölle-
duşakla-
dürrele-
düyürtikle-
äkle-
ecizle-
eksponirle-

abşanakla-
agla-
alkımla-
apadañla-
argışla-
arıkla-
assarla-
avula-
ayla-
bagla-
başgala-
betonla-
botla-
bövşeñle-
buravla-
buşla-
cebisle-
cıkırıkla-
cızla-
coyala-
çalgıla-
çarşakla-
çekikle-
çıbıkla-
çigitle-
çolpula-
çöple-
çümmükle-
dabanla-
daldala-
daşla-
deformirle-
deñle-
derle-
dırmala-
dızarla-
digle-
diskriminirle-
dövümle-
duzakla-
dürtgüle-
düyple-
ätle-
egle-
eksportirle-

abzalla-
agramla-
alkışla-
aprobirle-
arkala-
arzanla-
aşakla-
ayakla-
aynala-
bahala-
başla-
bıcıkla-
boykotla-
brakla-
burcula-
cadıla-
cemle-
cıkla-
cızınla-
cürle-
çanakla-
çatla-
çemçele-
çılöpikla-
çigrekle-
çorla-
çövşüle-
çürüzükle-
däbşekle-
damcala-
daşla-
deklamirle-
depeşekle-
dersle-
dırmıkla-
dızla-
dikanla-
dişle-
drenajla-
duzla-
düydenekle-
düyrmekle-
ätle-
egremle-
ekspropriirle-

adagla-
agsakla-
allala-
arala-
arkancakla-
arzuvala-
aşgarla-
ayazla-
azarla-
bahanalala-
bazarla-
bıçgıla-
boyla-
bronirle-
burçakla-
cähekle-
cezala-
cılavla-
ciltle-
çagala-
çapavulla-
çavla-
çemele-
çınla-
çişle-
çotgala-
çözle-
çüyle-
dagla-
damcıkla-
datla-
demle-
depgile-
dertle-
dırnaçakla-
differentisirle-
dikanınla-
dogrula-
dumanla-
düble-
düymele-
düzle-
ebşirle-
ekle-
ekstragirle-

elektrifitsirle-	elesle-	elle-	emalla-	emansipirle-
emgekle-	emle-	endiganla-	entrekle-	eple-
erbetle-	erñekle-	eşikle-	etekle-	evakuirle-
eyele-	eyerle-	eyle-	filtrle-	formulirle-
gabatla-	gabsala-	gaçalakla-	gaçgakla-	gaçgalakla-
gadakla-	galayıla-	galıpla-	galmagalla-	galvanizirle-
gamçıla-	gämikle-	gandızla-	gapakla-	gapdalla-
gapla-	garala-	garavulla-	garışla-	garşıla-
gasñakla-	gasñakla-	gatbarla-	gatıkla-	gatla-
gayçıla-	gayla-	gaymakla-	gaymala-	gayrala-
gaytala-	gazla-	gäzle-	gektografirle-	geñle-
geple-	gerekle-	gergele-	germeçle-	gıbrıdıkla-
gıcıkla-	gıkılıkla-	gıkuvla-	gılavla-	gılıçla-
gılla-	gımmatla-	gıpıdıkla-	gıratla-	gıravla-
gırpakla-	gısımla-	gışla-	gıtakla-	gıvla-
gıyala-	gızılla-	giçle-	gijjele-	giyevçile-
giyevle-	gizle-	golayla-	goltukla-	gomla-
goñakla-	gospitalizirle-	goşala-	goşarla-	goşavuçla-
goşla-	govadakla-	gozala-	göle-	gönüle-
götergile-	götincekle-	götinle-	gözle-	grimle-
gubarla-	gucakla-	guduzla-	gulaçla-	gulpla-
gulunla-	gumalakla-	gumla-	gunçala-	gurşunla-
gurtla-	gurumla-	gutla-	guzla-	güceñle-
gücükle-	gülle-	gümmezekle-	günäkärle-	günäle-
güneşle-	güple-	gürle-	gütle-	güvle-
güvlempaçla-	güzle-	hababayla-	hahayla-	hakla-
halalla-	halkala-	hallanla-	hallasla-	hamırta-
hancarla-	hañla-	hapala-	hapla-	harapla-
harçla-	harla-	harla-	hasanakla-	hasapla-
hasırdıkla-	hasla-	hassala-	haşamla-	haşla-
hatarla-	hatırala-	havla-	hayalla-	haykılıkla-
hazirle-	hazla-	heçcikle-	hekle-	heläkle-
hellevle-	henekle-	heñle-	hezzetle-	hıkla-
hınala-	hırta-	hızla-	hızınla-	hoñkudıkla-
hopbala-	horla-	horla-	hormatla-	hoşla-
hovala-	hovla-	hovutla-	hozanakla-	hödürle-
höküdikle-	hövürtgele-	hurkala-	hüple-	hürsekle-
hütle-	hüvdüle-	hüyle-	ıkcamlar-	ıkla-
ıkrıkla-	ılgaçla-	ırta-	ıssıla-	ışgalañla-
ışıkla-	ışla-	ızarla-	ızla-	ızla-
içirgile-	içle-	idealizirle-	idegle-	idekle-
idenekle-	igele-	igle-	ikile-	ikirciñle-
ilerle-	inçele-	industrializirle-	iñle-	inspektirle-
instruktirle-	instsenirle-	internatsionalizirle-	inventarizirle-	ionizirle-
iriñle-	irle-	işle-	iymle-	izolirle-
kakınla-	kakla-	kakmaçla-	kalkirle-	kalkulirle-
kapitulirle-	käsele-	kätmenle-	kebelekla-	kebsirle-
kekeçle-	kelemenle-	keleple-	kesekle-	keselle-
kesgitle-	keşdele-	keşle-	ketevle-	keyşikla-
keytikle-	kicikle-	kiltle-	kinayala-	kinofitsirle-
kiparla-	kirişle-	kirle-	klassifitsirle-	koksla-
komplektle-	konfiskle-	konservirle-	konspektirle-	konstruktirle-
konsultirle-	korrektirle-	kökenle-	kökla-	kökla-
kölegele-	köple-	köpükla-	köpürcikle-	kössekle-
kösükla-	kötekle-	köverceñle-	kövle-	kövle-

kövsarla-	kultivatorla-	kücüle-	küdele-	külkele-
külterle-	külüñle-	kürekle-	kürrele-	kvalifitsirle-
lagnatla-	lakla-	lalayla-	lapla-	layıkla-
lokgala-	lovla-	lükgele-	mäcerle-	mäcumla-
magallakla-	magnitle-	mäkämle-	makulla-	malala-
mäle-	manipulirle-	masgarala-	maşınla-	mavla-
maydala-	mayla-	maymıkla-	mazamla-	mehanizirle-
mertebele-	mıhla-	mıhmanla-	mınçgala-	mırıla-
mışla-	minala-	mistifitsirle-	mivele-	mobilizle-
mola-	monopolizirle-	mövle-	mumıyala-	mumla-
munitsipalizirle-	mübärekle-	münderle-	naçarla-	naftalinle-
nagışla-	naharla-	nähoşla-	nala-	nalla-
namartla-	naturalizle-	nayçala-	nayzala-	nazarla-
näetle-	näsagla-	necisle-	nırhla-	nışanala-
nikala-	nikelle-	nivelirle-	niyetle-	noğtala-
nokatla-	nomerle-	normala-	obsarla-	oglanla-
ogurla-	okisle-	okkupirle-	okla-	okla-
olcala-	omadakla-	omuzla-	oñla-	opponirle-
ortala-	osmakla-	otla-	otla-	ovadanla-
ovlakla-	ovmaçla-	ovnukla-	ovsunla-	ovşanakla-
ovurtla-	ovuçla-	oyla-	oymudıkla-	oynakla-
oynamla-	oyturakla-	ozonirle-	ökdele-	ölle-
öñürdikle-	örkle-	örküçle-	öveçle-	öykele-
öykenle-	pacarla-	paçla-	pagla-	pahnala-
päkle-	palanla-	palçıkla-	palla-	paltala-
panala-	pañla-	parala-	paralizle-	paravuzla-
parçala-	parla-	parsıla-	partla-	pasterizirle-
patanakla-	patentle-	patırdıkla-	patla-	payala-
payavla-	payhınla-	payla-	pazla-	peçatla-
peleseñle-	pelpelle-	peltekle-	penala-	pencele-
pentle-	perdele-	pesle-	pessayla-	petdele-
petikle-	petlele-	petle-	peyle-	pıçakla-
pıntıkla-	pırıla-	pıyadala-	pilisle-	pisle-
pişekle-	pişgele-	pitikle-	plombala-	posla-
pökle-	pötle-	presle-	proektirle-	proletarizirle-
propagandirle-	puçla-	pudakla-	pudrala-	pugtala-
pürdele-	püreüpürle-	pürrele-	radiofitsirle-	rastla-
reabilitirle-	recele-	redaktirle-	redutsirle-	registrirle-
reglamentirle-	rekvizirle-	remelitarizirle-	rendele-	repatriirle-
repetirle-	restavirle-	retsenzirle-	retuşirle-	revolyutsionizirle-
ruşçala-	sabınla-	sabotirle-	sagsızla-	sahapla-
sakakla-	sakanakla-	sakavla-	sakırtgala-	sakla-
saldamla-	saldarla-	salgım la-	salkınla-	salla-
samahılla-	samsıkla-	sancıla-	sandırakla-	sapacakla-
sapalakla-	sapanla-	sapla-	sapla-	sarıla-
sayala-	sayla-	saypalla-	sazanakla-	sazla-
seçekle-	selçeñle-	seleñle-	seññerle-	señsele-
seple-	serencamla-	serginle-	serpayla-	setirle-
seyikle-	seyisle-	seyrekle-	sıhala-	sıhla-
sıklıkla-	sılagla-	sımışla-	sımsıkla-	sınla-
sıñsırakla-	sıntgıla-	sıpala-	sıpcıkla-	sırçala-
sırkavla-	sırtmakla-	sızla-	silosla-	simle-
sinhronizirle-	sinkala-	sintezirle-	solgunla-	somla-
sonarla-	soñla-	sorağla-	sortla-	sotsializirle-
sovukla-	sövedeñle-	söygetle-	söyle-	söyüncile-

sözle-	stenografirle-	substantivirle-	suhla-	susakla-
sustla-	suvla-	sübsele-	südürle-	sümmülle-
sünnetle-	süple-	sürgüçle-	sürmele-	süssenekle-
süyrekle-	şagla-	şahala-	şakgala-	şallakla-
şamla-	şañla-	şapbatla-	şarla-	şatla-
şayla-	şemalla-	şepbikle-	şerebele-	şıgla-
şırla-	şiferle-	şifirle-	şikesle-	şinele-
şinele-	şlyuzla-	şorla-	şovla-	ştampla-
şugulla-	şüdügärle-	tagmala-	tagtala-	takıkla-
takla-	talavla-	tamamla-	tämizle-	tankıtla-
tapbatla-	tapla-	tapla-	taranla-	taraşla-
tarazla-	tarıpla-	tarifitsirle-	tarla-	tassıkla-
taşla-	tayakla-	tayınla-	tayla-	tayyarla-
täzele-	tebitle-	tekizle-	tekrarla-	telbele-
telefonizirle-	telegrafirle-	telle-	temmele-	tentirekle-
terbiyele-	terekele-	ternele-	terrorizirle-	tıgşıtlı-
tısla-	tigirle-	timarla-	tirsekle-	togala-
tokgala-	tokmakla-	tommukla-	tonnala-	toparla-
topbakla-	topla-	torla-	tosla-	tovla-
tovsakla-	toyla-	tozanla-	tozgala-	törpüle-
töverekle-	tözle-	transkribirle-	triyele-	tsementle-
tsifrle-	tsinkle-	tsitirle-	tutakla-	tüfle-
tükelle-	tümmekle-	tüpeñle-	türgenle-	türküle-
tüssele-	tüykülikle-	uçganakla-	uçla-	ukla-
unla-	urbala-	uşakla-	uvla-	uyanla-
üçle-	üçürdikle-	üfle-	ümezle-	ümle-
ümürle-	üpcünle-	ütükle-	vagla-	vañla-
vassıkla-	vazla-	vızla-	vizirle-	vulkanizirle-
yabala-	yagla-	yagşıla-	yakala-	yakınla-
yalañaçla-	yalınla-	yallakla-	yalla-	yaltakla-
yamanla-	yanavuçla-	yanbaşla-	yanınla-	yañsıla-
yapdıkla-	yapğıtla-	yapla-	yaprakla-	yarala-
yarımsakla-	yarpıla-	yatakla-	yatla-	yayapla-
yaykala-	yayla-	yazla-	yazla-	yegdekle-
yegdenekle-	yekele-	yelcikle-	yelekke-	yelimle-
yelinle-	yelinsele-	yepbekle-	yepbeşle-	yerle-
yıgcamlı-	yılcırakla-	yokla-	yolla-	yomarla-
yoñla-	yorgala-	yövselle-	yukala-	yumrukla-
yumurtgala-	yükle-	zagırdıkla-	zäherle-	zäkle-
zañla-	zarınla-	zarla-	zayala-	zeñle-
zerle-	zeyle-	zıgırdıkla-	zınatla-	zıncırta-
zınharla-	ziñkidikle-	zorla-	zovla-	zovzanakla-

+lAn-:

adatlan-	agızlan-	akıllan-	aladalan-	arkayınlan-
atlan-	ayaklan-	azaplan-	batgalan-	batırğaylan-
batırılan-	batlan-	bihayalan-	bimazalan-	birahatlan-
buyralan-	cahıllan-	canlan-	cınlan-	comartlan-
çabalan-	çäklen-	çalpavlan-	çañlan-	çaslan-
dabaralan-	dillen-	dogumlan-	dumanlan-	düşeklen-
düvmelen-	egelen-	ekezlen-	epeylen-	esaslan-
ezelen-	gadırılan-	gadırılan-	gaharlan-	galagoplan-
gamgınlı-	gamlan-	ganatlan-	gaygılan-	gayratlan-
gazaplan-	gelşiklen-	gılavlan-	gızıklan-	gollan-
govulan-	goyazılan-	gubarlan-	gurallan-	gurplan-

gussalan-	güyçlen-	hasratlan-	haybatlan-	hayırlan-
hereketlen-	heserlen-	hıcuylan-	hırsızlan-	hıyallan-
hiñlen-	hoşallan-	hovatırlan-	hovplan-	hovpsuzlan-
hovsalalan-	höveslen-	humarlan-	ıkrıklan-	ılhamlan-
ıncalıksızlan-	ısgınsızlan-	ıslan-	ışnaklan-	igelen-
iymitlen-	kanagatlan-	keyplen-	köylen-	kuvvatlan-
kuvvatsızlan-	küylen-	lemmerlen-	lezzetlen-	maylan-
meniklen-	meşgullan-	meyillen-	mılayımlan-	murdarlan-
müñkürlen-	namartlan-	nemlen-	nurlan-	oñatlan-
ovazlan-	ölügsilen-	öylen-	özlen-	pähimlen-
parahatlan-	petişlen-	peydalan-	pikirlen-	pilislen-
pullan-	rahatlan-	rahatsızlan-	rovaçlan-	ruhlan-
ruhsuzlan-	sagatlan-	sagdınlan-	salgılan-	salkınlan-
sapalan-	saplan-	señnerlen-	seslen-	seyreklen-
söygetlen-	sustlan-	sürülen-	şanlan-	şatlan-
şekillen-	şeklen-	şohlan-	şovhunlan-	şöhlelen-
şöhratlan-	şühelen-	tapavutlan-	taslan-	teñlen-
totlan-	tukatlan-	ulumsılan-	umıtlan-	üncülen-
yagtılan-	yalpaklan-	yañlan-	yaplan-	yaraglan-
yaragsızlan-	yaramazlan-	yaybañlan-	yazıklan-	yellen-
yelpeselen-	yaserlen-	yığılan-	yitigsilen-	yitilen-
yokarlan-	yumalan-	yüzlen-	zarplan-	zeylen-

+LAs-:

abadanlaş-	agırlaş-	agızlaş-	ähtleş-	aktivleş-
añsatlaş-	aralaş-	arkayınlaş-	artlaş-	ayaklaş-
aydıñlaş-	ayıplaş-	barabarlaş-	bäsleş-	baylaş-
berkleş-	birleş-	bitaraplaş-	bulutlaş-	burjuazlaş-
cedelleş-	cencelleş-	cetleş-	cıklaş-	cütleş-
çaltlaş-	çapgınlaş-	çepçileş-	çetinleş-	çetleş-
çıtalaş-	çilimleş-	çuñlaş-	daşlaş-	davalaş-
dertleş-	dikleş-	dilleş-	doganlaş-	dostlaş-
doygunlaş-	dumanlaş-	düzgünleş-	endiganlaş-	eñekleş-
erbetleş-	ezberleş-	formalaş-	ganımatlaş-	garıplaş-
gayımlaş-	gedaylaş-	gezekleş-	gıkuvlaş-	gımmatlaş-
golaylaş-	govulaş-	gubarlaş-	guraklaş-	guravlaş-
gurgunlaş-	gürrüñleş-	habarlaş-	hahahaylaş-	harcañlaş-
ılalaş-	kämilleş-	kapıyalaş-	kararlaş-	keceleş-
kınlaş-	kollektivleş-	kooperativleş-	kömekleş-	kütüleş-
legallaş-	liberallaş-	maslahatlaş-	maşınlaş-	mäzleş-
medeniyetleş-	merkezleş-	millileş-	minerallaş-	omadaklaş-
oñatlaş-	ortaklaş-	orunlaş-	palatallaş-	pikirleş-
proletarizirleş-	razılaş-	regressirleş-	revolyutsionizirleş-	rifmalaş-
sagatlaş-	sagdınlaş-	saglaş-	salamlaş-	salgılaş-
saplaş-	sarmaklaş-	sayhallaş-	saypallaş-	seyrekleş-
sıklaş-	sırtlaş-	söhbətleş-	sudlaş-	sustlaş-
şarikleş-	şayatlaş-	şertleş-	teñleş-	tersleş-
tertipleş-	tipleş-	tizleş-	ugurlaş-	umumılaş-
uygunlaş-	uzaklaş-	üsseleş-	üzñeleş-	vadalaş-
yabanılaş-	yagdaylaş-	yalpaklaş-	yañkalaş-	yaramazlaş-
yasılaş-	yaybañlaş-	yeñilleş-	yeñleş-	yerleş-
yıgcamlaş-	yıgırtlaş-	yitileş-	yokarlaş-	yövselleş-
yüzleş-	zabunlaş-			

+lAt-:aňsatlat-
hümlet-
yaplat-cıtlat-
nemlet-
-yaramazlat-gıkuvlat-
pövlet-
yokarlat-govulat-
saplat-
yumcuklathıtlat-
yantlat-**+msIrA-:**

gopbamsıra-

+nA-:

bayna-

butna-

+rA-:bälçire-
garaňkıra-
samra-çekre-
iňre-
titre-çetre-
kükre-
uçra-çüpre-
payra-
yaňra-eňre-
petre-**+sA-:**agsa-
goňursa-
suvsa-alňasa-
gorsa-burugsa-
küpürse-çıñsa-
kürse-gabsa-
küyse-**+sIn-:**

kemsin-

yüksün-

+sIrA-:arkayınsıra-
ekabırsıra-
köpbilmişsire-
sadasıra-
yekesire-artıksıra-
eyemsire-
läliksire-
sıñsıra-
yetimsire-batırsıra-
eyesire-
mılayımsıra-
suvsıra-cahılsıra-
garındaşsıra-
mönsüre-
tebsire-çaysıra-
halımsıra-
náziksire-
yakımsıra-**2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle****-A-:**baya-
gura-
silke-dälire-
köpre-
sora-dövne-
ora-
sürpe-gaza-
sara-
süyke-gudura-
semre-
tüte-**-AcAkIA-:**

bökecekle-

-AkIA-:

dürtekle-

itekle-

-AIA-:basala-
gazala-
silkele-çekele-
itele-çokala-
kovala-depele-
seçe-le-dıkala-
sepele-**-AňkIrIA-:**

ıraňkırila-

öçeňkirle-

yeteňkirle-

-Ar-:

atar-

contar-

çıkar-

çöker-

dürter-

gayşar- keyer-	gaytar- keyşer-	gızar- sırtar-	gider- yırşar-	gopar-
-ArIA-:				
dalarla-	pudarla-	silterle-		
-cA-:				
alakca- ıkca-	depce- sıpca-	dörce- sokca-	gapca- yanca-	garca-
-cAkIA-:				
bakcakla- sokcakla-	bökcekle- yılğırcakla-	galkıcakla-	garancakla-	keyercekle-
-cAlA-:				
çokcala-	dörcele-			
-cAr-:				
çokcar-	sokcar-			
-cIr-:				
sıpcır-				
-cIrA-:				
alcıra- gargancıra- kakıncıra- sallancıra- sögüncire- utancıra-	ardıncıra- gerıncire- kâyıncire- sıpancıra- süzülcire- yaykancıra-	aylancıra- gısılcıra- oykancıra- sıpıncıra- tasancıra- yıgırlcıra-	däncire- ıñrılcıra- sagıncıra- silkıncire- tısgıncire- zeyrencire-	elcire- ırancıra- sakıncıra- siltencire- tovlancıra-
-dA-:				
bökde-	gırda-			
-dAkIA-:				
bukdakla-				
-dAr-:				
agdar- ıñdar-	bökder- tänder-	dındar-	dönder-	düñder-
-dIr/-dUr-:				
abzallaşdır- agızlandır- äkitdir- äñetdir- ätidir- a:vundır- aytdır- barabarlaşdır- basdır- belleşdir- biçdir- bosdur- bukdur-	acıkdır- akdır- alamatlandır- artdır- atlandır- avusızlandır- azaşdır- barışdır- başlıkdır- berdir- bildir- bozdur- bulandır-	açdır- äkeldir- aldaşdır- artdır- atlandır- ayaklandır- azdır- barlaşdır- batlandır- berkleşdir- birikdir- bökdür- bulaşdır-	agdır- akıllandır- aldır- asdır- ävdır- aydıñlaşdır- bakdır- barlışdır- baylaşdır- bezdir- bogdur- böldür- busdur-	agızlandır- akıtdır- añdır- atdır- avtorlaşdır- aylandır- bakışdır- basalaşdır- begendir- biçdir- boldur- bövüsdür- buydur-

bükdür-	bürüşdir-	büzdür-	büzüşdir-	cabcındır-
coşdur-	çabalandır-	çakdır-	çakışdır-	çaknışdır-
çaldır-	çalıktır-	çalındır-	çaltlandır-	çaltlaşdır-
çapdır-	çapdır-	çarpdır-	çatdır-	çavdır-
çaydır-	çekdir-	çekindir-	çetinleşdir-	çetleşdir-
çığıldır-	çıpdır-	çızdır-	çigdir-	çirtidir-
çitdir-	çoğdur-	çokdur-	çoydur-	çozdur-
çökdür-	çöşdür-	çözdür-	çugutdur-	çümdür-
dakdır-	damdır-	dañdır-	dändir-	darıktır-
daşdır-	dayandır-	degdir-	dekretleşdir-	delillendir-
demcikdir-	demikdir-	demriktir-	depdir-	deşdir-
dıktır-	dımcıktır-	dımdır-	dındır-	dikdir-
dillendir-	diñdir-	diydir-	dolandır-	doldur-
doñdur-	doydur-	dökdür-	dördür-	dövdür-
duydu-	dürtdür-	düşündir-	düvdür-	düvündir-
düyrüktir-	düzdür-	ebedileşdir-	egdir-	egildir-
egisdir-	ekdir-	ekranlaşdır-	elendir-	elikdir-
eltdir-	emdir-	emendir-	emişdir-	encamlaşdır-
erbetleşdir-	ersdir-	esaslandır-	eşitdir-	eşitdir-
etdir-	eyikdir-	eymendir-	ezdir-	formalaşdır-
gaharlandır-	galdır-	galdır-	galındır-	galkındır-
galplaşdır-	gamaşdır-	ganatlandır-	gandır-	gapdır-
garandır-	garbandır-	gardır-	gasdır-	gatırgandır-
gatlaşdır-	gaydır-	gaygılandır-	gazandır-	gazaplandır-
gazdır-	gazlaşdır-	geñirgendir-	gerceşdir-	gerdir-
gertdir-	geydir-	gezdir-	gezekleşdir-	gınandır-
gıpcındır-	gırdır-	gırdır-	gırktır-	gısdır-
gyıdır-	gızdır-	gızıktır-	gızıklandır-	gıciktir-
girdir-	gobsundur-	godukdır-	gondur-	gopdur-
gordur-	goşdur-	govulandır-	goydur-	gömdür-
gönendir-	gönüktir-	gördür-	göreşdir-	görüştür-
göydüktir-	gözüktir-	gurdur-	gurplandır-	gusdur-
guvandır-	guydur-	güldür-	gülündür-	güçlendir-
harbılaşdır-	hasıllandır-	häsiyetlendir-	hayıktır-	hereketlendir-
hopdur-	hopukdır-	hovlukdır-	hovsalalandır-	höveslendir-
ıktır-	ılalaşdır-	ımsındır-	ımandır-	ırandır-
ırdır-	ısnışdır-	ışıklandır-	içiktir-	ildir-
ilişdir-	imrindir-	inder-	indir-	irkildir-
işdir-	itdir-	itdir-	iydir-	iymitlendir-
kadalaşdır-	kakdır-	kämilleşdir-	kanagatlandır-	kanunlaşdır-
kartalaşdır-	käyindir-	kepdir-	kertdir-	kesdir-
keyplendir-	kirciktir-	kiriktir-	konkretleşdir-	kooperativleşdir-
kovdur-	kösendir-	kövdür-	köydür-	kürtdür-
latınlaşdır-	legallaşdır-	lenciktir-	maliyeleşdir-	maşınlaşdır-
merkezleşdir-	militarizatsiyalaşdır-	millileşdir-	minerallaşdır-	motorlaşdır-
möçüktir-	mündür-	mürüşdir-	nurlandır-	odukdır-
oñdur-	oñuşdır-	otukdır-	ovdur-	oydur-
ozdur-	öceşdir-	öcüktir-	ökündür-	öldür-
öndür-	öpdür-	ördür-	örtdür-	örtendir-
ösdür-	övrenişdir-	övüsdür-	öykündür-	öylendir-
özelendir-	özleşdir-	parhlandır-	pırlandır-	pızdır-
pürkdür-	püvdür-	radiolaşdır-	ratsionalizatsiyalaşdır-	reabilitatsiyalaşdır-
reformalaşdır-	resmileşdir-	ruhlandır-	saçdır-	sadalaşdır-
sagdır-	sagındır-	säğindir-	sahnalaşdır-	säktir-
saldır-	sançdır-	sapdır-	sarıktır-	sarkdır-

sarsdır-	sataşdır-	satdır-	saydır-	seçdir-
senagatlaşdır-	sepdır-	serdir-	seretdir-	serpikdir-
seslendir-	sıgdır-	sındır-	sıpatlandır-	sıpdır-
sırdır-	sırıkdır-	sızdır-	silkdir-	siñdir-
sistemalaşdır-	sogdur-	sokdur-	soldur-	sordur-
sortdur-	sovdur-	soydur-	sökdür-	söndür-
söydür-	suratlandır-	surnukdır-	susdur-	suvlulandır-
sümdür-	sümsündür-	sürdür-	sürtdür-	süsdür-
süssür-	süykdür-	süyndür-	süyşür-	süzdür-
şatlandır-	tamşandır-	tanışdır-	tapdır-	tartdır-
taydır-	tazıkdır-	tersleşdir-	tertiplleşdir-	tesdir-
tezdir-	tıpdır-	tikdir-	tirdir-	tisgindir-
tizleşdir-	tolgundur-	tolkundır-	topuldir-	tozdur-
tukatlandır-	tutaşdır-	tutdur-	tüketdir-	tüvdür-
tüytdür-	uçdur-	ugrukdır-	ulaşdır-	umıtlandır-
umumılaşdır-	unutdır-	urdur-	urundur-	uruşdır-
utandır-	utdur-	utgaşdır-	uvlundır-	uyaldır-
uydur-	uygunlaşdır-	uzaklaşdır-	uzatdır-	üleşdir-
ütdür-	üyrdür-	üyşendir-	üytgeşdir-	üzdür-
üzdür-	yagdır-	yagşılandır-	yagtılandır-	yakdır-
yakdır-	yalmandır-	yalñışdır-	yandır-	yañlandır-
yapbaşdır-	yapdır-	yapışdır-	yaragsızlandır-	yardır-
yarglandır-	yarsdır-	yaybañlandır-	yaydandır-	yaydır-
yazdır-	yazdır-	yazdır-	yazdır-	yazdır-
yazdır-	yellendir-	yençdir-	yeñdir-	yeñilleşdir-
yepbeşdir-	yerleşdir-	yetdir-	yetişdir-	yıgdır-
yıkdır-	yırtdır-	yigrendir-	yirdir-	yokdur-
yoldur-	yondur-	yordur-	yoydur-	yöriteleşdir-
yuvdur-	yuvundur-	yuvutdur-	yüzdür-	yüzdür-
yüzleşdir-	zeyrendir-	zıñdır-	zıyansızlandır-	

-dirge-:

yeldirge

-gIIA-:

basgıla-

saygıla-

yençgile-

-Ik-/ -Uk-, -k:başlık-
hopuk-
yıgrik-bezik-
irik-
yoluk-düyrük-
serpik-
yumluk-galk-
sırık-gızık-
süyk-**-IIdA-/ -UIdA-:**gırpıl-
hümmülde-gorsulda-
tarpıl-
da-hıjjıl-
uvvulda-hıkgıl-
da-

horsulda-

-Ir-/ -Ur-:añşır-
bişir-
çişir-
dogur-
gaçır-
içir-
sarkır-
sovur-aşır-
bitir-
çümür-
doyur-
geçir-
opur-
sıgır-
sugşur-ayır-
coşur-
dadır-
duşur-
gelşir-
öçür-
sıpır-
süyşür-basır-
çalşır-
degir-
düşür-
govşur-
ötür-
siñir-
uçur-batır-
çaşır-
degşir-
egir-
göçür-
övür-
sogur-
üyşür-

yapır- yığsır-	yaşır- yitir-	yatır- yugur-	yetir- yumur-	yığır-
-ImcIrA-/ -UmcIrA-:				
gölümcire-	aglamcıra-			
-ImSIrA-/ -UmsIrA-:				
gölümsire-				
-kAlA-:				
ovkala-	oykala-			
-kez-:				
görkez-				
-I-:				
agzal- bökdal- çızgal- dişel- egsil- germel- gundal- ıncal- köcel- oral- pürdel- sıncal- sürpel- üvrel- yelpel-	arçal- bürel- daral- dogral- gabal- goral- gural- idel- kösel- otal- sanal- sırdal- süykel- yamal- yıgnal-	ayal- çaykal- daşal- dokal- gapcal- gorsal- gurşal- iltel- magtal- oykal- saral- soral- tanal- yanal- yöñkel-	bezel- çeynel- dernel- dörçel- gayal- gozgal- guşal- indal- nıgtal- ölçel- sargal- söyel- tirkel- yaşal-	boyal- çıkıl- direl- düşel- gazal- gözel- ılgal- kâyel- okal- pudal- sıhal- suval- üvel- yelmel-
-II-/ -Ul-:				
abşarıl- agtarıl- aňladıl- arzanladıl- atarıl- ayrıl- basıl- berkidil- bogul- burul- cırrarıl- çalşıl- çäşeril- çıkıl- çigil- çitil- çözül- dañıl- dekretleşdiril- diyil- dövül- düyül-	abzallaşdırıl- äkidil- aňlaşıl- äsgeril- atıl- azaldıl- basırıl- biçil- bozul- busul- ciñkeril- çalşırıl- çatıl- çırıl- çikceril- çokcarıl- çürtül- daradıl- depil- dogul- durzul- düyül-	açıl- alarıl- ardıl- asıl- avtorlaşdırıl- azgırıl- batırıl- biçil- börtül- buyrul- comrul- çapıl- çayıl- çırıl- çiñeril- çozul- çüyceril- dazarıl- deşil- dommarıl- duyul- düzedil-	ädil- äñedil- artdırıl- aşıl- aydıl- bakıl- beceril- bişiril- bövsül- bükül- contul- çapıl- çekil- çitil- çirkizil- çöşül- dadıl- degil- dikıl- dökül- dünđeril- düzül-	agdarıl- aňkarıl- artdırıl- aşırıl- ayıl- barıl- beril- bitiril- bukul- cayrıl- çağırıl- çarpıl- çığıl- çızıl- çirtil- çövrül- dakıl- degşiril- dikil- dörül- dürtül- edil-

egil-	egril-	ekil-	eltil-	eñil-
eñteril-	epil-	eredil-	eşidil-	ezil-
gabarıl-	gädil-	gandırıl-	gañıl-	gañtarıl-
gapgarıl-	gapıl-	garaşıl-	garıl-	gatıl-
gayşarıl-	gaytarıl-	gazanıl-	gazarıl-	gazıl-
geçil-	geçiril-	gemril-	geril-	getiril-
geydiril-	geyil-	gezil-	gırıl-	gırkıl-
gısdırıl-	gısıl-	gışarıl-	gışladıl-	gıyıl-
gidil-	goparıl-	gorul-	goşul-	govrul-
goyberil-	goyul-	gömül-	gönderil-	görkezil-
görül-	göteril-	gurul-	gutarıl-	guyul-
güberil-	güpberil-	hekgeril-	humrarıl-	hüjjeril-
hüñül-	ılalaşıl-	manıl-	ıñdarıl-	ırıl-
iberil-	içil-	idedil-	idil-	itil-
iyil-	kakıl-	kemşeril-	kertil-	kesil-
keyeril-	keykeril-	keyşeril-	kovul-	kökeril-
kövlenil-	kövül-	kürşeril-	küşgüril-	küykeril-
läşeril-	latınlaşdırıl-	lepberil-	maslahatlaşıl-	maşçarıl-
mayrıl-	müzzeril-	oburıl-	okdurıl-	omrul-
oñarıl-	oñrul-	opurıl-	orul-	otarıl-
oturdıl-	oturıl-	ovul-	oyçarıl-	oyul-
öçüril-	ökünil-	öldüril-	öndüril-	örtül-
örül-	ötül-	ötüril-	övrül-	övül-
öyeril-	öykünil-	öyül-	pızıl-	pürkül-
püvdüril-	saçıl-	sagıl-	sancıl-	sapıl-
sarkırıl-	satıl-	saygarıl-	sayıl-	sayıl-
seçil-	sepil-	seredil-	seril-	serpil-
sıkıl-	sıpcırıl-	sıpırıl-	sırıl-	sızıl-
sogrul-	sokcarıl-	sokul-	sovrul-	sovul-
soyul-	sozul-	sögül-	sökül-	söyül-
sugşurıl-	susul-	suvarıl-	sülleril-	sümül-
süncül-	süpüril-	sürtül-	sürül-	süssüril-
süyül-	süzül-	tabşırıl-	tapıl-	tayzarıl-
tıñkarıl-	tikil-	tiril-	tommarıl-	torsarıl-
tovsarıl-	tutul-	tükedil-	tükgeril-	tüññeril-
tüvdüril-	tüyceril-	tüydül-	tüyküril-	ugradıl-
ulaldıl-	ulanıl-	unudıl-	urul-	utluşıl-
utul-	uyul-	uzadıl-	ürküzil-	üşeril-
ütül-	üşüril-	üytgedil-	üzül-	üzül-
yabşırıl-	yakıl-	yakıl-	yapıl-	yapırıl-
yarıl-	yayıl-	yayıl-	yayıl-	yayradıl-
yazgarıl-	yazıl-	yazıl-	yegşeril-	yekiril-
yemril-	yemşeril-	yencil-	yeñil-	yepberil-
yepil-	yetiril-	yıgıl-	yıgıl-	yıgşırıl-
yıkıl-	yırşarıl-	yırtıl-	yigrenil-	yiril-
yiteldil-	yonul-	yorul-	yorul-	yoyul-
yozul-	yöredil-	yugrul-	yumrul-	yumul-
yuvdul-	yuvul-	yüvürdil-	zıgdırıl-	zımdırıl-
zıñıl-	zırmırıl-	zogdurıl-	zömmeril-	

-mAlA-:

gaymala-	gezmele-	ıkmala-	tüytmele-	yolmala-
yörmele-				

-mArlA-:

basmarla-

yuvmarla-

-n-:

aban-
 agızzırıklan-
 anıklan-
 asfaltlan-
 avtomatizirlen-
 azarlan-
 balansirlen-
 basırgan-
 bellen-
 beslen-
 bintlen-
 boyuntırıklan-
 bulan-
 cadılan-
 cemlen-
 covran-
 çekelen-
 çermen-
 çovlan-
 çüylen-
 daşan-
 demobilizlen-
 depren-
 dırman-
 diñirgen-
 dişen-
 dökünlen-
 duşaklan-
 düzlen-
 eksportirlen-
 emedeklen-
 erbetlen-
 eylen-
 galıplan-
 gargan-
 gatırgan-
 geñlen-
 gizlen-
 gölen-
 gürşunlan-
 halan-
 haraplan-
 hatıralan-
 hezzetlen-
 hüvdülen-
 ızlan-
 işlen-
 kakmaçlan-
 keşdelen-
 korrektirlen-
 kövlen-

abatlan-
 agitirlen-
 añlan-
 assimilirlen-
 ayan-
 azırgan-
 ballotirlen-
 başlan-
 bentlen-
 beterlen-
 bombalan-
 böleklen-
 buravlan-
 cäheklen-
 cezalan-
 çaklan-
 çemelen-
 çıbıklan-
 çöşlen-
 daglan-
 dayan-
 demonstrirlen-
 derslen-
 dızarlan-
 diñlen-
 dişlen-
 dökün-
 duzaklan-
 eglen-
 ekspropriirlen-
 emgen-
 eşiklen-
 formulirlen-
 gaplan-
 garşılan-
 gatlan-
 geplen-
 goran-
 gözlen-
 guşan-
 halkalan-
 harçlan-
 hayallan-
 hısırdan-
 ıkcamlan-
 ilten-
 iteklen-
 kāselen-
 kiciklen-
 kökenlen-
 kövlen-

abstragirlen-
 aklan-
 aralan-
 äslen-
 ayıplan-
 bağışlan-
 balzamirlen-
 bayrın-
 berbatlan-
 betonlan-
 boronalan-
 bövetlen-
 burunlıklan-
 caylan-
 cıkırıklan-
 çalgılan-
 çemmerlen-
 çizgan-
 çözlen-
 dalan-
 dayan-
 deñlen-
 desselen-
 differentsirlen-
 diñşirgen-
 dogrulan-
 drenajlan-
 duzlan-
 eklen-
 ekstragirlen-
 emlen-
 evakuirlen-
 gaban-
 garalan-
 gaşan-
 gaytalan-
 gezen-
 gorsan-
 grimlen-
 günälen-
 hamırlan-
 hasaplan-
 hāzirlen-
 horlan-
 ıran-
 industrializirlen-
 itelen-
 kātmenlen-
 kiltlen-
 kösen-
 kultivatorlan-

ädimlen-
 äklen-
 arassalan-
 avansirlen-
 aylan-
 bağlan-
 barlan-
 beklen-
 berçinlen-
 bezen-
 boşan-
 bronirlen-
 büren-
 cazlan-
 cılavlan-
 çarhlan-
 çenen-
 çolan-
 çugdumlan-
 dalarlan-
 deformirlen-
 depelen-
 dezinfitsirlen-
 dilen-
 diren-
 dokan-
 dulan-
 düşen-
 ekspluatirlen-
 elen-
 endiganlan-
 eyelen-
 gabatlan-
 garan-
 gatbarlan-
 gazlan-
 gınan-
 goşalan-
 gulplan-
 güymen-
 hancarlan-
 haşamlan-
 heklen-
 hormatlan-
 ısırgan-
 iñren-
 iymlen-
 kebşirlen-
 klassifitsirlen-
 kösseklen-
 kücülen-

adreslen-
 aldan-
 arkalan-
 avlan-
 aynalan-
 bahalan-
 basgılan-
 belgilen-
 berklen-
 bıçgılan-
 boyan-
 buglan-
 cabcın-
 cebislen-
 ciltlen-
 çaykan-
 çeñklen-
 çotgalan-
 çürken-
 daran-
 demlen-
 depgilen-
 dıkalan-
 dilimlen-
 diskriminirlen-
 dolan-
 durlan-
 düyrlen-
 eksponirlen-
 ellen-
 eplen-
 eyerlen-
 galayılan-
 garban-
 gatıklan-
 geñirgen-
 gıssan-
 gozgan-
 guran-
 halallan-
 hapalan-
 hatarlan-
 heñlen-
 hovalan-
 ızarlan-
 islen-
 kaklan-
 kellekilen-
 kokslan-
 köteklen-
 küdelen-

kükkelen-	külterlen-	külüñlen-	küreklen-	küysen-
laklan-	lokgalan-	magtan-	mäkämle-	makullan-
malalan-	masgaralan-	maydalan-	mehanizirlen-	minalan-
mistifitsirlen-	mobilizlen-	munlan-	münderlen-	müynürge-
naçarlan-	naftalinlen-	nagışlan-	naharlan-	näletlen-
nallan-	nayzalan-	nazarlan-	näzirge-	necislen-
nırhlan-	nışanalan-	nikalan-	nikellen-	nivelirlen-
niyetlen-	noqtalan-	nomerlen-	odan-	ogurlan-
okislen-	okkupirlen-	oklan-	oklan-	okun-
oñlan-	oran-	oslan-	otlan-	ovadanlan-
ovkalan-	ovran-	ovsarlan-	ovsunlan-	ovurtlan-
oykan-	oylan-	oyurgan-	öllen-	örklen-
örten-	özelen-	pacarlan-	päklen-	paralan-
paralizlen-	paravuzlan-	parçalan-	patentlen-	payalan-
payhaslan-	payhınlan-	paylan-	peçatlan-	penalan-
pencelen-	perdelen-	petdelen-	petiklen-	petlen-
peylen-	pıçaklan-	pırlan-	pislen-	pitiklen-
preslen-	proektirlen-	puçlan-	pudarlan-	pugtalan-
pürepürle-	radiofitsirlen-	reabilitirlen-	recelen-	redaktirlen-
redutsirlen-	registrirlen-	rekvizirlen-	rendelen-	reñklen-
repatriirlen-	repetirlen-	retsenzirlen-	sabınlan-	sahaplan-
sakaklan-	saklan-	sallan-	saran-	saygılan-
saylan-	sazlan-	seçeklen-	seçelen-	selçeñlen-
sepelen-	seplen-	serencamlan-	serginlen-	sermen-
setirlen-	seyiklen-	seyislen-	sılaglan-	sılan-
sımsıklan-	sınan-	sıntgılan-	sıpalan-	sıpan-
sıran-	sırçalan-	sırtmaklan-	silkelen-	siloslan-
silten-	silterlen-	soñlan-	sortlan-	sotsializirlen-
söyen-	sözlen-	substantivirlen-	suvlan-	sübselen-
südürle-	sümsün-	sünnetlen-	süplen-	sürgüçlen-
sürmelen-	sürpen-	süyken-	süyn-	süyren-
şaylan-	şerebelen-	şiferlen-	şikeslen-	şugullan-
şüdügärle-	tagmalan-	tagtalan-	takıklan-	talan-
tamamlan-	tämizlen-	tankıtlan-	tapbatlan-	taplan-
taplan-	taranlan-	taraslan-	tarazlan-	tarıplan-
tarifitsirlen-	tassıklan-	taşlan-	tayaklan-	tayınlan-
taylan-	tayyarlan-	täzelen-	tebitlen-	tegelen-
tekizlen-	tekrarlan-	tellen-	temmelen-	terbiyelen-
terekelen-	tıgıştlan-	ticen-	tigirlen-	timarlan-
togalan-	tokgalan-	tokmaklan-	tommuklan-	toparlan-
topbaklan-	toplan-	torlan-	toslan-	tovlan-
toylan-	tozanlan-	tozgalan-	tölen-	törpülen-
tözlen-	tsementlen-	tsifrlen-	tsinklen-	tsitirlen-
tükellen-	tüpeñlen-	tüyükliklen-	ulan-	unlan-
urbalan-	uzan-	üpcünlen-	ütüklen-	üven-
vizirlen-	yadırgan-	yaglan-	yalañaçlan-	yalan-
yalkan-	yalman-	yamanlan-	yaman-	yañsılan-
yaralan-	yarlan-	yarpılan-	yagşılan-	yatlan-
yaykan-	yekelen-	yelimlen-	yelinselen-	yelmen-
yelpen-	yeñillen-	yeñlen-	yıgcamlan-	yıgnan-
yılın-	yılman-	yoklan-	yollan-	yumruklan-
yüklen-	yülmen-	zäherlen-	zarlan-	zayalan-
zeñlen-	zınatlan-	zıncırlan-	zorlan-	

-In-/ -Un-:

açın-	alın-	arçın-	ardın-	ardın-
asın-	bakın-	basırın-	batırın-	biçin-
bilin-	bişirin-	bölün-	cibrin-	çalın-
çalşırın-	çekin-	çekin-	çıkarın-	çırpın-
çokun-	çoyun-	çümrün-	dadın-	dakın-
dañın-	delmirin-	derdin-	dilin-	dokun-
dövün-	dürtün-	düşün-	düşürin-	düvün-
edin-	egrin-	ekin-	ezin-	gagırın-
gagırın-	galkın-	garsın-	gazın-	gerin-
getirin-	geyin-	gırın-	gırkın-	gırpın-
gıyın-	govrun-	görün-	göterin-	gurun-
guylun-	guyun-	güylün-	igin-	irin-
itin-	kakın-	kövün-	örtün-	örün-
ötün-	övsün-	övün-	sagın-	salın-
sapın-	sepin-	sığın-	sıpın-	sıpırın-
silkin-	sögün-	söyün-	sümgürin-	süpürin-
sürün-	tapın-	tikin-	tutun-	tüykürin-
urun-	uvlun-	üsgürin-	yapın-	yaşın-
yaşırın-	yazın-	yazın-	yetirin-	yolun-
yuvdun-	yuvun-			

-nA-:

gatna-	gurna-	ovna-	signa-	yayna-
--------	--------	-------	--------	--------

-rA-:

depre-	yayra-
--------	--------

-sA-:

debse-	gımırsa-	gıssa-
--------	----------	--------

-ş-:

agınaş-	aglaş-	alakçaş-	alcıraş-	alñasaş-
añlaş-	arassalaş-	arçaş-	arkalaş-	arlaş-
asfaltlaş-	aylaş-	aynaş-	azaş-	badaş-
baglaş-	bahalaş-	bakcaklaş-	bälçireş-	balkıldeş-
barlaş-	basalaş-	basgılaş-	bekeş-	bekleş-
belgileş-	belleş-	berkiş-	beterleş-	bezeş-
bıçgılaş-	bıgırdeş-	bintleş-	boronalaş-	boşaş-
boyaş-	bozlaş-	bökcekleş-	bökecekleş-	bölekleş-
bövşeñleş-	bukdaklaş-	bulaş-	bulduraş-	bürceş-
caggıldeş-	cägildeş-	cähekleş-	cakgıldeş-	caññırdeş-
catırdeş-	caylaş-	cebisleş-	cedirdeş-	cemleş-
cıgıldeş-	cıkırdeş-	cılavlaş-	cıññırdeş-	cıpıdıklaş-
cırkıldeş-	cırtlaş-	cıssıldeş-	cızırdeş-	cızlaş-
cızzınlaş-	cibirdeş-	cıkgıldeş-	ciltleş-	ciñkildeş-
cirkildeş-	coñkuldeş-	coyalaş-	cugurdeş-	cukguldeş-
cülpüldeş-	cürküldeş-	cürleş-	cürüldeş-	cüygüldeş-
çalgılaş-	çaylaş-	çekeleş-	çekreş-	çemeleş-
çeneş-	çermeş-	çetreş-	çeyneş-	çibşıldeş-
çıdaş-	çikaş-	çılıpıklaş-	çıñsaş-	çırlaş-
çırmaş-	çırşaş-	çızgaş-	çigitleş-	çogdamlaş-
çokcalaş-	çolaş-	çolpulaş-	çotgalaş-	çöpleş-
çövşüleş-	çözleş-	çümmükleş-	çümşüldeş-	çüyleş-
çüyreş-	dabıraş-	dabırdeş-	dagaş-	dagdırdeş-

dalaş-	daraş-	daraş-	dargaş-	darsıldaş-
daşaş-	daşlaş-	dayırdaş-	dazırdaş-	dazlaş-
debseş-	demleş-	deñleş-	deñleş-	depeleş-
depreş-	derciş-	derleş-	derñleş-	dersleş-
derslet-	desseleş-	dıkalaş-	dıñzaş-	dırcaş-
dırmaş-	dırmıklaş-	dırnaçaklaş-	dızanaklaş-	dızarlaş-
dızaş-	dızaş-	digdenekleş-	digdikleş-	dikanlaş-
dikgirdeş-	dileş-	dilimleş-	dişleş-	dograş-
dokaş-	dolaş-	dökünleş-	dörceş-	dulaş-
durlaş-	duşaklaş-	duzlaş-	dükürdeş-	düñküdeş-
düññürdeş-	düşleş-	düyrleş-	ädimleş-	ädiş-
ekleş-	eleş-	elleş-	emallaş-	emedekleş-
endireş-	eñleş-	eñleş-	enteş-	entrekleş-
entreş-	epleş-	erceş-	ereş-	esreş-
eyerleş-	eyleş-	gabaş-	gagıldaş-	galayılaş-
galgaş-	galmagallaş-	galñaş-	galpıldaş-	galtaş-
gamçılaş-	gaplaş-	garancaklaş-	garaş-	garcaş-
gargaş-	garkıldaş-	garnaş-	garraş-	garşılaş-
gatbarlaş-	gatlaş-	gatnaş-	gävüşleş-	gayaş-
gaykılbaş-	gaymalaş-	gazaş-	geñleş-	gepleş-
gerceş-	germeş-	gezeş-	gezmeleş-	gıbirdıklaş-
gıkılıklaş-	gılıçlaş-	gımılbaş-	gırçaş-	gırmılbaş-
godurdaş-	goldaş-	gollaş-	goltaş-	goltuklaş-
goraş-	gorsaş-	govadaklaş-	govşaş-	gözeş-
gözleş-	gucaklaş-	guraş-	gurdaş-	gübürdeş-
gücürdeş-	gümmezekleş-	gümmürdeş-	güpleş-	güpürdeş-
gürleş-	gürpüldeş-	güsürdeş-	güvleş-	hacılbaş-
hajjılbaş-	haklaş-	halaş-	hallallaş-	hallanlaş-
hallaslaş-	haltılbaş-	hamırbaş-	hancarlaş-	hañlaş-
hañzaş-	haraplaş-	harlaş-	harrılbaş-	harsılbaş-
hasanaklaş-	hasaplaş-	hasırdaş-	haslaş-	hassılbaş-
haşamlaş-	haşçılbaş-	haşlaş-	hatırdaş-	hatlaş-
havlaş-	hayallaş-	haydaş-	hazırleş-	hazlaş-
heçcikleş-	hekleş-	hellevleş-	hıjjılbaş-	hıkgılbaş-
hıkırdaş-	hırlaş-	hısırdaş-	hızlaş-	hikirdeş-
hokurdaş-	holpulbaş-	horlaş-	horrulbaş-	hoşlaş-
hoturdaş-	hovlaş-	hovutlaş-	hozzulbaş-	höltüldeş-
hönküldeş-	hümmüldeş-	hümürdeş-	hüñürdeş-	hütürdeş-
ıgşılbaş-	ıkcamlaş-	ıkcaş-	ıkırdaş-	ıklaş-
ılgaş-	ıññılbaş-	ırgılbaş-	ırsaraş-	ısgaş-
ışıklaş-	ızarlaş-	ızlaş-	ızlaş-	ideş-
igeleş-	ikirciñleş-	ilerleş-	ilteş-	iñleş-
işleş-	itekleş-	iteleş-	kakaş-	käkeleş-
kaklaş-	kañkaş-	käseleş-	kätmenleş-	kebşirleş-
kelepleş-	kellekileş-	kerçeleş-	kerçeş-	keseleş-
keşdeleş-	keyercekleş-	kişñleş-	korrektirleş-	kovalaş-
köceş-	kökleş-	köpeş-	köreş-	köseş-
kössekleş-	köşleş-	kövecekleş-	köveceñleş-	köverceñleş-
kövleş-	kövzeş-	kultivatorlaş-	kücüleş-	küdeleş-
kükreş-	külterleş-	külünleş-	kürekleş-	labırdaş-
lagırdaş-	lagşaş-	lakgılbaş-	lakırdaş-	laklaş-
lañkılbaş-	laññılbaş-	lasırdaş-	leñkildeş-	lıgırdaş-
lıkırdaş-	lokgalaş-	lokgulbaş-	loñkulbaş-	lovurdaş-
lummurdaş-	madırdaş-	magallaklaş-	malalaş-	mäleş-
mavlaş-	maydalaş-	maylaş-	maymıklaş-	meymireş-

mıdırdaş-	mırlaş-	mirrıldeş-	mitdıldeş-	molaş-
moymuldaş-	möleş-	mönsüreş-	müñküleş-	müñzeş-
nagışlaş-	nalaş-	nayzalaş-	nırhlaş-	nikalaş-
normalaş-	ogşaş-	ogurlaş-	okaş-	oklaş-
oklaş-	omzaş-	oraş-	orlaş-	ornaş-
otaş-	otlaş-	otlaş-	ovadanlaş-	ovkalaş-
oylagraş-	oynaklaş-	oynaş-	oyturaklaş-	ökdeleş-
ölçeş-	örkleş-	öykeleş-	pagşıldeş-	pakgıldeş-
pakırdaş-	palanlaş-	pallaş-	paltalaş-	pañkıldeş-
paravuzlaş-	parçalaş-	parkıldeş-	parlaş-	parsıldeş-
pasırdaş-	paşırdaş-	patdıldeş-	patırdaş-	patırdıklaş-
patlaş-	patraş-	payalaş-	payırdaş-	paylaş-
paypıldeş-	payraş-	pazzıldeş-	pelpelleş-	peltekleş-
penceleş-	perdeleş-	peşeş-	petdeleş-	petleş-
petreş-	peyleş-	pıcıldeş-	pıcaklaş-	pıkırdaş-
pıntıklaş-	pırlaş-	pısırdamak	pışçıldeş-	pışdıldeş-
pışırdaş-	pıtdıldeş-	pıtraş-	pızzıldeş-	pişekleş-
pitikleş-	porsaş-	pövhüldeş-	presleş-	pudarlaş-
pudaş-	pugtalaş-	pürdeş-	receleş-	redaktirleş-
rendeleş-	reñkleş-	sabaş-	sahaplaş-	sakırdaş-
saklaş-	salgaş-	salkınlaş-	sallaş-	samahıllaş-
sämeş-	samırdaş-	samraş-	sanaş-	sandıraklaş-
sandıraş-	saññıldeş-	sapanlaş-	saplaş-	saraş-
sarılaş-	sarnaş-	saygılaş-	saylaş-	sayraş-
sazanaklaş-	sazlaş-	sebseş-	selçeñleş-	selkildeş-
selpeş-	señkildeş-	sepleş-	serginleş-	sermeş-
setirleş-	seyikleş-	sıkılıklaş-	sılaş-	sımsıklaş-
sınlaş-	sıñsıraş-	sıpalaş-	sıpaş-	sıraş-
sırdaş-	sızlaş-	sinkalaş-	socaş-	somlaş-
soraş-	sortlaş-	sovaş-	sölpüldeş-	sömpüldeş-
sövdalaş-	sövedeñleş-	söyeş-	sözleş-	suvaş-
suvlaş-	suvsaş-	sübseleş-	südürleş-	sülmüreş-
sülpüldeş-	süssenekleş-	süykeş-	süyreş-	süyş-
şabırdaş-	şabraş-	şaggıldeş-	şagırdaş-	şaglaş-
şañlaş-	şaññırdaş-	şapırdaş-	şapırdaş-	şarkıldeş-
şarlaş-	şatırdaş-	şayırdaş-	şıbırdaş-	şığırdaş-
şığlaş-	şıkırdaş-	şiññırdaş-	şıpbıldeş-	şıpırdaş-
şırkıldeş-	şırlaş-	şırpıldeş-	şırrıldeş-	şıtdıldeş-
şıtırdaş-	şiferleş-	şifrleş-	şorpuldaş-	şovlaş-
şovurdaş-	şovvuldaş-	şuvvuldaş-	şüdügärleş-	tabırdaş-
tagmalaş-	takıklaş-	takırdaş-	tamamlaş-	tämizleş-
tanış-	tañkırdaş-	tapbatlaş-	tapırdaş-	taplaş-
tarazlaş-	tarlaş-	tarpıldeş-	tarrıldeş-	tasaş-
tassıklaş-	taşlaş-	tatırdaş-	tayınlaş-	tayyarlaş-
täzeleş-	tebsireş-	tekizleş-	tenteş-	terbiyeleş-
terekelet-	tıgşıtlaş-	tıkgıldeş-	tıkırdaş-	tıkırdaş-
tıpırdaş-	tigirleş-	timarlaş-	tirkeş-	titreş-
togtaş-	tokgalaş-	tokmaklaş-	toparlaş-	toplaş-
torlaş-	tovsaklaş-	tozaş-	tozgalaş-	töleş-
törpüleş-	tutaklaş-	tutaş-	tükelleş-	tüpeñleş-
türgenleş-	tüsseleş-	tüteş-	uçganaklaş-	uçraş-
uklaş-	ulaş-	ulñaş-	unaş-	uşaklaş-
uvlaş-	uvvuldaş-	uyanlaş-	üleş-	ülpüldeş-
ümezleş-	ümleş-	ümmüldeş-	üveş-	üvreş-
üygeş-	vadırdaş-	vagırdaş-	vakırdaş-	vaññgırdaş-

varkıldeş-	vassıklaş-	vassıldeş-	vazırdeş-	vazzıldeş-
vıdırdeş-	vızırdeş-	vızlaş-	vızıldeş-	yadaş-
yaglaş-	yagşıldeş-	yakalaş-	yakınlaş-	yaldırdeş-
yallaklaş-	yalpıldeş-	yaltaklaş-	yamanlaş-	yamaş-
yanaş-	yañraş-	yañsıldeş-	yantaş-	yaraş-
yaşaş-	yatlaş-	yayaplaş-	yaykaş-	yayraş-
yegdekleş-	yekeleş-	yelecireş-	yelmeş-	yelpeş-
yıkırdeş-	yılcıraklaş-	yıldırdeş-	yılgırcaklaş-	yılmaş-
yılıldeş-	yolmalaş-	yöreş-	yörmeş-	yumruklaş-
yükleş-	zabırdeş-	zagırdeş-	zagırdıklaş-	zaññırdeş-
zarınlaş-	zarñıldeş-	zeyleş-	zıbırdeş-	zıgıldeş-
zırmıldeş-	ziñkildeş-	zompuldeş-	zovzuldeş-	

-İş/-Uş:-

abanış-	äberiş-	äberişmek	açış-	agtarış-
äkeliş-	äkidiş-	alarış-	alış-	añalış-
añnediş-	añkarılış-	aññırış-	asgırış-	asılış-
asış-	atış-	aylanış-	ayrılış-	bagırış-
bakış-	barış-	barlış-	basış-	beceriş-
begeniş-	biçiş-	biçiş-	bilış-	birigış-
bişiş-	bitiriş-	bitiş-	boguş-	boyurganış-
bozuş-	böküş-	bölünüş-	bölüş-	bukulış-
büküş-	bürüş-	büzüş-	cabcınış-	cikceriş-
cikgeriş-	ciñkeriş-	çagırış-	çakış-	çaknış-
çalış-	çapış-	çapış-	çarpış-	çatış-
çekiş-	çıgcarış-	çıgırış-	çıkariş-	çıkış-
çırpış-	çırpış-	çızganış-	çızış-	çigış-
çikceriş-	çiñeriş-	çitiş-	çokuş-	çoyuş-
çozuş-	çökeriş-	çöküş-	çövrüş-	çözüş-
çümüş-	çürüş-	daknış-	daknış-	dañış-
değiş-	delmiriş-	depiş-	derdiniş-	değiş-
dıkış-	dıknış-	dımış-	diliş-	diñirgeniş-
diñiş-	diyiş-	doluş-	döküş-	dörüş-
dövüş-	dövüş-	duralış-	durguş-	duruş-
duşuş-	dümtüniş-	düñderiş-	dürteriş-	dürtüş-
düşüniş-	düşüriş-	düşüş-	düvüş-	düyüş-
düzediş-	düzeliş-	düzüş-	egriliş-	egriş-
egsiş-	ekiş-	eltiş-	emeniş-	emiş-
eñliş-	eñteriş-	eriş-	esediş-	eşidiş-
eymeniş-	gaçış-	gagırış-	gaharlanış-	gancarış-
ganış-	gañrış-	gapgarış-	gapış-	garış-
garpış-	gatiş-	gatlış-	gaydış-	gayış-
gazış-	geliş-	gemriş-	geñirgeniş-	geriş-
getiriş-	geydiriliş-	geydiriş-	geziş-	gıgırış-
gınanış-	gıpış-	gırlış-	gırpış-	gısılış-
gıyış-	gızarılış-	gızış-	gidiş-	giriş-
girreliş-	gobsunış-	gomalış-	gomparış-	gopariş-
gorkuş-	goşulış-	goşuş-	govruş-	goyalış-
goyuş-	gozganış-	gömüş-	görüş-	göteriş-
gultunış-	gunuş-	guruş-	guyuş-	gülüş-
güymeniş-	hamsıgış-	hañkarış-	hatarlanış-	haykırış-
hekgeriş-	heñkiriş-	herreliş-	heşerleniş-	hınçgırış-
hıñranış-	hokranış-	hoñkarış-	hovlugış-	hüjjeriş-
hümerleniş-	hüşeriş-	hüvceriş-	ıgış-	ımanış-
ıncalış-	ıranış-	ısrıganış-	ısnış-	iberiş-

içiş-	idediş-	igeniş-	iliş-	inderiş-
irkiliş-	itiş-	itniş-	iyiş-	kakış-
kaklış-	kertiliş-	kertiş-	kesiş-	keyeriş-
keykeriş-	kınalış-	kovuş-	kökeriş-	köneliş-
köpeliş-	kövüş-	kürşeriş-	küteliş-	küykeriş-
lâşeriş-	missariş-	mürreliş-	ommalış-	omruş-
oñalış-	oñarış-	oñruş-	oñuş-	opurış-
oralış-	oralış-	oruş-	oturış-	ovuş-
oylanış-	oytarış-	oyuş-	öcüş-	öçürüş-
öçüş-	ökünüş-	ölçeriş-	ölüş-	öpüş-
örüş-	örüş-	ötüş-	öveliş-	övreniş-
övrüş-	öykünüş-	pakgarış-	pezzeriş-	pıñkırış-
pıssarış-	pışgırış-	pızış-	pikirleniş-	pökgeriş-
pürküş-	sagınış-	sagış-	salış-	sancış-
sapış-	sarıgış-	sarkış-	satış-	saygarış-
sayış-	seçiş-	sepiş-	serediş-	sıgırış-
sığış-	sınanış-	sıprış-	sırıgış-	sırış-
silkiş-	siñiş-	soguş-	sokuş-	somalış-
sortdurış-	sovruş-	sovuş-	sögüş-	söküş-
sömeliş-	söveliş-	söyeniş-	söyüş-	suruguş-
suvarış-	suvcarış-	sülleriş-	sümsünüş-	süpürüş-
sürleniş-	sürüş-	süsüş-	süygüpsarkış-	süygüş-
süyşürüş-	süyşüş-	süyüş-	süzüş-	şumcarış-
tamşanış-	tapış-	tapış-	tartış-	tayış-
tazıgış-	tıpış-	tiriş-	toparlanış-	topulış-
torsarış-	tovsarış-	tovsuş-	tulparış-	turuş-
tutluş-	tutuş-	tükediş-	tümmeriş-	tüydüş-
tüykürüş-	uçuş-	ugradış-	uruş-	utaniş-
utluş-	uzadış-	ürküş-	üşeriliş-	ütüş-
üyrüş-	üyüş-	üzülüş-	üzüş-	üzüş-
väğiriş-	vañkırış-	yakış-	yakış-	yalanış-
yalbarış-	yalmanış-	yapırılış-	yapış-	yarılış-
yatışmak	yaydanış-	yazılış-	yazış-	yazış-
yazış-	yetiş-	yetiş-	yetliş-	yığış-
yıgnanış-	yılgırış-	yırtış-	yitiş-	yokuş-
yoluş-	yonuş-	yukalış-	yumralış-	yuvuş-
yüvürdiş-	yüzüş-	yüzüş-	zeyreniş-	ziñiş-
zovladış-	zömmeriş-			

-şdlr:-

caylaşdır-	cemleşdir-	çatışdır-	çaykaşdır-	çekeleşdir-
çeñkleşdir-	çırşaşdır-	çigışdır-	çöpleşdir-	çözleşdir-
deñleşdir-	elleşdir-	endiganlaşdır-	epleşdir-	eyleşdir-
galtaşdır-	garcaşdır-	germeşdir-	gırçaşdır-	gırışdır-
gıssaşdır-	gorcaşdır-	ilteşdir-	itekleşdir-	iteleşdir-
itişdir-	oklaşdır-	oklaşdır-	ornaşdır-	paylaşdır-
planlaşdır-	taşlaşdır-	ticeşdir-	tirkeşdir-	üfleşdir-
ütükleşdir-	üzüşdir-	üzüşdir-	yamaşdır-	yelmeşdir-
yükleşdir-				

-Işdlr/-Uşdlr:

açışdır-	alışdır-	asışdır-	aydışdır-	boguşdır-
bölüşdir-	çalışdır-	çekişdir-	çızışdır-	çürüşdir-
eñterişdir-	gädişdir-	gapışdır-	garışdır-	gatişdir-
gelişdir-	gerişdir-	gıyışdır-	gülüşdir-	iberişdir-

ildirişdir- yırışıdır- yuvuşdır-	kakışdır- yokuşdır-	kesişdir- yoluşdır-	pızışdır- yonuşdır-	yanışdır- yumuşdır-
-t-:				
abatlat-	äbert-	abşart-	abzallat-	acat-
acıt-	ädimlet-	agart-	agdart-	agınat-
agırat-	agırt-	agızzırıklat-	aglat-	agralt-
agsat-	agtart-	akcart-	äkelt-	aklat-
alakcat-	alart-	alcırat-	aldat-	alñasat-
añalt-	anıklat-	añkart-	añkat-	añlat-
aññırt-	añtat-	aralat-	arassalat-	arçat-
arkalat-	arkayınısırat-	arlat-	arrıklat-	arzanlat-
asgırt-	assarlat-	aşaklat-	atart-	avat-
avlat-	avuşat-	ayaklat-	ayat-	ayazlat-
aydıñlat-	ayırt-	aylat-	aynalat-	ayñalt-
aynat-	azalt-	azarlat-	bagırt-	bağışlat-
baglat-	bahalat-	balansirlet-	balkılat-	barlat-
basgılat-	başart-	başlat-	bayat-	bayat-
baynat-	bazırdat-	bazlat-	becert-	bekelt-
beket-	beklet-	belgilet-	berkit-	berklet-
beslet-	beterlet-	beygelt-	bezet-	bıçgılat-
bintlet-	bişirt-	bolat-	bombalat-	boronlat-
boşat-	boyat-	boynat-	boyuntırıklat-	boyurdlat-
bozlat-	bögürt-	böleklet-	bövetlet-	bugart-
bugcart-	bulat-	bulaylat-	buldurat-	burugsat-
buşlat-	butnat-	büdrat-	cadılat-	cägildet-
cäheklet-	caññırdat-	carkılat-	caslat-	catırdat-
cayırdat-	caylat-	caytart-	cazırdat-	cazlat-
cazzıldat-	cemlet-	cerrelt-	cıgıldat-	cıklat-
cılavlat-	cınlat-	cıññırdat-	cırkıldat-	cırlat-
cıssıldat-	cızırdat-	ciltlet-	coyalat-	cugurdlat-
cukguldlat-	cülpöldet-	cürküldet-	cürlet-	cürrüldet-
çabrat-	çagalat-	çagırt-	çagşat-	çagşıldat-
çalart-	çalgılat-	çalşırt-	çañat-	çañcart-
çarhlat-	çäşert-	çaykat-	çaysırat-	çayşart-
çekelet-	çemmerlet-	çeñklet-	çermet-	çerrelt-
çeynet-	çıbıklat-	çıdat-	çıgcart-	çıgırt-
çigşıldat-	çıkart-	çıkart-	çılıpıklat-	çingart-
çınırğat-	çınlat-	çıñsat-	çırçıklat-	çırlat-
çırmat-	çırpdır-	çırşat-	çızgat-	çigitlet-
çigreklet-	çilşirt-	çintget-	çirkizt-	çişirt-
çoğdamlat-	çokcalat-	çolpulat-	çommalt-	çorlat-
çotgalat-	çovlat-	çökert-	çömmelt-	çöplet-
çöşlet-	çövcet-	çövirt-	çugdumlat-	çuñalt-
çümmüklet-	çürelt-	çürket-	çüylet-	çüyret-
dabırdat-	däbşeklet-	däbşenekle-	däbşeneklet-	dagat-
daglat-	dalat-	dalavlat-	daldalat-	däliret-
daralt-	darat-	darat-	dargat-	darıt-
daşatmak	datlat-	dayırdat-	dazırdat-	dazlat-
debset-	debsilet-	degşirt-	delmirt-	demlet-
deñlet-	depcet-	depelet-	depgilet-	derciret-
derlet-	derñet-	dertletmek	desselet-	dezinfitsirlet-
dıkalat-	dıñzat-	dırmat-	dırmıklat-	dırnaçaklat-
dızanaklat-	dızarlat-	dızat-	dızat-	digdeneklet-

dikelt-	dikgirdet-	dilet-	dilimlet-	diñlet-
direlt-	diret-	dişet-	dişlet-	dogralt-
dograt-	dogrulat-	dogurt-	dokat-	dökünlet-
dörcet-	döret-	dulat-	duralt-	durlat-
duşaklat-	duzaklat-	duzlat-	dükürdet-	dümevlet-
düñküldet-	düññürdet-	düşet-	düşürt-	düyrlat-
düzelt-	ecizlet-	egirt-	egrelt-	egşit-
eklet-	ekspluatirlet-	eksponirlet-	eksportirlet-	ekspropriirlet-
ekstragirlet-	elciret-	eleslet-	elet-	ellet-
emallat-	emedeklet-	emlet-	endiganlat-	endiret-
eñret-	eñşet-	entet-	entret-	eplet-
ereceklet-	eret-	eset-	eşiklet-	etdirt-
eyelet-	eyerlet-	eyert-	eygert-	eylet-
gabart-	gabat-	gäbert-	gabırdat-	gabsalat-
gabsat-	gaçırt-	gagırt-	gagşat-	galayılat-
galdırat-	galgat-	galıplat-	galkıcaklat-	galñat-
gañırt-	gapaklat-	gapcat-	gapgart-	gaplat-
garalat-	garalt-	garancaklat-	garañkırat-	gараşdır-
garat-	garbat-	gargat-	garışlat-	garnat-
garrat-	garsıldat-	garşilat-	gasñaklat-	gaşat-
gatalt-	gatat-	gatıklat-	gatlat-	gatnat-
gayat-	gayçılalt-	gaynat-	gayşart-	gaytalat-
gaytart-	gazat-	gäzlet-	geçirt-	gemirt-
geplet-	germet-	getirt-	gıcırdat-	gıgırt-
gılıçlat-	gımıldat-	gımmatlat-	gımşat-	gınat-
gıpırt-	gırdat-	gırpacaklat-	gırpıldat-	gısgalt-
gışart-	gışlat-	gıtırdat-	gızart-	gızıllat-
giñelt-	gizlet-	goçalt-	golaylat-	goldat-
goltuklat-	gomalt-	goñaklat-	goñursat-	gopart-
gorat-	gorcat-	gorsat-	gorsuldat-	goşarlat-
govşat-	govurt-	govzat-	goyalt-	gozgat-
gögert-	göndert-	gönelt-	götert-	götinlet-
gövnet-	gözet-	gözlet-	grimlet-	gucaklat-
gugurt-	gulkullat-	gulkut-	gulplat-	gumlat-
gundat-	gurat-	gurdatt-	gurşat-	gurşunlat-
gurtlat-	guşat-	gutart-	guzlat-	gübert-
gübürdet-	güjjüldet-	güllet-	gümansırat-	gümpüldet-
güpbirt-	güplet-	güpürdet-	gürelt-	gürlet-
gürpüldet-	gürrüldet-	gürsüldet-	güsürdet-	gütlet-
gütürdet-	güyürdet-	güzlet-	güzürdet-	hababaylat-
halallat-	halat-	halkalat-	hallanlat-	hallaslat-
halpart-	haltıldat-	hamırlat-	hañkart-	hañlat-
hañzat-	hapalat-	haraplat-	harçlat-	harlat-
harlat-	harrıldat-	hasaplat-	hasırdat-	hassalat-
hassıldat-	haşırdaş-	haşırdat-	hatırdat-	hayalcırat-
hayallat-	haydat-	haykırt-	hazirlet-	heçciklet-
hekgert-	heklet-	heläklet-	heñkirt-	heñlet-
herrelet-	hıjjıldat-	hıkgıldat-	hılçıldat-	hınalat-
hıtırdat-	hızlat-	hıkırdet-	hokurdatt-	holpuldatt-
hoñkart-	hopbalat-	hopurdatt-	horkuldaş-	horlat-
horpuldatt-	horsuldatt-	hoturdatt-	hovutlat-	hozanaklat-
hozzulda-	hozzuldatt-	höltüldet-	hüjjert-	hümürdet-
hütlet-	hütürdet-	hüvcert-	ıgşıldat-	ıkcatt-
ıkırdatt-	ıklat-	ılğat-	ıncalt-	ıncatt-
ırgıldatt-	ısgat-	ıssılat-	ışıklatt-	ızarlat-

ızlat-	ızlat-	ibert-	ideneklet-	idet-
idirdet-	igelet-	iglet-	ikilet-	ikircinlet-
ilerlet-	iltet-	inçelt-	indert-	indirt-
inlet-	irinlet-	işlet-	iteklet-	itelet-
kakat-	käkelet-	kaklat-	kakmaçlat-	känelt-
kañkat-	käselet-	kätmenlet-	kebşirlet-	kelemenlet-
keleplet-	kellekilet-	keltelt-	kemelt-	kempert-
kemsit-	kemşert-	kepet-	kerçelet-	kerçelet-
keseklet-	kesellet-	kesmeklet-	keşdelet-	keyert-
keykert-	keyşert-	kınalt-	kibirdet-	kiçelt-
kiltlet-	kirlet-	kişñet-	kitirdet-	korrektirlet-
kovalat-	köcet-	kökelt-	kökenlet-	kökert-
köklet-	kölegelet-	könelt-	köpelt-	köpet-
köpret-	köpüklet-	köpürciklet-	köret-	köset-
köset-	kösseklet-	köşet-	köteklet-	kövlet-
kövzet-	kultivatorlat-	kücület-	küdelet-	küket-
külterlet-	külüñlet-	kümşüldet-	kürşert-	kütelt-
küykert-	küyset-	labırdat-	lagırdat-	lägirt-
lagşat-	lakgıldat-	lakırdat-	laklat-	läliksiret-
lapırdat-	larsıldat-	lasırdat-	läşert-	leñkildet-
lıgırdat-	lıkırdat-	lokgalat-	lokurdat-	loñkuldat-
lovurdat-	makullat-	malalat-	mälet-	masgaralat-
maşçart-	mavlat-	maydalat-	meñzet-	meselt-
meymiret-	mıhlat-	mıjjart-	mıncırat-	mıtdıldat-
mölert-	müñküldet-	mürrelt-	mürşert-	müynürget-
müzzert-	naftalinlet-	nagışlat-	naharlat-	nalat-
nallat-	nayzalat-	nemciret-	nikellet-	nogtalat-
oburt-	ogşat-	ogşat-	ogurlat-	okat-
oklat-	oklat-	oltart-	omadaklat-	ommalt-
omurt-	omzat-	oñalt-	oñart-	oñatlat-
oñurt-	opurt-	orat-	ordur-	ornat-
osmaklat-	otart-	otat-	otlat-	otlat-
oturt-	ovadanlat-	ovkalat-	ovnat-	ovnuklat-
ovrat-	ovsarlat-	ovsunlat-	ovşanaklat-	ovurtlat-
oykat-	oynaklat-	oynat-	öçürt-	ödet-
öget-	ökdelet-	ölcert-	ölçert-	ölçet-
öldürt-	öñürdiklet-	örklet-	övelt-	övürt-
öyert-	öykelet-	özgert-	pacıldat-	paçlat-
paglat-	pagşıldat-	pahnalat-	pajjıldat-	pakgart-
pakgıldat-	pakırdat-	palanlat-	palçıklat-	palçıldat-
pallat-	paltalat-	panalat-	pañkıldat-	paralat-
paravuzlat-	parçalat-	parkıldat-	parlat-	parrıklat-
parrıldat-	parsıldat-	partlat-	pasırdat-	paşçart-
paşırdat-	patdıldat-	patırdat-	patırdıklat-	patlat-
payalat-	payhınlat-	payırdat-	paylat-	payrat-
pazzıldat-	peçatlat-	pelpellet-	pelteklet-	pencelet-
perdelet-	peselt-	peşet-	petdelet-	petiklet-
petlelet-	petlet-	petret-	peylet-	pezzert-
pıçaklat-	pılçat-	pıñkırt-	pırkıldat-	pırlat-
pısırdat-	pıssıldat-	pıtdıldat-	pıtrat-	pızzıldat-
pilislet-	pişeklet-	pitiklet-	plombalat-	porsat-
poslat-	pökgert-	pöklet-	pösürdet-	pötlet-
pövhüldet-	preslet-	pudarlat-	pudat-	pugtalat-
pürdet-	püreüpürlet-	pürrelet-	recelet-	rendelet-
reñklet-	sabat-	sabınlat-	sagalt-	sahaplat-

sakaklat-	sakırtgalat-	saklat-	sallat-	salpart-
samırdat-	samrat-	sanat-	sandıraklat-	sandırat-
saññıldat-	sapacaklat-	sapalaklat-	sapanlat-	säpçet-
saplat-	saralt-	sarat-	sarılat-	sayalat-
saygart-	saylat-	sayrat-	sebset-	selcert-
selçeñlet-	selkildet-	selpet-	semret-	señkildet-
señselet-	seplet-	sermet-	serrelt-	seyiklet-
seyislet-	seyreklet-	sıçrat-	sıdırt-	sıgırt-
sıhat-	sıhlat-	sılat-	sınlat-	sıpalat-
sıpat-	sıpcırt-	sıpırt-	sırat-	sırçalat-
sırdat-	sırkavlat-	sırkırat-	sırtart-	sırtmaklat-
sızlat-	siltet-	simlet-	sinkalat-	socat-
sogurt-	somalt-	sorat-	sortlat-	sovat-
sovuklat-	sömelt-	sözlet-	suvart-	suvat-
suvcart-	suvlat-	suvsat-	sübselet-	südürlet-
süllert-	sülmüret-	sülpüldet-	süpürt-	sürgüçlet-
sürmelet-	süsñet-	süsseneklet-	süyçet-	süyrelt-
süyret-	süyşürt-	süyşürt-	süzgeket-	şabırdat-
şabrat-	şaggıldat-	şagırdat-	şaglat-	şakgalat-
şakgıldat-	şakırdat-	şalkıldat-	şallaklat-	şalpıldat-
şañlat-	şaññırdat-	şapbıldat-	şapırdat-	şarat-
şarkıldat-	şarlat-	şarpıldat-	şartıldat-	şatdıldat-
şatırdat-	şayırdat-	şaylat-	şemallat-	şıbırdat-
şığırdat-	şıglat-	şıkırdat-	şıññırdat-	şıpbıldat-
şıpırdat-	şırkıldat-	şırlat-	şırpıldat-	şırnıldat-
şıtdıldat-	şıtırdat-	şiferlet-	şifirlet-	şildiret-
şinelet-	şokurdar-	şorlat-	şorpuldat-	şovurdar-
şullart-	şumcart-	şüdügärlet-	tagmalat-	tagtalat-
takgıldat-	takıklat-	takırdat-	talat-	tamamlat-
tämizlet-	tanat-	tañkıldat-	tañkırar-	tankıtlat-
taññırdat-	tapbatlat-	tapırdat-	taplat-	taraşlat-
tarazlat-	tarıplat-	tarkıldat-	tarlat-	tarpıldat-
tarrıldat-	tasat-	tassıklat-	taşlat-	tatırdat-
tayınlat-	taylat-	tayyarlat-	tayzart-	täzelet-
tebitlet-	tebsiret-	tekizlet-	tekrarlat-	telkert-
tellet-	temmelet-	tentet-	tentireket-	terbiyelet-
tıkgıldat-	tıkırdat-	tıñkart-	tıñzat-	tıpırdat-
tırkıldat-	tırñıldat-	tigirlet-	tikeneklet-	timarlat-
tiññırdet-	tirket-	titret-	togtat-	tokgalat-
tommart-	toñkuldat-	topbaklat-	toplat-	torlat-
torsart-	tovalt-	tovhuldat-	tozat-	tozgalat-
tölet-	törpület-	tsementlet-	tsinklet-	tulkuldat-
turşat-	tükellet-	tükgert-	tüññert-	tüpeñlet-
tüsselet-	tütet-	tüyçert-	tüyküliklet-	tüykürt-
uçrat-	uçurt-	ugrat-	uklat-	ulalt-
ulturat-	unlat-	usurgat-	uşaklat-	uşat-
uvlat-	uyanlat-	uyat-	uzalt-	uzat-
ülpüldet-	ümezlet-	üsgürt-	üşert-	üşet-
üşüt-	ütüklet-	üvet-	üvret-	üyšürt-
üytget-	vägirt-	vaglat-	vañlat-	vaññırdat-
varrıldat-	vasırdat-	vassıklat-	vassıldat-	vaşırdat-
vazırdat-	vazlat-	vazzıldat-	yabşırt-	yadat-
yaglat-	yagşılat-	yagtılt-	yakınlat-	yalañaçlat-
yalat-	yalbart-	yaldırat-	yallaklat-	yalpıldat-
yaltaklat-	yamanlat-	yamat-	yanat-	yañlat-

yañrat-
yaşat-
yazlat-
yeciret-
yemirt-
yıgalt-
yılğırt-
yigdelt-
yorgalat-
yumruklat-
yüvürt-
zayalat-
zorlat-

yañsılat-
yatlat-
yazlat-
yelimlet-
yemşert-
yıgcamlat-
yılıt-
yitelt-
yöret-
yumşat-
zäherlet-
zeñlet-
zorlat-

yarat-
yaykat-
yegşert-
yelinselet-
yeñillet-
yıgnat-
yılmat-
yogalt-
yörmät-
yuvaşat-
zäklet-
zeylet-
zovlat-

yarpılat-
yaynat-
yekelet-
yelmet-
yeñlet-
yılat-
yılğıldat-
yollat-
yukalt-
yuvmarlat-
zaññırdat-
zıncırlat-
zömmert-

yaşart-
yayrat-
yekesiret-
yelpeselet-
yerlet-
yıldırat-
yırşart-
yont-
yumralt-
yüklet-
zarñıldat-
ziñkildet-
zörlet-

-It/-Ut-:

akıt-

büküt-

-Iz-:

duruz-
turuz-

giriz-
ürküz-

gorkuz-
üyüz-

iriz-

örüz-

EK-2: TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ FİLLER SÖZLÜĞÜ

A

ABADANLAŞ-: gelişmek, müreffehleşmek
 ABAN-: abanmak §ABANIŞ-: abanıp durmak
 ABATLA-: kurmak, düzenlemek §ABATLAN-
 §ABATLAT-
 ABSTRAGİRLE-: soyutlamak §ABSTRAGİRLEN-
 ABŞANAKLA-: badi badi yürümek
 ABŞAR-: ayaklarının arasını geniş açmak
 ABŞARIL-: kurularak oturmak §ABŞART-
 ABZALLA-: bkz abzallaşdırmak gerekli aletlerle donatmak
 ABZALLAŞDIR-: gerekli aletlerle donatmak
 §ABZALLAŞDIRIL- §ABZALLAT-
 ACA-: acılaşmak §ACAT- bir şeyin tadını acı hâle getirmek
 ACIK-: acıkmak §ACIKDIR-
 ACIT-: ekşitmek
 AÇ-: açmak §AÇDIR-: §AÇIL-
 AÇIN-: üstünü açmak §AÇIŞ- §AÇIŞDIR-: hepsini açmak
 ADA-: adamak
 ADAGLA-: a:dağlamak kızı oğlana nişanlamak
 ADATLAN-: adet edinmek
 ADRESLE-: adres vermek §ADRESLEN-
 ADSORBİRLE-: bir maddeye başka bir maddenin parçacıklarını emdirmek.
 AG-: [a:g-] dolup taşıp dökülmek
 AGAR-: ağarmak, beyazlaşmak
 AGART-: beyazlatmak
 AGDAR-: bir şeyi bir yanından öbür yana çevirmek
 §AGDART- § AGDARIL-: devrilmek, yıkılmak
 AGDIR-: aşırı derecede doldurmak
 AGILLA-: bir şeyin etrafını çevrelemek
 AGINA-: yuvarlanmak, o tarafa bu tarafa debelenmek §AGINAŞ-: hayvan için debelenmek §AGINAT-
 AGIR-: ağırmak §AGIRT-
 AGIRA-=AGIR-
 AGIRAT-=AGIRT-
 AGIRLAŞ-: ağırlaşmak, zorlaşmak
 AGIZLAN-: yemek yemeyi öğrenmek
 §AGIZLANDIR- §AGIZLAŞ-
 AGIZZIRIKLA-: gem ya da ağızlık takmak
 §AGIZZIRIKLAN- §AGIZZIRIKLAT-
 AGİTİRLE-: propaganda yapmak §AGİTİRLEN-
 AGLA-: ağlamak §AGLAŞ- §AGLAT-
 AGLAMCIRA-: biraz ağlamak
 AGRAL-: ağır olmak, ağırlaşmak, sağırlaşmak
 §AGRALT-
 AGRAMLA-: ağırlığını tartmak, yoklamak; mec. ölçüp biçmek

AGSA-: aksamak §AGSAT-
 AGSAKLA-: topallamak
 AGTAR-: aramak §AGTARIL- §AGTARIŞ-
 §AGTART-
 AGZA-: bir konu hakkında konuşmak, bahsetmek
 §AGZAL-
 AHLA-: ah çekmek taklidi
 AK-: akmak AKIT- §AKITDIR- §AKDIR-
 AKCAR-: beyazlaşmak, beyaz görünmek
 §AKCART-
 AKILLAN-: akıllanmak §AKILLANDIR-
 AKLA-: beyaza boyamak; suçsuzluğunu ispatlamak
 §AKLAN- §AKLAT-
 AKTİVLEŞ-: aktifleşmek, faal hâle gelmek
 AL-: almak §ALIN-
 ALADALAN-: endişelenmek
 ALAKCA-: acele etmek §ALAKÇAŞ- §ALAKCAT-
 ALAMATLANDIR-: işaretlemek
 ALAR-: kırmızı renge dönmek §ALARIL-: birine kızarak bakmak §ALARIŞ- §ALART-
 ALCIRA-: §ALCIRAŞ- §ALCIRAT-
 ALDA-: aldatmak §ALDAN- §ALDAŞDIR- birden fazla kişiyi aldatmak §ALDAT- §ALDIR-
 ALIŞ-: değiş-tokuş etmek, alıp vermek, birlikte almak
 ALIŞDIR-: gerekli şeyleri alıp koymak
 ALKIMLA-: bir şeye yaklaşmak
 ALKIŞLA-: kutlamak
 ALLALA-: ninni söylemek
 ALÑASA-: acele etmek §ALÑASAŞ- §ALÑASAT-
 ANALİZLE-: analiz etmek
 ANIKLA-: açıklamak §ANIKLAN- §ANIKLAT-
 ANNEKSİRLE-: zorla birleştirmek, ele geçirmek
 AÑ-: anlamak, bilmek, hissetmek. § AÑDIRMAK
 AÑAL-: şaşırmak §AÑALIŞ- §AÑALT-
 AÑKA-: kötü kokmak §AÑKAT-
 AÑKAR-: şaşırp kalmak §AÑKARIL-
 §AÑKARILIŞ- §AÑKART-
 AÑLA-: anlamak §AÑLADIL- §AÑLAN- §AÑLAŞ-
 §AÑLAŞIL- §AÑLAT-
 AÑÑIR-: anırmak §AÑÑIRIŞ- §AÑÑIRT-
 AÑSATLAŞ-: kolaylaşmak
 AÑSATLAT-: kolaylatmak
 AÑŞIR-: tanımak, anlamak, bilmek, hissetmek.
 AÑTA-: birini ya da bir şeyi yok etmek maksadıyla gözlemek, izlemek §AÑTAL- §AÑTAT-
 APADAÑLA-: omuzlarını kaldırarak, heybetli yürümek
 APROBİRLE-: onaylamak
 AR-: [a:r-] yorulmak
 ARA-: birbirinden ayırmak, bölmek

ARALA-: araya girmek ayırmak §ARALAN-
§ARALAT- §ARALAŞ-: birlikte aralamak
ve yakınlaşmak
ARASSALA-: temizlemek §ARASSALAN-
§ARASSALAŞ- §ARASSALAT-
ARÇA-: süpürmek §ARÇAL- §ARÇAŞ- §ARÇAT-
ARÇIN-: bkz. ardıncıramak
ARÇINLA-: arşınlamak
ARDIL-: temizlenmek
ARDIN-: I öksürüp boğazını temizlemek
ARDIN-: II kendi için bir şeyi temizlemek
ARDINCIRA-: öhö öhö diyerek kendini belli etmek
ARGİŞLA-: tahıl ticareti yapmak
ARKALA-: I sırtlamak
ARKALA-: II at vs. için eyerlemek
ARKALAN-: güvenmek, sırtını dayamak;
eyerlenmek
ARKALAŞ-: yardımlaşmak
ARKALAT-: eyerletmek
ARKANCAKLA-: geri çekilmek
ARKANLA-: I arkasına takmak
ARKANLA-: II geri çekilmek
ARKAYINLAN-: rahatlamak, yetinmek
ARKAYINLAŞ-: rahatlamak
ARKAYINSIRA-: sakinmiş gibi yapmak
ARKAYINSIRAT-: birini sakinleştirmek
ARLA-: bağırma-taklidi ses §ARLAŞ- §ARLAT-:
bağırtmak
ARRIKLA-: zayıflamak §ARRIKLAT-
ARRILDA-: bağırma taklidi
ART-: I artmak §ARTDIR- §ARTDIRIL-
ART-: II temizlemek, soymak, ayıklamak §ARTDIR-
§ARTDIRIL-: II
ARTIKSIRA-: kendini büyük görmek
ARTLAŞ-: iki kişi arka arkaya ata vs.ye binmek
ARZANLA-: ucuzlamak §ARZANLADIL-
§ARZANLAT-
ARZUVLA-: arzulamak
AS-: asmak, idam etmek
ASDIR-: astırmak, idam ettirmek
ASFALTLA-: asfaltlamak §ASFALTLAN-
§ASFALTLAŞ-
ASGINLA-: gücü azalmak, zayıf düşmek
ASGIR-: aksırmak §ASGIRIŞ- §ASGIRT-
ASIL-: §ASILIŞ-
ASIN-: kendin için asmak
ASIŞ-: §ASIŞDIR-: hepsini birden asmak
ASSARLA-: astırmak §ASSARLAT-
ASSİMİLİRLE-: görünüşünü değiştirip benzetmek
ASSİMİLİRLEN-: değişmek
ASSOTSİYERLE-: birleştirmek
AŞ-: [a:ş-] aşmak, geçmek §AŞIL- §AŞIR- §AŞIRIL-
AŞAKLA-: alçalmak, aşağı inmek, ucuzlamak
§AŞAKLAT-
AŞGARLA-: alkaline koymak

AT-: atmak, fırlatmak, ateş etmek §ATDIR- §ATIL-
§ATIŞ-: birbirine silah sıkmak
ATAR-: ocağa koymak, yemek pişirmek, yolcu
etmek §ATARIL- §ATART-
ATLAN-: ata binmek, binip gitmek §ATLANDIR-: I
ata bindirilmek
ATLANDIR-: II ad verilmek
AVA-: çok ağrımak, sızlamak §AVAT-
AVANSİRLE-: avans vermek §AVANSİRLEN-
AVLA-: avlamak §AVLAN- §AVLAT-
AVTOMATİZİRLE-: otomatikleştirmek
§AVTOMATİZİRLEN-
AVTORLAŞDIR-: tercümeyle yazar tarafından
değişiklik eklemek §AVTORLAŞDIRIL-
AVULA-: zehirlemek
AVUNDIR-: birinin bir yerini kötü ağrıtmak
AVUSIZLANDIR-: zehrini almak
AVUŞA-: çok ağrımak §AVUŞAT-
AYA-: korumak, esirgemek §AYAL- §AYAN-
§AYAT-
AYAKLA-: bitirmek, tamamlamak §AYAKLAT-
AYAKLAN-: yürümeye başlamak, tamamlanmak
§AYAKLANDIR-
AYAKLAŞ-: her bir ayağını biri alacak şekilde
paylaşmak
korunmak, esirgenmek
AYAZLA-: ayaz yapmak
AYAZLAT-: soğukta bırakmak
AYDİÑLAŞ-: açık, belirgin hâle
gelmek §AYDİÑLAŞDIR-
AYDİÑLAT-: açık hâle getirtmek, onaylatmak
AYDIŞDIR-: birden fazla kişiye bir şey söylemek
AYGITLA-: açıklamak
AYIL-: ayılmak
AYIPLA-: suçlamak, ayıbını yüzüne söylemek
§AYIPLAN- §AYIPLAŞ-
AYIR-: alıp başka bir yere koymak, üstünden
çıkarmak §AYIRT-
AYLA-: çevirmek, yuvarlamak, kurmak, geri
döndürmek, gezdirmek §AYLAN-
§AYLANIŞ- §AYLANDIR- §AYLAŞ-
§AYLAT-
AYLANCIRA-: biraz gezip dolanmak
AYNA-: kapris yapmak, nazlanmak §AYÑAL-
§AYNAŞ- §AYNAT- §AYÑALT-
AYNALA-: cam takmak §AYNALAN-
§AYNALAT-
AYRIL-: bölünmek, yırtılmak, yarılmak §AYRILIŞ-
AYT-: söylemek, demek §AYDIL- §AYTDIR-
AZ-: [a:z-] yoldan çıkmak, ahlakı bozulmak §AZDIR-
AZAL-: azalmak §AZALDIL- §AZALT-
AZAPLAN-: sıkıntıya uğramak, zor durumda kalmak
AZARLA-: hastalanmak, kötülemek §AZARLAN-
§AZARLAT-

AZAŞ-: yoldan sapmak, ters yola girmek.

§AZAŞDIR-

AZGIRIL-: birine kötü söz söylemek

AZIRGAN-: azımsamak, küçümsemek

B

BADA-: ağz. develeri kalkmaması için dizleri ve boyunlarından bağlamak

BADAŞ-: birbirine bağlı olmak

BAGIR-: hayvanlar için bağırma §BAGIRIŞ-
§BAGIRT-

BAGIRIBER-: bağırvermek

BAGIRTLA-: bir şeyi ya da birini göğsünüaltına alıp yatmak

BAGIŞLA-: bağışlamak §BAGIŞLAN-
§BAGIŞLAT-

BAGLA-: bağlamak §BAGLAN- §BAGLAT-

BAGLAŞ-: birine bir şeyi bağlamak için yardımlaşmak, uzlaşmak

BAHALA-: fiyat biçmek §BAHALAN-
§BAHALAT-

BAHALAŞ-: pazarlık etmek

BAHANALA-: bahane etmek

BAK-: bakmak §BAKDIR- §BAKIŞ-

BAKCAKLA-: tekrar tekrar bakmak
§BAKCAKLAŞ-

BAKIL-: semirtilmek amacıyla beslenmek

BAKIN-: bakınmak, kendin için mal bakmak

BAKIŞDIR-: bakıp çıkmak, baktırmak

BALANSİRLE-: dengelemek §BALANSİRLEN-
§BALANSİRLET-

BALKILDA-: parıldamak göz, yıldız vs. için
§BALKILDAŞ- §BALKILDAT-

BALLOTİRLE-: oylamaya sunmak
§BALLOTİRLEN-

BALZAMİRLE-: mumyalamak §BALZAMİRLEN-

BAR-: varmak, gitmek §BARIL-

BARABARLA-: eşitlemek, denkleme

BARABARLAŞ-: bir şeyin peşinden yetişmek, denk olmak, muvaffak olmak
§BARABARLAŞDIR-

BARIBER-: yavaş yavaş yürüyüp gelivermek, gidivermek

BARIŞ-: barışmak, bir yere toplaşmak

BARIŞDIR-: barıştırmak, birçok yere gitmek, dolaşp çıkmak

BARLA-: denemek, sınamak §BARLAN-
§BARLAŞ- §BARLAT-

BARLAŞDIR-: hepsini birden deneyip bakmak

BARLIŞ-: barışmak §BARLIŞDIR-

BAS-: basmak, ezmek, sıkmak, çiğnemek, yenmek
§BASIL- §BASDIR-

BASALA-: tepelemek

BASALAŞ-: tepişmek

BASALAŞDIR-: peşpeşe tepelemek, tepeleyip çıkmak

BASGILA-: tepelemek, tepeleyip yere yatırmak

§BASGILAN-

§BASGILAŞ-

§BASGILAT-

BASIR-: birinin ya da bir şeyin üstünü örtmek, kapamak §BASIRIL- §BASIRIN-

BASIRGAN-: uykuda sayıklamak, kabus görüp sayıklamak

BASIŞ-: toplamaya, üst üste koymaya yardımlaşmak

BASLIK-: küflenmek, çökmek, çok miktarda bir yere toplanmak

BASLIKDIR-: bir şeyleri birbirlerinin üstüne koyup bastırmak, küflendirmek -ot-yem ve yemek hakkında, çok miktarda bir yere toplamak

BASMARLA-: üst üste bastırmak, endişelendirmek

BAŞAR-: başarmak, bir işin üstesinden gelebilmek
§BAŞART-

BAŞGALA-: ayırmak, farklı kılmak §

BAŞLA-: başlamak §BAŞLAN- §BAŞLAT-

BAT-: batmak, dalmak, saplanmak

BATGALAN-: çamurlanmak, bataklık haline gelmek

BATIR-: batırmak, banmak §BATIRIL-

BATIRGAYLAN-: yüreklenmek, cesur olmak

BATIRIN-: dokunmak

BATIRLAN-: yüreklenmek, cesaretlenmek, kuvvetlenmek

BATIRSIRA-: yüreklenmek, cesaretlenmek

BATLAN-: güçlenmek, şiddetlenmek, artmak

BATLANDIR-: güçlendirmek, artırmak

BAYA-: I zengin olmak, esk. kıızı olmak

BAYA-: II bitmek, tükenmek

BAYAT-: I birini zengin etmek

BAYAT-: II bitirmek, tüketmek

BAYLAŞ-: zenginleşmek §BAYLAŞDIR-

BAYNA-: refah içinde mutlu yaşamak §BAYNAT-

BAYRIN-: güvenmek

BAZARLA-: pazar yapmak

BAZIRDA-: cızırdamak §BAZIRDAT-

BAZLA-: bkz. bazırdamak §BAZLAT-

BÄLÇİRE-: şaka yapmak §BÄLÇİREŞ-

BÄSLEŞ-: yarışmak, rekabet etmek

BECER-: işlemek, nakışlamak, tamir etmek, iyileştirmek §BECERİL- §BECERT-

BECERİŞ-: işlemeye, süslemeye vs. yardım etmek

BEGEN-: mutlu olmak §BEGENDİR- §BEGENİŞ-

BEKE-: bkz. berkemek

BEKEL-: sağlamlaşmak, güçlenmek bkz. berkelmek

BEKELT-: bkz. berkitmek

BEKEŞ-: bkz. berkişmek

BEKET-: bkz. berkitmek

BEKLE-: kilitlemek, kapamak §BEKLEN-
§BEKLEŞ- §BEKLET-

BELGİLE-: işaretlemek, damgalamak §BELGİLEN-
§BELGİLEŞ- §BELGİLET-

BELLE-: işaretlemek, işe koymak, anmak, belirtmek, bir şeye dikkat çekmek §BELLEN-

BELLEŞ-: anlaşılmak, karşılıklı belirlemek
 BELLEŞDİR-: hepsini işaretlemek, not düşmek
 BENTLE-: baraj yapmak, bağlamak §BENTLEN-
 BER-: vermek §BERDİR-
 BERBATLA-: mahvetmek, harap etmek, bozmak
 §BERBATLAN-
 BERÇİK-: bıkmak, usanmak (yemek hakkında)
 BERÇİNLE-: perçinlemek §BERÇİNLEN-
 BERİL-: satılmak, bırakılmak, görevlendirmek, bir
 şeye gönünü vermek
 BERKE-: katlaşmak, sağlamlaşmak
 BERKEL-: gittikçe sağlamlaşmak, sağlam olmak
 BERKİŞ-: iyice sağlamlaşmak, güçlenmek
 BERKİT-: sağlamlaştırmak, güçlendirmek, bağlamak
 §BERKİDİL-
 BERKLE-: sağlamlaştırmak, güçlendirmek
 §BERKLEN-
 BERKLEŞ-: sağlamlaşmak, §BERKLEŞDİR-
 §BERKLET-
 BESLE-: süslemek, giydirmek, düzeltmek, onarmak,
 §BESLEN- §BESLET-
 BETERLE-: eskisindende kötü olmakı şiddetlenmek
 BETERLEN-: bkz. beterlemek
 BETERLEŞ-: bkz. Beterlenmek §BETERLET-
 BETONLA-: beton basmak §BETONLAN-
 BEYGEL-: gittikçe artmak, büyümek genişlemek
 §BEYGELT-
 BEYT-: böyle etmek
 BEZ-: bezmek
 BEZDİR-: bezdirmek, bıktırmak, usandırmak
 BEZE-: §BEZEN- §BEZET-
 BEZEL-: süslenmek
 BEZEŞ-: süslenmeye yardım etmek
 BEZİK-: bezmek, usanmak bez bolmak
 BICIKLA-: yüreği bıcıklamak- kızmak, öfkelenmek
 BIÇGILA-: testere ile kesmek §BIÇGILAN-
 §BIÇGILAŞ- §BIÇGILAT-
 BIGIRDA-: foku fokur kaynamak §BIGIRDAŞ-
 BİÇ- I: biçmek, kıyafet dikmek için kumaş kesmek,
 mec. önceden hesaplamak, planlamak §
 BİÇDİR- §BİÇİL-I
 BİÇ- II: iğdiş etmek § BİÇDİR- § BİÇİL-
 BİÇİN-: kendine kıyafet biçmek
 BİÇİŞ-: I biçmeye yardımlaşmak
 BİÇİŞ-: II iğdiş etmeye yardım etmek
 BİHAYALAN-: utanmaz olmak, ahlaksızlaşmak
 BİL-: bilmek
 BİLDİR-: bir şeyi haber vermek, bildirmek
 BİLİN-: tahmin edilmek, anlaşılmak, bilinmek
 BİLİŞ-: birbirinden haber almak, neredeyse hepsini
 bilmek
 BİMAZALAN-: rahatsızlanmak, rahatsız olmak
 BİNTLE-: sargıya almak, sargıyla sarmak
 §BİNTLEN- §BİNTLET-
 BİNTLEŞ-: birinin bantlamasına yardım etmek

BİRAHATLAN-: rahatsızlanmak
 BİRİĞİŞ-: toplanmak, birleşmek, katılmak
 BİRİK-: birleşmek, katılmak, eklenmek §
 BİRİKDİR-
 BİRLEŞ-: birleşmek, katılmak
 BİŞ-: pişmek, olgunlaşmak meyve için, yanmak
 BİŞİR-: pişirmek §BİŞİRİL- §BİŞİRT-
 BİŞİRİN-: kendin için pişirmek
 BİŞİŞ-: hemen pişip hazır oluvermek; sağlıklı,
 dayanıklı mert biri olarak yetişmek
 BİT-: bitmek, tamamlanmak, sona ermek,
 yetişmek-ot vs için §BİTİR- §BİTİRİŞ-
 BİTARAPLAŞ-: tarafsız olmak
 BİTİRİL-: iş için yerine getirilmek, tamamlanmak,
 bitirilmek
 BİTİŞ-: bitişmek, birleşmek, iyileşmek, bitmek, sona
 ermek
 BOG-: bağlamak, desteleyip bağlamak, boğmak
 §BOGDUR- §BOGUL-
 BOGNA-: boğum boğum kesip parçalamak
 BOGUŞ-: birine bir şeyi bağlamak için yardım etmek,
 birbirini boğmak
 BOGUŞDIR-: hemen bağlayıvermek
 BOL-: doğmak, dünyaya gelmek, katılmak,
 bulunmak, bir yerde uzun bir zaman
 yaşamak
 BOLA-: bollaşmak, yeterli olmak
 BOLAL-: bkz. bolamak
 BOLAR-: bkz. bolamak
 BOLAT-: bollaştırmak
 BOLDUR-: bkz. gutartmak, yoktan var ettirmek,
 buldurmak
 BOMBALA-: bombalamak §BOMBALAN-
 §BOMBALAT-
 BORONALA-: tırmıklamak §BORONALAN-
 §BORONALAŞ- §BORONALAT-
 BOS-: yerini yurdunu terk etmek, kaçmak
 BOSDUR-: birilerini kaçmasına terk etmesine sebep
 olmak
 BOŞA-: içi boşalmak, özgür kalmak, ipinden
 kurtulmak, işten çıkmak, gevşemek
 BOŞAN-: ipinden kurtulmak, mec. özgür olmak
 BOŞAŞ-: biraz biraz bollaşmak, biraz gevşemek,
 işler kolaylamak
 BOŞAT-: boşaltmak, ipini çözmek, işten çıkarmak,
 özgür bırakmak vs.
 BOTLA-: deve için yavrulamak
 BOYA-: boyamak §BOYAN- §BOYAŞ- §BOYAT-
 BOYAL-: boyanmak, bir şeye bulanmak
 BOYKOTLA-: boykot etmek
 BOYLA-: boyla ölçmek suyun derinliği vs.
 BOYNA-: boy vermek, büyümek, yoldan çıkmak at
 hakkında, alışmak hayvan hakkında
 §BOYNAT-

BOYUNTIRIKLA-: boyunduruk takmak, mec. boyun eğdirmek §BOYUNTIRIKLAN- §BOYUNTIRIKLAT-
 BOYURDA-: damla damla gözyaşı akmak §BOYURDAT-
 BOYURGAN-: gözyaşı dökmek §BOYURGANIŞ-
 BOZ-: yıkmak, bozmak, silmek, birini yoldan çıkarmak §BOZUL- §BOZUŞ-
 BOZDUR-: yıktırmak
 BOZLA-: alçak sesle böğürmek deve hakkında, mec. yüksek sesle ağlamak taklidi §BOZLAŞ- §BOZLAT-
 BÖGÜR-: (bazı hayvanlar için)"bö" sesini çıkarmak
 BÖGÜRT-: böğürtmek, mec. ağlatmak
 BÖK-: atlamak, sıçramak, hoplamak §BÖKÜŞ-
 BÖKCEKLE-: atlamak, sıçramak, zıplamak, mec. mutluluktan hoplamak §BÖKCEKLEŞ-
 BÖKDE-: tutmak, durdurmak, engellemek, yavaşlamak, yolunu kesmek
 BÖKDEL-: bir hareketin gelişmenin önü kesilmek, engellenmek
 BÖKDER-: atın eyerine yük yüklemek
 BÖKDÜR-: atlatmak, sıçratmak, hoplatmak
 BÖKECEKLE-: bkz. Bökceklemek §BÖKECEKLEŞ-
 BÖL-: [bö:l-] bölmek § BÖLDÜR- §BÖLÜN- §BÖLÜŞ-
 BÖLEKLE-: bölmek, dilim dilim etmek, para için bozmakhal §BÖLEKLEN- §BÖLEKLEŞ- §BÖLEKLET-
 BÖLÜNİŞ-: bkz. bölünmek
 BÖLÜŞDİR-: bölüştürmek
 BÖRT-: şişmek §BÖRTÜL-
 BÖVE-: engel olmak önünü kapamak
 BÖVETLE-: suyun önünü kapamak, bentlemek, zorluk çıkarmak §BÖVETLEN- §BÖVETLET-
 BÖVSÜL-: yarılmak; delinmek, yıkılmak baraj hak.
 BÖVŞENLE-: hafiflemek, gevşemek, yumuşamak
 BÖVŞENLEŞ-: biraz bollaşmak, gevşemek
 BÖVÜS-: yarmak, delmek, deşmek
 BÖVÜSDİR-: iyice yırttırmak, yaralatmak kendini, yıktırmak, deldirmek
 BRAKLA-: iskartaya çıkarmak § BRONİRLEN-
 BRONİRLE-I: zırhla kaplamak § BRONİRLEN-
 BRONİRLE-II: birine bir şeyi berkitmek, tutturmak
 BUGAR-: buharlaşmak §BUGART-
 BUGCAR-: buharlaşmak, terlemek §BUGCART-
 BUGLA-: buğulamak §BUGLAN-
 BUKDAKLA-: gizlice gitmek, saklana saklana gitmek §BUKDAKLAŞ-
 BUK-: gizlemek §BUKDUR-
 BUKUL-: saklanmak §BUKULIŞ-
 BULA-: bulamak, karıştırmak
 BULAN-: bulanmak §BULANDIR-

BULAŞ-: kirlenmek, karmakarışık olmak, karışmak
 BULAŞDIR-: bulaştırmak, kirlletmek, peş peşe ya da hızlı hızlı bulaştırmak
 BULAT-: bulaştırtmak, kirlletmek
 BULAYLA-: sallamak §BULAYLAT-
 BULDURA-: parıldamak taklidi §BULDURAŞ- §BULDURAT-
 BULUTLAŞ-: bulutlanmak
 BUR-: burmak, çevirmek, kapamak, lafı değiştirmek, çimdiklemek
 BURAVLA-: delmek, sondaj yapmak §BURAVLAN-
 BURCULA- I. kırığılanmak
 BURCULA II. hayvanlar için, doğum için kuytu yer aramak
 BURÇAKLA-: burçak burçak terlemek
 BURGULA-: çimdiklemek, burgulamak, çevirmek
 BURJUAZLAŞ-: burjuva sınıfına geçmek
 BURUGSA-: yanmak, tütmek, çok güçlü kokmak §BURUGSAT-
 BURUL-: burulmak, dönmek
 BURUNLIKLA-: devye burunluk takmak §BURUNLIKLAN-
 BUS-: yere yatmak, yere yapışmak, pusmak, gizlenmek §BUSDUR-: yere yatırmak, yapıştırmak, gizlemek, pusturmak
 BUSUL-: busmak
 BUŞLA-: müjdelemek §BUŞLAT-
 BUTNA-: hareket etmek, yürümek, kımıldamak §BUTNAT-
 BUY-: çok üşümek, donmak §BUYDUR-: üşütmek, soğuklatmak
 BUYRALAN-: kıvrır kıvrır, dalga dalga olmak
 BUYSAN-: kendine çok güvenmek
 BUYUR-: emretmek §BUYRUL-
 BÜDRE-: ayağı takılmak §BÜDRET-
 BÜK-: bükmek, eğmek §BÜKDÜR- §BÜKÜL- §BÜKÜŞ- §BÜKÜT-
 BÜKGÜLDE-: kaygılanmak
 BÜRCEŞ-: buruşmak
 BÜRE-: bir şeyin dışını görünmeyecek gibi örtmek §BÜREL- §BÜREN-
 BÜRKÜLDE-: tozlamak
 BÜRÜŞ-: çatılmak, ateşte yanıp buruşmak
 BÜRÜŞDİR-: buruşturmak, çatmak, ateşte yakıp buruşturmak
 BÜZ-: büzmek §BÜZDÜR- §BÜZÜŞ- §BÜZÜŞDİR-

C

CABCIN-: kızgınca ürümek köpek için, mec. terslemek §CABCINDIR- §CABCINIŞ-
 CADILA-: büyülemek, mec. kendine çekmek, etkisi altına almak §CADILAN- §CADILAT-
 CAGGILDA-: cıvıldamak, caggıltılı ses çıkarmak, cagıl cagıl konuşmak §CAGGILDAŞ-

CAHILLAN:- iyileşip, düzelip genç görünmek
 CAHILSIRA:- kendini genç sanmak
 CAKGILDA:- kuşlar için cıvıldamak, mec. şen sesler çıkarmak §CAKGILDAŞ-
 CANIK:- gayret etmek, çabalamak
 CANLAN:- canlanmak, mec. harekete geçmek, uyanmak
 CAÑÑIRDA:- cangırdamak, çalmak, çınlamak §CAÑÑIRDAŞ- §CAÑÑIRDAT-
 CARKILDA:- carkıltılı ses çıkarmak §CARKILDAT-
 CASLAT:- arı vb. sokmak
 CATIRDA:- çatırdamak §CATIRDAŞ- §CATIRDAT-
 CAYIRDA:- gıcırdamak, gıcirtılı ses çıkarmak §CAYIRDAT-
 CAYLA:- yerli yerine koymak, yerleştirmek, ölüyü defnetmek §CAYLAN-
 CAYLAŞ:- yerleşmek, her yere koymak, ölüyü defnetmeye yardım etmek §CAYLAŞDIR- §CAYLAT-
 CAYRIL:- çatlamak, yarılmak
 CAYTAR:- öne doğru hamle ederek durmak, dik durmak, dikleşmek §CAYTART-
 CAZIRDA:- bkz. cazzıldamak
 CAZIRDAT:- bkz. cazzıldatmak
 CAZLA:- baharatlamak, çeşnilemek §CAZLAN- §CAZLAT-
 CAZZILDA:- cızıldamak
 CAZZILDAT:- cızırdatmak, zehirli bir hayvana sokturmak
 CÄGİLDE:- -ağlamak, bağıra bağıra ağlamak §CÄGİLDEŞ- §CÄGİLDAT-
 CÄHEKLE:- bir şeye kenar çekmek §CÄHEKLEN- §CÄHEKLEŞ- §CÄHEKLET-
 CEBİSLE:- birbirine yaklaştırıp sağlamca birleştirmek §CEBİSLEN- §CEBİSLEŞ-
 CEDELLEŞ:- tartışmak
 CEDİRDE:- çabuk konuşmak, dırdır etmek §CEDİRDEŞ-
 CEMLE:- bir yere toplamak, mat. toplamak, bir sonuca varmak, bitirmek, tamamlamak §CEMLEN- §CEMLEŞ- §CEMLEŞDİR- §CEMLET-
 CENCELLEŞ:- hırlaşmak, dalaşmak, kavga etmek
 CERRELT:- gözünü cerreltmek, dik dik bakmak, sert bakmak
 CETLEŞ:- biriyle tersleşmek, ağız dalaşı yapmak
 CEZALA:- cezalandırmak §CEZALAN-
 CIBARLA:- çiselemek
 CIGILDA:- gıcırdamak §CIGILDAŞ- §CIGILDAT-
 CIGLA:- cığ cığ diye ses çıkarmak
 CIKIRDA:- çıkırtılı ses çıkarmak. mec. sesli gülmek §CIKIRDAŞ-

CIKIRIKLA:- hayvanı bağlamaya yarayan ipe takılan tahtayla ipi berkitmek §CIKIRIKLAN-
 CIKLA:- pamuğu tahtabir aletten geçirerek çekirdeğini temizlemek, gizlice bakmak, gözetlemek §CIKLAŞ- §CIKLAT-
 CILAVLA:- dizginlemek, mec. boyun eğdirmek §CILAVLAN- §CILAVLAŞ- §CILAVLAT-
 CİÑKIT:- -kon. bir dikişte içmek
 CINLAN:- kon. çok sinirlenmek §CINLAT-
 CİÑÑIRDA:- şingırdamak, çınlamak vs §CİÑÑIRDAŞ- §CİÑÑIRDAT-
 CIPIDIKLA:- kon. koşup gitmek §CIPIDIKLAŞ-
 CIR- I: yırtmak
 CIR- II: kon. tabanları yağlamak
 CIRKILDA:- çıkırtılı, şakırtılı ses çıkarmak §CIRKILDAŞ- §CIRKILDAT-
 CIRLAT:- yırtmak
 CIRRARIL:- kon. var gücüyle kaçmak
 CIRRILDA:- yıtılıp cırt sesi çıkarmak
 CIRTALA:- bkz. cızızınlamak §CIRTALAŞ-
 CISSILDA:- vızıldamak §CISSILDAŞ- §CISSILDAT-
 CITLAT:- cırt edip sesli tükürmek
 CIZIRDA:- cızıtılı ses çıkarmak, mec. güneş yakmak §CIZIRDAŞ- §CIZIRDAT-
 CIZLA:- Cızıtılı ses çıkarmak cırcır böceği, mec. kötü ağrımak §CIZLAŞ-
 CIZZINLA:- arka ayağıyla tepmek, hoplamak, zıplamak §CIZZINLAŞ-
 CİBİRDE:- zavallı bir sesle cıvıldamak, mec. bkz. cibrinmek §CİBİRDEŞ-
 CİBRİN:- şikayet etmek, dertlenmek
 CİKCER:- birbirine kötü davranmak, ters gitmek §CİKCERİŞ-
 CİKGER:- birine ters ters bakmak, diklenmek §CİKGERİŞ-
 CİKGİLDE:- cik cik etmek kuş için, mec. bilmiş bilmiş konuşmak §CİKGİLDEŞ-
 CİLTLE:- ciltlemek §CİLTLEN- §CİLTLEŞ- §CİLTLET-
 CİÑKER:- sert sert bakmak §CİÑKERİL- §CİÑKERİŞ-
 CİÑKİLDE:- görünmeyecek yerde görünmek, gidilmeyecek yere gitmek, yiğitlik taslamak §CİÑKİLDEŞ-
 CİRKİLDE:- bkz. cikgildemek §CİRKİLDEŞ-
 COÇUKLA:- (domuz için) yavrulamak
 COMARTLAN:- cömertlik göstermek
 COMUR:- kırıp parçalamak, ayırmak §COMRUL-
 COÑKULDA:- atlamak, sıçramak §COÑKULDAŞ-
 CONT:- bir şeyin ucunu kesip ayırmak
 CONTAR:- (kuyruk için) bir şeyin ucunu kesip ayırmak §CONTUL-

CORKULDA-: vıcık vıcık olmak, çamura dönmek, tamamen çamurlaşmak
 CORLA-: sesli akmak, dökülmek
 COŞ-: [co:ş-] (su için) coşmak mec. güçlü duygu oluşmak, heyecanlanmak, coşmak
 §COŞDUR-
 COŞUR-: =coşdurmak
 COVRAN-: ızdırap çekmek
 COYALA-: iz açmak, traktörle evlek kazmak
 §COYALAŞ- §COYALAT-
 CUGURDA-: cugurdulu ses çıkarmak
 §CUGURDAŞ- §CUGURDAT-
 CUKGULDA-: cukgultulu ses çıkarmak
 §CUKGULDAŞ- §CUKGULDAT-
 CÜLPÜLDE-: suya batıp çıkıldığında çıkan sesi çıkarmak §CÜLPÜLDEŞ- §CÜLPÜLDET-
 CÜMŞÜLDE-: etine iğne batmış gibi olmak, iğnelenmek, tüyleri diken diken olmak
 CÜRKÜLDE-: cik cik etmek §CÜRKÜLDEŞ- §CÜRKÜLDET-
 CÜRLE-: bkz. cürüldemek §CÜRLEŞ- §CÜRLET-
 CÜRRÜLDE-: cıvıldamak §CÜRRÜLDEŞ- §CÜRRÜLDET-
 CÜTLEŞ-: (kuş için) çiftleşmek
 CÜYGÜLDE-: (kuş ve cıvcıv için) cik cik etmek §CÜYGÜLDEŞ-
 Ç
 ÇABALAN-: çırpınmak, bedenle direnmek
 §ÇABALANDIR-
 ÇABCA-: kendini oraya buraya atmak, çırpınmak, hızlı hareket etmek
 ÇABRA-: alev alev yanmak §ÇABRAT-
 ÇAGALA-: çocuğu veya yavrusu olmak
 §ÇAGALAT-
 ÇAGIR-: çağırmak, davet etmek §ÇAGIRIL- §ÇAGIRIŞ- §ÇAGIRT-
 ÇAGLA-: keyfini çıkarmak; mec. öyle sanmak, hesap etmek
 ÇAGŞA-: eskiyip dağılmak, paralanmak; yayılmak
 §ÇAGŞAT- §ÇAGŞILDA- §ÇAGŞILDAT-
 ÇAK-: (arı vs. için) sokmak §ÇAKDIR-
 ÇAKIŞ-: çarpışmak, savaşmak, mücadele etmek
 §ÇAKIŞDIR-
 ÇAKLA-: tahmin etmek §ÇAKLAN-
 ÇAKNIŞ-: birbiriyle karşılaşp çarpışmak
 §ÇAKNIŞDIR-
 ÇAL-: bilemek; bir estrümanı çalmak, vurmak, sürmek §ÇALDIR- §ÇALIN- §ÇALINDIR-
 ÇALAR-: geileşmek §ÇALART-
 ÇALCAR-: grileşmek
 ÇALGILA-: tırpanlamak §ÇALGILAN- §ÇALGILAŞ- §ÇALGILAT-
 ÇALIBER-: saz çalmak; bileylemek; yumruk vurmak
 ÇALIK-: kurumak, suyu çekilmek §ÇALIKDIR-

ÇALIŞ-: bir şeyin yerine ikinci bir şeyi koymak; değiştirmek; çalışmak §ÇALIŞIL-
 ÇALIŞDIR-: her yeri sürüp çıkarmak, süpürmek
 ÇALPAVLAN-: su birikmek, bataklık oluşmak
 ÇALŞIR-: bir şeyin yerine başka bir şey koymak
 §ÇALŞIRIL- §ÇALŞIRIN- §ÇALŞIRT-
 ÇALTLANDIR-: bkz. çaltlaştırmak ,hızlanmak
 ÇALTLAŞ-: hızlanmak, hızlı olmak
 §ÇALTLAŞDIR-
 ÇANAKLA-: çanakla ölçmek
 ÇAÑA-: tozlamak, toz kaldırmak §ÇAÑAT-
 ÇAÑCAR-: tozlanmak, toz kaplamak §ÇAÑCART- §ÇAÑLAN-
 ÇAP- I: koşmak §ÇAPDIR- §ÇAPIŞ-
 ÇAP- II: keskin bir aletle kesmek, parça parça bölmek §ÇAPDIR- §ÇAPIL- §ÇAPIŞ-:
 ÇAPAVULLA-: yağmacılık yapmak, talan etmek
 ÇAPGILA-: satırla kesmek, doğramak
 ÇAPGINLAŞ-: hava için soğumak, ayaz yapmak
 ÇAPIL-: yarışa katmak
 ÇARA-: başını çaramak- üstesinden gelmek, başarmak
 ÇARHLA-: çarkta bilemek §ÇARHLAN- §ÇARHLAT-
 ÇARP-: el çırpma §ÇARPDİR- §ÇARPIL- §ÇARPIŞ-
 ÇARŞAKLA-: yaba ile toplamak, yığmak; mec. avuçlamak
 ÇASLAN-: hızlanmak
 ÇAŞ-: [ça:ş-] dağılmak, her biri bir yana gitmek; kendinden geçmek §ÇAŞIR-
 ÇAT-: yırtılan ya da sökülen yeri dikmek; iplerin uçlarını bağlamak, mec. Evlendirmek
 §ÇATDIR- §ÇATIL- §ÇATIŞ- §ÇATIŞDIR-
 ÇATLA-: çatlamak, yarılmak
 ÇAV-: [ça:v-] (ok vs için) kendi yolundan çıkıp gitmek, sapmak §ÇAVIDİR-
 ÇAVLA-: çubuk, kamçı vs. ile vurmak
 ÇAY-: [ça:y-] bir metalin yüzüne ikinci bir metalin eriyiğini sürmek §ÇAYDIR- §ÇAYIL-
 ÇAYKA-: temizlik için içine su koyup çalkalamak
 §ÇAYKAL- §ÇAYKAN- §ÇAYKAŞDIR- §ÇAYKAT-
 ÇAYLA-: çay vermek §ÇAYLAŞ-
 ÇAYSIRA-: çay içsin gelmek §ÇAYSIRAT-
 ÇAYŞAR-: (ayak vs. için) eğri büğrü olmak
 §ÇAYŞART-
 ÇAYŞIKLA-: paytak yürümek, ayağını eğri basarak yürümek
 ÇÄKLEN-: bir işte belli bir aşamaya gelmek; razı olmak
 ÇÄŞER-: uzanıp yatmak; kendinden geçip yatmak
 §ÇÄŞERİL- §ÇÄŞERT-

ÇEK-: çekmek, taşımak, tartmak, belli bir zamana kadar devam etmek §ÇEKDİR- §ÇEKİL- §ÇEKİN- II
 ÇEKELE-: iki yana çekiştirmek §ÇEKELEN- §ÇEKELEŞ- §ÇEKELEŞDİR- §ÇEKELET-
 ÇEKİÇLE-: çekiçle vurmak; mec. kötü eleştirmek
 ÇEKİN- I: utanmak §ÇEKİNDİR- §ÇEKİŞ- §ÇEKİŞDİR-
 ÇEKRE-: (keçi için) titrek sesle melemek §ÇEKREŞ-
 ÇEMÇELE-: kaşıklamak, çomçayla almak
 ÇEMELE-: hazırlamak §ÇEMELEN- §ÇEMELEŞ-
 ÇEMMERLE-: devenin hamudunun çemberini takmak §ÇEMMERLEN- §ÇEMMERLET-
 ÇENE-: nişan almak; büyüklüğünü küçüklüğünü deneyip görmek §ÇENEN- §ÇENEŞ-
 ÇENLE-: tahmin yürütmek, tahminde bulunmak
 ÇEŖKLE-: kırılan ,çatlayan kabı demirle birleştirmek §ÇEŖKLEN- §ÇEŖKLEŞDİR- §ÇEŖKLET-
 ÇEPÇİLEŞ-: solcu olmak
 ÇERME-: çemirlemek §ÇERMEN- §ÇERMEŞ- §ÇERMET-
 ÇERREL-: gözünü dikip bakmak §ÇERRELT-
 ÇETİNLEŞ-: §ÇETİNLEŞDİR-
 ÇETLEŞ-: bir kenara çekilmek, çoğunluktan ayırmak §ÇETLEŞDİR-
 ÇETRE-: mısır patlamak §ÇETREŞ-
 ÇEYNE-: çiynelemek §ÇEYNEL- §ÇEYNEŞ- §ÇEYNET-
 ÇIBIKLA-: çubukla vurmak §ÇIBIKLAN- §ÇIBIKLAT-
 ÇIBŞILDA-: hızlı ayak sesi çıkararak yürümek §ÇIBŞILDAŞ-
 ÇIDA-: dayanmak, tahammül etmek, mec. yeterli olmak
 ÇIDAŞ-: yeterli olmak §ÇIDAT-
 ÇIGCAR-: biraz terlemek §ÇIGCARİŞ- §ÇIGCART-
 ÇIGİL-: gerinmek §ÇIGILDIR-
 ÇIGİR-: tiz sesle bağırarak §ÇIGİRİŞ- §ÇIGIRT-
 ÇIGŞILDA-: hışırdamak §ÇIGŞILDAT-
 ÇIK-: bir yerden ayrılmak, çıkmak; yukarı çıkmak §ÇIKIŞ-
 ÇIKA-: odun çöp gibi şeyleri toplayıp destelemek §ÇIKAL- §ÇIKAŞ- §ÇIKAT-
 ÇIKAR-: çıkarmak §ÇIKARIL- §ÇIKARIN- §ÇIKARIŞ- §ÇIKART-
 ÇIKARIBER-: çıkarıvermek
 ÇIKIBER-: içerden dışarı çıkıvermek
 ÇILPIKLA-: çapaklanmak
 ÇILPIKLAŞ-: çapaklanıp durmak §ÇILPIKLAT-
 ÇINGAR-: gerçekleştirmek §ÇINGART-
 ÇINIRGA-: bkz. çingarmak doğrusunu yapmak §ÇINIRGAT-
 ÇINLA-: doğrusunu yapmak §ÇINLAT-

ÇİŖKİR-: (köpek için) darp ya da dövüş yüzünden çemkirmek
 ÇİŖSA-: (köpek için) bir sebepten ince uzun bir ses çıkarmak §ÇİŖSAŞ- §ÇİŖSAT-
 ÇİPDIR-: yalan söylemek
 ÇİRÇIKLA-: çocuk için hastalanmak §ÇİRÇIKLAT-
 ÇİRLA-: cırlamak, (çocuk için) kötü bir sesle ağlamak §ÇİRLAŞ- §ÇİRLAT-
 ÇİRMA-: sarmak, dolamak §ÇİRMAŞ- §ÇİRMAT-
 ÇİRP- I: ucundan yukarısını kesmek §ÇİRPDIR- §ÇİRPİL-
 ÇİRP- II: durulamak; çırpamak §ÇİRPIŞ-
 ÇİRPİN-: böbürlenip gerinmek; mec. coşmak, mec. birinin üstüne yürümek §ÇİRPIŞ-
 ÇİRRILDA-: cırlıdamak
 ÇİRŞA-: bulaştırmak; mec. sürüp sıvamak, yazmak §ÇİRŞAŞ- §ÇİRŞAŞDIR- §ÇİRŞAT-
 ÇİT-: çatmak, buruşturmak, büzmek §ÇİTİL-
 ÇİTALAŞ-: gayret etmek, çabalamak
 ÇİZ-: çizmek §ÇİZDIR- §ÇİZİL- §ÇİZİŞ- §ÇİZİŞDIR-
 ÇİZGA-: yukarı çemirlemek §ÇİZGAL- §ÇİZGAN- §ÇİZGANIŞ- §ÇİZGAŞ- §ÇİZGAT-
 ÇİG-: düğümlemek
 ÇİGDİR-: bkz. çigişdirmek
 ÇİGİL-: bkz. çigişmek
 ÇİGİŞ-: düğümlemek, sağlamlaşmak, keskinleşmek §ÇİGİŞDİR-
 ÇİGİTLE-: çekirdek çitlemek, pamuğu çekirdeğinden temizlemek §ÇİGİTLEŞ- §ÇİGİTLET-
 ÇİGRE-: hava soğumaya başlamak
 ÇİGREKLE-: hava azıcık soğumak; (genelde çocuk için) soğuk almak §ÇİGREKLET-
 ÇİKCER-: korkutmak, üstüne gitmek, kendini beğenmek §ÇİKCERİŞ-
 ÇİKCERİL-: bkz. çıkcermek
 ÇİLİMLEŞ-: biriyle sigara içmek
 ÇİLŞİR-: birbirinin içinden geçirmek, ildirmek §ÇİLŞİRT-
 ÇİNTGE-: sorarak anlamaya çalışmak, sorgulamak §ÇİNTGET-
 ÇİŖER-: dikkatle bakmak §ÇİŖERİL- §ÇİŖERİŞ-
 ÇİRKİZ-: ateşe, kızgın yağa tutarak bir şeyin yüzündeki tüyleri yakmak, ütmek §ÇİRKİZİL- §ÇİRKİZT-
 ÇİRT-: keskin aletle kolayca kesmek, mec.dokunup geçmek §ÇİRTDİR- §ÇİRTİL-
 ÇİSŖE-: çiselemek
 ÇİŞ-: şişmek §ÇİŞİR- §ÇİŞİRT-
 ÇİŞLE-: şiş sokmak, öldürmek, mec. iğnelemek
 ÇİT-: düğümleyerek dokumak §ÇİTDİR- §ÇİTİL- §ÇİTİŞ-
 ÇİTİBER-: düğümleyerek dokumaya başlamak
 ÇİTİKLE-: kızgın orağı ağrıyan yere basmak
 ÇOG-: kaynayıp taşmak §ÇOGDUR-

ÇOGDAMLA-: destе yapmak, toplamak
 §ÇOGDAMLAŞ- §ÇOGDAMLAT-
 ÇOK-: gagayla yemek, gagayla tutmak, dişlemek
 §ÇOKDUR- §ÇOKUŞ-
 ÇOKALA-: gagalamak, gagasıyla yemek kuşlar için
 ÇOKCALA-: gagalamak §ÇOKCALAŞ-
 §ÇOKCALAT-
 ÇOKCAR-: saçma sapan hareketlerle öne çıkmak,
 gerekmediği yerde bulunmak
 ÇOKCARIL-: bkz. çokcarmak
 ÇOKUN-: din. Allah'a ya da başka bir şeye ibadet
 etmek, tapınmak
 ÇOLA-: dolamak §ÇOLAN- §ÇOLAŞ-
 ÇOLAR-: ıssızlaşmak
 ÇOLPULA-: kepçeyle süzüp almak §ÇOLPULAŞ-
 §ÇOLPULAT-
 COMMAL-: çömelmek §COMMALT-
 ÇORLA-: kir bağlamak, bar tutmak §ÇORLAT-
 ÇOTGALA-: fırçayla temizlemek §ÇOTGALAN-
 §ÇOTGALAŞ- §ÇOTGALAT-
 ÇOTLA-: abaküsle hesaplamak
 ÇOVLA-: ucunu inceltmek, sivriilmek §ÇOVLAN-
 §ÇOVLAT-
 ÇOY-: [ço:y-] ısıtmak §ÇOYDUR-
 ÇOYUBER-: ısıtmaya başlamak
 ÇOYUN-: ısınmak §ÇOYUŞ-
 ÇOZ-: hücum etmek, saldırmak §ÇOZDUR-
 §ÇOZUL- §ÇOZUŞ-
 ÇÖK-: sel yüzünden altı göçmek, dizinin üstüne
 çökmek §ÇÖKDÜR- §ÇÖKÜŞ-
 ÇÖKER-: deve için çöktürmek §ÇÖKERİŞ-
 §ÇÖKERT-
 ÇÖMMEL-: tümsek çıkmak §ÇÖMMELT-
 ÇÖNNER-: gözü iyi görememek
 ÇÖPLE-: toplamak, tek tek seçip almak, yiyip
 bitirmek §ÇÖPLEŞ- §ÇÖPLEŞDİR-
 §ÇÖPLET-
 ÇÖŞ-: bkz. çözmek §ÇÖŞDÜR- §ÇÖŞÜL-
 ÇÖŞLE-: çilenin sargısını çözmek, sökmek
 §ÇÖŞLEN- §ÇÖŞLET-
 ÇÖVCE-: birine bağlamak §ÇÖVCET-
 ÇÖVŞÜLE-: çadır yıkılmasını diye iki yandan
 sabitlemek §ÇÖVŞÜLEŞ-
 ÇÖVÜR-: içini dışına döndermek, çevirmek §
 ÇÖVRÜL-: §ÇÖVRÜŞ- §ÇÖVÜRT-
 ÇÖZ-: çözmek, sorun çözmek §ÇÖZDÜR-
 §ÇÖZÜL- §ÇÖZÜŞ-
 ÇÖZLE-: çileyi açmak §ÇÖZLEN- §ÇÖZLEŞ-
 §ÇÖZLEŞDİR-
 ÇUGDUMLA-: bir yere yığmak, kümelemek
 §ÇUGDUMLAN- §ÇUGDUMLAT-
 ÇUGUT-: üşüme gibi nedenlerle büzülüp oturmak
 ÇUGUTDIR-: bkz. çugutmak
 ÇUKURAL-: çukurlaşmak
 ÇUÑAL-: derinleşmek §ÇUÑALT- §ÇUÑLAŞ-

ÇÜFLE-: din. okumak, dua etmek
 ÇÜM-: batıp geçmek, sokulmak; suyun dibine
 dalmak, batmak §ÇÜMDÜR- §ÇÜMÜŞ-
 ÇÜMMÜKLE-: çimdiklemek §ÇÜMMÜKLEŞ-
 §ÇÜMMÜKLET-
 ÇÜMŞÜLDE-: tüyleri diken diken olmak
 §ÇÜMŞÜLDEŞ-
 ÇÜMÜR-: başa takılan şapka vs. normalden daha
 fazla aşağı çekerek takmak §ÇÜMRÜN-
 ÇÜPRE-: ufanmak, küçülmek, parçalanmak,
 zayıflamak
 ÇÜREL-: sivrilmek §ÇÜRELT-
 ÇÜRKE-: birini maddi yönden zarara uğratmak,
 sıkıntı vermek, kızgın bir şeyle birinin
 bedenini ya da bir yerini yakmak
 §ÇÜRKEN- §ÇÜRKET-
 ÇÜRRÜZZİKLE-: çürrüzik oyununda ortaya vurmak
 ÇÜRŞER-: biraz büzüşmek
 ÇÜRT-: ot, ağaç vs için ucunu yolmak, koparmak
 §ÇÜRTÜL-
 ÇÜRÜŞ-: sıcaklık dolayısıyla buruşmak, büzüşmek
 §ÇÜRÜŞDİR-
 ÇÜYCER-: bir şeye gözünü dikip bakmak
 §ÇÜYCERİL-
 ÇÜYLE-: çivilemek, mec. oturaklı söz söylemek
 §ÇÜYLEN- §ÇÜYLEŞ- §ÇÜYLET-
 ÇÜYRE-: çürümek §ÇÜYREŞ- §ÇÜYRET-

D

DABALA-: deve için tepelemek, ayakları altında
 ezmek
 DABANAKLA-: oraya buraya koşmak
 DABANLA-: tabanıyla ölçmek
 DABARALAN-: törenle kutlanmak
 DABIRA-: koşmak, saldırmak, acele etmek
 §DABIRAŞ- §DABIRDAŞ-
 DABIRDAT-: çok hızlı gitmek atla
 DADIN-: ağzı sulanmak, arzu etmek, dikkatini
 çekmek
 DADIR-: tattırmak, tatmak
 DAGA-: dağılmak, saçılmak §DAGAŞ- §DAGAT-
 DAGDIRA-: titremek §DAGDIRAŞ-
 DAGIRDA-: bkz. dagdıramak
 DAGLA-: damgalamak, dağlamak §DAGLAN-
 §DAGLAT-
 DAK-: dikip sağlamlaştırmak, yük yüklemek,
 takmak, kocası ölen kadını eşinin kardeşine
 vermek, §DAKDIR- §DAKIL- §DAKIN-
 DAKNIŞ-: yükünü yüklenip katılıp gitmek, giden
 yolcuya katılmak
 DALA-: dalamak, ısırmak
 DALAKLA-: dalak hastalığına yakalanmak
 §DALAN-
 DALARLA-: biraz dalamak §DALARLAN-
 DALAŞ-: birbiriyle çekişmek, dalaşmak, oynamak
 §DALAT-

DALAVLA-: vurmak için hedef almak
 §DALAVLAT-
 DALCIG-: çok hızlı hareket etme sonucu soluk
 soluğa kalmak, soluğu kesilmek
 DALDA-: bkz dandamak, daldalamak
 DALDALA-: eli ile kendini korumak §DALDALAT-
 DALMIN-: yalanmak, ağzının suyu akmak
 DAM-: damlamak §DAMDİR-
 DAMCALA-: damlamak
 DAMCIKLA-: damlamak
 DANDA-: seçici olmak, müşkülpesent olmak
 DAÑ-: -bir şeylerin uçlarını birbirine takmak,
 eklemek, bağlamak, bir şeyin dışını sarmak
 §DAÑDIR- §DAÑIL- §DAÑIN- §DAÑIŞ-
 DARA- I: taramak §DARAN- §DARAL-
 §DARALT- §DARAŞ- §DARAT-
 DARA- II: koşmak, dörtmala gitmek, mec.saldırmak
 §DARADIL-
 DARAKLA-: parmaklarıyla taramak
 DARAT-: bkz. darıtmak
 DARGA-: bkz. dagamak §DARGAŞ- §DARGAT-
 DARİK-: yüreği sıkılmak, bunalmak §DARIKDIR-
 DARIT-: atları koşturmak
 DARSILDA-: dünk dünk diye hızlı hızlı yürümek
 §DARSILDAŞ-
 DAŞ-: [da:ş-] bkz. coşmak §DAŞDIR-
 DAŞA-: taşımak §DAŞAL- §DAŞAN- §DAŞAŞ-,
 §DAŞAT-
 DAŞLA- I: ciltlemek, kaplamak §DAŞLAŞ-
 DAŞLA- II: taşlamak §DAŞLAŞ-
 DAT-: [da:t-] tatmak §DADIL-
 DATLA-: bağırarak, feryat etmek, yardım istemek
 §DATLAT-
 DAVALAŞ-: tartışmak, münakaşa etmek
 DAYA-: dayak koymak, dayamak
 DAYAN- I: ayağa kalkmak, iyileşmek
 §DAYANDIR-
 DAYAN- II: bir şeye veya birine güvenmek, bel
 bağlamak
 DAYIRDA-: dayırtılı ses çıkarmak §DAYIRDAŞ-
 §DAYIRDAT-
 DAZARIL-: korkutmak, horozlanmak, kükremek
 DAZIRDA-: bkz. dazlamak §DAZIRDAŞ-
 §DAZIRDAT-
 DAZLA-: hızlı yürümek, çabuk hareket etmek, daz
 diye ses çıkarmak §DAZLAŞ- §DAZLAT-
 DAZZAR-: açılıp görünmek, dikilip görünmek
 DÄBŞEKLE-: bkz. dâbşenekle- §DÄBŞEKLET-
 DÄBŞENEKLE-: tepinmek, yattığı yerden ayaklarını
 sallamak §DÄBŞENEKLET-
 DÄLİRE-: delirmek §DÄLİRET-
 DÄN-: [dän-] sözünden dönmek §DÄNDİR-
 DÄNCİRE-: şırmak, yaramazlık etmek
 DÄNELE-: başaklanmak, başlamak.
 DEBSE-: atı mahmuzlamak §DEBSEŞ- §DEBSET-

DEBSİLE-: atı peş peşe mahmuzlamak, mec. eziyet
 etmek §DEBSİLET-
 DEDUTSİRLE-: sonuç çıkarmak
 DEFORMİRLE-: deforme etmek §DEFORMİRLEN-
 DEG-: deymek, çarpmak, isabet etmek, belli bir
 kıymeti olmak, incitmek, mec. şaka yapmak
 §DEGDİR- §DEĞİL- §DEĞİR- §DEĞİŞ-
 DEGŞİR-: karşılaştırmak, denemek §DEĞŞİRİL-
 §DEĞŞİRT-
 DEKLAMİRLE-: edebî eseri vurgulu okumak
 DEKRETLEŞDİR-: kararname yoluyla
 kanunlaştırmak §DEKRETLEŞDİRİL-
 DELİLLENDİR-: kanıtlamak
 DELMİR-: -sıkıntılı bakmak, birinden bir şey rica
 etmek, iki yana sallanmak §DELMİRİN-
 §DELMİRİŞ- §DELMİRT-
 DEMCİK-: bkz. demikmek §DEMCİKDİR-
 DEMİK-: soluk almada güçlük çekmek
 §DEMİKDİR-
 DEMLE-: çay demlemek §DEMLEN- §DEMLEŞ-
 §DEMLET-
 DEMOBİLİZLE-: terhis etmek §DEMOBİLİZLEN-
 DEMONSTRİRLE-: sergilemek
 §DEMONSTRİRLEN-
 DEMRİK-: katılaştırmak, sıkıştırılıp düzleşmek
 §DEMRİKDİR-
 DEÑE-: karşılaştırmak, denkleştirmek §DEÑEŞ-
 §DEÑEŞDİR-
 DEÑLE-: birini diğeriyle denk tutmak §DEÑLEN-
 §DEÑLEŞ- §DEÑLET-
 DEP-: çifte atmak, tekmelemek, geri tepmek, mec. atı
 hızlı koşturmak §DEPİŞ-
 DEPCE-: dikmek §DEPCET- §DEPDİR-
 DEPELE-: tepelemek, mec. eziyet etmek
 §DEPELEN- §DEPELEŞ- §DEPELET-
 DEPEŞEKLE-: tepinmek
 DEPGİLE-: tepelemek, mec. eziyet etmek
 §DEPGİLEN- §DEPGİLET-
 DEPİL-: yer kürekle kazılıp yumuşatılmak
 DEPIRCİKLE-: bebek için tekme atmak, at, eşek için
 çifte atmak
 DEPRE-: çabalamak, gayret etmek §DEPREN-
 §DEPREŞ-
 DERCİK-: biraz terlemek
 DERCİRE-: hafifçe terlemek §DERCİREŞ-
 §DERCİRET-
 DİRDİN-: derdini söylemek §DİRDİNİŞ-
 DEREKLE-: birini araştırmak, takip etmek, arayıp
 sormak
 DERLE-: terlemek §DERLEŞ- §DERLET-
 DERÑE-: yoklamak, denetlemek, kontrol etmek, huk.
 Soruşturmak §DERNEL- §DERÑEŞ-
 §DERÑET-
 DERSLE-: gübrelemek §DERSLEN- §DERSLEŞ-
 §DERSLET-

DERTLE-: hastalanmak §DERTLET-
 DERTLEŞ-: dertleşmek
 DESSELE-: destelemek §DESSELEN- §DESSELEŞ-
 §DESSELET-
 DEŞ-: delmek, delik açmak §DEŞDİR- §DEŞİL-
 §DEŞİŞ-
 DEZİNFİTSİRLE-: dezenfekte etmek
 §DEZİNFİTSİRLEN- §DEZİNFİTSİRLET-
 DIK-: tıkmak, tepmek §DIKDİR- §DIKIL- §DIKIŞ-
 DIKALA-: tıkip tıkıştırmak, tepip tiştirmek
 §DIKALAN- §DIKALAŞ- §DIKALAT-
 DIKNIŞ-: bir yere tıkış tıkış girmek
 DILMILDA-: cilveli cilveli gülmek, yapmacık
 gülmek
 DIM-: susmak §DIMDIR- §DİMİŞ-
 DIMCIK-: terlemek, yumuşamak, et için
 havasızlıktan bozulmak §DIMCIKDİR-
 DIMIK-: hava için ağır, boğucu, bunaltıcı olmak
 DIMIKLAŞ-: boğucu ve bunaltıcı olmak, dbl.
 ötümsüzleşmek
 DIN-: kurtulmak, bitirmek, dinmek, durmak,
 rahatlamak
 DINDAR-: kurtarmak, serbest bırakmak; yoksun
 bırakmak
 DINDIR-: kurtarmak, ağlamasını durdurmak,
 sakinleştirmek
 DİNZA-: sıvı bir şeyle dolup taşmak, mec. Coşmak
 §DİNZAŞ- §DİNZAT-
 DIRCAŞ-: çabalamak, gayret etmek
 DIRİŞ-: bkz. dırçaşmak
 DIRMA-: bkz. dırmalamak
 DIRMALA-: tırmalamak, tırnakla çizik yapmak,
 kurcalamak
 DIRMAN-: kendi işiyle meşgul olmak
 DIRMAŞ-: tırmanmak §DIRMAT-
 DIRMİKLA-: -tırmıklamak §DIRMIKLAŞ-
 §DIRMIKLAT-
 DIRMILDA-: çok yavaş, ağır çalışmak
 DIRNA-: bir şeyin sivri ucuyla yüzünü çizmek
 DIRNAÇAKLA-: tırnağını geçirmek, tırnaklamak
 §DIRNAÇAKLAŞ- §DIRNAÇAKLAT-
 DIRNAKLA-: bkz. dırnaçaklamak
 DIZA-: atılmak, fırlamak, zorlamak, çalışmak,
 çabalamak
 DIZANAKLA-: sürünmek, emeklemek, dizleri
 üzerinde gitmek §DIZANAKLAŞ-
 §DIZANAKLAT-
 DIZARLA-: çökmüş deveyi kalkmasın diye
 dizlerinden bağlamak §DIZARLAN-
 §DIZARLAŞ- §DIZARLAT-
 DIZAŞ- I: bkz. dızarlaşmak
 DIZAŞ- II: öne doğru atılışmak
 DIZAT- I: bkz. dızarlatmak
 DIZAT- I: öne doğru zorla yüklemek
 DIZLA-: bkz. dızarlamak

DIFFERENTSİRLE-: sınıflandırmak
 §DIFFERENTSİRLEN-
 DİGDENEKLE-: soğuk yüzünden üşüyüp titremek
 §DİGDENEKLEŞ- §DİGDENEKLET-
 DİGDİKLE-: bkz. digdeneklemek §DİGDİKLEŞ-
 DİGİRDE-: titremek
 DİGLE-: irkilmek tüyleri diken diken olmak
 DİK-: dikmek, bina yapmak, §DİKİL-
 DİKANLA-: birine dik bakmak §DİKANLAŞ-
 DİKARINLA-: bkz. dikanlamak §DİKDİR-
 DİKEL-: yerinden kalkmak, boyuna uzamak
 §DİKELT-
 DİKGER-: keyifli olup başını dik tutmak, çalım
 satmak
 DİKGİRDE-: eşek için tıkır tıkır yürümek
 §DİKGİRDEŞ- §DİKGİRDET-
 DİKLEŞ-: arka ayakları üzerine kalkıp kapışmak
 hayvanlar için, dikleşmek, karşılıklı
 sövüşmek.
 DİL-: dilmek §DİLİN- §DİLİŞ-
 DİLE-: istemek, arzu etmek §DİLEŞ- §DİLET-
 DİLEN-: kendin için istemek
 DİLİMLE-: dilim dilim etmek §DİLİMLEN-
 §DİLİMLEŞ- §DİLİMLET-
 DİLLEN-: daha önce konuşulmayan bir konuda
 fikrini söylemek
 DİLLENDİR-: daha önceden konuşulmayan bir
 konuyu dile getirmek
 DİLLEŞ-: sözleşmek
 DİÑ-: sesi kesilmek, bitmek §DİÑDİR- §DİÑİŞ-
 DİÑİRGE-: bir konu hakkında biraz durup
 düşünmek, duralamak §DİÑİRGEN-
 §DİÑİRGENİŞ-
 DİÑLE-: dinlemek, kulak vermek §DİÑLEN-
 §DİÑLET-
 DİÑŞİRGE-: kulak vermek §DİÑŞİRGEN-
 DİRE-: -direkle desteklemek, bir şeyi bir yere
 dayamak
 DİREL- I: dirilmek
 DİREL- II: direk olmak, dayanmak, dikilmek
 §DİRELT-
 DİREN-: dayanmak, yaslanmak §DİRET-
 DİSKRİMİNİRLE-: hukuken ayrıma tabi tutmak
 §DİSKRİMİNİRLEN-
 DİŞE-: orakta ya da testerede diş açmak §DİŞEL-
 §DİŞEN- §DİŞET-
 DİŞLE-: hayvan için ısırarak, dişiyle koparıp almak
 §DİŞLEN- §DİŞLEŞ- §DİŞLET-
 DİY-: demek, söylemek §DIYDİR- §DIYİL-
 §DIYİŞ-
 DOĞ-: doğmak, dünyaya gelmek §DOĞUR-
 §DOĞURT-
 DOĞANLAŞ-: kardeş olmak
 DOĞRA-: doğramak DOĞRAL- II -doğranmak
 DOĞRAL-: dik durmak, doğru yola gitmek

DOGRALT-: bir şeyi düzlemek §DOGRAŞ-
§DOGRAT-
DOGRULA-: düzeltmek, doğrultmak, nişan almak
§DOGRULAN- §DOGRULAT-
DOGUL-: bkz. doğmak
DOGUMLAN-: cesur olmak, yüreklenmek
DOKA-: halı kumaş vb. dokumak §DOKAL-
DOKAN-: kendi için dokumak §DOKAŞ- §DOKAT-
DOKUN-: kanaat etmek
DOL-: dolmak §DOLDUR-
DOLA-: dolamak
DOLAN-: bir şeyi dolanmak, dönüp gelmek
§DOLANDIR-
DOLAŞ-: birbirine sarılmak, dolamaya yardım etmek
DOLUP-DAŞ-: dolup taşmak
DOLUŞ-: şişmanlamak
DOMMARIL-: donup kalmak, surat asmak
DOÑ-: donmak §DOÑDUR-
DOSTLAŞ-: dost olmak
DOY-: doymak §DOYDUR- §DOYUR-
DOYGUNLAŞ-: doymuşluğa ulaşmak
DÖK-: dökmek §DÖKDÜR- §DÖKÜL- §DÖKÜN-
§DÖKÜŞ-
DÖKÜNLE-: gübrelemek §DÖKÜNLEN-
§DÖKÜNLEŞ- §DÖKÜNLET-
DÖLLE-: koyun, keçi vb. için yavrulamak
DÖM-: vücuttan şişip çıkmak, mec. içindekileri
birden söyleyivermek
DÖN-: [dö:n-] dönmek, dolanmak §DÖNDER-
DÖR-: [dö:r-] kurcalamak, karıştırmak §DÖRDÜR-
DÖRCE-: kurcalamak, karıştırmak, mec. araştırmak,
yoklamak §DÖRCEL- §DÖRCEŞ-
§DÖRCET-
DÖRCELE-: kurcalamak, altını üstüne çevirmek
DÖRE-: türemek, ortaya çıkmak §DÖRET-
§DÖRÜL- §DÖRÜŞ-
DÖV-: kırmak, parçalamak §DÖVDÜR- §DÖVÜL-
§DÖVÜN- §DÖVÜŞ-
DÖVNE-: bir şeyle ilgili çok çabalamak, çok
tekrarlamak
DÖVÜMLE-: parça parça etmek, parçalamak
kendin için kırmak, parçalamak
DÖVÜŞ- II: dövüşmek
DÖZ-: kıymak
DRENAJLA-: drenaj yapmak §DRENAJLAN-
DULA-: dolamak, mec. toprağa vermek, gömmek
§DULAN- §DULAŞ- §DULAT-
DUMANLA-: sisle kaplanmak, mec. göz için
kararmak §DUMANLAN-
DUMANLAŞ-: sisle kaplanmak
DUR-: durmak, ayakta durmak §DURUŞ-
DURAL-: bkz. durlanmak §DURALIŞ- §DURALT-
DURGUŞ-: bekleyip temizlenmek, durulmak, mec.
ileri yaşa erişmek

DURLA-: temizlemek §DURLAN- §DURLAŞ-
§DURLAT-
DURUZ-: durdurmak §DURZUL-
DUŞ-: [du:ş-] karşılaşmak §DUŞUR-, §DUŞUŞ-
DUŞAKLA-: köstek vurmak, kösteklemek
§DUŞAKLAN- §DUŞAKLAŞ-
§DUŞAKLAT-
DUY-: duymak, anlamak, hissetmek §DUYDUR-
§DUYUL-
DUZAKLA-: tuzak kurmak, mec. pusuya düşürmek
§DUZAKLAN- §DUZAKLAT-
DUZLA-: tuzlamak, mec. birini haşlamak
§DUZLAN- §DUZLAŞ- §DUZLAT-
DÜBLE-: kabarmak, kudurmak, birinin üzerine
gitmek
DÜKÜRDE-: at nalı vs. için tıkırdamak
§DÜKÜRDEŞ- §DÜKÜRDET-
DÜMEVLE-: soğuk almak §DÜMEVLET-
DÜMTÜN-: bir şeyle, işle meşgul olmak
DÜMTÜNİŞ-: bir şeyle meşgul olmak
DÜNDER-: döndürmek §DÜNDERİL-
§DÜNDERİŞ-
DÜNKÜLDE-: hızla koşup gitmek, düngültülü ses
çıkarmak §DÜNKÜLDEŞ-
§DÜNKÜLDET-
DÜÑNÜRDE-: düngürtülü ses çıkarmak
§DÜÑNÜRDEŞ- §DÜÑNÜRDET-
DÜRRELE-: kamçılama
DÜRSE-: kendi durumunu düzeltmek
DÜRSEL-: düzelmek, iyileşmek, doğru yola girmek
DÜRT-: dürtmek, bir şeyin sivri ucunu sokmak
§DÜRTÜL- §DÜRTÜŞ- §DÜRTDÜR-
DÜRTEKLE-: peş peşe dürtmek, vurmak
DÜRTER-: yeni yeşermek, yeni topraktan çıkmak
§DÜRTERİŞ-
DÜRTGÜLE-: dürtmek
DÜRTÜN-: dikkatle bakmak, aramak
DÜŞ-: inmek §DÜŞÜŞ-
DÜŞE-: döşek yaymak §DÜŞEN- §DÜŞEŞ-
§DÜŞET-
DÜŞEKLEN-: bir yere döşek yayılmak
DÜŞEL-: döşenmek, döşek yayılmak
DÜŞLE-: mola vermek
DÜŞÜN-: anlamak §DÜŞÜNDİR- §DÜŞÜNİŞ-
DÜŞÜR-: düşürmek, indirmek §DÜŞÜRİN-
§DÜŞÜRİŞ- §DÜŞÜRT-
DÜV-: bir şeyi kumaşın içine koyup bağlamak,
dügümlemek, meyve vermek, sıkıkmak,
sıkıştırmak §DÜVDÜR- §DÜVÜL-
DÜVDENEKLE-: koşup gitmek
DÜVMELE-: düğme düğme, yuvarlak yuvarlak,
damla damla olmak §DÜVMELEN
DÜVNÜK-: yemek yerken boğazında kalmak, zorla
yutkunmak
DÜVÜN-: bkz. düvnüklemek

DÜVÜNÇEKLE-: meyve vermek
 DÜVÜNDİR-: birinin boğazında kalmasına sebep olmak, mec. yumruk atmak
 DÜVÜRTİKLE-: ciltte kabarcıklar oluşmak
 DÜVÜŞ-: dil düvüşmek- sözleşmek
 DÜYBE-: dibini temizlemek, kökünü koparıp ayıklamak
 DÜYNE-: kutsal sayılan bir yeri ziyaret etmek
 DÜYPLE-: bir şeye dip veya taban koymak
 DÜYR-: dürmek §DÜYRÜL- §DÜYRÜŞ-
 DÜYRMEKLE-: topak topak yapmak, küme küme yapmak, dürmek, katlamak, torba şeklinde bağlamak. §DÜYRMEKLEN- §DÜYRMEKLEŞ- §DÜYMEKRLET-
 DÜYRÜK-: ezilip büzülmek, sinmek, korkmak §DÜYRÜKDİR-
 DÜYŞÜRGE-: düşlemek, hayal etmek
 DÜYT-: çok giydirmek, dayanmak, kılık kıyafet için uzun süre dayanmak
 DÜZ-: dizmek, sıraya koymak §DÜZDÜR- §DÜZÜL- §DÜZÜŞ-
 DÜZEL-: düzelmek, bayındır olmak, çözümlenmek, mec. yola gelmek §DÜZELİŞ- §DÜZELT-
 DÜZET-: düzeltmek §DÜZEDİL- §DÜZEDİŞ-
 DÜZGÜNLEŞ-: düzene girmek
 DÜZLE-: düzlemek, düz hâle getirmek; yoluna koymak §DÜZLEN-

Ä

ÄBER-: bir şeyi alıp birine vermek §ÄBERİŞ-: §ÄBERT-
 ÄDİL-: adım atılmak
 ÄDİMLÄBER-: yürümeye başlamak
 ÄDİMLE-: adımlamak, yürümek §ÄDİMLEN- §ÄDİMLEŞ- §ÄDİMLET-
 ÄDİŞ-: bkz. Ädimleşmek
 ÄGİN-: duraksamak, duraklamak; vakit kaybetmek
 ÄHTLEŞ-: karşılıklı sözleşmek
 ÄKEL-: alıp gelmek bkz. getirmek §ÄKELDİR-: bkz. Getirtmek §ÄKELİŞ- §ÄKELT- bkz. getirtmek
 ÄKİDİBER-: bir yerden başka bir yere alıp gidivermek, götürmeye başlamak §ÄKİDİL- §ÄKİDİŞ-
 ÄKİT-: alıp gitmek, götürmek §ÄKİTDİR-
 ÄKLE-: kıyafeti genişletmek §ÄKLEN-
 ÄNET-: bakmak §ÄNETDİR- §ÄNEDİL- §ÄNEDİŞ-
 ÄSGER-: hesaba katmak, dikkate almak §ÄSGERİL-
 ÄSLE-: kon. bkz. Äsgermek §ÄSLEN-
 ÄT-: [ä:t-] adım atmak §ÄTDİR-
 ÄTLE-: bir şeyin üstünden atlamak, adım atmak
 ÄV-: [ä:v-] acele etmek §ÄVDİR-

E

EBEDİLEŞDİR-: ebedileştirmek
 EBŞİRLE-: ebşir tut- sıkı tutmak

EBŞİTLE-: sıkı tutmak
 ECİZLE-: güçten düşmek, güçsüz kalmak §ECİZLET-
 EÇİL-: cömert olmak, açılmak
 EG-: eğmek §EGDİR- §EGİL- §EGİLDİR-
 EGELLEN-: bir şeyin etrafına toplanmak
 EGİR-: yün eğirmek , mec. bir şeyin etrafına toplamak §EGİRT-§EGRİL- §EGRİLİŞ- §EGRİN- §EGRİŞ-
 EGİS-: azaltmak, miktarını azaltmak §EGİSDİR-
 EGLE-: birini tutmak, eğlemek, geciktirmek §EGLEN-: geç kalmak, eğlenmek
 EGREL-: eğrilmek §EGRELT-
 EGREMLE-: eğri büğrü bir yoldan gitmek
 EGSİL-: eksilmek, azalmak §EGSİŞ-
 EGŞİT-: yüzünü eşitlemek- yüzünü eşitirmek
 EK-: ekmek §EKDİR- §EKİL- §EKİN- §EKİŞ-
 EKABIRSIRA-: güçlü gibi yapmak, cesur gibi davranmak
 EKCEŞ-: ağz. tersleşmek, sövüşmek
 EKEZLEN-: cesaretlenmek, güçlenmek
 EKLE-: geçindirmek, bakmak §EKLEN-§EKLEŞ- §EKLET-
 EKTRANLAŞDIR-: ekrana taşımak
 EKSPLUATİRLE-: sövmek §EKSPLUATİRLLEN- §EKSPLUATİRLET-
 EKSPONİRLE-: sergilemek §EKSPONİRLLEN- §EKSPONİRLET-
 EKSPORTİRLE-: ihraç etmek §EKSPORTİRLLEN- §EKSPORTİRLET-
 EKSPROPRIİRLE-: birinden bir şeyi zorla almak §EKSPROPRIİRLLEN- §EKSPROPRIİRLET-
 EKSTRAGİRLE-: çekip çıkarmak, sökmek §EKSTRAGİRLLEN- §EKSTRAGİRLET-
 ELCİRE-: kapris yapmak, nazlanmak §ELCİRET-
 ELE-: elemek §ELEŞ- §ELET-
 ELEKTRİFİTSİRLE-: elektrik vermek §ELEN-
 ELENDİR-: titretmek, zorlamak
 ELESLE-: görünmek; hızlı hareket etmek §ELESLET-
 ELEVRE-: bir şey için güçlü duygularla hareket etmek, ilgilenmek, peşinden koşmak
 ELİK-: alışmak §ELİKDİR-
 ELLE-: ellemek §ELLEN-
 ELLEŞ-: tokalaşmak §ELLEŞDİR- §ELLET-
 ELT-: bir şeyi alıp gitmek §ELTDİR- §ELTİL- §ELTİŞ-
 EM-: emmek §EMDİR-
 EMALLA-: minelemek §EMALLAŞ- §EMALLAT-
 EMANSİPİRLE-: korkudan, beladan kurtarmak
 EMEDEKLE-: emeklemek §EMEDEKLEN- §EMEDEKLEŞ- §EMEDEKLET-
 EMEN-: bir şeye dikkatini vermek, §EMENDİR- §EMENİŞ-

EMGE-: çabalamak §EMGEN-
 EMGEKLE-: hastalamak
 EMİŞ-: hayvan için emmek §EMİŞDİR-
 EMLE-: vermek, mec. para vermek §EMLEN-
 §EMLET-
 ENCAMLAŞDIR-: gerekli malzemelerle donatmak
 ENDİGANLA-: düzlemek §ENDİGANLAN-
 §ENDİGANLAŞ- §ENDİGANLAŞDIR-
 §ENDİGANLAT-
 ENDİRE-: zangır zangır titremek §ENDİREŞ-
 §ENDİRET-
 ENTE-: sallanmak, sendelemek, mec. boş gezmek
 §ENTEŞ- §ENTET-
 ENTRE-: bkz entemek §ENTREŞ- §ENTRET-
 ENTREKLE-: bkz. entemek §ENTREKLEŞ-
 EÑ-: eğilmek, gitmek §EÑİL- §EÑLİŞ-
 EÑEKLEŞ-: bir konuda tartışmak
 EÑRE-: zır zır ağlamak §EÑREŞ- §EÑRET-
 EÑŞE-: bkz eñremek §EÑŞEŞ- §EÑŞET-
 EÑTER-: bir kabı çevirip içindekini dökmek,
 §EÑTERİL- §EÑTERİŞ- §EÑTERİŞDİR-
 EP-: bkz. eplemek §EPİL-
 EPEYLEN-: kurumlanmak
 EPLE-: bir şeyi bükmek §EPLEN- §EPLEŞ-
 §EPLEŞDİR- §EPLET-
 ERBETLE-: kötüleşmek
 ERBETLEN-: bkz. erbetlemek
 ERBETLEŞ-: kötüleşmek §ERBETLEŞDİR-
 ERCEŞ-: bir işi yapmaya girişmek, birinin karşısına
 çıkmak, mücadele etmek, biriyle dalaşmak
 ERE-: erimek §EREŞ- §ERET-
 ERECEKLET-: gözlerini kırıştırmak
 EREDİL-: hem ses değişimi var hem katmerli
 ERİŞ-: birinin karşısına çıkmak, birine saldırmak
 ERÑEKLE-: bir yerin kıyısında, kenarında oturmak,
 yerleşmek
 ERS-: değişmek, başkalaşmak §ERSDİR-
 ESASLAN-: bir şeye, bir delile dayanmak
 §ESASLANDIR-
 ESEL-: bölürlenmek, kurum satmak
 ESET-: birini ya da bir şeyi görmek için bakmak,
 seyretmek §ESEDİŞ-
 ESRE-: coşkulu olmak, kükremek, gürül gürül ses
 çıkarmak §ESREŞ-
 EŞİKLE-: örtü örtmek
 EŞİKLEN-: §EŞİKLET-
 EŞİT-: işitmek duymak §EŞİDİL- §EŞİDİŞ-
 §EŞİTDİR-
 ET-: etmek, eylemek EDİL- §EDİN- §ETDİR-
 §ETDİRT-
 ETEKLE-: bir yerin eteği boyunca gitmek, eteği
 boyunca yerleşmek
 ETİG-: güçlenmek, semirmek
 EVAKUİRLE-: zorunlu göç yaptırmak
 §EVAKUİRLen-

EYELE-: sahiplenmek §EYELEN- §EYELET-
 EYEMSİRE-: kendini bir şeyin sahibi gibi göstermek
 EYER-: biri yada bir şeyin yanı sıra gitmek, bir şeye
 yetişmek §EYERT-
 EYERLE-: eyerlemek §EYERLEN- §EYERLEŞ-
 §EYERLET-
 EYESİRE-: bkz. eyemsiremek
 EYGER-: bir şeyi yapmayı başarmak, üstesinden
 gelmek §EYGERT-
 EYİK-: gelişmek, güçlenmek, sağlamlaşmak
 §EYİKDİR-
 EYLE- I: deriyi tabaklamak; bir şeyi başka şeyle
 karıştırmak; yoğurmak
 EYLE- II: esk. bkz etmek §EYLEN- §EYLEŞ-
 §EYLEŞDİR- §EYLET-
 EYMEN-: korkmak, çekinmek, §EYMENDİR-
 §EYMENİŞ-
 EZ-: sulamak, ıslamak, suya yatırmak §EZİL-
 §EZİN- §EZDİR-
 EZBERLEŞ-: becerikli olmak, bir işte usta olmak
 EZELEN-: yalvarmak, bir şeyi yapmak için
 çırpınmak

F

FİLTRLE-: filtreden geçirmek
 FORMALAŞ-: belli bir şekil almak,
 §FORMALAŞDIR-
 FORMULİRLE-: fikrini kısa ve açık anlatmak
 §FORMULİRLen-

G

GABA-: kuşatmak, kapamak §GABAL- §GABAŞ-
 §GABAT-
 GABAN-: kıskanmak
 GABAR-: kabarmak, şişmek su toplamak, mec.
 kurumlanmak, çalım satmak §GABART-
 GABARIL-: bkz gabarmak
 GABATLA-: karşı karşıya gelmek, aynı zamana denk
 getirmek §GABATLAN-
 GABIRDA-: köpek için ürümek
 GABIRDAT-: patır patır basmak, yürümek
 GABSA-: dışını çevrelemek, çevresini dönmek,
 kısırmak, ateşte yanıp büzülmek
 GABSALA-: pencere ya da kapı takmak
 §GABSALAT- §GABSAT-
 GABŞIR-: bağlamak, birleştirmek, yan yana koymak
 GABZA-: engel olmak
 GAÇ-: kaçmak, uzaklaşmak, kaybolmak, düşmek,
 azalmak §GAÇIŞ-
 GAÇALAKLA-: bir şeyden kaçmak, kaçınmak
 GAÇGAKLA-: birinden veya bir şeyden kaçmak
 GAÇGALAKLA-: bkz. gaçgaklamak
 GAÇIR-: birini, bir şeyi kaçırmak, düşürmek, birini
 bir şeyi gözden kaçırmak §GAÇIRT-
 GADAKLA-: gadakla ölçmek
 GADIRLAN-: hürmet, saygı görmek
 GAGILDA-: karga için gaklamak §GAGILDAŞ-

GAGIR-: gaklamak, öksürtüp balgam tükürmek
 §GAGIRIN- §GAGIRIŞ- §GAGIRT-
 GAGŞA-: kızma, üşüme korkma vb. olaylar sonucu titremek §GAGŞAT-
 GAHARLAN-: kızmak §GAHARLANDIR-
 GAHARLANIŞ-: karşılıklı kötü söz söylemek, birbirine kızmak
 GAL- I: ayağa kalkmak, dikilmek; artmak, büyümek
 GA:L- II: [ga:l-] yarıшта geride kalmak, yetişememek, unutulmak
 GALAGOPLAN-: telaşlanmak, endişelenmek
 GALAYILA-: kalaylamak §GALAYILAN- §GALAYILAŞ- §GALAYILAT-
 GALDIR- I: kaldırmak, üstüne koymak, mec. dikeltmek
 GALDIR- II: unutmak
 GALDIRA-: titremek §GALDIRAT-
 GALGA-: rüzgarın etkisiyle uçmak, dalgalanmak §GALGAŞ- §GALGAT-
 GALIBER- I: gittikçe yükselmek, yerinden kalkıp gidivermek
 GALIBER- II: çok geride kalmak
 GALINDIR-: bir sıkıntının altından kalkacak güce sahip olmak
 GALIPLA-: kalıba koymak §GALIPLAN- §GALIPLAT-
 GALK-: yukarı kalkmak, yükselmek, mec. baş kaldırmak
 GALKICAKLA-: biraz kalkmak, yükselmek §GALKICAKLAT-
 GALKIN-: mutlu olmak, canlanmak §GALKINDIR-
 GALMAGALLA-: konuşmak §GALMAGALLAŞ-
 GALÑA-: kalınlaşmak §GALÑAŞ- §GALÑAT-
 GALPILDA-: titremek §GALPILDAŞ-
 GALPLAŞDIR-: sahtesini yapmak
 GALTA-: birden değmek, çarpmak
 GALTAŞ-: değmek, akrabalık bakımından bağlantısı olmak
 GALTAŞDIR-: yanaştırmak, bitiştirmek
 GALVANİZİRLE-: bir şeyin içinden elektrik akımını geçirmek
 GAMAŞ-: kamaşmak, bozulmak
 GAMAŞDIR-: göz, diş için kamaşmak, hava bozulmak
 GAMÇILA-: kamçılama §GAMÇILAŞ-
 GAMGINLAN-: kederlenmek
 GAMLAN-: kederlenmek, dertlenmek
 GAN-: [ga:n-] susuzluğunu gidermek
 GANA-: kanamak
 GANATLAN-: kanatlanmak, mutlu olmak §GANATLANDIR-
 GANCAR-: birazcık kanamak
 GANCARIŞ-: karşılıklı kan dökmek
 GANDIR-: susuzluğunu gidermek §GANDIRIL-

GANDIZLA-: hayvanın at, köpek vs. midesine veya böğrüne vurmak.
 GANIMATLAŞ-: iyileşmek, düzelmek
 GANIŞ-: kanmak
 GAÑIR-: eğmek, tersine çevirmek §GAÑIRT- §GAÑRIL- §GAÑRIŞ-
 GAÑTAR-: atın başını eyerin ipiyle bağlamak
 GAÑTARIL-: at bağlanmak
 GAP-: kapmak, havada yakalamak, ısırma
 GAPAKLA-: kapak takmak §GAPAKLAT-
 GAPCA-: iki taraftan bastırıp sıkıştırmak §GAPCAT-
 GAPCAL-: iki taraftan bastırılıp kısıtılmak
 GAPDALLA-: bir şeyin yanı sıra yürümek
 GAPDIR-: fırlayıp havada yakalamak, ısırtmak
 GAPGAR-: bir şeyin içine koymak, bir şeye doldurmak §GAPGARIL- §GAPGARIŞ- §GAPGART-
 GAPIL- : kapılmak, yakalanmak; bağlanmak, kapatılmak
 GAPIŞ-: kapışmak, karşılıklı ısırma, birbirini vurma, iki şeyin yüzü birbirine yapışarak tek gibi olmak, yok olmak, hava bozulmak
 GAPIŞDIR-: ne varsa bire on katarak anlatmak, beddua etmek.
 GAPLA-: kaplamak, kaba koymak, yorgan yapmak §GAPLAN- §GAPLAŞ- §GAPLAT-
 GAR-: [ga:r-] karmak, karıştırmak §GARDIR- §GARIL-
 GARA-: bakmak, gözetmek, bir konuda maslahatlaşmak, bağlı olmak §GARAL- §GARAN- §GARAT-:
 GARAL-: kararmak, hava için bozmak, meyve için olgunlaşmak, uzaktan karaltısı görünmek
 GARALT-
 GARALA-: karalamak, siyahlatmak, kirletmek, mec. birini karalamak, birini takip etmek, ayakkabı vs. cilalayıp boyamak §GARALAN- §GARALAT-
 GARANCAKLA-: bir şeyden korkup etrafına bakınmak, çevresine bakınmak §GARANCAKLAŞ- §GARANCAKLAT-
 GARANDIR-: gözlettirmek, baktırmak
 GARAÑKIRA-: hava için, göz için kararmak §GARAÑKIRAT-
 GARAŞ-: beklemek §GARAŞIL- §GARAŞDIR-
 GARAVULLA-: beklemek, bir şeyi korumak, nişan almak
 GARBA-: kavramak, tutuvermek §GARBAT-
 GARBAN-: biraz yemek yemek, umutsuz kalmak §GARBANDIR-
 GARCA-: bkz. garmak
 GARCAŞ-: karışmak §GARCAŞDIR-
 GARCIK-: kırılmak, yüzülmek, ses için kısılmak
 GARGA-: beddua etmek, küfretmek §GARGAN- §GARGAŞ- §GARGAT-

GARGANCIRA-: homurdanarak beddua etmek, küfretmek
GARINDAŞSIRA-: yakın olmak
GARIPLAŞ-: fakirleşmek
GARIŞ-: karışmak, bir işe katılmak §GARIŞDIR-
GARIŞLA-: karışla ölçmek §GARIŞLAT-
GARKILDA-: kaz için gark diye ses çıkarmak §GARKILDAŞ-
GARNA-: öldürülen hayvanın karnı yarıp içinden organlarını çıkarmak §GARNAŞ-§GARNAT-
GARPIŞ-: kapışmak, dövüşmek
GARRA-: ihtiyarlamak §GARRAŞ- §GARRAT-
GARSILDA- I. küçük kalibreli silah sıkılınca böyle ses çıkarmak
GARSILDA- II: kaşınıp durmak §GARSILDAT-
GARSIN-: bkz. garsıldamak II, kaşınmak
GARŞILA-: karşılamak §GARŞILAN-
GARŞILAŞ-: karşılaşmak §GARŞILAT-
GARTAŞ-: ihtiyarlamak, kartlaşmak
GAS-: pile yapmak, kon. kötü dikmek
GASDIR-: pile yaptırmak
GASÑAKLA- I: zincirle arabanın tekerini sağlamlaştırmak §GASÑAKLAT-
GASÑAKLA- II: kat kat kir tutmak, zincirle bağlamak
GAŞA-: kaşımak, taramak GAŞAN- §GAŞAT-
GAT-: katmak, karmak §GATIL- §GATIŞ-
GATA-: katlaşmak, sertleşmek, sağlamlaşmak §GATAT-
GATAL-: katlaşmak, sağlamlaşmak, hızlanmak §GATALT-
GATBARLA-: kat kat yığmak, katmer haline getirmek §GATBARLAN- §GATBARLAŞ-
GATIKLA-: yoğurt katmak §GATIKLAN- §GATIKLAT-
GATIRGAN-: kızmak §GATIRGANDIR-
GATIŞDIR-: katıştırmak, karıştırmak
GATLA-: katlamak, ipi sarmak §GATLAN- §GATLAŞ- §GATLAT-
GATLAŞDIR-: gatlamak
GATLIŞ-: katılmak, karışmak
GATNA-: bir yere gitmek, bir yere sürekli gidip gelmek §GATNAT-
GATNABER-: peş peşe katılmak
GATNAŞ-: katılmak, dahil olmak
GAY- I: deve için gebe kalmak
GAY- II: [ga:y-] uçmak §GAYDIR- §GAYIŞ-
GAYLA-: pişirildiğinde sütün üstü kaymak tutmak
GAYA-: dikmek
GAYAL-: dikilmek §GAYAŞ- §GAYAT-
GAYÇILA-: makaslamak, kesmek §GAYÇILAT-
GAYDIŞ-: birlikte geri gelmek, dağılmak, çekilmek, azalmak, şiş vs. için inmek

GAYGILAN-: kaygılanmak, endişelenmek, üzülmek §GAYGILANDIR-
GAYGIR-: acımak, merhamet etmek, saklamak, korumak
GAYIMLAŞ-: sağlamlaşmak, başarılı olmak, düzenlenmek
GAYIŞ-: arka tarafa eğilmek
GAYKILDA-: ileri geri hareket etmek, iki yana çalkalanmak, sallanmak §GAYKILDAŞ-
GAYLA-: fırtına çıkmak, hava soğumak
GAYMALA- I: nakışlamak
GAYMALA- II: kanatlanıp uçmak, mec. bir şeyin etrafında görünmek §GAYMALAŞ-
GAYNA-: kaynamak, mec. coşmak, şiddetlenmek GAYNAT-
GAYRALA-: geri çekilmek; hastanın durumu ağırlaşmak.
GAYRATLAN-: gayretlenmek
GAYŞAR-: arkaya esnemek, göğsü ileri verip başı arkaya eğmek §GAYŞARIL- §GAYŞART-
GAYT-: dönmek, düşmek, inmek, ateş vs için geçmek
GAYTALA-: tekrarlamak, yeniden ortaya çıkmak hastalık için §GAYTALAN- §GAYTALAT-
GAYTAR-: tersine çevirmek, tersine döndürmek, göndermek, kusmak vs. §GAYTARIL- §GAYTART-
GAYZIK-: rüzgardan sertleşmek, yıpranmak
GAZ-: kazmak §GAZDIR- §GAZIL- §GAZIŞ-
GAZA-: kazımak §GAZAL-: §GAZAŞ- §GAZAT-
GAZALA-: sürekli kazıyarak temizlemek
GAZAN-: kazanmak §GAZANDIR- §GAZANIL-
GAZAPLAN-: kızmak §GAZAPLANDIR-
GAZARIL-: dimdik durmak
GAZIN-: kendin için kazmak
GAZLA-: gaz vermek, gaz doldurmak §GAZLAN-
GAZLAŞDIR-: evlere gaz çekmek
GÄBER-: şişmek §GÄBERT-
GÄDİŞDİR-: delik deşik etmek, çentik çentik etmek
GÄGİR-: geçirmek
GÄMİKLE-: filizlenmek, yeşermek
GÄT-: [gä:t-] gedik açmak, delmek, çentik atmak, kenarından koparmak, çentik açmak §GÄDİL-
GÄVÜŞE-: geviş getirmek §GÄVÜŞEŞ-
GÄZLE-: çok kirlenmek §GÄZLET-
GEÇ-: geçmek, kabul edilmek, girmek, iyi ürün almak, mec. başışlamak §GEÇİL- §GEÇİR- §GEÇİRİL- §GEÇİRT-
GEÇİBER-: geçivermek
GEÇİRİBER-: geçirivermek
GEDAYLAŞ-: fakirleşmek
GEKTOGRAFIİRLE-: teksir kağıdına basmak
GEL-: gelmek §GELİŞ-

GELİBER-: gelivermek
 GELİŞDİR-: yakıştırmak, birini biriyle barıştırmak, aralarını bulmak, birini anlaşılmaya ikna etmek, kon. nişanlamak
 GELŞİKLEN-: iyileşmek, daha güzel olmak
 GELŞİR-: yaklaştırmak, uyarlamak, uygun hâle getirmek, kon. vurmak, çalmak
 GEMİR-: kemirmek §GEMİRT-
 GEMRİL-: bıçak vs. yüzü bozulmak, çentik çentik olmak, kemirilmek
 GEMRİŞ-: hep birlikte kemirmek, hayvan için kapışmak
 GEÑEŞ-: -fikir almak, öğüt almak
 GEÑİRGE-: bkz. geñirgenmek
 GEÑİRGEN-: şaşırarak §GEÑİRGENDİR- §GEÑİRGENİŞ-
 GEÑLE-: şaşırarak, garipsemek §GEÑLEN-
 GEPL-: konuşmak §GEPLEN- §GEPLET-
 GEPLEŞ-: -fikir almak için konuşmak
 GER-: germek §GERDİR- §GERİL- §GERİŞ-
 GERCEŞ-: gerilmek
 GERCEŞDİR-: germek
 GEREKLE-: birinin ya da bir şeyin gerekli olduğunu anlamak, onu istemek
 GERGELE-: bir şeyi iki kişi birden götürmek
 GERİN-: gerinmek
 GERİNCİRE-: yavaşça gerinmek
 GERİŞDİR-: gerip bitirmek, hepsini germek
 GERME-: her iki ucu bir yere sabitlenerek çizgi koymak, bir şeyin yolunu kesmek, engel olmak §GERMEL- §GERMET-
 GERMEÇLE-: sert adımlarla yürümek
 GERMEŞ-: yatay şekilde durmak
 GERMEŞDİR-: uzunlamasına ağaç vb. şeylerin hepsini hemen koymak, monte etmek
 GERÑE-: her iki ucundan alıp götürmek
 GERTDİR-: başını yukarı kaldırmak
 GETİR-: getirmek §GETİRİL- §GETİRİŞ- §GETİRT-
 GETİRİN-: kendin için getirmek
 GEY-: giymek §GEYDİR- §GEYDİRİL- §GEYDİRİŞ §GEYİL- §GEYİN-
 GEYDİRİLİŞ-: dövüşmek, kavga etmek
 GEZ-: gezmek §GEZDİR- §GEZİL- §GEZİŞ-
 GEZÄBER-: bkz. gezemek
 GEZE-: yöneltmek, hedeflemek §GEZEN- §GEZEŞ-
 GEZEKLEŞ-: birbirini izlemek
 GEZEKLEŞDİR-: sırayla bir iş yapmak
 GEZEKLEŞİBER-: sırayla yapmaya devam etmek
 GEZEL-: hedeflenmek, yöneltmek
 GEZİBER-: gezmeye devam etmek
 GEZMELÄBER-: gezmeye devam etmek
 GEZMELE-: orayı burayı gezmek §GEZMELEŞ-

GIBIRDA-: küçük adımlarla hızlı yürümek, tıpış tıpış yürümek, kıpırdamak
 GIBIRDIKLA-: bkz. gıbırdamak §GIBIRDIKLAŞ-
 GICA-: dış gıcırdatmak
 GICIKLA-: gıcıklaştırmak
 GICIN-: kızmak, sinirlenmek
 GICIRDA-: yenilen şey için dişin arasında gıcırdatmak, mec. sinirlenmek §GICIRDAT-
 GIDIRDA-: yeteneğine göre çalışmak
 GIGIR-: bağırarak §GIGIRIŞ- §GIGIRT-
 GIKILIKLA-: bağırarak, gürültü çıkarmak, mec. kavga çıkarmak §GIKILIKLAŞ-
 GIKUVLA-: bağırarak §GIKUVLAŞ- §GIKUVLAT-
 GILAVLA-: kavun kabuğunun üst katmanı oluşmak
 GILAVLAN-: bir şeye ilgi duymak
 GILIÇLA-: kılıçla kesmek, vurmak §GILIÇLAŞ- §GILIÇLAT-
 GILLA-: keçini sütünden kılaları çöpleri temizlemek
 GILTAŞ-: bkz. galtaşmak
 GIMILDA-: kımıldamak §GIMILDAŞ- §GIMILDAT-
 GIMIRSA-: toplanıp yürümek
 GIMMATLA-: fiyatı artmak
 GIMMATLAŞ-: fiyatı artmak §GIMMATLAT-
 GIMŞAT-: bkz. gımıldatmak
 GINA-: zorluk çıkarmak, acı çektirmek §GINAT-
 GINAN-: üzülmek, incinmek §GINANDIR- §GINANIŞ-
 GİÑRAL-: kızarak sert bakmak, hiddetlenmek
 GIP-: göz kırpmak, hayvan için kulağını yatırmak §GIPIŞ-
 GIPCIN-: burkulmak, korkmak §GIPCINDIR-
 GIPIDIKLA-: küçük ve hızlı adımlarla yürümek
 GIPIRT-: kesmek, kırpmak
 GIR- I: hepsini öldürmek §GIRDİR-
 GIR- II: rendelemek, yontmak, kesmek, kırmak, yok etmek, kırmak §GIRIL- §GIRIN-
 GIRATLA-: denk, eşit düzeye getirmek
 GIRAVLA-: kırıyla örtülmek, mec. saç sakalı ağarmak
 GIRÇA-: kanaldaki suyu temizlemek, ot kesmek §GIRÇAŞ-
 GIRÇAŞDIR-: kanaldaki otları temizleyivermek
 GIRDA-: yontmak, rendelemek §GIRDAT-
 GIRDİR-: kavun, karpuz yardırarak, sesi kısılmak, alçaktan uçmak vs
 GIRİŞDIR-: hepsini kesivermek, öldürüvermek
 GIRK-: yün kırmak, saç kesmek §GIRKDIR- §GIRKIL-
 GIRKIN-: kendin için kırmak
 GIRLIŞ-: birbirlerini öldürmek
 GIRMILDA-: kımıldamak §GIRMILDAŞ-
 GIRP-: gözünü kırpmak, kulağını kısmak §GIRPIŞ-
 GIRPACAKLAT-: gözünü kip kip yapmak

GIRPAKLA-: suyun üstü donmak, ya da yüzünde bir tabaka oluşmak
 GIRPILDA-: göz için kip kip etmek, mec. yavaş hareket etmek §GIRPILDAT-
 GIRPIN-: kırpma
 GIS-: iki şeyin arasına alıp sıkıca bastırmak, boğmak, sıkırmak §GISDIR- §GISDIRIL- §GISIL- §GISILIŞ-
 GISGAL-: kısalma §GISGALT-
 GISGAN-: kıskanmak
 GISILCIRA-: bkz. gısmılcıramak
 GISIMLA-: avuçlamak
 GISMILCIRA-: birine sokulmak
 GISSA-: acele ettirmek, sıkıştırmak §GISSAN- §GISSAŞDIR-
 GIŞAR-: eğrilme, yatma, uyuma, kaçma, mec. incinme §GIŞARIL- §GIŞART-
 GIŞLA-: kışı bir yerde geçirmek §GIŞLADIL- §GIŞLAT-
 GITAKLA-: yolu dolanarak gitmek
 GITAL-: kıt olmak, azalmak
 GITIRDA-: çiğnerken ktır ktır ses çıkarmak §GITIRDAT-
 GIVLA-: gıv diye seslenmek, bağırma
 GIY-: bedenin bir yerini kesmek, yaralamak, kumaş kesmek §GIYDIR- §GIYIL- §GIYIŞ-
 GIYALA-: kestirmeden gitmek
 GIYIN-: kendin için kesmek
 GIYIŞDIR-: bölük pörçük etmek
 GIZ-: sıcaklığı artmak §GIZIŞ-
 GIZAR-: kırmızı olmak, kan oturmak, kor haline gelmek, mec. sinirlenmek §GIZART-
 GIZARILIŞ-: birbiriyle tartışma
 GIZDIR-: ateşle kızdırmak
 GIZIBER-: sinirlenmeye başlamak
 GIZIK-: heyecanlanmak §GIZIKDIR-
 GIZIKLAN-: ilginçleşmek, heyecanlı hâle gelmek §GIZIKLANDIR-
 GIZILLA-: kırmızıya boyamak §GIZILLAT-
 GİCE-: kaşınma
 GİCİK-: akşam olmak, gecikme, geç kalmak
 GİCİKDİR-: zamanın çoğunu geçirmek, geciktirmek
 GİÇLE-: geç, saatte bir yere gitmek, geç kalmak
 GİDER-: elden kaçırma, çaldırma
 GİDİBER-: gitmeye devam etmek
 GİDİŞ-: yarışma, tartışma
 GİJJELE-: birinin ya da bir şeyin başına üşüşmek, birini kızdırmak
 GİÑE-: genişlemek, mec. soğukkanlı olmak
 GİÑEL-: genişlemek §GİÑELT-
 GİR-: girmek, küçülme §GİRDİR-
 GİRİBER-: giriverme
 GİRİŞ-: yavaş yavaş girmek
 GİRİZ-: bkz. girdirme
 GİRREL-: kızmak, sinirlenme

GİRRELİŞ-: biriyle bozuşma
 GİRT-: deve için asılıp geri çekme
 GİT-: gitmek, devam etmek, bırakma, gömülme
 GİDİL-
 GİYEVÇİLE-: bkz. giyevmek
 GİYEVLE-: esk. baba evine dönen eşin ardından gizli gizli oraya gitme
 GİZLE-: gizlemek §GİZLEN- §GİZLET-
 GOBSUN-: yerinden kalkmaya çalışma, hareket etmek §GOBSUNDIR- §GOBSUNIŞ-
 GOCAL-: ihtiyarlamak
 GOÇAL-: kon. bkz. ulalma §GOÇALT-
 GODUK-: toprak için sarsılma, titreme §GODUKDIR-
 GODURDA-: kibirli konuşma §GODURDAŞ-
 GOLAVRA-: uzun yolu yürüyerek gitme yüzünden yorulma, bitap düşme
 GOLAYLA-: yaklaşma, zaman için yaklaşma §GOLAYLAT-
 GOLAYLAŞ-: yaklaşma
 GOLDA-: yardım etmek, desteklemek §GOLDAŞ- §GOLDAT-
 GOLLAN-: bir şeyden kendi işin için faydalanma, onu kullanma, bir şeye göre hareket etmek
 GOLLAŞ-: kol kola girmek
 GOLTAŞ-: omuz omuza, yan yana çok yakın durma
 GOLTUKLA-: koltuğunda götürme, birini koltuğundan tutup götürme §GOLTUKLAŞ- §GOLTUKLAT-
 GOMAL-: gereksiz yere övünme, böbürlenme §GOMALIŞ- §GOMALT-
 GOMLA-: deve için şişmanlatma, mec. yardım etmek
 GOMPAR-: böbürlenme, şişinme §GOMPARIŞ-
 GON-: konma, dinlenme için durma, göçenler için yeni yurt tutma §GONDUR-
 GOÑAKLA-: saç için kepeklenme §GOÑAKLAT-
 GOÑKAR-: böbürlenme
 GOÑRAL-: esmerleşme kahverengine dönüşme
 GOÑURSA-: yanık kokusu gelme §GOÑURSAT-
 GOP-: yüzü dökülüp kopma, kırılma, sökülme, mec. yerinden kalkma §GOPDUR-
 GOPAR-: koparma, kökünden sökmek, yüzünün sıvasını dökmek §GOPARIL- §GOPARIŞ- §GOPART-
 GOPBAMSIRA-: çalım satma
 GOPBAR-: şişinme, böbürlenme
 GORA-: koruma §GORAL- §GORAN- §GORAŞ- §GORAT-
 GORCA-: ateş için karıştırma, bir şeyin içini temizleme için kazıma, kurcalama. §GORCAT-
 GORCAŞDIR-: kurcalayıp durma
 GORDUR-: atı dört nala sürme; mec. fikrini bilme için konuşturma

GORK-: korkmak §GORKUŞ-
 GORKUZ-: korkutmak
 GORSA-: ateşi evirip çevirmek, karıştırmak, kurcalamak, mısır közlemek §GORSAL- §GORSAS- §GORSAT-
 GORSAN-: kendin için közde bir şey pişirmek, mec. rahat oturamamak, dört dönmek
 GORSULDA-: büyük ayakkabıyla ayağını sürüyerek gitmek, mec. çalım satmak §GORSULDAT-
 GORUL-: dökülmek
 GOSPİTALİZİRLE-: hastaneye sevk etmek
 GOŞ-: katmak, eklemek vs. §GOŞUŞ- §GOŞUL- §GOŞULIŞ-
 GOŞALA-: ikilemek, sayısını ikiye çıkarmak §GOŞALAN-
 GOŞARLA-: bir güreş hareketi yapmak, belinden yakalayıp ellerini arkadan bağlamak §GOŞARLAT-
 GOŞAVUÇLA-: iki avucuyla birden avuçlamak, almak
 GOŞDUR-: bkz. gardırmak
 GOŞLA-: taşıyıcı hayvanlardan birine binip diğerini yanına almak
 GOTURA-: gotur hastalığına yakalanmak
 GOVADAKLA-: bacaklarını geniş açarak yürümek, mec. birine yalakalık etmek §GOVADAKLAŞ-
 GOVRUN-: kendin için kavurmak §GOVRUŞ- §GOVRUL-
 GOVŞA-: gevşemek; gücü, şiddeti azalmak; gidişatı kötülenmek §GOVŞAT-
 GOVŞAŞ-: yavaş yavaş gevşemek
 GOVŞUR-: bir şeyi birine vermek, ulaştırmak
 GOVULAN-: öncekinden daha iyi bir hal almak, iyileşmek §GOVULANDIR-
 GOVULAŞ-: öncekinden daha iyi olmak, iyileşmek §GOVULAT-
 GOVUR- I: kavurmak §GOVURT-
 GOVUR- II: çarık, kalpak vs için ipini büzerek daraltmak
 GOVUŞ-: bir yere varmak, kavuşmak
 GOVZA-: bir şeyin içindeki bir şey için azalmak, boşalmak §GOVZAT-
 GOY-: koymak, bırakmak, ayırmak, kurmak, getirmek, sunmak §GOYDUR- §GOYUL- §GOYUŞ-
 GOYAL-: koyulaşmak, suyu çekilmek §GOYALT-
 GOYALIŞ-: koyulaşmak
 GOYAZILAN-: ciddileşmek
 GOYBER-: vermek, paylaşmak, bırakmak, salıvermek, önünü açmak su vs., göndermek, çıkarmak, neşretmek §GOYBERİL-

GOYBERİBER-: peş peşe bırakmak, birden bırakmak
 GOZALA-: pamuk vs için kozalamak, koza vermek
 GOZGA-: yerinden oynatmak, yerinden kımıldatmak; bir mesele hakkında konuşmak; etkilemek, incitmek §GOZGAL- §GOZGAT-
 GOZGAN-: yerinden kımıldamak, hareket etmek §GOZGANIŞ-
 GÖÇ-: göçmek, tüfek için patlamak, ateş almak
 GÖÇÜP-GON-: göçüp konmak
 GÖÇÜR-: göçürmek, bir bitkiyi bir yerden başka yere aktarmak, bir yazıyı bir yerden başka yere aktarmak
 GÖGER-: buğday filizlenmek, mavileşmek, morarmak
 GÖGERT-: mec. malını ederinden pahalıya satmak
 GÖLE-: gömmek, toprağa vermek §GÖLEN-
 GÖLER-: hayvan için yatmak, uzanmak
 GÖM-: gömmek, defnetmek §GÖMDÜR- §GÖMÜL- §GÖMÜŞ-
 GÖNDER-: göndermek, mec. bir nefeste içmek §GÖNDERİL- §GÖNDERT-
 GÖNEL-: doğrulmak, dik olmak §GÖNELT-
 GÖNEN-: zevk almak, haz almak, iş hakkında memnun olmak §GÖNENDİR-
 GÖNÜK-: dosdoğru gitmek §GÖNÜKDİR-
 GÖNÜLE-: dosdoğru gitmek, mec. doğruyu söylemek
 GÖR-: görmek §GÖRDÜR- §GÖRÜL- §GÖRÜN-
 GÖREŞ-: güreşmek §GÖREŞDİR-
 GÖRKEZ-: göstermek §GÖRKEZİL-
 GÖRÜBER-: kaderine razı olmak
 GÖRÜŞ-: görüşmek, tokalaşmak, görmeye yardımlaşmak
 GÖRÜŞDİR-: bakıp çıkmak, dolanıp çıkmak, iki kişiyi görüştürmek
 GÖTER-: yukarı kaldırmak, eline ya da sırtına almak, mec. kabul etmek, almak, mec. içmek
 GÖTERGİLE-: yukarı kaldırmak, mec. övmek, yüceltmek
 GÖTERİL-: yukarı kaldırılmak, mec. böbürlenmek, çok mutlu olmak
 GÖTERİMLE-: koyun ve keçi için sürüden geri kalmak
 GÖTERİN-: kendine gerekli şeyi yanına almak, dayanmak, tahammül etmek §GÖTERİŞ- §GÖTERT-
 GÖTİNCEKLE-: geri gitmek, azalmak, sözünden dönmek
 GÖTİNLE-: geri gitmek, geri çekilmek §GÖTİNLET-
 GÖVDÜK-: hayvan için aç acına gezmek
 GÖVNE-: istemek, razı olmak §GÖVNET-
 GÖVŞÜLDE-: eskimek

GÖYDÜK-: insan ve hayvan için çocuklukta anne sütünden yeterli alamadığı için zayıflatmak, bitki için yeterli su alamadığı için solmak
 GÖYDÜKDİR-: zayıflatmak, soldurmak
 GÖYE-: devenin gemini çekip ayağına bağlamak
 GÖZE-: bir torbanın veya çuvalın ağzını deliklerinden ip geçirerek bağlamak
 §GÖZEL- §GÖZEŞ- §GÖZET-
 GÖZETLE-: gözetlemek, bakmak; birini beklemek
 GÖZLE-: aramak, araştırmak; gözlemek, beklemek
 §GÖZLEN- §GÖZLET-
 GÖZLEŞ-: mec. yardım etmek
 GÖZÜK-: alışmak, öğrenmek §GÖZÜKDİR-
 GRİMLE-: sahne makyajı yapmak §GRİMLEN- §GRİMLET-
 GUBARLA-: sislenmek, bulutlanmak-, gözünün önü bulutlanmak §GUBARLAN §GUBARLAŞ-
 GUCAKLA-: kucaklamak §GUCAKLAŞ- §GUCAKLAT-
 GUÇ-: kucaklamak
 GUDURA-: çok mutlu olmak, çocuk için çok yaramazlık yapmak
 GUDUZLA-: kuduz olmak, mec. delirmek
 GUGAR-: boşalmak, ıssız kalmak
 GUGURT-: işaret sinyali vermek, uğultulu ses çıkarmak
 GULAÇLA-: kulaçla ölçmek, kulaç atmak, yüzmek
 GULKULLAT-: gulk gulk ederek sesli içmek
 GULKUT-: guluk guluk içmek, başına dikmek
 GULPLA-: kilitlemek §GULPLAN- §GULPLAT-
 GULTUN-: sabırsızlıkla beklemek §GULTUNIŞ-
 GULUNLA-: at için yavrulamak
 GUMALAKLA-: tezeklemek
 GUMLA-: bitkilerin dibine veya hayvanların yatağına kum dökmek §GUMLAT-
 GUNÇALA-: tomurcuklanmak
 GUNDA-: kundaklamak §GUNDAL- §GUNDAT-
 GUNUŞ-: harekete geçmek, atılmak
 GUR-: bina dikmek, meydana getirmek, kurmak, düzenlemek, kapan kurmak
 §GURDUR-§GURUL- §GURUŞ-
 GURA- I: kurmak, organize etmek, bina dikmek, açmak §GURAŞ-
 GURA- II: kurumak, mec. zayıflatmak, solmak
 §GURAN- §GURAT-
 GURAKLAŞ-: kuraklaşmak
 GURAL-: kurulmak
 GURALLAN-: alet edinmek
 GURAVLAŞ-: iyileşmek, düzelmek
 GURDA-: hayvanın yarasındaki kurtları temizlemek
 §GURDAŞ- §GURDAT-
 GURDUK- I: hayvanın yarası kurtlanmak
 GURDUK- II: sürüyü kurt dalmak
 GURGUNLAŞ-: iyileşmek, semirmek, mec. iyi yaşamaya başlamak

GURNA-: bölük pörçük şeylerden oluşturmak, dikmek
 GURPLAN-: güçlenmek §GURPLANDIR-
 GURŞA-: kuşatmak, çevrelemek §GURŞAL- §GURŞAT-
 GURŞUNLA-: kurşun dökmek, kurşun döküp tutturmak §GURŞUNLAN- §GURŞUNLAT-
 GURTLA-: kurtlanmak §GURLAT-
 GURUMLA-: kurum bağlamak, kararmak
 GURUN-: kendin için bina yapmak
 GUS-: kusmak §GUSDUR-
 GUSSALAN-: dertlenmek, kaygılanmak
 GUŞA-: kuşamak, beline kuşak dolamak §GUŞAL- §GUŞAN- §GUŞAT-
 GUTAR-: -bitmek, bitirmek, tamamlamak, mec. ölmek, §GUTARIL- §GUTART-
 GUTLA-: kutlamak
 GUTUL-: kurtulmak
 GUVAN-: gurur duymak, kıvanmak, mutlu olmak §GUVANDIR-
 GUY-: bir kaptan diğerine aktarmak, metal ya da balçıktan bir şey yapmak §GUYUL- §GUYUN- §GUYUŞ-
 GUYDUR-: bir kaptan diğerine döktürmek, metal ya da balçıktan bir şey yaptırmak
 GUYLUN-: kıvrılıp yatmak
 GUZLA-: hayvan için yavrulamak §GUZLAT-
 GÜBER-: kabarmak, şişmek, mec. şişinmek, çalım satmak §GÜBERT-
 GÜBERİL-: bkz. gübermek
 GÜBÜRDE-: şimşek çakması sonucu gümbürdemek
 §GÜBÜRDEŞ- §GÜBÜRDET-
 GÜCEÑLE-: ağzını sulandırmak, bir şeyi gösterip vermemek, takılmak, kızdırmak
 GÜCÜKLE-: köpek için yavrulamak, eniklemek
 GÜCÜRDE-: vıcırdamak (çocuk konuşması hakkında) §GÜCÜRDEŞ-
 GÜJJÜLDE-: süt sağılırken çıkan ses gibi ses çıkarmak §GÜJJÜLDET-
 GÜL-: gülmek §GÜLDÜR- §GÜLÜŞ-
 GÜLÇÜLDE-: küt diye düşmek
 GÜLLE-: çiçek açmak, mec. gelişmek §GÜLLET-
 GÜLÜMCİRE-: gülümsemek
 GÜLÜMSİRE-: bkz. gülümciirmek
 GÜLÜNDİR-: birini bir şeyden dolayı mutlu etmek
 GÜLÜŞDİR-: birilerini güldürmek
 GÜMANSIRAT-: şüphede bırakmak
 GÜMMEZEKLE-: kubbe biçiminde görünmek
 §GÜMMEZEKLEŞ-
 GÜMMÜRDE-: top vs. için gümbürdemek
 §GÜMMÜRDEŞ-
 GÜMPÜLDE-: tüfek ateşlendiğinde çıkan ses gibi ses çıkarmak §GÜMPÜLDET-
 GÜMRE-: ateş için harlı yanmak

GÜNÄKÂRLE-: bkz. günâlemek
 GÜNÂLE-: suçlamak §GÜNÂLEN-
 GÜNEŞLE-: güneşlenmek, güneşte oturmak
 GÜPBER-: kabarmak, şişmek, elbise giyip şişman görünmek §GÜPBERİL- §GÜPBERT-
 GÜPBÜLDE-: güp güp ses çıkarmak
 GÜPLE-: övünmek, hızla değmek, güp diye ses çıkarmak, düşmek §GÜPLEŞ- §GÜPLET-
 GÜPÜRDE-: güpürtülü ses çıkarmak, tepinmek §GÜPÜRDEŞ- §GÜPÜRDET-
 GÜREL-: yoğunlaşmak, gürleşmek §GÜRELT-
 GÜRLE-: konuşmak §GÜRLEŞ- §GÜRLET-
 GÜRPÜLDE-: gürpültülü ses çıkarmak §GÜRPÜLDEŞ- §GÜRPÜLDET-
 GÜRRÜLDE-: §GÜRRÜLDET-
 GÜRRÜNLEŞ-: görüşmek, konuşmak
 GÜRSÜLDE-: küt küt ses çıkarmak §GÜRSÜLDET-
 GÜSÜRDE-: §GÜSÜRDEŞ- §GÜSÜRDET-
 GÜTLE-: küt diye şiddetle çarpmak §GÜTLET-
 GÜTÜRDE-: kütürdemek §GÜTÜRDET-
 GÜVLE-: bkz. güvvüldemek
 GÜVLEMPAÇLA-: oldukça harlı yanmak, mec. çok kızmak
 GÜVLEŞ-: yer yer güvvültülü ses çıkmak
 GÜVVÜLDE-: akan su vs. için ses çıkarmak
 GÜYCE-: güçlenmek, gittikçe güçlenmek
 GÜYCEL-: bkz. güycemek
 GÜYÇLEN-: güçlenmek §GÜYÇLENDİR-
 GÜYDÜŞ-: göz güydüşmek- habersiz almak, çalmak
 GÜYL-: kırmak ya da öldürmek amacıyla hayvanı yatırıp dört ayağından bağlamak, elini ayağını bağlamak §GÜYLÜN-
 GÜYME-: eylemek, oyalamak
 GÜYMEN-: bir şeyle meşgul olmak §GÜYMENİŞ-
 GÜYÜRDET-: at, eşek vs. ot yerken çıkardıkları ses için kütürdetmek
 GÜZLE-: araba, motor vs. ses çıkarmak, hareket etmek §GÜZLET-
 GÜZÜRDE-: bkz. güzlemek §GÜZÜRDET-
 GÜZZÜLDE-: güzzültülü ses çıkarmak

H

HABABAYLA-: çok üşüme ve ateş çıkması sonucu sesli titremek §HABABAYLAT-
 HABARLAŞ-: haberleşmek
 HAHAHAYLAŞ-: kahkahayla gülmek
 HAHAYLA-: kahkaha atmak
 HAJJILDA-: haşırdamak §HAJJILDAŞ-
 HAKLA-: yerine getirmek, gerçekleştirmek, ödemek §HAKLAŞ-
 HALA-: sevmek, gönlüne hoş gelmek, beğenmek §HALAN- §HALAŞ- §HALAT-
 HALALLA-: zaten ölecek hayvanı mundar olmadan kurban etmek; mec. verilen işi en iyi şekilde yapmak §HALALLAN- §HALALLAT-
 HALIMSIRA-: nazlanmak

HALKALA-: ipin ucunu halka yapıp takmak §HALKALAN- §HALKALAT-
 §HALLALLAŞ-
 HALLANLA-: sallanmak, çalkalanmak §HALLANLAŞ- §HALLANLAT-
 HALLASLA-: bir şeyin peşinden dört bir tarafa koşturmak §HALLASLAŞ-
 §HALLASLAT-
 HALPAR-: gevşeyip sarmak §HALPART-
 HALTILDA-: bir şey için acele etmek §HALTILDAŞ- §HALTILDAT-
 HAMIRLA-: hamurlamak, hamurla kapatmak §HAMIRLAN- §HAMIRLAŞ-
 §HAMIRLAT-
 HAMSIK-: hiçkırarak ağlayacak olmak §HAMSIGİŞ-
 HANCARLA-: hançerlemek §HANCARLAN- §HANCARLAŞ-
 HAÑKAR-: içi boş kalmak, durmak §HAÑKARIŞ- §HAÑKART-
 HAÑLA-: içi boş olmak, kalmak §HAÑLAŞ- §HAÑLAT-
 HAÑZA-: kon. bkz. hañlamak §HAÑZAŞ- §HAÑZAT-
 HAPALA-: kirletmek §HAPALAN- §HAPALAT-
 HAPLA-: yüzüne sıcak hava veya rüzgar vurmak
 HARAPLA-: zarar vermek, harap etmek §HARAPLAN- §HARAPLAŞ-
 §HARAPLAT-
 HARBİLAŞDIR-: askeri düzene sokmak
 HARCANLAŞ-: gerekmez bir şey için kavga etmek
 HARÇLA-: harcamak §HARÇLAN- §HARÇLAT-
 HARLA-: harıltılı ses çıkarmak §HARLAŞ- §HARLAT-
 HARLA- II: horlamak, değerini düşürmek, kıymetini bilmemek §HARLAT-
 HARRILDA-: harıltılı ses çıkarmak §HARRILDAŞ- §HARRILDAT-
 HARSILDA-: bir şey için acele etmek; hart hart kaşınmak §HARSILDAŞ-
 HASANAKLA-: çabuk hareket etmek §HASANAKLAŞ-
 HASAPLA-: hesaplamak, toplamak, saymak §HASAPLAN- §HASAPLAŞ-
 §HASAPLAT-
 HASILLANDIR-: verimini arttırmak
 HASIRDA-: çabuk hareket etmek, acele etmek §HASIRDAŞ- §HASIRDAT-
 HASIRDIKLA-: bkz. hasırdamak
 HASLA-: bkz. hassıldamak §HASLAŞ-
 HASRATLAN-: kederlenmek, kaygılanmak
 HASSALA-: bkz. sırkavlamak §HASSALAT-
 HASSILDA-: hasır husur ses çıkarmak §HASSILDAŞ- §HASSILDAT-

HAŞAMLA-: ev ya da ahşabı süslemek, nakışlamak
 §HAŞAMLAN- §HAŞAMLAŞ-
 HAŞÇILDA-: haşırdamak §HAŞÇILDAŞ-
 HAŞIRDA-: haşırdamak §HAŞIRDAŞ-
 §HAŞIRDAT-
 HAŞLA-: haşırtılı ses çıkarmak §HAŞLAŞ-
 HATARLA-: sıralamak §HATARLAN-
 §HATARLANIŞ-
 HATIRALA-: saygı göstermek §HATIRALAN-
 HATIRDA-: hatırdamak §HATIRDAŞ-
 §HATIRDAT-
 HATLAŞ-: yazışmak
 HAVLA-: havıltılı ses çıkarmak §HAVLAŞ-
 HAYALCIRA-: takatten düşmek, utanmak, şaşımak
 §HAYALCIRAT-
 HAYALLA-: hareket için yavaşlamak,
 gevşemek, yumuşamak; mec. durumu
 kötüleşmek §HAYALLAN- §HAYALLAŞ-
 §HAYALLAT-
 HAYBATLAN-: korkutmak, horozlanmak
 HAYDA-: hızlı hareket etmek, şiddetinin artırmak
 §HAYDAŞ- §HAYDAT-
 HAYDAŞIBER-: işe girişivermek
 HAYIK-: çekinmek, korkmak §HAYIKDIR-
 HAYIRLAN-: faydalanmak
 HAYKILIKLA-: haykırmak, bağırarak
 HAYKIR-: haykırmak, bağırarak §HAYKIRIŞ-
 §HAYKIRT-
 HAYPIK-: bkz. hayıkmak
 HAZLA-: rüzgar için uğuldamak §HAZLAŞ-
 HÄSİYETLENDİR-: nitelendirmek, tanıtmak
 HÄZİRLE-: hazırlamak §HÄZİRLEN- §HÄZİRLEŞ-
 §HÄZİRLET-
 HEÇCİKLE-: hecelelemek §HEÇCİKLEŞ-
 §HEÇCİKLET-
 HEKGER-: çalım satmak, böbürlenmek
 §HEKGERİL- §HEKGERİŞ- §HEKGERT-
 HEKGİLDE-: boynunu dik tutarak, kabara kabara
 yürümek
 HEKLE-: kireçlemek, badanalamak §HEKLEN-
 §HEKLEŞ- §HEKLET-
 HELÄKLE-: öldürmek; eziyet etmek, cefa çektiirmek
 §HELÄKLET-
 HELLEVLE-: görünmek §HELLEVLEŞ-
 HENEKLE-: gözü kamaşmak, puslu görmek
 HEÑKİR-: höykürerek ağlamak §HEÑKİRİŞ-
 §HEÑKIRT-
 HEÑLE-: küflenmek §HEÑLEN- §HEÑLET-
 HEREKETLEN-: hareket etmek, kımıldamak
 §HEREKETLENDİR-
 HERREL-: azarlamak, kötü konuşmak §HERRELİŞ-
 §HERRELIT-
 HESERLEN-: duyulanmak
 HEŞERİL-: hayretle, şaşkınlıkla bakmak
 HEŞERLEN-: bkz. heşerilmek §HEŞERLENİŞ-

HEZZETLE-: saygı göstermek, hürmet etmek
 §HEZZETLEN-
 HICUVLAN-: bir işi yapmak için güçlü istek duymak
 HIJJILDA-: cırıldamak §HIJJILDAŞ- §HIJJILDAT-
 HIKGILDA-: hıkırtılı ses çıkarmak §HIKGILDAŞ-
 §HIKGILDAT-
 HIKIRDA-: birinin karnına, böğrüne vurmak
 §HIKIRDAŞ-
 HIKLA-: bkz. hıkgıldamak
 HILÇILDA-: kendini yere şiddetle atmak
 §HILÇILDAT-
 HINALA-: kınalamak §HINALAT-
 HINÇGIR-: eşek için anıracak gibi yapıp az ses
 çıkarmak §HINÇGIRIŞ-
 HIÑRAN-: hırlamak §HIÑRANIŞ-
 HIÑZA-: coşmak, dolup taşmak
 HIRKILDA-: zor nefes almak
 HIRLA-: öyle ses çıkarmak; hırlamak §HIRLAŞ-
 HIRRILDA-: hırıltılı ses çıkarmak
 HIRSIZLAN-: hırslanmak, sinirlenmek
 HISIRDA-: işle meşgul olmak §HISIRDAN-
 §HISIRDAŞ-
 HITIRDA-: çatırdamak §HITIRDAT-
 HITLAT-: şiddetli vurmak
 HIYALLAN-: hayal etmek
 HIZLA-: hızıltılı ses çıkarmak §HIZLAŞ- §HIZLAT-
 HIZZINLA-: bkz. cızzınlamak
 HİKİRDE-: kıkırdamak §HİKİRDEŞ- §HİKİRDET-
 HİÑLEN-: şarkı mırıldanmak
 HİÑİLDE-: bkz. hiñlenmek
 HOKRAN-: kişnemek; kendi kendine ya da bir şeye
 sövmek §HOKRANIŞ-
 HOKURDA-: takırdamak §HOKURDAŞ-
 §HOKURDAT-
 HOLPULDA-: şıkırdamak §HOLPULDAŞ-
 §HOLPULDAT-
 HOÑKAR-: delinmek, oyulmak §HOÑKARIŞ-
 §HOÑKART-
 HOÑKUDIKLA-: sekerek yürümek
 HOÑÑULDA-: hoşnutsuzlukla homurdanmak
 HOP-: çökmek, yıkılmak, yutmak §HOPDUR-
 HOPBALA-: arkasına almak §HOPBALAT-
 HOPUK-: nefes alması zorlaşmak; nefes nefese
 kalmak §HOPUKDIR-
 HOPURDAT-: höpürdeterek içmek
 HORGUR-: at vs. için kişner gibi burnundan ses
 çıkarmak
 HORKULDA-: höykürerek ağlamak
 §HORKULDAŞ-
 HORLA- I: horlamak §HORLAŞ- §HORLAT-
 HORLA- II: zayıflatmak; eziyet etmek §HORLAN-
 HORMATLA-: saygı göstermek §HORMATLAN-
 HOPURDAT-: bkz. hopurdattmak
 HORRULDA-: bkz. horlamak §HORRULDAŞ-
 HORSULDA-: bkz. gorsuldamak §HORSULDAT-

HORUK-: zorluk çekmek, horlanmak
HOŞALLAN-: memnun olmak
HOŞLA-: onaylamak, tasvip etmek §HOŞLAŞ-
HOTURDA-: çatırdamak §HOTURDAŞ-
§HOTURDAT-
HOVALA-: görünmek; temiz havaya çıkmak
HOVALAN-: bkz. hovalamak, mec. coşmak, arzu etmek
HOVATIRLAN-: endişelenmek
HOVLA-: endişelenmek; havlamak §HOVLAŞ-
HOVLUK-: acele etmek §HOVLUGİŞ-
§HOVLUKDIR-
HOVPLAN-: endişelenmek, korkmak
HOVPSUZLAN-: korkusuz olmak
HOVSALALAN-: korkmak, telaşlanmak
§HOVSALALANDIR-
HOVUTLA-: deveye hamut vurmak §HOVUTLAŞ-
§HOVUTLAT-
HOZANAKLA-: bir şey için acele etmek, gayret etmek, uğraşmak §HOZANAKLAT-
HOZZULDA-: hışırtilı ses çıkarmak
§HOZZULDAŞ- §HOZZULDAT-
HÖDÜRLE-: yemeğe sofraya çağırarak, davet etmek
HÖKGER-: eğilmek, bükülmek, kambur durmak
HÖKÜDİKLE-: sekerek, rahatsız şekilde yürümek
HÖLTÜLDE-: acele hareket etmek §HÖLTÜLDEŞ-
§HÖLTÜLDET-
HÖNKÜLDE-: ürkererek yürümek §HÖNKÜLDEŞ-
HÖVESLEN-: heveslenmek, istekli olmak
§HÖVESLENDİR-
HÖVRÜK-: bir insana ya da hayvana alışmak
HÖVÜRTGELE-: kuş yuvası yapmak
HUMARLAN-: keyiflenmek
HUMRARIL-: öfkeli bakmak
HURMALA-: hurma vermek
HÜJER-: karmakarışık olmak, saç, tüy için diken diken, yoluk yoluk olmak §HÜJERİL-
§HÜJERİŞ- §HÜJJERT-
HÜMERLENİŞ-: kalabalık olarak bir yere toplanmak
HÜMLET-: içinden kötü konuşmak
HÜMMÜLDE-: konuşma uzun süre sürüp gitmek
§HÜMMÜLDEŞ-
HÜMÜRDE-: homurdanmak §HÜMÜRDEŞ-
§HÜMÜRDET-
HÜÑ-: içini derince oymak, kazmak §HÜÑÜL-
HÜÑÜRDE-: kendi kendine söylenmek
§HÜÑÜRDEŞ-
HÜPLE-: duman, rüzgar için birden çıkmak, gelmek
HÜRSEKLE-: yumruk ya da dirsekle vurup dürtmek
HÜŞER-: kuşkulanan, kuşkuyla bakmak
§HÜŞERİŞ-
HÜTLE-: şiddetle vurmak, çarpmak §HÜTLET-
HÜTÜRDE-: kütürdemek §HÜTÜRDEŞ-
§HÜTÜRDET-

HÜVCER-: bkz. hüjermek §HÜVCERİŞ-
§HÜVCERT-
HÜVDÜLE-: ninni söylemek §HÜVDÜLEN-
HÜYLE-: küçük çocuk için rahatsızlanmak, hastalanmak

I

IGİŞ-: rüzgarın etkisiyle sallanmak
IGŞILDA-: öyle ses çıkmak §IGŞILDAŞ-
§IGŞILDAT-
IK-: [ı:k-] uçmak, dalgalanmak, süzülme, §IKDIR-
IKCA-: yavaş yavaş hareket etmek, dalgalanmak
§IKCAŞ- §IKCAT-
IKCAMLA-: hazırlamak, düzenlemek, toplamak
§IKCAMLAN- §IKCAMLAŞ-
IKIRDA-: tıkırdamak §IKIRDAŞ- §IKIRDAT-
IKLA-: rüzgardan korunmak, korunaklı yere sığınmak §IKLAŞ- §IKLAT-
IKMALA-: yavaş yavaş yürüyerek gezmek, boş gezmek
IKRIKLA-: bitkiler için ıkrık hastalığına yakalanmak
§IKRIKLAN-
ILALAŞ-: birinin düşüncesine katılmak
§İLALAŞDIR- §İLALAŞIL-
ILGA-: koşmak §ILGAL- §ILGAŞ- §ILGAT-
ILGAÇLA-: kah koşup kah hızlı yürüyerek hareket etmek
ILHAMLAN-: ilham almak, esinlenmek
İMİZGAN-: uyuklamak, kestirmek
İMSİN-: istemek, arzu etmek §İMSİNDİR-
İMTİL-: bir şeyden ümitli olmak, amaçlamak
İNAN-: inanmak §İNANDIR- §İNANIL- §İNANIŞ-
İNCA-: incinmek, gücenmek §İNCAT-
İNCAL-: ağrısı dinmek, rahatlamak §İNCALIŞ-
§İNCALT-
İNCALIKSIZLAN-: kaygılanmak, endişelenmek
İÑ-: bkz. iñdarılmak, inanmak, kanmak
İÑDAR-: bir kaptakini başkasına boşaltmak, dökmek, aktarmak §İÑDARIL-
İÑÑILDA-: sızlanmak, memnun olmamak
§İÑÑILDAŞ-
İÑRAN-: ağrıdan dolayı inlemek
İÑRILCIRA-: zaman zaman inlemek
İR-: inandırmak, razı etmek; bir işi gün geçirmeden yapmak §İRDİR- §İRİL-
İRA-: silkelemek, sallamak, ittirmek
İRALA-: birini ya da bir şeyi sallamak, silkelemek
İRAN-: sallanmak, sarsılmak, sendelemek
§İRANDIR- §İRANIŞ-
İRANCIRA-: zaman zaman itekleyip sallamak
İRANKIRLA-: inandırmaya, razı etmeye yaklaşmak
İRGILDA-: iki yana biraz hareket etmek, sallanmak
§İRGILDAŞ- §İRGILDAT-
İRSARA-: sebepsiz yere çıkmak §İRSARAŞ-
İS-: hareket etmeye, kımıldamaya gücü yetmek
İSGA-: koklamak §İSGAŞ- §İSGAT-

ISGINSIZLAN-: güçten düşmek
 ISIRGAN-: kokusunu alıp aramak §ISIRGANIŞ-
 ISLAN-: kokmak
 ISNIŞ-: birbirine alışmak §ISNIŞDIR-
 ISSILA-: ısınmak §ISSILAT-
 İŞAN-: bkz. inanmak
 İŞGALAÑLA-: bir şeyin aralığından, çatlağından
 bakmak, seyretmek
 İŞIKLA-: gözetlemek, farketirmeden izlemek
 §İŞIKLANDIR- §İŞIKLAŞ- §İŞIKLAT-
 İŞLA-: bkz. ışıklamak gözetlemek
 İŞNAKLAN-: yüz, göz için açılmak, parlamak
 ITIGSA-: zorluk, sıkıntı çekmek
 IZARLA-: izlemek, takip etmek, izinden giderek
 aramak §IZARLAN- §IZARLAŞ-
 §IZARLAT-
 IZLA- I: ağlamak, §IZLAN- §IZLAŞ- §IZLAT-
 IZLA- II: bkz. Izarlamak §IZLAŞ- §IZLAT-

İ

İBER-: göndermek §İBERİL- §İBERİŞ-
 §İBERİŞDİR- §İBERT-
 İÇ-: içmek §İÇİL- §İÇİR- §İÇİŞ-
 İÇİK-: vurma sonucu nefesi kesilmek, boğulacak gibi
 olmak §İÇİKDİR-
 İÇİRGİLE-: atın, eşiğin sırtına eyerin altına keçe
 koymak
 İÇLE-: hayvan için semirmek, şişmanlamak
 İDE-: aramak §İDEL- §İDEŞ-
 İDEALİZİRLE-: ideal hâle getirmek
 İDEGLE-: birini soruşturmak, hakkında araştırma
 yapmak
 İDEKLE-: peşinden çekip götürmek
 İDENEKLE-: dengesini kaybetmek §İDENEKLET-
 İDET-: insan için yetiştirmek büyütmek, hayvan için
 bakmak, beslemek §İDEDİL- §İDEDİŞ-
 İDİRDET-: birini ensesinden itmek
 İGELE-: eyleyle keskinlemek §İGELEN- §İGELEŞ-
 §İGELET-
 İGEN-: birine kızıp homurdanmak, kızıp söylenmek
 §İGENİŞ-
 İGİN-: bkz. çıgılmak
 İGLE-: hastalık sebebiyle zayıflamak §İGLET-
 İKİLE-: bir işi iki kişi birden yapmak §İKİLET-
 İKİRCİÑLE-: ikirciklenmek, işkillenmek
 §İKİRCİÑLEŞ- §İKİRCİÑLET-
 İL-: [i:l-] asılıp kalmak, dolaşıp kalmak; değmek,
 yapışmak
 İLDİR-: bir şeyi asmak
 İLDİRİŞDİR-: asıp bitirmek
 İLERLE-: ilerlemek §İLERLEŞ- §İLERLET-
 İLİŞ-: bir şeye dolaşıp kalmak, asılıp kalmak, yapışıp
 kalmak §İLİŞDİR-
 İLTE-: çabucak takmak, bağlamak, bir iş vermek,
 emir vermek; kocası ölen kadını kayına
 vermek §İLTEL- §İLTEN- §İLTET-

İLTEŞ-: çabuk değmek, takılmak, bağlanmak
 İLTEŞDİR-: birden fazla nesne için takılmak
 İMEŞ-: bulaşmak
 İMRİN-: yürekten sevmek, inanmak §İMRİNDİR-
 İN-: [i:n-] inmek
 İNÇEL-: incelmek, zayıflamak
 İNÇELE-: bkz. inçeltmek §İNÇELT-
 İNDE-: biri ya da bir şeyle ilgilenmek, aramak
 sormak §İNDEL-
 İNDER-: indirmek; vurmak §İNDERİŞ- §İNDERT-
 İNDİR-: sürüp kovup belli bir yerin üstünden
 indirmek §İNDİRT-
 İNDUSTRİALİZİRLE-: endüstrileşmek
 §İNDUSTRİALİZİRLER-
 İNSPEKTİRLE-: araştırmak, teftiş etmek
 İNSTRUKTİRLE-: talimat vermek
 İNSTENİRLE-: sahneye koymak
 İNTERNATSİYONALİZİRLE-: uluslararası hâle
 getirmek
 İNTİL-: bir şeye dikkatle bakmak, çok incelemek
 İNVENTARİZİRLE-: bir şeyin envanterini çıkarmak
 İÑİRDE-: sızlanmak, homurdanmak
 İÑLE-: inlemek, sızlanmak §İÑLEŞ- §İÑLET-
 İÑİLDE-: inlemek
 İÑRE-: bkz. iñle-
 İÑREN-: bkz. iññildemek.
 İONİZİRLE-: iyon meydana getirmek
 İR-: [i:r-] bıkmak, usanmak, yorulmak
 İRİK-: bıkmak, yorulmak
 İRİN-: erinmek
 İRİNLE-: iltihaplanmak §İRİNLET-
 İRİZ-: usandırmak, bıktırmak
 İRKİL-: uyuklamak §İRKİLDİR- §İRKİLİŞ-
 İRLE-: vaktinden önce gelmek
 İSLE-: istemek §İSLEN-
 İŞ-: [i:ş-] yün eğirip iplik yapmak §İŞDİR-
 İŞLE-: çalışmak §İŞLEN- §İŞLEŞ- §İŞLET-
 İT- I: bir şeyi çekip peşinden sürüklemek İDİL-:
 itilmek §İTDİR-
 İT- II: [i:t-] bkz. İtelemek §İTDİR- §İTİL- §İTİŞ-
 İTEKLE-: itmek §İTEKLEN- §İTEKLEŞ-
 §İTEKLEŞDİR- §İTEKLET-
 İTELE-: bkz. itelemek §İTELEN- §İTELEŞ-
 §İTELEŞDİR- §İTELET-
 İTER-: bir şeyi itmek
 İTİBER-: itivermek
 İTİN-: gününü iyi kötü geçirip gitmek
 İTİŞDİR-: bkz. itekleşdirmek
 İTNİŞ-: bkz. dıknışmak
 İYMEK İÇ-: yemek içmek §İYDİRİP İÇİR-
 §İYİP-İÇ-
 İY-: yemek, çok kullanılmak ya da eskimek
 dolayısıyla incelmek §İYDİR- §İYİL-
 §İYİŞ-
 İYMİTLEN-: yemek yemek §İYMİTLENDİR-

İYMLE-: yemlemek §İYMLEN-
İZOLİRLE-: izole etmek

K

KADALAŞDIR-: kanuna uydurmak
KAK-: çakmak, kapı çalmak, silkelemek, vurup almak, çarpmak §KAKDIR- §KAKIL- §KAKIN-§KAKIŞ- §KAKIŞDIR-
KAKA-: kurumak, zayıflayıp kurumak KAKAŞ-: §KAKAT-
KAKINCIRA-: üstünü başını silkelemek,
KAKINLA-: sinir nöbeti geçirmek
KAKLA-: kurutmak için dilmek kesmek; mec. öldürmek §KAKLAN- §KAKLAŞ- §KAKLAT-
KAKLIŞ-: değmek, sıyırmak, temas etmek; mec. yakınlaşmak
KAKMAÇLA-: ince parçalar halinde kesmek §KAKMAÇLAN- §KAKMAÇLAT-
KALKİRLE-: kopya kağıdıyla kopyalamak
KALKULİRLE-: ürünün alış-satış fiyatını belirlemek
KANAGATLAN-: kanaat etmek, razı olmak §KANAGATLANDIR-
KANUNLAŞDIR-: kanuni hâle getirmek
KAÑKA-: aylak aylak dolaşmak §KAÑKAŞ- §KAÑKAT-
KAPIYALAŞ-: kafiye uymak
KAPİTULİRLE-: pes edip teslim olmak
KARARLAŞ-: bir karara varmak
KARTALAŞDIR-: haritasını çıkarmak
KÄKELET-: tavuk için gıt gıt deyip gezdirmek §KÄKELEŞ-
KÄMİLLEŞ-: kâmilleşmek, olgunlaşmak §KÄMİLLEŞDİR-
KÄNEL-: bkz. köpelmek §KÄNELT-
KÄSELE-: kavunu ya da karpuzu parçalara bölmek §KÄSELEN- §KÄSELEŞ- §KÄSELET-
KÄTMENLE-: çapalamak §KÄTMENLEN- §KÄTMENLEŞ- §KÄTMENLET-
KÄYE-: azarlamak, yermek §KÄYEL-
KÄYİN-: sızlanmak, yakınmak, şikayet etmek §KÄYİNDİR- §KÄYİŞ-
KÄYİNCİRE-: sızlanmak
KÄYİT-: ceza verdirmek, azarlatmak
KEBELEKLE-: uçuşmak, etrafında dönmek, hizmet etmek
KEBŞİRLE-: kaynakla metalleri birbirine yapıştırmak, kaynak yapmak §KEBŞİRLLEN- §KEBŞİRLEŞ- §KEBŞİRLET-
KECELEŞ-: tersine dönmek
KECEŞ-: bkz. keceleşmek
KEKEÇLE-: kekelemek
KELEMENLE-: paldır küldür düşmek §KELEMENLET-

KELEPLE-: sarmak, çile haline getirmek §KELEPLEŞ- §KELEPLET-
KELLEKİLE-: gemlemek §KELLEKİLEN- §KELLEKİLEŞ- §KELLEKİLET-
KELTEL-: kısaltmak §KELTELT-
KEM-: miktarını azaltmak, fiyatını düşürmek
KEME-: bkz. kemelmek
KEMEL-: azalmak §KEMELT-
KEMPER-: çökmek, gözleri çukura kaçmak
KEMPET-: ağız için oyulmuş gibi yapmak
KEMSİN-: incinmek, gücenme
KEMSİT-: gücendirmek
KEMŞER-: zonklamak, atmak §KEMŞERİL- §KEMŞERT-
KEPDİR-: biraz kurutmak
KEPE-: kurumak §KEPET-
KERÇE-: dilimlemek §KERÇEŞ-
KERÇELE-: dilimlemek §KERÇELEŞ-
KERÇELET-
KERSENDE-: tahta çanağa koymak
KERT-: kesmek, kertik açmak, ısırmak, kemirmek §KERTDİR- §KERTİL- §KERTİLİŞ- §KERTİŞ-
KES-: kesmek §KESDİR- §KESİL- §KESİŞ- §KESİŞDİR-
KESEKLE-: kesek, kuru kil toprak atmak §KESEKLEŞ- §KESEKLET-
KESELLE-: hastalanmak §KESELLET-
KESER-: dağ için uzanmak; yana yatmak
KESGİTLE-: belirlemek, formüle etmek
KESMEKLE-: kabuk bağlamak, bir şeyin yüzeyi sertleşmek §KESMEKLET-
KEŞDELE-: bir şeyi işlemek, nakışlamak §KEŞDELEN- §KEŞDELEŞ- §KEŞDELET-
KEŞLE-: ark kazmak
KETEVL-: hayvanlarda görülen bir hastalığa yakalanmak
KEYER-: kuşkulanıp etrafına bakmak, dikilmek §KEYERİL- §KEYERİŞ- §KEYERT-
KEYERCEKLE-: kulak kabartıp etrafına bakmak §KEYERCEKLEŞ-
KEYKER-: bkz. keyermek §KEYKERİL- §KEYKERİŞ- §KEYKERT-
KEYPLEN-: keyiflenmek §KEYPLENDİR-
KEYŞER-: ağır bir eşya taşıırken eğilmek, bükülmek §KEYŞERİL- §KEYŞERT-
KEYŞİKLE-: aksayarak yürümek
KEYTİKLE-: bir ayağı topallayarak yürümek
KİL-: esk. etmek
KİNAL-: zorlaşmak, ağırlaşmak §KİNALT-
KİNALIŞ-: bkz. Kınlaşmak
KİNLAŞ-: gittikçe zorlaşmak
KİBİRDE-: kütürdemek, parçalanmak §KİBİRDİT-

KİCİKLE-: çocuğu zıplatarak oynatmak
 §KİCİKLEN-
 KİÇEL-: küçülme §KİÇELT-
 KİLTLE-: kilitlemek §KİLTLEN- §KİLTLET-
 KİNAYALA-: kinayeli bir şey yapmak
 KİNOFİTSİRLE-: sinemalar yapmak
 KİPARLA-: azalmak, yavaşlamak, gevşemek
 KİRCİK-: hafifçe kirlenmek §KİRCİKDİR-
 KİRİK-: bkz. kircikmek §KİRİKDİR-
 KİRİŞLE-: tel çekmek
 KİRLE-: kirlenmek §KİRLET-
 KİŞNE-: kişnemek §KİŞNEŞ- §KİŞNET-
 KİTİRDE-: kıtır kıtır ses çıkarmak, ufalanmak
 §KİTİRDET-
 KLASSİFİTSİRLE-: sınıflandırmak
 §KLASSİFİTSİRLER-
 KOKA-: kokmak
 KOKSLA-: taş kömürü kok kömürüne çevirmek
 §KOKSLAN-
 KOLLEKTİVLEŞ-: kolektifleşmek
 KOMPLEKTLE-: toplamak, düzenlemek
 KONFİSKLE-: istimlak etmek
 KONKRETLEŞDİR-: somutlaştırmak
 KONSERVİRLE-: konserve yapmak
 KONSPEKTİRLE-: özetlemek
 KONSTRUKTİRLE-: yapılandırmak
 KONSULTİRLE-: konsultasyon yapmak
 KOOPERATİVLEŞ-: kooperatifleşmek
 §KOOPERATİVLEŞDİR-
 KORREKTİRLE-: düzenlemek, karşılaştırmak
 düzeltmek §KORREKTİRLER-
 §KORREKTİRLEŞ- §KORREKTİRLET-
 KOV-: kovmak §KOVDUR- §KOVUL- §KOVUŞ-
 KOVALA-: kovalamak §KOVALAŞ- §KOVALAT-
 KÖCE-: çuvalın vs. ağzını bağlamak §KÖCEL-
 §KÖCEŞ- §KÖCET-
 KÖKEL-: keyiflenmek, neşelenmek §KÖKELT-
 KÖKENLE-: iple bağlamak §KÖKENLEN-
 §KÖKENLET-
 KÖKER-: iple bağlamak §KÖKERİL- §KÖKERİŞ-
 §KÖKERT-
 KÖKLE- I: teyellemek, sırmak §KÖKLEŞ-
 §KÖKLET-
 KÖKLE- II: bir şeyden zevk almak, memnun olmak
 KÖLEGELE-: gölgelenmek, gölgede oturmak
 §KÖLEGELET-
 KÖMEKLEŞ-: birine yardım etmek
 KÖNEL-: eskimek §KÖNELT-
 KÖNELİŞ-: eskimeye başlamak
 KÖPBİLMİŞSİRE-: çok biliyormuş gibi yapmak
 KÖPE-: teyellemek, şişmek §KÖPEŞ- §KÖPET-
 KÖPEL-: çoğalmak §KÖPELT-
 KÖPELİŞ-: çoğalmaya başlamak, toplanmak,
 yığılmak

KÖPLE-: toplanıp bir işe girişmek, toplanıp birinin
 karşısına çıkmak
 KÖPRE-: bkz. köpürçiklemek §KÖPRET-
 KÖPÜKLE-: bkz. köpürçiklemek §KÖPÜKLET-
 KÖPÜRCİKLE-: köpürmek §KÖPÜRCİKLET-
 KÖRE-: tutuşup yanmaya başlamak §KÖREŞ-
 §KÖRET-
 KÖSE- I: bkz. gorsamak §KÖSEL- §KÖSEŞ-
 §KÖSET-
 KÖSE- II: bkz. kösendirmek §KÖSET-
 KÖSEN-: dert çekmek, horlanmak §KÖSENDİR-
 KÖSSEKLE-: kösteklemek, atın ya da eşeğin ayağını
 köstekle bağlamak §KÖSSEKLEN-
 §KÖSSEKLEŞ- §KÖSSEKLET-
 KÖSÜKLE-: taneli bitkiler için badıç bağlamak, dip
 tutmak
 KÖŞE-: sakinleşmek, rahatlamak §KÖŞEŞ-
 §KÖŞET-
 KÖTEKLE-: dövmek §KÖTEKLEN- §KÖTEKLET-
 KÖV-: çukur kazmak, bir şeyin altını kazmak
 §KÖVDÜR- §KÖVÜL- KÖVÜN-
 KÖVECEKLE-: etrafına bakınmak kendini kollamak
 amacıyla dönmek, dönüp durmak
 §KÖVECEKLEŞ-
 KÖVECEÑLEŞ-: bkz. kövecekleşmek
 KÖVEL-: birinin ya da bir şeyin karşısında zaman
 geçirmek; kurum satmak
 KÖVERCEÑLE-: bkz. köveceklemek
 §KÖVERCEÑLEŞ-
 KÖVLE- I: kazmak §KÖVLEN-
 KÖVLE- II: dolaşıp durmak, gelip gitmek
 KÖVLEN-: II §KÖVLENİL- §KÖVLEŞ-
 §KÖVLET- §KÖVÜŞ-
 KÖVSARLA-: esmek, rüzgar vurmak
 KÖVZE-: kabuğundan, sapından ayırmak
 §KÖVZEŞ- §KÖVZET-
 KÖY-: yanmak §KÖYDÜR-
 KÖYLEN-: düşünmek, hayal etmek
 KÖZE-: köze dönüp yanmak
 KÜLTİVATORLA-: traktörle tarla sürmek
 §KÜLTİVATORLAN-
 §KÜLTİVATORLAŞ-
 §KÜLTİVATORLAT-
 KUVVATLAN-: kuvvetlenmek, güçlenmek
 KUVVATSIZLAN-: kuvvetten düşmek
 KÜCÜLE-: dokuma ile ilgili bir iş yapmak
 §KÜCÜLEN- §KÜCÜLEŞ- §KÜCÜLET-
 KÜDELE-: demet yapmak §KÜDELEN-
 §KÜDELEŞ- §KÜDELET-
 KÜKE-: keskin koku gelmek, koku vermek
 §KÜKET-
 KÜKRE-: bkz. esremek coşkulu olmak, mec. kızıp
 bağırarak §KÜKREŞ-
 KÜLCER-: kül gibi olmak, parçalanmak, toza
 dönmek

KÜLKELE-: parça parça etmek, toza çevirmek
 \$KÜLKELEN-
 KÜLTERLE-: çile şeklinde ipi toplamak
 \$KÜLTERLEN- \$KÜLTERLEŞ-
 \$KÜLTERLET-
 KÜLÜNLE-: kazmayla kazmak \$KÜLÜNLEN-
 \$KÜLÜNLEŞ- \$KÜLÜNLET-
 KÜMŞÜLDE-: ön dişlerle çiğnemek
 \$KÜMŞÜLDET-
 KÜPÜRSE-: toprak ve yer hakkında yumuşak ve boş
 olmak
 KÜREKLE-: küreklemek, kürekle atmak
 \$KÜREKLEN- \$KÜREKLEŞ-
 KÜRRELE-: eşek için yavrulamak
 KÜRSE-: sokulmak girmek
 KÜRŞER-: yüzünü ekşitmek
 KÜRŞERİL-: yüzünü ekşitmek, memnuniyetsizliğini
 mimiklerle göstermek \$KÜRŞERİŞ-
 \$KÜRŞERT-
 KÜRTDÜR-: birden duruvermek
 KÜSSER-: keyfi kaçmak, suspus olmak
 KÜŞGÜR-: köpeği saldırtmak \$KÜŞGÜRİL-
 KÜTEL-: körelmek \$KÜTELİŞ- \$KÜTELT-
 KÜTÜLEŞ-: kalınlaşmak
 KÜYKER-: yaşlanmaya bağlı beli bükülmek
 \$KÜYKERİL- \$KÜYKERİŞ-
 \$KÜYKERT-
 KÜYLEN-: bir şeyi yapmayı aklına koymak,
 düşünmek, hayal etmek
 KÜYSE-: arzu etmek, istemek \$KÜYSEN-
 \$KÜYSET-
 KVALİFİTSİRLE-: bir şeye değer biçmek
L
 LABIRDA-: çatırtıyla yanmak \$LABIRDAŞ-
 \$LABIRDAT-
 LAGIRDA-: hayvan için bağırıp ses etmek
 \$LAGIRDAŞ- \$LAGIRDAT-
 LAGNATLA-: ah etmek, beddua etmek
 LAGŞA-: eskimek, yaşlanmak
 LAGŞAR-: bkz lagşamak \$LAGŞAŞ- \$LAGŞAT-
 LAHHILDA-: kahkahayla gülmek
 LAKGILDA-: çene çalmak, gevezelik etmek
 \$LAKGILDAŞ- \$LAKGILDAT-
 LAKIRDA-: fokurtulu ses çıkarmak \$LAKIRDAŞ-
 \$LAKIRDAT-
 LAKLA-: verniklemek \$LAKLAN- \$LAKLAŞ-
 \$LAKLAT-
 LALAYLA-: kon. gereksiz konuşmak
 LAÑKILDA-: sallanmak \$LAÑKILDAŞ-
 LAÑNİLDA-: boş konuşmak \$LAÑNİLDAŞ-
 LAPIRDAT-: kon. ağzını şapırdatarak yemek
 LAPLA-: alev alıp tutuşmak
 LARSILDA-: fokur fokur kaynamak \$LARSILDAT-
 LASIRDA-: çok kaynayıp fokurtulu ses çıkarmak
 \$LASIRDAŞ- \$LASIRDAT-

LATINLAŞDIR-: latin harflere aktarmak
 \$LATINLAŞDIRIL-
 LAYIKLA-: eşitlemek, denkleştirmek; doğrulamak
 LÄGİR-: böğürmek, anırmak \$LÄGİRİŞ- \$LÄGİRT-
 LÄLİKSİRE-: nazlı olmak \$LÄLİKSİRET-
 LÄLİRGE-: bkz. läliksiremek
 LÄŞER-: ölü gibi yatmak, serilip yatmak \$LÄŞERİŞ-
 \$LÄŞERT-
 LÄŞERİL-: bkz. lāşermek
 LECİK-: çok yorulmak
 LEGALLAŞ-: legal zemine oturmak, yasallaşmak
 \$LEGALLAŞDIR-
 LELLER-: keyifsiz olmak
 LEMMERLEN-: kat kat olmak
 LENCİK-: iyice yorulmak \$LENCİKDİR-
 LEÑKİLDE-: hızlı yürümek \$LEÑKİLDEŞ-
 \$LEÑKİLDET-
 LEPBER-: eğilmek, bükülmek, kamburlaşmak
 LEPBERİL-: bkz lepbermek
 LEZZETLEN-: iyi yemekten tat almak
 LIGIRDA-: kaynarken lıkırdamak \$LIGIRDAŞ-
 \$LIGIRDAT-
 LIKIRDA-: su için lıkırdamak \$LIKIRDAŞ-
 \$LIKIRDAT-
 LİBERALLAŞ-: liberalleşmek
 LİGİRDE-: küçük adımlarla yürümek, kıpırdamak
 LİÑKİLDE-: aksayarak yürümek
 LOKGALA-: parça parça etmek, parçalara ayırmak
 \$LOKGALAN- \$LOKGALAŞ-
 \$LOKGALAT-
 LOKGULDA-: kah kah gülmek \$LOKGULDAŞ-
 LOKURDA-: lokurdamak \$LOKURDAT-
 LOÑKULDA-: hoplaya hoplaya koşmak
 \$LOÑKULDAŞ- \$LOÑKULDAT-
 LOVLA-: ateş alıp yanmak, harlı yanmak
 LOVURDA-: güçlü yanmak \$LOVURDAŞ-
 \$LOVURDAT-
 LÖÑKÜLDE-: bkz loñkuldamak
 LUMMURDA-: deve için homurdanmak
 \$LUMMURDAŞ-
 LÜKGELE-: bir yere toplamak, yığmak

M

MADIRDA-: susmadan, ara vermeden konuşmak
 \$MADIRDAŞ-
 MAGALLAKLA-: yanındakilerden yukarı olmak,
 yükselmek \$MAGALLAKLAŞ-
 MAGNİTLE-: mıknaıslamak
 MAGTA-: övmek \$MAGTAL- \$MAGTAN-
 MALALA-: tırmıklamak \$MALALAN-
 \$MALALAŞ- \$MALALAT-
 MALİYELEŞDİR-: finanse etmek
 MANİPULİRLE-: işletmek
 MASGARALA-: rezil etmek \$MASGARALAN-
 \$MASGARALAT-

MASLAHATLAŞ-: danışmak, istişare etmek
 §MASLAHATLAŞIL-
 MAŞÇAR-: yassılaştırmak §MAŞÇART-
 MAŞÇARIL-: bkz maşçarmak
 MAŞINLA-: hayvanı suni yöntemle dölmek
 MAŞINLAŞ-: makineleşmek §MAŞINLAŞDIR-
 MAVLA-: miyavlamak §MAVLAŞ-§MAVLAT-
 MAYDALA-: parçalamak §MAYDALAN-
 §MAYDALAŞ- §MAYDALAT-
 MAYIR-: ağır yük ya da iş sebebiyle sakatlanmak, iş
 görmez hâle gelmek §MAYRIL-
 MAYLA-: hava için ısınmak
 MAYLAN-: hazırlanmak §MAYLAŞ-
 MAYMIKLA-: iki yana sallanarak yürümek
 §MAYMIKLAŞ-
 MAYMILDA-: bkz maymıklamak
 MAZAMLA-: bir şeyle övünmek
 MÁCERLE-: bkz. mâcumlamak
 MÁCUMLA-: karıp karıştırmak, ezmek
 MĀKĀMLE-: sağlamlaştırmak §MĀKĀMLLEN-
 MĀLĀBER-: melemeye başlamak
 MĀLE-: keçi, koyun vs. için melemek §MĀLEŞ-
 §MĀLET-
 MĀZLEŞ-: göz için yaşarmak
 MEDENİYETLEŞ-: medenileşmek
 MEHANİZİRLE-: mekanik aletlerle donatmak
 §MEHANİZİRLLEN-
 MENİKLEN-: akıllanmak, akli başında olmak
 MENZE-: benzetmek §MENZET-
 MERKEZLEŞ-: bir merkeze toplanmak
 §MERKEZLEŞDİR-
 MERTEBELE-: derecesini yükseltmek, saygı
 göstermek
 MESEL-: ekonomik durumu iyileşmek, semirmek,
 güçlenmek, çoğalmak, coşmak §MESELT-
 MESİG-: bkz. meselmek
 MESİRGE-: kudurmak
 MEŞGULLAN-: bir şeyle, işle meşgul olmak
 MEYİLLEN-: meyletmek, istemek, arzu etmek
 MEYMİRE-: uyuklamak, pinekleme §MEYMİREŞ-
 §MEYMİRET-
 MIÇ-: nişan almadan ateş etmek; hızla gitmek
 MIDIRDA-: mırıldanmak §MIDIRDAŞ-
 MIHLA-: çivilemek §MIHLAT-
 MIHMANLA-: ağırlamak
 MIJGA-: ezilmek
 MIJJAR-: ezilmek §MIJJART-
 MILAYIMLAN-: nesne için yumuşak olmak, hava
 için sıcak olmak, hoş olmak, su için ılık
 olmak, ses için hoş olmak, tatlı dilli olmak
 MILAYIMSIRA-: hoş, iyi karakterli olmak
 MILKILDA-: yumuşaklık sebebiyle bingıldamak
 MIMILDA-: düzenli hareket etmek, sarsılmak,
 titremek
 MIMIRA-: sakin halde olmak

MINCIRA-: basılarak ya da darbeyle ufalanıp
 gitmek; mec. ölmek §MINCIRAT-
 MINÇGA-: mincıklamak, ezmek
 MINÇGALA-: bkz minçgamak
 MİÑİLDA-: bkz. mımıldamak
 MIRLA-: kedi için mırıldamak §MIRLAŞ-
 MIRRILDA-: bkz. mırlamak §MIRRILDAŞ-
 MISSAR-: meyve vs. için sertliğini yitirmek,
 yumuşamak §MISSARIŞ-
 MISSILDA-: sakin nefes almak
 MIŞLA-: sesli nefes almak
 MITDILDA-: yavaş yürümek, yavaş hareket etmek
 §MITDILDAŞ- §MITDILDAT-
 MİLİTARİZATSİYALAŞDIR-: askerileştirmek
 MİLLİLEŞ-: millileşmek §MİLLİLEŞDİR-
 MİNALA-: mayınlamak §MİNALAN-
 MİNERALLAŞ-: minerale dönüşmek
 §MİNERALLAŞDIR-
 MİSTİFİTSİRLE-: birini aldatmak, tuzağa düşürmek
 §MİSTİFİTSİRLLEN-
 MİVELE-: meyve vermek
 MOBİLİZLE-: mobilize etmek; seferberlik yapmak
 §MOBİLİZLEN-
 MOLA-: inek vs. için mölemek §MOLAŞ-
 MONOPOLİZİRLE-: tekelleştirmek
 §MOTORLAŞDIR-: motorla donatmak
 MOYMULDA-: kaz gibi yürümek §MOYMULDAŞ-
 MÖÇÜK-: vurma sonucu yaralanmak
 §MÖÇÜKDİR-
 MÖLER-: bir şeye şaşırarak bakmak, gözleri
 yerinden fırlamak §MÖLERT- §MÖLEŞ-
 MÖNSÜRE-: hilekarlık yapmak, bilmiyormuş gibi
 yapmak §MÖNSÜREŞ-
 MÖÑNÜR-: yüksek sesle ağlamak
 MÖÑNÜRİBER-: yüksek sesle ağlamaya başlamak
 MÖVCE-: güçlenmek, şiddeti artmak
 MÖVLE-: kedi köpek için azmak
 MUMİYALA-: ilaçlamak
 MUMLA-: mum sürmek, balmumu sürmek
 §MUMLAN-
 MUNİTSİPALİZİRLE-: belediyeleştirmek
 MURDARLAN-: mundar olmak, kötüleşmek,
 iğrençleşmek
 MÜBĀREKLE-: kutlamak
 MÜN-: binmek §MÜNDÜR-
 MÜNDERLE-: kat kat edip koymak, birbirinin
 üstüne koymak §MÜNDERLEN-
 MÜNKÜLDE-: kımıldamak §MÜNKÜLDEŞ-
 §MÜNKÜLDET-
 MÜNKÜRLLEN-: şüphelenmek
 MÜNZE-: öne doğru hareket etmek, öne yüklenmek
 §MÜNZEŞ-
 MÜRREL-: kavun, karpuz , meyve için yeterli
 büyümeme sonucu güdük kalmak; mec.

güçsüz kalmak §MÜRRELİŞ-
§MÜRRELT-
MÜRŞER-: buruş buruş olmak §MÜRŞERT-
MÜRÜŞDİR-: bkz. mürşertmek
MÜYNÜRGE-: çekinmek, utanmak,
§MÜYNÜRGEN- §MÜYNÜRGET-
MÜZZER-: keyifsiz olmak, acizlik göstermek
§MÜZZERT-
MÜZZERİL-: bkz. Müzzermek

N

NAÇARLA-: çaresiz kalmak, çaresizleşmek
§NAÇARLAN-
NAFTALİNLE-: naftalin serpmek
§NAFTALİNLEN- §NAFTALİNLET-
NAGİŞLA-: nakışlamak, nakış yapmak
§NAGİŞLAN- §NAGİŞLAŞ-
§NAGİŞLAT-
NAHARLA-: yemek vermek, yemek yedirmek
§NAHARLAN- §NAHARLAT-
NALA-: inlemek, sızlanmak, şikayet etmek
§NALAŞ- §NALAT-
NALLA-: nal çakmak §NALLAN- §NALLAT-
NAMARTLA-: namert olmak, alçaklık, namussuzluk
etmek, sözünden dönmek
NAMARTLAN-: korkaklığa düşmek, acizleşmek
NATURALİZLE-: yurtdışından gelenlere vatandaşlık
hakkı vermek
NAYÇALA-: meyve vermek
NAYZALA-: süngülemek §NAYZALAN-
§NAYZALAŞ- §NAYZALAT-
NAZARLA-: bir şeye bakmak, nişan almak
§NAZARLAN-
NÄLETLE-: beddua etmek, lanet okumak
§NÄLETLEN-
NÄHOŞLA-: bkz. nâsaglamak
NÄSAGLA-: hastalanmak
NÄZİKSİRE-: nazlanmak, cilvelenmek,
NÄZİRGE-: naz etmek, nazlı olmak, kapris yapmak
§NÄZİRGEN-
NECİSLE-: kötölemek, lanetlemek §NECİSLEN-
NEMCİRET-: ıslatmak, nemlendirmek
NEMLEN-: nemlenmek
NEMLET-: nemlendirmek
NIGTA-: belirtmek, altını çizmek §NIGTAL-
NIRHLA-: değer biçmek §NIRHLAN- §NIRHLAŞ-
NİŞANALA-: nişan almak §NİŞANALAN-
NİKALA-: nikahına almak §NİKALAN-
§NİKALAŞ-
NİKELLE-: kalaylamak §NİKELLEN- §NİKELLET-
NİVELİRLE-: düzcelemek §NİVELİRLLEN-
NİYETLE-: niyet etmek §NİYETLEN-
NOGTALA-: yular bağlamak, gem vurmak, mec.
yönetimini ele geçirmek §NOGTALAN-
§NOGTALAT-
NOKATLA-: noktalamak, bitirmek

NOMERLE-: numaralandırmak §NOMERLEN-
NORMALA-: düzene sokmak, kurallara uydurmak
§NORMALAŞ-
NURLAN-: parlamak §NURLANDIR-

O

OBUR-: o:bur-bir şeyin içini oymak obrukla ilgili
olabilir §OBURT- §OBURIL-
ODAN-: [o:danmak]-: bir şeye çok üzölmek, yanmak
yakılmak
ODUK-: [o:dukmak],siniri, öfkesi çok artmak
ODUKDIR-: [o:dukdırmak]
OGLANLA-: çocuk doğurmak
OGŞA- I: öpmek §OGŞAŞ- §OGŞAT-
OGŞA- II: benzemek §OGŞAT-
OGURLA-: -çalmak §OGURLAN- §OGURLAŞ-
§OGURLAT-
OKA-: okumak §OKAL- §OKAŞ- §OKAT-
OKDURIL-: birinin ya da bir şeyin üstüne atlamak
OKİSLE-: oksitlemek §OKİSLEN-
OKKUPİRLE-: işgal etmek §OKKUPİRLLEN-
OKLA- I: fırlatmak §OKLAN- §OKLAT-
OKLA- II: silaha kurşun sürmek vb §OKLAN-
§OKLAŞ- §OKLAŞ- §OKLAŞDIR-
OKUN-: öyle kabul etmek, öyle olduğunu düşünmek
OLCALA-: ele geçirmek, yağmalamak
OLTAR-: ayakkağıya pençe yapmak §OLTART-
OMADAKLA-: emeklemek §OMADAKLAT-
OMADAKLAŞ-:iki ayağın ya da iki elin üstünde
yürümek
OMMAL-: domalmak §OMMALIŞ- §OMMALT-
OMUR-: kırıp ayırmak, zorlukla ikiye bölmek
§OMRUL- §OMRUŞ- §OMURT-
OMUZLA-: omuzlamak, omzuyla vurmak
OMZA-: öne doğru hamle yapmak §OMZAŞ-
§OMZAT-
OÑ-: yaşamak, gün geçirmek, yetinmek §OÑDUR-
OÑAL-: iyileşmek, düzelmek §OÑALIŞ- §OÑALT-
OÑAR-: bir şeyi düzeltmek, tamir etmek §OÑARIL-
§OÑARIŞ- §OÑART-
OÑATLAN-: bkz. govulanmak §OÑATLAŞ-
§OÑATLAT-
OÑLA-: onaylamak, doğru bulmak §OÑLAN-
OÑUR-: eğmek, bükmek §OÑRUL- §OÑRUŞ-
§OÑURT-
OÑUŞ-: iyi geçinmek, uyuşmak §OÑUŞDIR-
OP-: sel basması sebebiyle toprak içine çökmek
OPPONİRLE-: savunmak
OPUR-: koparıp ayırmak §OPURIL- §OPURIŞ-
§OPURT-
OR-: ekin biçmek §ORDUR- §ORUL- §ORUŞ-
ORA-: sarmak, dolamak §ORAL- §ORAN- §ORAŞ-
§ORAT-
ORALIŞ-: yaşı geçkinleşmek.
ORLAŞ-: sesli ağlaşmak

ORNA-: bir yerde kök salmak, bir yere yerleşmek,
mec. etki etmek §ORNAŞ- §ORNAŞDIR-
§ORNAT-
ORTAKLAŞ-: bir şeyi ortaklaşa yapmak
ORTALA-: yarılamak
ORUNLAŞ-: yerleşmek
OS-: öyledir diye düşünmek, öyle tahmin etmek
OSLA-: bir şeyi düşünmek, tahmin etmek §OSLAN-
OSMAKLA-: birinden bilmediğin bir şey için haber
sormak §OSMAKLAT-
OTA-: ot ayıklamak §OTAL- §OTAŞ- §OTAT-
OTAR-: hayvan için otlatmak §OTARIL- §OTART-
OTLA- I: otlatmak §OTLAŞ- §OTLAT-
OTLA- II: [o:tlamak]-: bir şeyi yakmak, ateşe vermek
§OTLAN- §OTLAŞ- §OTLAT-
OTUK-: otlamayı, yem yemeyi öğrenmek
§OTUKDIR-
OTUR-: oturmak §OTURDIL- §OTURIL-: OTUR-
§OTURT-
OTURIŞ-: yavaş yavaş yerleşmek, birlikte oturmak
OTURIŞIP-TURUŞ-: -biriyle ya da karşılıklı ilişkide
olmak,
OV-: ovmak §OVDUR- §OVUL- §OVUŞ-
OVADANLA-: güzelleştirmek, süslemek
§OVADANLAN- §OVADANLAŞ-
§OVADANLAT-
OVAZLAN-: seslenmek, ses çıkarmak
OVKALA-: ovalamak, masaj yapmak §OVKALAN-
§OVKALAŞ- §OVKALAT-
OVLAKLA-: keçi ve geyik için yavrulamak
OVMAÇLA-: ovmak
OVNA-: parçalara ayırmak OVNAT-
OVNUKLA-: parçalara bölünmek, küçülme
§OVNUKLAT-
OVRAN-: ufanmak
OVRAT-: ufatmak
OVSARLA-: deveye yular takmak §OVSARLAN-
§OVSARLAT-
OVSUN-: coşmak, kabarmak §OVSUNLA-
§OVSUNLAN- §OVSUNLAT-
OVŞANAKLA-: bacaklarını geniş açarak yürümek
§OVŞANAKLAT-
OVUÇLA-: avuçlamak
OVURTLA-: yudumlayarak içmek §OVURTLAN-
§OVURTLAT-
OY-: oymak §OYDUR- §OYUŞ-
OYAN-: uyanmak
OYAR-: uyandırmak
OYAT-: bkz. oyarmak
OYÇARIL-: kibirlenmek
OYKA-: ovmak, ovalamak §OYKAL- §OYKAN-
§OYKAT-
OYKALA-: ovalamak, ovuşturmak
OYKANCIRA-: yerinde kımıldayıp durmak

OYLA-: düşünmek, tahminde bulunmak §OYLAN-
§OYLANIŞ-
OYLAGRA-: korkuyla bakınmak §OYLAGRAŞ-
OYMUDIKLA-: sallanarak hareket etmek
OYMULDA-: sallanarak hareket etmek
OYNA-: oynamak §OYNAŞ- §OYNAT-
OYNAKLA-: her türlü oyun ederek atlamak,
sıçramak §OYNAKLAŞ- §OYNAKLAT-
OYNAL-: oyun oynamak, oyuna katılmak
OYNAMLA-: dörtlemek
OYTAR-: etrafına kulak kabartmak §OYTARIŞ-
OYTURAKLA-: bkz. oytarmak §OYTURAKLAŞ-
OYUL-: çukurlaşmak
OYURGAN-: düşünceye dalmak
OZ-: öne geçmek, yarış için birinci sıraya geçmek
§OZDUR-
OZONİRLE-: ozona çevirmek, ozonla temizlemek
Ö
ÖCEŞ-: bkz. öcüklemek §ÖCEŞDİR-
ÖCÜK-: öfkelenmek, kızmak §ÖCÜGİŞ-
§ÖCÜKDİR-
ÖÇ-: bkz. sönmek §ÖÇÜŞ-
ÖÇENKİRLE-: sönmek
ÖÇÜR-: söndürmek §ÖÇÜRİL- §ÖÇÜRİŞ-
§ÖÇÜRT-
ÖDE-: istenen bir şeye layık olmak §ÖDET-
ÖGE-: midesi bulanıp öğürmek §ÖGET-
ÖKDELE-: usta olmak, bilgi ve becerisini artırmak
§ÖKDELEŞ- §ÖKDELET-
ÖKÜN-: pişman olmak §ÖKÜNDİR- §ÖKÜNİL-
§ÖKÜNİŞ-
ÖL-: ölmek §ÖLDÜR- §ÖLDÜRİL- §ÖLDÜRT-
§ÖLÜŞ-
ÖLCER-: biraz nemli olmak §ÖLCERT-
ÖLÇE-: bir şeyi ölçmek §ÖLÇEL- §ÖLÇEŞ-
§ÖLÇET-
ÖLÇER-: ateşi güçlendirmek; bkz. ölçemek
§ÖLÇERİŞ- §ÖLÇERT-
ÖLÇERİP-DÖK-: ölçüp biçmek
ÖLLE-: ıslatmak, nemlendirmek §ÖLLEN-
ÖLÜGSİLEN-: cansızlaşmak, zayıflamak, rengi, ışığı
azalmak
ÖLÜP-ÖÇ-: bir işi canla başla yapmak; menfaatçi
olmak; çok acele etmek
ÖN-: [ö:n-] bitmek, yetişmek, ortaya çıkmak, nesil
yetişmek §ÖNDÜR- §ÖNDÜRİL-
ÖNDE-: birine bir şeyi haber vermek, işaret yoluyla
anlatmak, haber vermek, yola vermek
ÖNÜP-ÖS-: dünyaya gelmek, ortaya çıkmak
ÖNÜRDİKLE-: atın eşiğin ön ayaklarını çift arka
ayaklarını rahvan atarak gitmek
§ÖNÜRDİKLET-
ÖNÜRT-: bir şeyi diğerlerinden önce yapmak; önce
gelmek, önce varmak
ÖP-: öpmek §ÖPDÜR- §ÖPÜŞ-

ÖR- I: [ö:r-] örmek §ÖRDÜR- §ÖRÜL- §ÖRÜN- §ÖRÜŞ-

Ö:R- II: [ö:r-] ot için büyümek, yeşermek, saç çıkmak, vücutta türlü kabarcıklar oluşmak §ÖRÜŞ-

ÖRKLE-: hayvanları otlamaları için otlağa götürüp bağlamak §ÖRKLEN- §ÖRKLEŞ- §ÖRKLET-

ÖRKÜÇLE-: deniz dalgalanmak

ÖRNE-: çoğalmak, nesli artmak

ÖRT-: örtmek §ÖRTDÜR- §ÖRTÜL- §ÖRTÜN-

ÖRTE-: birine cefa çektiirmek, acı çektiirmek §ÖRTEN- §ÖRTENDİR-

ÖRÜZ-: ürkütmek, ayağa kaldırmak, uykudan uyandırmak vs

ÖS-: yetişmek §ÖSDÜR-

ÖT-: geçip gitmek; zaman için geçmek; öne geçmek §ÖTÜL- §ÖTÜR- §ÖTÜRİL-

ÖTÄGİT-: bkz. gidibermek

ÖTÜN-: özür dilemek

ÖTÜŞ-: zaman geçmek, meyve için ulumak, hastalık için kötülemek

ÖV-: övmek §ÖVÜL- §ÖVÜN-

ÖVEÇLE-: koyun ya da keçiyi arka ayaklarından tutup yürütmek

ÖVEL-: şaşırıp bakakalmak, §ÖVELİŞ- §ÖVELT-

ÖVHÜLDE-: oflamak

ÖVREN-: öğrenmek §ÖVRET-

ÖVRENİŞ-: alışmak §ÖVRENİŞDİR-

ÖVSÜBER-: birden esmeye başlamak

ÖVSÜN-: yapmayı istemek, niyetlenmek

ÖVÜR-: geri döndürmek, bir tarafa yönlendirmek, bir durumdan başka bir duruma geçirmek §ÖVRÜL- §ÖVRÜŞ- §ÖVÜRT-

ÖVÜS-: at için ön ayaklarını atarak yürümek, esmek, her türlü şekle girmek §ÖVÜSDİR-

ÖY-: hamur bezesi yapmak §ÖYÜL-

ÖYDE- I: halı dokumada bir sıra dokuyup bitirmek

ÖYDE- II: bir şeylerin içinden irilerini seçip ayırmak

ÖYER-: bkz. öylendirmek §ÖYERİL- §ÖYERT-

ÖYKELE-: gücenmek, darılmak §ÖYKELEŞ- §ÖYKELET-

ÖYKENLE-: hayvan için öyken hastalığına yakalanmak

ÖYKÜN-: benzemek, öykünmek §ÖYKÜNDİR- §ÖYKÜNİL- §ÖYKÜNİŞ-

ÖYKÜNİBER-: benzemeye başlamak

ÖYLEN-: gelin almak, evlenmek §ÖYLENDİR-

ÖYT-: düşünmek, sanmak, tahmin etmek

ÖZELEN-: yalvarmak, bir şeyi çok istemek §ÖZELENDİR-

ÖZGER-: değişmek §ÖZGERT-

ÖZLEN-: özlü olmak

ÖZLEŞDİR-: bir şeyi tam olarak bilmek, onu tam olarak anlamak

P

PACARLA-: yetişmek, büyümek, gelişmek §PACARLAN-

PACILDA-: §PACILDAT-

PAÇLA-: gümrük vergisi almak §PAÇLAT-

PAGLA-: patlamak, pat diye ses çıkarmak §PAGLAT-

PAGŞILDA-: su dalgası için şak şak ses çıkarmak §PAGŞILDAŞ- §PAGŞILDAT-

PAHNALA-: bkz. şinelemek ve panalamak §PAHNALAT-

PAJJILDA-: şakırtılı ses çıkarmak §PAJJILDAT-

PAKGAR-: vücudun bir yeri şişmek §PAKGARIŞ- §PAKGART-

PAKGILDA-: şapırtılı ses çıkarmak §PAKGILDAŞ- §PAKGILDAT-

PAKIRDA-: kahkahayla gülmek §PAKIRDAŞ- §PAKIRDAT-

PALANLA-: palan takmak §PALANLAŞ- §PALANLAT-

PALATALLAŞ-: yumuşaklaşmak

PALÇIKLA-: balçıkla sıvamak §PALÇIKLAT-

PALÇILDA-: pat diye yere düşmek §PALÇILDAT-

PALLA-: esnemek §PALLAŞ- §PALLAT-

PALTALA-: baltalamak §PALTALAŞ- §PALTALAT-

PANALA-: bkz. şinelemek çivilemek §PANALAT-

PAÑKAR-: bkz. pañlamak

PAÑKILDA-: tangırdamak §PAÑKILDAŞ- §PAÑKILDAT-

PAÑLA-: övünmek, yüksekte atmak

PARA-: yaramak, iyi etki yapmak

PARAHATLAN-: bkz. rahatlanmak

PARALA-: bkz. parçalamak §PARALAN- §PARALAT-

PARALİZLE-: felç etmek §PARALİZLEN-

PARAVUZLA-: giysi için dantelle çevirmek, şerit çekmek §PARAVUZLAN-

§PARAVUZLAŞ- §PARAVUZLAT-

PARÇALA-: parçalamak §PARÇALAN- §PARÇALAŞ- §PARÇALAT-

PARHLANDIR-: iki şeyi farklı kılmak, birine daha çok önem vermek

PARKILDA-: çatırdamak §PARKILDAŞ- §PARKILDAT-

PARLA-: parlamak §PARLAŞ- §PARLAT-

PARRIKLAT-: burnunu hönkürerek açmak

PARRILDA-: burundan farıltılı ses çıkmak §PARRILDAT-

PARSILA-: Farsça konuşmak, kon. başka dilde konuşmak §PARSILDA- §PARSILDAŞ- §PARSILDAT-

PARTLA-: patlamak, inflak etmek §PARTLAT-

PASIRDA-: kanat çırpma sesi çıkmak §PASIRDAŞ-
§PASIRDAT-
PASTERİZİRLE-: pastörize etmek
PAŞ-: kon. başarıya ulaşmak, sonuca varmak
PAŞÇAR-: yassılaştırmak §PAŞÇART-
PAŞIRDA-: foşurdamak §PAŞIRDAŞ- §PAŞIRDAT-
PATANAKLA-: yürüyemeyen sığa gibi kaba yürümek
PATDILDA-: öyle ses çıkarmak, zor yürümek
§PATDILDAŞ- §PATDILDAT-
PATENTLE-: patent almak §PATENTLEN-
PATIRDA-: patırdamak §PATIRDAŞ-
§PATIRDAT-
PATIRDIKLA-: bkz. patanaklamak
§PATIRDIKLAŞ- §PATIRDIKLAT-
PATLA-: pat diye ses çıkmak §PATLAŞ-
PATLAT-: vurmak
PATRAŞ-: açılmak, saçılıp dağılmak
PAYALA-: destek vurmak §PAYALAN-
§PAYALAŞ- §PAYALAT-
PAYAVLA-: sona ermek, bitmek
PAYHASLAN-: düşünölmek, akıl erdirölmek
PAYHINLA-: harap etmek, döküp saçıp bırakmak
§PAYHINLAN- §PAYHINLAT-
PAYIRDA-: yağmur gibi dökölmek, saçılıp yayılmak; patırtılı ses çıkmak, birden yırtılmak §PAYIRDAŞ- §PAYIRDAT-
PAYLA-: bölüp vermek, paylaşımak, dağıtmak
§PAYLAN-
PAYLAŞ-: paylaşımak §PAYLAŞDIR- §PAYLAT-
PAYPILDA-: ağır adımlarla yürümek
§PAYPILDAŞ-
PAYRA-: saçılıp dağılmak §PAYRAŞ- §PAYRAT-
PAZLA-: cızırdayıp ateş almak
PAZZILDA-: cızırdamak §PAZZILDAŞ-
§PAZZILDAT-
PÄHİMLEN-: düşünmek
PÄKLE-: bkz. arassalamak §PÄKLEN-
PEÇATLA-: mühürlemek §PEÇATLAN-
§PEÇATLAT-
PELESENLE-: bir şey için tasalanmak, ilgilenmek
PELPELLE-: havada kanat çırpıp durmak
§PELPELLEŞ- §PELPELLET-
PELTEKLE-: peltek konuşmak §PELTEKLEŞ-
§PELTEKLET-
PENALA-: korunmak ya da sığınmak için bir şeyin arkasına saklanmak, barınak bulmak
§PENALAN-
PENCELE-: eliyle yakalamak, avuçlamak, pençe vurmak §PENCELEN- §PENCELEŞ-
§PENCELET-
PENTLE-: nasihat vermek
PERDELE-: perdeyle örtmek §PERDELEN-
§PERDELEŞ- §PERDELET-

PESEL-: boyu kısalmak, azalmak, kıymeti azalmak
§PESELT-
PESLE-: alçalmak, sağlığı kötöleşmek
PESSAYLA-: yavaşlamak, azalmak
PEŞÇER-: içi boşalmış gibi aşağı düşmek
PEŞE-: bazı hayvanlar için ön ayaklarıyla yeri kazmak, eşelemek §PEŞEŞ- §PEŞET-
PETDELE-: demet yapmak, yığın yapmak
§PETDELEN- §PETDELEŞ-
§PETDELET-
PETİKLE-: kapatmak, tıkamak, sağlamlaştırmak
§PETİKLEN- §PETİKLET-
PETİŞLEN-: sıkıcı, boğucu ölmek
PETLE-: kolalamak §PETLEŞ- §PETLET-
PETLELE-: menteşelemek §PETLELET- §PETLEN-
PETRE-: göz için pörtlemek
PETREŞ-: parıldamak §PETRET-
PEYDALAN-: faydalanmak
PEYLE-: birini gizlice izlemek §PEYLEN-
§PEYLEŞ- §PEYLET-
PEZZER-: kabarmak, heybetlenmek §PEZZERİŞ-
§PEZZERT-
PIÇAKLA-: bıçaklamak §PIÇAKLAN-
§PIÇAKLAŞ- §PIÇAKLAT-
PIKIRDA-: fokurdamak §PIKIRDAŞ-
PİLÇA-: bir şeyin üzerine hızla vurmak, öfkeyle fırlatmak §PİLÇAT-
PINTIKLA-: tomurcuklanmak §PINTIKLAŞ-
PIÑKİR-: kısık sesle birden gülmek §PIÑKİRİŞ-
§PIÑKIRT-
PIRKILDA-: çatırdamak §PIRKILDAT-
PIRLA-: bkz. aylamak §PIRLAN- §PIRLANDIR-
§PIRLAŞ- §PIRLAT-
PISIRDA-: pır pır etmek §PISIRDAŞ- §PISIRDAT-
PISSAR-: solmak, mec. yorgun düşmek, coşkusunu kaybetmek §PISSARIŞ-
PISSILDA-: hafif rüzgar ses çıkarmak §PISSILDAT-
PIŞÇILDA-: derin nefes alınıp bırakıldığında çıkarılan sesi çıkarmak §PIŞÇILDAŞ-
PIŞDILDA-: çok yavaş yürümek, yorgunluk sebebiyle ağır hareket etmek §PIŞDILDAŞ-
PIŞGİR-: bazı hayvanlar için burun deliklerini açmak için kuvvetli hava çıkarmak §PIŞGİRİŞ-
PIŞIRDA-: fısıldamak §PIŞIRDAŞ-
PITDILDA-: patırdamak §PITDILDAŞ-
§PITDILDAT-
PITRA-: bir tarafa dağılıp gitmek, saçılmak, yayılmak §PITRAŞ- §PITRAT-
PIYADALA-: yaya gitmek
PIZ-: el ya da ayakla vurup atmak, fırlatmak
§PIZDIR- §PIZIL- §PIZİŞ- §PIZİŞDIR-
PIZZILDA-: cızırdamak §PIZZILDAŞ-
§PIZZILDAT-
PİKİRLEN-: düşünmek §PİKİRLENİŞ-
PİKİRLEŞ-: bkz. pikirlenışmek

PİLİSLE-: bkz. heñlemek §PİLİSLEN- §PİLİSLET-
PİSLE-: kötülemek, kötü görmek §PİSLEN-
PİŞEKLE-: yayık yaymak, yağ çıkarmak
§PİŞEKLEŞ- §PİŞEKLET-
PİŞGELE-: yünü tarayıp eğirmeye hazır hâle
getirmek
PİTİKLE-: fiskeyle vurmak §PİTİKLEN-
§PİTİKLEŞ- §PİTİKLET-
PİTİRDE-: bkz. pitirmek.
PİTRE-: kumaş vs için kül ufam olmak, un ufak
olmak, didik olmak, yırtılmak
PLANLAŞDIR-: bir şeyin gelişme planını çıkarmak,
planlamak
PLOMBALA-: dolguyla doldurmak §PLOMBALAT-
PORSAL-: bozulmak, pörsümek, çürümek §PORSAL-
§PORSAT-
POSAL-: paslanmak §POSALAT-
PÖKGER-: şişmek, kabarmak §PÖKGERİŞ-
§PÖKGERT-
PÖKGÜLDE-: bkz, pöklemek
PÖKLE-: lap sesini çıkarmak §PÖKLET-
PÖSÜRDE-: ayakla bir yere basıp itildiğinde çıkan
sesi çıkarmak PÖSÜRDET-
PÖTLE-: şiddetle çarpmak §PÖTLET-
PÖVHÜLDE-: şıprdatmak, boş konuşmak
§PÖVHÜLDEŞ- §PÖVHÜLDET-
PÖVLET-: kon. yalan konuşmak, boş konuşmak
PRESLE-: preslemek §PRESLEN- §PRESLEŞ-
§PRESLET-
PROEKTİRLE-: projelendirmek §PROEKTİRLEN-
PROLETARİZİRLE-: birini proleter yapmak
§PROLETARİZİRLEŞ-
PROPAGANDİRLE-: propoganda yapmak
PUÇLA-: gereksiz olduğunu düşünmek, boş
olduğunu söylemek §PUÇLAN-
PUDAL-: budamak §PUDAL- §PUDAL- §PUDAT-
PUDAKLA-: dallanmak
PUDARLA-: parça parça etmek §PUDARLAN-
§PUDARLAŞ- §PUDARLAT-
PUDRALA-: pudralamak
PUGTALA-: sağlamlaştırmak §PUGTALAN-
§PUGTALAŞ- §PUGTALAT-
PULLAN-: paralanmak, zenginleşmek
PÜRDE-: ağacın filizlerini, sürgünlerini temizlemek
§PÜRDEL-
PÜRDELE-: ağacın filizlerini, sürgünlerini
temizlemek §PÜRDEŞ- §PÜRDET-
PÜREPÜRLE-: ağzına kadar doldurmak
§PÜREPÜRLEN- §PÜREPÜRLET-
PÜRK-: püskürtmek, serpmek, dökmek
§PÜRKDÜR- §PÜRKÜL- §PÜRKÜŞ-
PÜRRELE-: bitki için yolmak, parçalamak, bir
yerinden tutup öldürmek §PÜRRELET-
PÜVDÜR-: birden hızla çıkarmak, akıtmak
§PÜVDÜRİL-

R

RADİOFİTSİRLE-: radyo istasyonları kurmak
§RADİOFİTSİRLEN-
RADİOLAŞDIR-: -radyo sistemi kurmak
RAHATLAN-: rahatlamak §RAHATSIZLAN-
RASTLA-: açıklamak, doğrulamak
RATSİYONALİZASYONLAŞDIR-:
rasyonelleştirmek
RAZILAŞ-: razı olmak, bir fikre katılmak, anlaşmak
REABİLİTASYONLAŞDIR-: huk. önceki hakkını
tam olarak temin etmek
REABİLİTİRLE-: önceki hakkını vermek
§REABİLİTİRLEN-
RECELE-: sıraya koymak, düzenlemek §RECELEN-
§RECELEŞ- §RECELET-
REDAKTİRLE-: teksti düzeltip yayına hazırlamak,
redaktörlük yapmak §REDAKTİRLEN-
§REDAKTİRLEŞ-
REDÜTSİRLE-: oksijeni ayırmak §REDÜTSİRLEN-
REFORMALAŞDIR-: reform yoluyla değiştirmek
REGİSTRİRLE-: kaydetmek §REGİSTRİRLEN-
REGLAMENTİRLE-: düzene boyun eğmek
REGRESSİRLEŞ-: geri çekilmek, kötüleşmeye
başlamak
REKVİZİRLE-: istimlak etmek §REKVİZİRLEN-
REMELİTARİZİRLE-: siy. yeniden askerileştirmek
RENDELE-: ağaç için rendelemek §RENDELEN-
§RENDELEŞ- §RENDELET-
RENKLE-: boyamak §RENKLEN- §RENKLEŞ-
§RENKLET-
REPATRİİRLE-: bir sebeple esir alınan insanları
vatanına göndermek §REPATRİİRLEN-
REPETİRLE-: kalabalık önünde konuşma yapmak
için bir konuyu önceden öğrenmek
§REPETİRLEN-
RESMİLEŞDİR-: resmileşmek
RESTAVRİRLE-: eskiyen ya da yıpranan eserleri
yeniden düzeltmek
RETSENZİRLE-: eleştiri yazmak
§RETSENZİRLEN-
RETUŞİRLE-: rötuşlamak
REVOLÜTİONİZİRLE-: revoluatsiya ideallerini
yaymak §REVOLÜTİONİZİRLEŞ-
RİFMALAŞ-: kafiye olmak
ROVAÇLAN-: iyi olmak
RUHLAN-: keyiflenmek, coşmak, canlanmak
§RUHLANDIR-
RUHSUZLAN-: keyfi kaçmak
RUŞÇALA-: Rusça konuşmak

S

SABA-: içi boşalmak, bitmek, bir şeyden arınmak,
temizlenmek §SABAŞ- §SABAT-
SABINLA-: sabunlamak §SABINLAN-
§SABINLAT-

SABOTİRLE-: sabote etmek
 SAÇ-: saçmak, yaymak §SAÇDIR- §SAÇIL-
 SADALAŞDIR-: sadeleştirmek
 SADASIRA-: sade biri olmak
 SAG-: süt sağmak, mec. hileyle almak §SAGDIR-
 §SAGIL- §SAGIŞ-
 SAGAL-: iyileşmek §SAGALT-
 SAGATLAN-: sağlığı düzelmek §SAGATLAŞ-
 SAGDINLAN-: bkz. sagatlanmak
 SAGDINLAŞ-: bkz. sagatlaşmak
 SAGIN- I: hayvanın sütünü kendin için sağıp almak
 §SAGINIŞ
 SAGIN-II: düşünmek, duraksamak §SAGINDIR-
 SAGINCIRA-: biraz düşünmek
 SÄĞİN-: duraksamak §SÄĞİNDİR-
 SAGLAŞ-: bkz. hoşlaşmak
 SAGSIZLA-: hastalanmak, sağlığı bozulmak
 SAHAPLA-: kitabı, defteri ciltlemek §SAHAPLAN-
 §SAHAPLAŞ- §SAHAPLAT-
 SAHNALAŞDIR-: sahneye koymak
 SAKAKLA-: çene ipinden, bağından sıkı tutmak
 §SAKAKLAN- §SAKAKLAT-
 SAKANAKLA-: birden dili tutulmak, kekelemek
 SAKAVLA-: kekelemek
 SAKIN-: kekeleyerek konuşmak
 SAKINCIRA-: duraksayarak konuşmak
 SAKIRDA-: durmaksızın konuşmak, gerekmez
 konuşmak §SAKIRDAŞ-
 SAKIRTGALA-: kenelenmek §SAKIRTGALAT-
 SAKLA-: elinde tutmak, durdurmak, hayatta tutmak
 §SAKLAN- §SAKLAŞ- §SAKLAT-
 SAL-: bina dikmek, kurmak; içine ya da altına
 yerleştirmek; işe ya da okula yerleştirmek
 vs. §SALDIR- §SALIN- §SALIŞ-
 SALAMLAŞ-: selamlaşmak
 SALDAMLA-: bkz. saldarlamak
 SALDARLA-: eline alıp ağırlığını ölçmek, mec.
 ölçüp biçmek
 SALGA-: bkz. bulaylamak. §SALGAŞ-
 SALGILAN-: bir şeyi açıklamak ya da onaylamak
 için başka bir şeyi temel almak
 SALGILAŞ-: sözleşmek, bir konuda kararlaşmak
 SALGIMLA-: serap gibi biraz görünmek
 SALKINLA-: hava için ılıklaşmak, serinlemek
 §SALKINLAN- §SALKINLAŞ-
 SALLA-: yukarıdan aşağıya bırakıvermek
 §SALLAN- §SALLAŞ- §SALLAT-
 SALLANCIRA-: sallanarak yavaş yürümek
 SALPAR-: gevşeyip aşağı sallanmak §SALPART-
 SAMAHILLA-: gereksiz konuşmak
 §SAMAHILLAŞ-
 SAMIRDA-: bkz. samramak §SAMIRDAŞ-
 §SAMIRDAT-
 SAMMILDA-: gerekmez konuşmak

SAMRA-: sayıklamak, boş konuşmak §SAMRAŞ-
 §SAMRAT-
 SAMSIKLA-: aptallık etmek
 SANA-: saymak §SANAL- §SANAŞ- §SANAT-
 SANCILA-: sancılanmak
 SANÇ-: sokmak, dürtmek, tıp. iğne yapmak
 §SANCIL- §SANCİŞ- §SANÇDIR-
 SANDIRA-: kızgınlık vs. sebeplerden titremek
 §SANDIRAŞ- §SANDIRAT-
 SANDIRAKLAT-: bkz. sandıratmak
 §SANDIRAKLA- §SANDIRAKLAŞ-
 SAÑAL-: donakalmak, kımıldamadan durmak
 SAÑÑILDA-: soğuktan, korkudan, öfkeden vs.
 titremek §SAÑÑILDAŞ- §SAÑÑILDAT-
 SAP-: ipi iğneye geçirmek, tarımsal aşılama yapmak
 §SAPDIR- §SAPIL- §SAPIN- §SAPIŞ-
 SAPACAKLA-: bkz. sapalaklamak
 §SAPACAKLAT-
 SAPALAKLA-: aldatmak, hile yapmak
 §SAPALAKLAT-
 SAPALAN-: keyiflenmek
 SAPANLA-: sapanla atış yapmak §SAPANLAŞ-
 §SAPANLAT-
 SAPLA- I: kazma, kürek vs. gibi şeylere sap takmak
 §SAPLAŞ- §SAPLAT
 SAPLA- II: arıtmak §SAPLAN- §SAPLAŞ-
 §SAPLAT-
 SAR-: bkz. sargamak
 SARMAKLAŞ-: kon. sarıp sarmalamak, sarılmak
 SARA-: sarmak §SARAL- §SARAN- §SARAŞ-
 §SARAT-
 SARAL- II: sararmak §SARALT-
 SARGA-: bir işin bitirilmesini söylemek,
 ısmarlamak, emretmek §SARGAL-
 SARIK-: suyu çekilmek §SARIGIŞ- §SARIKDIR-
 SARILA-: sarı iple nakış işlemek §SARILAŞ-
 §SARILAT-
 SARK-: sızıp akmak §SARKDIR- §SARKIR-
 §SARKIRIL- §SARKIŞ-
 SARNA-: mırıldanmak
 SARNABER-: peşpeşe söyleyivermek
 SARNAŞ-: boş konuşmak, karşılıklı kötü sözler
 söylemek
 SARS-: sarsılmak, titremek §SARSDIR-
 SAT-: satmak §SATDIR- §SATIL- §SATIŞ-
 SATAŞ-: -bir şeyle karşılaşmak, bir duruma
 uğramak, biriyle rastlaşmak §SATAŞDIR-
 SATIP-SOV-: satıp savmak
 SAY- I: saymak, öyle düşünmek §SAYDIR-
 §SAYIL- §SAYIŞ-
 SAY- II: çubukla yün, pamuk vb. şeyleri dövmek
 SAYALA-: gölgede oturmak §SAYALAT-
 SAYGAR-: seçmek, tanımak, bilmek §SAYGARIL-
 §SAYGARIŞ- §SAYGART-

SAYGILA-: kamçı, sopa vb. şeylerle sürekli vurmak
 §SAYGILAN- §SAYGILAŞ-
 SAYHALLAŞ-: azalmak, dinmeye başlamak, sakinleşmek
 SAYLA-: oylamak, seçip almak §SAYLAN- §SAYLAŞ- §SAYLAT-
 SAYLANIBER-: diğerlerinden ayrılıvermek
 SAYLAP-SEÇ-: seçip almak
 SAYPALLA-: azalmak, bitecek olmak
 SAYPALLAŞ-: bkz. saypallamak
 SAYRA-: hoş ötmek §SAYRAŞ- §SAYRAT-
 SAZANAKLA-: korkudan kalakalmak §SAZANAKLAŞ-
 SAZLA-: akort etmek; kurmak, düzenlemek §SAZLAN- §SAZLAŞ-
 SÄKDİR-: atın ön ayaklarını attırarak sürmek
 SÄME-: başı dönmek
 SÄMEŞ-: boş boş gezip dolaşmak
 SÄPCET-: at gibi bir binek hayvanını hızlı sürmek
 SEBSE-: bir şeyin peşinde dolaşmak §SEBSEŞ- §SEBSET-
 SEÇ-: saçmak; seçip almak, seçmek §SEÇDİR- §SEÇİL- §SEÇİŞ-
 SEÇEKLE-: bir şeyin kenarına saçak takmak §SEÇEKLEN-
 SEÇELE-: dağıtmak, saçmak §SEÇELEN-
 SEK-: bir yere ayak basmak, gitmek, görünmek, gelmek
 SELCER-: seçmek, ayırmak, farketmek §SELCERT-
 SELÇEÑLE-: bkz. seyreklemek §SELÇEÑLEN- §SELÇEÑLEŞ- §SELÇEÑLET-
 SELEÑLE-: açık havada gezinmek
 SELKİLDE-: sallanmak, titremek, mec. boş gezmek §SELKİLDEŞ- §SELKİLDET-
 SELPE-: bir şeyin peşinde koşmak §SELPEŞ- §SELPET-
 SEMRE-: semirmek, şişmanlamak §SEMRET-
 SENAGATLAŞDIR-: sanayiye geliştirmek
 SEÑKİLDE-: iki tarafa doğru ürkerek koşmak §SEÑKİLDEŞ- §SEÑKİLDET-
 SEÑÑERLE-: yığın, tepe oluşmak §SEÑÑERLEN-
 SEÑÑİLDE-: iki yana sallanmak, titremek
 SEÑSELE-: kendinden geçmek §SEÑSELET-
 SEP-: serpmek, dökmek §SEPDİR- §SEPİL- §SEPİN- §SEPIŞ-
 SEPELE-: serpmek §SEPELEN-
 SEPLE-: bir araya getirip tutturmak, birleştirmek §SEPLEN- §SEPLEŞ- §SEPLET-
 SER-: kurutmak için yaymak, sermek §SERDİR- §SERİL-
 SERENCAMLA-: gerekli malzemeyi sağlamak §SERENCAMLAN-
 SERET-: bakmak, seyretmek SEREDİL- §SEREDİŞ- §SERETDİR-

SERGİNLE-: bkz. salkınlamak §SERGİNLEN- §SERGİNLEŞ-
 SERME-: bir şeyi el ile yoklamak, incelemek
 SERMELE-: bir şeyi el ile yoklamak, incelemek §SERMEN- §SERMEŞ- §SERMET-
 SERP-: geri çevirmek, geri döndürmek; açıp koymak, sermek; serpmek §SERPİL-
 SERPAYLA-: hediye vermek
 SERPİK-: geri dönmek, geri çekilmek §SERPİKDİR-
 SERREL-: arkası üstü serilmek, yıkılmak §SERRELT-
 SESLEN-: ses etmek, ses çıkarmak §SESLENDİR-
 SETİRLE-: sıraya dizmek, sıralamak §SETİRLEN- §SETİRLEŞ-
 SEYİKLE-: kırık kemiği düz tutmak için tahta bağlamak §SEYİKLEN- §SEYİKLEŞ- §SEYİKLET-
 SEYİSLE-: yarış atlarını yarışa hazırlamak §SEYİSLEN- §SEYİSLET-
 SEYREKLE-: seyrelmek, azalmak
 SEYREKLEN-: seyrelmek, azalmak §SEYREKLEŞ- §SEYREKLET-
 SIÇRA-: bir şey saçılmak, sıçramak §SIÇRAT-
 SIDIRT-: bir şeyin yüzünü çizmek, derisini yüzmek, sertçe sürtmek
 SIG-: sığmak §SIGDIR-
 SIGIN-: din. kudretli bir şeye inanıp ondan yardım istemek
 SIGIR-: bkz. sıgdırmak §SIGIRIŞ- §SIGIRT- §SIGIŞ-
 SIGIR- II: ılık çalmak
 SIGNA-: açgözlü şekilde yemek
 SIHA-: bkz. sıhalamak §SIHAL- §SIHAT-
 SIHALA-: kesici silahın yüzünü ikinci bir şeye sürmek
 SIHLA-: şiş sokmak §SIHLAT-
 SIK-: bkz. gısmak; bir şeyi sıkıp suyunu çıkarmak; mec. ezmek, horlamak §SIKIL-
 SIKAL-: sık olmak, sıklaşmak
 SIKILIKLA-: ılık çalmak §SIKILIKLAŞ-
 SIKLAŞ-: sık olmaya başlamak
 SIL-: [sı:l-] bkz. süpürmek ; silmek
 SILA-: saymak, saygı göstermek §SILAN- §SILAŞ- §SILAT-
 SILAGLA-: ödüllendirmek §SILAGLAN-
 SIMIŞLA-: devamlı yemek, açgözlüce yemek
 SIMSIKLA-: birini ardı sıra yumruklamak §SIMSIKLAN- §SIMSIKLAŞ-
 SIN-: [sı:n-] kırılmak, mec. yıkılmak §SINDIR-
 SINA-: sınamak, deneyip görmek §SINAL-
 SINAN-: bir şeye kalkışmak, yapacak olmak §SINANIŞ-
 SINÇGA-: bir şeyle toprağı karıştırmak, kurcalamak
 SINÇGIR-: hiçkırarak

SINLA-: bir şeye bakmak, gözden geçirmek
 §SINLAŞ- §SINLAT-
 SINTGILA-: sazin kirişini ıslatılmış bezle silmek;
 rendelemek §SINTGILAN-
 SIÑSIRA-: orada burada vakit öldürüp gezmek
 §SIÑSIRAŞ-
 SIÑSIRAKLA-: orada burada vakit öldürüp gezmek
 SIP-: birinden ya da bir şeyden kaçmak
 SIP-: birinin elinden kaçıp kurtulmak §SIPDIR-
 SIPA-: sıvazlamak, okşamak §SIPAN- §SIPAŞ-
 §SIPAT-
 SIPALA-: bkz. sıpamak sıvazlamak, okşamak
 §SIPALAN- §SIPALAŞ- §SIPALAT-
 SIPANCIRA-: üstünü başını düzeltmek
 SIPATLANDIR-: tanımlamak, canlandırmak
 SIPBER-: birden gidivermek, kaçırvermek
 SIPCA-: kaçıp gitmek
 SIPCİKLA-: bir işi yapmamak için bahane aramak
 SIPCIR-: bir şeyi yüzmek, soymak §SIPCIRT-
 SIPCIRIL-: yüzülmek, sıyrılmak
 SIPIN-: kurtulmak, fırsat bulmak
 SIPINCIRA-: bkz. sıpcıklamak
 SIPIR-: sıyırmak §SIPIRIL- §SIPIRT-
 SIPIRIN-: soyunmak §SIPIRIŞ-
 SIR-: bkz. süpürmek; bir şeyin üstündeki örtüyü
 sıyırmak, tıraş olmak, kılıç vb. şeyleri
 kınından çıkarmak §SIRDİR- §SIRIL-
 §SIRIŞ-
 SIRA- I: rüzgar sebebiyle savrulmak, bir yere
 yığılmak §SIRAN- §SIRAŞ- §SIRAT-
 SIRA- II: sırmak
 SIRÇALA-: sırça sürmek §SIRÇALAN-
 §SIRÇALAT-
 SIRDA-: bkz. sıramak II §SIRDAL- §SIRDAŞ-
 §SIRDAT-
 SIRIK-: [s:rıkmak], sıvı şeyler için yavaşça aşağı
 akıp gitmek §SIRIGIŞ- §SIRIKDIR-
 SIRKAVLA-: hastalanmak §SIRKAVLAT-
 SIRKIRA-: sızlayıp ağrımak §SIRKIRAT-
 SIRTAR-: sırtmak §SIRTART-
 SIRTLAŞ-: binek arabası veya hayvanına iki kişi
 binmek
 SIRTMANLA-: kement atmak §SIRTMANLAN-
 §SIRTMANLAT-
 SIZ-: su için yavaş yavaş süzülüp geçmek §SIZDIR-
 §SIZIL-
 SIZLA-: zonklayarak şiddetle ağrımak §SIZLAŞ-
 §SIZLAT-
 SİLK-: silmek §SİLKDİR- §SİLKİN- §SİLKİŞ-
 SİLKE-: silmek
 SİLKELE-: silkelemek §SİLKELEN-
 SİLKİNCİRE-: silkinmek
 SİLOSLA-: bir tür yem yapmak §SİLOSLAN-
 SİLTE-: hızla çekmek, silkelemek §SİLTET-
 SİLTELE-: bkz. silterlemek §SİLTEN-

SİLTENCİRE-: öfkeli hareket etmek
 SİLTERLE-: silkelemek §SİLTERLEN-
 SİMLE-: yara vs. için iltihaplanmak §SİMLET-
 SİMBOLİZİRLE-: sembolleştirmek
 SİNHRONİZİRLE-: senkronize etmek
 SİNKALA-: yumuşatıcıyla yıkamak §SİNKALAŞ-
 §SİNKALAT-
 SİNTEZİRLE-: sentezlemek
 SİÑ-: sinmek, midede yemek öğütülmek; sıvı bir şey
 için içine sinmek §SİNDİR- §SİÑİŞ-
 SİÑİR-: bkz. siñdirmek
 SİSTEMALAŞDIR-: sistematikleştirmek
 SOCA-: yorgunluk ya da ağlama sebebiyle sık nefes
 alıp vermek §SOCAŞ- §SOCAT-
 SOG-: süzülüp damlamak, akmak; sürekli ses çıkmak
 SOGDUR-: heceleri, sesleri uzatarak söylemek,
 bağırarak
 SOGUR-: çekip koparmak §SOGRUL- §SOGURT-
 §SOGUŞ-
 SOK-: [so:k-] bir şeyi bir yere sokmak, böcek için
 sokmak, mec. ayakkabı ya da giyecek
 giymek §SOKDUR- §SOKUL- §SOKUŞ-
 SOKCA-: çeke çeke emmek
 SOKCAKLA-: arasına biraz emip bırakmak
 SOKCAR-: olmadık yeri sokulmak, soğuk olmak
 §SOKCARIL-
 SOKULIBER-: sokuluvermek
 SOL-: solmak, rengi kaçmak §SOLDUR-
 SOLGUNLA-: soluklaşmak
 SOMAL-: dimdik durmak §SOMALIŞ- §SOMALT-
 SOMLA-: bir şeyi dik olarak öne uzatmak
 §SOMLAŞ-
 SONARLA-: otlamak
 SOÑLA-: sonunu getirmek, tamamlamak, bitirmek
 §SOÑLAN-
 SOR-: [so:r-], emmek, emerek içmek; içine almak,
 sindirmek
 SORA-: sormak §SORAL- §SORAŞ- §SORAT-
 §SORDUR-
 SORAGLA-: sorguya çekmek
 SORKULDA-: yara vs. zonklamak
 SORTDUR-: somurtmak, yüzünü asmak
 §SORTDURIŞ-
 SORTLA-: çeşitlere bölmek, ayırmak §SORTLAN-
 §SORTLAŞ- §SORTLAT-
 SOTSİALİZİRLE-: sosyalistleştirmek
 §SOTSİALİZİREN-
 SOV-: harcamak §SOVDUR- §SOVUL- §SOVUŞ-
 SOVA-: soğumak §SOVAŞ- §SOVAT-
 SOVUKLA-: soğuk almak §SOVUKLAT-
 SOVUR-: savurmak §SOVRUL- §SOVRUŞ-
 SOY-: kabuğunu soymak, hayvan kesmek, mec.
 malları, paraları soymak §SOYDUR-
 §SOYUL-
 SOYUBER-: soymaya başlamak

SOZ-: çekip sündürmek; sündürerek konuşmak
 §SOZUL-
 SÖG-: sövmek §SÖGÜL- §SÖGÜŞ-
 SÖGÜBER-: sövmeye başlamak
 SÖGÜN-: kendi kendine sövmek
 SÖGÜNCİRE-: kendi kendine sövmek
 SÖHBETLEŞ-: bkz. gürrüñleşmek
 SÖK-: sökmek, bozmak §SÖKDÜR- §SÖKÜL-
 §SÖKÜŞ-
 SÖLPÜLDE-: bir dikiş tutturamadan işsiz gezmek
 §SÖLPÜLDEŞ-
 SÖMEL-: bkz. somalmak §SÖMELİŞ- §SÖMELT-
 SÖMPÜLDE-: bkz. sölpüldemek §SÖMPÜLDEŞ-
 SÖN-: sönmek §SÖNDÜR-
 SÖVDALAŞ-: pazarlık yapmak
 SÖVEDEÑLE-: boş gezmek, avare gezmek
 §SÖVEDEÑLEŞ-
 SÖVEL-: işsiz güçsüz gezinmek §SÖVELİŞ-
 SÖVEŞ-: savaşmak
 SÖY-: sevmek §SÖYDÜR- §SÖYÜL- §SÖYÜŞ-
 SÖYE-: bir şeyi bir yere dayamak, yaslamak
 §SÖYEL- §SÖYEN- §SÖYENİŞ-
 §SÖYEŞ-
 SÖYGETLE-: dayanak veya destekle desteklemek;
 yardım etmek §SÖYGETLEN-
 SÖYLE-: esk. bkz. sözlemek , ağz. istemek, dilemek
 SÖYÜN-: sevinmek
 SÖYÜNCİLE-: bkz. buşlamak müjdelemek
 SÖZLE-: bkz. Geplemek §SÖZLEN- §SÖZLEŞ-
 §SÖZLET-
 STENOĞRAFİRLE-: daktiloyla yazmak
 SUBSTANTİVİRLE-: dbl. adlaştırmak
 §SUBSTANTİVİRLEN-
 SUDLAŞ-: biriyle mahkemelik olmak
 SUGŞUR-: yerinde söz söylemek §SUGŞURIL-
 SUHLA-: bıçak vb. bir şeyle yaralamak
 SULUH-: bkz. yadamak
 SURATLANDIR-: tasvir etmek §SURNUGİŞ-
 SURNUK-: yorulmak §SURNUKDIR-
 SUS-: kepçe ile çekmek, almak §SUSDUR-
 §SUSUL- §SUSUBER-:
 SUSAKLA-: kepçeyle almak
 SUSTLA-: keyifsiz olmak §SUSTLAN- §SUSTLAŞ-
 SUVA-: sıra çekmek §SUVAL- §SUVAŞ-
 §SUVAT-
 SUVAR-: hayvan için sulamak §SUVARIL-
 §SUVARİŞ- §SUVRT-
 SUVCAR-: yara vs. için su toplamak, sulanmak
 §SUVCARIŞ- §SUVCART-
 SUVLA-: -sulamak, su serpmek §SUVLAN-
 §SUVLAŞ- §SUVLAT-
 SUVLUK-: yüzey boyunca uzanıp gitmek
 SUVLULANDIR-: kanal, ark yardımıyla sulamak
 SUVSA-: susamak §SUVSAŞ- §SUVSAT-
 SUVSURA-: susamak

SÜBSELE-: süpürgeyle süpürmek §SÜBSELEN-
 §SÜBSELEŞ- §SÜBSELET-
 SÜDÜRLE-: ite kaka yürütmek §SÜDÜRLEN-
 §SÜDÜRLEŞ- §SÜDÜRLET-
 SÜLLER-: susuzluk ve sıcağdan kurumak
 SÜLLERİL-: susuzluk ve sıcağdan kurumak
 §SÜLLERİŞ- §SÜLLERT-
 SÜLMÜRE-: başını eğip konuşmadan oturmak
 §SÜLMÜREŞ- §SÜLMÜRET-
 SÜLPER-: elbisenin eteği yere sürünmek
 SÜLPÜLDE-: uzun elbise giyip süpürttürerek
 yürümek, sallım saçak giyinmek
 §SÜLPÜLDEŞ- §SÜLPÜLDET-
 SÜM-: bir delikten ya da aralıktan geçmek
 §SÜMDÜR- §SÜMÜL-
 SÜMGÜR-: sümürmek §SÜMGÜRİN-
 SÜMMÜLLE-: buğday için başaklanmak
 SÜMSÜN-: oraya buraya dolanıp durmak, bir şeyi
 beklemek §SÜMSÜNDİR- §SÜMSÜNİŞ-
 SÜMÜR- I: sümürmek, bir defada içip bitirmek
 SÜMÜR- II: başa takılan şapka vs. yi aşağıya doğru
 çekerek takmak
 SÜNCÜL-: bkz. sancılmak
 SÜNNETLE-: sünnet etmek §SÜNNETLEN-
 SÜPLE-: toplayıp bir yere yığmak §SÜPLEN-
 §SÜPLEŞ-
 SÜPÜR-: süpürmek, bir şeyi sıyırıp temizlemek, mec.
 yok etmek, kovmak §SÜPÜRİL-
 §SÜPÜRİN-
 SÜPÜRİNİBER-: süpürülmeye başlanmak, devam
 edilmek §SÜPÜRİŞ- §SÜPÜRT-
 SÜR-: sürmek §SÜRDÜR- §SÜRÜŞ-
 SÜRGÜÇLE-: mühürlemek §SÜRGÜÇLEN-
 §SÜRGÜÇLET-
 SÜRLEN-: bir yere toplanmak §SÜRLENİŞ-
 SÜRMELE-: sürme sürmek §SÜRMELEN-
 §SÜRMELET-
 SÜRPE-: sürümek, sürtmek §SÜRPEL- §SÜRPEN-
 SÜRT-: sürtmek §SÜRTE- §SÜRTÜL-
 §SÜRÜL-
 SÜRÜN-: birine, bir yere doğru fırlayıp hareket
 etmek
 SÜS-: tos vurmak §SÜSDÜR-
 SÜSNE-: bir yere vurup girmek §SÜSNET-
 SÜSSENEKLE-: ayağı takılarak yürümek
 §SÜSSENEKLEŞ- §SÜSSENEKLET-
 SÜSSÜR-: bir yere göndermek, tıkmak, sokmak
 §SÜSSÜRİL- §SÜSÜŞ-
 SÜY-: sündürmek, uzatmak §SÜYÜL- §SÜYÜŞ-
 SÜYCE-: tatlanmak, tadı artmak §SÜYCET-
 SÜYGÜP-SARK-: sakin olmak §SÜYGÜPSARKIŞ-
 SÜYGÜŞ-: sünüp durmak, uzayıp gitmek; yavaş
 hareket etmek
 SÜYK-: sünmek, uzamak §SÜYKDÜR-

SÜYKE-: sürtmek, ovmak, bir şeye kir değdirmek
 §SÜYKEL- §SÜYKEN- §SÜYKEŞ-
 SÜYN-: sünmek §SÜYNDÜR-
 SÜYRE-: sürümek
 SÜYREKLE-: sürüklemek
 SÜYREL-: sivrilme §SÜYRELT- §SÜYREN-
 §SÜYREŞ- §SÜYRET-
 SÜYŞ- I: yavaşça bir tarafa hareket etmek
 §SÜYŞÜR- §SÜYŞÜR- §SÜYŞÜRİŞ-
 §SÜYŞÜRT- §SÜYŞÜRT- §SÜYŞÜŞ-
 SÜYŞ- II: artmak, harcanmadan kalmak
 SÜYŞENEKLE-: yavaşça bir tarafa sürünmek,
 hareket etmek
 SÜZ-: suyunu süzmek, yavaşça içmek, göz süzmek
 §SÜZDÜR- §SÜZÜL- §SÜZÜŞ-
 SÜZGEKLET-: arada bir göz süzmek
 SÜZÜBER-: kon. gidivermek
 SÜZÜLCİRE-: süzölmek, nazlı bakmak

Ş

ŞABIRDA-: yağmur için şakırdamak §ŞABIRDAŞ-
 §ŞABIRDAT-
 ŞABRA-: saç için saçılıp dökölmek §ŞABRAŞ-
 §ŞABRAT-
 ŞAGGILDA-: su için şakırdamak §ŞAGGILDAŞ-
 §ŞAGGILDAT-
 ŞAGIRDA-: ağaç yaprakları için hışırdamak
 §ŞAGIRDAŞ- §ŞAGIRDAT-
 ŞAGLA-: bkz. şaggıldamak §ŞAGLAŞ- §ŞAGLAT-
 ŞAGRA-: kurumak
 ŞAHALA-: dallanmak, dal sürmek
 ŞAKGALA-: kesip parçalamak §ŞAKGALAT-
 ŞAKGILDA-: takırdamak §ŞAKGILDAT-
 ŞAKIRDA-: takırdamak §ŞAKIRDAT-
 ŞALKILDA-: sıvı şeyler için şapırdamak
 §ŞALKILDAT-
 ŞALLAKLA-: eli ya da ayağı hızlı hareket etmek
 §ŞALLAKLAT-
 ŞALPILDA-: sıvı şeylere dokunulduğunda çıkan sesi
 çıkarmak §ŞALPILDAT-
 ŞAMLA-: akşam olmak, karanlık çökmek
 ŞAÑLA-: şan şöret sahibi olmak §ŞANLAN-
 §ŞAÑLAŞ- §ŞAÑLAT-
 ŞAÑÑIRDA-: şangırdamak §ŞAÑÑIRDAŞ-
 §ŞAÑÑIRDAT-
 ŞAPBATLA-: şamar vurmak, tokatlamak
 ŞAPBILDA-: şapırdamak §ŞAPBILDAT-
 ŞAPIRDA-: şapırdamak §ŞAPIRDAŞ- §ŞAPIRDAŞ-
 §ŞAPIRDAT-
 ŞARA-: satrançta at ile hamle yapıldığında diğer
 taşlar tarafından yenilmek §ŞARAT-
 ŞARKILDA-: dangırdamak §ŞARKILDAŞ-
 §ŞARKILDAT-
 ŞARLA-: şarılıtlı ses çıkarmak §ŞARLAŞ-
 §ŞARLAT-
 ŞARÑILDA-: bkz. şañlamak

ŞARPILDA-: dangırdamak §ŞARPILDAT-
 ŞARTILDA-: dangırdamak §ŞARTILDAT-
 ŞATDILDA-: ateş için güçlü çıtırdamak
 §ŞATDILDAT-
 ŞATIRDA-: takırdamak §ŞATIRDAŞ-
 §ŞATIRDAT-
 ŞATLA-: çatırtılı ses çıkmak
 ŞATLAN-: mutlu olmak, sevinmek §ŞATLANDIR-
 ŞAYATLAŞ-: mücadelede, davada karşılıklı tanık
 göstermek
 ŞAYIRDA-: dambırdamak §ŞAYIRDAŞ-
 §ŞAYIRDAT-
 ŞAYLA-: gerekli malzemeye donatmak, ihtiyacını
 gidermek §ŞAYLAN- §ŞAYLAT-
 ŞĀRIKLEŞ-: ortak olup paylaşmak
 ŞEKİLEN-: şekil almak, şekillenmek
 ŞEKLEN-: şüphelenmek, kuşulanmak
 ŞELİK-: ağz. bkz. irmek
 ŞEMALLA-: hava almak; soğuk alıp hastalanmak
 §ŞEMALLAT-
 ŞEPBEŞ-: kolaylıkla yapışmak
 ŞEPBİKLE-: reçinelemek
 ŞEREBELE-: tuzlu suya yatırmak; mec. kötü söz
 söylemek §ŞEREBELEN-
 ŞERTLEŞ-: şart koymak, sözleşmek, anlaşmak
 ŞEYT-: böyle etmek
 ŞIBIRDA-: şıpırdamak §ŞIBIRDAŞ- §ŞIBIRDAT-
 ŞIGIRDA-: hışırdamak §ŞIGIRDAŞ- §ŞIGIRDAT-
 ŞIGLA-: şıkırtılı ses çıkmak §ŞIGLAŞ- §ŞIGLAT-
 ŞIKIRDA-: kağıt hışırdamak §ŞIKIRDAŞ-
 §ŞIKIRDAT-
 ŞİÑÑIRDA-: çingırdamak §ŞİÑÑIRDAŞ-
 §ŞİÑÑIRDAT-
 ŞİPBILDA-: ayakkabı için tıkırdamak §ŞİPBILDAŞ-
 §ŞİPBILDAT-
 ŞİPIRDA-: şıkırdamak §ŞİPIRDAŞ- §ŞİPIRDAT-
 ŞİRKILDA-: çakırdamak §ŞİRKILDAŞ-
 §ŞİRKILDAT-
 ŞIRLA-: şırıltılı ses çıkmak §ŞIRLAŞ- §ŞIRLAT-
 ŞİRPILDA-: §ŞİRPILDAŞ- §ŞİRPILDAT-
 ŞİRRILDA-: bkz. şırlamak §ŞİRRILDAŞ-
 §ŞİRRILDAT-
 ŞİTDILDA-: çatırdamak §ŞİTDILDAŞ-
 §ŞİTDILDAT-
 ŞİTIRDA-: hışırdamak §ŞİTIRDAŞ- §ŞİTIRDAT-
 ŞİFERLE-: şiferle üstünü kapamak §ŞİFERLEN-
 §ŞİFERLEŞ- §ŞİFERLET-
 ŞİFRLE-: şifreyle yazmak, şifrelemek §ŞİFRLEŞ-
 §ŞİFRLET-
 ŞİKESLE-: sakatlamak, yaralamak §ŞİKESLEN-
 ŞİLDİRE-: akan su için şakırdamak §ŞİLDİRET-
 ŞİNELE- I: çivilemek, çivi çakmak
 ŞİNELE- II: filizlenmek §ŞİNELET-
 ŞLYUZLA-: havuz kurmak
 ŞOHLAN-: [şo:hlanmak], neşelenmek, keyiflenmek

ŞOKURDA-: ŞŞOKURDAT-
 ŞORLA-: tuzlanmak ŞŞORLAT-
 ŞORPULDA-: şapırdamak ŞŞORPULDAŞ-
 ŞŞORPULDAT-
 ŞOVHUNLAN-: coşkuyla seslenmek; mec. coşmak
 ŞOVLA-: bkz. şovvuldamak ŞŞOVLAŞ-
 ŞOVURDA-: takırdamak ŞŞOVURDAŞ-
 ŞŞOVURDAT-
 ŞOVVULDA-: uğuldamak ŞŞOVVULDAŞ-
 ŞÖHLELEN-: ışık saçmak, ışık vermek; mec.
 anlatılmak, tasvir edilmek
 ŞÖHRATLAN-: şöhret olmak, tanınmak
 ŞTAMPLA-: mühürlemek
 ŞUGULLA-: birini kötöleyen konuşma yapmak,
 birinin sırrını başkasına söylemek,
 jurnallemek ŞŞUGULLAN-
 ŞULLAR-: göz için hastalık nedeniyle sulanmak
 ŞŞULLART-
 ŞUMCAR-: sessiz sessiz ağlamak, ağlayacak gibi
 olmak ŞŞUMCARİŞ- ŞŞUMCART-
 ŞUVVULDA-: vınlamak ŞŞUVVULDAŞ-
 ŞÜBHELEN-: şüphelenmek
 ŞÜDÜĞÄRLE-: hasattan sonra toprağı sürerek ekime
 hazır hâle getirmek ŞŞÜDÜĞÄRLEN-
 ŞŞÜDÜĞÄRLEŞ- ŞŞÜDÜĞÄRLET-

T

TABA-: sakal, bıyık için uzamaya başlamak
 TABIRDA-: tapırdamak ŞTABIRDAŞ-
 TABŞIR-: emretmek, buyurmak, görevlendirmek
 ŞTABŞIRIL-
 TAGMALA-: damgalamak demir kızdırılarak
 ŞTAGMALAN- ŞTAGMALAŞ-
 ŞTAGMALAT-
 TAGTALA-: tahtayla örtmek, kapamak
 ŞTAGTALAN- ŞTAGTALAT-
 TAKGILDA-: takırdamak ŞTAKGILDAT-
 TAKIKLA-: belirlemek, doğrulamak, ortaya koymak
 ŞTAKIKLAN- ŞTAKIKLAŞ-
 ŞTAKIKLAT-
 TAKIRDA-: takırdamak ŞTAKIRDAŞ-
 ŞTAKIRDAT-
 TAKLA-: cimrilüğinden varsa da yok demek
 TALA-: talan etmek ŞTALAN- ŞTALAT-
 TALAVLA-: oraya buraya korkarak yürümek
 TAMAMLA-: tamamlamak, bitirmek
 ŞTAMAMLAN- ŞTAMAMLAŞ-
 ŞTAMAMLAT-
 TAMŞAN-: ağzı sulanmak, yutkunmak
 ŞTAMŞANDIR- ŞTAMŞANIŞ-
 TANA-: tanımak, bilmek ŞTANAL- ŞTANAT-
 TANIŞ-: tanışmak ŞTANIŞDIR-
 TANKITLA-: eleştirmek ŞTANKITLAN-
 ŞTANKITLAT-
 TAÑKILDA-: tangırdamak ŞTAÑKILDAT-

TAÑKIRA-: içi boşalmak ŞTAÑKIRAŞ-
 ŞTAÑKIRAT-
 TAÑÑIRDA-: tangırdamak ŞTAÑÑIRDAT-
 TAP-: arayıp bulmak ŞTAPDIR- ŞTAPIL- ŞTAPIN-
 ŞTAPIŞ-
 TAPAVUTLAN-: ayrılmak, farkedilmek, farklı
 olmak
 TAPBATLA-: toprağı küreğın arkasıyla vurup
 sıkılaştırmak ŞTAPBATLAN-
 ŞTAPBATLAŞ- ŞTAPBATLAT-
 TAPIRDA-: tapırdamak ŞTAPIRDAŞ-
 ŞTAPIRDAT-
 TAPIŞ- II: karşılaşmak, katılmak, birleşmek; mec.
 karı-koca olmak
 TAPLA- I: bıçak vb. aletleri keskinlemek
 ŞTAPLAN- ŞTAPLAŞ- ŞTAPLAT-
 TAPLA- II: sürülmeye hazır hâle getirmek
 ŞTAPLAN-
 TARANLA-: duvar yıkmaya yarayan ucu demirli
 ağaçla yıkmak Ş TARANLAN-
 TARAŞLA-: düzenlemek, rendelemek,
 ŞTARAŞLAN- ŞTARAŞLAT-
 TARAZLA-: eşitlemek, dengelemek ŞTARAZLAN-
 ŞTARAZLAŞ- ŞTARAZLAT-
 TARIPLA-: övmek ŞTARIPLAN- ŞTARIPLAT-
 TARİFİTSİRLE-: paha biçmek ŞTARİFİTSİRLEN-
 TARKILDA-: takırdamak ŞTARKILDAT-
 TARLA-: tarrıltılı ses çıkarmak ŞTARLAŞ-
 ŞTARLAT-
 TARPILDA-: tapırdamak ŞTARPILDAŞ-
 ŞTARPILDAT-
 TARRILDA-: bkz. tarlamak ŞTARRILDAŞ-
 ŞTARRILDAT-
 TARSILDA-: kalp, damar için atmak, güplemek
 TART-: çekmek, kendine çekmek ŞTARTDIR-
 ŞTARTIŞ-
 TASA-: ürküp akçmak ŞTASAŞ- ŞTASAT-
 TASANCIRA-: kızgınca oraya buraya koşuşmak
 TASLAN-: tasarlanmak
 TASSIKLA-: onaylamak ŞTASSIKLAN-
 ŞTASSIKLAŞ- ŞTASSIKLAT-
 TAŞLA-: atmak; fırlatmak ŞTAŞLAN-
 ŞTAŞLAŞ-ŞTAŞLAT- ŞTAŞLAŞDIR-
 TATIRDA-: tarıldamak ŞTATIRDAŞ- ŞTATIRDAT-
 TAY-: [ta:y-] kaymak ŞTAYDIR- ŞTAYIŞ-
 TAYAKLA-: sopayla vurmak ŞTAYAKLAN-
 TAYINLA-: bkz. tayyarlamak ŞTAYINLAN-
 ŞTAYINLAŞ- ŞTAYINLAT-
 TAYLA-: iki tarafı eşitlemek ŞTAYLAN-
 ŞTAYLAT-
 TAYYARLA-: hazırlamak ŞTAYYARLAN-
 ŞTAYYARLAŞ- ŞTAYYARLAT-
 TAYZAR-: dikilip durmak ŞTAYZARIL-
 ŞTAYZART-
 TAZIK-: ürküp kaçmak ŞTAZIGİŞ- ŞTAZIKDIR-

TÄMİZLE-: bkz. arassalamak §TÄMİZLEN-
 §TÄMİZLEŞ- §TÄMİZLET-
 TÄN-: [tä:n-] kopup düşmek, ipinden kopmak
 §TÄNDER-
 TÄSGEN-: duraksamak
 TÄZELE-: yenilemek; değişmek, temizlenmek
 §TÄZELEN- §TÄZELEŞ- §TÄZELET-
 TEBİTLE-: kızgın yağda pişirmek §TEBİTLEN-
 §TEBİTLET-
 TEBSİN-: hareket etmek, çabalamak, kımıldamak
 TEBSİRE-: susamak §TEBSİREŞ- §TEBSİRET-
 TEGELE-: halka oluşturmak §TEGELEN-
 TEKİZLE-: düzenlemek, düzlemek §TEKİZLEN-
 §TEKİZLEŞ- §TEKİZLET-
 TEKRARLA-: tekrar etmek §TEKRARLAN-
 §TEKRARLAT-
 TELBELE-: delirmek
 TELEFONİZİRLE-: telefon etmek
 TELEGRAFİRLE-: telegraf çekmek
 TELKER-: sarkmak, sarkık olmak §TELKERT-
 TELLE-: ağz. eşitlemek, eşit bölmek §TELLEN-
 §TELLET-
 TEMMELE-: sağlam kapamak, açılmayacak gibi
 kapamak kapı vs için §TEMMELEN-
 §TEMMELET-
 TEN-: sıcak yüzünden vücut yanmak, kabarcık
 oluşmak
 TENTE-: bkz. entemek §TENTEŞ- §TENTET-
 TENTİREKLE-: bkz. entireklemek
 §TENTİREKLET-
 TEÑLEN-: rüzgarla şişmek
 TEÑLEŞ-: hali kötüleşmek
 TERBİYELE-: eğitmek, terbiyelemek
 §TERBİYELEN- §TERBİYELEŞ-
 §TERBİYELET-
 TEREKELE-: miras bölüştürmek §TEREKELEN-
 §TEREKELET-
 TERNELE-: kavun için meyve vermeye başlamak
 TERPEN-: kımıldamak, hareket etmek §TERPEŞ-
 §TERPET-
 TERRORİZİRLE-: terörle korkutmak
 TERSLEŞ-: zıtlaşmak, kavga etmek §TERSLEŞDİR-
 TERTİPLEŞ-: düzene girmek, iyileşmek
 §TERTİPLEŞDİR-
 TES-: geriye çekilmek, geri gitmek §TESDİR-
 TEZ-: ürküp kaçmak §TEZDİR-
 TIGŞITLA-: tasarruf etmek §TIGŞITLAN-
 §TIGŞITLAŞ-
 TIKGILDA-: tıkırdamak §TIKGILDAŞ-
 §TIKGILDAT-
 TIKIRA-: biraz duraksamak, ikirciklenmek
 §TIKIRAŞ-
 TIKIRDA-: tıkırdamak §TIKIRDAŞ- §TIKIRDAT-
 TIÑKAR-: etli olmak, dolmak, kabarmak
 §TIÑKARIL- §TIÑKART-

TİÑZA-: bazı kaplar için içi tamamen, tıka basa dolu
 olmak §TİÑZAT-
 TIP-: bkz. taymak §TİPİŞ-
 TIPDIR-: bkz. taydırmak I.
 TIPIRDA-: tıpırdamak §TIPIRDAŞ- §TIPIRDAT-
 TIRKILDA-: kapı tıklamak §TIRKILDAT-
 TIRÑILDA-: tıngırdamak §TIRÑILDAT-
 TIRP-: bkz. tıpmak
 TISLA-: tıs sesi çıkarmak
 TİBİRDE-: durduğu yerde ayaklarını sallamak
 TİCE-: birleştirmek, hazırlık yapmak, güçlendirmek
 §TİCEN- §TİCEŞDİR-
 TİGİRLE-: yuvarlamak §TİGİRLEN- §TİGİRLEŞ-
 §TİGİRLET-
 TİK-: dikmek §TİKDİR- §TİKİL- §TİKİN-
 TİKENEKLE-: tüyleri diken diken olmak
 §TİKENEKLET-
 TİMARLA-: düzenlemek, tamir etmek
 §TİMARLAN- §TİMARLAŞ-
 §TİMARLAT-
 TİMİSGEN-: amaçlamak
 TİNTE-: kon. bkz. aıntamak
 TİÑÑİRDE-: tıngırdamak §TİÑÑİRDET-
 TİPLEŞ-: belli bir tipte olmak
 TİR-: [ti:r-] bkz. yıgmak §TİRDİR- §TİRİL- §TİRİŞ-
 TİRKE-: bir şeyin arkasına bağlamak, eklemek
 §TİRKELE- §TİRKEŞ- §TİRKEŞDİR-
 §TİRKET-
 TİRSEKLE-: yastığı dirseklerinin altına koymak,
 birini dirsekle dürtmek
 TİSGİN-: ürpermek, silkinmek §TİSGİNDİR-
 TİSGİNCİRE-: birden biraz ürkmek, ürpermek
 TİTRE-: titremek §TİTREŞ- §TİTRET-
 TİZLEŞ-: çabuklaşmak, hızlanmak §TİZLEŞDİR-
 TOGALA-: bir şeyi yuvarlamak, bir şeyi boru gibi
 yapmak vs §TOGALAN-
 TOGTA-: durmak, beklemek §TOGTAŞ-
 §TOGTAT-
 TOKGALA-: bir şeyi yuvarlak hâle getirmek
 §TOKGALAN- §TOKGALAŞ-
 §TOKGALAT-
 TOKMAKLA-: tokmakla dövmek, ezmek; mec. imalı
 söz söylemek §TOKMAKLAN-
 §TOKMAKLAŞ-
 TOLGUN-: üzölmek, sıkılmak §TOLGUNDİR-
 TOLKUN-: sıvı şeyler için dalgalanmak, harekete
 geçmek, çalkalanmak §TOLKUNDİR-
 TOMMAR-: şişmek, tümsek oluşmak
 §TOMMARIL- §TOMMART-
 TOMMUKLA-: ekinlerin dibine kum yıgmak
 §TOMMUKLAN-
 TOÑKULDA-: tüfek pat sesi çıkarmak
 §TOÑKULDAT-
 TONNALA-: ton hesabıyla ölçmek, tonluk hesaba
 göre bölmek

TOPARLA-: bir yere bir gruba toplamak.
 §TOPARLAN- §TOPARLANIŞ-
 §TOPARLAŞ-
 TOPBAKLA-: toparlar şeklinde toplamak
 §TOPBAKLAN- §TOPBAKLAT-
 TOPBAR-: şişmek
 TOPLA-: toplamak, yığmak §TOPLAN- §TOPLAŞ-
 §TOPLAT-
 TOPUL-: birinin üstüne saldırmak, atlamak
 §TOPULDIR- §TOPULIŞ-
 TORLA-: örmek, çitirmek, yamamak; ağ atmak
 §TORLAN- §TORLAŞ- §TORLAT-
 TORSAR-: yüzünü sallamak, öfkeli ifadeye olmak,
 somurtmak §TORSARIL- §TORSARIŞ-
 §TORSART-
 TOSLA-: bir şey hakkında yalan uydurmak
 §TOSLAN-
 TOTLAN-: dumanla tozla örtülme
 TOVAR-: bkz. keykermek. kuşkulananmak, kulaklarını
 dikmek, kabara kabara yürümek
 §TOVART-
 TOVHULDA-: tüfek ve top için gümlmek
 §TOVHULDAT-
 TOVLA-: eğirmek, çevirmek, döndürmek, burmak
 §TOVLAN-
 TOVLANCIRA-: ağırdan kıvrınmak
 TOVSAKLA-: hoplamak, zıplamak §TOVSAKLAŞ-
 §TOVSARIL- §TOVSARIŞ-
 TOVUS-: hoplamak, zıplayıp geçmek §TOVSUŞ-
 TOYLA-: düşün yapmak; mec. şükretmek
 §TOYLAN-
 TOZ-: evsiz barksız kalmak, mec. eskimek,
 yıpranmak
 TOZA-: tozumak
 TOZANLA-: toz kalkmak, toz kaldırarak rüzgar
 esmek §TOZANLAN- §TOZAŞ- §TOZAT-
 §TOZDUR-
 TOZGALA-: polenler yayılmak
 TOZGALAN-: çiçekler polenle üremek
 §TOZGALAŞ- §TOZGALAT-
 TÖLE-: ödemek, tazmin etmek §TÖLEN- §TÖLEŞ-
 §TÖLET-
 TÖRPÜLE-: törpülemek §TÖRPÜLEN-
 §TÖRPÜLEŞ- §TÖRPÜLET-
 TÖVEREKLE-: çevrelemek, kuşatmak
 TÖZER-: bkz. tözlemek
 TÖZLE-: şişmek, yumru oluşmak §TÖZLEN-
 TRANSKRİBİRLE-: dbl. transkripsiyonla yazmak
 TRİYELE-: bu aletle tahılı temizlemek
 TSEMENTLE-: çimentolamak §TSEMENTLEN-
 §TSEMENTLET-
 TSİFRLE-: numaralamak §TSİFRLEN-
 TSİNKLE-: çinko kaplamak §TSİNKLEN-
 §TSİNKLET-
 TSİTİRLE-: alıntı yapmak §TSİTİRLEN-

TUKATLAN-: dertlenmek, sıkıntılı olmak
 §TUKATLANDIR-
 TULKULDA-: sıvı için bingıldamak
 §TULKULDAT-
 TULPAR-: şişmek, yuvarlaklaşmak §TULPARIŞ-
 TUR-: yerinden kalkmak, uyanmak
 TURŞA-: ekşimek, acılaşmak §TURŞAT- §TURUŞ-
 §TURUZ-
 TUT-: bir şeyi elinde tutmak §TUTDUR- §TUTLUŞ-
 §TUTUL- §TUTUN-
 TUTAKLA-: yapışıp tutup yürümek §TUTAKLAŞ-
 TUTAŞ-: yanmak; ortaya çıkmak §TUTAŞDIR-
 TUTUŞ-: tutmaya yardım etmek
 TÜFLE-: tükürmek
 TÜKELLE-: gözden geçirmek, hesaplamak; bkz.
 gutarmak §TÜKELLEN- §TÜKELLEŞ-
 §TÜKELLET-
 TÜKEN-: bitmek, tükenmek
 TÜKET-: harcamak, bitirmek §TÜKEDİL-
 §TÜKEDİŞ-
 §TÜKETDİR-
 TÜKGER-: yüzüstü düşüp yatmak, mec. darbe ya da
 kurşun sebebiyle ölmek §TÜKGERİL-
 §TÜKGERT-
 TÜMMEK LE-: tümsek yapmak
 TÜMMER-: kabarcık oluşmak, şişmek
 §TÜMMERİŞ-
 TÜÑÑER-: kabarık olmak
 TÜÑÑERİL-: bkz. tüññermek §TÜÑÑERT-
 TÜPEÑLE-: tüfikle vurmak §TÜPEÑLEN-
 §TÜPEÑLEŞ- §TÜPEÑLET-
 TÜRGENLE-: bir konuda beceri kazanmak
 §TÜRGENLEŞ-
 TÜRKÜLE-: kon. doğru, açık konuşmak
 TÜSSELE-: tütmek, duman çıkarmak §TÜSSELEŞ-
 §TÜSSELET-
 TÜTE-: yanmadan duman çıkarmak, tütmek; mec.
 çok üzölmek §TÜTET-
 §TÜTEŞ-: tütüp durmak
 TÜVDÜR-: bir şeyi şiddetle yuvarlayıp bırakmak
 §TÜVDÜRİL-
 TÜYCER-: üzerinde tüy çıkmak, tüylenmek
 §TÜYCERİL- §TÜYCERT-
 TÜYKÜLİKLE-: tükürökmek §TÜYKÜLİKLEN-
 §TÜYKÜLİKLET-
 TÜYKÜR-: tükürmek §TÜYKÜRİL- §TÜYKÜRİN-
 §TÜYKÜRİŞ- §TÜYKÜRT-
 TÜYT-: pamuk vs. için dıtmek §TÜYDÜL-
 §TÜYDÜŞ- §TÜYTDÜR-
 TÜYTMELE-: yırtık yırtık etmek, yolmak.
 U
 UÇ-: uçmak §UÇDUR- §UÇUR- §UÇURT- §UÇUŞ-
 UÇGANAKLA-: kar için yağmak, uçşmak
 §UÇGANAKLAŞ-
 UÇLA-: kozayı kaynatıp ipek elde etmek

UÇRA-: karşılaşmak, ; uğramak, maruz kalmak
 §UÇRAŞ- §UÇRAT-
 UGRA-: yola çıkmak, bir tarafa yönelmek
 §UGRADIL- §UGRADİŞ- §UGRAT-
 UGRUK-: bir tarafa yönelmek, yola düşmek,
 harekete geçmek §UGRUKDIR-
 UGURLAŞ-: karşılıklı anlaşmak,
 UKLA-: uyumlu olmak, uyumak §UKLAŞ-
 §UKLAT-
 ULA-: birbirinin ucuna eklemek
 ULAL-: büyüme, yetişme, §ULALDIL- §ULALT-
 ULAN-: bir şeyden faydalanmak §ULANIL-
 ULAŞ-: ikinci bir şeyle birleşmek
 ULAŞDIR-: ulaştırmak, birleştirmek
 ULLA-: makul görmek, uygun görmek, onaylamak
 §ULLAN- §ULLAT-
 ULŖA-: bkz ulamak §ULŖAŞ-
 ULTURA-: bir sebepten incinmek, zarar görmek
 §ULTURAT-
 ULUMSILAN-: kendini bir şey sanmak
 UMITLAN-: ümit etmek §UMITLANDIR-
 UMUMILAŞ-: genellemek §UMUMILAŞDIR-
 UNA-: onaylamak onamak §UNAŞ-
 UNLA-: unlamak, un katmak §UNLAN- §UNLAT-
 UNUT-: unutmak §UNUDIL- §UNUTDIR-
 UR-: vurmak §URDUR- §URUNDIR- §URUL-
 §URUŞ- §URUŞDIR-
 URBALA-: bir nevi unlamak §URBALAN-
 URNA-: yamalamak
 URUN-: çırpınmak
 USURGA-: uyuklamak §USURGAT-
 UŞA-: bkz. ovnamak §UŞAT-
 UŞAKLA-: bkz. ovnuklamak ufalamak §UŞAKLAŞ-
 §UŞAKLAT-
 UT-: yenmek §UTDUR- §UTUL- §UTLUŞ-
 §UTLUŞIL-
 UTAN-: utanmak §UTANDIR- §UTANIŞ-
 UTANCIRA-: utanmak
 UTGAŞ-: birleşmek, eklenmek, bağlanmak
 §UTGAŞDIR-
 UVLA-: bkz. uvvuldamak §UVLAŞ- §UVLAT-
 UVLUN-: zarar görmek, üzülmek ; bir işi yapmaya
 mecbur olmak §UVLUNDIR-
 UVUN-: bkz. uvlunmak
 UVVULDA-: bazı hayvanlar için ulumak, böğürmek
 §UVVULDAŞ-
 UY-: birine boyun eğmek §UYDUR-
 UYA-: süt kesilmek
 UYAL-: bkz. utanmak §UYALDIR-
 UYANLA-: atın başına uyan takmak §UYANLAŞ-
 §UYANLAT-
 UYAT-: sütü kestirmek
 UYGUNLAŞ-: yeni duruma alışmak
 §UYGUNLAŞDIR-
 UYUL-: birinin kişiliğine çok alışıp ona inanmak

UZA-: bkz. uzalmak §UZADIL- §UZADIŞ-
 §UZAN-
 UZAKLAŞ-: uzaklaşmak , zamanı ötelenmek
 §UZAKLAŞDIR-
 UZAL-: uzamak §UZALT-
 UZAT-: uzatmak; zamanı ötelemek; uğurlamak;
 yollamak §UZATDIR-

Ü

ÜÇLE-: üç kişi birden çalışmak
 ÜÇÜRDİKLE-: önceden eğrilen ipi üç kat yapıp
 bükme
 ÜFLE-: üfleme
 ÜFLEŞDİR-: birkaç kez üfleme
 ÜLE-: paylaşmak, bölmek §ÜLEŞ- §ÜLEŞDİR-
 ÜLPÜLDE-: kıvıldanmak, dalgalanmak, parıldamak
 §ÜLPÜLDEŞ- §ÜLPÜLDET-
 ÜMEZLE-: havaya toz kalkmak, sis olmak;
 kararmak, karanlık olmak §ÜMEZLEŞ-
 §ÜMEZLET-
 ÜMLE-: işaret etmek §ÜMLEŞ-
 ÜMMÜLDEŞ-: candan, içten konuşmak, samimi
 görüşmek
 ÜMÜRLE-: sislenmek, dumanlanmak
 ÜMÜT-: ileri doğru atılmak, hamle yapmak
 ÜNCÜLEN-: kaygılanmak, dertlenmek
 ÜNDE-: yol göstermek, yöneltmek; nasihat vermek
 ÜŖ-: yığılı bir şeyin içini oymak
 ÜPCÜNLE-: tedarik etmek, sağlamak §ÜPCÜNLEN-
 ÜRCE-: harekete geçmek, güçlenmek, hızlanmak
 ÜRK-: hayvan için korkmak, ürkmek §ÜRKÜŞ-
 §ÜRKÜZ- §ÜRKÜZİL-
 ÜRPÜN-: başörtüsü takmak
 ÜSGÜR-: öksürmek §ÜSGÜRT-
 ÜSGÜRİN-: ara sıra öksürmek
 ÜSGÜRİP-ASGİR-: bkz. üsgürmek
 ÜSSELEŞ-: değış tokuş yapıldığında üste vermek
 ÜŞE-: üşümek §ÜŞÜT-
 ÜŞERİL-: hayranlıkla bakmak §ÜŞERİLİŞ-
 ÜŞERT-: kulak kabartmak §ÜŞET-
 ÜT-: yenmek §ÜTDÜR- §ÜTÜL- §ÜTÜŞ-
 ÜTÜKLE-: ütölemek §ÜTÜKLEN-
 §ÜTÜKLEŞDİR- §ÜTÜKLET-
 ÜVE-: un haline getirmek §ÜVEL-§ÜVEN- §ÜVEŞ-
 §ÜVET-
 ÜVRE-: salıncak vs. için sallamak §ÜVREL-
 §ÜVREŞ- §ÜVRET-
 ÜYR-: köpek için ürümek §ÜYRDÜR- §ÜYRÜŞ-
 §ÜYRÜZ-
 ÜYŞ-: bir yere toplanmak, yığılmak, üşüşmek
 §ÜYŞÜR- §ÜYŞÜRİL- §ÜYŞÜRT-
 §ÜYŞÜŞ-
 ÜYŞEN-: korkmak, çekinmek, ürkmek
 §ÜYŞENDİR-

ÜYTGE-: değişmek, ölmek, kötüleşmek, başı dönmek §ÜYTGEDİL- §ÜYTGET-
 ÜYTGEŞ-: değişmek §ÜYTGEŞDİR-
 ÜZ- I: bir şeyi yolmak, parçalamak. §ÜZDÜR- §ÜZÜL- §ÜZÜŞ- §ÜZÜŞDİR-
 ÜZ- II: borcunu ödemek, hesabını kapamak §ÜZDÜR- §ÜZÜL- §ÜZÜLİŞ- §ÜZÜŞ- §ÜZÜŞDİR-
 ÜZNELEŞ-: arası açılmak, ilişkiyi kesmek

V

VADALAŞ-: karşılıklı vaat vermek, sözleşmek
 VADIRDA-: gevezelik etmek, boş konuşmak §VADIRDAŞ-
 VAGIRDA-: hay-huy etmek, şamata etmek §VAGIRDAŞ-
 VAGLA-: su ya da insan için gürül gürül ses çıkarmak, gürüldemek, uğuldamak §VAGLAT-
 VAKIRDA-: kahkaha atmak, vakırtılı ses çıkarmak §VAKIRDAŞ-
 VAÑKIR-: hayvan için köpek vs. için canı yanınca haykırmak §VAÑKIRIŞ-
 VAÑLA-: van-van ses çıkarmak, kon. durmaksızın konuşmak §VAÑLAT-
 VAÑÑIRDA-: büyük zil zangırdamak §VAÑÑGIRDAŞ-§VAÑÑIRDAT-
 VARKILDA-: kurbağa için vıraklamak
 VARKILDAŞ-: kurbağa için vraklamak
 VARRILDA-: motor çalışırken tar tar sesi ses çıkarmak, kon. gereksiz, anlamsız konuşmak §VARRILDAT-
 VASIRDA-: rüzgar uğuldamak §VASIRDAT-
 VASSIKLA-: rüzgar uğuldamak §VASSIKLAŞ- §VASSIKLAT-
 VASSILDA-: bkz. vassıklamak §VASSILDAŞ- §VASSILDAT-
 VAŞIRDA-: şapırdamak §VAŞIRDAT-
 VAYKIR-: vay-vay diye bağırarak, haykırmak taklidi
 VAZIRDA-: uçak vb. şeyler için vazırdamak, vızırdamak §VAZIRDAŞ- §VAZIRDAT-
 VAZLA-: nesne için vızlamak §VAZLAT-
 VAZZILDA-: sinek, arı vb. için vızıldamak §VAZZILDAŞ- §VAZZILDAT-
 VÄGİR-: korkudan bağırarak, haykırmak §VÄGİRİŞ- §VÄGİRT-
 VICIRDA-: düşünmeden hızla konuşmak §VICIRDAŞ-
 VIZIRDA-: vızıldamak §VIZIRDAŞ-
 VIZLA-: vızıldamak §VIZLAŞ-
 VIZZILDA-: vızıldamak §VIZZILDAŞ-
 VİZİRLE-: vize vermek §VİZİRLEN-
 VULKANİZİRLE-: kauçuğu şekil vermek için ısıtıp işlemek

Y

YABALA-: ot vs. için yabayla toplamak

YABANILAŞ-: yabanileşmek
 YABŞIN-: köpek için peşinden giderek ürümek
 YABŞIR-: biçilen bir şeyi dikmek §YABŞIRIL- §YABŞIRT-
 YADA-: yorulmak §YADAŞ- §YADAT-
 YADIRGA-: çekinmek, utanmak, sıkılmak §YADIRGAN-
 YAG-: yağmur, kar için yağmak
 YAGCAR-: yağ yüzüne çıkmak
 YAGDAYLAŞ-: duruma göre hareket etmek §YAGDIR-
 YAGLA-: yağ sürmek, yağ sürüp temizlemek §YAGLAN- §YAGLAŞ- §YAGLAT-
 YAGŞILA-: bkz. yağşılandırmak §YAGŞILAŞ- §YAGŞILAT-
 YAGŞILAN-: iyileşmek, iyi olmak
 YAGŞILANDIR-: bir şeyin durumunu iyileştirmek
 YAGTIL-: açılmaya başlamak, açılmak; tan atmak YAGTILT-
 YAGTILAN-: ışıklanmak §YAGTILANDIR-
 YAK- I: yakmak, ateşe vermek §YAKDIR- §YAKIL- §YAKIŞ-
 YAK- II: su vermek, su içirmek §YAKDIR- §YAKIL- §YAKIŞ-
 YAKALA-: bir şeyin kenarından yürümek; yakalamak, yakasına yapışmak §YAKALAŞ-
 YAKIMSIRA-: hoş, tatlı güzel olmak
 YAKINLA-: birinin ya da bir şeyin yakınına varmak §YAKINLAŞ- §YAKINLAT-
 YALA-: yalamak; mec. sıyrıp geçmek §YALAN- §YALANIŞ- §YALAT-
 YALANLAŞ-: çıplak hâle getirmek, soymak §YALANLAŞ- §YALANLAŞLAT-
 YALAVRAT-: azıcık odunu ateşe verip yakmak
 YALBAR-: yalvarmak, rica etmek §YALBARIPYAKAR- §YALBARIŞ- §YALBART-
 YALDIRA-: parlamak, ışıldamak §YALDIRAŞ- §YALDIRAT-
 YALİÑ-: bkz. yalınlaşmak
 YALIN-: dalkavukluk etmek, pohpohlamak
 YALINLA-: alevlenmek, harlı yanmak
 YALKA-: kurtarmak, günahını affetmek, bağışlamak §YALKAN-
 YALLA-: köpeğe yal vermek
 YALLAKLA-: köpek için yalakalık etmek §YALLAKLAŞ- §YALLAKLAT-
 YALMA-: verilen şeyin hepsini yemek
 YALMAN-: çok acıkmak, ağzı sulanmak §YALMANDIR- §YALMANIŞ-
 YALÑIŞ-: yanılmak, yanlış yapmak; yolunu kaybetmek, kaybolmak §YALÑIŞDIR-
 YALPAKLAN-: sığlaşmak §YALPAKLAŞ-
 YALPAR-: bkz. yallaklaşmak

YALPILDA-: bkz. yaldıramak §YALPILDAŞ-
§YALPILDAT-
YALTAKLA-: şöyle çabucak göz atmak; bakınmak
§YALTAKLAŞ- §YALTAKLAT-
YALTAN-: tembellik etmek
YAMA-: yamalamak, yamamak §YAMAL-
§YAMAN- §YAMAŞ- §YAMAŞDIR-
§YAMAT-
YAMANLA-: birini kötölemek §YAMANLAN-
§YAMANLAŞ- §YAMANLAT-
YAN-: yanmak, tutuşmak §YANDIR-
YANA-: yanına getirmek, yanaştırıp koymak
§YANAL-
YANAŞ-: yanaşık durmak, yanında, yakınında
durmak §YANAT-
YANAVUÇLA-: avuçlamak
YANBAŞLA-: yanını yere vererek yatmak
YANCA-: sitem etmek
YANINLA-: bir yanında yürümek, bir yanına
sokulmak
YANIŞDIR-: yapılan bir iyiliğin karşılığını vermek,
ödemek
YAÑKALAŞ-: gereksiz yere tartışmak, kavga etmek
YAÑLAN-: yankılanmak §YAÑLANDIR-
YAÑLAT-: bkz. yañlandırmak
YAÑRA-: boş ve çok konuşmak §YAÑRAŞ-
§YAÑRAT-
YAÑSILA-: alay etmek §YAÑSILAN-
§YAÑSILAŞ- §YAÑSILAT-
YANTA-: bkz. yanamak, yaklaştırmak §YANTAŞ-
YANTLAT-: ikinci kez su vermek, suya doyurmak
YAÑZIT-: hissettirmek, sezdirmek, yansıtmak
YAP-: bir şeyin üstünü kapamak, bağlamak,
kapatmak §YAPDIR- §YAPIL- §YAPIN-
§YAPIŞ-
YAPBAŞ-: yassılaştırmak §YAPBAŞDIR-
YAPDIKLA-: biraz aksayarak yürümek
YAPGITLA-: yamaçtan yürümek
YAPIR-: aşağı doğru yatırmak, §YAPIRIL-
§YAPIRILIŞ-
YAPIŞDIR-: yapıştırmak
YAPLA-: yaslamak, dayamak §YAPLAN-
§YAPLAT-
YAPRAKLA-: yaprakları çıkmak
YAR-: vurup kesip parçalamak; patlatıp kül ufam
etmek; dişlemek §YARDIR- §YARIL-
YARA-: yaramak, zevk vermek; faydalı olmak;
sevmek
YARAGLAN-: silahlanmak §YARAGLANDIR-
YARAGSIZLAN-: silahsızlanmak
§YARAGSIZLANDIR-
YARALA-: yaralamak
YARAMAZLAN-: işe yaramaz olmak, kötü olmak;
durumu kötüleşmek
YARAMAZLAŞ-: gittikçe kötüleşmek

YARAMAZLAT-: kötüleştirmek, kötü hâle
düşürmek
YARAN-: birinin gönlüne girmek, yaranmak
YARAŞ- I: barışmak
YARAŞ- II: yakışmak, uygun olmak.
YARAT-: ortaya çıkarmak, yaratmak
YARILIŞ-: peşpeşe yarılmak
YARIMSAKLA-: dalkavukluk etmek
YARIŞ-: sosyalist harekete katılmak
YARMAŞ-: turmanmak
YARPILA-: yarılamak, yarısını yapıp bitirmek;
yarısını harcıyıp bitirmek §YARPILAN-
§YARPILAT-
YARS-: önceki şekilden başka bir şekle geçmek
§YARSDIR-
YASILAŞ-: yassılaştırmak
YAŞ-: güneş için batmak
YAŞA-: yaşamak yaşamak, ömür sürmek §YAŞAL-
§YAŞAŞ- §YAŞAT-
YAŞAL- II: bkz. yigdelmek
YAŞAR-: göz için yaşarmak §YAŞART-
YAŞIN-: kendinden yaşça büyüklerin yanında
yaşmakla agzını örtmek
YAŞIR-: saklamak §YAŞIRIN-
YAT-: yatmak; uyumak; bitmek, kesilmek; kurumak;
hasta olmak §YATIR- §YATIŞ-
YATAKLA-: koyun, keçi için doğurmak için yer
aramak
YATLA-: hatırlamak, anmak §YATLAN-
§YATLAŞ- §YATLAT-
YAY- I: [ya:y-] yayık yaymak §YAYIL-
YAY- II: hamur açmak §YAYIL-
YAY- III: genişçe yaymak, sermek §YAYDIR-
§YAYIL-
YAYAPLA-: yalakalık etmek §YAYAPLAŞ-
YAYBAÑLAN-: genişlemek, güçlenmek,
yayvanlaşmak §YAYBAÑLANDIR-
YAYBAÑLAŞ-: bkz. yaybañlanmak
YAYDAN-: kararsız kalmak, ikirciklenmek
§YAYDANDIR- §YAYDANIŞ-
YAYKA-: sallamak §YAYKAN- §YAYKAŞ-
§YAYKAT-
YAYKALA-: birkaç kez çalkalamak
YAYKANCIRA-: iki yana sallanmak
YAYKILDA-: o yana bu yana sallanıp durmak
YAYLA-: yayla ok atmak
YAYNA-: refah içinde yaşamak §YAYNAT-
YAYRA-: dağılmak, yayılmak §YAYRADIL-
§YAYRAŞ- §YAYRAT-
YAZ- I: yazmak §YAZDIR- §YAZIL- §YAZIŞ-
YAZ- II: yaymak, döşek sermek, katını açıp sermek;
kaçmak §YAZDIR- §YAZIL- §YAZIŞ-
YA:Z- III: [ya:z-] bir şey yerinden çıkmak, çözülmek,
kırılmak §YAZDIR- §YAZIN- §YAZIŞ-
YAZGAR-: ayıplamak, suçlamak §YAZGARIL-

YAZIKLAN-: bkz. günâlenmek
 YAZILIŞ-: -biriyle nikah kıymak
 YAZIN- :kon. tuvalete gitmek
 YAZLA-: yaylaya göçmek
 YAZLA-: yazlığa göçmek, yaylaya çıkmak; mec. refah içinde yaşamak §YAZLAT- §YAZLAT-
 YEGDEKLE-: acele etmek §YEGDEKLEŞ-
 YEGDENEKLE-: bkz. yegdelemek
 YEGŞER-: yaşlılıktan dolayı beli bükülmek, ağır bir yük yüzünden beli bükülmek, mec. sıkıntıdan dolayı zayıf düşmek §YEGŞERT-
 YEGŞERİL-: bkz. yegşermek
 YEKELE-: -Gür yeşeren ekinleri, ürünleri koparıp seyreletmek §YEKELEN- §YEKELEŞ- §YEKELET-
 YEKESİRE-: kendini yalnız hissetmek §YEKESİRET-
 YEKİR-: birini kötü görmek, birinden hoşlanmamak §YEKİRİL-
 YELCİKLE-: bkz. köpürçiklemek. köpüklenmek, üstü köpük bağlamak
 YELDİRGE-: aklını kaybetmek
 YELECİRE-: açık havaya çıkıp serinlemek, serinleşmek §YELECİREŞ- §YELECİRET-
 YELEKLE-: kuş için tüyleri çıkmak, tüylenmek
 YELİMLE-: zamkla yapıştırmak, tutturmak §YELİMLEN- §YELİMLET-
 YELİNLE-: meme sütü dolmak
 YELİNSELE-: yavruların emmesi için memeye torba geçirmek §YELİNSELEN- §YELİNSELET-
 YELKİLDE-: hızlı yürümek
 YELLEN-: rüzgarla şişmek, kabarmak, havalanmak §YELLENDİR-
 YELME-: yapıştırmak §YELMEN- §YELMEŞ- §YELMEŞDİR- §YELMET-
 YELMEL-: bkz. yelmenmek
 YELPE-: yelpazeyle yellemek §YELPEL- §YELPEN- §YELPEŞ-
 YELPESELEN-: rüzgarın etkisiyle hareket etmek, kımıldamak §YELPESELET-
 YEMİR-: bir şeyi ezmek, basarak yassılaştırmak, bir şeyin kenarını kırmak §YEMİRT- §YEMİRİL-
 YEMPE-: topallamak
 YEMŞER-: içine çökmek, yassılaşmak §YEMŞERT-
 YEMŞERİL-: bkz. yemşermek
 YENÇ-: vurmak güçlü şekilde, zevkle kırbaçlamak, metal için dövmek §YENÇDİR- §YENCİL-
 YENÇGİLE-: bkz. yençmek
 YEÑ-: yenmek §YEÑDİR- §YEÑİL-
 YEÑİLLEN-: bkz. yeñlemek §YEÑİLLEŞ- §YEÑİLLEŞDİR- §YEÑİLLET-

YEÑLE-: ağırlığı azalmak, hafiflemek, zayıflama sonucu hafiflemek §YEÑLEŞ- §YEÑLET-
 YEÑLEN-: gömleğin yenine kolunu sokup giyinmek
 YEPBEKLE-: çocuk için tıpsılamak, bir şeyin üzerini yavaşça vurarak düzenlemek
 YEPBERİL-: eğilip, bükülüp oturmak
 YEPBEŞ-: vurulup basılarak yassılaşmak, bir şeye çarpıp eğilmek, ezilmek §YEPBEŞDİR-
 YEPBEŞLE-: bkz. yepbeklemek, vurarak bir şeyin yüzünü yassılaştırmak
 YEPİL-: bkz. yepbeşmek
 YERLE-: yeni bir yerde yaşamağa alışmak
 YERLEŞ-: bir şeyin içine sığmak, yerleşmek, işe, okula kabul edilmek, harcamak, bulunmak §YERLEŞDİR- §YERLET-
 YESERLEN-: hilekarlık etmek, başarılı olmak
 YET-: önde gidene yetişmek, bir yere varmak, ulaşmak, yetmek, edinmek, yaşı vakti, süresi belli seviyeye gelmek §YETDİR-
 YETENKİRLE-: yetişmek, bir şeyin hemen hemen sonuna kadar gitmek, yetişmek
 YETİBER-: bkz. yetenkirlemek
 YETİMSİRE-: yetim kalmak
 YETİR-: dokunmak, uzatmak, alıp götürmek, §YETİRİL-
 YETİRİN-: yetinmek
 YETİŞ- I: büyüyüp yetişmek, olgunlaşmak, pişmek
 YETİŞ- II: derslerinde iyi olmak, yetişmek, ulaşmak, vaktinde hazır olmak §YETİŞDİR-
 YETLİŞ-: bkz. yetişmek II
 YIG-: ürün toplamak, yığmak §YIGDIR- §YIGIL- §YIGIŞ-
 YIGAL-: arası yakınlaşmak, birbirine yakınlaşmak, gürleşmek §YIGALT-
 YIGCAMLA-: bir yere bir şeye yakınlaşmak
 YIGCAMLAN-: arası yakınlaşmak, gürleşmek §YIGCAMLAŞ- §YIGCAMLAT-
 YIGILAN-: arası yakınlaşmak, yakın olmak
 YIGIR-: kırıştırmak, buruşturmak, büzüp küçültmek, ayağını toplamak, arayı kapatmak
 YIGIRTLAŞ-: kırışmak, buruşmak
 YIGNA-: ürünü toplamak, toplamak, gizli bir yere koymak, göz kulak olmak §YIGNAL- §YIGNAN- §YIGNANIŞ- §YIGNAT-
 YIGRIK-: utanmak, korkarak hareket etmek
 YIGRİL-: büzülmek, kırışmak
 YIGRILCIRA-: bkz. yıgnıkmaq, soğuktan büzülmek
 YIGŞIR-: saklamak, gizlemek §YIGŞIRIL-
 YIK-: güreşte vs. yıkmak, yenmek, devirmek, düşürmek §YIKDIR- §YIKIL-
 YIKIP-YUMUR-: yıkıp dağıtmak
 YIKIRDA-: kon. kıs kıs gülmek §YIKIRDAŞ-
 YILA-: ısınmak, sıcaklaşmak §YILAT-

YILCIRAKLA-: bkz. yıldıracıklamak
 §YILCIRAKLAŞ-
 YILDIRA-: parıldamak §YILDIRAŞ- §YILDIRAT-
 YILGIR-: gülümsemek §YILGIRT-
 YILGIRCAKLA-: biraz gülmek §YILGIRCAKLAŞ-
 §YILGIRIŞ-
 YILIN-: ısınmak
 YILIT-: ısıtmak
 YILMA-: bir şeyin yüzünün pütürlerini yontmak,
 düzlemek, rendelemek §YILMAN-
 §YILMAŞ- §YILMAT-
 YILPILDA-: parıldamak, ışıldamak §YILPILDAŞ-
 §YILPILDAT-
 YIRŞAR-: bkz. yıldırmak §YIRŞART-
 YIRŞARIL-: gülümsemek
 YIRT-: yırtmak, kesip yaralamak, çizmek
 §YIRTDIR- §YIRTIL- §YIRTIŞ-
 §YIRTIŞDIR-
 YİGDEL-: gençleşmek hece düşmesi §YİGDELT-
 YİGREN-: tiksirmek, iğrenmek, §YİGRENDİR-
 §YİGRENİL-
 YİR-: yarmak, yırtmak, delmek, ikiye ayırmak
 §YİRDİR- §YİRİL-
 YİT-: yitmek, kaybolmak §YİTİR-
 YİTEL-: sivrilme, keskinleşmek ses düşmesi
 §YİTELDİL- §YİTELT-
 YİTİGSİLEN-: gittikçe azalmak, gittikçe yok olmak
 YİTİLEN-: keskinlenmek
 YİTİLEŞ-: gerilimi artmak, şiddeti artmak,
 keskinleşmek
 YİTİŞ-: biraz, yavaş yavaş kaybolmak
 YOGAL-: yok olmak, yitmek, mec. ölmek
 §YOGALT-
 YOGNA-: kalınlaşmak, şişmanlamak §YOGNAL-
 YOK-: bulaşmak
 YOKARLAN-: artmak, çoğalmak, yükselmek,
 güçlenmek, iyileşmek
 YOKARLAŞ-: biraz yükselmek, artmak, güçlenmek,
 iyileşmek
 YOKARLAT-: yukarı çıkarmak, artırmak,
 güçlendirmek, iyileştirmek
 YOKDUR-: kirletmek
 YOKLA-: hatırlamak, aklına getirmek, harcamak,
 yok etmek, öldürmek §YOKLAN-
 YOKUŞ-: bkz. yokmak
 YOKUŞDIR-: bkz. yokdurmak
 YOL-: koparmak, çekmek, yolmak, kesmek, ütme
 mec. birini yolmak §YOLDUR- §YOLUN-
 §YOLUŞ-
 YOLLA-: birini ya da bir şeyi yollamak, göndermek,
 uğurlamak §YOLLAN- §YOLLAT-
 YOLMALA-: yolu yoluvermek §YOLMALAŞ-
 YOLUK-: duçar olmak, karşılaşmak, bir duruma
 düşmek
 YOLUŞDIR-: çok koparmak, koparıp bitirmek

YOMARLA-: yuvarlayıp dürüp koymak, basmak,
 ezmek
 YON-: [yo:n-] yontmak, rendelemek, bir şeyin
 yüzünü rendeyeyle düzeltmek, mec. birini
 hileyle kandırmak §YONDUR- §YONUL-
 §YONUŞ-
 YOŖLA-: rahatsız olmak, soğuk almak
 YONUŞDIR-: iyice yontmak, yontup bitirmek
 YOR- I: rüya yorumlamak, öyle hesap etmek
 §YORDUR- §YORUL-
 YOR- II-: birini yormak §YORUL-
 YORGALA-: rahvan gitmek at için §YORGALAT-
 YORT-: koşup gitmek, hızlı gitmek
 YOY-: zarar vermek, bozmak §YOYDUR-
 §YOYUL-
 YOZUL-: kısırlaşmak
 YÖNEL-: yönelmek
 YÖŖKE-: suçlamak, iftira atmak §YÖŖKEL-
 YÖNTE-: bkz. yörmemek
 YÖR-: devamlılık bildiren yardımcı fiil
 YÖRE-: yürümek §YÖRETMEK §YÖREDİL-
 YÖREŞ-: biriyle yürüme yarışına girmek
 YÖRİTELEŞDİR-: özelleştirmek
 YÖRME-: kumaşı kenarından yukarıdan aşağıya
 dikmek §YÖRMEŞ- §YÖRMET-
 YÖRMELE-: böcekler için minik adımlarla yürümek
 YÖVSELLE-: düşüncesinden geri dönmek; azalmaya
 başlamak
 YÖVSELLEŞ-: fikrinden dönmeye başlamak,
 azalmaya başlamak
 YUGUR-: yoğurmak, yumuşatmak §YUGRUL-:
 YUKAL-: yumuşamak §YUKALIŞ- §YUKALT-
 YUKALA-: bkz. yukaltmak
 YUM-: yummak, kapamak §YUMUL-
 YUMALAN-: yuvarlanmak
 YUMCUKLAT-: gözlerini kısmak
 YUMLUK-: bir tarafa yönelmek
 YUMRAL-: yumrulaşmak, şiş görünüşte olmak,
 şişmek §YUMRALIŞ- §YUMRALT-
 YUMRUKLA-: yumruklamak §YUMRUKLAN-
 §YUMRUKLAŞ- §YUMRUKLAT-
 YUMRUL-: çökmek, yıkılmak
 YUMŞA-: yumuşamak, sakinleşmek §YUMŞAT-
 YUMUR-: yıkmak, viran etmek
 YUMURTGALA-: yumurtlamak
 YUMUŞDIR-: açık bir şeyi yapıştırmak, bir uçtan
 başlayarak kapatmak
 YUV-: yıkamak §YUVDUL- §YUVDUN-
 §YUVDUR- §YUVUL- §YUVUN-
 §YUVUNDUR- §YUVUŞ- §YUVUŞDIR-
 YUVUT-: yutmak §YUVUTDIR-
 YUVAŞA-: azalmak, zayıflamak, şiddeti azalmak
 §YUVAŞAT-
 YUVMARLA-: birinin suçunu kusurunu gizlemek
 §YUVMARLAT-

YÜKLE-: yük yüklemek §YÜKLEN- §YÜKLEŞ-
§YÜKLET-

YÜKLEŞDİR-: yükleri yükleyip bitirmek

YÜKSÜN-: yüksünmek

YÜLME-: yüzünü yontmak, cilalamak §YÜLMEN-

YÜVÜR-: bkz. ılgamak

YÜVÜRT-: dokuma yapmak için ipleri germek
§YÜVÜRDİL- §YÜVÜRDİŞ-

YÜZ- I: yüzmek §YÜZDÜR-

YÜZ-: II. hayvanın derisini soyamak §YÜZDÜR-
§YÜZÜŞ-

YÜZLEN-: yönelmek

YÜZLEŞ-: davalılar birbiriyle yüzleşmek
§YÜZLEŞDİR-

YÜZÜŞ-: yüzmede yarışmak

Z

ZABIRDA-: hızla gitmek, çok hızlı hareket etmek,
vın diye ses çıkartarak gitmek
§ZABIRDAŞ-

ZABUNLAŞ-: sert, katı davranmak, sertleşmek

ZAGIRDA-: korku ve üşüme yüzünden titremek
§ZAGIRDAŞ-

ZAGIRDIKLA-: bkz. zagırdamak §ZAGIRDIKLAŞ-

ZAÑLA-: bkz. zaññırdamak

ZAÑÑIRDA-: zangırdamak, saat için zil çalmak
§ZAÑÑIRDAŞ- §ZAÑÑIRDAT-

ZARBIK-: zora gelip ağrılamak

ZARINLA-: sızlanmak, ağlamak §ZARINLAŞ-

ZARLA-: ağlamak §ZARLAN-

ZARÑILDA-: çınlamak, tınlamak, çalmak
§ZARÑILDAŞ- §ZARÑILDAT-

ZARPLAN-: kuvvetlenmek, güçlenmek

ZAYALA-: zarar vermek, bozmak, sakatlamak,
çirkinleştirmek §ZAYALAN- §ZAYALAT-

ZÄHERLE-: zehirlemek, mec. birine kötü etki etmek
§ZÄHERLEN- §ZÄHERLET-

ZÄKLE-: boyaya şap koymak §ZÄKLET-

ZEÑLE-: küf bağlamak ZEÑLEN- §ZEÑLET-

ZERLE-: altın kaplamak, altın sürmek

ZEYLE-: nemlenmek §ZEYLEN- §ZEYLEŞ-
§ZEYLET-

ZEYREN-: şikayet etmek, sızlanmak §ZEYRENDİR-
§ZEYRENİŞ-

ZEYRENCİRE-: şikayet etmek, sızlanmak

ZIBIRDA-: sesli ve hızlı gitmek §ZIBIRDAŞ-

ZIGDIRIL-: bkz. zogdurulmak

ZIGILDA-: zıngırtılı ses çıkarmak §ZIGILDAŞ-

ZIGIRDIKLA-: bir yere hızlı hızlı gitmek, koşuşmak,
soğuktan titremek

ZIMDIRIL-: fırlayıp gitmek, hızlı gitmek

ZİÑ-: fırlatmak §ZİÑDIR- §ZİÑİL- §ZİÑİŞ-

ZINATLA-: süslemek §ZINATLAN-

ZINCIRLA-: zincirlemek §ZINCIRLAN-
§ZINCIRLAT-

ZINHARLA-: bir şeyi rica edip istemek,
görevlendirmek

ZIRMILDA-: çok hızlı yürümek §ZIRMILDAŞ-

ZIRMIRIL-: bkz. zırmıldamak

ZİYANSIZLANDIR-: zararsız hâle getirmek

ZİÑKİDİKLE-: topallayarak yürümek, aksayarak
yürümek

ZİÑKİLDE-: irkilmek, sarsılmak, titremek,
topallamak §ZİÑKİLDEŞ- §ZİÑKİLDET-

ZOGDURIL-: güçlü bir şekilde bir yerden akmak,
fışkırmak

ZOMA-: zorlamak, yüklenmek, dayanmak

ZOMPAR-: tepesi sivrilme, dikilip durmak, çıkıntı
oluşturmak

ZOMPULDA-: bir şeyin içinden birden çıkmak
§ZOMPULDAŞ-

ZOÑÑAR-: dik oturmak, fırlamak, çıkmak

ZORA-: güçlenmek, coşmak

ZORLA-: bir şeyi zorla yaptırmak, mecbur etmek,
tecavüz etmek §ZORLAN- §ZORLAT-

ZORLAT- II: kon. bkz. zörletmek

ZOVLA-: kalın ses çıkmak, uğuldamak
§ZOVLADIŞ- §ZOVLAT-

ZOVLADİBER-: birden bağırsırmak

ZOVZANAKLA-: bkz. zovzuldamak

ZOVZULDA-: koşuşturmak, dört dönmek,
telaşlanmak §ZOVZULDAŞ-

ZÖMMER-: ucu çıkmak, ucu dikilip durmak
§ZÖMMERİL- §ZÖMMERİŞ-

§ZÖMMERT-

ZÖRLET-: böğürerek ağlamak

ZÜRREL-: tepesi ya da ucu incilip sivrilme, bir
tarafı çıkıntı olmak

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Tuna BEŞEN DELİCE
Doğum Yeri ve Tarihi	Kahramanmaraş-1977
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Rusça
Bilimsel Faaliyetleri	Söyleşi: Büyük Türkmen şairi Mahtumkulu'yu Anlama ve Anma, “<i>Şiirleriyle Mahtumkulu</i>”, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edb. Blm., Erzurum 18 Mayıs 2010. Panel a. Türk Dünyasında Nevruz Kutlamaları, “<i>Kazakistan’da Nevruz Kutlamaları</i>”, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 21 Mart 2003. b. Türk Dünyasında Edebiyata Yön Verenler, “<i>Kırım’ın Sesi Cengiz DAĞCI</i>”, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 16 Ekim 2003. c. Türk Dünyasına Geziler: -Görüntülerle- Türkmenistan İzlenimleri, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 20 Ekim 2004. d. Türkmen Kültürü Üzerine İncelemeler :- Görüntülerle- Türkmenistan İzlenimleri, Atatürk Üniversitesi, Tercan Meslek Yüksekokulu, Erzurum, 26 Nisan 2005. Sempozyum II. Türkoloji Günleri, “<i>Türkmen Atasözleri ve Deyimlerinde Kadın</i>”, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 21-23 Kasım 2005.

	MAKALELER (Hakemli Dergilerde) a. “<i>Türkmen Türkçesinde +dAn Ekiyle Edatlaşan Sözcüklerin İşlevleri</i>”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (Prof.Dr. Zeki BAŞAR Özel Sayısı), Yıl:12, Sayı: 29, Erzurum 2006, s. 53-68. b. “<i>Türkmen Türkçesinde +Iık Ekinin İşlevleri</i>”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı: 1, Erzurum 2007, s:149-162 c. “<i>Türkmen Türkçesinde İsimden Fiil Yapan -IA eki ve İşlevleri</i>”, Turkish Studies “Prof. Dr. Ahmet BURAN Armağanı”, C. 4/8, Güz-2009.
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Azadi Diller Enstitüsü, Aşkabat-Türkmenistan. Milli Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyet ilköğretim Okulu-Elmadağ Atatürk Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.
İletişim	
E-Posta Adresi	: tunabesen@hotmail.com
Tarih	: 15 Mayıs 2010